

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава»

А.У. Русецкі

**УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ:
ЯГО ЗОРКА НЕ ЗГАСНЕ НІКОЛІ...
(СПРОБА ЛІТАРАТУРНАЙ БІАГРАФІІ)**

Манаграфія

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2020*

УДК 821.161.3.09:929(476)
ББК 83.3(4Бел)6-8КараткевічУ.
Р88

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава». Пратакол № 4 ад 26.02.2020.

Адобрана навукова-тэхнічным саветам ВДУ імя П.М. Машэрава. Пратакол № 2 от 28.02.2020.

Аўтар: прафесар кафедры ўсеагульнай гісторыі і сусветнай культуры ВДУ імя П.М. Машэрава, доктар гістарычных навук, прафесар, член Саюза пісьменнікаў Беларусі, лаўрэат Віцебскай абласной літаратурнай прэміі імя У.С. Караткевіча **А.У. Русецкі**

Русецкі, А.У.

Р88 Уладзімір Караткевіч: Яго зорка не згасне ніколі... (Спроба літаратурнай біяграфіі) : манаграфія / А.У. Русецкі. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2020. – 395 с.
ISBN 978-985-517-745-7.

Манаграфія, якая прапанавана чытачам да 90-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Караткевіча, – гэта працяг нашай работы, распачатай у навуковым выданні «Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць. Нататкі творчасці» (1991, 2000). Але не толькі працяг. Мы зрабілі спробу пашырыць тое выданне новымі звесткамі пра яго дзяцінства, школьныя і студэнцкія гады, вучобу ў Маскве на Вышэйшых літаратурных і сцэнарных курсах і г.д. Па сутнасці, гэта спроба стварэння літаратурнай біяграфіі Вялікага Аршанца.

Магчыма, і ў нашай кнізе засталася штосьці недаказанае, магчыма, прачытана так, як не чыталі іншыя даследчыкі, магчыма, ёсць і нейкая недамоўленасць. Але ж... працэс асэнсавання творчасці нашага земляка не завяршыўся – ён будзе працягвацца...

Рэкамендуецца ўсім, хто цікавіцца развіццём нацыянальнай мастацкай культуры.

УДК 821.161.3.09:929(476)
ББК 83.3(4Бел)6-8КараткевічУ.

ISBN 978-985-517-745-7

© Русецкі А.У., 2020
© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2020

*Да 90-годоўзя з дня нараджэння Вялікага Аршанца –
Спірыдона Собаля XX стагоддзя –
Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча*

Репозиторий ВГУ

У яго ёсць чаму павучыцца. Можа, найперш, стаўленню да жыцця і да мастацтва, поглядам на гістарычную і нацыянальную культуру, адносінам да чалавечай асобы ва ўсе часы і найбольш у наш трудны і трывожны час.

В. Быкаў

...кожны народ мае ў сваёй гісторыі такіх дзеячаў, у асобе і творчасці якіх найбольш поўна ўвасоблены характар і адметнасць яго самога. Беларусы не выключэнне. Хіба прызнанне да такіх сыноў Бацькаўшчыны прыходзіць часам са спазненнем... Пераадольваючы пэўнае неразуменне, пакідаючы безуважнымі прыдзіркі асабліва пільных чытальнікаў сваіх твораў, Караткевіч здолеў дайсці да душы прагматычна абачлівага беларуса. Ён абудзіў у ёй тое поклічнае рэха, якое ўжо ніколі, відаць, не затухне, не адпусціць напісанага Уладзімірам Сямёнавічам...

А. Бутэвіч

Раздзел першы

КОЛЬКІ СЛОЎ ПРА ОРШУ 1930-х ГАДОЎ

Яна не блішчыць красою,
А ў сэрца навек запала
З паркам сваім змарнелым
З сваёй Кабыляцкай гарой,
З лянiвай сястрой Аршыцай,
Што летам бруіцца памалу
Ў шырокі, як песня наша,
Магутны, сівы Дняпро...

У. Караткевіч

У літаратурна-мастацкім асяроддзі грунтоўна замацавалася адмысловае меркаванне: каб усебакова і глыбока разумець творчасць пісьменніка, патрэбна спасцігнуць тое асяроддзе (сямейнае, прыроднае, культурнае) або, як слушна заўважыў вялікі знаўца творчасці наогул і Караткевіча асабліва А. Лойка, патрэбна ведаць, «дзе прайшло дзяцінства і юнацтва, дзе здабываліся веды – у сваёй краіне ці за яе межамі». Безумоўнасць такіх пасылаў наўрад ці трэба аспрэчваць.

Можна, канечне, у чымсьці не пагаджацца ў ацэнцы творчасці літаратуразнаўцам, прафесарам... сябрам пісьменніка А. Лойкам, але, сапраўды, нельга яму прэчыць у тым, што «...кнігі пра чалавека нельга пачаць, не бачачы пачатку яго дарог»; аднак нельга не пагадзіцца з А.С. Пушкіным, аднойчы зазначыўшым, што «каждая мелочь из жизни великого человека (у дадзеным выпадку У. Караткевіча. – *А.Р.*) – ценная».

Як нам падалося, такі падыход мае поўнае права на існаванне ў адносінах да шматаспектнай жыццятворчасці Уладзіміра Караткевіча, у якой уплыў абазначаных фактараў такі ж шматаспектны, як і сама творчасць. Тым больш, што і сам Караткевіч называў яго не інакш, як **радзіма** (выдзелена намі. – *А.Р.*). «Орша – мой любы горад, мая спрадвечная маці» – так пісаў ён аб сваёй малой радзіме.

Прапануем сучаснаму чытачу наша прачытанне такой уплывовасці. І пачнём з Оршы, у якой 27 лістапада 1930 г. нарадзіўся Валодзя Караткевіч, дзе прайшлі яго дзіцячыя і падлеткавыя гады, прарасталі першыя творчыя парасткі, дзе ён настаўнічаў пасля вяртання з Украіны, дзе заўсёды адчуваў такую замілаванасць і цішыню, што мог пачуць, як «шапаціць» Дняпро ці як падаюць на металічную страху пераспелыя яблыкі і дзе ў рэшце рэшт вельмі трапятліва ўшаноўваецца памяць пра славутага земляка.

Аднак пра Оршу 1930-х гадоў*. Горад, які ўжо больш за 6 гадоў быў у складзе Беларускай ССР (быў перададзены Беларусі з Расійскай Федэрацыі ў сакавіку 1924 г.), развіваўся імкліва, у абставінах вялікай творчай актыўнасці гараджан. Будаваліся новыя прадпрыемствы – ільнокамбінат, мясакамбінат, лесапільны камбінат, Беларуская дзяржаўная раённая электрастанцыя (пад Оршай, у строй дзеючых была ўведзена 8 лістапада 1930 г.), рэканструяваліся старыя прадпрыемствы («Чырвоны змагар», «Чырвоны Кастрычнік» і інш.), расшыралася чыгуначная гаспадарка. Горад захапіў у свой «палон» стаханаўскі рух. У 1940 г. на прадпрыемствах Оршы працавала больш за 11 тыс. чалавек.

Горад – адзін са старажытных гарадоў, які стаў адным з вядучых прамысловых цэнтраў Савецкай Беларусі. Пры гэтым адбыўся значны прырост гарадскога насельніцтва – з 21446 чалавек у 1926 г. да 37578 – на пачатак 1939 года.

За 15 даваенных беларускіх гадоў непазнавальна змяніўся культурны воблік Оршы. Да пачатку 1930-х гг. – у горадзе было ўведзена абавязковае навучанне дзяцей 8–9-гадовага ўзросту, а да канца 1930-х гг. – была ліквідавана неадукаванасць сярод дарослага насельніцтва.

Да 1940 года ў Оршы працавалі настаўніцкі інстытут (дарэчы, гісторыю ў інстытуце выкладала доктар гістарычных навук А.І. Воранава), педагагічны тэхнікум, а затым чыгуначна-эксплуатацыйны тэхнікум, музычная школа, школа медыцынскіх сясцёр, школа фабрычна-заводскага навучання тэкстыльшчыкаў. У школах горада навучалася каля 6 тысяч дзяцей, працавала 10 дзіцячых садкоў, 9 клубаў, 16 бібліятэк, краязнаўчы музей, кінатэатр імя 11 ліпеня**, гарадскі драматычны і калгасна-саўгасны тэатр, было радыяфікавана 1966 кватэр. Не перабольшваючы адзначым, што Орша ў 1930-я – пачатку 1940-х гадоў, на якія прышліся дзіцячыя гады будучага пісьменніка, жыла паўнаватасным культурна-асветніцкім, прывабным для ўсіх гараджан, жыццём.

У кантэксце нашай тэмы нельга пакінуць такую з’яву ў культурным жыцці Оршы, як дзейнасць літаратурна-асветніцкай суполкі – філіяла рэспубліканскага творчага аб’яднання «Маладняк» (існавала ў горадзе з 16 мая 1925 г.), творчымі дасягненнямі якога пытливы школьнік (паэт-пачынальнік) не мог не цікавіцца. Тым больш, што на адным з гарадскіх святаў убачыў Янку Купалу. «...І дзіўна было, што ён жыве ў Ляўках, зусім недалёка, вось толькі наўскос цераз Дняпро», – напіша ён у эсэ-партрэце «Пакуль гэта сэрца б’ецца» (1962), а калі пабываў у Вязынцы, то да гэтых слоў дабавіліся натупныя: «Там я зразумеў, ён жывы... Ён жывы, пакуль хавае пыл дарог ягоня сляды і пакуль існуе ўся гэтая зямля паміж Дняпром і Бугам, стократ перамераная, уся сходжаная яго нагамі».

* Дарэчы, бацькі У. Караткевіча пераехалі ў Оршу з Рагачова ў 1917 годзе.

** Атрымаў назву ў гонар вызвалення Беларусі ад белапалякаў.

І вось у бурлівым эканамічным, сацыяльным і духоўным жыцці Оршы ў 1930 г. на аднаго гараджаніна стала больш – 27 лістапада ў сям’і Караткевічаў нарадзіўся хлопчык Валодзя.

Але аб гэтым размова пойдзе ніжэй.

Да месца адзначыць, як на Віцебшчыне ўшанавана памяць У. Караткевіча: у Оршы адкрыты мастацкі музей Караткевіча (у тым будынку, дзе ён нарадзіўся ў далёкім 1930 годзе), ёсць вуліца яго імя, з грэльефам, выкананым мастаком з г. Талачына Юрыем Паляковым, распрацаваны маршрут у парку з відам на любімы пісьменнікам Дняпро, на месцы даваеннай хаты ўстаноўлены помнік (скульптар І. Голубеў). Сярэдня школа № 5, у якой ён вучыўся, а таксама дзіцячая гарадская бібліятэка носяць яго імя.

З 2000 года ў Оршы праводзяцца навуковыя чытанні, прысвечаныя пісьменніку. У 2005 г. супрацоўнікамі музея выдадзена першая ў Беларусі кніга *малюнкаў* (звярніце ўвагу – менавіта *малюнкаў!*) пісьменніка «Свет вачыма Караткевіча». Змест кнігі – 174 малюнкi, аўтапартрэты, аўтапародыі і карыкатуры, шаржы – склалі матэрыялы хатняга музея Уладзіміра Караткевіча, мастацкага музея пісьменніка, беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, прыватных збораў Адама Мальдзіса, Вячаслава Рагойшы, Сяргея Панізніка, Валянціна Краўца (аднакласнік), Анатоля Вераб’я, Валянціна Ждановіча (сябра і фотакарэспандэнт) і інш.

Сярод тых, каму пашчасціла адзначыцца ў кнізе, латышскія сябры Караткевіча Іеранім Стулпан і Мірдза Абала, украінка Ніна Карпава, родныя і блізкія пісьменніка – дзядзька Ігар Грынкевіч з Рагачова, аршанцы цёткі Вольга (Садовая) і Жэня Усюкевіч, сям’я сястры Наталлі Кучкоўскай і, канечне, сябры і калегі па творчасці А. Мальдзіс, Р. Барадулін, М. Прашковіч, Я. Брыль, Е. Лось, М. Танк, С. Панізік, В. Рагойша.

Акрамя таго, мы знайшлі месца і для такой адметнасці, як «Аксамітавы альбом», прысвечаны і падараваны У. Караткевічам блізім аршанскім сябрам Галіне і Валянціну Краўцам. Альбом стаў называцца аксамітавым таму, што вокладка была з чорнага аксаміту.

Безумоўна, гэта малюнкi не мастака-прафесіянала, але іх галоўная каштоўнасць яшчэ і ў тым, што многія з іх маюць змястоўны, дакладны, афарыстычны паэтычна-празаічны тэкст або з’яўляюцца ілюстрацыямі да яго твораў. Вось, да прыкладу, колькі з караткевічаўскіх надпісаў:

– тэксты да аўтапародыі («Плач пана Караткевіча на руінах Ерусалёма (як Іерэміі над лёсам Белай Русі») і аўташаржа («Я аўтар кашмарных паэм і санетаў. Мне людзі заплоцяць за гэта»);

– да шаржа на Вячаслава Рагойшу («Гэта кот Рагойшы з малым кацяняткам Рагойшаняткам»);

– да малюнка пасля абароны В. Рагойшам кандыдацкай дысертацыі («Мэтру Славу Рагойшу ад падмайстра Вовы Караткевіча»);

– да аўташаржа на Рыгора Барадуліна («Што сказаў Барадулін, ідучы з бутэлькай каньяку да Адама: “Як не знойдзем Адама, будзе нам гарэлка ўся”»); да шаржа на Міколу Прашковіча («За святочным за сталом спіць Мікола моцным сном») і інш.

Нельга не адзначыць, што прадмову да кнігі напісаў народны паэт (дарэчы, таксама родам з Віцебшчыны) Рыгор Барадулін. Чытаем: «А мастак Караткевіч мог бы, відаць, спаборнічаць з пісьменнікам Караткевічам.

Бездакорна валодаў лініяй, кампазіцыяй. Некалькімі штрыхамі мог перадаць характар, улюблёна-рамантычна ці здэкава-гратэскава».

У 1926–1927 гг. у аршанскай друкарні імя Ф. Скарыны былі выдадзены 2 выпускі краянаўчага зборніка «Аршаншчына». У горадзе віравала тэатральнае жыццё. Вялікай папулярнасцю карысталіся як аршанскія драматычныя калектывы, так і выступленні гастрольных тэатраў (тэатр Уладзіміра Галубка, Другі Беларускі дзяржаўны тэатр, тэатральныя калектывы з Ленінграда, Полацка, Рагачова і інш.).

Ушанавана памяць Вялікага Аршанца – назавём яго так – і ў абласным цэнтры: рашэннем Віцебскага аблвыканкама заснавана літаратурная прэмія імя У. Караткевіча; у гарадскім парку, насупраць аднаго з вучэбных карпусоў універсітэта імя П.М. Машэрава, ўстаноўлены велічны помнік пісьменніку; яго імя носіць адна з гарадскіх бібліятэк; імя Уладзіміра Караткевіча прысвоена вуліцы ў новым мікрараёне «Білева» (дарэчы, на выездзе з Віцебска на Оршу).

Раздзел другі

ЗАМЕСТ УСТУПУ. КОЛЬКІ СЛОЎ ДА ЧЫТАЧА

У 2000 годзе рэспубліканскае выдавецтва «Мастацкая літаратура» прапанавала чытачам (дарэчы, другім выданнем) наша даследаванне «Уладзімір Караткевіч. Праз гісторыю ў сучаснасць». Па ацэнцы спецыялістаў (А. Мальдзіс), рэцэнзентаў (В. Русілка, А. Карлюкевіч і інш.), тых, хто цытаваў выданне (Г. Кажамякіна, Е. Лявонава, П. Жаўняровіч і інш.) і аматараў караткевічаўскай творчасці, атрымалася, на той час, даволі сістэматызаваная і грунтоўная кніга, за якую аўтар удастоены ганаровага звання – лаўрэат абласной літаратурнай прэміі імя У. Караткевіча.

Але прайшло 20 гадоў. З’явілася шмат новых матэрыялаў, якія значна пашыраюць чытацкія ўяўленні аб жыцці, творчасці, чалавечнасці нашага славутага земляка, выбітнасць якога (не «смех», як неяк выказаўся А. Адамовіч) шчыруе па Беларусі (і за яе межамі) вось ужо 90 гадоў.

Яго слова – светлае і радаснае, гнеўнае і тужлівае, эмацыянальна ўзвышанае, насычанае метафарычнасцю і цікавымі асабістымі выслоўямі стала адметным у нацыянальнай мастацкай культуры.

Усё гэта падштурхнула нас яшчэ раз звярнуцца да жыццядзейнасці аршанскага генія, каб у поўнай ступені зразумець яго (па А. Лойку) «разумны дух – велікадушны па-рыцарску, беларуска-волатаўскі, наддняпроўскі, машэкава-курганны і хлебасольны па-славянску».

Назавём некалькі, на наш погляд, вызначальных рыс, якія актуалізуюць цікавасць да яго творчасці і ў наш час.

Па-першае – і гэта не будзе перабольшваннем – галоўнай і самай значнай (знакавай) падзеяй стала выданне максімальна вялікага ці, можа, нават поўнага збору твораў У. Караткевіча ў 25-ці тамах, ініцыятарамі якога сталі слыннымі літаратуразнаўца М. Мушынскі і даследчык творчасці У. Караткевіча, вядомы караткевічазнаўца А. Верабей. Дарэчы, рэдагаванне тамоў на грамадскіх пачатках ажыццявілі галоўным чынам выкладчыкі філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Выдання, якога ў беларускім літаратуразнаўстве не было (хаця можна ўспомніць 9-томны (у 10-ці кнігах) збор твораў Янкі Купалы, 20-томны збор твораў Якуба Коласа, 23-томны збор твораў Н. Гілевіча і 15-томнік твораў Максіма Танка) ды й наўрад ці будзе ў бліжэйшыя часы, выдання, якое данесла не толькі да прыхільнікаў творчасці У. Караткевіча, але і да ўсёй грамадскай (і беларускай і славянскай) супольнасці – яго літаратурную і эпісталажную спадчыну аўтэнтычнай, паўнаўтвараснай, без афіцыйна-цэнзурных і суб’ектыўна-беспадстаўных рэдактарскіх правак, удакладненняў, скарачэнняў і г.д. Гэта значыць, што да сённяшняга чытача

дойдзе шмат твораў, якія раней не друкаваліся наогул або друкаваліся на старонках газет і часопісаў і хуценька забываліся, губляліся, аказваліся ў пэўным сэнсе для чытача быццам «праходзячымі».

Важкім дадаткам да збору твораў стаў шэраг навуковых, навукова-папулярных і мастацка-пазнавальных твораў. Назавём, на наш погляд, найбольш значныя: «Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце» (Мінск, 2000), «Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ» (Мінск, 2005) (даюцца ўспаміны 67 аўтараў. – А.Р.), І. Штэйнер «Свет шчодры Свет мяне паўторыць...» (Мінск, 2009), «Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы: зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў» (Мінск, 2010), П. Жаўняровіч «Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча» (Мінск, 2011), Д. Марціновіч «“Донжуанскі спіс” Караткевіча: літаратуразнаўчыя даследаванні і артыкулы» (Мінск, 2012) і яго ж «Жанчыны ў жыцці Уладзіміра Караткевіча» (Мінск, 2014), А. Ненадавец «Уладзімір Караткевіч: прырода, фальклор і творца» (Мінск, 2015) і напісаны А. Лойкам напрыканцы яго жыцця цудоўны твор «Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі» (упершыню надрукавана ў часопісе «Полымя» (2009, № 1, 2))

У адносінах да А. Лойкі, на наш погляд, ёсць патрэба ў невялікім каментарыі: «Паэма прасякнута не проста сяброўскімі ўзаемаадносінамі, але, галоўным чынам, агромністай павагай, нават пакланеннем перад памяццю волата Чалавечнасці, Беларускасці, Мастацкасці “да мазга касцей” (А. Лойка). Скажам “узнясення”, мабыць яшчэ вышэй, чым у Адама Мальдзіса». Паэму А. Лойкі немагчыма пераказаць, яе трэба чытаць, чытаць не адзін раз і толькі тады можна зразумець лойкаўскую дыялектыку адлюстравання жыццядзейнасці Чалавека – звычайнага і Чалавека – генія. І колькі слоў аб кнізе, якая магла б папоўніць новую для Беларусі літаратурную серыю «Жыццё знакамітых людзей» (ЖЗЛ) «Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду: успаміны, інтэрв’ю, эсэ», якую народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль вызначыў як рэалізацыю яго асабістага прадказання: «Мы, хто блізка ведаў Валодзю, кожны патроху, кожны пасвойму, раскажам пра яго ўспамінаючы» (Літаратура і мастацтва, 1985, 1 лістап.) і якая амаль поўнасю змясціла самае прадстаўнічае караткевічазнаўства. Нездарма «Звязда» адзначыла, што аўтары ў той ці іншай ступені адчулі на сабе харызматычнасць асобы Караткевіча.

Мэта выдання – распавядае ўкладальнік кнігі журналіст Галіна Шаблінская – «раскрыць чытачу невядомае пра вядомага Уладзіміра Караткевіча. У гэтым дапамагаюць яго сёстры, сваякі, літаратары, мастакі, кампазітары, артысты, рэжысёры. Тыя, каму пашчасціла быць у адным часе з пісьменнікам, працаваць, спрачацца пра творчасць, разам сталець, проста – радавацца жыццю. Усе яны адчулі на сабе харызматычнасць асобы Караткевіча, якога дарэчы яго лепшы сябар метафарычна назваў некалі “дзіця з вачыма празарліўца”. Адсюль, магчыма, той магнетызм яго

творчасці – у палоне якой не толькі звычайныя чытачы, але і многія, хто мае дачыненне да беларускага мастацтва. Таму ў нашай кнізе шмат успамінаў – разваг пра ператварэнне спадчыны пісьменніка ў іншых відах мастацтва. Адзіны небасхіл творчасці атуляў Уладзіміра Караткевіча і яго замежных сяброў. Цеплыня і павага, з якой згадваюць яны Уладзіміра Сямёнавіча, яшчэ раз пераконваюць у разуменні, што праз гады – усё міне. Гонар не мінае, бо народжаны адным сумленнем...

...Пакаленні, якія прыйшлі і прыйдуць пасля У. Караткевіча, ведаюць і будуць ведаць унутраную біяграфію твораў пісьменніка, дзякуючы чаму здолеюць разгадаць загадку яго генія, яго мастацкай і чалавечай сутнасці і раскажуць пра тое наступнікам».

Спадзяёмся, што не будуць пярэчаннем Г. Шаблінскай і нашы меркаванні. Каштоўнасць выдання яшчэ і ў тым, што чытач, мабыць, упершыню знойдзе цікавыя звесткі пра дзіцячыя гады пісьменніка, перажытае ў эвакуацыі, студэнцкае жыццё ў Кіеве і інш. На наш погляд, для даследчыкаў жыццядзейнасці (а не толькі творчасці) У. Караткевіча, было і застаецца вызначальным – гэта стварыць яго поўнамасштабную жыццёва-творчую біяграфію ад з’яўлення на свет і да тэрміновага адыходу з яго.

Нельга пакінуць без увагі і такія каштоўны матэрыял (другі раздзел «Белая песня ў лучах залацістых»), які прапанавалі чытачам укладальнікі кнігі «Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы» (А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізнік). Гэта дакументы, якія распавядаюць пра вучобу У. Караткевіча на Вышэйшых літаратурных курсах (ВЛК) у Маскве ў 1958–1959 гг. і яго сяброўскія адносіны з Нінай Молевай – выкладчыцай тэорыі мастацтваў (можна пагадзіцца з тымі, хто лічыць, што менавіта яна ў пэўнай (падкрэслена намі. – *A.P.*) ступені стане прататыпам вобраза Ірыны Горавай у караткевічаўскім рамане «Нельга забыць» («Леаніды не вернуцца да Зямлі»).

Праўда, гэтыя адносіны будуць даволі своеасабліва і адвольна рэканструяваны ва ўзгаданай раней намі кнізе Д. Марціновіча «“Донжуанскі спіс” Караткевіча».

Не павінна застацца без увагі і грунтоўнае даследаванне А. Ненадаўца, які сістэмна, усебакова і ўпершыню ў караткевічазнаўстве разгледзеў уплыў прыроды, міфалогіі і фальклору на станаўленне творчай індывідуальнасці У. Караткевіча, рамантызацыю ім падзей і герояў айчынай гісторыі.

Нам бачыцца, што толькі еднасць уласна-творчага пачатку пісьменніка з «некупіраванымі» думкамі аб ім, аб’ектыўнымі яго ацэнкам і сфармулюе ў чытача глыбокае і ўстойлівае ўспрыманне літаратурна-гісторыка-філасофскай напоўненасці яго твораў, усю глыбіню і сутнасць караткевічаўскага разумення светаіснавання, яе «маланкавай» рэалізацыі, якая дазволіла яму не толькі «апярэдзіць» час, ажывіць прычымнелыя ад часу выяўленчыя фарбы і прыглушаныя галасы старасветчыны, але і

«гістарызаваць сучаснасць» (А. Бутэвіч), стварыць уражальную (і займальную) карціну жыцця беларусаў, разгорнутую ў часе і прасторы, космасе Добра і Зла, і векавечнай барацьбы Святла супраць Цемры, супраць згубы чалавечнасці ў Чалавеку.

У адным са сваіх эсэ У. Караткевіч метафарычна адзначыў: «Пасеў быў зроблены. Рунь выйшла наверх». Гэта значыць, што сярэдневяковыя догмы пачалі разбівацца парасткамі «ерэтычных» ідэй, якія, напрыклад, да Полацка і Віцебска даносіў славыты Іеранім Пражскі. Такімі вось, але ўжо караткевічаўскімі, парасткамі разбіваліся існаваўшыя, фальсіфікаваныя догмы не толькі ў сярэдневяковай Беларусі, але і ў больш познія часы. Дыстанцыя паміж XVI–XVII і XIX–XX стагоддзямі нечакана скарачалася.

Падагульняючы напісанае, успомнім сказанае У. Караткевічам пра Францыска Скарыну: «Але ніхто не пасмяецца з іншай працы, з узроўню нашага мастацтва (вось у чым яго неўміручая сіла). І ніхто не пасмяецца з нашых намаганняў у нашай цяжкай, крывавай, часта трагічнай сечы за будучыню чалавека. З нашай бітвы, у якую аднымі з першых уступілі яны... мы... дзеці нашы. Бітвы, дзе адным з застрэлышчыкаў быў Францыск Скарына.

З яго веку і з нашага веку.

Ніхто не пасмяецца з таго, што яны і мы – у меру сілаў сваіх – рассунулі Сусвет, спазналі частку ісціны. Ніхто не пасмяецца са Скарыны і з яго дзяцей, з іхняй думкі, што дала Польшчы – Міцкевіча, Русі – Сімяона Полацкага і Дастаеўскага, сабе – Багдановіча, Купалу, Коласа і іншых (падкрэслена намі. – *А.Р.*»).

(«Імёны ж іх ты, Госпадзі, вясі»).

Гэтымі словамі У. Караткевіч сцвярджае думку, што Беларусь праз Скарыну вытрымала экзамен перад Еўропай. Мы ж трохі перайначым і прачытаем іх па-свойму: сваім жыццём і сваёй творчасцю наш Уладзімір Сямёнавіч годна вытрымаў свой самы вялікі і самы адказны экзамен перад Бацькаўшчынай, перад Беларуссю.

І не толькі вытрымаў, але, па сутнасці, стаў адным з першых, хто сваімі творамі паклаў пачатак ідэйнаму і тэматычнаму абнаўленню беларускай савецкай літаратуры.

Назавём два, на наш погляд, вызначальныя элементы яго творчасці. Гэта, з аднаго боку, пастаяннае вывучэнне У. Караткевічам філосафаў і паэтаў і іх твораў, кельцкіх, ісландскіх і скандынаўскіх рунавых матываў, рэнесансных і сярэдневяковых хронік, рыцарскіх раманаў, усходняга і беларускага фальклору, прыгодніцкіх матываў, біблейскіх і міфалагічных сюжэтаў; з другога – прыцягненне ў якасці аб'ектаў (і прыкладаў) паэтычнай і праявічай рэфлексіі дзеячаў сусветнай і айчынай мастацкай культуры – Джозеф Кіплінг, Конрад Меер, Генры Лонгфела, Пітэр Брэйгель, Еўфрасіння Полацкая, Францыск Скарына, Ян Баршчэўскі, Паўлюк Баграм, Уладзімір Сыракомля, Францішак Багушэвіч, Ігнат Буйніцкі і, канеч-

не, Максім Багдановіч, Янка Купала, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, Пятрусь Броўка, Іван Мележ, Васіль Быкаў, Рыгор Барадулін, Адам Мальдзіс і шмат іншых, па Караткевічу «моцных духам і вартых паэтызацыі».

Па-другое, абагачэнне караткевічаўскімі творамі іншых галін нацыянальнай мастацкай культуры, а, менавіта, кінематаграфіі, опернага, музычнага і выяўленчага мастацтва.

Па-трэцяе, пільная ўвага і непадробны інтарэс педагогічнай навукі і практыкі да твораў розных жанрава-стылёвых асаблівасцей паэтычна-празаічнай творчасці У. Караткевіча. Згодна з новымі вучэбнымі праграмамі ў школах Рэспублікі Беларусь вывучаюцца адзін з лепшых узораў грамадзянскай лірыкі паэта – цудоўная «Беларуская песня», верш «Шляхі Ігната Буйніцкага» і «Балада пра Вячка, князя людзей простых», апавяданні «Нямоглы бацька», «Лісце», «Былі ў мяне мядзведзі», «Паром на бурнай рацэ», «Лебядзіны скіт», прасякнуты глыбокай духоўнасцю і патрыятызмам нарыс «Зямля пад белымі крыламі», прыгодніцкія апавесці «Ладдзя распачы», «Дзікае паляванне караля Стаха» і самы значны твор – «Каласы пад сярпом тваім»; заслугоўвае павягі вучэбна-выхаваўчая праца па творах У. Караткевіча, якая праводзіцца з вучнямі на пазакласных мерапрыемствах.

Наўрад ці можна пачуць (або знайсці ў друку) пярэчанні супраць таго, што глыбокае ўспрыманне У. Караткевічам вызначальнай сутнасці грамадскіх і прыродных працэсаў і з'яў, занітаванае ў прыцягальна-рамантызаваных творах, дапамагае духоўнаму фарміраванню вучыў, удасканаленню іх пачуццяў, росту ўнутранай духоўнай моцы, узбагачэнню іх інтэлектуальнага патэнцыялу, якім валодаюць спрадвеку жыхары Беларусі.

Заўважым, што вядомымі ў рэспубліцы настаўнікамі (М. Навумчык з Рэчыцы, М. Лясун і М. Жуковіч з Бярозы, П. Наскова з Мінска, Т. Байкова з Баранавіч і інш.) дзякуючы часопісу «Беларуская мова і літаратура» распрацаваны шматлікія метадычныя рэкамендацыі па вывучэнні твораў У. Караткевіча на школьных занятках, складзены займальныя крыжаванкі і рэкамендацыі па правядзенні пазакласных мерапрыемстваў (літаратурныя экскурсіі, літаратурныя гасцёўні, інтэлектуальна-пазнавальныя гульні, літаратурныя турніры, літаратурна-музычныя кампазіцыі і інш.).

У якасці прыкладу назавём некаторыя, на наш погляд, найбольш грунтоўныя: Г.М. Ішчанка «Вывучэнне творчасці Уладзіміра Караткевіча ў школе: дапаможнік для настаўнікаў агульнаадукацыйных школ» (Мінск, 2002) Г.М. Ішчанкі; «Быў. Ёсць. Буду... Вывучэнне паэзіі У. Караткевіча. XI клас» П. Насковай (Беларуская мова і літаратура. 2004. № 2), «Творчасць Уладзіміра Караткевіча. Матэрыялы да ўрока-лекцыі. XI клас» А. Вераб'я (тамсама. 2005. № 8) і «Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў школьнай праграме. X і XI класы» яго ж (тамсама. 2009. № 2); «Мастацкая літаратура і гісторыя. Метадычныя падыходы да вывучэння твораў на гістарычную тэму. Уладзімір Караткевіч. Голас забароненай Бацькаўшчыны» П. Лясун (Роднае слова. 2007. № 11); вучэбна-метадычны комплекс «Раман У. Караткевіча

“Каласы пад сярпом тваім” (з чатырох урокаў)», аўтарамі якога з’яўляюцца настаўнікі СШ № 30 г. Мінска І. Наумовіч, А. Булаўка, А. Кобыш (Беларуская мова і літаратура. 2014. № 3) і інш.

I, канечне, нельга не назваць цудоўны «Сцэнарый спектакля паводле рамана “Каласы пад сярпом тваім”», які парэкамендавала для школьнай самадзейнасці Лера Рубашная – настаўніца беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі ліцэя БДУ (Роднае слова. 2013. № 12; 2014. № 1, 2).

Па-чацвёртае, апублікаваныя матэрыялы дазваляюць аматарам творчасці У. Караткевіча ўбачыць у ім не толькі літаратара-гісторыка і філосафа, але і Чалавека, які валодае прыгажосцю пачуццяў, душэўнай шчырасцю і адкрытасцю, уменнем не толькі бачыць і слухаць акаляючы свет, але і занітаваць убачанае і пачутае ў Слове, якое сваёй праўдай хваліла і хвалюе прыхільнікаў яго творчасці. Гуманізм у Караткевіча высакародны, актыўна рухомы, прасякнуты радасцю і болем, трывогай за лёс краіны і пастаяннай споведдзю перад самім сабой, актыўнасцю думак і пачуццяў.

Па-пятае, стануць больш зразумелымі і пошукі У. Караткевічам шляхоў да ўласнага моўнага самасцвярджэння і паступовага яго пераходу ў літаратурнай творчасці ад двухмоўя ці актыўнага ўжывання паланізмаў, русізмаў, украінізмаў да адназначнага выкарыстання роднай беларускай мовы. Мабыць, таму, творы, напісаныя на рускай мове, аказаліся па-за межамі паэтычных зборнікаў і 8-томнага збору твораў, які выйшаў з друку ў другой палове 1980-х гадоў. Разважаем пра гэта таму, што дзяцінства Валодзі прайшло амаль што ў рускамоўнай Оршы, жыццё ў эвакуацыі таксама праходзіла ў рускамоўным асяроддзі, затым было 7-гадовае пражыванне на Украіне (5 гадоў вучобы ў Кіеўскім універсітэце і 2 гады настаўнічання ва ўкраінскай школе). Свой уплыў на моватворчасць У. Караткевіча, безумоўна, аказала працяглая работа ў архівах Польшы і Літвы. Зноў жа – настаўніцкая праца ў той жа Оршы, якая, як і ў даваенныя гады, заставалася амаль што рускамоўнай. А яшчэ – чатыры гады ў Маскве!

Праўда, калі звярнуцца да першага праявінага твора У. Караткевіча «Предысторія»* (надрукаваны ў часопісе «Нёман» толькі ў 2010 (№ 3)), то можна пераканацца і ў тым, што ён (настаўнік-філолаг) вельмі добра валодаў рускай мовай і стварыў эмацыянальна-ўражлівыя, рамантычна-акрэсленыя замалёўкі. Прапануем сённяшняму чытачу некалькі радкоў пакуль яшчэ студэнта У. Караткевіча. *«Это было много столетий назад в неведомой далекой стране, в которой жили мудрые, честные и трудолюбивые люди с сильными руками, ловкими и могучими телами и светлыми головами. Эти люди жили на неудобной земле, кое-где, плоской, как блин, и заболоченной, покрытой в сухих местах вековыми деревьями, густым*

* Мяркуецца, што твор быў напісаны або ў канцы 1940-х гг., або ў пачатку 1950-х гг. (захоўваўся ў хатнім архіве У. Караткевіча).

и дремучим бором, кое-где гористой и скалистой, везде неудобной для жителя. ...Но эти люди любили жить и умели трудиться, трудиться для жизни, для счастья своих светлоголовых детей, для будущего их светлого и яркого, как отблески солнца на скалах этих гор.

...Люди умели жить, смеялись восходу солнца, любили светлое небо их страны, любили эту землю, которую они своими руками превратили в цветущий сад, любили свои густые леса с их девственной мощью, свои светлые поля, свои луга, покрытые разливом цветов без конца и края, любили своих детей, своих жен и невест, любили лес и сады, дремлющие в птичьих трелях, любили вечное дыхание жизни, свет ее и ее любовь. ...И одного только не было у них – своего письма, своей книги, на которой мудрые люди могли бы беседовать со своим народом. ...У них не было своих книг, но зато были песни, похожие на песни жаворонка на рассвете, которые он поет над росистыми зелеными лугами, песни, звенящие радостью жизни, света, солнца над милой землей. У них были чудесные легенды их земли, у них были сказы, полные мудрости, и танцы, полные грусти и веселья. Когда они веселились, их бессмертная душа, душа человека изливалась в песне, когда они грустили, они опять пели песни...

...Все было бы хорошо и безоблачно, если бы не пришли сильные и злые враги их, люди, закованные в железо (можно здагадацца, што размова ідзе аб першых нашэсцях крыжакоў. – А.Р.). Первая стычка закончилась победой туземцев. Жизнь продолжалась, до тех пор, пока в страну не вторглись враги, ...их было так много, что когда первые всадники проехали половину расстояния от хижин до леса, – хвост колонны еще терялся в лесу.

И вот последнее сражение... “...Солнце Бранибора (так У. Караткевич называў гэтую зямлю. – А.Р.) закатилось, бросив последние лучи на место, где погибла ее сила, на место этого кровавого и страшного побоища. Ночь, страшная ночь позора и смерти, нависла над землей”».

Такімі ж прыцягальнымі будучь і апошнімі радкі гэтага твора «Каля сценкі» – перадсмяротныя трызненні Грыневіча (гэта не хто іншы, як прадзед У. Караткевіча, удзельнік паўстання К. Каліноўскага, растраляны ў Рагачове, пасля паражэння паўстання. – А.Р.).

– «Страшно все-таки умирать. Ведь ничего не будешь чувствовать, не будешь видеть родного лица жены. Чистая моя, дорогая женщина, которую он от любви так долго не мог взять. Ясонька моя, как-то ты пригнешь мой конец, должно быть, гордо, только прости меня за то, что я не остался с тобой тогда, что я, торопясь к товарищам, не так нежно поцеловал тебя в последний раз. В поцелуе было больше нежности, чем в сотне других. Прости меня, моя любовь, за то, что я разбил себе сердце. Я не мог иначе. Не мог бы жить, чувствовал бы себя подло, глядя в глаза моему народу, перестал бы любить себя, и тогда наша любовь имела бы более печальный конец, чем сейчас. Как все-таки хорошо любить себя и

знать, что любишь не напрасно! И как хорошо больше всего на свете любить тебя, нежную, сильную женщину...».

– «Вяликия и малыя и белыя... белыя. Врешь. Черной стала от тебя наша земля, одна душа белая осталась, но она тебе неподвластна. Душит... Задыхается во тьме человек, и кругом ложь, ложь, ложь. Как тяжело жить людям... Кровь... кровь и навоз в душе... и никто не плачет над пожарищем... В душу... плюнули. Нельзя жить... Нельзя. А мир смеется, как клоун... а на душе за рунами темно. Иуды... Продан мир, холод, холодно на душе. И разноцветные круги перед глазами... Ду-у-у-ино. Друзья, любимая моя, светлая головка. Душно. Мрак».

– «...Милый, родной, несчастный край. Тощие сосенки, березки, дрожащие под порывами холодного ветра. Люди, как много выносили ваши спины, ваши черные руки, как много заставила вытерпеть муки ваша земля, любимая, даже когда жестокая к своим детям. ...Пройдя несколько шагов, он падает. Кровь тянется сзади – какая яркая. Его кровь. Ведь эта кровь могла соединиться в их ребенке. Туда. Вперед к ней. ...Любовь... бессмертная моя возлюбленная. ...Свет впереди. Он увидел его. Нет, он залечит раны, он еще поднимется, он возьмет в руки оружие. И тогда запылает край. Как счастливы будут люди. Какое великое счастье. Какая голубая страна впереди... Через мрак, через огонь и смерть придут в нее люди, и светла будет ее жизнь, как улыбка любимой женщины. ...Нет, сейчас разорвется сердце... она, любимая русалка. Как светится ее белое платье среди темноты. Жизнь моя. Вот уже и крыльцо, но подняться не хватает силы. Голова поднимается и... падает. А она за роялем и играет. Нежные, как ее душа, как мое сердце звуки. ...Это “Лунная”. Звуки немного даже дисгармоничны, в своей гармонии несутся, плачут, ласкают. К ней. Надо хотя бы крикнуть, но из груди только хриплый стон и ничего больше. Страшно... Умирать рядом с Ней незамеченным... Мадонна... любовь... кохана моя. Ты не видишь. Но что это... Звуки “Реквиема”... Она играет... нет, она не может меня заживо... А звуки торжественно сладкие рыдают над мокрой, черной землей. Нет... Земля требует... зовет. Как вопль из груди... Да, она слышит, она повернулась в испуге, она, раскрыв объятия, белой птишкой спешит к нему с крыльца. Ближе, ближе. Какое счастье, какая любовь. Милая, ты близко, твои губы – как я поцелую их. Ближе, ближе. Сияние разливается в душе, как тепло... как хорошо. Милая, теплая, родная. Подруга светлая моя. Хорошо, когда поддерживают эти руки. Ты вся в голубой дымке и таешь, таешь прямо на глазах. Хорошо заснуть у тебя на руках. Любимая. Как я счастлив! Как хорошо жить!».

Спадзяёмся, што чытач не пакрыўдзіцца на нас за празмернае цытаванне У. Караткевіча. А, магчыма і пагадзіцца з намі – у гэтых радках бачна імкненне У. Караткевіча да карпатлівай працы над Словам (хай у дадзеным выпадку і з рускім), яго зразумеласці, фальклорна-легендарнай і эмацыянальна-псіхалагічнай напоўненасці. Тым больш, што, на нашу

думку, гэта быў толькі першы крок, пачатак яшчэ не зусім асэнсаваных літаратурных пошукаў. І вельмі добра, што гэты крок не аказаўся хісткім, а ў рэшце рэшт вывеў пачынальніка-студэнта на грунтоўны шлях Караткевіча-пісьменніка з яго сапраўднай, прыгожай беларускай мовай, якая дазволіла Уладзіміру Сямёнавічу стварыць каларытныя, запамінальныя вобразы сваіх герояў, якія жылі і дзейнічалі ў розных гістарычных часы і ў розных сацыяльна-духоўных умовах.

Вядомы даследчык творчасці Караткевіча А. Верабей зусім справядліва адзначыў, што ў «Предистории» пачынаючы пісьменнік «закрануў многія ідэі, тэмы, матывы, сюжэты і вобразы, якія пазней развіў у сваіх наступных творах. Гэты твор з'яўляецца як бы прымацерыком мастацкай спадчыны пісьменніка».

Відавочна, што пісьменнік паспяхова рэалізаваў падказку вялікага Фёдара Міхайлавіча Дастаеўскага: *«...на глыбину мысли и на стойкую жизнь в слове нужен именно родной язык – тот, с которым люди рождаются, на котором думают и говорят с детства».*

Як бачна, час паказаў, што менавіта, роднае беларускае слова стала для Караткевіча і драматычным жыццём, і творчым лёсам.

Тут патрэбна падкрэсліць наступную акалічнасць – духоўнасць герояў, іх маральна-псіхалагічныя характарыстыкі станавіліся больш даступнымі для чытача дзякуючы ўменню пісьменніка не толькі суадносіць іх з тымі гістарычнымі часамі і абставінамі, з якімі звязана з іх жыццядзейнасцю, але і з жыццём сучаснікаў Караткевіча, іх вопытам, густам, разуменнем пісьменніцкіх творчых захадаў.

І гэта не было для пісьменніка старамодным ці надуманым – гэта было велічным. «Гармонія – гэта былі яны. Дасканаласць – гэта былі яны (тыя, з кім пісьменнік сустракаўся ў шматлікіх вандроўках па Беларусі. – А.Р.). А старамоднымі і непатрэбнымі (хай і гучыць гэта іранічна. – А.Р.) тут былі мы. Мы былі дысанансам», – выказацца У. Караткевіч у сваім нарысе «Дрэва вечнасці».

Самым выразным чынам, на наш погляд, сваю сувязь з родным беларускім словам У. Караткевіч публіцыстычна-эмацыянальна занітаваў у эсе «Подзвіг Францыска Скарыны» (1980), які і сёння, як ніколі, абвострана-актуальны. Нагадаем сучасніку колькі радкоў:

– *«...Мова Скарыны і Буднага, мова Багдановіча і Купалы, Багушэвіча і Коласа, мова соцень геніяў, што яшчэ прыйдуць. Мова інтэлігентаў беларускіх, імя якім – легіён. Мова настаўнікаў і паэтаў, вучоных і кампазітараў, але перш за ўсё мова дзесяці мільёнаў людзей па ўсім свеце ад – Уругвая да далёкага Усходу і, галоўнае, на нашай беларускай зямлі.*

Мова першай матчынай калыханкі і апошняга “бывай”», мова старадаўніх архіваў і новых школ на Палессі, мова пажыццельных статутаў і мова каханьня. Мова пятагонаў, сялян, акадэмікаў і шахцёраў на селяных

капальнях. Мова, якая можа ўсё; можа сказаць словы нявыказанай пяшчоты і можа ўдарыць так, што не ўстанеш. Гнуткі, спявучы, адвечна новы інструмент, без якога нельга ўявіць сабе сваё жыццё, як без хлеба, без якога радасць не ў радасць, каханне не ў каханне, бяседа не ў бяседу, сяброўства не ў сяброўства і нянавісць не ў нянавісць.

Няма цябе – і вось няма суцяшэння ў горы. Няма цябе – і вось няма язык, і нельга сказаць слоў радасці. А калі ўбіць сабе ў галаву цалкам дурную думку, што ў нейкім далёкім будучым цябе не будзе, то... на што нам тады такая будучыня?

– ...Мова неўміручая. Воляю абставін ірландцы, напрыклад, амаль страцілі яе. Свіфт, і Уайльд, і Шоў, і дзесяткі іншых людзей, што з'яўляюцца гонарам англійскай літаратуры, былі ірландцы, любілі свой народ, але пісалі воляю няшчасных абставін па-англійску. І вось цяпер ірландская, як і валлійская, бакская, іўрыт, як мовы народаў Афрыкі, якія сотні год ляжалі ў заняпадзе, усталі. Бо мова – душа народа, і толькі на ёй можа народ найбольш поўна выказаць сябе.

Наш лёс таксама быў такі. З часоў росквіту старажытнай беларускай мовы прайшлі стагоддзі вынарадавання, забыцця, свядомага забойства. Акрамя гушчы народнай толькі ў нешматлікіх прыватных школах з закуранымі бэлькамі, у школах, дзе настаўнічалі адстаўныя салдаты ці старыя дзячкі і дзе вучылі акрамя псалціры хіба пачаткам пісьма ці лічэння, гучала яшчэ беларуская мова. Але было гэта ад беднасці, а не ад багацця.

– ...Яна (мова. – А.Р.) вечная, бо ўся яна як наш характар. Здаецца, кволая ад пяшчотнай мяккасці, яна раптам кідае наверх схаваную ад усіх жалезную мужнасць і сілу. І, як быццам дамогшыся свайго, б'е, як перапёлку ў жытах – мякка, а за тры вярсты чуваць. “Эль” – як салодкае віно, “дзе” – як шклянкой палачкай па крышталі, мяккае “с”, як соннае ціўканне снічкі ў гнядзе. І побач “р”, як гарошына ў свістку, і доўга, спявуча, адкрыта гучаць галосныя. А “г” прыдыхае так ласкава, як маці на лобік дзецку, каб перастаў сніць дрэнны сон.

Дык што ж лепей за цябе, мова мая, мова наша?! За цябе, даўня, за цябе, вечна жывая, за цябе, неўміручая?!

І ў тым, што жывая, ты, што неўміручая, ты, павінны ўсе мы. Сялянка, што спявае, варушачы сена, – і чалавек, які складае слоўнік, дзеці, што гуляюць у “піва”, – і дзяды, што баюць аб даўнім, паэты і вучоныя. Але яшчэ – і гэта ледзь не самае важнае – у тым, што ты неўміручая – шмат паслугі першай настаўніцы школьнай і выкладчыка літаратуры ў выпускным класе.

Іхняму таленту, няўрымслівасці, працавітасці і любові мы павінны дзякаваць за тое, што ты моцна, уладна і назаўсёды пасяляешся ў душах дзяцей, якія потым стануць дарослымі і самі будуць мець дзяцей і ўнукаў.

А ў гэтых дзяцей і ўнукаў таксама будуць настаўнікі – праваднікі вялікіх ідэй ў дзіцячыя душы.

Праваднікі вялікіх ідэй на вялікай роднай мове і таму самі вялікія людзі».

Мяркуем, што не будзе пярэчанняў для наступнага сцвярджэння: менавіта следаванне У. Караткевічам сваёй уласнай «Малітве» зрабіла і робіць у нашым XXI стагоддзі яго творы прыцягальнымі, запатрабавальнымі, непраходзячымі і знакавымі, што ў самай поўнай ступені адпавядаюць таму маральнаму комплексу жыцця, які ў свой час сфармулявала Вялікая маці Тэрэза:

Жыццё – гэта шанс, не страць яго.

Жыццё – гэта прыгажосць, здзіўляйся ёю.

Жыццё – гэта мара, ажыццяўляй яе.

Жыццё – гэта каханне, кахай.

Жыццё – гэта таямніца, разгадай яе.

Жыццё – гэта пакуты, пераадольвай іх.

Жыццё – гэта прыгоды, адважвайся на іх.

Жыццё – гэта шчасце, твары яго сам.

Жыць варта. Не знішчай сваё жыццё!

Раздзел трэці

ДЗЯЦІНСТВА І ЮНАЦТВА. ВЫБАР ЖЫЦЦЁВАЙ ДАРОГІ

27 лістапада 1930 года ў інтэлігентнай сям’і Караткевічаў (бацька Сямён Цімафеевіч працаваў у адной з фінансава-разліковых арганізацый, маці Надзея Васільеўна, якая яшчэ да Кастрычніцкай рэвалюцыі закончыла магілёўскую Марыінскую гімназію, выкладала рускую мову і літаратуру ў сярэдняй школе) адбылося папаўненне – у Валеры і Наташы з’явіўся брацік Валодзя (як аказалася, Уладзімір Аршанскі!). У старэйшых дзяцей клопатаў прыбавілася – бацькі ж працавалі. Спачатку выхавацелем быў Валера – яму было ўжо 12 гадоў, а затым яго змяніла Наташа (нарадзілася ў 1924 г.).

Клопатаў хапала. Ужо на трэцім гадку жыцця Валодзю апанавалі хваробы. Асабліва небяспечным аказалася запаленне нырак. Сямейнымі намаганнямі выстаялі, перамаглі хваробу, нягледзячы на цяжкасці з лекамі і харчаваннем. Але хлопчык з самага маленства пазнаёміўся з дыетай, якая, на жаль, суправаждала яго ўсё жыццё.

Але, як у народзе кажуць, «не было б шчасця, дык няшчасце дапамагло» – хвароба падштурхнула хлопчыка да кніжкі, і ён пачаў чытаць ужо ў тры гады. Без пахвальбы, але ўсё ж з нейкім унутраным гонарам, аднойчы прызнаўся (у інтэрв’ю для балгарскай газеты «Культура»): «...Пазнаёміўся з беларускаю, рускаю і ўкраінскаю літаратурамі, пазней – з польскаю».

Сярод кніг, якія яму прапанаваліся, чамусьці выдзялялася цікавае выданне А. Брэма «Жизнь животных». Мабыць, таму, што яна была добра ілюстравана і стала для хлопчыка першым дапаможнікам у яго авалодванні маляваннем – заняткам, які будзе дапаўняць літаратурныя шуканні Уладзіміра Сямёнавіча.

Знайшлася для хлопчыка яшчэ адна цікавая кніжка – «Барацьба за агонь». Незвычайная, нават фантастычная колеравая гама малюнкаў агню зачаравала, «захапіла ў свой палон». І будуць уладарыць у яго творах самяя розныя адценні колеру.

Мабыць, таму ў яго «дарослых» пейзажных замалёўках, апісаннях усходу і заходу сонца адсвечваюцца тыя «дзіцячыя» вогненныя ўражанні. Чытаем: «агнявыя слупы», «залівала яго крывавай барваю», «у барвяным зарыве», «дымна-чырвоны Пярун», «сядала пурпуровае сонца», «дзень ружавее», «чырвань вечара», «малінавыя разлівы», «барвяныя, іржава-чырвоныя лісты», «зара “дзіка” чырвоная», «пранізліва-чырвоны месяц», «лес, засыпаны ліствой іржавай, чырвонай, вішнёвай» і г.д. І побач з барвяна-чырвоным суседнічае больш мяккі «аранжавы» колер (44 выпадкі), 10 разоў уведзена ў кантэкст колераабазначэнне апельсінавы, яшчэ адзначаны складаныя найменні саладжава-аранжавы, жаўтавата-аранжавы, смуглява-аранжавы, светла-аранжавы, ружова-аранжавы, слаба-аранжавы, бела-аранжавы,

зялёна-аранжавы, а таксама кампазіцыі з першай часткай «аранжавы»: аранжава-барвяны, аранжава-жоўты, аранжава-чашуйчаты і аранжава-цёмны.

Але вызначальным колерам чамусьці акажацца сіні. Як, напрыклад, у апавяданні «Сіняя-сіняя...», у якім і трава, і балоты, і вада «сіняя-сіняя», або ў эсэ «Браслаўе»: «Сотні адценкаў вады, ад цёмных да бялёсых, ад блакітных да сініх, а між іх грывы і ўзгоркі, заросшыя ялінамі і хвоймі, таксама сінімі. Хутары і вёскі ў сініх ільняных палях, сінія піраміды ядлоўцу ў жыце, ...сіняе неба над усім гэтым і сярод гэтага разліву гарадок, таксама сіні пры поўні.

Браслаўе, Браслаў, Браслава. Сіні край. Сіні? Так, часцей за ўсё сіні...».

Вядомы літаратуразнаўца і літаратурны крытык Яўген Гарадніцкі выкажацца пра гэта захапленне пісьменніка: «Караткевіч пакінуў даволі вялікую колькасць малюнкаў, шаржаў, накідаў, якія ствараліся ім як бы між іншым, у хвіліны вольныя ад пісьменніцкай працы. У многіх з іх выявіліся непараўнальны караткевічаўскі гумар, яго гарэзлівая ўмешка. А разам с тым і ўменне некалькімі штрыхамі, рысамі стварыць запамінальны і самавіты вобраз. Вядома, падобныя рысавальныя практыкаванні маглі пасля знайсці свой працяг у літаратурнай працы, маглі падштурхнуць думку ў пэўным кірунку, дапамагчы знайсці патрэбны каларыт, ракурс гледжання. Мы знаходзім багата прыкладаў такога плённага ўзаемадзеяння розных мастацкіх сфер у творчай практыцы многіх аўтараў. Хоць Караткевіч і не спрабаваў выявіць сябе яшчэ і ў жывапісе як адным з відаў выяўленчага мастацтва, аднак колеры і іх адценні займаюць у яго творах вельмі істотнае месца, набываючы, па сутнасці, канцэптуальнае значэнне ў яго мастацкай сістэме».

Мяркуем, што, як «Барацьба за агонь» уразіла дзіцячае ўяўленне ў колеравым бачанні рэчаіснасці, так і Брэм дапамог У. Караткевічу ў спасціжэнні шматфарбнасці жыцця і выпрацоўцы ўстойлівых, нават апантаных адносін да адлюстравання прыгажосці жывёльнага, птушынага, наогул прыроднага свету ў яго паэтычна-празаічных творах.

Успомнім, якімі ўзвышанымі словамі характарызаваў буслоў пісьменнік у цудоўным эсэ «Зямля пад белымі крыламі», назваўшы іх ахоўнікамі святой, прыгожай і чыстай беларускай зямлі.

«Над усёй нашай краінай, наставіўшы белыя ветразі крылаў, планіруюць буслы. Іх многія і многія тысячы – хто лічыў? На вільчыках сялянскіх хат, на дрэвах, на калонах старых, разбураных палацаў, на слупах..., капліц сярод маладога зялёнага жыта. Гнёзды паўсюль. І таму мне здаецца, што зямлю нашу Беларусь можна назваць “зямлёю пад белымі крыламі” ...Да пэўнай ступені бусел – сімвал Беларусі.

...Вось так і планіруюць, планіруюць буслы. Ветразі іхнія раскрыты над дрэвамі, пушысты хвост, як веерам, пакрыў выцягнутыя ногі. А мне пад іхні палёт асабліва добра думаецца пра Беларусь!».

Аб тым, што брэмаўскі жывёльны свет хлопчыка проста зачараваў, можна меркаваць і па яго характарыстыках жывёлін, якія траплялі на

старонкі яго прэзіччых твораў. Вось, напрыклад, амаль міфічная парода коней, аб якой ён пісаў у «Дзікім паляванні караля Стаха»: «Гэта былі сапраўдныя палескія дрыгванты, парода, ад якой зараз нічога не засталася. Усе ў палосах і плямах, як рысі або леопарды з белымі ноздрамі і вачамі, якія адлівалі ў глыбіні чырвоным агнём. Я ведаў, што гэтая парода вызначаецца дзіўнай, трывалай, мышастай інаходдзю і падчас намёту імчыць велізарнымі скачкамі, як алень».

І яшчэ. Амаль па Брэму: «А зубр – слава і галоўная прыкмета Пушчы – можа вываліць рагамі частакол з бяргенняў, дагнаць на лясной дарозе матацыкл. Толькі ён рэдка гэта робіць. Зубр, як кожны, хто мае праўдзівую сілу, рахманы і добры звер. Праўда, ёсць адно правіла. Не чапай яго.

“Раз я ў пушчы гаспадар, то няма чаго вам да мяне лезці. Вы толькі людзі, а я памятаю яшчэ бойкі з мамантамі. Я люблю пахучую траву-зуброўку, у мяне прыгожыя плюшавыя цяляты. І даражэй за ўсё мне чыстая вада, чыстае паветра і свабода. У любові да яе я ваш брат”».

А як лірычна-рамантычна «намаляваны» яшчэ адзін сімвал (бясконца ў сваім развіцці жывая істота) – Дрэва Вечнасці («дуб Крывашапкі»): «...Вышэй за ўсе дрэвы ўзносілася над светам не дужа густая, але магутная верхавіна і некалькі велізарных, як бяргенні, галін. Стройны, як калона, у мноства абхватаў ля зямлі, усё раўней і танчэй угору, дасканала ў сваёй велічнай зграбнасці, стаяў сярод лесу, сярод сыноў сваіх, унукаў, праўнукаў, далёкіх нашчадкаў лясны волат. Здавалася, метраў на сорок-пяцьдзсят – бо яго ні з чым нельга было параўнаць, вышэйшы за ўсё на зямлі. Роўны амаль да самай верхавіны, гладкі, амаль як мармур, карона (так уяўлялася ўпрыцемку), без адзінай шышкі на ёй, без адзінага наросту ці галіны, ён толькі ля верхавіны шырыў недзе ў саміх нябёсах магутныя свае лапы. Ён быў вечны і неўміручы. Ён, здавалася, павінен быў быць нязменным і канчатковым у сваёй класічнай закончанасці. І, аднак, ён рос. ...Крый, божа, стаць яму сведкам вайны атамнай, сведкам канца чалавецтва і сваёй смерці разам з ім».

Але вернемся ў дзяцінства, аб якім сам пісьменнік, напярэдадні, свайго 50-годдзя распавядаў Таццяне Шамякінай: «...Чытаць пачаў у тры з половаю гады (можа, нават, крыху раней, так што не помню, як вучыўся гэтаму), чытаць лацінкаю і пісаць – крыху пазней... Вершы спачатку голасам гаварыў і напяваў, а пасля на паперы пісаў – год з шасці. Пасля апавядання спрабаваў пісаць і нават “міні-п’есы”. Сам іх ілюстраваў. Стымул пісання? (падкрэслена Караткевічам. – А.Р.). Сам не ведаю. Можа процьма добрых кніг вакол і жаданне паспрабаваць, і самому, няхай і слабай. Можа, тое, што ў сям’і (і сваякі таксама) не брахалі, а фантазіраваць любілі і ўмелі, падтрымлівалі пахвалою добрую, вясёлую і вынаходлівую выдумку і ніколі з яе не смяяліся, хоць бы і зусім мала прыдумаў».

«...Духоўная атмасфера ў сям’і Караткевічаў была спрыяльная для развіцця будучага пісьменніка. Яго маці Надзея Васільеўна, сведчыць Рыгор Барадулін, была “прыроджана панавітая і тонкая ў веданні людзей, яна была

рэхам, адгалоскам былое годнасці і велічы старадаўняга беларускага роду. Яна была нейкім чынам прататыпам інтэлектуальна-велічных натур у творах сына”. Дзед “быў атэіст і спачуваў марксістам, ...цудоўна бачыў дурасць і ўмеў пусціць яе голай. Валодаў нязмернай духоўнай і фізічнай сілай, бязмежнай энергіяй і азартам”. Наогул, “сям’я, – як успамінае сястра Валодзі Наталля, была вельмі спакойная. Мы, дзеці, ніколі не чулі, каб бацькі сварыліся. Да нас яны ставіліся заўсёды чула і разумна. Калі цяпер чую ці чытаю пра Валодзеву дабрыню, сардэчнасць, павагу да людзей, думаю, што гэта ўсё вынік выхавання ў сям’і, а што тычыцца цікавасці да гісторыі, дык яна напэўна перадалася ад дзеда Васіля Юльянавіча і ад дзядзькі, матчынага брата – Ігара Васільевіча Грынкевіча, які настаўнічаў у Рагачове і ведаў шмат паданняў і легендаў...”. Магчыма, менавіта ад яго пачуў будучы пісьменнік аповеды пра двараніна-прыгодніка Выліваху, цыганскае каралеўства, дзікае паляванне караля Стаха ды вызваленчыя паўстанні на Магілёўшчыне, у Віцебску і ўсім Беларускім краі. І дзед Васіль быў тым чалавекам, які, на думку Наталлі Кучкоўскай, “даў Валодзю ўрок натуральнай беларускасці, бо маці... па-беларуску не гаварыла. Лічыла, што недастаткова ведае мову. Бацька больш карыстаўся дыялектам. А сустрэчы з дзедам адкрывалі Валодзю глыбіню і мудрасць беларускай народнай душы”».

У чатырохгадовым узросце ў хлопчыка адбыліся дзве запамінальныя падзеі: ён пойдзе ў дзіцячы садок і з маці Надзеяй Васільеўнай упершыню наведае Маскву. Дарэчы, садок бацькі (а Сямён Цімафеевіч – лепшы дарадца і сапраўдная апора сям’і, хоць быў стрыманы і памяркоўны, але тут аказаўся вельмі катэгарычным – хлопчык, акрамя дамашняга, павінен атрымаць і калектыўнае, грамадзянскае выхаванне) выбіралі такім чынам, каб быў недалёка ад бацькоўскай хаты. Раніцай Сямён Цімафеевіч кожны дзень сам адводзіў сына ў сад, а вось забіраць яго даводзілася 10-гадовай Наташцы.

Хлопчык папраўляўся, дужэў і... усё больш «заглыбляўся» ў кніжку. А чытаць было што. Дома была, хоць і не вялікая, але свая, хатняя бібліятэка – рэшткі дзедавых кніг, і кніг бацькоў, і свае. Хлопчык сталёў на лепшых творах рускай класічнай літаратуры, перавагу якой аддавала маці Надзея Васільеўна. Яна ж была і самым актыўным арганізатарам сямейных чытанняў, на якіх і шасцігадовы Валодзя спрабаваў «бубніць» свае «творы». Мяркуем, што менавіта яе глыбокае, настаўніцкае веданне рускай мовы і літаратуры і стане вызначальным для жыццёвага лёсу сына. Калі ж узнікала патрэба ў дзіцячай літаратуры, кнігі браліся ў гарадской дзіцячай бібліятэцы, якая на той час ужо працавала ў Оршы.

Калі ж выдаваліся сонечныя дні, Валера і Наташа імкнуліся да Дняпра, заўсёды бралі з сабой хлопчыка. Ён, праўда, не пялёскаўся ў вадзе, а, седзячы на беразе, заглыблены ў свае дзіцячыя думкі, з цікавасцю назіраў за братам і дзяўчаткамі-суседкамі. І аднойчы, зусім нечакана для іх, задаў незвычайнае пытанне: «Што вы думаеце, калі на ваду глядзіце?» Не змаглі брат с сястрой адказаць на яго. А Валодзя падзяліўся сваёй думкай: «А у мяне, калі на ваду гляджу, вершы набягаюць».

І колькі слоў ад добрай, знаёмай сям’і Караткевічаў Соф’і Васільеўны Шыбека (калі запісваліся ўспаміны, ёй было 90 гадоў. – *А.Р.*): «Его я помню с тех пор, когда приезжала в город к дяде и тете. (Сям’я Шыбекаў жыла ў вёсцы Рукля, што ў пяці кіламетрах ад мястэчка Смальяны. – *А.Р.*)* ... Володя был еще маленький, но уже такой сообразительный, очень добрый, выдумщик...

...Володя очень любил такие походы (па вясковых мясцінах. – *А.Р.*) и всегда предлагал разжечь большой костер. Когда костер горел, мальчик прибежал к моей маме и просил: “Тетя Леля, дайте картошечки, только хорошей”. Мама выбирала в карзинку картошку, он ее приносил и сам закладывал в угли.

Однажды прибежал и стал говорить: “У вас в речке столько лебедей плавают, столько много!..” А сам смеется и поясняет: “Это женщины в белых рубашках”.

И действительно, лето было очень жаркое, и женщины, возвращаясь с поля, заходили в воду в льняных белых рубашках. Много лет спустя, в книге “Колосья под серпом твоим” он описывал детские впечатления.

Помню, как в лесу увидел зайца и пошутил: “А я зайца, тетя Леля чуть за хвост не поймал”. А моя мама смеется: “Не может быть, не может быть, чтобы ты его за хвост поймал!”

...Однажды он принес гнездо с яйцами, его стали ругать, а он объяснил, что птичка возле гнезда была мертвая, а яйца уже холодные, потому и принес всем показать гнездо.

...А еще раков ловили в речке. Знаете, как? В нашей Адровке были большие камни, вот из-под них и таскали раков. Много было раков! Володя принесет их домой и просит: “Тетя Леля, сварите нам раков в чугушке и с крапивой, чтобы они были красненькие”».

Захаваліся ўспаміны, што, прачытаўшы кніжку К. Чукоўскага, ён у свае 6 гадоў напісаў яму пісьмо (па-дзіцячаму, вялікімі літарамі). І атрымаў ад яго адказ. Цяпер цяжка сказаць, што пісаў знакаміты аўтар свайму аршанскаму карэспандэнту – усё згарэла разам з хатай падчас нямецкай акупацыі.

Дзяцінства скончылася... Наперадзе было новае жыццё. І пачалося яно з вучобы ў рускамоўнай школе, якая была самай блізкай да бацькоўскай хаты. Начытанаму хлопчыку здавалася дзіўным, што трэба чытаць па складах, пісаць трафарэтныя «Мама мыла раму». І замест «рамы» ён рыфмаваў радкі, рабіў рысавальныя накіды і... амаль штодзённа атрымліваў настаўніцкія заўвагі. Але ж – пераходзіў з класа ў клас. Да Вялікай Айчыннай вайны было скончана тры класы.

Намнога пазней, у сваім першым жыццяпісе «Дарога, якую прайшоў» ён распавядае пра даваеннае школьна-творчае жыццё. «Напісаў я тады, думаю, не менш за дзвесце вершаў, але нікому іх не паказваў. А потым прыйш-

---

* Дарэчы, у альбоме малюнкаў, які азначаны вышэй, ёсць замалёўкі У. Караткевіча аб яго гасцяванні ў Руклях.

ла настаўніца, якую заўсёды памятаю дабром – Е.І. Грыневіч і неяк так атрымалася, што ёй некаторыя вершы паказаў. Яны і прыгодніцкая аповесць “Загадка Неферціці”» былі надрукаваны ў нашым “Званочку” (рукапісны часопіс, які рыхтавалі члены школьнага літаратурнага гуртка. – А.Р.). І гэта была адзіная мая “публікацыя” за дзесяць гадоў».

Пачатак школьных канікул 1941 года для падлетка супаў з яго другім падарожжам у Маскву – бацькі дазволілі паехаць да яго «клапатлівай» Наташы, якая ўжо заканчвала другі курс Маскоўскага хіміка-тэхналагічнага інстытута.

Уражанні, уражанні. Кожны дзень, як толькі надавалася вольная ад заняткаў у інстытуце хвілінка, Наташа і Валодзя падарожнічалі па горадзе. Для хлопца адкрыўся невядомы свет – Чырвоная плошча, Ленінскі маўзалеі, гістарычны музей, Вераб’ёвы горы...

Закончылася экзаменацыйная сесія. Наташа і Валодзя збіраліся ў родную Оршу. Але не даехалі. Усё змяніла трагічнае 22 чэрвеня – пачалася Вялікая Айчынная вайна. Сям’я Караткевічаў аказалася ў незвычайным становішчы: Сямён Цімафеевіч і Надзея Васільеўна ў Оршы, Валера – у Чырвонай Арміі, Наташа з Валодзем у Маскве. Ваенны час рабіў сваю жорсткую справу, па-свойму распараджаўся лёсам людзей. Першай у трагедыйнай каляіне часу апынулася Надзея Васільеўна. Ужо ў канцы чэрвеня яна з дзіцячым садком адправіцца ў эвакуацыю (Васіль Цімафеевіч пакуль заставаўся ў Оршы – рыхтаваў да эвакуацыі дакументы і маёмасць гарадскога фінансавага аддзела, у якім працаваў перад вайной), але акажацца толькі ў Вязьме, дзе будзе чакаць адпраўкі эшалона на Усход. Тут яе знойдзе Васіль Цімафеевіч, і яны адправяцца ў Варонежскую вобласць. На станцыі Калач ім цудам удалося ўціснуцца ў праходзячы эшалон, і праз нейкі час яны апынуліся ў горадзе Чкалаве (цяпер Арэнбург. Тут пашчасціла – Васіль Цімафеевічу прапанавалі работу ў адным з раённых фінансавых аддзелаў, а Надзея Васільеўна будзе працаваць у дзіцячым садку).

Не менш драматычным, чым у бацькоў, аказаўся лёс і Наташы з Валодзем. Як і ўсе студэнты, Наташа цэлымі днямі працавала на абаронных аб’ектах, а 11-гадовы Валодзя заставаўся амаль што без усялякага нагляду. Дапамагла родная сястра Надзеі Васільеўны, школу якой адпраўлялі на Разаншчыну. У кіраўніцтве раённага аддзела адукацыі яна атрымала дазвол узяць з сабой беларускага хлопчыка. На Разанскай зямлі доўга не затрымаліся – былі адпраўлены ў Молатаўскую вобласць (цяпер Пермская).

З набліжэннем фашыстаў да Масквы хіміка-тэхналагічны інстытут быў эвакуіраваны ў Сяміпалацінск. Вось яны не ваенныя (ваенныя) дарогі сям’і Караткевічаў – бацька і маці – у Чкалаве, Наташа – у Сяміпалацінску, Валодзя – у невялікім гарадку Ленск, недалёка ад райцэнтра пад Молатавым (дарэчы, тут ён закончыў шэсць класаў). Валера загінуў на фронце яшчэ ў кастрычніку 1941 года, але аб гэтым у сям’і даведаюцца толькі праз некаторы час.

Дзякуючы аднаму з родзічаў бацькі зліставаліся з Наташай і Валодзем, і ў жніўні 1943 года сястра накіравалася на пошукі брата. Знайшла на беразе ракі ў Ленску, абарванага, абшмуленага і... загарэлага. Радасць была бязмежнай – радаваліся мясцовыя хлапчукі, радаваліся супрацоўнікі інтэрната. На дарогу ў Чкалаў нават выдзелілі некалькі булак хлеба. Але ж колькі кіламетраў ваеннага часу трэба было праехаць (Ленск–Кунгур–Свярдлоўск–Чкалаў), каб сустрэцца з усёй сям’ёй.

Але нечаканасці не канчаліся... У канцы кастрычніка 1943 г. па выкліку беларускага ўрада, які ў той час базаваўся ў Маскве, фінансісты Сямён Цімафеевіч і Наташа (яна ў Чкалаве закончыла кароткатэрміновыя бухгалтарска-ўліковыя курсы) выехалі ў Маскву, дзе былі накіраваны ў Віцебскую апэратыўную групу, а як толькі вызвалілі Оршу (28 чэрвеня 1944 г.) адразу ж пераехалі ў родныя мясціны.

Надзея Васільеўна з сынам выехалі да родзічаў на вызваленую Украіну толькі ў пачатку чэрвеня 1944 г. Аб уражаннях хлапчука (а яму ўжо было амаль 14 гадоў) ад зруйнаванага і разграбленага Кіева чытачы даведаюцца пазней (1972 г.), калі з друку выйдзе аповесць «Лісце каштанаў» ужо добра вядомага пісьменніка У. Караткевіча. (Пазней на ўкраінскую мову яе перакладзе сябра Караткевіча К. Скрыпчанка.)*

У другі раз сям’я Караткевічаў аб’ядналася ў канцы чэрвеня 1944 года. У гэтым жа 1944 г. Валодзя Караткевіч пайшоў у тую ж самую СШ № 1, у якой вучыўся да вайны. Якім было жыццё ў Оршы ў першы пасляваенны год? Чытаем у самога У. Караткевіча: «...І вось тут упершыню ўбачыў сапраўдны (падкрэслена Караткевічам. – *А.Р.*) разор, не “зону пустыні”, а “краіну пустыні” – некалькі ўскраінных завулкаў як канцы галінак ля згаслага вогнішча. Гарады, дзе нават руінаў не было (немцы разабралі іх на цэглу для абаронных патрэб). Да голаду і холаду было не звыкаць, але тут на выпаленай зямлі, так намерзліся, што часам хацелася памерці, абы толькі цябе пахавалі ў печцы».

Першая сярэдняя школа: новыя сябры і настаўнікі, якія помнілі Валодзю з даваенных гадоў. Здавалася б – усё складваецца як нельга лепш – сяброўскія адносіны, захапленні, нават... творчыя поспехі. Былы аднакласнік Валодзі Караткевіча У. Шафранскі ўспамінаў: «Володя с первых дней учебы в школе отличался своими способностями. Мы это замечали и относились к нему с каким-то детским уважением. В то время не было ни аудио, ни видео, ни теле, поэтому у нас было много свободного времени. Мы общались друг с другом, читали книги и посещали разные кружки. Я посещал музыкальный кружок. Мы часто выезжали в госпиталь выступать перед ранеными (шпіталь знаходзіўся ў вёсцы Юрцава, прыкладна ў 15 км ад Оршы. – *А.Р.*). А Володю Караткевича тянуло в драматургию. По его инициативе в школе был создан драмкружок, который он сам

---

* Дзеля справядлівасці адзначым, што ўспаміны сястры разыходзяцца з тым, што напісаў пісьменнік у снежні 1964 г. у сваім жыцццяпісе «Дарога, якую прайшоў».

и возглавил. Он распределял роли среди участников, иногда показывал, как нужно играть. Я, например, был назначен на роль Хлестакова в спектакле Н.В. Гоголя “Ревизор”. Володя выходил на сцену и, входя в образ персонажа, менял голос и движения, и показывал, как надо ту или иную фразу произносить. Это нам помогало в работе над ролью».

Успаміны У. Шафранскага пра школьнага «Рэвізора» дапоўніў яшчэ адзін аднакласнік Караткевіча Леанід Кругман: «Валодзя іграў Добчынскага... Роля... была маленькая, але іграў ён страсна, шмат жэстыкуліраваў, імправізіраваў, адным словам, выціскаў з Гоголя ўсё што можна. Ужо ў той час ён спрабаваў пісаць п’есы...».

Але, на жаль, не паладзілася з матэматыкай. Лепш сказаць, не з самой матэматыкай, а з настаўніцай матэматыкі – яны не знайшлі паразумення. Вынік плачэўны – з двойкай па матэматыцы Валодзя быў пакінуты ў дзявятым класе на другі год. Прышлося перайсці ў больш далёкую ад хаты 5-ю сярэднюю школу. І тут, на наш погляд, нельга пакінуць без увагі ўспаміны новай аднакласніцы Валодзі Ніны Яскевіч-Дудзінай. Няхай чытач прабачыць нас, што яны аказаліся некалькі велікаватымі, але зроблена гэта свядома і толькі з адной мэтай – паказаць, як паступова складвалася, крышталізавалася творчая асоба будучай аршанскай вядомасці, якімі разнапланавымі былі яго юнацкія погляды і захапленні. Чытаем: «В 1947 году в нашем девятом классе появился новый ученик. Володя Короткевич. Он, как оказалось, не любил точные науки. Наш класс был очень дружным, и, в отличие от Володи, все хорошо знали математику. Успевали и по литературе, благодаря стараниям нашей замечательной учительницы Екатерины Ивановны Гриневиц. Уроки она проводила интересно, с выдумкой, заставляя работать наше воображение и фантазию. Но как только в нашем классе появился Володя, на уроках словесности стало еще интересней. Именно на них он оживал, был активным, думающим, имеющим свое мнение. Он отличался от всех тем, что прекрасно знал этот предмет, а поэтому часто вступал в диалоги с преподавателем, превращая эти уроки в маленькие диспуты. Его знание художественной литературы выходило далеко за рамки школьной программы, а его споры с педагогом по поводу содержания новых книг вызвали желание их прочесть, чтобы тоже быть в курсе новинок, как Володя. Помимо этого, мы все знали, что он пишет стихи. И он не скрывал своей склонности к поэзии, напротив, одаривал нас своими стихами.

Обычно перед Новым годом мы все поздравляли друг друга посланиями на открытках. Все пожелания были в произвольной форме и очень редко в стихах, и то не собственного сочинения. Но вот и канун 1948 года. 31 декабря на школьном вечере мы, одноклассники Володи, все без исключения получили от него поздравления в стихотворной форме. Стихи все были забавные и смешные. В них он попытался выделить характерные черты каждого.

Еще он очень хорошо рисовал. Наша учительница, Екатерина Ивановна, однажды предложила каждому из нас написать пьесу в один или два акта, а потом мы их читали перед одноклассниками. У всех получились ничем не примечательные, наивные пьески, а вот работы двух наших учеников – Лени Кругмана и Володи Короткевича – получились интересные (па Кругману, “На ўвесь сшытак”. – *А.Р.*)... Пьесу Володи мы слушали два урока. Примечательно то, что некоторые события, описанные Короткевичем в этом школьном произведении, потом повторились в его книге “Черный замок Ольшанский”». Уже будучи взрослой, читала этот роман и многое узнавала из того, что мы услышали тогда на этом незабываемом уроке русской литературы: там были мрачные подземелья, полные тайн, и невероятные события и приключения. Мы уже тогда на уроке, слушали его пьесу с большим вниманием, боясь пропустить хоть одно слово. В нашем представлении это было настоящее литературное произведение, несмотря на то, что мы учились только в девятом классе».

У гэтым жа 1948 годзе ў жыцці юнака адбыўся вельмі цікавы выпадак, аб якім у сваіх успамінах распавядае сястра Наташа: «... Адночы з Мінска да нас (у Оршу. – *А.Р.*) прыехала група пісьменнікаў (Анатоль Астрэйка, Кастусь Кірэенка, Тарас Хадкевіч, Ефім Садоўскі. – *А.Р.*). На тую сустрэчу з дарослымі чытачамі запрасілі і вучняў, якія самі спрабавалі пісаць. Валодзя кажа аднаму сябру: “Валька, пойдзем?”. А той яму: “Дык я ж не пішу вершаў”. А Валодзя: “Я табе зараз напішу”. Карацей, Валодзя напісаў яму верш пра Сталіна, і яны пайшлі ў Дом культуры на імпрэзу. Валодзя чытаў там іншыя свае вершы, а яго сябра Валька – гэты пра Сталіна. На Валодзю ніхто ўвагі не звярнуў, затое ўсе надта ўсхвалялі верш пра Сталіна і прарочылі яго аўтару паэтычную будучыню (“згубіўся” дзесьці Валька. – *А.Р.*), так што ў Валодзевай біяграфіі быў і такі выхад у літаратурны свет».

Год 1949. Атрыманы «Атэстат сталасці» (дарэчы, па матэматыцы там стаяла «чацвёрка». У новай школе зніклі старыя непаразуменні. – *А.Р.*). Выбар шляху: якім ён будзе? Зразумела, працягваць вучобу. Дзе? У Мінску ці Кіеве? На сямейным савете вырашылі: раз кіяўляне – сястра Надзеі Васільеўны з мужам запрашаюць Валодзю да сябе – значыць Кіеў. Экзамены Уладзімір Караткевіч у Кіеўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Т.Г. Шаўчэнкі вытрымаў на «выдатна». У жыцці аршанскага хлопца пачынаўся новы, незнаёмы, а часам і нечаканы, жыццёвы перыяд. На сем гадоў ён будзе звязаны не толькі з пасціжэннем універсітэцкіх ведаў, але, галоўным чынам, з пашырэннем ведаў аб жыцці, культуры, гісторыі ўкраінскага народа, багацці яго традыцый, звычаяў, духоўнай спадчыны.

Раздзел чацвёрты

ДНЯПРО ЦЯЧЭ І ПРАЗ УКРАІНУ

Першыя зусім самастойныя крокі. Першыя рашэнні. І адно з іх стала вызначальным – жыць у інтэрнаце (хоць у родзічаў жыццёвыя ўмовы маглі быць і лепшымі. – *A.P.*), пастаянна быць у гушчынні студэнцкага жыцця.

І вось тут мы павінны зрабіць наступнае адступленне. Аналітычных матэрыялаў аб сутнасці творчасці Уладзіміра Караткевіча ў беларускім літаратуразнаўстве дастаткова. Перш за ўсё, гэта грунтоўныя работы А. Мальдзіса «Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: партрэт пісьменніка і чалавека»* (Мінск, 1990), В. Шынкарэнка «Пад ветразем дабра і прыгажосці: жанрава-стылявыя асаблівасці прозы Уладзіміра Караткевіча» (Мінск, 1995), А. Вераб'я «Абуджаная памяць: нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча» (Мінск, 1997), наша аўтарская кніга «Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць» (Мінск, 2000), кнігі, выдадзеныя ў XXI ст.. А яшчэ было сотні паўтары часопісных артыкулаў, мноства розных каментарыяў, успамінаў аб сустрэчах з пісьменнікам і г.д. Няма сумненняў, што даследчыкамі, блізкімі У. Караткевічу людзьмі, родзічамі, сябрамі, калегамі па творчасці занітавана амаль усё, што фарміравала «сістэму матываў» (М. Бахцін), спрыяла развіццю пісьменніцкага таленту, распавядала аб яго індывідуальна-псіхалагічных якасцях. Безумоўна, нельга забывацца на пісьменніцкую аўтабіяграфічную літаратуру (дзённікі, эпістальярная спадчына, запісныя кніжкі і г.д.), тэматычны ахоп якіх вельмі разнастайны і ў якіх можна знайсці караткевічаўскія тлумачэнні аб яго асабістых (светапоглядных, маральных і г.д.) адносінах да таго ці іншага твора. Дарэчы, у «Дзённіку 1965–66 гг.» У. Караткевіча можна прачытаць важнае для літаратуразнаўцаў аўтарскае прызнанне: «Я яго (дзённік) сто разоў пачынаў і кідаў. Кіну і на гэты раз, калі адчую, што галоўная мэта – пісаць праўду аб іншых і аб сабе – не выканана». А гэта і ёсць сведчанне таму, што арганічнасць аўтабіяграфічнай прозы для стылістыкі і творчай накіраванасці У. Караткевіча была з'явай рэгулярнай і зусім не выпадковай.

Мяркуем, што ў дадзеным выпадку не будзе памылкай, калі словы М. Танка, выказаныя ім у адносінах да кнігі Я. Брыля «Свае старонкі» («Чытаю і радуся, што ў нас ёсць такі мастак-пісьменнік», фрагменты біяграфіі якога, «насычаныя роздумам, бодем, перажытымі пакутамі і трывогамі, запаўняюць многія прабелы, якія адчуваліся і яшчэ адчуваюцца ў нашай беларускай літаратуры...», экстрапаліраваць на літаратурную творчасць Уладзіміра Караткевіча.

---

* Сам А. Мальдзіс, тлумачачы назву сваёй кнігі, падкрэсліваў, што слова «ўзнясенне» трэба трактаваць «матэрыялістычна» – як узнясенне над сваім часам, узнясенне да вяршынь айчыннай і сусветнай літаратуры.

Але, калі весці размову пра паўнавартасны, апісаны ў дэталях жыццёвы шлях нашага земляка, то, на наш погляд, было б вялікай памылкай пакінуць без увагі яго пяцігадовую вучобу ў Кіеўскім універсітэце імя Т.Р. Шаўчэнкі. Мяркуем, што гэта быў прасторава-часавы прамежак, у якім гартавалася яго асабістае разуменне творчай звышзадачы – абудзіць грамадскі, чытацкі, навуковы інтарэс да аб'ектыўнага пазнання і адлюстравання гісторыі Беларусі, ні з чым не зраўняльным багаццем духоўнасці, маральнасці, прыгажосці яе людзей, заставаўшыся людзьмі ў розных гістарычных абставінах і сацыяльна-палітычных сістэмах.

Зробім невялікае адступленне і звернемся да самога Караткевіча і яго пісьма М. Танку, з украінскіх Лесавіч, дзе ён настаўнічаў пасля заканчэння вучобы ва ўніверсітэце, якое, безумоўна, можна вызначыць, як квінтэсэнцыю ўніверсітэцкіх планаў, летуценняў і, нават, трызненняў: «Думак шмат... Гамоняць, рухаюцца, жартуюць, б'юцца і паміраюць, іншы раз здаецца, што звар'яцеў, толькі пісаць цяжка...». І яшчэ: «Ах, як хочацца рабіць! Яшчэ б напісаць дзесятак аповесцей, у якіх ахапіць гісторыю Беларусі з 1863 па 1963. Я гэтага, вядома, не здолею зрабіць, рылам не ўдаўся». Вось яны, амаль знішчаючыя сябе самога, мукі творчасці (пісьмо ад 14 лістапада 1955 г.): «...Я адправіў гэтыя бязглуздыя вершы і толькі зразумеў, што я нарабіў, і мне стала вельмі сорамна. Усё гэта такое дурное, пошлае і, галоўнае, эпігонскае, што яго трэба кінуць у печку. Я Вас прашу так і зрабіце і не думайце, што гэта істэрыка».

Не «паддаўся» М. Танк на такое сарамочанне Караткевічам самога сябе – падтрымаў, падказаў, абнадзеіў... І ужо ў снежні атрымаў з Лесавіч такія радкі: «Я вельмі рады, што хоць адзін верш Вам спадабаўся...». Мяркуем, што гэта быў верш «Зяец варыць піва». Чаму такое меркаванне? А вось тут звернемся да вядомага савецкага паэта і перакладчыка заслужанага дзеяча культуры БССР Якава Хелемскага, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР імя Я. Коласа: «Адзін выдатны верш можа часам сказаць пра аўтара больш, чым разгорнуты цыкл, у якім сапраўднай удачы няцяжка і згубіцца. Гадоў трыццаць таму, калі Уладзімір Караткевіч толькі пачынаў і калі яшчэ не настаў чарод яго захапляльнай прозы (падкрэслена намі. – А.Р.), беларускі чытач толькі што ўведаў першыя публікацыі паэта. Вершы, якія дазвалялі шмат што прадбачыць...».

«Нешта такое» Я. Хелемскі ўбачыў у вершы «Зяец варыць піва» і з перакладам пайшоў да рэдактара часопіса «Новый мир», знакамітага А. Твардоўскага, які «аднёсся да невядомага дасюль аўтара зычліва. І падпісаў вершы ў набор».

Давайце, паважаны чытач, згадаем разам караткевічаўскія (беларускія) і хелемскія (рускія) радкі верша:

У. Караткевіч

Туман плыве з нізіны сівы
Над нівай голай і пустой
«Глядзіце, заяц варыць піва», –
Жартуюць людзі між сабой.
А я відушчым бачу зрокам,
Як ён прысеў каля агню,
Трыгубы, шэры, касавокі,
І піва варыць з ячмяню,
Яліна іскрамі страляе,
А ён прыладзіў кацялок
І трэскай варыва мяшае,
Каштуе, сплёўвае набок,
І піва заяц варыць густа,
А на закуску – бурачок,
Трава, заечая капуста,
Галін асінавых пучок.
З зайчыхай вып’юць на маленькай
І дзеткам трошкі паднясуць,
Пужлівым галаском таненькім
«Цвіцела морква» завядуць.
Пабачыш – не гані з абсады,
Дай хоць на гэты дзень спакой,
Павінна ж быць і ў зайца радасць
Перад халоднаю зімой.

Я. Хелемскі

Туман с болот ползет лениво
Над нивой блеклой и пустой
«Смотрите, заяц варит пиво», –
Так люди шутят меж собой.

А мне и впрямь, пожалуй видно,
Как он хлопочет у огня,
Трегубый, серый, безобидный,
Над варевом из ячменя.

Береста искрами стреляет,
А он приладил котелок,
Присел и щепкою мешает,
Отведав, сплевывает вбок.

Уж он-то пиво сварит густо,
Его закуска – бурачок,
Травинка, заячья капуста,
Прогорклых веточек пучок.

Увидишь – спугивать не надо
Ушастого с его семьей.

Должна же быть у зайца радость
Перед суровою зимой.

І Я. Хелемскі працягвае: «Калі выйшла першая вёрстка цыкла, Твардоўскі сказаў:

– А што, калі мы пакінем аднаго “зайца”. Астатняе таксама няблага гучыць, але гэты жарт вельмі ж адмысловы.

Аляксандр Трыфанавіч яшчэ раз прачытаў падборку:

– На выставах адметнаму палатну часта асобную сцяну выдзяляюць. І правільна робяць. Давайце зробім гэтак жа. Караткевіч толькі выйграе ад гэтага. Чытач таксама»*.

Яшчэ больш «квінтэсуецца» гэта думка ўжо ў пісьме з Оршы да М.А. Садавога (8 снежня 1957 г.): «Не здолею зрабіць, але думка зрабіць ой як будзе карцець», бо і ў гэтым лісце ён прызнаецца ў імкненні «напісаць сто тамоў пра сто гадоў гісторыі Беларусі, сто тамоў аповесцяў і раманаў».

У гэтых пісьмах У. Караткевіч быццам забываецца на тое, што ўжо былі напісаны аповесць «У снягах драмае вясна» (пачатак 1950-х гадоў) і аповесць «Предыстория» (канец 1940-х ці пачатак 1950-х гадоў). Бадай

* Дарэчы, студэнцкі сябра – «сябра на ўсё жыццё» – Фларыян Няўважны перакладзе гэты верш на польскую мову.

што, толькі аднаму яму вядома, чаму гэтыя творы на доўгі час заставаліся ў яго асабістых архівах.

Але вернемся да студэнцкага жыцця У. Караткевіча, аб якім падрабязна і пераканальна распавядала журналістка Галіна Шаблінская ў сваіх гутарках з аднакурснікамі і сябрамі Валодзі ўкраінкай Музай Сняжко і палякам Фларыянам Няўважным.

Не пераказваючы гэтых гутарак, паспрабуем засяродзіць увагу чытача не на аўтарах успамінаў, а на найбольш цікавых меркаваннях Сняжко і Няўважнага, пачынаючы ад іх знаёмства з Караткевічам да таго сяброўства, «якім дарэчы даражыў кожны» (Г. Шаблінская).

«Аднак... 1 верасня 1949 года ... Сонечны, цёплы, быццам першамайскі, святочны дзень. Нейкая магія прыгажосці ўладарыла над людзьмі, гарадскімі вуліцамі, знакамітымі кіеўскімі каштанамі, наогул, над усёй гарадской прасторай. Юнацкую свядомасць ахапіла незвычайнае, амаль чароўнае пачуццё. Яно яшчэ больш узмацнілася, калі Валодзя ў першы раз пераступіў парог універсітэцкай студэнцкай аўдыторыі. Пераступіў і ад убачанага амаль ... анямеў. Перад ім ляжаў вялізны рознакаляровы квяцісты, “жывы” дыван, на якім, быццам макаўкі, бачыліся бела-чырвоныя галоўкі. Юнак схамянуўся – ці не памыліўся з аўдыторыяй. Колькі хвілін – і ... супакоіўся – перад ім была дзявоцкая аўдыторыя ў расквечаных нацыянальнымі ўзорамі блузках, камізэльках. І, калі дзяўчаты толькі нахіляліся адна да другой, гэты дыван ажываў, пераліваўся фарбамі, заварожваў.

Валодзя ад нечаканасці ад убачанага прысеў на першае вольнае месца. Супакоіўся. А ад выкладчыцкага стала загучаў голас: «Здаецца сабраліся ўсе. Будзем знаёміцца. Я – Алена Васільеўна Прахарэнка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, па даручэнню кіраўніцтва факультэта буду працаваць з вашым першым курсам. Заўсёды да вашых паслуг – дапамога, кансультацыя, парада, калі хочаце, у нейкім сэнсе – “факультэцкая маці”».

Валодзя, не ў голас, а так, для сябе: «Ну, навошта ж гэта? Мы ж дарослыя! Мы ж студэнты...». Потым сам жа прызнаваўся ў нікчэмнасці такой думкі... Колькі добрых слоў, колькі факультэцкіх і групавых гутарак, дыспутаў, знаёмства са славуцасцямі Украіны і Кіева, усяго не пералічыш...

Зноў загучаў прыгожы голас: «А цяпер давайце пазнаёмімся». Аказалася, што ў аўдыторыі прысутнічалі ўсе 60 першакурснікаў. «Добрэнько, добрэнько! – падсумавала Алена Васільеўна. – Шчыра дзякую за сустрэчу! А далей – вы ўжо самі». І выйшла... «Дыван» адразу ж рассыпаўся – хто сустрэў знаёмых, хто шукаў землякоў...

І неяк само сабой выявіліся дзве цікавыя рэчы. Аб іх нельга не выказацца: з 60 студэнтаў – 56 украінцаў, і толькі 4 замежнікі – 2 палякі, 1 албанец і 1 беларус – Валодзя Караткевіч; з 60 студэнтаў – 53 дзяўчыны і толькі 7 хлопцаў, адзін з якіх Валодзя Караткевіч з Беларусі; сярод тых, хто вытрымаў конкурс, звыш 20 чалавек на месца (да таго ж медалістаў прымалі без экзаменаў) – аказаўся і аршанскі «вундэркінд» Валодзя Караткевіч.

Як знаёміліся? Фларыян Няўважны прыводзіў цікавае сведчанне: «Помню, як ён усклікнуў: “Паляк! Давайце яго сюды! Я хачу з ім пагутарыць”. Аказалася яго зваў “высокі юнак, сімпатычны, з рознакаляровымі вачамі, усмешка ад вуха да вуха...” І гэта мяне адразу падкупіла сваёй непасрэднасцю. І засталася на ўсё жыццё».

Першакурснікі – будучыя выкладчыкі рускай мовы і літаратуры – зблізіліся больш цесна, калі ішлі не агульныя лекцыі для ўсяго філалагічнага факультэта (славян, германцаў і іншых), а лекцыі лакальныя, толькі для іх спецыяльнасцей. Аб сваіх першапачатковых уражаннях распавядала Муза Сняжко: «З Валодзем я сустрэлася ў нямецкай і літаратурнай групках. Не магу сказаць, што ён нечым вылучаўся сярод нас. Усе мы былі аднолькава шэранькія, за выключэннем літаральна некалькіх чалавек, больш-менш заможных. Хадзілі ў адным адзенні (было падмечана, што Валодзю не вельмі турбаваў яго заўсёды адзін і той жа плашч, які надаваў яго высокаму росту нейкую незвычайную самавітасць, штаны запраўлены ў боты, у руках – шэраваты партфель, і спакойная мерная паходка. Жартавалі: наша “тройца” – партфель, боты, плашч...), елі на перапынку піражкі па 4 капейкі. ...Практычныя заняткі ў нас яшчэ не праводзіліся, і асобы таксама вызначацца пакуль не маглі». Трохі пазней Муза Яўгенаўна выкажацца па-іншаму: «...ён сябраваў не толькі з аднакурснікамі, але і з выкладчыкамі. Гэта надзвычай рэдкая з’ява. На нашым курсе я магу назваць трох такіх студэнтаў: Валодзя Караткевіч, Фларыян Няўважны, Юрый Ленарчык. Вельмі глыбокія адносіны звязвалі Валодзю з прафесарам Аляксандрам Андрыянавічам Назарэўскім і старшым выкладчыкам («свяцейшай») Лідзіяй Арсеньёўнай Панамарэнка...» (Дарэчы, ужо ў Мінску ў гутарках з пісьменнікам-прафесарам А. Лойкам, калі Караткевіч успамінаў Назарэўскага, неяк аж загараўся – вядома, кіеўскі прафесар не толькі арыентаваў пытлівага студэнта ў лабірынтах старажытных літаратур (асабліва рускай), але і быў рэцэнзентам яго курсавых работ, кансультаваў яго рэфераты для паступлення ў аспірантуру (экзамены былі вытрыманы паспяхова, але ў аспірантуру Караткевіч так і не трапіў – занадта шмат было... кіеўскіх прэтэндэнтаў!?!)) (Выкажам сваё меркаванне: «А можа і нядрэнна, што на аднаго навукоўца стала менш, затое нават сярод знакамітых пісьменнікаў – на аднаго больш!!!»).

Прадстаўляецца да месца спаслацца на самога Караткевіча, які праз 35 гадоў пасля заканчэння ўніверсітэта ў артыкуле «Сон аб тым, што было» выкажацца з глыбокай паважнасцю: «Выкладчыкі... не шкадавалі на мяне часу па-за лекцыямі, стараліся навучыць метаду работы... і даць напрамак пошукам, часам не заўсёды такі, як было прынята. ...ім зараз – дзякуй. Не за тое, што яны “хранили юность нашу” (яны яе “ахранялі”), і не таму, што “не помня зла, за благо воздадим” (для іх, вядома, нагадаю, што гэта Пушкін, а не...), а таму, што без іх, без непрыемнасцяў, якія мы, часцей, чым трэба, ад іх цярпелі, мы ўсе не далі б ні сапраўдных песень, ні сапраўдных кніг. Нізкі ім паклон... Яны былі тачылам, на якім мы

вастрылі наша непрыняцце навуковага і жыццёвага фальшу, нашу грэблівасць да няпраўды, наша сумленне, наша жаданне службыць вялікай Бацькаўшчыне працай і ісцінай...».

Студэнцкае жыццё віравала па ўсіх магчымых накірунках тагачаснай супольнасці. Вось, да прыкладу, грамадская праца. Спашлёмся на Музу Яўгенаўну: «...Усе мы былі камсамольцы – а як інакш? І з самага пачатку вучобы пачалі вылучацца актыўныя, пасіўныя... Не магу сказаць, што Караткевіч быў актыўным камсамольцам. Але актыўным каментатарам на сходах – так. Ён пастаянна пакепліваў з іх уяўнай сур’ёзнасці. Аднак, калі яго прасілі зрабіць нешта канкрэтнае, ён не адмаўляўся. Капаць грады? – Калі ласка. Цэглу цягаць? – Калі ласка. Мы самі разбіралі разбураную ў час вайны частку будынка ўніверсітэта. Часам ездзілі і на нядзельнікі. У нас не прынята было казаць: “Я хвора, у мяне даведка”. Мы працавалі ўсе разам і не падзяляліся на сваіх і чужых.

Помню, ездзілі ў Пушчу, саўгас “Вінаградар”. Дабіраліся на трамваі, цесна стоячы, бо нас шмат. І праз усю дарогу – жарты, анекдоты, прымаўкі. Голас Караткевіча чуваць гучней за іншых. Прыходзілася і траншэі капаць, і вінаград збіраць, а пасля з апетытам есці. Валодзя быў добры працаўнік. І еў ён таксама добра...».

Але ж галоўным была вучоба. «...Валодзя не збягаў часам у кіно ў час лекцый. Такога ён сабе не дазваляў, – працягвае Муза Яўгенаўна. – Ён мог не хадзіць на лекцыі тых выкладчыкаў, якіх не любіў (а было каго не любіць), альбо лічыў, што гэты прадмет не варты яго ўвагі. Напрыклад, філасофія ў перабольшанай колькасці. ...ужо тады ён разумееў усю бязглуздасць надуманых навук. Караткевічу было складана, на такіх лекцыях ён нудзіўся і казаў: “Я лепш пайду ў чытальню”. ...Аднак, я паўтаруся. Валодзя не злоўжываў сваёй адсутнасцю на лекцыях. Затое ён мог, седзячы ў аўдыторыі, намалюваць чыйсці партрэт, напісаць верш... Я ўпэўнена, што часткі канспектаў у Валодзі проста не было. Таму што ў яго ўсё трымалася ў галаве. ...Па-сапраўднаму творча пісалі (курсавыя работы. – *А.Р.*) адзінкі. І сярод іх – Валодзя. Ён абавязкова павінен быў схадзіць у бібліятэку, паглядзець усю літаратуру, пачытаць, падумаць, пагадзіцца ці не з прапанаванай пазіцыяй. І яшчэ абавязкова дадаць сваё.

...Мы самі да выкладчыкаў не падыходзілі, не асмельваліся. Нам проста не хапала ведаў для размовы з імі. А Валодзю яны ўспрымалі як цікавага суб’ядніка. Ён таксама цаніў іх прафесійныя і чалавечыя якасці. ...Валодзя шмат расказваў мне па гісторыі Беларусі. Прызнаюся шчыра, я яе абсалютна не ведала. Бо нам так выкладалі гісторыю СССР ва ўніверсітэце. Мы больш вывучалі Расію, курс гісторыі Украіны нам увогуле не чыталі (і гэта, заўважце, у сталічнай ВНУ рэспублікі).

...Думаю, што ў тых часы Валодзю ратавала навука. Ён заглыбляўся ў старажытнасць, фальклор. ...Для Валодзі гэта было жыццё народаў, асобных постацей. ...сам збіраў фальклор, вывучаў, аналізаваў, перажываў

разам з героямі фальклорных твораў. Ужо на той час ён пачаў супастаўляць фальклор рускі, украінскі, беларускі...».

Атрыманья веды аб жыццядайнасці народнай мудрасці, прывялі юнака да глыбокага разумення той непраходзячай ісціны, што векавое народнае духоўнае багацце павінна быць скарбонкай (не архаікі, а аўтэнтычнасці) абгачэння кожнага чалавека, незалежна ад прасторава-часавога яго існавання. У памяці студэнта ажывалі, аднаўляліся тыя дзівосныя з'явы далёкай мінуўшчыны, аб якіх яшчэ да вайны распавядаў у Рагачове яго дзядуля. Сваю фіксацыю гэтых ўражанні знойдуць у казачным цыкле літаратурнай творчасці будучага пісьменніка, які ўпэўнена можна датаваць 1952 годам. Менавіта ў гэтым годзе пад пяром У. Караткевіча ажывуць мудрасць і самаахвярнасць старога дзеда-беларуса, які ў часы татарскага нашэсця ў далёкія гады аддае сваё жыццё для выратавання жыццяў людзей, якія павінны былі быць пакараны, але па волі старога ператварыліся ў белых лебедзяў і ўжо вольнымі плылі над татарскай ардой.

У гэтым жа годзе будуць напісаны такія цудоўныя і ...непаўторныя казкі, як «Вужыная каралева», «Аўтух-дамоўнік», «Казка пра Пятра-разбойніка», «Надзвычайная котка», «Мужык і дзіва аднавокае», «З вобразаў казак». Месцам напісання большасці з іх значыцца Рагачоў – мяркуем, як памяць пра свайго дзядулю-казачніка.

Новая хваля казачнай творчасці нахлыне на У. Караткевіча ў 1970-я гады, калі будуць напісаны казачныя творы аб душэўнасці беларусаў, іх высокай маральнасці і духоўнасці. Класікай беларускай казачнай культуры стануць «Чортаў скарб», «Верабей, сава і птушыны суд», «Пасварыліся – памірыліся», «Бліны на дрэве, грушы на вербе», «Скрыпка дрыгвы і верасовых пустэчаў», «Кацёл з каменьчыкамі».

У 1980 годзе – апошнім годзе казачнай творчасці У. Караткевіча – будуць напісаны (з займальнымі сюжэтамі і натуральнасцю гучання) «Нямоглы бацька», «Вясна ўвосень», «Жабкі і чарапахі». Дарэчы, дзве апошнія былі напісаны ў літоўскім Друскінінкаі, дзе пісьменнік адпачываў (па яго словах) і трохі падлячыўся.

Падагульняючы гэту размову, прывядзём колькі радкоў з уступнага артыкула У. Караткевіча «А бадай вам цікава было» да зборніка беларускіх народных казак «З рога ўсяго многа»: «Вы даведаецеся з кнігі казак, што няма нічога сыцейшага за зямлю, саладзейшага за сон, шпарчэйшага за чалавечую думку. Дык вось, казка – ад нашай зямлі і яе людзей. Яна – чароўны сон і яна думка чалавека. ...Іх (казкі. – А.Р.) запісалі, і цяпер вы будзеце чытаць іх, здзіўляцца, смяяцца, а можа, і плакаць.

Казкі складаюцца і сёння. Калі пачуеце дзе – запомніце. Бо казка данесла да нас мінулае нашага народа, зберагла нашу мову. Яна данясе і да нашчадкаў памяць пра нас».

Але вернемся да Музы Сняжко: «...Караткевіч і не ўваходзіў у кола пастаянных выдатнікаў курса, таму што ў яго быў свой падыход да універсітэцкай праграмы навучання студэнтаў». Аб тым, як вучыўся, свед-

чыць ліст, дасланы з універсітэта ў 5-ю школу Оршы, у якім выказвалася падзяка калектыву школы за добра падрыхтаванага студэнта. Для школьнага жыцця гэта была вялікая падзея.

«...Валодзя ўжо на першых курсах разумеў больш чым мы (аднагрупнікі. – *А.Р.*). Ён нутром адчуваў, што грамадства ідзе не туды, шмат робіцца не так... (Цікавае заключэнне, гэта ж быў пачатак 1950-х гадоў... А ці не навеяна такая думка ў Музы Сняжко становішчам грамадства канца XX і пачатку XXI стагоддзя? (Гутарка з ёй адбывалася менавіта ў той час. – *А.Р.*).

Ужо тады вызначалася ў Валодзі прынцыповая лінія паводзін: я яго не паважаю, я з ім не кантактую, я з ім не размаўляю. Не ў сэнсе – пайду і адварнуся, проста – ён мне не цікавы. І з таго часу такая лінія паводзін засталася. Я маю на ўвазе не пісьменніцкі асяродак у вас на Беларусі ці іншых яго знаёмых, а аднакурснікаў...».

І самым яркім пацвярджаннем таго, што тут Муза Яўгенаўна не памылялася, можа служыць наступны факт. У канцы лютага 1984 г. пісьменнік цяжка захварэў і каля месяца праляжаў у рэанімацыі. Вясной стаў адчуваць сябе лепей. ...наведаў дарагія яму мясціны, нават з'ездзіў у Кіеў на юбілейную, трыццатую сустрэчу выпускнікоў універсітэта.

Колькі слоў аб сустрэчы ад Музы Яўгенаўны: «І ўсё ж ён першым адгукнуўся на наша запрашэнне... У яго была просьба: загадаць яму асобны нумар у гасцініцы. Ён лічыў, што едзе на сустрэчу з усім курсам, а значыць у гасці ні да кога персанальна не пойдзе. Мусіць, каб нікога не пакрыўдзіць. ...Ён не хацеў нікога абцяжарваць сваім станам здароўя, а проста пабыць пасля сустрэчы сам-насам. ...Месцам збору курса мы выбралі парк насупраць ўніверсітэта. ...Нам здавалася, што мы – ўсё тыя ж. ...Валодзя спыніўся крыху ўбаку. І знешнія атрыбуты яго абсалютна не цікавілі... Але затое з кожным ён павітаўся персанальна, перагаварыў з усімі. ...быў такі спакойны і – быццам саромеўся, саромеўся таго, што ён сярод нас – пісьменнік. І пісьменнік прызнаны.

...мы сабраліся на наступны дзень у яго ў гасцінічным нумары: Юра Юрчанка, Фларыян Няўважны, Наташа Шышкалава, Міша Гальштэйн, я з мужам. Прышоў і Валодзеў перакладчык Карпо Скрыпчанка. Як добра нам было ўсім разам, ніякага цяжару мінулых гадоў. Валодзя жартаваў, расказваў анекдоты, гарэзіў па-хлапечы... Валодзя заставаўся задаволены нашай сустрэчай. Ён сказаў: “Я так хацеў прыехаць, і я рады, што курс не распаўся. Усе аказаліся добрымі людзьмі”. ...проста адзначыў “Кожны стаў чалавекам”».

Зноў жа вернемся ў студэнцкія гады.

Уражанні Музы Сняжко дапаўняе Фларыян Няўважны, які, на наш погляд, вельмі дакладна (можа таму, што гэта быў незвычайны польска-беларускі дуэт?) і вельмі абачліва зафіксаваў у іх сяброўскіх адносінах шмат якія рысы караткевічаўскага характару, якія робяць больш зразумелай і для сучаснага чытача сутнасць яго творчасці, яго жыццёвай пазіцыі.

«Валодзя, між іншым, ніколі не станавіўся ў позу настаўніка, хаця спрачаўся вельмі часта па розных пытаннях. Ён цудоўна ведаў класічную паэзію. ...Валодзя ўмеў быць прынцыповым і адначасова сябраваць. Гэта ў ім уражвала ўсіх. Ён, безумоўна, быў незвычайны чалавек, адзін з выбітных студэнтаў. Цікавіўся тэатрам (між іншым, ужо ў Мінску дзяліўся сваімі ўражаннямі аб тым, з якім азартам ён іграў у студэнцкім тэатры розныя ролі ў “Лазні” ў Маякоўскага, паэзіяй якога ніколі не захапляўся. А вось яго гратэск і сатыру раздзяляў поўнасьцю. – А.Р.)».

Далей Няўважны працягвае: «Я помню, як ён зачытваўся М. Твэнам, як любіў Я. Гашэка, М. Гоголя. Але, з іншага боку, ён любіў такіх пісьменнікаў, як А. Талстой, Г. Сянкевіч, К. Паўстоўскі, А. Грын. Значыць, яго душа ўбірала розныя плыні... Ён сапраўды быў чалавекам анархічнага складу ў добрым сэнсе гэтага слова... А потым яшчэ таленавітасць. Валодзя быў таленавітым чалавекам. Гэта адразу выяўлялася. Ён умеў пісаць экспромты, бывала, што і досыць з’едлівыя. Ён быў безабаронны. І яго безабароннасць часам вылівалася ў рэзкасць... Валодзя быў чалавекам непрадказальным, зменлівым, але не капрызным. У яго былі канстанты, цвёрдыя прынцыпы, якіх ён прытрымліваўся. На першае месца ён ставіў сяброўства, шчырасць, праўду, прынцыповасць, ідэал гордага, свабоднага, свядомага чалавека – свядомага беларуса, свядомага паляка, свядомага рускага – свядомага нацыянальна, традыцыйна. Ён цудоўна разумеў, што нельга чалавека выключыць з часу, з гісторыі. ...Валодзя, у рэшце рэшт, быў чалавекам вельмі далікатным, нягледзячы на нейкія яго выбрыкі...»

...На вялікі жаль, Валодзя занадта рана адышоў. Але ён застаўся для мяне ў ліку самых блізкіх маіх сяброў. Так пабудаваны, відаць, гэты свет, што цяпер даводзіцца на сумнай ноце згадваць Караткевіча і пісаць пра яго не як пра жывога чалавека, а як пра надзвычай індывідуальнага, своеасаблівага пісьменніка, які ўпрыгожвае родную літаратуру і прымушае задумацца над тым, а што ж ён унёс у суквецце еўрапейскіх літаратур? А тое, што гэта так – бяспрэчная ісціна!».

...Чэрвень 1954 г. Закончылася студэнцкая «сага» У. Караткевіча ў каштанавым Кіеве, аб якой пісьменнік выказацца ў сваёй аўтабіяграфіі: «...са змешаным пачуццём глыбокай пяшчоты і сораму. Пяшчоты, таму што была навука, старыя рукапісы, кнігі, музеі, музыка, дзяўчаты, сябры, свае і чужыя вершы. Сораму – таму што нярэдка даводзілася тады сустракацца са звычайнай вульгарызацыяй навукі».

Настаўнік рускай мовы і літаратуры Уладзімір Караткевіч быў размеркаваны на працу ў Лесавіцкую сярэдняю школу Тарашчанскага раёна Кіеўскай вобласці.

Разважаючы аб кіеўскім перыядзе жыцця Валодзі, сястра Наталля падвяла яго вынікі больш праявілі. «Па-першае, яго захапленне самім горадам, украінскай культурай, помнікамі старажытнасці яшчэ больш разбудзіла ў ім беларуса, дапамагло вастрэй адчуць, што і Беларусь багатая на спадчыну. Па-другое, ён зразумеў, што трэба дасканала ведаць гісторыю

сваёй бацькаўшчыны. ...Менавіта Валодзя адкрыў мне вочы на мінуўшчыну нашай роднай Аршаншчыны. Колькі разоў хадзіла паўз Куцеінскі манастыр, Ільінскую царкву, рэшткі Васкрасенскага сабора і базыльянскага манастыра, царкву Пятра і Паўла (якой сёння ўжо няма зусім), а нават не здагадалася, што за гэтым стаіць. ...Валодзя ў студэнцтве пачаў сур'ёзна вывучаць мінулае нашага краю. І ў літаратуру ён прыйшоў з глыбокім веданнем гісторыі і разуменнем яе сэнсу ў жыцці кожнага беларуса».

Як працавалася ў Лесавічах? Спашлёмся на самога У. Караткевіча (запіс ад 15 студзеня 1955 г.): «Увесь дзень пісаў вучэбныя каляндарныя планы. Вось ужо 9 г. 10 хв., а ўсё яшчэ на разгіб спіны. Жадаю хутчэй скончыць з гэтай справай, адводзіць гадзіну ў дзень на навучанне, а астатні час – пісаць, пісаць, пісаць».

Гэта была першая жыццёвая пляцоўка, дзе ён мог рэалізаваць і ў настаўніцтве, і ў літаратуры сваю «квінтэсэнцыю» – вучыць «берагчы чалавечае ў чалавеку».

І вось тут да месца, здаецца, будзе наступны эпізод. Неяк Рыгор Барадулін падчас нашай сустрэчы ў выдавецтве «Мастацкая літаратура», ведаючы пра тое (як аказалася, ад загадчыка аддзела крытыкі Веры Сямёнаўны Палтаран), што мяне цікавіць творчасць пісьменнікаў-землякоў, запытаў: «Дык, над чым працуеце?» – «Цяпер, знаёмлюся з Караткевічам, з якім, на жаль, не быў знаёмы». – «Тады, шаноўны Аркадзь Уладзіміравіч, паслухай, што распавядаў Валодзя пра Лесавічы. Маўляў, сустрэлі добра, падшукалі кватэру – пры школе ў той час інтэрната не было. Як аказалася, цудоўныя былі дзядуля (дарэчы, ён быў з Брэстчыны) з бабуляй (амаль што яго родная маці Надзея Васільеўна). Але ўсё часцей размова ішла пра 31 жніўня, калі на школьным двары сабраліся амаль усе лесавічане – дзеці, бацькі і, зразумела, настаўнікі. Вітаючы ўсіх з пачаткам новага навучальнага года, дырэктар школы нечакага выказалася, што на працу прыехаў у першы раз выпускнік Шаўчэнкаўскага ўніверсітэта, беларус Уладзімір Караткевіч і... прадаставіла яму слова. Валодзя, зразумела, разгубіўся – ніхто ж не папярэдзіў. Падтрымала дырэктар: “Уладзімір Сямёнавіч, ну, не хвалойцеся так. Глядзіце, колькі людзей хочуць Вас пачуць”. Караткевіч гаварыў, што не памятае аб чым казаў, але на ўсё жыццё запомніў тыя апладысменты, калі прагучалі імёны Тараса Шаўчэнкі, Івана Франко, Лесі Украінкі, выбітных беларусаў Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа... Вось так, зямляк... Можна, калі-небудзь, табе згодзіцца...».

І, як бачыце, згадзілася.

Сам У. Караткевіч аб Лесавічах выказацца ў эсэ «І будуць людзі на зямлі»: «Сяла прыгажэйшага за мае Лесавічы, няма на Украіне» – а месца гэта было зусім недалёка ад радзімы Тараса Шаўчэнкі. Разам з дзецьмі маляды настаўнік хадзіў «у Лысенку над Гнілым Цікачом, сяло, сто разоў апісанае паэтам».

Мясціны тья настолькі запалі ў душу У. Караткевіча, што ён на працягу ўсяго свайго жыцця пастаянна звяртаўся да гісторыі і культуры суседняга славянскага народа.

Усё ж крыху вернемся ў кіеўскія і першыя паслякіеўскія (лесавіцкія) гады жыцця У. Караткевіча. Яны, па-нашаму, нацянькі вядуць да вытокаў яго творчасці, яго прыходу ў вялікую літаратуру. І галоўным аўтарытэтам (каб не было сумненняў у чытача) тут будзе сам Караткевіч...

І амаль парадокс... Ён у сваіх нататках напіша: «Як ні дзіўна, я не хацеў быць літаратарам. Вершы пісаў для сябе. А ў будучым хацеў быць літаратуразнаўцам. Напісаў некалькі прац: “Багдановіч і сучаснасць”, “Моўная стыхія Пушкіна”, “Цёмныя месцы «Слова»”, “Беларускія і ўкраінскія школьныя драмы”, “Авакум і літаратура расколу”, “Справа пра «Саборныя дзеянні»” (гісторыя палітычнай падробкі і яе выкрыцця, як “кнігі ў паўдзесць, старажытным беларускім характарам пісанай”)).

Запомніўся У. Караткевічу, як бы цяпер казалі «знакавымі падзеямі», 1955 год. Па-першае, прайшлі «своеасабліваю праверку» яго педагагічных здольнасці. Калі ён знаходзіўся на летніх вакацыях у бацькоў у Оршы, кіраўніцтва інстытута ўдасканалення настаўнікаў запрасіла прачытаць для педагогаў Аршанскага рэгіёна два курсы лекцый – па рускай і беларускай літаратуры. Зразумела, што выпускнік Шаўчэнкаўскага інстытута «не здрэйфіў». Курсы (32 гадзіны па рускай і 36 гадзін па беларускай літаратуры) і слухачамі і кіраўніцтвам інстытута былі ацэнены на «выдатна». Лектар атрымаў афіцыйную падзяку. Але большую асалоду меў ад таго, што яго ўпершыню «вельмічалі» Уладзімір Сямёнавіч. Па-другое, ў верасні 1955 года менавіта з Лесавічаў У. Караткевіч выязджаў у Мінск на рэспубліканскую нараду маладых пісьменнікаў. Вельмі радаваўся, калі ў газеце «Літаратура і мастацтва» ад 24 верасня 1955 г. у абагульняючым артыкуле Анатоля Астрэйкі аб выніках нарады прачытаў: «Прыемнае ўражанне на прысутных зрабіў малады паэт Уладзімір Караткевіч. Яго вершы “Машэка”, “Орша” і іншыя атрымалі станоўчую ацэнку. У асобе Уладзіміра Караткевіча мы маем здольнага паэта, які імкнецца гаварыць сваім голасам». Па-трэцяе, восень 1955 г. – гэта пачатак ліставання У. Караткевіча з Максімам Танкам.

Мяркую, што чытачы не без цікавасці аднясуцца да ўспамінаў аб каралішчавіцкім семінары народнага паэта Беларусі Р. Бардуліна. На канферэнцыі ў Оршы, прысвечанай 65-годдзю з дня нараджэння У. Караткевіча, ён распавядаў: «Упершыню ўбачыў я здзіўленавокага, нязвыкла даверлівага, амаль па-малечы цыблакаватага і разам з тым мажнага хлопца, у якога нечакана спалучалася вяскова-мястэчкавая беларуская шчырасць з урбаністычнай еўрапейскай шырынёй і ўзважанасцю.

У Каралішчавічах у тую першую нашу сустрэчу далёка заходзілі мы па тады яшчэ ціхай дарозе. Уладзімір здзіўляў мяне і ашаламляў і развагамі, і задумамі. Глядзеў я на яго, як тубалец на касманаўта. І, трэба быць шчырым, да апошніх дзён заставалася жыць у мяне гэта пачуццё багавейнасці і здзіўлення. Сам Уладзімір ніколі, нічым і ніяк не

падкрэсліваў ні перад кім сваёй перавагі, сваёй адметнасці. Яна сама выдала яго, незвычайнасць Караткевічава. Любіў машабнасць, любіў гіпербалу. Любіў размах».

У сваім першым пісьме да М. Танка ад 12 лістапада 1955 г. (за год да вяртання ў родную Оршу) паэт-пачынальнік прызнаваўся: «Пісаў многа, бо дадому цягнула. Там, між іншым, і “Машэку” напісаў. А потым нешта так яно і скончылася. Галоўнае – мала хто разумеў. Пачаў быў прыстасоўвацца, напісаў гэтага злашчаснага “Вашчылу” і інш. Выходзіла дрэнна, разлаваўся сам на сябе і кінуў зусім. Амаль тры гады не пісаў нічога акрамя выпадковых рэчаў. Усё ж не кінуў зусім, бо гэта такая зараза, гэтыя вершы. Часам лавіў сябе на тым, што ўначы пішу.

...А потым выпадкова паслаў таварышу некалькі вершаў, а ён аднёс Анатолю Сцяпанавічу (Вялюгіну. – *А.Р.*), і загарэўся сыр-бор.

Якую вы справу добрую зрабілі для мяне і як я вам удзячны за гэта, і Цімахвею Васілевічу (В. Вітка. – *А.Р.*) і Уладз. Іванавічу (У. Корбан. – *А.Р.*), і тт. Зарыцкаму, і Няхаю, і ўсім-усім. Гэта, ведаецца, упэўненасць. Цяпер я ўжо не кіну. Так хочацца працаваць, і адчуваю я сябе нейкім новым, іншым.

Столькі задумаў і ідэй. Вершы цякуць. Быццам усё, аб чым думаў тры гады, раптам прарвалася. І не толькі вершы, хоць гэта галоўнае.

Зараз у мяне ёсць планы (і сеё-тое пішу) на добры дзесятак апавяданняў. ...Пішу, і вось што дзіўна: да ўсяго даходзяць рукі. Усё паспяваю рабіць. ...Усё прываблівае. Эх, каб яшчэ да легенд, якія ведаю, ды трохі больш матэрыялаў, а то фантазія без цвёрдых рамак разыходзіцца.

Думак шмат. Тут і пра сучаснасць і пра мінулае...».

Пройдзе колькі гадоў. З друку выйдуць кнігі вершаў, прозы, будуць нарукаваны драматычныя творы, казкі, апавяданні.

Далей хацелася б прывесці цікавую, можа, нават арыгінальную думку вядомага беларускага літаратара Арсеня Ліса пра падабенства творчых «украінска-беларускіх» сцежак У. Караткевіча і Ф. Багушэвіча. «Валодзя Караткевіч вяртаўся з Украіны паэтам і паэтам беларускім, усімі памкненнямі сваёй душы, творчай натуры. У гэтым ён несвядома паўтарыў шлях свайго земляка паэта Францішка Багушэвіча. Паўтарыў у іншых сацыяльных і палітычных умовах. Яго папярэднік трапіў на Украіну паўстанцам, ратуючыся ад мураўёўскай пятлі ці сібірскай ссылкі. Вяртаўся ж на Беларусь паэтам-дэмакратам, песняром беларускай мужыцкай нядолі, будзіцелем сваёй зямлі».

Два гады працы працяглі хутка. Тым больш, што ўсякая вольная часіна запаўнялася паэтычнай творчасцю, складвалася гучнае караткевічаўскае слова. Нельга не адзначыць, што менавіта на ўкраінскай зямлі ў У. Караткевіча склалася, выкрыштаваліся асабістае разуменне літаратурнай творчасці, уласныя правілы-прынцыпы разумення эстэтыкі паэтычнага твора якія, калі верыць нарысу «Алексей Константинович Толстой», для яго самога існавалі з 1946 года. Мяркуем, што яны не страцілі сваёй значнасці і ў наш час. Вось яны: «Першай вартасцю ўсякага

твора павінна быць высокая сучаснасць, якая адказвала б на ўсе пытанні часу і рухала б грамадства наперад. Гэта самае галоўнае, але гэту сучаснасць не трэба разумець вузка. Гэта не значыць, што мы абавязкова павінны браць сюжэт з нашых дзён. Не, усякі гістарычны твор можа і павінен выяўляць многае з таго, што думаюць сучасныя людзі. Чалавек жа амаль заўсёды мучыўся аднымі і тымі ж пытаннямі... Другой вялікай вартасцю з'яўляецца арыгінальнасць і свежасць тэмы, ідэі, рыфмы і рытму... Трэцяя найвялікшая вартасць – выразная, сціслая, зразумелая мова, сапраўдная мова часу, у які створаны твор, ці мова, якой будуць гаварыць у гэтай краіне... І яшчэ ўсякі паэт павінен заўсёды і ва ўсім знаходзіць прыгажосць... Пятай найвялікшай вартасцю з'яўляецца любоў да радзімы, але не тая, якую выказваюць на словах, а сапраўдная любоў, глыбокая і сумленная... І шостая вартасць: займальны сюжэт, які забяспечвае даходлівасць нават да людзей, якія не любяць сумнага»*.

На наш погляд, наўрад ці знойдуцца апаненты нашаму вываду: шматпланавая творчасць У. Караткевіча з'яўляецца пераканальным сведчаннем яго безумоўнага следавання правілам, выпрацаваным на пачатку той дарогі, якую ён прайшоў.

І колькі слоў аб сумненнях. Паспрабуем растлумачыць, чаму ўзніклі такія сумненні. Гэты нарыс у рукапісным стане – а пры жыцці пісьменніка ён чамусьці не друкаваўся – пры падрыхтоўцы «Збору твораў» у 25-ці тамах быў знойдзены складальнікамі ў хатнім архіве У. Караткевіча ў асобнай папцы пад назвай «Літаратурны дзёнік Уладзіміра Караткевіча». Нарыс датуецца 16 сакавіка 1946 года. Хлопцу не было яшчэ і 16-ці гадоў, ды й вучыўся ён толькі ў 9-м класе. Праўда, аўтар каментарыяў да 14-га тома П. Жаўняровіч асцярожна адзначыў, што нарыс – гэта адзін з ранніх твораў У. Караткевіча, але больш канкрэтнай даціроўкі ў каментарыях, на жаль, няма. А сённяшняму інфармацыйна багатаму чытачу, на наш погляд, яны спатрэбіліся. Глядзіце, якія супярэчнасці.

Першая. Зыходзім з уласнага тэкста 16-гадовага «літаратуразнаўца»: «...если быть беспристрастным, то можно выделить несколько свойств, присутствие которых обязательно в великом поэте и без которых поэта нельзя будет считать не только великим, но и просто хорошим». І далей пералічваюцца шэсць вышэй названых намі вартасцей. Яны не толькі памярکوўныя, але, і галоўнае, у гэтым – пераканальныя, бо на справе не будзе літаратурнага твора. Ці вось такі вывад У. Караткевіча: «...оригинальность темы, идеи, рифмы и ритма. Это качества, которые применимы более всех русских поэтов к Алексею Толстому». А дзе ж тады аказаліся Пушкін, Лермантаў, Някрасаў? У тэксце замест іх чамусьці фігуруюць такія рускія паэты, як Фет, Пляшчэеў, Палонскі, Кальцоў. Значыць, на наш погляд, у юнака яшчэ не хапала ведаў, не склалася аб'ектыўная ацэнка рускіх паэтычных знакамітасцей.

* Гл.: Алексей Константинович Толстой (Набросок для будущей статьи) / У. Караткевіч // Збор твораў: у 25 т. – Мінск, 2016. – Т. 14. – С. 231–233.

Другая. Старонкі нарыса, а ён Караткевічам вызначаны як «Набросок для будучай статьи», «перапоўнены» прозвішчамі заходнееўрапейскіх пісьменнікаў, мастакоў, скульптараў (Сенкевіч, Стывенсан, Сімянон, А. Крысці, Кіплінг, Сервантэс, Лопэ дэ Вега, Леанарда да Вінчы інш.). Ці не зашмат для школьніка, няхай і надзвычай добра падрыхтаванага?

Трэцяя. Даследчык творчасці У. Караткевіча А. Верабей палічыў, што ў сваім артыкуле ён «высокапрафесійна прааналізаваў яго (Аляксея Канстанцінавіча Талстога. – А.Р.) творчасць». І ён не памыліўся, сапраўды, аналіз паэтычнай творчасці А.К. Талстога зроблены амаль «класічна». Дарэчы, не знойдзены творы У. Караткевіча, напісаныя ім як да стварэння нарыса «Алексея Константинович Толстой», так і на працягу шмат гадоў пасля яго. Ёсць толькі навэла «Рябина», апавяданне «Багун-трава», датаваныя тым жа 1946 г. Успомнім, што дарожная замалёўка «Вязынка» – першы, па прызнанні самога пісьменніка, яго друкаваны твор – будзе адрасаваны чытачу ў 1955 годзе. Да таго ж і сам У. Караткевіч у артыкуле «Загібель або росквіт» (датуецца 4 ліпеня 1959 годам) назаве сябе чалавекам з «нетэарэтычным складам думкі» (Т. 14. С. 260).

Так вось у нас атрымалася... Усё ж будзем спадзявацца, што даследчыкі архіваў У. Караткевіча калі-небудзь дасягнуць ісціны...

У першым томе 25-томнага збору твораў У. Караткевіча чытач знойдзе тыя творы, якія былі напісаны настаўнікам У. Караткевічам у Лесавічах. Гэта вершы ў прозе «Кветкі», «Сонцаварот», «Зімовы прыцемак», «Простае», «Разбітае сэрца», невялікія апавяданні пра звяроў і птушак «Сойка», «Як абуджаецца жанчына», «Качка», «Джэк», «Куцька», «Мядзведзь», «Тры вароны», легенда «Маці ветру», якая ў пачатку 1980-х гадоў будзе дапрацавана і ператворыцца ў адно з цікавейшых і трагічных драматычных твораў – драму «Маці ўрагану». Было напісана мноства накідаў, заметак, замалёвак. Дарэчы, пісаў на чатырох мовах – рускай, беларускай, украінскай і польскай.

Мяркуем, што чытач пагадзіцца з намі, што напісанае вышэй, гэта не толькі спасылка на В. Кучкоўскую і Г. Шаблінскую. Мэта іншая. А менавіта ў спалучэнні з літаратуразнаўчымі матэрыяламі, у якіх размова ідзе галоўным чынам аб творчасці У. Караткевіча, не толькі патрэбна, але і неабходна прапанаваць сучасніку ў пэўнай ступені біяграфізаваны, паўнаватасны расповед, у якім занітаваны ў адзінае цэлае жыццёвы пачатак Валодзі Караткевіча і станаўленне, калі хочаце, гартаванне пісьменніцкага таленту Вялікага Аршанца Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча.

Раздзел пяты

АРШАНСКА-(РАГАЧОЎСКА)-МАСКОЎСКИ ЖЫЦЦЁВЫ ПЕРЫЯД

Успамінае былы выкладчык літаратуры ў Аршанскім педагагічным каледжы Людміла Лятун (Чычкова): «Владимир Семенович стал преподавать в школе № 8 в 1967 году, в то время я была ученицей восьмого класса. Он сразу завоевал все наши симпатии, так как был человеком заметным – молодым, красивым и статным. У него было несколько свойственных ему привычек, например, он постоянно трогал свои волосы, приглаживая их. А когда объяснял новый материал, то ходил по классу широкими шагами. Короткевич так увлекался рассказом, что мне иногда казалось, что он не видит нас, своих учеников».

І далей Людміла Лятун працягвае: «...преподавал у нас русскую литературу и язык. Все уроки, которые он проводил, не были похожи на стандартные уроки других учителей. На методику преподавания своего предмета у него был свой взгляд. Каждый раз материал старался преподнести как-то по-новому, заинтриговать нас каким-то эпизодом, а затем, завладев нашим вниманием, всецело начинал излагать суть и сюжет романа, повести или стихотворения. Иногда уроки превращались в диспуты. Владимир Семенович любил отвечать на любые вопросы, касающиеся его предмета.

...В каждом ученике Короткевич видел прежде всего человека, которому обязан передать все свои знания, развить творческое начало. На уроках не ограничивался только школьной программой, знакомил нас с классиками мирового уровня и с современными писателями».

Дапаўняе Лятун яе аднакласніца Рыта Пунтус (Казлова) – эканаміст аршанскага «Энергосбыта»: «...преподавателем Короткевич был оригинальным, и эта оригинальность проявилась сразу. Он не ставил никаких других оценок кроме “пятерок” и “двоек”. Ту небольшую разницу в возрасте, которая разделяла нас, а ему было чуть больше двадцати лет (напэўна, невялічкая памылка: У. Караткевічу было ўжо 27 гадоў. – А.Р.), он отбросил и стал выстраивать дружеские отношения. Владимир Семенович очень не любил разгильдяев. Его очень нервировало, если на его уроке кто-то баловался, не слушался и плохо усваивал материал».

З тых жа аршанскіх успамінаў: «Як толькі вучоба ў школе заканчвалася і адбыўся выпускны вечар, рашуча пачаў гаварыць усім, што цяпер мы проста сябры і павінны звяртацца адно да аднога толькі на “ты”».

Працаваць са старшакласнікамі было прыемна. Будучага пісьменніка ўражвала іх цяга да літаратуры, гісторыі Аршанскай зямлі, а школьнікаў –

яго ўрокі-роздумы, урокі-дыялогі, урокі-вандроўкі і паэзіі. А таму настаўнік Караткевіч з ахвотай згадзіўся на прапанову дырэктара кіраваць школьным літаратурна-мастацкім клубам. Літаратурна-гістарычныя вечары, рэпетыцыі і пастаноўкі школьных спектакляў з дэкарацыямі У. Караткевіча і актыўная пазашкольная работа – кансультацыі і семінары з членамі літаратурнага аб’яднання пры гарадской газеце «Ленінскі прызыў»... Здавалася б, часу для ўласнай творчасці не застаецца.

Аднак – і тут можам пазайздросціць У. Караткевічу – ён мэтанакіравана, крок за крокам пашырае кола сваіх творчых пошукаў. Назавём некаторыя творы з тых настаўніцкіх гадоў: вершы «Орша», «Вада-род», аповесць (амаль аўтабіяграфічная) «У снягах драмае вясна», п’еса «Млын на сініх вірах», аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» і «Цыганскі кароль» (1958), шмат вершаў і апавяданняў.

У 1957 г. У. Караткевіч быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў БССР, падрыхтаваў да друку першы паэтычны зборнік «Матчына душа».

Аб маштабнасці творчых задум У. Караткевіча сведчыць яго пісьмо ад 8 снежня 1957 г. да свайго родзіча М.А. Садавога (муж бацькавай сястры Вольгі Цімафееўны): «А задум у мяне столькі, што калі б была свабода і калі б далі мне гадоў шэсцьдзесят жыцця – напісаў бы сто тамоў. Далібог. Я іх магу нават прадаваць і не стану бяднейшым.

Вось бліжэйшыя задумы: кніга апавяданняў, раман пра 1905 год (які зараз пішу), сатырычная камедыя, 2–3 задумы паэм.

Пасля гэтага вазьмуся за “Сямейныя паданні роду Яноўскіх”, цыкл невялікіх аповесцей, памеру “Станцыйнага наглядчыка” (дай божа каб было хоць у сотую долю гэтай сілы) пра гісторыю беларускай шляхты. Аповесці будуць і пацешныя, і трагічныя, і хітрыя, і страшэнна-ўсялякія. Я ўжо раблю накіды, і, пакуль што, цікава атрымліваецца.

А калі зраблю і гэта – засяду за “Век” – цэлую эпопею, у якую павінны ўвайсці паўтара дзесятка раманаў і якая ахопіць гісторыю Беларусі з 1860 года да нашых дзён.

Дай бог нашаму цяляці ваўка спаймаці».

Мы палічылі мэтазгодным пазнаёміць сённяшняга чытача з тым амбіцыйным планам настаўніка У. Караткевіча. Хоць тут толькі абазначага 78 тамоў, на якія ён адводзіць 11 гадоў «пры катаржнай нагрузцы».

- 1–2 – Вершы
- 3 – Легенды
- 4–5 – Паэмы
- 6 – Раман у вершах
- 7–8 – Апавяданні
- 9–10 – Аповесці
- 11–15 – Раманы (гістар.[ычныя])
- 16–20 – Раманы сучасныя

- 21–35 – Серыя «Век»
 36–37 – Казкі і літ.[атура] для дзяцей – у стылі Г.Х. Андэрсена
 38–39 – Фантастычнае
 40–43 – П’есы
 44–45 – Запісы фальклору
 46–47 – Мемуары
 48–49 – Шляхі (дарожныя нататкі)
 50 – Малая спад.[арожная] кніжыца
 51–52 – Крытыка
 53–56 – Гіст.[орыя] бел.[арускага] мастацтва
 [арх.[ітэктурна], жывап.[іс], муз.[ыка], скульпт.[ура]]
 57–58 – Біяграфія
 59–61 – Гісторыя Беларускай Русі
 62–64 – Пераклады
 65–67 – Ліставанне
 68 – Пегас дыбкі («Пегас», «Пегас б’е задам», «Утаймаваны Пегас»), «Перакітаць кітайцаў»
 69 – Паляўнічае
 70 – Гіст.[орыя] бел.[арускай] літаратуры
 71–72 – Кінасцэнарыі, лібрэта
 73–75 – Публіцыстыка. Навука
 76 – Вы, беларусы (прызыў да іх вярнуцца)
 77 – Абарона мовы беларускай
 78 – Кніга пра працу пісьменніка (тэорыя літаратуры).

На жаль, задума не здзейснілася, але, на шчасце, для нашчадкаў застаўся 25-томны літаратурны помнік з цудоўных твораў Вялікага Аршанца.

Задумы, планы, меркаванні, але і тое, што на той час было ўжо надрукавана (або напісана, каб дайсці да чытача ў больш позні час), дазваляе заключыць, што творчы імпульс У. Караткевіча, яго мысленне былі скіраваны на пазнанне вялікай тайны светаіснавання, вечнасці, прыгажосці існуючага ў Чалавеку, Грамадстве, Прыродзе.

Вельмі цікавыя ўспаміны – і сястры Наташы, і вучняў, і аднакурснікаў-студэнтаў. А таксама – двухгадовае жыццё ў Оршы. Гэта, па сутнасці, невялікая лесвіца, якая дазваляе сучаснаму чытачу пазнаёміцца з тым, якім быў Уладзімір Караткевіч і ў дзяцінстве, і ў падлеткавым узросце, і ў гады настаўніцкай працы. Дарэчы, каштоўнасць успамінаў, на наш погляд, і ў тым, што яны паказваюць, што ў розныя перыяды жыцця былі розныя этапы творчасці, даюць прадстаўленне аб фарміраванні тых або іншых іскрынак будучага таленту і высвятляюць вызначальныя ў будучым рысы яго характару, паводзін, учынкаў, адносін да акаляючых яго людзей.

І вось – вясна 1958 года, якая стане «знакавай» для У. Караткевіча. У адной з газет ён прачытаў аб'яву, што ў Маскве адкрываюцца літаратурныя пісьменніцкія курсы. Загарэўся... Адказ на пытанне «Што пацягнула?» У. Караткевіча ў Маскву – ужо не паэта-пачынальніка, а члена Саюза пісьменнікаў БССР, аўтара паэтычнага зборніка «Матчына душа» знаходзім у яго пісьме да былога аднакурсніка, пакінуўшага Савецкі Саюз, Міхаіла Гальдштэйна (датуецца 12 мая 1958 г.). «Я вядзь тожэ собірюсь подавацца учыцца. В Орше большэ не могу. Надоели директора, которым место в институте благородных девиц, надоело местное партийное начальство... Планы мои таковы, могут, кажется, послать в Москву на Высшие литературные курсы. Единственное, до некоторой степени, препятствие – университетское образование. Я был бы рад, если б послали. ...Если же не попаду на курсы – буду подаваться в Минск и просить Глебку (П.Ф. Глебка – акадэмік АН БССР у той час быў дырэктарам Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – *А.Р.*), чтоб принял меня аспирантом в белорусскую Академию наук. И это хорошо, но лучше бы сначала курсы, а потом аспирантура».

Павязло, «папаў»... І ў пісьме ад 3 студзеня 1959 г. таму ж адрасату У. Караткевіч напіша: «В Москве я с сентября месяца этого года, учусь на Высших литературных курсах при Литературном институте имени Горького, кой помещается на Тверском бульваре в том самом доме, где родился некогда Герцен. Учиться буду долго до июня месяца 1960 года. ...стипендия 800 руб., чистоганом на руки в месяц. Есть отдельная комната над московскими крышами».

Калі прачытаць прозвішчы выкладчыкаў, якіх у тым жа пісьме называў У. Караткевіч, – прафесар Грыгор'еў (тэорыя літаратуры), вядомы савецкі паэт і літаратуразнаўца Ісбах (закежная літаратура), прафесар Бондзі (шэдэўр!) (спецкурс па майстэрстве Пушкіна), то можна зразумець яго задаволенасць вучобай.

Гады вучобы пачынаючага паэта ў Маскве з яе тэатрамі, музеямі, музычнымі заламі, літаратурнымі вечарамі з удзелам А. Твардоўскага і Ю. Бондавара, Г. Бакланава і Б. Акуджавы, Я. Еўтушэнкі і А. Вазнясенскага... Пачатак грамадскіх перамен, усталяванне ў грамадстве гуманістычна-абнаўленчай плыні, натуральнасць у мастацкім жыцці. Можа, таму і творы, напісаныя ў гэтыя гады, сведчаць аб імкненні У. Караткевіча засвоіць шляхі развіцця славянскай культуры, супаставіць яе з еўрапейскім накірункам змен і адкрыццяў, знайсці іх перакрываванні і сумесныя знаходкі ў маральных і эстэтычных вартасцях.

Распавядаючы пра сустрэчы з У. Караткевічам, Р. Барадулін так апавядае пра вучобу ў Маскве: «У Маскву раіў мне падацца на Вышэйшыя літаратурныя курсы Уладзімір. Ухапіўся я за гэтую ідэю. Пасля ўніверсітэта паслаў належныя паперы. Адказ прыйшоў неўзабаве.

Адмовіць. А ўсё пасля Караткевіча. Энцыклапедычна адукаваны слухач Вышэйшых літаратурных курсаў У. Караткевіч літаральна да слёз даводзіў сваімі як бы найўнымі пытаннямі выкладчыкаў. Спытае нешта. Выкладчык не ведае, абяцае заўтра адказаць, а заўтра ў Караткевіча новае пытанне. Не хочацца шмат казаць пра выкладчыкаў, хоціць аднаго, што, напрыклад, Леў Ашанін меў званне прафесара. Былі, вядома, і сапраўдныя свяцілы. Але Караткевіч загняў у казіны рог ашанінскую прафесуру. І, як вынік, рэктар ВЛК... Лапцеў падпісаў загад не прымаць на вучобу асоб з філалагічнай адукацыяй – хоціць адпакутавалі з разумнікам Уладзімірам Караткевічам! Мая заява якраз і падпала пад загад. Караткевіч раіў паступіць, і ён жа не дапусціў да вучобы, сам таго не ведаючы».

Але звернемся да артыкула Н. Молева «Вышние литературные»: «...Астафьев, Евгений Носов, Новелла Матвеева, Юрий Гончаров (Воронеж), Анатолий Знаменский (Краснодар), Юрий Пиляр, Римма Казакова, Дуся Лось, Наталья Парышка (Тула), Вячеслав Кузнецов (будущий заведующий отделом поэзии в журнале «Звезда»), Петр Реутский (Новосибирск), староста курса Георгий Ладонщиков (небезуспешный детский поэт), Михаил Ткач (Черновцы), писатели из Монголии, Армении (дапоўнім – Літвы і Латвіі. – *А.Р.*), за первым столом неразлучная пара Владимир Короткевич и красивая чеченка Раиса Ахматова».

У сваім жыццяпісе «Дарога, якую прайшоў» Уладзімір Сямёнавіч напіша: «Літаратурныя курсы шмат далі мне самой сваёй атмасферай, глыбінёй спрэчак, сяброўствам, шырынёй даляглядаў. Там я напісаў сваю другую кнігу “Вячэрнія ветразі” (1960), некалькі апавяданняў (удакладнім шэсць. – *А.Р.*) і гістарычную аповесць “Сівая легенда”, разам з напісанай раней аповесцю “Цыганскі кароль”, яны склалі трэцюю кнігу “Блакiт i зoлaтa днa”. Акрамя таго, у Маскве быў задуманы першы мой раман “Леанiдa нe вeрнyццa дa Зямлi”, надрукаваны пад назвай “Нельга забыць” у часопісе “Польмя” ў 1962 годзе».

Мяркуем, што не пакрыўдзіўся б Уладзімір Сямёнавіч, калі б мы да гэтага пераліку дапасавалі паэму «Родина», датаваную 4 снежня 1959 г. Нам падалося, гэта не проста праязны (лепшы або не) твор. Гэта споведзь адкрытай паэтычна-рамантызаваанай душы; гэта голас сэрца, перапоўненага лірычна-драматычнымі эцюдамі; гэта памяць, у якой штодзённа прысутнічаюць вобразы бацькоў – і маці Надзеі Васільеўны і бацькі Сямёна Цімафеевіча; гэта захаліўшая ў творчы палон гісторыя радзіннай Оршы; гэта сыноўняе пачуццё да бацькоўскай хаты; гэта пакланенне народным заступнікам, якія ў розныя гістарычныя эпохі «не жалея живота своего», нішчылі Зло ў імя Жыцця і Волі свайго народа; гэта і гнеўнае асуджэнне жорсткасці «власцімуцых» над пайшоўшымі на змаганне за шчасце людское; гэта і шчымлівы ўспамін аб драматызме жыцця ў ваенныя і першыя пасляваенныя гады; гэта ў рэшце рэшт заклінанне на асабістую вернасць і адказнасць Беларусі – векавой захавацельніцы зямлі і вады, крыві, смерці і пяшчоты. Занітаваныя на некалькіх старонках паэмы «Родина»

аўтарскія ўспаміны, пачуцці, перажыванні з цягам часу (амаль праз 10 гадоў) трансфармуюцца ў непаўторную лірыка-патрыятычную «Беларускую песню», якую без пераўвелічэння можна назваць вяршыняй грамадскай паэтыкі У. Караткевіча, яго векавой жураўлінай песняй.

У заключэнне – колькі радкоў з паэмы:

Родина, милая моя, синеокая, ясное сердце моё, моя песня.

Я люблю тебя.

Не щади меня, Родина. Я не из тех, кого можно щадить безнаказанно.

Слава тебе, беспощадная! Слава, вечно любимая!

Не страже твоей стою.

И нет мне смены. И нет мне смерти.

Потому что за спиной моей – ты.

Такім ён быў творчым шукальнікам У. Караткевіч і на літаратурных курсах.

Але ж мы не можам пакінуць без увагі тую прывабна-пікантную сітуацыю (назавём яе так. – *А.Р.*), у якой аказаўся пісьменнік на тых жа літаратурных курсах. Маецца на ўвазе яго «сяброўскія» (так абачліва называюць іх беларускія літаратуразнаўцы. – *А.Р.*) адносіны з выкладчыкам гісторыі мастацтваў, кандыдатам мастацтвазнаўства і... жонкай вядучага мастака і тэарэтыка мастацтва Эміля Бялюціна Нінай Міхайлаўнай Молевай (дарэчы, да прыходу на Літкурсы яна была вядома як суаўтар 6 кніг па праблемах заходнееўрапейскага мастацтва свайго мужа. – *А.Р.*). Прыгожа-прывабная жанчына, цудоўны суразмоўца, чалавек з адкрытай душой... Добра ведаючы гісторыю мастацтва, менавіта Уладзіміру Сямёнавічу яна адкрыла ўсю бязмежнасць чароўнага свету мастацтва і ўзняла яго да свайго разумення гэтай з'явы. Не магла яна не спадабацца душэўна-рамантызаванаму паэту. Якімі былі адносіны паміж слухачом і выкладчыкам у Маскве, можна меркаваць хоць бы па наступных фактах: Ніне Молевай былі прысвечаны такія вядомыя творы, як «Чудо на Нерлі», «Поэма о засухе», «Речка Папороть», «И солнце...», «Площадь Маяковского» (поэма), «Баллада об аргонавтах неба», «Пророк Иероним Босх», «Бред Мужичко Брейгеля», «Грубое и ласковое» (поэма) (усе яны напісаны ў перыяд з чэрвеня па 10 лістапада 1959 г. Цяпер у рукапісным выглядзе захоўваюцца ў Цэнтральным маскоўскім архіве-музеі асабістых збораў у Маскве (ЦММЛС. Ф. 113. Спр. 352. Воп. 1).

Дарэчы, мабыць, упершыню У. Караткевіч зрабіў аўтапераклад верша «Дзіва на Нерлі» і парадковыя пераклады вышэйназваных паэтычных твораў*. Вось ён майстэрскі караткевічаўскі аўтапераклад верша «Дзіва на Нерлі».

* З імі сённяшні чытач можа пазнаёміцца ў кнізе «Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы: зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў». (Мінск, 2010).

Дзіва на Нерлі

Н.М. Молевой

Белая песня ў лугах залацістых,
Кліч адзвінеўшых стагоддзяў зямлі,
Кволая-кволая, чыстая-чыстая,
Быццам дзяўчына, царква на Нерлі.
Кроў і забойствы ў агні і дыме,
Подласць і жорсткасць у лютым баю, –
Нават яны праходзілі міма,
Пашкадаваўшы нявіннасць тваю.
Ўсім, хто на век адыходзіў к ценям,
Снілася ты на райскіх лугах
З яснай журбою па убіенных,
З ценем усмешкі ў мокрых вачах.
Любы твой брат загінуў на ловах.
Вочы твае для нас збераглі
Літасць, і слёзы, і цёплыя словы,
Што не заб'еш на грэшнай зямлі.
З далніх стагоддзяў праз цёплыя губы
Чую прызыўны твой галасок:
«Братка мой мілы, братка мой любы,
Выйдзь да мяне на круты беражок».

Чудо на Нерлі

Н.М. Молевой

Белая песня в лугах золотистых,
Зов отзвевших столетий земли,
Нежная-нежная, чистая-чистая
Девушка-церковь на светлой Нерли.

Кровь и убийства в огненном дыме,
Подлость жестокая в лютном бою, –
Даже они, пристыженные, мимо
Шли, пощадив невинность твою.

Всем, отходившим навеки к теням,
Видалась ты на райских лугах
С ясной печалью по убиенным,
С тенью улыбки в мокрых очах.

Брат твой любимый погиб на ловах, –
Очи твои сберегли во мгле
Милость, и слезы, и теплое слово,
Что не убить на грешной земле.

Мрачны века, но сквозь теплые губы
Слышу призывный твой голосок:
«Брате мой милый, брате мой любимый,
Выйди ко мне на крутой бережок».

Зрэшты, калі на гэтым паставіць кропку, нават калі пагадзіцца з меркаваннямі караткевічазнаўцаў аб тым, што Ніна Молева – гэта правобраз галоўнай гераіні рамана «Нельга забыць» Ірыны Горавай (ці магла ім быць. – А.Р.), то будзе неяк так, як бы сказаць «сухавата», знікне рамантыка, знікне ўзнёсласць пачуццяў, тое, што звычайна вызначаецца як «прызнанне ў каханні». Давайце прачытаем колькі радкоў хоць бы з двух мінскіх пісем У. Караткевіча, якія ўражваюць сваёй адкрытасцю. Першае датуецца 2 студзеня 1960 года: «Родной мой, хороший мой человек, все будет великолепно, вот запомните мои слова. И помните, хоть бы на минуту, что есть на земле человек, который самого себя отдал бы по куску – лишь бы вы были здоровы и счастливы. Все мои желания, мысли – все устремлено на это. И это будет!»

«...Родная моя, видно у меня сейчас одна судьба, думать о вас, беспокоиться о вас. И мне другой судьбы не нужно».

Не дачакаўшыся адказу, Уладзімір адсылае другі ліст: «...Мне очень не хорошо, очень грустно без вас, самая умная, самая навсегда милая и красивая для меня... Вы моя первая, которой не было, вы моя самая все- сильная и последняя...».

У лістах да Н. Молевой можна знайсці і больш кампліментарныя звароты «хохлик с фонариком», «синяя пролеска», «птица-синица», «пушистый мой заяц» і нават «чертик из табакерки». Як рэакцыя на тое, што лісты ад Молевой у Мінск не прыходзілі, у Караткевіча з'явіліся такія радкі: «...не сомневайтесь в том, что я говорю это искренне. Может быть у моего племени нет особого ума, талантности, удачи, но у нас никогда не было в характере вероломства. ...Я буду верен вам даже если вы меня возненавидите. Тем более, что я никогда не поверю вашей ненависти».

Але, як нам падалося, не было зваротнага пачуцця. Мяркуйце самі, чытачы. Нянавісці не было. Калі б яно было, то, напэўна, сустрэчы паміж «закаханымі», калі У. Караткевіч вучыўся на сцэнарных курсах і нават жыў у тым жа самым літаратурным інтэрнаце, не былі б выпадковымі, былі б на самой справе, а не на старонках рукапісаў і толькі ва ўяўленні.

Можна меркаваць, што і душой, і сэрцам адчуваў Уладзімір Сямёнавіч такую «неўладкаванасць» свайго кахання. Таму і пойдзе ў Рыгу да канца праўдзівага, шчырага сябра Іераніма Стулпана пісьмо ад 25 ліпеня 1962 г. з такімі радкамі: «И вот я вас прошу – серьезно прошу! – подыщите мне хорошую латышскую девушку (не одним же латышам счастье). Не торопитесь, найдите такую, чтоб повезло мне, как тебе Ероним. Пусть будет добрая, хорошей души, хорошая хозяйка и хорошая будущая мать моих детей. Красивой не надо, пусть просто женственная. И, конечно, об этой моей просьбе никому не говорите».

Праўда, у беларускім літаратуразнаўстве можна сустрэць цікавыя меркаванні. Напрыклад, у Д. Марціновіча, які стварыў уласную «канструкцыю». Даследчык аб'яднаў у адзінае цэлае пісьмы У. Караткевіча да Я. Брыля, маскоўскага сябра пісьменніка Юрыя Гальперына і раман «Нельга забыць». Чытаючы Д. Марціновіча, не можаш нікольні сумнявацца, што адносіны Молевой і Караткевіча былі далёка не сяброўскімі.

І гэта нягледзячы на тое, што сам У. Караткевіч у пачатку кнігі напісаў: «Усе імёны і падзеі ў гэтым рамане – выдуманя. Усякае падабенства з людзьмі, якія рэальна існуюць, з'яўляецца выпадковым».

Прызнанні гучалі і не толькі ў прозе, але і ў паэтыцы.

Чытаем:

*И солнце,
И день,
И полночная тень,
И утро в грустной печали.
И года уплывают,
И дни летят,
А я ищу тебя.
Без верблюда,
Без соли
И без воды*

*Я иду в пустынях сухих,
Иногда целую твои следы
И снова теряю их.
Где тот источник, возле которого
Пересидела пожар полудня,
Где та пальма,
Что листвою своей
Затеняла от солнца твой лик?
Что мне клюв грифа,
Жало змеи,
Носорога смертельный рог!?
У льва спрошу,
Какой тропой
Можно припасть к милым ногам,
Милым,
Усталым ногам.
Не исчезай!
Смилуйся!
Над землей
Таешь ты, как мираж, как дым.
И все же любовь со мной,
И все же любовь со мной,
И все же любовь со мной.
В сердце моем.*

Аднак, на наш погляд, аўтар чамусьці «забыўся» пра вельмі важную дэталю: Ірына Горава ў рамане, адказаўшы ўзаемнасцю на каханне Грыневіча, памірае, а Ніна Молева будзе жыць. І перажыве Уладзіміра Сямёнавіча больш чым на 40 гадоў. Ды яна і сама, хай і праз 25 гадоў пасля заўчаснай смерці У. Караткевіча, выказацца ў гутарцы з карэспандэнтам газеты «Комсомольская правда в Белоруссии» даволі адназначна:

« – Ніна Михайловна, в вас был влюблен Владимир Короткевич...

– ...Ни сном, ни духом (...). Когда мне говорят о любви Короткевича ко мне, я всегда это слушаю с определенной неловкостью. Все, что я о нем знаю, это то, что может знать школьный учитель о своем ученике (...).

Зробім невялікае адступленне, каб выказаць уласнае меркаванне: «Напэўна, так усё і было!». Адкуль упэўненасць? Адказ знаходзім у паэме У. Караткевіча «Родина», датаванай 4 снежня 1959 года, і пісьме да І. Стулпана ад 27 чэрвеня 1960 г. Колькі радкоў з паэмы: «...Но и нигде я не изведаль такога п'янящего, мучительного, как обладания, счастья, как здесь (у Маскве. – А.Р.) счастья, особенно полного от того, что оно было безнадежно. Спасибо тебе за это.

И все-таки теперь, когда все уже кончено, когда нет и не будет ее уст, тайной улыбки, земной святости ее рук, – не к тебе я припадаю, город, не к твоему лону, а к лону моей земли, некрасивой, прекрасной, бедной, текущей молоком и медом, грешной, святой».

І радкі з пісьма ў Рыгу: «И все же в Орше и Минске стало немного лучше. Постепенно уходит куда-то безнадежность и злость. Приходит равнодушие и пренебрежение. Все еще трудно бывает без нее, но я знаю, я справлюсь с собой. А когда справлюсь, сяду и опишу все это как было (падкрэслена У. Караткевічам. – А.Р.), не пытаюсь делать себя лучше, а ее худшей».

Вельмі шкада, але такога апісання (калі яно сапраўды было?) пакуль што не знойдзена...

І зноў да інтэрв'ю:

«– Владимир Семенович признавался вам в любви?

– Что вы! Это было просто исключено.

– Но, говорят, именно из-за чувства к вам, он не мог долго жениться.

– Конечно, мне, как любой женщине, очень лестно это слышать. Но не было никаких личных отношений».

Здаецца, гэта і ёсць сапраўдная «Finita»!

Раздзел шосты

ЛІТАРАТУРНЫЯ ПУЦЯВІНЫ У. КАРАТКЕВІЧА

«...Калыска яго маленства, Вязынка. ...Хату паэта мы пазналі зда-
лёк, нават пытацца не давалося...

...Памятайце ён вырас у беднай хаце, каб вывесці з тысяч такіх хат
на святло людзей, якія не бачылі сонца.

...Адсюль ён выйшаў яшчэ чалавекам, каб стаць першаю зоркаю на
беларускім небе. Гарыць гэта зорка і не згасне, лье святло на сваю зямлю.

...Тут ён праходзіў сваю навуку, гэтыя палі ўлівалі яму ў грудзі сваю
песню:

*Ад самай красы маіх дзён не вясёлых
Настаўнікам быў беларускі абшар.
...Хата зноў перад намі.*

...Семдзсят год таму ён упершыню падаў з гэтай хаты свой голас.
Якім моцным стаў гэты голас з гадамі, як грымеў ён над зямлёю, які зорны
шлях перад гэтым хлапчуком.

...Ён ідзе. Шмат яшчэ наперадзе сустрэч, шмат песень і сонечных
ранкаў і сноў аб роднай Беларусі.

І мы ідзем разам з ім, бо і пасля смерці ён застаецца нашым
настаўнікам і нашым паплечнікам і разам з намі пракладае шлях наперад».

*...Нішчу я паноў, замкі іх палю,
Я ламаю іх векавы бізун,
Помішчу за маю бедную зямлю,
За яе жальбу, за яе слязу,
За тваю красу, за маю любоў,
Што ў пакоях іх кветкай адцвіла...*

Нататкі пра творчы шлях Уладзіміра Караткевіча ў беларускай
літаратуры пачынаюцца ўрыўкамі з гэтых твораў зусім не выпадкова. І
справа не толькі ў тым, што і верш «Машэка», які больш вядомы аматарам
і даследчыкам яго паэтычнага майстэрства, і менш вядомая дарожная
замалёўка «Вязынка» з’явіліся ў друку ў адным і тым жа 1955 годзе і сталі
яго першымі друкаванымі творамі. У. Караткевіч з’яўленне іх у друку
лічыў пачаткам сваёй творчай дзейнасці.

...І вось «аднойчы разам з сябрам (а гэтым сябрам быў аршанскі
хлопец Валянцін Кравец) вырашыў пабыць на радзіме Янкі Купалы. Пеш-
шу дайшлі да Вязынкi. Аб гэтым падарожжы я напісаў нарыс і паслаў
жонцы паэта Уладзіславе Францаўне. Яна ўключыла яго ў зборнік «“Янка
Купала. Збор матэрыялаў аб жыцці і творчасці паэта”». Так з’явіўся мой

першы друкаваны твор... (Дарэчы, да тэмы, звязанай з жыццём народнага песняра, звернецца У. Караткевіч і ў больш познія часы. У 1962 г. будзе напісана эсэ “Пакуль гэта сэрца б’ецца”, у 1970–1980-я гады шэраг вершаў, эсэ “І будуць людзі на зямлі” і артыкул “Зліццё з душой народнай”, а ў часопісе “Маладосць” будзе надрукавана драма “Калыска чатырох чараўніц” – А.Р.).

У гэтым жа годзе адзін мой знаёмы настаяў, каб я прыслаў яму частку вершаў у часопісы “Вожык” і “Полымя”. З “Вожыка” я атрымаў адмоўнае пісьмо, што мяне вельмі засмуціла. А вось у “Полымі” з’явіўся мой верш “Машэка”, і я падумаў, што ўсё ж штосьці магу зрабіць. Паступова пачалі друкаваць мае вершы і іншыя часопісы».

На наш погляд, два гэтыя разнапланавыя творы даюць глебу для больш грунтоўных разважанняў і высноў, галоўная сярод якіх заключаецца ў тым, каб і сёння, праз больш чым 60 гадоў пасля пачатку творчай дзейнасці, убачыць вытокі ўсёй шматпланавай творчасці У. Караткевіча, у якой ён выступаў як выдатны паэт-лірык, адметны празаік-апавядальнік, самабытны эсэіст і сцэнарыст-драматург.

Да прыкладу, у вершы «Машэка» – гэта і своеасаблівае, прасякнутае баладнымі матывамі, паэтычнае бачанне свету, і цяга да глыбокага пранікнення і спасціжэння гістарычнага мінулага, і рамантычна-ўзнёслае ўспрыманне з’яў і падзей беларускай гісторыі. У нарысе «Вязынка» – разуменне неадрыўнасці і абумоўленасці сучаснага культурнага і мастацкага жыцця традыцыямі беларускай мастацкай культуры, імкненне ў нарысавай форме выразіць свае асабістыя адносіны да сучаснага жыцця з усімі яго супярэчнасцямі, яго характвам і прывабнасцю, нарэшце, адчуванне неадрыўнасці сваёй творчай асобы, сваіх творчых дасягненняў ад штодзённага і карпатлівага авалодвання багаццем той мастацкай спадчыны, што пакінулі сучаснікам заснавальнікі беларускай літаратуры.

Пасля таго як з друку выйшаў першы том «Збору твораў» (у 8 т.) У. Караткевіча – а тут змешчана больш за 20 вершаў, напісаных паэтам ці яшчэ да з’яўлення, ці ў год з’яўлення першага верша ў друку, чытачы змаглі пераканацца ў справядлівасці нашага вываду. Сярод малавядомых вершаў – творы з казачным элементам («Казка пра снопы»), прысвячэнні роднай прыродзе («На рацэ», «Вясновая непагода»), радкі, у якіх адчуваецца цяга пачынаючага аўтара да разумення гістарычнай сувязі пакаленняў, дакладнасці перадачы ад аднаго да другога традыцый у светапоглядзе і светаадчуванні («Бацька», «Кастальская крыніца», «Шыпшына і ружа», паэма «Зямля дзядоў»). Гісторыя пакінула сучаснікам даволі цікавы факт: «Слова Міцкевічу», дзень смерці якога прыпадае на 25 лістапада, У. Караткевічам як сімвал свайго нараджэння было напісана на 26-м годзе яго жыцця.

Не будзе перабольшваннем, калі заўважым, што ўсе ўражанні, спробы, падыходы У. Караткевіча да асэнсавання як асабістых, так і грамадскіх адчуванняў тагачаснага перыяду знайшлі сваё канцэнтраванае выражэнне

ў вершы ў прозе «Слова Міцкевічу» (на жаль, яго чамусьці зусім не ўключалі як у прыжыццёвыя, так і выдадзеныя пасля смерці У. Караткевіча кнігі).

Меў рацыю У. Караткевіч у сваіх меркаваннях, калі псіхалагічна-публіцыстычна выказваўся: «...душа Адама Міцкевіча, якая, па народным паданні, 26 лістапада, у дзень яго смерці, з’яўляецца над нашай зямлёй, – гэта не здань і не містыка. Гэта – валадар духоўнага пачатку, які з дабрынёй і пяшчотнасцю нябачнай заглядае “ў кожную хату, у кожную адрыну, на дно кожнага глыбокага возера” і які, як моц і мудрасць духу народнага, адначасова прысутнічае “на рудых берагах Дняпра і на беразе Свіцязі”, “...у сніх лясах Гродзеншчыны і на гары Маяк”».

Гучыць некалькі алегарычна, але не пагадзіцца з У. Караткевічам аб уздзеянні шматпланавай творчасці Адама Міцкевіча на духоўнасць беларускага грамадства, развіццё інтэлектуальна-асабістых якасцей асобы проста няма падставы: «А ты глядзіш на яго і калі бачыш, што сумленныя вочы ў яго бацькоў, даеш яму добры і сумленны лес.

Аднаму ты даеш будучыню слаўнага казачніка, другому – будучыню добрай маці, трэцяму – славу вялікага героя, а чацвёртаму – проста славу Чалавека, працаўніка, рукі якога робяць усё на зямлі і кормяць таксама ўсіх.

Мяне ты чамусьці зрабіў паэтам, даў мне вочы, якія бачаць сум явара над вадою; вушы, якія чуюць песню чалавечую; рукі, якія здольны перабіраць, як струны, галіны прырэчных верб; ногі, каб выхадзіць зямлю; і глотку, каб спяваць язычаскія песні, песні сонцапаклонніка.

Я не кажу, што твой вялікі голас гучыць у нашым. Проста маленькім ялінам добра ў цені адвечнага дрэва.

Пераблыталіся нашы шляхі, шлях тваёй Радзімы і шлях маёй, і шляхі ўсіх краін славянскіх зліліся ў адну раку, і не адрозніш, дзе тая, а дзе іншая плынь.

Патабня і Каліноўскі, і Траўгут баранілі праўду тваю, рускі, беларус і паляк, і славаю іхняй быў бяссільны плач кабеты, пра які ты пісаў, і моцны ўдар нашчадкаў, якія павалілі спрадвечнае пудзіла.

Вялікае сонца славянскае, ты ж бачыш іх, калі прыходзіш да нас у лістападаўскую ноч, ты ж сам ведаеш гэта лепей за нас.

Як сонца ў маленькай кроплі, адбіўся гэты вялікі шлях у непрыкметнай долі маёй.

...Вось кніга тваіх вершаў перада мною. Яе падараваў мне твой нашчадак (нацыя ж заўсёды нашчадак лепшага свайго паэта).

І на вокладцы напісаў ён словы твае: “Вашы чужаземныя твары маюць права пражывання ў сэрцы маім”.

Бачыш, вось зямля, вось новае жыццё на ёй.

Настала “сіла праваў”, і праз стагоддзе абняліся ўнукі славянскія».

Зразумела, што ўсе гэтыя якасці ў самых першых творах У. Караткевіча не існуюць самі па сабе, у «чыстым» выглядзе. Але дэталёвы аналіз яго прозы, паэзіі, драматургіі, эсэ (дарэчы, форма якраз і садзейнічала фарміраванню

творчай індывідуальнасці), у якіх сучаснасць вымяраецца гісторыяй, дзе суседнічаюць узвышанае і пахабнае, дзе жыў і жыве чалавек, дае падставу для падобнага вываду.

З першых кніг У. Караткевіча (а яго паэтычнае сталенне ішло вельмі хутка – 1955 год – першы верш, 1958 год – першая кніга) стала зразумела, што ў беларускую літаратуру прыйшоў аўтар самабытнага і яркага таленту, са сваім рамантычна-чалавечым успрыманням і асвятленнем жыцця. Прыйшоў, як зазначае В. Каваленка, на не занятую нікім вольную «тэрыторыю» ў нацыянальнай прозе, каб вярнуць свядомасці беларускай літаратуры мінулае народа, апаэтызаваць яго, зрабіць яго прыцягальным для сучаснага чытача. У. Караткевіч – пісьменнік, які ўмее спалучаць грамадзянскасць і паэтычную ўзнёсласць, смелую метафарычнасць і глыбіню пранікнення ў жыццёвыя з’явы і працэсы, кансерватыўнасць і карнавалізацыю народнай культуры з новымі накірункамі ў літаратурнай творчасці, мае свае адметныя ад іншых тэмы. «Як ні парадаксальна, – адзначае В. Быкаў, – але менавіта... у таленце У. Караткевіча з’явілася і надоўга зацвердзілася яшчэ адна яго адметная схільнасць – паглыбленая цікавасць да гістарычнай мінуўшчыны нашага народа».

Мастацкаму ўвасабленню гістарычных падзей У. Караткевіч прысвяціў шэраг твораў, што былі напісаныя ў 1960-я гады. Сярод іх аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964), раманы «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (1966), «Каласы пад сярпом тваім» (1968). Адначасова ён вёў актыўныя творчыя пошукі і ў іншых літаратурных жанрах. З друку выходзяць дарожныя эсэ «Казкі Янтарнай краіны» (1963), «Званы ў прадоннях азёр» (1969), аповесць «Чазенія» (1964), навеяная ўражаннямі ад некалькіх месяцаў жыцця У. Караткевіча на Далёкім Усходзе, зборнік вершаў «Мая Іліяда» (1969). У гэты ж перыяд ствараюцца сцэнарыі фільмаў «Сведкі вечнасці» (1964), «Памяць каменя» (1966), «Будзь шчаслівай, рака» (1967).

Апрача адзначаных, у розныя перыяды творчай дзейнасці У. Караткевіч напісаў такія адметныя творы, як апавяданні «Як звяргаюцца ідалы», «Вока тайфуна», легенда «Ладдзя Роспачы», п’есы «Званы Віцебска», «Кастусь Каліноўскі...», нарыс пра Беларусь «Зямля пад белымі крыламі». Шматлікія раманы, аповесці, апавяданні, кінасцэнарыі, нарысы, эсэ, рэцэнзіі, апрача ўжо названых, першапачаткова былі аб’яднаны ў двухтомнік «Выбраныя творы» (1980), кнігі «Вока тайфуна» (1974), «Каласы пад сярпом тваім» (1977), «З вякоў мінулых» (1978), «Чорны замак Альшанскі» (1983). Сярод твораў У. Караткевіча асобнае месца належыць аповесці «У снягах драмае вясна», з якой чытач змог пазнаёміцца праз трыццаць гадоў пасля напісання (упершыню яна з’явілася ў друку ў майскім нумары часопіса «Польмя» за 1988 год). Асобнае таму, што аўтар адным з першых у беларускай літаратуры зрабіў спробу спасцігнуць трагізм людзей, складанасць духоўнай атмасферы грамадства 1950-х гадоў, у якім «господствовала» ідэалогія сталіншчыны.

Не пакінем без увагі і тое, што У. Караткевіч пісаў сваю прозу выключна на беларускай мове, а калі здаралася друкавацца на рускай мове, перакладаў іх асабіста (зразумела, мы не маем на ўвазе пераклады раманаў або аповесцей).

Адметна тое, што ў кожным з жанраў пісьменнік вырашаў адну і тую ж усеабдымную задачу – спалучаючы ў творчасці купалаўскую палымнасьць і багдановічаўскую светлую веру, выявіць мастацкімі сродкамі тэндэнцыі таго далёкага часу, калі ў барацьбе з феадальным, рэлігійным і сацыяльным прыгнётам, у стыхійных народных паўстаннях абуджалася нацыянальная самасвядомасць беларусаў, мацнела векавое жаданне «людзьмі звацца».

Цяжка, ды бадай і немагчыма, выявіць, што ў творах У. Караткевіча з’яўляецца праўдай, а што вымыслам і дзе пачынаецца і заканчваецца гульня багатай фантазіі. Галоўнае – у канцэптуальным ідэйным, стылёвым і творчым адзінстве задумы пісьменніка і спосабаў яе вырашэння. Такім цэментуючым ядром творчасці выступае гістарызм, які ў спалучэнні з філасофіяй, эстэтыкай, народнай мастацкай культурай даў літаратуры і чытачу непераймальныя, непадуладныя часу творы.

Заўважым, што творы У. Караткевіча выдаваліся не толькі на беларускай мове, але і на рускай, украінскай, літоўскай, латышскай, эстонскай і іншых мовах народаў СССР. Творчасць У. Караткевіча добра ведаюць далёка за межамі нашай краіны. У Польскай Рэспубліцы, напрыклад, былі выдадзены зборнік апавяданняў «Блакiт i золата дня» (дарэчы, вядомы польскі русiст Малгажата Бухалiк – «прафесiйны фiлосаф i класiчны фiлолаг» (А. Грышчук), – якая пераклала на польскую мову аповесць «Дзiвае паляванне караля Стаха», раман «Хрыстос прыязмлiўся ў Гароднi», адзначала, што У. Караткевіч вельмі прыдатны для перакладу, бо па сваёй стылістыцы пісьма ён вельмі падобны да Г. Сянкевіча), у Чэхаславакіі – чатыры кнігі твораў, у тым ліку аповесць «Дзiкае паляванне караля Стаха» пад назвай «Каралеўская помста» і раман «Нельга забыць» пад назвай «Леанiды не вернуцца». Яго творы перакладзены таксама на балгарскую, нямецкую, англійскую, французскую, шэраг іншых моў.

Нельга не адзначыць і той факт, што замежныя пераклады твораў У. Караткевіча, асабліва на польскую і нямецкую мовы, разглядаюцца беларускімі перакладчыкамі ў межах імпрэзы «Караткевіч International», якая з’яўляецца часткай міжнароднага фестывалю «Лятучы стол Караткевіча».

Сёння можна з упэўненасцю весці размову аб апантанасці творчай натуры У. Караткевіча, неабдымнасці яго інтарэсаў і ўсяго... адзінага імкнення – як можна больш пераканальна распавядаць чытачу пра родную Беларусь, яе знакамітых людзей, незалежна ад таго, жылі яны разам з ім ці адышлі ў глыбiню стагоддзяў, або будуць жыць яшчэ праз колькі год, пра трагічныя і гераічныя старонкі гісторыі.

Прыём У. Караткевіча ў члены Саюза пісьменнікаў БССР значна актывізаваў яго творчую актыўнасць (напрыклад, у ліпеньскім нумары часопіса «Полымя» была надрукавана новая нізка вершаў). Але тая ж актыўнасць выклікала неадназначныя ацэнкі творчасці як калегамі па паэтычным цэху, так і журналістамі. Асабліва мясцовай прэсай. У аршанскай газеце ад 31 ліпеня 1957 г. з'явіўся артыкул «Не ў нагу з жыццём», аўтар якога, называючы У. Караткевіча мясцовым паэтам (забыўся, што ён ужо быў членам Саюза пісьменнікаў БССР. – *А.Р.*), абураецца яго «нізкапробнымі практыкаваннямі». Маладога паэта не проста папракаюць за яго захапленне гістарычным мінулым аршанцаў, іх нацыянальна-патрыятычнымі традыцыямі, але і адкрыта абвінавачваюць у тым, што ён не бачыць сучасных дасягненняў, вялікіх і светлых здабыткаў нашых дзён. Я. Сіпакоў пазней выкажацца вельмі пераканальна: «А настаўнік быў малады – мог зламацца. Не зламаўся. Выстаяў».

Зноў жа аб станаўленні і сталенні паэтычнага майстэрства У. Караткевіча (старонкі жыцця, якія мала вядомы сучаснаму чытачу). Пачынаючы віцебскі аўтар Давід Сімановіч і пачынаючы паэт У. Караткевіч падчас сваёй першай сустрэчы ў Віцебску спрачаліся (даказваючы кожны сваё) аб сутнасці і грамадскай ролі літаратурнай творчасці. Якія кожным з іх былі выказаны довады, ведае толькі гісторыя. Але для сучаснікаў застаўся важкі доказ той сяброўскай дыскусіі – ліст У. Караткевіча ў Віцебск да Д. Сімановіча, датаваны чэрвенем 1958 г. Прывядзём яго поўнасцю:

«Шаноўны знішчальнік літаратурных Галіяфаў!

Лайдак ты, браце, вось што! Чакай, я яшчэ дабяруся неяк да цябе, калі прыеду ў Віцебск, будзеш ты глядзець на свет праз уласныя рэбры. Адзіным суцяшэннем для мяне з'яўляецца тое, што я і сам такі самы лайдак, калі яшчэ не горшы. З вершамі затрымаўся, нікому не пішу, нічога не пішу – бяда ды й толькі. Праўда, у школе маёй ідуць экзамены, і сяджу там, як ёлуп, на розных там геаметрыях. Памятаеш, як у пятроўскія часы казалі:

“Богомерзостен перед господом богом всяк, любяй геометрию”.

Вядома, значна лепей было б шпацыраваць па бульвару з асобай, пра якую зноў-такі продкі казалі:

“Нагамі намізаюшча, вачыма іграюшча. Завесіла
вушы каменіем дарагім і не слухае слова божага”.

Але гэта ўсё пакуль што толькі мара. Пакуль што існуюць лайнкі, спрэчкі і іншыя пастылыя аксесуары настаўніцкай нівы і фразы з твораў, нахшталт:

“Пьера женили на Элен, но он сам не понимал: зачем это”.

Або “Плюшкин был прорехой в теле человечества, спустился до такой степени низости, что нельзя было различить, мужчина он или женщина”.

Дасылаю табе сваіх “Калумбаў”, а ты мне дашлі свайго “Левітана”, рэч надзвычайную. Не бойся, Інстытут Прыстойных Людзей імя Берыя нядаўна зачынілі, “перепроизводство”», а то былі б мы там кандыдатамі з табою.

Я, браце, часта прыпамінаю нашу кароткую і такую добрую сустрэчу. Застанецца яна мне як адзін з лепшых успамінаў. І думаю, што не апошняя сустрэча (сведчаннем, што гэта было так, з'яўляецца цудоўны помнік У. Караткевічу ў Віцебску, які з'яўленнем сваім у значнай ступені абавязаны менавіта Давіду Сімановічу. – *A.P.*). Прывітанне тваёй сімпатычнай сяброўцы ад аршанскага барсука. Хай не думае, што я такі непрыгожы. Шыя мая прайшла, і я зараз гожа, тоўсты парніша. Ну, паціскаю лапу. Дасылай верш. Твой Уладзімір».

Творы У. Караткевіча былі з'явай новай, нязвычайнай. І ўспрыняты чытачамі, аматарамі яго творчасці, літаратурнымі крытыкамі яны былі парознаму (зусім справядліва лічыць сястра пісьменніка, што на пачатку творчасці Валодзя сутыкнуўся з непаразуменнем свайго таленту, свайго жадання паказаць беларусам, што Беларусь – старажытная краіна, у якой ёсць і мова, і гісторыя, і культура).

Чытачы адразу і назаўсёды сталі прыхільнікамі яго адметнага таленту. Выступленні ж крытыкаў, нават таварышаў па пяры, такімі адназначнымі не былі. Рэцэнзіі, артыкулы, поўныя захаплення, чаргаваліся з сур'ёзнымі папрокамі ў адрас аўтара. Хвалячы за выразную гуманістычную скіраванасць, самабытнасць, талент, майстэрства, крытыкі папракалі яго за кніжнасць, складанасць сюжэта, саладжавасць, капанне ў пыле «архіўных папірусаў», перанасычанасць твораў цяжкай, часам малазразумелай лексікай. Згадаем сумнае прызнанне маладога Караткевіча: «Т. Вялюгін кажа пра маю кепскую мову. Я сам гэта ведаю, але ж скуль мне яе ўзяць, добрую мову? Я выжываю памылкі, але проста з крывёю. Орша адносна мовы наогул не заветная зямля. Там шмат русіцызмаў, там блытаюць канчаткі роднага і часам меснага склонаў і г.д. Да таго ж і сям'я. Бацька размаўляў заўсёды на дыялекце, мова няправільная. Маці, калі захоча, можа вельмі добра гаварыць, асабліва калі распавядае пра старыя часы і розныя напаўанекдатычныя выпадкі. Але часцей за ўсё яна размаўляе па-руску, беларускія словы ўжываючы для асаблівай выразнасці». Але ці ж можна было тады прадбачыць, што некаторыя супярэчлівыя моманты ў творчасці У. Караткевіча – моманты пошуку сваіх падыходаў, свайго разумення, нарэшце, свайго асэнсавання рэчаіснасці, будучы з'явай часовай, можа быць, з'явай творчага росту. Тым больш што сам аўтар вельмі хваляваўся за недахопы першых твораў. «Яўген Іванавіч, – пісаў ён у лісце М. Танку, – ведаеце, мне б дужа хацелася, каб нехта проста, як старэйшы друг, а не так, як у кансультацыі, без громкіх слоў, сказаў, па якім шляху трэба ісці, чаго пазбягаць і на што звяртаць увагу, што зараз самае патрэбнае».

Аднак гэта – у пісьме. Але калі паглядзець на справе, то кінецца ў вочы апантаная цяга самога У. Караткевіча да спасціжэння жыцця, таямніц літаратурнага майстэрства, нязведаных старонак гісторыі, багацця і мудрасці народнай творчасці.

На жаль, не ўсё спрыяла творчаму росту. Прыходзілася пераадольваць перашкоды ў адносінах з тагачаснай бюракратычнай машынай у арганізацыйна-выдавецкай дзейнасці. Сам ён, праўда, не любіў пра тое распавядаць. А вось сябра пісьменніка народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль адзначае: «Кнігу “Нельга забыць” я назваў шматпакутнай. Паміж яе часопіснай публікацыяй і першым асобным выданнем прайшло больш за дваццаць гадоў. Перачытваеш цяпер і дзіву даешся, чаго, за што, навошта чапляліся да кнігі адкрытыя ды закрытыя выдавецкія рэцэнзенты, куды глядзела само выдавецтва, чаму не больш настойліва змагалася за правы таленту пісьменніцкая грамадскасць? Раман “Каласы пад сярпом тваім”, у якім з дыстанцыі, пры перачытванні, яшчэ больш удзячна бачыцца ва ўсёй гістарычнай грунтоўнай эпохнасці і чыстата, шчырасць захаплення, мудрасць высокай чалавечнасці, раман гэты трэба было *прабіваць* (курсіў Я. Брыля. – *А.Р.*) згуртаванымі сіламі літаратараў і навукоўцаў. З няменшым націскам прабіванне ішло і ў Маскве, дзе ў адным шаноўным выдавецтве мне давалося пачуць, што Караткевіч аўтар двухтомных “Каласоў...”, “Дзікага палявання караля Стаха”, яшчэ некалькіх ёмкіх аповесцей, многіх яркіх апавяданняў, вершаў, нарысаў, п’ес, – што Караткевіч, бачыце, “не дарос да асобнай кнігі”!.. Такогога могуць дамагчыся крыкуны ды шаптуны, зайздроснікі ды знаўцы!..

...Цяжкасці, перашкоды... Усё такое ды падобнае трэба было пераносіць чуламу сэрцу, вострай сумленнасці, абражанай годнасці чалавека і мастака. Аднаму, у горкай самоце, з роднымі і сябрамі, дзе былі і мудрая падтрымка, і бездапаможнае спачуванне, і шкоднае перазахвальванне з застольных вуснаў спачувальнікаў не вельмі шчырых або проста і недалёкіх, а гэта ж і для моцнай мэтанакіраванай натуры можа стаць згубным...».

«Караткевіч, – успамінаў Алесь Асіпенка, – балюча перажываў кожны выпадак у ягоны адрас, хоць храбрыўся, рабіў выгляд, што яму мала абыходзіць разнасная тэндэнцыйная крытыка. Але паспрабуй не зважаць на тую крытыку, калі за ёй ішлі вельмі адчувальныя санкцыі.

Як ён, такі чулівы і безабаронны, трываў і не зварочваў з аднойчы выбранага ім шляху? Іншыя не вытрымлівалі, зварочвалі і надоўга гублялі сябе як творцы, змянялі ўласны твар на маску з саладжавым выглядам.

Ён вытрымаў, выстаяў, адстаяў сябе ў літаратуры і грамадстве».

Выпрабаванні, якія выпалі на долю У. Караткевіча, дапамаглі яму зразумець, што «праўда і веліч жыцця» не могуць быць залежнымі ад выпадковасцей асабістага шчасця.

Прайшоў час. Жыццё вынесла свой вердыкт. Асабліва калі зыходзіць з пазіцыі, што адметнасць новых твораў характарызуецца не толькі сюжэтна-кампазіцыйным ладам, але глыбінёй, шматмернасцю аўтарскага пранікнення ў дыялектыку жыцця, уменнем аўтара ў падзеях сівой даўніны знаходзіць і даносіць да сучасніка яе павучальныя ўрокі. «З-пад яго пярэ, – адзначае В. Быкаў, – выходзяць усё новыя творы, прысвечаныя гісторыі і нязменна адзначаныя лепшымі рысамі яго непаўторнага таленту... Створа-

нае аўтарам красамоўна сведчыць, што ў ягонай асобе мы маем рэдкі талент, які ў спалучэнні з зайздроснай працавітасцю даў нашай літаратуры творы менавіта такога характару, якога ёй не хапала».

Пісьменнік карпатліва вывучаў гісторыю беларускага народа, знаёміўся з яго тагачасным жыццём, імкнуўся пабачыць усё новыя і новыя мясціны.

Шляхі вандраванняў вялі яго па беларускіх гарадах і вёсках, вялі туды, дзе можна пачуць трапнае слова, яшчэ не чутую шырокім колам людзей песню, сустрэцца з жывымі людзьмі, убачыць гістарычныя помнікі. Свядомая любоў да роднай зямлі, яе народа, далёкай і блізкай гісторыі – гэта былі тыя жыццёвыя карані, тая сіла Антэева, якая падтрымлівала творцу духоўна і псіхалагічна, маральна і сацыяльна.

Сваю адданасць Бацькаўшчыне – Беларусі – У. Караткевіч сцвердзіў не толькі асабістым жыццём, але і вобразамі тых герояў – Кастуся Каліноўскага, Алеся Загорскага, Янкі Купалы, Агны Вецер, Васіля Вашчылы, Максіма Багдановіча і шмат якіх іншых, – якія сваім жыццём і ўчынкамі пісалі, тварылі, стваралі багаты гістарычны і культурны жыццяпіс беларусаў.

Знаёмства з запіснымі кніжкамі У. Караткевіча «У дарозе і дома», якія былі надрукаваны ў трох першых нумарах часопіса «Полымя» за 1989 год, дазваляе лепш зразумець, чаму з’явіліся «Казкі Янтарнай краіны» і «Краіна Цыганія», «Зямля пад белымі крыламі» і «Мсціслаў», чаму з-пад яго пяра выйшлі такія паэтычныя словы: «Палессе! Ты ўсё – бясконца і вечная паэма. Кожная лясная рэчка твая – драмлівы рэчытатыў ліры. Кожнае тваё ўрочышча – урачысты хор магутных галасоў. Кожнае дрэва тваё – Песня Песняў. Кожная галіна пад ветрам – неўміручы радок. І кожны свепет на дзічках тваіх – ода гэтаму вялікаму небу, на якім зараз ласкавыя і чыстыя адценні вечара».

Новы сюжэт – пра найлепшага з беларусаў, паэта, выключнага «па разнастайнасці вершаў, па форме іх, па адметнасці генія», пра Максіма Багдановіча, які паспеў даць узор самай мужнай і высокай паэзіі ў нашай літаратуры: «...Ён пачаў тую справу, якую ўсе мы робім цяпер болей ці меней, з большым ці меншым поспехам.

Ён быў геніяльны паэт. Яго звалі Максім Багдановіч. Усё жыццё ён думаў пра Беларусь, пра людзей, хварэў за іх, піянерам ішоў праз нетры, прасякаючы шлях, церабіў зараснікі, ...каб яны не падалі на галаву Чалавеку...».

Адказваючы на сфармуляванае ім самім жа пытанне «Чаму Максім Багдановіч застаецца для нас ледзь не самай сімпатычнай і роднай постаццю ў гісторыі беларускай літаратуры?», У. Караткевіч піша: «Па-першае, ён змагаўся наводдаль ад сваёй арміі. Іншым было лягчэй. Яны былі сузор’ем. Ён – самотнай зоркай, якая, вядома, бачыла святло ад вялікай галактыкі свайго народа і ад сузор’я лепшых сыноў яго, паплечнікаў сваіх – але ўсё ж палала наводдаль. Іншыя нарадзіліся ва ўлонні свайго народа, чулі

ўвесь час яго мову, усмакталі яе з малаком маці і з вадою беларускіх крыніц. Гэты – чуў яе ад лічаных людзей. Ён большую частку свайго жыцця не бачыў Радзімы, а калі ўбачыў, то спустошаную вайной, няшчасную, знявечаную і збрыджаную. Убачыў, каб адразу ж самотна памерці наводдаль ад яе.

Іншыя, можа, больш зрабілі. Але трагізм і веліч гэтага кароткага жыцця, пагрозная і шчымлівая яго нота – глыбей закранаюць наша сэрца. Мы супакутуем яму, і таму ён не толькі наш настаўнік, але і нібыта святло сэрца нашага, любімы сын, з нараджэннем якога мы пачалі новае жыццё, які зрабіў нас мудрэйшымі і дабрэйшымі, адкрыў нам вочы на нас саміх, прымусіў па заслугах ганарыцца сабой.

І адышоў, не пакінуўшы нам суцяшэння.

Па-другое, гэты чалавек ніколі не зведаў кампрамісаў, ніколі не дапусціў сваё сумленне да згоды, не пісаў таго, чаго не думаў, цвёрда ішоў па адзіна магчымым для чалавека шляху, шляху годнасці і сцвярджэння права на сваю, адметную, незалежную думку. Без гэтага называцца чалавекам не мае права ніхто. І вось ён, незайманы, кінуў нас, застаўшыся ў сэрцах нашых найвышэйшым прыкладам такога вась Чалавека.

Па-трэцяе, ён бараніў годнасць чалавечую, клікаў да гуманізму і на гэтай дарозе адступленняў не ведаў.

Па-чацвёртае, быў наскрозь гістарычным паэтам, у тым сэнсе, што абуджаў у народзе гістарычнае мысленне, а значыць, і гонар. Вось аб гэтым апошнім і хацелася б сказаць. Атрымалася так, шло за многія і многія дзесяцігоддзі бяспраўя з людзей выбілі памяць. Здавалася, маўчалі вякі, здавалася, у нас не было мінулага, а значыць, не было і акрэсленай будучыні.

І вось з'яўляецца юнак і, падобна летапісцу з уласнага верша, раптам дае гэтай спячай памяці першы штуршок:

– Падымі галаву! За табою – веліч! За табою – барацьба! Ты не бязбацькавіч! У цябе ёсць продкі, якімі можна і трэба ганарыцца...».

У сваім эсе «Летапісец» У. Караткевіч называе шэраг твораў паэта, якія аказалі на яго велізарнае ўздзеянне – «Апавяданне аб іконніку і залатару, людзях мудрых і красамоўных, кнігалюбцам нейкім дзеля славы Божай ды размнажэння добра паспалітавага выдадзенае», «Слуцкія ткачыкі», «Максім і Магдалена», «Страцім-лебедзь», «Дачка Андрэя», «Явар і бяроза», «Ой, вайна была», «Ой, закурэла, ой задымела сырымі дрывамі», «Безнадзейнасць», «Пагоня», «Агата» і інш. Рэфрэнам праходзіць думка, што галоўнае, як і ў М. Багдановіча, не страчваць (незалежна ад усялякіх сацыяльна-гістарычных з'яў і падзей) веры ў неадольнасць чалавечага руху наперад, шукаць, знаходзіць і сцвярджаць чалавечае ў Чалавеку.

У. Караткевіч адзначае і тое, што, дзякуючы вась такім характарыстыкам, беларуса да рэвалюцыі (у абразе менавіта яму, беларусу!) заўсёды лічылі «няшчасненькім». Як нам здаецца, пісьменнік усё ж бліжэй да думкі М. Дабралюбава, які аднойчы адзначыў: «Так вот целый край взяли да збили. Посмотрим, что еще скажут сами белорусы». Тым больш «рахма-

насць народа» ён вельмі пераканаўча развенчвае творамі з больш новай гісторыі (асабліва прыкладамі з Вялікай Айчыннай вайны).

Мы прывялі гэтыя два прыклады (пра гістарычную памяць і М. Багдановіча), каб не толькі паказаць, што значыла ўсе гэта для У. Караткевіча, але галоўным чынам засяродзіць увагу чытача, выклікаць у яго роздум над усім тым, што складае годнасць беларуса, яго маральныя і духоўныя каштоўнасці.

Як «Дрэва Вечнасці», наша зямля, нягледзячы на навалы і страты, усё ж высталяла ў навальнічных завірухах гісторыі, захавала сваю мову, самабытную культуру, сваю нацыянальную самасвядомасць.

А без адчування роднай зямлі, без адчування сваёй Радзімы «пісьменніка няма і быць не можа. Гэта пачуццё ім рухае, прымушае вымяраць шагамі зямлю, пераносіць у маладосці нястачу і ўсё жыццё нязручнасці і нават тумакі».

Мяркую, што для чытача разуменне мастацкага ўвасаблення У. Караткевічам часовага і вечнага, лірычнага і гістарычнага, трагічнага і фантастычнага ў гісторыі і сучаснасці дасягалася менавіта дзякуючы ўменню пісьменніка ўкладваць у свае творы многае са здабыткаў сусветнай літаратуры, афарбоўваючы набытае ў нацыянальныя, колеры і адценні. Між іншым, адзін з кірункаў творчасці У. Караткевіча – пастаяннае і няспыннае вывучэнне іншых літаратур, твораў іншых пісьменнікаў.

Усяго некалькі радкоў з нарыса «Saxifraga», прысвечанага творчасці Лесі Українкі, каб зразумець, як высока цаніў У. Караткевіч яе грамадзянскую і асабістую мужнасць і творчае майстэрства. Л. Українка – гэта вялікая выратавальніца духоўнай спадчыны – «ваявала не толькі супраць прыгнятальнікаў, але і супраць хутарскага беспардоннага “патрыятызму”, які лёкайствуе перад моцнымі, ліжа ім рукі, кідаецца ад гучных лозунгаў да халуйства і спадзяецца на цемру народную як на адзіную надзею, што народ той будзе жыць. Супраць патрыятызму галушак і світак, за патрыятызм адукаванай грамады, якая, вядома, і галушак не забыла, але дайшла да вышынь духу чалавечага, культуры чалавечай». У «асобе Лесі Українкі ва ўкраінскую літаратуру ўвайшло тое, чаго не хапала ў той час украінцам і нам: спалучаныя з высакароднай ідэяй інтэлігентнасць, вытанчанасць і, пры ўсёй нацыянальнай стыхіі, Сусветнасць у самым вышнім сэнсе гэтага слова. У нас гэта зрабіў Багдановіч, у іх – яна».

Саму Л. Українку пісьменнік параўноўвае з народнымі лірнікамі і кабзарамі, а яе творчасць – гэта вулканавая лава, на якой пасля так раскошна буяюць кветкі, серабрацца слівы, наліваецца празрыстасцю вінаград.

Подзвіг Лесі Українкі, адзначае У. Караткевіч, «быў не толькі ў творчасці і абароне слова і песні. Ці не найвышэйшы подзвіг быў у абароне годнасці і краіны».

Такія ж цёплыя словы можна прачытаць і ў адносінах да вучонага С. Прашковіча («Прыўкрасны, удумлівы вучоны, выключна добры, добра-сумленны, спагадлівы да чужога гора чалавек...»), паэтэсы Л. Геніюш («Кніга (маецца на ўвазе “Невадам з Нёмана”. – А.Р.) атрымалася выдатная, у ісцінных аматараў паэзіі ёсць яшчэ адна паэтэса...»), археолага М. Чарняўскага («...імпануе... жывым, вясёлым норавам, пачуццём гумару... Вельмі любіць Беларусь, што не перашкаджае яму вельмі добра ведаць культуры іншых народаў...»), вучонага А. Ліса («Адзін з самых таленавітых нашых вучоных, ...стрыманы ва ўсіх праяўленнях чалавечай натуры») і інш.

«Пісьменнік павінен добра ведаць тое, пра што піша» – гэта было абавязковым правілам У. Караткевіча. Таму і даводзілася яму заседжвацца ў бібліятэках, вывучаць архівы, сустрэкацца з вучонымі і, канечне, чытаць. Сярод любімых пісьменнікаў – фантасты Лем, Шэклі, Брэдберы, браты Стругацкія, гісторыкі Вальтэр Скот, А. Грын, А.М. Талстой, паэты – Дантэ, Гейне, М. Багдановіч, аўтары дэтэктываў Сімянон, Крысці, Стывенсан. Сярод любімых твораў – раман «Браты Карамазавы» Ф. Дастаеўскага, «Дон Кіхот» Сервантэса і інш.

Караткевіч пісаў шмат. Пра тое, як ствараліся яго творы, гаварыў у шматлікіх інтэрв’ю. Хоць бы вось у гэтым: «Хтосьці ў свой час пусціў чутку, што пішацца мне лёгка і што напісанага я амаль ніколі не праўлю. Гэта няпраўда. Калі гаварыць ужо аб нейкай “творчай кухні”, то працэс пісання выглядае прыкладна так. Спачатку з’яўляюцца запісныя кніжкі. У іх думкі, назіранні, выпіскі. Потым нараджаецца кароткі план. Паміж яго радкамі ўпісваюцца ўсё новыя і новыя кавалкі. Не хопіць месца – бяру новы ліст паперы і перапісваю ўсё занава. Прастаўляю спасылкі на запісныя кніжкі. Такі план перапісваецца разоў з пяць. А потым, калі ўсё адстаялася і адшліфавалася ў галаве, – перапісваю начыста. Лёгка і без асаблівых паправак... Вядома, калі ўжо нешта ёсць, тады праўкі дазваляюць палепшыць твор».

Цікавасць выклікае і адказ на пытанне «У каго вучыўся?»: «Складанае пытанне. Бадай што, ні ў каго не вучыўся манеры і спосабу мыслення. Затое ва ўсіх вучыўся любові да чалавека і людзей, людства і жаданню па меры сваіх слабых сіл таксама хоць крышку дапамагаць ім. Хоць бы на адно кароткае імгненне».

Вучыўся іхняму жаданню падаць чалавеку, калі яму, можа, сумна і самотна, сігнал: “Смялей. Ты не адзін”. З беларускіх пісьменнікаў вучыўся гэтаму, мабыць, найбольш у Багдановіча, Купалы, Коласа і Гарэцкага. Іншых ужо назваў. Ага... сярод іх ледзь не забыў Кіплінга. Аднак заўсёды стараюся заставацца ўсё ж самім сабой...».

Яшчэ адна думка пра лабараторыю асабістай творчасці і адказ на пытанне «Як пачынаецца верш?»: «У мяне ён пачынаецца з радка. З аднаго або двух-трох. Вядома, радок немагчымы без думкі. Радок нясе зерне думкі. Напрыклад, верш “Паўлюк Багрым” пачаўся з радкоў: “Нельга

верыць у Бога, калі ён такое дазволіў...». Потым усё астатняе “падганялася” пад гэтыя радкі. Праўда, часам бывае наадварот – калі ідзеш ад агульнай ідэі. Але гэта – рэдка»; «А ў прозе?»: «У прозе ўсё пачынаецца з настрою. Настрой нараджае адпаведную думку. Разам узятыя, яны і даюць той ключ, у якім будзеш весці апавяданне, якім “адамкнеш” тэму...».

«Мне ўяўляецца, – успамінае Алена Васілевіч, – як пісаў свае кнігі Уладзімір Караткевіч. Фантасмагорыя самых неверагодных праяў і вобразаў сядлала яго ўяўленне, і яно, як дзікае паляванне караля Стаха, не-слася, імчала наперад, не прыпыняючыся і не аглядаючыся, не звяртаючы ўвагі ні на што на сваёй дарозе... Таму, напэўна, невыпадкова, што пры ўсёй сваёй такой красамоўнай выразнасці мастацкае палатно Караткевічавай працы часам не-не ды і спыніць зрок на моўнай хібе, здзівіць недакладнасцю, а часам і вельмі прыблізнай псіхалагічнай характарыстыкай. І ўражанне пакіне такое (магчыма, гэта суб’ектыўнае маё ўражанне-ўспрыманне), што ён не заўсёды паспяваў перачытаць, на слых “спрабаваць” усяго таго, што нараджалася з-пад яго імклівага пяра, асядланага неверагодным уяўленнем.

Аднак ён не даваў чытачу часу, ні настрою не ствараў у яго, каб вось узяць і настэрна і нудна вышукваць і аловачкам падкрэсліваць, адзначаць, выпісваць... (“...Дзед выцер жалейку аб прыпол сарочки”. “...За пісьмовым сталом, за якім яны спяшаюцца запісаць апошнія палаючыя думкі, дыхаючы кавалкамі лёгкіх...”. “Апошнія адбіткі промняў падалі на яго твар, які ляжаў у мяне пад пахай...”).

Дзе там! Вы імчалі за ім далей. Вы былі ўжо ў зусім іншым, але ўсё роўна зноў у тым жа Караткевічавым “вымярэнні”».

Можна пагадзіцца з тымі вобразнымі характарыстыкамі, у якіх свет для Караткевіча падаецца, як тэатр, людзі з’яўляюцца акцёрамі, а сам ён выступае галоўным рэжысёрам, падпарадкоўваючы акаляючы яго свет адмысловай рэжысёрскай задуме.

Проза і паэзія, драматургія і кінадраматургія, літаратурная крытыка і публіцыстыка – у кожным з гэтых жанраў У. Караткевіч стварыў адметныя, падуладныя толькі яго пяру, творы. Як нам здаецца, сакрэт такой адметнасці не толькі ў тым, што У. Караткевіч любіў людзей і ненавідзеў усё дробязнае, меркантильнае. Ён быў адным з рэдкіх у наш час «бессеребреніков», якія любяць аддаваць людзям усё, нічога не патрабуючы ўзамен. Вызначальным будзе тое, што і яго самога любілі людзі розных характараў і светапоглядаў, цягнуліся да яго, адчуваючы неардынарнасць і глыбіню яго розуму, натуральнасць узаемаадносін і дабыню, вялікасць яго чалавечага сэрца (а менавіта бясхітраснасці чалавечых адносін У. Караткевіч заўсёды аддаваў перавагу). Ён быў з пароды тых жыццялюбцаў, якія ўсё радзей сустракаюцца ў нашым жыцці, тым больш нячаста ажыццяўляюцца ў мастацтве (В. Быкаў).

Тонкі лірызм, глыбокі псіхалагізм у стварэнні характараў, здольнасць бачыць жыццё ў маштабных вымярэннях, уменне адрозніць заканамернае ад выпадковага, вечнае ад часовага, шырокае выкарыстанне нечаканых асацыяцый, ідэйна-эстэтычнага багацця фальклору (гераічныя быліны, эпас) і этнаграфіі, летапісаў і грамат, моўнае багацце твораў – усё гэта характэрна для творчасці У. Караткевіча. Але галоўнае ўсё ж, на наш погляд, заключаецца ў мастацкім асэнсаванні дыялектычных суадносін паміж гісторыяй і сучаснасцю, глыбокім разуменні гістарычнага працэсу і стварэнні на гэтай аснове мастацка-гістарычнага летапісу жыцця і лёсу беларускага народа.

Сучаснае неаддзельна ад мінулага, наша гісторыя ў нас саміх, нас сённяшніх, хто павінен заўсёды памятаць, што мінулае наша мае істотнае значэнне і для сённяшняга і для заўтрашняга жыцця. Вуснамі свайго героя пісьменнік сцвярджае, што нашы продкі не адышлі, што яны заўжды з намі, жывуць нашымі радасцямі і горычамі, перамогамі і паразамі. «Бо ніхто не ўцячэ ад іх, як не ўцячэ ад сябе».

Зрабіўшы канцэптуальнай тэмай сваёй творчасці ўзнаўленне падзей мінулага духу далёкіх ад нас эпох, асвятліўшы іх сваёй бязмернай любоўю да Беларусі, пісьменнік сфармуляваў сваю творчую пазіцыю, можа, нават сваё філасофскае асэнсаванне гістарычнага працэсу.

«...Няма вялікіх і малых народаў, бо кожны спаўняе сваю місію... Зберагчы сваю непадобнасць – вось задача кожнага народа», – і яго асабістая адметнасць не толькі ў мастацкасці твораў, але і арыгінальнасці, у тым плане, што да яго творчасці нічога падобнага яшчэ не было ні ў грамадскай навуцы, ні ў тагачаснай беларускай літаратуры.

Прызнаннем літаратурных заслуг У. Караткевіча ў распрацоўцы гістарычнай тэматыкі з'яўляецца параўнанне пісьменніка з лепшымі прадстаўнікамі літаратурнага рамантызму – Майн Рыдам, Вальтэрам Скотам, Генрыкам Сянкевічам. Вядомы беларускі крытык Серафім Андраюк лічыць, што У. Караткевіч зрабіў у нашай літаратуры тое, што ў свой час у англійскай літаратуры зрабіў Вальтэр Скот, у польскай – Ю. Крашэўскі, у чэшскай – А. Ірасек, – даследаваў і паэтызаваў гераічнае мінулае, выхоўваў любоў і павагу да нацыянальных традыцый.

Немалаважна і тое, што гістарычная скіраванасць творчасці У. Караткевіча стала той цудадзейнай глебай, з якой прараслі творы І. Чыгырынава, Л. Дайнекі, К. Тарасава, У. Арлова, В. Коўтун, В. Іпатавай, іншых беларускіх аўтараў. Прызнаёмся, што на пачатку даследніцкай працы аб творчасці Караткевіча і мы падыходзілі да яе ацэнак па прынцыпе «так ці не так» (толькі рамантычны ці толькі рэалістычны падыход). Але далейшае заглыбленне ў творчасць пісьменніка, спасціжэнне яго падыходаў да асэнсавання гістарычна-маральна-эстэтычнага развіцця народа прывялі да з'яўлення новых ацэнак – «так» і «так» (і рамантычнае, і рэалістычнае, і лірычнае, і эпічнае, і філасофска-ўзвышанае, і жыццёва прыземленае). Катэ-

гарычнасць (па законах дыялектыкі) уступае месца дыялектычнаму падыходу – ад простага да складанага, ад чытацкага ўспрымання да спробы спасцігнуць матывы дзеянняў і ўчынкаў Караткевічавых герояў. Мяркую, што не будзе шмат праціўнікаў наступнага заключэння: над усім гэтым пануе, уладарыць асоба аўтарская, асоба пісьменніцкага таленту, асоба творцы, у якой спалучаюцца і зыходныя і выніковыя крокі адліку жыццядзейнасці пражытых, паэтычных і драматургічных герояў.

Талент У. Караткевіча як мастацкага летапісца гісторыі (а гэта тэма з'яўляецца стрыжнёвай з вытокаў і да вяршынь яго творчасці) паспяхова рэалізаваўся і ў паэзіі, і ў прозе, і ў драматургіі. У кожным з жанраў пісьменнік вырашаў адну і тую ж задачу – выявіць мастацкімі сродкамі тэндэнцыі таго далёкага часу, калі ў барацьбе з феадальным і рэлігійным прыгнётам, у стыхійных паўстаннях беларускага народа абуджалася яго нацыянальная самасвядомасць. Добрае веданне гісторыі беларускага народа, уменне пранікаць у дух і характар гістарычных падзей, улюбёнасць у манускрыпты і летапісы дазволілі У. Караткевічу даць жывое непасрэднае адлюстраванне побыту, звычак, духоўнага жыцця розных народных слаёў у гістарычна аддаленую ад нас эпоху. Літаратурныя творы пісьменніка насяляюць паўстанцы, змагары за народнае шчасце, мужыкі і прарокі, інтэлігенты, якія шукаюць сябе, рыцары, прыгоннікі, кардыналы і чароўнай прыгажосці дзяўчаты. Фігуры яго галоўных герояў маштабныя, яны людзі моцныя, гераічныя, яны ўмеюць па-свойму любіць, ненавідзець, пакутаваць, адстойваць свае погляды і перакананні, іх лёсы неадрыўныя ад гістарычных падзей і абумоўлены гэтымі падзеямі. І ў кожным творы за іх вобразамі – эпоха, складаны і часам трагічны лёс Беларускага, народ, які не загінуў у нястачах і прыгнёце, народ, які прагне волі і долі, выяўляючы ў барацьбе цвёрдасць духу і душэўную прыгажосць, патрытызм і гуманізм.

«Истинный художник, – пісаў В.Р. Бялінскі, – народен и национален без усилия: он чувствует национальность прежде всего в самом себе и потому невольно налагает ее печать на свои произведения...» і «только та литература есть истинно человеческая, которая в то же время есть и народная».

Ужо ў першым літаратурным зборніку У. Караткевіча «Матчына душа» чытачы змаглі пазнаёміцца з каларытнымі фігурамі нашых продкаў. Увасабляючы ў сабе галоўную сутнасць народнага характару, яго стойкасць і жыццелюбства, народныя заступнікі змагаюцца за чалавечую годнасць, за нацыянальную самасвядомасць жыхароў Беларускага, іх жыццёвыя інтарэсы.

Вобразы Машэкі і паўстанца Ваўкалакі стаяць першымі ў галерэі вобразаў народных абаронцаў, створаных пісьменнікам. Потым гэта галерэя значна дапоўніцца, атрымае шырокае жанравае выражэнне. Распрацоўка гераічных вобразаў будзе весціся У. Караткевічам у двух кірунках. Калі першы працягвае рамантычную лінію ў стварэнні адметных, гераічных характараў, то другі (у «Матчынай душы») прадстаўлены вобра-

зам славутага беларускага песняра XIX стагоддзя Паўлюка Багрыма) звязаны са стварэннем мастацкіх вобразаў рэальных гістарычных асоб.

Гераічны і драматычны лёс аўтара славутага верша «Зайграй, зайграй, хлопча малы» Паўлюка Багрыма не толькі прыцягнуў увагу У. Караткевіча, але і стаў асновай для стварэння арыгінальнага верша. Вуснамі героя вядзе паэт гаворку пра цяжкую долю беларускага народа, трагічны лёс паўстанцаў Крошына, тыя здзекі, што даводзіцца цярапець простаму люду.

Галоўная адметнасць твора – усё ж выражэнне ўпэўненасці і веры Паўлюка Багрыма ў аптымізм беларускага народа, бясконцасць яго жыва-творчага пачатку.

*Паміраю і веру:
Калісьці над светлымі водамі,
Над свабоднай зямлёю
І над Белаю Руссю маёй
Шчасце сонцам зазьяе.*

У 1950-я гады верш Караткевіча быў, бадай, першым удалым захадам у стварэнні мастацкага вобраза самабытнага беларускага таленту, задушанага жорсткімі ўмовамі манархічнай дэспатыі. Верш быў створаны на вялікім накале чалавечага пачуцця, набліжаўся да шырокіх сацыяльных абагульненняў.

Нельга не пагадзіцца з тымі літаратурнымі крытыкамі, якія лічаць, што верш «Паўлюк Баграм» можна з поўным правам уключыць у любую прадстаўнічую анталогію беларускай паэзіі.

Ужо першыя творы, напісаныя пісьменнікам на аснове спалучэння рэалістычнага і рамантычнага пачаткаў, прынеслі вядомасць аўтару. Творы, у якіх мінулае як зыходны пункт творчасці бачылася ў жывых дзеях і карцінах, а потым рамантызавалася, атрымлівала легендарна-паэтычнае асэнсаванне і менавіта свой, караткевічаўскі стыль (паводле слоў В. Быкава, ён заключаецца ў гарманічным спалучэнні «пэўнага характару літаратурнага таленту і падлеглай яму творчай задачы»), знайшлі свайго чытача.

Надаючы гістарычным, а часам і легендарным сюжэтам сучасную мастацкую форму, У. Караткевіч кіраваўся адным-адзіным творчым правілам – не паўтараць іншых, ступаючы ў чужыя і прытым ужо знаёмыя сляды, заўсёды быць арыгінальным, расказваць займальна, трымаць чытача ў пастаяннай напружанасці, весці яго ад адной нечаканасці да другой. Сведчаннем творчых пошукаў пісьменніка, якія дазваляюць яму, з аднаго боку, пазбегнуць гатовых штампаў, а з другога – пісаць гісторыю Беларусі, з'яўляюцца такія гістарычна-прыгодніцкія творы, як аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» (першы варыянт быў напісаны яшчэ ў 1950 г.) і раман «Чорны замак Альшанскі». Створаныя ў адпаведнасці з правіламі рамантычна-прыгодніцкага жанру, яны сталі адкрыццём у тагачаснай беларускай літаратуры і, у першую чаргу, яе дэтэктыўна-прыгодніцкім кірунку.

В. Быкаў, напрыклад, адзначае, што «Дзікае паляванне караля Стаха» мае нейкую адметную таямніцу-загадку, якую цяжка ўспрымаць з пункту гледжання логікі, яе «можна хіба адчуць».

Гэту «таямніцу-загадку» дазваляе разгадаць сам У. Караткевіч: «Для того, чтобы написать “Черный замок Ольшанский”, облазил в Белоруссии множество развалин, а также сохранившихся до наших дней замков. Поэтому в произведении говорится не об одном каком-то из них. Ольшанский построен мной на основе всего увиденного».

У адным са сваіх інтэрв’ю У. Караткевіч абазначыў «Чорны замак Альшанскі» як «чысты дэтэктыў» (ёсць, праўда, яшчэ адна аўтарская думка. У пісьме ад 26 жніўня 1979 г. украінскаму пісьменніку, гістарычнаму раманісту Раману Іванчыку Караткевіч характарызуе «Чорны замак Альшанскі» як «псіхалогію з дэтэктывам» і растлумачвае, што ён ніколі не лічыў дэтэктывам раманы пра маёра Проніна). Дэтэктыў, калі яго разумець як трэба, гэта таксама добрая літаратура (іншая справа, ці здолеў я ў «Замку» ўзняцца да яе). Перш за ўсё таму, што там не павінна быць голай схемы, па якой дзейнічаюць загадзя ясныя нам героі, а павінны быць жывыя людзі. І яшчэ павінна быць смяротная нянавісць да зла.

А з другога боку, як зазначыў у свой час класік англійскага дэтэктыва Д. Чэстэрсан, «калі дэтэктывы чытаюць часцей, чым даведнікі, значыць, яны цікавейшыя».

У адзначаных творах атрыбуты прыгодніцка-дэтэктыўнага жанру часта знешнія, хоць у іх ёсць і многія здарэнні, і любоўная інтрыга, і іншыя прыкметы прыгодніцкай літаратуры. У «Дзікім паляванні караля Стаха», напрыклад, цесна пераплятаюцца авантурная рыцарская фабула з казачнымі элементамі, у «Чорным замку Альшанскім» – метада лагічнага аналізу ў спалучэнні з экскурсамі пісьменніка ў розныя галіны ведаў з дагадкамі, гіпотэзамі дазваляе раскрыць заблытаную таямніцу, звязаную са злачынствам. І ў першым, і ў другім творы дзянне разгортваецца востра, нечакана, што дазваляе аўтару трымаць чытача ў пастаянным напружанні. Таямніцы маёнтка «Балотныя яліны» і Альшанскага замка заблытаныя, раскрываюцца паступова, тут шмат нечаканых сюжэтных паваротаў, непрадбачаных калізій і сітуацый, якія звязваюць непасрэднай сувяззю старыну і сённяшні дзень Беларусі. Агульнымі рысамі рамана і аповесці з’яўляюцца заглыбленая сацыяльнасць і філасафічнасць, уменне пісьменніка карыстацца гістарычнай інфармацыяй, свабодна пераходзіць ад аб’ектыўных мастацкіх карцін і вобразаў да лірычных і публіцыстычных адступленняў, лінгвістычнага аналізу, роздуму аб вуснай народнай творчасці, мастацкай культуры, роднай мове і г.д. І для рамана, і для аповесці адметнымі таксама з’яўляюцца вытанчаны дыялог, дынамізм дзеяння, псіхалагічная дакладнасць характарыстык, эмацыянальнасць уздзеяння на чытача, такое перапляценне ілюзіі і рэальнасці, што губляецца канкрэтнасць часу, а мінулае і сучаснае выступаюць як адзінае прасторава-часовае вымярэнне. У выніку ў чытача не ўзнікае

ўражання надуманасці сюжэта, ён верыць у натуральнасць апісаных падзей і герояў. Савецкі літаратуразнаўца Сяргей Астраўцоў адзначае, што ў нашай літаратуры цяжка шукаць нейкія паралелі гэтаму раману (маецца на ўвазе «Чорны замак Альшанскі». – *А.Р.*) і аповесці («Дзікае паляванне караля Стаха». – *А.Р.*).

На першы погляд, творы прыгодніцкія, і здаецца, што ў іх няма магчымасці для вырашэння адвечных праблем чалавечага жыцця. Але пісьменнік, у якога абвостранае адчуванне глыбінных жыццёвых пластоў, і тут размяжоўвае сваіх герояў паводле маральна-этычных прынцыпаў: з аднаго боку – тыя, хто спрадвеку стварае ўсе каштоўнасці: і матэрыяльныя, і духоўныя, а з другога – тыя, для каго зло выступае вядучым, вызначальным прынцыпам. Галоўнае для У. Караткевіча – выкрыць зло, незалежна ад таго, выступае яно ці ў іпастасі сярэднявечча з яго варварствам, ці ў абліччы сучаснага фашызму. Тым больш калі яно датычыцца не толькі аднаго чалавека, а многіх людзей. І яшчэ – для пісьменніка важна прасачыць, ці заўсёды зло бывае пакарана, знайсці тую мяжу, што аддзяляе дабро ад зла, вернасць ад здрады, што дазваляе чалавеку адчуваць чужое гора як сваё. Таму ў цэнтры сваіх прыгодніцкіх твораў пісьменнік ставіць праблему злачынства і пакарання, яго цікавіць няпросты працэс назапашвання чалавечага ў чалавеку. Андрэй Беларэцкі і Антон Косміч – галоўныя героі аповесці і рамана – асобы дзейныя, якія не могуць мірыцца з несправядлівасцю і насіллем. Асноўны прынцып іх жыццядзейнасці можа быць сфармуляваны наступнымі радкамі: «...нічым на свеце, ніякімі нават вышэйшымі меркаваннямі нельга апраўдваць крыўду, якую наносыць жывому чалавеку». Антон Косміч выказваецца яшчэ больш адзначна: «Занадта гэта подлая штука беспакаранасць! Занадта тугі клубок сплёўся з усяго гэтага: сівой даўніны і нядаўняй (для мяне) вайны з яе “санітарнымі акцыямі” над сотнямі бязвінна забітых, з даўнімі забойствамі і забойствам зусім нядаўнім...

Я павінен не толькі зрабіць усё магчымае, каб дапамагчы разблытаць клубок гнілых, гноем і крывёю, хлуснёй і здрадай залітых учынкаў.

Я павінен, калі гэта толькі магчыма, адпомсціць. Так, адпомсціць, хаця ніколі не быў помслівы...». Таму з аднолькавай настойлівасцю яны імкнуцца выкрыць сацыяльнае зло розных эпох. Маральныя і духоўныя пазіцыі Беларэцкага і Косміча дыктуюцца гуманнасцю іх ідэалаў, знітаннасцю з роднай зямлёй, яе гісторыяй і культурай, усведамленнем гістарычнай памяці як перадумовы існавання народа. «Хто не памятае мінулага, хто забывае мінулае – асуджаны зноў перажыць яго. Безліч разоў».

Сацыяльны і псіхалагічны аналіз, рамантычнасць светаўспрымання, вострасюжэтныя хады, вольны палёт творчай фантазіі – усё гэта выкарыстоўвае пісьменнік, каб апаэтызаваць мужных і непадкупных людзей, больш глыбока спасцігнуць філасофію грамадскага развіцця, паўней раскрыць для сучаснікаў карані гістарычнай памяці народа. Прыцягаль-

насьць кнігам надае насычанасьць іх гістарычнай інфармацыяй, дакладнасьць пісьменніка ва ўсіх гістарычных асобах, падзеях, датах. Уласна кажучы, дэтэктыў для Караткевіча – гэта яшчэ адна магчымасьць спасцігнуць гісторыю Беларусі. Нельга не пагадзіцца з А. Асіпенкам, які лічыць, што «аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха”... многіх маладых людзей далучыла да беларускай мовы і памножыла шарэнгі прыхільнікаў творчасці Уладзіміра Караткевіча».

Літаратуразнаўца Т. Шамякіна – мяркую, што з думкай, якую яна выказала, нельга не пагадзіцца – выказалася даволі грунтоўна. У «Дзікім паляванні караля Стаха», з яе пункту гледжання, рэльефна бачна «залежнасьць лёсу чалавека і нават цэлага роду ад паводзін прашчураў, пра генетычную наканаванасьць». І ў гэтым яе падабенства са слаўтай аповесцю Конан Дойла «Сабака Баскервіляў».

Неяк крытык Уладзімір Калеснік, аналізуючы аповесць У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха», зазначыў, што гістарызм у творы выступае як «сродак узвышэння маральных праблем да маштабаў агульначалавечых». Своеасаблівым працягам гэтай думкі, але ўжо ў адносінах да рамана «Чорны замак Альшанскі», з’яўляецца наступнае выказванне В. Каваленкі: «У рамана “Чорны замак Альшанскі” ясна выступае ідэя сучаснага чалавека, яго этычных ідэалаў з народнымі традыцыямі шматвяковай барацьбы за праўду і справядлівасць. Пісьменнік стварыў у многім новы ў беларускай літаратуры вобраз героя, для якога духоўная гісторыя роднага краю стала натуральным зместам асабістага жыцця, імпульсам стваральнай энергіі, звернутага да сучаснасці». Адзнакі слушныя. І з імі нельга не пагадзіцца.

У дадатак да гэтых ацэнак прывядзём наша, аўтарскае, бачанне годнасці рамана. Канечне, ад дэтэктыўна-авантурнай фабулы нікуды не дзенешся. Але галоўнае не ў прыгодніцтве і мужных і гераічных учынках. Сутнасць – у абвостраным пачуцці Радзімы, нацыянальнага менталітэту беларусаў, паэтызацыі Бацькаўшчыны, роднай мовы, традыцый і звычаяў. (Успомнім, як паэтычна звяртаецца да Радзімы галоўны герой рамана Антон Косміч: «Край мой! Родная мая зямля! Як жа мне жыць, калі я пайду з цябе? Як мне быць, калі я памру, і, можа, быццё маё яшчэ некаторы час не скончыцца – гэта й ёсць абяцанае мне пекла? Без цябе». У веданні гісторыі, яе слаўтых і горкіх старонак, у гістарычных уроках і гістарычнай памяці бачыць У. Караткевіч вытокі таго супярэчлівага і бясконцага працэсу, які «ачалавечвае» і грамадства, і кожнага асобнага Чалавека. Акрамя таго, пісьменніку пашчасціла праявіць у рамана лепшыя якасці дэтэктыўнага жанру – дынамізм і напружанасьць сюжэта, сцісласць аўтарскага апавядання, псіхалагічную дакладнасьць характарыстык і павагу да герояў, эмацыянальнасьць уздзеяння і непазбежнасьць перамогі ісціны, справядлівасці. Пераплецення, знітаньня разам, азначаньня характарыстыкі падводзяць «Чорны замак Альшанскі» да вяршынь дэтэктыўнага жанру, робяць яго запамінальным, вучаць інтэлектуальнасці,

лагічнасці мыслення, уменню суадносіць свае паводзіны з нормамі і прынцыпамі акаляючага грамадства.

Размова пра шматпланавасць творчасці У. Караткевіча, яго ўвагу да гістарычнага жанру дае падставу для шэрагу вывадаў, якія, на наш погляд, могуць быць сфармуляваны наступным чынам. Па-першае, гэта грунтоўнасць гістарычнага мыслення, якая мацуецца на разуменні сутнасці гістарычнага працэсу, з аднаго боку, і дыялектычнай узаемасувязі гісторыі, філасофіі, эстэтыкі і публіцыстыкі – з другога, на аснове якой пісьменнік фармулюе законы і правілы гістарычнай раманістыкі, вызначае межы жанру і перспектывы яго далейшага развіцця*. Па-другое, шырокае выкарыстанне і распрацоўка (як нікім іншым у беларускай літаратуры!) сюжэтаў і матываў з Бібліі, якія дазвалялі пісьменніку не толькі акцэнтаваць увагу на тых ці іншых баках грамадскага жыцця, але дапамагалі адчуваць глабальныя працэсы ў развіцці грамадства, месца і ролю ў іх рэлігійных веравызнанняў. Прызнаючы і ўхваляючы Божае (Слова, Любоў, Мудрасць, Жыццё) у чалавеку, пісьменнік усё ж не выступае апалагетам рэлігійных ідэй. Яго творы, наогул уся творчасць, сведчаць пра тое, што адносіны чалавека да рэлігіі і яго рэлігійнасць вызначаюцца не веданнем Бібліі ці нейкага аднаго веравызнання (напрыклад, праваслаўя), а выцякаюць з самой прыроды чалавека, яго Чалавечнасці. Спашлёмся на А. Мальдзіса, які сведчыць пра размову У. Караткевіча з архіепіскапам Мінскім і Беларускай Антоніем (А. Мельнікавым). Адказваючы на пытанне аднаго з удзельнікаў пасяджэння Сусветнага савета хрысціянскіх цэркваў: «Ці ёсць на Беларусі гістарычны раман?», архіепіскап згадаў У. Караткевіча. Яго субяседнік не пагадзіўся. Маўляў, гэта не гістарычныя, а «блюзнерскія раманы». «Тут я запырэчыў, – адзначае архіепіскап, – Караткевіча турбуюць не столькі пытанні рэлігіі і атэізму, колькі пытанні чалавечай асобы, яе адказнасці перад... гісторыяй... Скажыце, калі ласка, Уладзімір Сямёнавіч, ці правільна я запырэчыў яму?...» – «Ну вядома ж... Я не быў бы мастаком, калі б пісаў голыя агіткі. Мяне сапраўды куды больш хвалюе, што такое чалавек і чаму ён можа мець уладу над іншым чалавекам, чым розныя там канфесійныя праблемы. З-за гэтых праблем у гісторыі майго народа было столькі войнаў, столькі трагедый...». Па-трэцяе, гуманістычная насычанасць твораў. У пошуку і асэнсаванні «слядоў даўно мінуўшых гадоў» тоіцца вялікі чалавекаісны сэнс – праз гістарычную памяць народа, духоўнае засваенне мінуўшчыны яго творы ўплываюць на свядомасць сённяшняга і наступных пакаленняў, фарміруюць у іх разуменне простаі і мудрай ісціны, што наша гісторыя з'яўляецца тым бяспэчным багаццем, без якога не магло б быць нас сённяшніх і не можа быць заўтрашніх. Уваскрасіўшы гераічнасць нашых вольналюбівых продкаў і абудзіўшы павагу і гонар за іх гістарычныя дзеянні, творы У. Караткевіча знайшлі свай-

---

* Гістарызм як канцэптэуальная адзінка творчасці У. Караткевіча будзе разгледжана ніжэй.

го шматлікага і зацікаўленага чытача і моцна трымаюць яго ў полі свайго прыцягнення. Карацей кажучы, як адзначала В. Палтаран, яны прарабілі і надалей будуць рабіць вялікую патрыятычную работу, кандэнсуючы ў нашых сэрцах пачуццё радзімы. Патрэбна таксама адзначыць модную эмацыянальную насычанасць, маляўнічасць і ёмістасць мовы, дасягнутую праз актыўнае выкарыстанне вусна-паэтычнага пачатку. У. Караткевіч упершыню «ажыў» у сваіх творах у такім шырокім аб'ёме і на высокім літаратурным узроўні матэрыялы хронік, летапісаў, гістарычных дакументаў, старажытную кніжнасць, парафразы біблейскіх тэкстаў, паданні, народныя песні і выслоўі. Пры гэтым фальклорная аснова з кожным новым творам густа «абрасталала» фактычным матэрыялам, насычалася гістарычнымі дакументамі, імёнамі рэальных гістарычных асоб, прымаючы выгляд гістарычнай праўдападобнасці. Своеасаблівае гучанне творам надае пільная ўвага пісьменніка да этнаграфіі, звычаяў народа, падрабязнае апісанне гістарычных рэалій і аксесуараў – замкаў, зброі, адзення. Надаючы нечаканыя тлумачэнні і сэнсавыя павароты вядомым словам і словазлучэнням, аўтар выкарыстоўвае іх для стварэння адметных характарыстычных герояў і падзей. Пры гэтым, аднак, ён дзейнічае ў суадносінах з патрабаваннямі эстэтычнай меры: калі ён звяртаецца да міфалогіі, гісторыі ці сусветнай мастацкай культуры, то адбірае менавіта тое, без чаго немагчыма ўвасабленне творчай задумы. Нарэшце, адметнасць творчага метаду, ў тым, што ў ім непаўторна спалучаюцца рэалістычны і рамантычны пачаткі.

У. Караткевіча, карыстаючыся тэрмінам М. Горкага, можна ахарактарызаваць як тыповага прадстаўніка рэалістычнага рамантызму, у творах якога існуюць напружаны драматызм у сутычках супярэчлівых ідэй і тэндэнцый, яркія характары, выключныя жыццёвыя факты, рамантызаваныя абставіны, узвышаныя эмацыянальныя словы. Пераплецення з канкрэтнымі гістарычнымі падзеямі, канкрэтнымі дзеючымі асобамі, яны надаюць творам У. Караткевіча такі праўдзівы, такі рэальны характар.

У сваёй творчасці пісьменнік не толькі даследаваў гістарычныя падзеі, перакідваючы ад іх масткі ў сённяшні дзень. Мастацкаму спасціжэнню складаных праблем чалавечай жыццядзейнасці ў супярэчлівым ХХ стагоддзі ён аддаваў значную долю творчага часу, асэнсоўваючы сучасныя праблемы ў паэтычных і пражытных творах. Галоўнае месца сярод іх адводзіцца Чалавеку, яго сувязям з іншымі людзьмі, яго адносінам да добра і зла, яго разуменню складаных маральна-этычных праблем.

Праверку на чалавечую годнасць лірычны герой У. Караткевіча праходзіць у розных, часам складаных ці нават экстрэмальных умовах – на акупіраванай фашыстамі тэрыторыі Беларусі (драма «Млын на сініх вірах»), («Партызанская балада»), у канцэнтрацыйным лагеры («Балада пра смяротнікаў»), на роднай бацькоўскай зямлі («Дзядзькаў кубак»).

Перажылі ўсё. І ў тым вялікім горы «Ты не лягла да долу, Беларусь» і будзе плыць яна пад ветразем свабоды «Як казачны ў паветры карабель».

Таму сілу свайго паэтычнага майстэрства У. Караткевіч накіроўваў супраць падпальшчыкаў новай вайны. Паэт быў надзвычай чуйны да важнейшых імпульсаў сучаснасці. Розныя сюжэты – ад біблейскіх да атамных – з’яўляюцца водгукам на іх. Напрыклад, у вершах «Апошняя песня Дантэ», «Землятрус» у апакаліптычных відовішчах пекла і сусветнага землятруса ён намалюваў жахлівую карціну, што можа напаткаць чалавецтва ў выніку ядзернай катастрофы, у вершы «Буслы вучаць дзяцей» – векавое імкненне народа да свабоды. Негрышанскі правадыр кажа дзяўчыне:

*Калі ж схопіць чужынец мяне і замучыць, –
Я памру не героем – рабом памру.
Чараду забяруць з крааляў калючых,
І цябе з сабою яны забяруць.
Я прайду праз лясы, дрыгву і завалы,
Я забуду твой цёплы, смяшлівы рот,
Я на мнзве паспрабую дзіды трываласць:
Ці праб’е яна ворагу прагны жывот.*

Барацьбе за свабоднае існаванне, барацьбе з чалавеканенавіснай ідэалогіяй фашызму ў розных яе формах, сцвярджэнню гуманізму прысвячае У. Караткевіч адзін са сваіх буйных лірычных твораў – паэму «Слова пра чалавечнасць».

За гуманізм на зямлі трэба змагацца, сцвярджае пісьменнік. Ён павінен быць дзейсны, а не сузіральны. Такім жа дзейным з’яўляецца для У. Караткевіча і патрыятызм, якім напоўнены вершы з цыкла «Таўрыда», уступны верш «Беларуская песня» да паэтычнага зборніка «Мая Іліяда», вершы «Мокрыя травы», «Гусі-лебедзі ў лугах зялёных», «Матчына душа», «У векавечнай бацькаўшчыне клёны...», «Развітальная песня», «Віно дажджоў», «Старажытны беларус», «Паэма пра явар і каліну», іншыя паэтычныя творы.

Глыбокай павагай да роднага народа, набыткаў нацыянальнай культуры прасякнуты вершы «Скарына пакідае радзіму», «Багдановічу», «Домік Багдановіча», вершы-прысвячэнні калегам па пярэ.

Яшчэ некалькі радкоў з верша «Надпіс на каменні над крыніцай» з паэтычнага зборніка, прасякнутага глыбока патрыятычнымі пачуццямі, якія ў дадзеным выпадку проста нельга не прывесці:

*...У кожнай крапліне жыццё незгасальна звiніць.
Душы забітых – аблокi – вітаюць зару.
Дзе мірыяды чужынцаў? – Спытай у слабенькіх
крыніц!*

*І ў акіяна, якому імя –
Беларусь.*

З цемрай, са сталлю, з хлуснёй крывадушнаю йшлі,

*Але Зямля, і Вада, і Дабро скаранялі той зброд...
Будуць давеку крыніцы на гэтай зямлі,
Будзе давеку наш мужны і мудры, вялікі народ.*

Караткевіч сваім падыходам да адлюстравання гісторыі падкрэсліваў неабходнасць літаратараў «вярнуцца да вытокаў, дабрацца да першаасноў, перажыць іх нанова... Бо нішто не знікае бяследна, бо нацыянальная памяць бессмяротная».

У. Караткевіч узбагаціў сучасную беларускую паэзію новымі ідэямі і тэмамі, прыкметна абнавіў рытміку, пашырыў магчымасці верша, спалучыў яго традыцыйнае разуменне з экспрэсіяй сучаснай паэтыкі, з матывамі сусветнай літаратуры. Рытмічна раскаваны радок у пэўнай ступені стварае пісьменніку дадатковыя магчымасці для выяўлення творчай думкі. Філасафічнасць, інтэлектуальная заглыбленасць, чалавечнасць паэзіі У. Караткевіча, своеасаблівасць яго паэтычнага светаўспрымання, цяга да падкрэсленай метафарычнасці як важнага сродку асэнсавання пераходу ад канкрэтыкі мінуўшчыны да агульначалавечых каштоўнасцей, вядуць да стварэння твораў, насычаных яркай і багатай фантазіяй, спалучэннем рэальнага і фантастычнага. Паэтычнае асэнсаванне з'яў і падзей мінулага і сучаснасці пачынаецца з умення вобразна і эмацыянальна паказаць штодзённасць жыцця, прымусіць чытача па-новаму зірнуць на рэчы даўно знаёмыя і звыклыя. Творы пісьменніка насычаны дабрадушным гумарам («Заяц варыць піва»), прасякнуты інтымным пачуццём («Жаданы госць»), цыкл вершаў «Калі памірае каханне...» у зборніку «Мая Іліяда»), вылучаюцца значнымі філасофскімі абагульненнямі («Фантазія») і інш.

Сведчаннем высокага паэтычнага майстэрства, адметнага творчага мыслення аўтара выступаюць тыя вершы, у якіх У. Караткевіч звяртаецца да вядомых твораў жывапісу, архітэктуры, дойлідства, сюжэтаў антычнай гісторыі. «Дзіва на Нерлі», «Архангельскае», «Трызненне мужыцкага Брэйгеля», «Самсон», «Чурлёніс», «Безгаловая Венера» – кожны з іх вызначае не эстэцтва, а жывое чалавечае пачуццё і значная філасофска-эстэтычная думка. Здзіслаў Нядзеля, успамінаючы аб сваіх сустрэчах з У. Караткевічам у старажытным Кракаве, адзначаў яго апантаную цягу да знаёмства з прыгожым. Яму імпанавала кракаўская архітэктура, асабліва пабудовы ў стылі барока (мастацтва готыкі адштурхоўвала сваёй чужасцю), спектаклі ў кракаўскіх тэатрах (у Старым тэатры Кракава пісьменнік, напрыклад, глядзеў «Каханне і гнеў» па п'есе Джона Осбарна, «Мазепу» Юльяна Славацкага), творы сучаснага кінамастацтва (такія як амерыканскі фільм жахаў «Землятрус»), мастацкія знаходкі ў археалагічных музеях, творы сучаснага выяўленчага мастацтва. Сярод яго сяброў было шмат творцаў-пісьменнікаў, паэтаў, мастакоў, дзеячаў тэатра, кіно, навукоўцаў – вядомы русіст з Кракава, прафесар Рычард Лужны, прафесар з Бялграда Стаян Субоцін, перакладчык з Прагі, выдатны знаўца беларускай мовы Вацлаў Жыдліцкі, вядомыя польскія вучо-

ныя прафесар Фларыян Няўважны, славіст Станіслаў Стахоўскі, гісторык мастацтва Тадэвуш Хшаноўскі, тыя ж З. Нядзеля, Г. Крыжанавы-Брындзавы з Прагі і інш.

Спрыяе абагачэнню паэтычнага ўспрыняцця і выкарыстанне паэтам дыялектычнага руху літаратурных жанраў, іх сутыкненне і перапляценне. А ўзмацненне ўсяго гэтага актыўным выкарыстаннем тропаў (параўнанняў), разнастайных рэальнасцей, асацыяцый, злучаных паміж сабой з дапамогай метафар і іншых вобразных сродкаў, робіць паэзію У. Караткевіча эмацыянальна-ўзрушанай і інтэлектуальна-ўражлівай.

Паэтычная творчасць У. Караткевіча, у якой цесна знітаваны ў адзінае цэлае лірыка-паэтычны і эпічна-аповядальны пачаткі, адмысловасць формы і багацце выяўленчых мастацкіх сродкаў, займае адметнае месца ў сучаснай беларускай літаратуры. Яе шматмернасць і значнасць, аптымізм і жыццесцвярджальнасць, па-філасофску глыбокае асэнсаванне асноўных жыццёвых высноў – гэта і працяг класічнай, купалаўскай традыцыі, і наватарскае развіццё яе. Як зазначыў В. Быкаў, з першых вершаў «у асобе маладога аўтара беларуская паэзія набыла тады яркае і самабытнае дараванне, поўнае паэтычнай узнёскасці, смелай метафарычнасці і глыбіні».

У сярэдзіне 1970-х гадоў чытачы пазнаёміліся з трэцім паэтычным зборнікам «Мая Іліяда». Праўда, гэты перыяд характэрны напружанай працай у іншых мастацкіх жанрах. А што ж паэзія, з якой фактычна і нарадзіўся У. Караткевіч як творца? Больш пераканальна даў адказ на такое пытанне сам аўтар. «Вершы я не пакідаю пісаць і цяпер, – гаварыў ён у інтэрв'ю газеце “Чырвоная змена”, – хоць аддаю гэтаму менш часу. Але выданне яшчэ аднаго-двух зборнікаў лічу магчымым». І як сведчанне – кніга паэзіі «Быў. Ёсць. Буду», з якой чытач пазнаёміўся ў 1986 годзе, але, на жаль, ужо пасля смерці У. Караткевіча.

На наш погляд, гэта кніга – згустак караткевічаўскіх хваляванняў і болю, душэўнай прасякнутасці і ўласна філасофскіх разважанняў, жыццёвай мудрасці і непакіснасці веры ў будучыню («Я імгненне жыву, і памру на імгненне, і ў думках і слове маім аджыву»).

Прывядзём колькі вытрымак аб гэтай кнізе з рэцэнзіі беларускага літаратуразнаўцы Я. Гарадніцкага «Сказанное на прощанье»:

– Уладзімір Караткевіч «остро ощущал единство мира в его изменчивости»;

– кніга – «это размышление поэта о будущем с учетом исторического опыта человечества, книга подведения итогов, в которой боль уравновешивается любовью и верой»;

– написана живым человеком, Мастером;

– это уже такая степень духовной, внутренней сосредоточенности, ответственности перед временем и народом, перед словом, которое действительно может многому научить;

– у кнізе «ощушается дыхание эпичности, исторического бытия, многоголосия жизни...».

«Паэзія Уладзіміра Караткевіча, – пісаў Я. Сіпакоў, – нічога не страціла з той маладой пары, з той першай публікацыі ў “Польмі”, з той першай юнацкай кніжкі “Матчына душа” – яна засталася такой жа зычліваю, шчыраю, захопленаю жыццём (памятаеце: “закаханы ў кожную мушку”?). Нават даўні яго “абдуванчык”, які запомніўся з першых вершаў, захаваўся ў ёй і тут, у апошняй кнізе, побач з такімі неспадзяванымі словамі, як “устаткаваны”, “брохнула”, “статны”. Але амаль за трыццаць год нялёгкага шляху паэта ў літаратуры яна і набыла вельмі шмат – глыбіню і шырыню, яснае ўсведамленне свайго абавязку, мэты жыцця і творчасці. ...Вельмі да месца прыйшліся тут вершы і паэмы ранейшага Караткевіча, узятыя з рамана “Нельга забыць” (творчасць Андрэя Грынкевіча) – яны не толькі не аказаліся чужароднымі гэтай новай кнізе, а, наадварот, пацвердзілі яе адзінства і цэласнасць, пашырылі яе тэматычна, яшчэ раз пераканалі нас у думцы, што паэт заўсёды, ва ўсе перыяды свайго жыцця толькі сур’ёзна і толькі стала адносіўся да любой творчасці».

Актуальныя маральна-этычныя праблемы сучаснасці даследаваў пісьменнік і ў шэрагу праявіў творцаў. Шырокую папулярнасць у чытача атрымалі раманы «Нельга забыць» (у шэрагу зарубежных выдавецтваў ён выходзіў пад назвай «Леаніды не вернуцца да Зямлі») і апавесці «Лісце каштанаў», «У снягах драмае вясна», «Чазенія», апавяданні «У шалашы», «Карней – мышыная смерць», «Блакiт i золата дня», «Ідылія ў духу Вато», «Былі ў мяне мядзведзі», «Барвяны шчыт», «Вока тайфуна», дарожныя эсэ «Дыяментавы горад», «Казкі Янтарнай краіны», «Званы ў прадоннях азёр» і інш., нарысы, замалёўкі пра жыццё і побыт беларусаў, украінцаў, латышоў, іншых народаў нашай краіны.

Мастацкае даследаванне гісторыі і сучаснасці ў іх супярэчлівым развіцці У. Караткевіч у першую чаргу рабіў на матэрыяле роднай Беларусі, што ўзгадала і вырасціла яго. Дала, як выказаўся хтосьці з паэтаў, «залатую падаплёку крылаў маладому, звонкаму шпаку». Да месца адзначыць і такую акалічнасць, як шырокае выкарыстанне гістарычных рэалій роднага Падняпроўскага краю. У праявіў творцаў У. Караткевіча можна прачытаць аб «ёлупе хвашчоўскім», «куцеінскіх старцах», «аршанскім агні», абразах «Божай Маці Куцеінскай» і інш. У раманы «Каласы пад сярпом тваім» пісьменнік выкарыстаў сапраўдную гісторыю з жыцця дубровенскага князя Ксаверыя Любамірскага, а ў апавесці «Сівая легенда» амаль даслоўна працытаваў «Устаўную каралеўскую граматы аб павіннасцях мяшчан аршанскіх», напісаную 2 лістапада 1593 г.

Праз «времен связующую нить» ён імкнецца спасцігнуць рух гісторыі, у гістарычным шляху свайго народа знайсці ключы для больш глыбокага асэнсавання сучаснасці.

Сёння з упэўненасцю можна зрабіць вывад, што філасофска-эстэтычная канцэпцыя творчасці У. Караткевіча поўнаасцю вызначаецца дыялектыка-матэрыялістычным падыходам да асэнсавання гістарычнага працэсу, ролі і месца ў ім Чалавека і мастацтва. Галоўныя прынцыпы творчага метаду пісьменніка, у якасці філасофскага фундаменту, на наш погляд, маюць, папершае, пераемнасць у гістарычным развіцці, непарыўную сувязь падзей мінулага з сучасным і будучым; па-другое, узаемапранікненне адной з'явы ў другую, іх дыялектычную сувязь, якая абумоўлівае цэласнасць мастацкага ўспрымання розных часавых і прасторавых характарыстык; па-трэцяе, непарыўнасць шляхоў героя і народа, навуковае разуменне ўзаемаадносін асобы і грамадства; па-чацвёртае, духоўную пераемнасць пакаленняў, вызначальны ўплыў мастацкай культуры мінулага на сучаснае развіццё літаратуры і мастацтва. Нарэшце, яшчэ адна і, напэўна, галоўная асаблівасць – гэта тое, што вызначальным пачаткам у творчасці У. Караткевіча выступае Чалавек з усёй шматпланавасцю яго ўзаемаадносін з прыродай, грамадствам і іншымі людзьмі.

І яшчэ таму, што сам ён быў не толькі Вялікі Творца. Ён перш за ўсё быў Чалавекам, які жыў сярод людзей, заўсёды цягнуўся да іх, вельмі і не вельмі любіў іх, разумеў і падзяляў людскія боль і радасць. Яму, «як простамаму смяротнаму», былі ўласцівы ўсе адценні чалавечай псіхалогіі – ад шчырасці, адкрытай павагі і мяккасці да пагарды і непавагі, ад дзівацкіх учынкаў і безагляднасці натуры да крытычнай самаацэнкі дзеянняў і паводзін, ад хвіліннай разгубленасці да аптымістычнага ўзлёту.

На наш погляд, меў рацыю Р. Барадулін, калі загадку, творчы феномен У. Караткевіча ён параўнаў з загадкай бурштыну, які меў сваю нацыянальную афарбоўку, тварыўся з беларускай жывіцы, набываў адмысловую афарбоўку пад родным беларускім сонцам. І ў рэшце рэшт стаў талісманым каменем беларуска-крывіцкай душы.

Творчасць У. Караткевіча – гэта «не выпадковасць, а заканамернасць, абумоўленая заканамернасцямі развіцця самой літаратуры» (А. Мальдзіс); гэта сама грамадзянскасць у дзеянні, актыўнае і ваяўнічае непрыманне ўсякага зла, якія б абліччы яно ні прымала, падзвіжніцтва ў імя ідэалу гуманізму, добра і справядлівасці; гэта вера ў адраджэнне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў; гэта гімн жыццю, звычайнаму, штодзённаму, супярэчліваму, шчырасці, прастаце, жыццярадаснасці, паэтычнасці простых беларускіх людзей. Яна мае шырокае кола прыхільнікаў, колькасць якіх не зніжаецца і ў нас час.

Спавядальна гучаць словы галоўнага героя рамана «Чорны замак Альшанскі» Антона Косміча: «Ведаю толькі адно. Пастараюся пражыць жыццё, рэшту яго, спаўна. Як у гэтыя дні. Аддаць сябе поўнаасцю братам. І тады я пайду на спатканне з богам, калі ён у мяне ёсць, сваімі нагамі і проста хадой. Не паўзучы. Не згібаючы нават каленяў. І не буду маліць у яго, як не маліў ні ў каго пры жыцці. І я скажу адкрыта: «Я адрабіў спаўна і па сваёй ахвоце сваю катаргу на зямлі. Я зрабіў нават болей таго, што мог.

І не для сябе, а дзеля іх, дзеля гэтага акіяна, народа майго». Словы Косміча – гэта і роздум пісьменніка аб пражытым і перажытым, і асэнсаванне пройдзенага шляху, і своеасаблівая споведзь перад нашчадкамі, якая дазваляе і заклікае іх прадоўжыць справу Адраджэння нацыянальнай годнасці, свядомасці, культуры.

У прадмове да пасмяротнага зборніка вершаў «Быў. Ёсць. Буду» Р. Барадулін падкрэсліў: «Любая літаратура можа сказаць, што яна багатая і сталая, калі мае свайго Уладзіміра Караткевіча. Ты пісаў як дыхаў. Сваім асабістым прыкладам творцы паказаў узор служэння Радзіме, Народу, Мове. Далёкі ад марнай сумятні, ад дробязных страсцей, з кнігай і шчодрым сэрцам прыйшоў Ты на свет, каб пакінуць свету кнігі свае, па-беларуску шчырыя і па-караткевічаўску рамантычна-незамутненыя, ранішнія. Кнігі Твае чыталіся, чытаюцца і будуць чытацца, бо яны напісаны як бы навывост. Тыя, хто прыйдуць на зямлю ўслед за намі, будуць зайздросціць нам як Тваім сучаснікам, Тваім першачытачам.

Ты стварыў у літаратуры нашу гісторыю, стварыў нанова нашае мінулае. З Тваёй лёгкай рукі вякі загаварылі з намі як добрыя субяседнікі, цікава і даходліва».

Ёсць усе падставы, каб зрабіць наступны вывад: насычаная рамантычнымі вобразамі і дакладнымі гістарычнымі карцінамі, абагачаная дыялектычнай еднасцю Добра і Прыгажосці, апяваючая гісторыю і народ Зямлі пад белымі крыламі творчасць У. Караткевіча сведчыць сучасніку аб тым, што задуманае ім (хоць і не ўсё!) на пачатку творчага шляху здзейснілася:

*Цяжкі крыж, але вельмі пачэсны,
Пераліць на свае аркушы
Казку мудрую, простую песню,
Кветку матчынай чыстай душы.*

Як філосаф і пісьменнік, чалавек з асабістым бачаннем гістарычных падзей (я так мяркую! – А.Р.), ён зразумеў бы і сённяшняю сітуацыю на Бelay Русі. І, напэўна, заклікаў бы нас да аднаго – да таго, што сам рабіў усё жыццё: «Працаваць, працаваць і працаваць дзеля Беларусі», але «рабіць сваю справу чыстымі рукамі, з адкрытым забралам, як сапраўдныя рыцары Адраджэння».

Ёсць шмат твораў, прысвечаных У. Караткевічу, што напісаны і вядомымі, і больш маладымі аўтарамі. Да месца будзе закончыць гэтую частку нашага расповеду якраз вершам больш маладога Караткевічавага земляка – віцебскага паэта Алега Салтука:

*Над Ушаччынай жнівень стаяў,
Адвячоркавы – росны
і свежы.*

Ты сказаў:
– Вось. Рыгор напісаў:
«Праз мяне прарасла Белавежа...»
Змоўк.
Чупрыну шукала рука.
Ведаў ты, ды такое штосьці,
Нібы сам быў равеснік вякам
І травінцы на кожным пагосце...
Нылі недзе няўлоўна званы,
Можжа, ў Віцебску, можжа, ў Гародні,
Ведаў ты, як пражыць
без маны,
І адкуль, і якога ты роду.
Каласы ўжо чакалі сярпоў.
Незабыўны той час,
неваротны.
Ты памёр? Не – дадому
прышоў,
Задуменны, шчаслівы,
гаротны.
Ты ляжыш пасярод зямлі.
І вярба, і чазенія ў скрусе.
БЫЎ. ЁСЦЬ. БУДУ.
Не будзеш калі –
Значыць, Бог уцячэ
з Беларусі.

Раздзел сёмы

БЕЛАРУСКІ ВАЛЬТЭР СКОТ

Павага да мінулага – вось рыса, якая адрознівае адукаванасць ад дзікасці.

А. Пушкін

У адным са сваіх інтэрв'ю, адказваючы на пытанне, якія гістарычныя асобы і перыяды сусветнай гісторыі яго найбольш цікавяць, У. Караткевіч зазначыў: «Ключавыя эпохі (а Беларусі ў гэтым сэнсе пашанцавала, яна ўся з гэтых эпох), калі вырашаецца лёс Краю, лёс Чалавека з вялікай літары. І людзі такія цікавяць. Якія адстойваюць у сабе Чалавека, нягледзячы ні на якія абставіны і хлусню (асабліва)».

... Выхоўваць любоў да нацыянальнай культуры можна адным толькі спосабам – выхаваннем у чалавеку гордасці за свой народ і яго дзеянні ў гісторыі. ...Калі ўсе будуць працаваць над гэтым на грані сваіх магчымасцяў – грамадства здолее ўсё.

У гэтых словах, на наш погляд, можна знайсці ключ да разумення як асобных твораў У. Караткевіча (рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні», апавесцей «Сівая легенда», «Цыганскі кароль», «Ладдзя Роспачы», трагедыі «Званы Віцебска», «Кастусь Каліноўскі...») і легенды «Маці ўрагану», рамана «Каласы над сярпом тваім»), так і яго гістарычнага мыслення. Вызначыўшы для сваёй гістарычнай прозы зыходны рубаж шаснаццатым-дзесятнаццатым стагоддзямі, спалучыўшы рэальна-фактычнае з інтуітыўна-творчым, У. Караткевіч даў чытачам магчымасць зазірнуць у «сіваю мінуўшчыну», правёў іх па гераічных і трагічных старонках беларускай гісторыі, паказаў, што родны народ не страціў нацыянальнага аблічча, не згубіў сваёй багатай душы. Як аднойчы зазначыў Н. Гілевіч, ён наш першы пераважна і галоўным чынам гістарычны пісьменнік, які шчасліва спалучыў у сабе мастака і вучонага-гісторыка. У творах У. Караткевіча гісторыя кажа сама за сябе, гістарычныя персанажы, падзеі, дзеючыя асобы не засланыя аўтарскімі разважанымі, яны думаюць і дзейнічаюць у суадносінах з часавымі і прасторавымі параметрамі, без прыхарошвання думкамі і імкненнямі сённяшняга часу.

Пісьменнік быў перакананы, што годнасць Чалавека ў яго веданні гісторыі свайго народа і працягу яе. І – у сучасным – працай, часам непасільнай, па асвеце моладзі, па абуджэнні ў ёй глыбокіх ведаў аб сваіх людзях і сваім краі.

У гэтым і будзе сутнасць дзён сённяшніх і іх суладдзе з часамі даўно мінулымі. Менавіта гэтай вось мэце – пазнанню «свайго народа» і «свайго

краю», беларускай гісторыі, цяжкай і трагічнай, заглыбляючыся ў культуру і побыт, перапляценні падзей і характараў, супярэчнасці грамадскага і духоўнага развіцця беларускага сярэднявечча. У XVI стагоддзі ён вандруе са шкаляраром Юрасём Братчыкам і яго спадарожнікамі па дарогах і гарадах Прынёманскага краю і апявае авантурныя подзвігі рагачоўскага двараніна Гервасія Вылівахі, у XVII – з паўстанцамі Рамана Ракутовіча змагаецца з прыгнятальнікамі пад Быхавам на Магілёўшчыне, у XVIII – жыве на Гродзеншчыне ў валоданнях Якуба Знамяроўскага, цыганскае каралеўства якога было афіцыйна прызнана польскім каралём Станіславам Аўгустам.

Патрэбны былі энцыклапедычныя веды, каб у творах, прысвечаных кожнай з азначаных часін, не толькі стварыць пераканаўчыя, рэалістычныя карціны жыцця і побыту беларусаў, спасцігнуць ідэалогію сярэднявечча з яе аскетызмам і рэлігійным уціскам, але і ўзбагаціць беларускую літаратуру вобразамі гераічнымі, трагічнымі, запамінальнымі. На старонках гістарычных твораў дзейнічаюць рэальныя гістарычныя асобы і выдуманая персанажа, змагары за народнае шчасце, якія не жадаюць мірыцца з сацыяльным і рэлігійным уціскам, і душыцелі волі людскай – божыя служкі – цемрашалы і хціўцы. Праўда, ёсць яшчэ адна група літаратурных персанажаў – пра іх патрэбна сказаць асобна. Гэта галоўныя героі апавесцей «Цыганскі кароль» і «Ладдзя Роспачы» Якуб Знамяроўскі і Гервасій Выліваха. Сучасныя літаратуразнаўцы ўсё часцей вядуць размову пра жыццёвасць авантурнага рамана і яго герояў. Выдзяляецца французскі, англійскі, нарэшце, рускі авантурны раман. Мабыць, адзначаныя апавесці У. Караткевіча і не поўнаасцю адпавядаюць патрабаванням такога рамана, але іх галоўныя героі – спараджэнне У. Караткевіча-сатырыка – гэта, на наш погляд, сапраўдныя авантурнікі. Як іначай можна ацаніць Выліваха – двараніна з-пад Рагачова, які і на гэтым, і на тым свеце ніяк не можа ўтаймаваць сваю кіпучую «энергію». «Хобаль, залётнік, піяка, задзіра, біток, бабздыр несамавіты» – так характарызуе свайго героя У. Караткевіч. Толькі і працы ў Гервасія і яго сяброў было, «што цягацца па корчмах і шынкарках ды па навакольных замках, калі гаспадара няма дома, піць віно, як Дняпро п’е Друць, ды дзярбаніць на лютнях і кімвалах багамерзкія песні».

На духоўным судзе сарамаціў кампанію Вылівахі біскуп, яго выхаваннем займалася каралева Бона, жонка каралеўскае ягамосці Цыкмуна (польскага караля Жыгімонта), дыскусіравала і нават прайграла яму шахматную партыю сама Смерць. Але ўсё перамагла цяга да прывычнага жыцця, у якім галоўнай мерай для героя выступаюць заліхвацкая адвага, цяга да авантурных учынкаў, адсутнасць страху перад Богам і смерцю, перад жыццёвым злом.

М. Дабралюбаў неяк адзначыў, што заўсёды можна ўнесці ў гісторыю свой аўтарскі вымысел, але засноўвацца ён павінен на гісторыі, звязвацца з усёю ніткай гістарычнага расповеду... Такім і бачыўся У. Караткевіч як прадаўжальнік традыцый сваіх вялікіх папярэднікаў – Францыска Скарыны і

Васіля Цяпінскага, Максіма Багдановіча і Максіма Гарэцкага. Мяркуем, што яму, безумоўна, былі вядомыя адносіны Ф. Скарыны да такой крыніцы мудрасці, як кніга прытчаў Саламонавых: «Пожиточны же суть сия книги чести всякое человеку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболей тым, они же хотят имети добрые обычае “познати мудрость и науку...”. Ест бо в сих притчах сокрити мудрость, якобы мечь в драгом камени, и яго злато в земле и ядро в ореху».

Скарынінская мудрасць аб прытчах пад пяром У. Караткевіча атрымала нечаканы працяг у эсе «Вера ў сілу дабрыні, або Сын Беларусі, сын Прагі»: «Кніга “Быцця” – і асвета? Кніга “Царстваў” – і гуманізм? Ці не занадта мы бяром на сябе, называючы Скарыну асветнікам і гуманістам?». І сам жа дае на сваё ж пытанне адказ: «Пачынаецца шлях. На ўсё жыццё. Упарты, настойлівы. Вечны паход, вечная вайна за веды і культуру. Па гразкіх дарогах радзімы, па дарогах чужых краін. Пад дажджом, пад пякучым сонцам, пад навальніцамі і снегам. Праз непрыхільнасць, недавер, жорсткасць, падазрэнні. Нават праз смерць».

1504 год. Юнак у Кракаўскім універсітэце Ягелонаў. На факультэце свабодных мастацтваў.

5 лістапада 1512 года. Падуя. Храм Святона Урбана. Віцэ-прыёр Тадэй Мусаці паведамляе вучоным мужам медыцынскай калегіі ўніверсітэта аб тым, што “вучонейшы юнак, доктар навук, бядняк з вельмі далёкіх краін, можа, за тысячу з чымсьці міль ад гэтага і славутага горада, дзеля павышэння славы і чэсці яго, а таксама гэтай слаўнай гімназіі ... прыбыў сюды і жадаў бы ... атрымаць ступень доктара медыцыны бяскоштна па спецыяльнай міласці і ласцы Божай”.

Ён (Францыск Скарына. – *А.Р.*) адказваў “настолькі выдатна і бездакорна” (а экзамен быў “строгі”), такімі “бліскучымі доказамі”, што “ўсімі наяўнымі дактарамі, пры поўнай адсутнасці нязгодных” быў “абвешчаны доктарам лекарскіх навук”.

...Прага. 1517 год. Менавіта ў гэтым горадзе ён надрукуе сваю Біблію на старабеларускай мове. Яшчэ задоўга да таго, як выйдзе нямецкая Біблія Лютара.

...А ўрэшце ён бачыў шмат таго, чаго, на жаль, ніколі не ўбачым мы. ...Жыцця не хопіць на тое, што задумаў ён, Францыск Скарына. Такого кароткага, такога безабароннага перад нечаканасцямі чужой злой волі. Такого ўпартага, моцнага, нязломнага.

...Скарына ўсё жыццё будзе рызыкаваць сваім жыццём, будзе цягнуцца па “крутых чужых сходах”, як Дантэ, што яго будуць праклінаць, што супраць яго справы будуць такія ворагі, як папа і Лютэр, маскоўскія патрыярхі і свае дабрадзеі.

І, аднак, ён ідзе. Ён верыць у дабро і яго вядзе па цяжкіх шляхах толькі адно: “Дайце асветы майму народу. Дайце крыху болей асветы славянам”.

...Выходзіць кніга за кнігай, і кожная – маленькае дзіва паліграфіі.
“Народу так патрэбна прыгажосць! Не менш, чым веды і хлеб!

...Ён робіць таленавітыя кнігі. Ён проста не можа рабіць іншых.

...Пасля пачаліся гады вандраванняў. Родны сын Беларусі і прыёмны сын Прагі зноў пад рэзкім ветрам на бясконцых дарогах.

...Усё жыццё ён бараніў людзей ад духоўнай і фізічнай смерці.

Смерць і неўміручасць – прыйшла да яго каля 1551 года. ...Хто ведае, як цяжка давялося б кнізе і асвеце беларускай без яго».

Аб тым, што напісанае ў Празе эсэ было У. Караткевіча, сведчаць і іншыя яго творы – верш «Скарына пакідае радзіму», эсэ «Экзамен у Падуі» і «Подзвіг Францыска Скарыны».

Мяркуем, што чытач не папракне нас за велікаватае цытаванне У. Караткевіча. Мэта была адна – памятаць пра тых беларусаў, якіх называюць тытанамі Адраджэння, і пра тое, з якой павагай адносіўся да іх гістарычнай місіі сам У. Караткевіч.

У творах, прывечаных Вялікаму Палачаніну, як і ў іншых літаратурна-гістарычных творах пісьменніка, на наш погляд, і захаваны той «залаты ключык», з дапамогай якога складваліся зыходныя пазіцыі гістарычнай прозы У. Караткевіча. Яны – а мы ў гэтым упэўнены – вызначаюцца, па-першае, рэалістычным падыходам да адлюстравання роднай гісторыі праз праўдзівы аналіз фактычнага матэрыялу, шырокае выкарыстанне гістарычных дакументаў, летапісаў, хронік, вуснай народнай творчасці, увядзенне ў тканіну мастацкага твора падзей і імён рэальна існаваўшых людзей; па-другое, даследаваннем народнай псіхалогіі, пошукам вытокаў вальнадумства і нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, імкненнем да раскрыцця глыбіннай сувязі мінулага з сённяшнімі і нават заўтрашнімі праблемамі роднай зямлі праз спалучэнне гуманістычных ідэй з народнымі формамі лірычнага і эпічнага пачатку літаратурнай творчасці; па-трэцяе, свядомай гераізацыяй жыцця і змагання беларусаў, стварэннем рамантычных вобразаў народных заступнікаў, якія ў складаных сацыяльных абставінах выяўляюць разуменне неабходнасці барацьбы з прыгнятальнікамі і праяўляюць у ёй мужнасць, гераізм, высокую самаахвярнасць; па-чацвёртае, уменнем аўтара праз паказ тыповых карцін жыцця беларусаў не толькі ў познім сярэднявеччы, але і ў больш позні час стварыць своеасаблівую мастацкую энцыклапедыю побыту народа, яго этнаграфіі, народнай паэтычнай творчасці, прымножыць багатыя антырэлігійныя і атэістычныя традыцыі роднай літаратуры; нарэшце, імкненнем абудзіць у сучаснікаў інтарэс да вывучэння роднай гісторыі, мовы, культуры, сфармуляваць у іх устойлівую цягу, патрэбу, нават неабходнасць у штодзённым развіцці гістарычнай свядомасці і гістарычнага мыслення.

Сутнасць караткевічаўскіх падыходаў да літаратурна-філасофскага асэнсавання гісторыі зусім лагічна карэлюецца са словамі вядомага савецкага паэта Я. Смелякова (дарэчы, беларуса па паходжанні. – *A.P.*):

*История не терпит суесловья,
Трудна ее народная стезя,
Ее страницы, залитые кровью,
Нельзя любить безумною любовью
И не любит без памяти нельзя.*

Нельга не адзначыць і ўменне У. Караткевіча выкарыстоўваць адметныя прыёмы для вырашэння канкрэтнай літаратурнай задачы. У «Пароме на бурнай рацэ» – гэта стварэнне своеасаблівай эмацыянальнай атмасферы, у «Каласах пад сярпом тваім» – захапленне гераічнымі характарамі тых беларусаў, хто падняўся супраць царскага самаўладдзя ў 1863 годзе, у «Сівой легендзе» – рамантычная ўзнёсласць, у «Цыганскім каралі» – з’едлівая іронія. А калі аналізаваць раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», то ў ім знойдзеш усе гэтыя прыёмы, з’яднання ў адзінае непарыўнае цэлае. Багацце думак і шматпланавасць апавядальніцтва, творчае ўвасабленне біблейскіх сюжэтаў, інтэртэкстуальнасць (шырокае цытаванне, алюзіі, рэмінісцэнцыі, шырокае выкарыстанне супярэчнасцей, кантрасту – добрыні з жорсткасцю, высакароднасці з подласцю, чэснасці з махлярствам і ашуканствам, «хітрай іроніі і сонечнага гумару»), лірызацыі авантурызму дазволілі пісьменніку стварыць «народную драму», глыбокае разуменне якой «яшчэ наперадзе», асабліва калі чытаць «Хрыстоса...» ў кантэксце еўрапейскай і сусветнай літаратуры.

Таму і ёсць у беларускім літаратуразнаўстве параўнанні «Хрыстоса...» з «Гарганцюа і Пантагруэлем» Ф. Рабле і «Тылем Уленшпігелем» Ш. дэ Кастэра, збліжае далёкае і сучаснае, час і прастору. Успрыманне «Хрыстоса...» патрабуе ад чытача перабудовы яго мастацка-ідэалагічнага мыслення, адмаўлення ад стэрэатыпаў у адносінах да літаратуры, пераглядду падыходаў, а галоўнае – глыбокага пранікнення ў сутнасць творчай манеры пісьменніка, якая выступае неадназначнай і нязвыклай.

Гістарычную прозу У. Караткевіча можна ўмоўна падзяліць на дзве часткі: першая – творы, прысвечаныя асэнсаванню жыццядзейнасці беларусаў у познім сярэднявеччы (раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», аповесці «Сівая легенда», «Цыганскі кароль», «Ладдзя Роспачы»); другая – творы, якія адлюстроўваюць барацьбу роднага народа супраць царскага самаўладдзя ў XIX стагоддзі (раман «Каласы пад сярпом тваім», аповесць «Зброя», апавяданні «Паляшук» і «Паром на бурнай рацэ» – своеасаблівы ўступ да рамана «Нельга забыць»), драматычныя творы «Званы Віцебска», «Кастусь Каліноўскі...», «Маці ўрагану». Менавіта такой храналогіі мы і будзем прытрымлівацца ў даследаванні азначанай праблематыкі.

Адно з галоўных правіл літаратуразнаўства – сцвярджэнне, што кожны мастацкі твор вызначаецца сваімі сюжэтам і кампазіцыяй, сваімі тэмай і ідэяй. Так, гэтыя і іншыя адметныя характарыстыкі адрозніваюць адзін твор ад другога. Аднак пры даследаванні літаратуры і мастацтва (філасофскім,

сацыялагічным і інш.) даволі часта ўзнікае неабходнасць абстрагавацца ад канкрэтнага, знайсці сутнаскае, агульнае для шэрагу твораў, тое, што дазваляе разглядаць іх у адзіным, напрыклад, часавым ці прасторавым вымярэнні. Вызначыць, выдзеліць не асаблівыя, адметныя характарыстыкі, а той інтэгральны пачатак, які звязвае разам творы таго або іншага перыяду, той ці іншай тэматычнай накіраванасці, значыць знайсці адказ на галоўнае пытанне «У чым філасофская сутнасць творчасці мастака?»

Хто ён ёсць, беларус?.. Імкненне зразумець самому і дапамагчы зрабіць гэта чытачам праводзіць У. Караткевіча па складаных шляхах гістарычнага расповеду, і ўсё гэта паказваецца так, каб чытач бачыў перад сабой, як жывыя асобы, знаёмыя яму з гісторыі, адлюстраваныя аўтарам з боку іх прыватнага побыту «правдою Пушкина и силой Лермонтова».

Юрась Братчык – галоўны герой рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» – не проста творчая фантазія аўтара. Гэта перш за ўсё вынік пільнай увагі У. Караткевіча да гісторыі роднага народа, вывучэння летапісаў, хронік, паданняў, наогул, усёй гістарычнай літаратуры. «...І на пачатку панавання таго Жыгімонта Першага быў нейкі... который з лёгкасці якой умысліў або рачэй з распачы імя і зверхность Хрыста Господа себе прыпісаў і прівлашчаў» – словы гэтыя змешчаны ў якасці эпіграфа да рамана і ўзяты пісьменнікам з «Хронікі Бelay Русі...» каноніка жамоіцкага Мацея Стрыйкоўскага.

Сам У. Караткевіч так апісвае сваё імкненне да літаратурнага асэнсавання гісторыі: «Думку аб ім (раманае. – *A.P.*), жаданне напісаць яго ажыўляе, часцей за ўсё, нейкі асобны факт, вычытаны ў хроніцы ці старажытным акце. Для мяне гістарычная рэч пачынае жыць з анекдота (не ў нашым сэнсе, а ў тым, у якім разумелі яго продкі год дзвесце назад: трагічны або вясёлы, але заўсёды сюжэтны і арыгінальны факт з жыцця рэальнай гістарычнай асобы). Для мяне мой “Хрыстос у Гародні” пачаўся з урыўка з “Хронікі Стрыйкоўскага...”. На нашу думку, *гістарычны твор у Караткевіча* (дарэчы, як і ў вядомага рускага раманиста Ю. Тынянава) *пачынаецца там, дзе канчаецца гістарычны дакумент*. Прычым даволі часта замест дакумента пісьменнік абапіраецца на легенды, фальклор, “памяць народную”. Ужо першае знаёмства з раманам пераконвае ў грунтоўнасці гістарычных падыходаў У. Караткевіча да асэнсавання сярэднявечнай, хронікальнай, рэлігійнай літаратуры. Кожны радок, кожны эпіграф нясе вялікі ідэйна-эмацыянальны сэнс. Яны выкарыстаны менавіта там, дзе ім трэба быць, даволі часта ўжо ў іх праглядаецца філасофскі сэнс таго або іншага раздзела рамана, у сціслай прытчападобнай форме перадаюць змест напісанага. Кола выкарыстаных пісьменнікам твораў, гістарычных дакументаў, іншых матэрыялаў даволі шырокае. Тут вершы Гесіёда, Дантэ, Дж. Бруна, Генры Лангфела, Гётэ, творы Скарыны, Рабле, Чосера, сярэднявечны беларускі апокрыф, загад аб прытворшчыках, тут – нямецкія балады, лацінскія эпіграмы, кодэкс рыцарскай праўды, фарс аб

анафеме рыжаму кату, казанні Крыштофіча, “Маленне Данііла” пра жанчын, егіпецкае паданне, гэльская песня, тут – беларускія казкі, песні, прымаўкі, прыказкі, тут, нарэшце, вытрымкі з Апокрыфаў, Апакаліпсіса, Евангелляў ад Лукі, Іаана, Мацея, Першай кнігі Царстваў, Другога паслання Карынфянам, паслання Рымлянам, паслання апостала Іуды і інш.».

Адзначаныя творы прыведзены невыпадкова. На наш погляд, яны павінны падвесці чытача да разумення той духоўнай, маральнай, псіхалагічнай атмасферы, у якой жылі і дзейнічалі героі рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Тым больш, што многія месцы ў рамане, асабліва тыя, дзе Іуда і Багдан Роскаш – людзі, якія нібыта самі былі сведкамі гародзенскай Хрыстовай «адысеі», стварылі асабісты летапіс аб яго цудах («Слова двух сведкаў»), палемізуюць з летапісцамі Андронікам Лагафілам з Буйнічаў Магілёўскіх ды Варламам Аршанскім, цалкам вытрыманы ў стылі славянскіх хронік і летапісаў.

Спрыяе такому разуменню і майстэрскае апісанне У. Караткевічам сярэднявечнага мясцовага каларыту – побыту, традыцый, аксесуараў, архаічных стыляў паводзін і думак. Вось што такое, паводле Караткевіча, зброя таго часу. «Елянцовыя – палескія, цісавыя – заходнія і страшныя беларускія лукі з двух змацаваных рагоў шэрага ляснога быка, калчаны-тулы, пішчалі; гіганцкія, у чалавечы рост, двухручныя мячы з хвалепадобным або прамым лязом, без піхваў, бо з іх немагчыма выцягнуць самому лязо такой даўжыні; мячы сярэдняй даўжыні і кароткія корды. Азіяцкія, прамыя, як меч, шаблі і шаблі булатныя, змепадобныя; персідскія, вузкія, як аер, і вострыя, як джала; турэцкія ялмані (шаблі, пашыраныя і часам уцяжараныя на канцы) са сталлю, якая ідзе блакітнымі зорчкамі; ятаганы, падобныя на сярпы і прызначаныя, як і сярпы, для ўдару ўвагнутым бокам; прыдняпроўскія беларускія дзіды паўтарачнай даўжыні і таму прызначаныя для кідання нагой, з пад’ёму ступака, і беларускія ж іклы, кароткія мячы з лязом шырокім і тоўстым, як каровін язык, і даўжынёю ў дваццаць пяць дзюймаў, з месяцападобным канцом рукаці, для ўпору ў живот або грудзі, калі кідаецца на ворага, і двума ўпорамі для рук, іклы, прызначаныя для смяротнай рукапашнай у цеснаце. І на ўсім гэтым – рабізна залатых карбовак, эмалі, золата, рубінаў, ажурных накладак. А над усім гэтым, пад шышакі, арабскімі зярцаламі, кальчужнымі сеткамі і булатнымі шаломамі – вочы, якія і хвіліны не задумаюцца над тым, ужыць гэтую сталь або не ўжыць».

Як сапраўдны мушкецёр пісьменнік апісвае мушкетную стральбу: «Ступі! Стой! Мушкет да бока! Фіціль – з курка! Фіціль – на месца! Мушкет да рота! З брамкі здзьмухай! Набой бяры! Мушкет уніз! Порах на брамку – сып! Утрасі! Брамку зачыні! Страсі! Здзьмухай! Мушкет да левага бока! Порах і кульку – у мушкет! Клак – на брамку! Забойнік бяры! Кульку і клак дабі! Забойнік на месца ўсунь! Правай рукой мушкет падымі! Левай падсошак рыхтуй! Мушкет на вілкі! Гатоўся!».

А апісанне беларускага касцюма незалежна ад таго, ці ён шляхецкі, ці сялянскі, – усё накіравана на тое, каб узмацніць сацыяльную характарыстыку дзеючых асоб, паказаць іх адносіны да розных груп насельніцтва. Вось назвы адзення заможных людзей: кунтуш, жупан, сурдут, кафтан, намітка, магерка (усе яны даюцца з азначэннямі, характарызуючымі сацыяльную дыферэнцыяцыю насельніцтва) і простага народа – світкі, кажухі, намёткі, кашулі і інш. Пры гэтым устарэлыя лексемы (найменні адзення) пісьменнікам твора пераасэнсаваны і надаюцца ім у залежнасці ад аўтарскай задумы і вырашэння.

Яшчэ адно апісанне – вячэра цыганскага караля Знамяроўскага: «Пачалі піць і закусваць. Падавалі піва чорнае і белае, настойку “тройчы дзевяць”, кюмель і мёд. Госці, што сядзелі ля Знамяроўскага, елі мядзведжыя шынкі, хрыбтавіну асятровую, смажанага лебедзя і іншыя далікатэсы. Загоная шляхта – боршч з сасіскамі, разварную ялавічыну, палаткі, гарох са свінінай; сотнямі знішчалі гарачыя, як агонь, наперчаныя біткі. Нягледзячы на тлустую ежу, усе хутка ап’яnelі, бо пілі так, як нават Яноўскаму не даводзілася бачыць... А тут на стол усё цягнулі і цягнулі бутэлькі: “мядзведзікі”, “удовы”, маленькія бочачкі. Бутэлькі былі розныя: пузатыя, доўгія, пляскатыя з “таліяй” (каб зручна было трымаць у п’янай руцэ). “Мядзведзікі” былі ў выглядзе мядзведзяў, бараноў, ільвоў – гарэлка біла ў іх з ратоў. Але, цікавей за ўсё былі “ўдовы”, бутэлькі ў выглядзе абаранка. Удовамі іх звалі таму, што такія бутэлькі і сапраўды часцей за ўсё ўжываліся ўдовамі... Стрыжнем вячэры была вялікая чаша, у якую ўваходзіла пяць бутэлек віна і яшчэ тры ў накрыўку. Сапраўдны пітун павінен быў піць не глытаючы, каб віно проста пералівалася ў горла. Таму з накрыўкі дазволена было піць толькі адным глытком, а сам келіх – у два прыёмы. І нікога не мінала горкая чаша сія».

Звязаўшы ў адзінае цэлае рэалістычныя карціны жыцця народа, нязвычныя, выключныя, але рэальныя ўчынкі герояў, надуманыя сцэны, неверагодныя, часам фантастычныя, падзеі, У. Караткевіч – тут нельга не пагадзіцца з Адамам Мальдзісам і Алай Сямёнавай – стварыў праўдзівую, нечаканую і ўражлівую карціну беларускага сярэднявечча, пераканальна, мастацкімі сродкамі паказаў яго рэзкія сацыяльныя кантрасты – цемрашальства, абскурантызм рэлігіі, раскошу і маральную распусту яе служкаў, багацце кіруючай верхушкі і беднасць, голад і бяспраўе гарадскіх і сялянскіх мас, фізічнае вынішчэнне непакорных і барацьбу супраць прыгнятальнікаў. Тут трагічнае суседнічае з камічным, высакароднае – з пачварным, узвышанае – з агідным, філасофія з гісторыяй. Усе гэтыя гістарычныя напластаванні па-майстэрску пранізваюцца, апаясваюцца, цэментуюцца ідэямі сусветнай мастацкай культуры, – з аднаго боку, і беларускай народнай смехавай культуры – з другога, надаючы твора адметнасць, займальнасць, пераканаўчасць. Адзначым, што смех у Караткевіча адначасова і адмаўляе, і сцвярджае, ён не прэтэндуе на цеплыню ці сардэч-

насьць гумару. Праз антыфеадальнае, сатырычнае джала ён дапамагае чытачу спасцігнуць сутнасць жыцця ў шаснаццатым стагоддзі. Сатырычны пачатак у пісьменніка цесна звязаны з народнай першапачатковай прыродай камічнага як вясёлага і веселячага. Аб «Хрысце...» У. Караткевіч у сваёй аўтабіяграфіі выказваўся наступным чынам: гэта «не камедыя і не трагедыя, а трагікамедыя, смех праз слёзы, народная драма, калі хочаце».

Пісьменнік знайшоў той адметны прыём, які робіць творы, прысвечаныя паказу жыцця беларусаў у XVI–XVIII стагоддзях, яшчэ больш уражлівымі. Гэта – падарожжы галоўных герояў: Юрася Братчыка па Гародзеншчыне, Гервасія Вылівахі – у царства Смерці, Міхала Яноўскага – у цыганскае каралеўства, этнографа Беларэцкага – у маёнтак «Балотныя яліны». І не толькі карціны жыцця, побыту, роднай прыроды праходзяць перад чытачом. Дзякуючы пісьменніку, ён заглыбляецца ў гісторыю народа – прыгадвае аб заваяванні Полацка кіеўскім князем Уладзімірам і яго здзеках над палачанамі, Рагнедай, князем Рагвалодам («Ладдзя Роспачы»), успамінае пра бітвы з татараманголамі пад Крычавам і Крутагор’ем, з’яўляецца сведкам вялікага голаду, які ахапіў Гародзенскую зямлю ў XVI стагоддзі («Хрыстос прызямліўся ў Гародні»).

Драматычным, часцей за ўсё трагічным, быў лёс змагароў супраць прыгнятальнікаў. Але гэта былі кроплі ў моры трагедыйнага жыцця ўсяго народа ў той далёкі час. У беларускай літаратуры не знойдзеш іншага твора, які так аб’ектыўна, так шматпланова адлюстравваў бы жыццё беларусаў у сярэднія вякі, як раман У. Караткевіча «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» – своеасаблівае філасофска-эпічнае палатно аб Беларусі XVII стагоддзя.

Рэальныя карціны сярэднявечча і постаці, народжаныя фантазіяй аўтара, спалучэнне біблейскіх вобразаў і сюжэтаў з рэаліямі гародзенскага побыту даюць чытачу ўяўленне пра складанасці часу, узаемаадносіны і канфлікты самых розных слаёў насельніцтва – сялян, гародзенскіх мяшчан, сярэднявечных асветнікаў і вучоных, а таксама магнатаў і духавенства. З аднаго боку, доўгая чарада смешных, а часам і жудасных прыгод Братчыка з сябрамі, з другога – жорсткасць феадалаў, класавы эгаізм маёмаснай верхавіны гарадоў, ілжывасць і цемрашальства, распуста, бесчалавечнасць гародзенскага кардынала Лотра, іншых служкаў царквы, для якіх Бог, вера, мараль – толькі шырма ў іх эгаістычнай празе ўлады над простымі людзьмі; з аднаго боку, рамантычны матэрыял, выключнасць сюжэта, вастрыня канфлікту, з другога – канкрэтны мясцовы каларыт, гістарычныя і побытавыя рэаліі; з аднаго боку, мяккі гумар, смехавае афармленне бытавых сцэн, з другога – востры сарказм, гратэск, сатыра. Усё гэта, па-мастацку знітаванае аўтарам, уражвае чытача гістарычнай праўдзівасцю ў раскрыцці супярэчлівага вобраза Часу, мастацкім асэнсаваннем заканамернасцей грамадскага развіцця. І яшчэ. Твор гэты – глыбока нацыянальны і народны, бо ў аснове яго ляжаць беларуская старажытная кніжнасць (хай і ўзбагачаная

біблейскімі матывамі), фальклор і народны характар (і галоўнага героя рамана Юрася, і тых народных персанажаў, якімі так багата насычана кніга).

Адметнай рысай рамана выступае напоўненасць яго філасофскімі разважаннімі, лірычнымі адступленнямі, сімволікай, зваротамі да чытача. «Але, можа, найбольшая вартасць кнігі, – як адзначае В. Быкаў, – у яе выразна праяўленых гуманістычных і выкрывальніцкіх тэндэнцыях, асабліва ў адносінах да ўсяго, што датычыцца “власть придержащих”, якія ў сваім імкненні да ўлады не грэбуюць ні крывёй, ні зладзейскім падманам, ні фальшывавасцю высокіх слоў».

«Хрыстос прызямліўся ў Гародні» – гэта нешта своеасаблівае, нават для творчасці Караткевіча. Калі ў яго іншых праявітых творах чытач знаходзіў філасофска-эстэтычнае асэнсаванне ўзаемаадносін Асобы і грамадства ў пэўны гістарычны час, нейкі своеасаблівы літаратурны злепак з гістарычнай матрыцы, то «Хрыстос...» вылучаецца паспяховай спробай мастацкага прачытання такога сусветна вядомага рэлігійна-духоўнага помніка, як Евангелле. Толькі талент Караткевіча, якому непадуладныя правілы, прынцыпы, стрыманасць, толькі ён мог рашыцца на такую «звышзадачу»; толькі яму было пад сілу «сягаць у забароненае», за абсягі канкрэтнай рэчаіснасці, дзе пачынае ўладарыць дух, дзе гаворка ідзе аб незвычайным, крохкім, вельмі і вельмі далікатным. У выніку такога вольнага спалучэння фантазіі і рэальнасці, філасофіі і гісторыі, свецкага і рэлігійнага, зямнога і сакральнага і нарадзіўся нетрадыцыйны для беларускай літаратуры твор, нарадзілася «караткевічаўскае Евангелле» (В. Шынкарэнка), напоўненае шулерствам, ятранай стыхіяй, блюзнерствам і блазерствам, каварствам і подласцю і, урэшце рэшт, праўдзівасцю.

Патрэбна адзначыць і тое, што ў структуру твора «ўмацаваны» своеасаблівы «рухавік» у прасторы і часе, які дазваляе чытачу вынікова асэнсоўваць падзеі і пераадольваць адлегласць ад XVI да XX стагоддзя. Па-першае, гэта тое, што расповеды Іўды і Фамы часта падмацоўваюцца спасылкамі на сведчанні летапісцаў і, па-другое, прысутнасцю ў рамана прамых аўтарскіх заўваг – завострана-публіцыстычных каментарыяў, рэплік, іранічных удакладненняў.

Юрась Братчык (ён жа Гервасій Выліваха, ён жа Кала Бруньён, ён жа Тыль Уленшпігель) – гэта выключная асоба для той далёкай пары, «новы рэнесансавы чалавек, сын еўрапейскай цывілізацыі» (А. Лойка). Духоўны патэнцыял, душэўная актыўнасць, незвычайнасць паводзін гэтага чалавека вылучаюць яго сярод іншых. Мірскі шкаляр, для якога ў пачатку рамана вызначальным быў шлях авантурных прыгод, пад уздзеяннем сацыяльных абставін не толькі пачынае разумець сваю ролю ў жыцці народа, але і становіцца змагаром за яго шчасце. Спачатку бунтарства, а потым і спасціжэнне сутнасці свабоды, разуменне яе як найвялікшага зямнога шчасця робяць Юрася ўпэўненым у сваіх дзеяннях, магутным і самаахвярным, здольным на рашучыя дзеянні, нават на самаахвярнасць, у імя сва-

боднага існавання простых людзей, якія жывуць побач з ім. І зусім справядліва вядомы беларускі філосаф і эстэтык У. Конан назваў яго «абуджальнікам свядомасці».

Усе вандраванні, прыгоды, «цудадзеянні» Братчыка-Хрыста не мелі б, на наш погляд, сэнсу, калі б побач з ім і яго апосталамі не было людзей з народа, не віравала жыццё ва ўсіх яго нягодах і радасцях. Менавіта народ стаў на шляху папскіх нунцыяў-лотраў, калі яны вялі гвалтоўнае акаталічванне беларусаў, менавіта простыя людзі, а не епіскапская гвардыя разбілі ўшчэнт атрады крымчакоў Марлора-хана, якія рабавалі беларускую зямлю, нарэшце, просты люд беларускі ўзняў паўстанне, захапіў Гародню і, хоць на некаторы час, зрабіў яе справядлівым горадам. Выпадковасць, падрыхтаваная голадам, нашэсцем, хцівасцю багатых і моцных, – зазначае У. Караткевіч, – зрабілася раптам заканамернасцю і пранесла праз некаторы час свой страшны, крывавы і велічны плён. Разуменне непарыўнай еднасці з народам выпявае ў Юрася Братчыка не адразу. Праходзіць пэўны час (ад выпадковай ролі Хрыста, часова дазволенай яму царквой, да вынашанага, асэнсаванага права быць мужыцкім богам), калі ён у размове з дамініканцам Басяцкім заявіць: «...Я галадаў іхнім голадам, і прагнуў, і мёрз, і памыляўся, і грашыў, і свят быў... Я не хачу быць ні з кім, акрамя гэтага народа, цяпер на векі майго. Я заслужыў гэтае права... Я гэта ўсё за іх... І калі яны – народ, то я – таксама. Вось апошнія слова».

Для пісьменніка народ – гэта не бязлікая, статычная маса, якая толькі і падпарадкоўваецца стыхіі ды здольная на неабдуманая дзеянні. Ёсць рамеснікі, ёсць сяляне, вучоныя-вальнадумцы, якія сваім разумным словам, сваім разуменнем сітуацыі, сваімі шляхамі пошукаў існасці чалавечага жыцця надаюць стыхійнасці зусім акрэслены, мэтанакіраваны напрамак. У першую чаргу гэта гараджане: разьбяр па дрэве Кляонік, каваль Кірык Вястун, мечнік Гіаў Турай і яго сын Марка, залатых спраў майстар Ціхон Вус, кіраўнік ваўкавыскіх мужыкоў, былы прыёр (настаяцель) маленькага францысканскага кляштара брат Альбін з Арэхвы, а ў ранейшым жыцці Альбін-Рагвал-Алэйза Крыштофіч з Дубатынн, юнак Кашпар Бекеш, асуджаны, як і Крыштофіч, членамі Святога трыбунала (менавіта яны, як піша У. Караткевіч, стварылі ў той час славу Гарадзенскай зямлі). Калі апошнія – людзі адукаваныя і свядома змагаюцца з рымска-каталіцкай навалаю, – чаго варта прамова-пярэчанне Альбіна Крыштофіча кардыналу гарадзенскаму Лотру: «Будзьце вы праклятыя, хлусы! Здохніце ад паганых хвароб, як здыхаеце, гніль! Вы, зводнікі чыстых! Вы, каты сумленных! Манастыры вашы – патомнікі садамітаў і могілкі неахрышчаных душ. Праклён вам, начныя грамілы, вечныя скажальнікі ісціны, каты чалавека! Ідзіце да такой матары... ды не, жанчыны не імуць граху, калі ў свеце існуеце вы, ідзіце да д'ябла, мязотнікі! Дармаеды, паразіты, Садом і Гамора, рабаўнікі, забойцы, садаміты, зладзеі. Спапялі вас гнеў божы і чалавечы». І звяртаючыся непасрэдна да Лотра: «У мяне толькі слова маё. Зразумела люду, часам грубае, ча-

сам нават пахабнае. Але мы паглядзім, чыя зброя мацней! Божа, ці ёсць недзе на свеце цвердзь, дзе вас няма? Калі няма гэтай цвердзі – ачысцім ад вас сваю!», то словы, выказаныя Кляонікам, – гэта ўжо выяўленне народнага вальнадумства, непрымання народам рэлігійнага падману.

«Няма багоў, – сказаў Кляонік, – і не трэба тамлення і марэння духу па іх. Няма і не трэба аніякай улады Адамава сына над гэткамі жа сынам Адамавым. Няма і не трэба лепшых і горшых у дзяржаве, царкве і касцёле, і ў багаці».

«...Не павінна быць розніцы ў законе, розніцы між каралём і народам, між тым, хто царуе, і тым, хто арэ, між плебеем і шляхціцам, а павінна быць усё для ўсіх, агульнае і роўнае, і воля павінна быць і на зямлі, і на небе, а веруй, як хто хоча».

Сумняваецца ў ісцінасці (сапраўднасці) і правільнасці жыцця селянін Зянон, вольны мужык з навакольнай гарадзенскай вёскі Занямонне: «Увесь час яго абганялі вазы з ільняным насеннем, соладам, хмелем, бочкамі піва, вапнай, футрамі ў звязках, жалезнымі паробкамі і, галоўнае, хлебам. І мужык не мог не думаць, чаму гэта так, што вась у яго няма і бязмена хлеба, як амаль ва ўсіх, а вазы цягнуцца, цягнуцца, і ўсіх іх хутка паглыне нясытая зяпа Старога рынку, а потым замежныя землі. Нешта тут усё было не тое».

Так, гэта былі тыя людзі, словы якіх былі знічкамі сумнення, абуджаючымі свядомасць забітых нядоляй, уціснутых рэлігійным дурманам людзей, спрабавалі разбудзіць у кожным з іх чалавечую годнасць, паказаць, што найвышэйшае ў Чалавеку належыць менавіта яму – творцу матэрыяльнага і духоўнага дастатку, а не «Богам выбраным», «власць імущим» і гэтак далей. Іх дапытвалі ў катойнях, спальвалі на крыжах святой інквізіцыі, але іх слова – буйное, справядлівае, ісціннае – зноў клікала людзей на барацьбу, адстойванне свайго нацыянальнага сумлення, чалавечай годнасці. Мабыць, усё гэта і не было б такім уражальным, калі б пісьменнік не выкарыстаў умела і дакладна стылёва-кампазіцыйныя формы – філасофскія разважанні, лірычныя адступленні, складаную ўмоўнасць, сімволіку, звароты да чытача, нават неадэкватную таму часу лексіку («мазахізм», «ад тэорыі да практыкі перайшлі» і інш.). Вось, напрыклад, аўтарскае лірыка-публіцыстычнае адступленне пра родную беларускую мову: «Мяркую, што ў нашай краіне не адзін я з'яўляюся аматарам нашай старажытнай беларускай мовы, яе чароўнага, лаканічнага і трохі наіўнага стылю. Таму я не магу не парадаваць астатніх, адступаючы сям-там ад майго няскладнага шматслоўя і даючы словы чалавеку, які сам бачыў гэта і расказваў аб гэтым залатой па сціпласці, народнасці і гумару тагачаснай мовай».

На такім вольна-рамантычным палатне (А. Мальдзіс) У. Караткевіч разгортвае панараму барацьбы Юрася Братчыка-Хрыста – прытворшчыка, селяніна, Бога – і яго спадзвіжнікаў-апосталаў з сацыяльным, нацыянальным і рэлігійным уціскам Лотра, Басяцкага, Камара, Балвановіча,

Жабы і іншых адкрытых і тайных служак царквы і афіцыйных улад. І гэта не проста барацьба проціпастаўленых адзін аднаму літаратурных персанажаў (Братчык–Лотр), гэта барацьба двух светапоглядаў – рэлігійнага і стыхійна-матэрыялістычнага, дзвюх ідэалогій – абскурантысцкай (правячых класаў) і гуманістычнай, вальнадумнай (прыгнечаных і прыніжаных), дзвюх маралёў – царкоўнай і свецкай. Ідэйная перакананасць народнага Хрыста-Братчыка выяўляецца ў змаганні з ідэямі «властвуючых», што прыгнятаюць волю людзей з дапамогай дзяржавы, царквы, інквізіцыі, рознага роду атлусцелых, цёмных і брудных, нават фізічна, асоб, якія не маюць адназначнага, асабістага пачатку і існуюць толькі дзякуючы свайму становішчу. У эгаістычным імкненні да неабмежаванай улады над чэрню яны выкарыстоўваюць усё, што, магчыма, – Бога, веру, хрысціянскую мараль. Для Юрася і яго спадзвіжнікаў галоўнае ж – чалавек. Таму і Бог у іх набывае чалавечыя якасці – багаты, хто жадае чалавеку добра, бачыць людзей роўнымі і шчаслівымі.

Кожная з сутычак Братчыка з Лотрам ператвараецца ў. Караткевічам ва ўслаўленне гуманізму і выкрыванне тых, хто ў сваёй сквапнасці да ўлады і багацця не спыняецца ні перад зладзейскім падманам, ні перад фальшам высокіх слоў, ні перад фізічным вынішчэннем нескаронных.

Параўнаем характарыстыкі, якія дае У. Караткевіч сваім героям. Лотр, Басяцкі, Камар усё сваё існаванне, усе свае ідэі, нават Бога накіроўваюць на барацьбу з чалавечнасцю. Інстынктыўна яны адчувалі, што плаванне Калумба і выданне Скарынам Бібліі нясе для царкоўнікаў небяспеку, «баламуціць, непакоіць, што гэта асвятляе бязлітасным і смертаносным святлом тую ўтульную і цёмную гнойную жыжку, у якой яны кішэлі... Яны былі проста дзеці свайго часу, няшчаснага, хворага, гнойнага, сагнутага, калі чалавек быў амаль жывёлай і толькі сям-там выбіваліся наверх парасткі скарлючанага, але ўпартага і моцнага жыцця.

Яны былі гной, але няма такога гною, які не лічыў бы, што ён – вышэйшая субстанцыя, і не лічыў бы з'яўленне на ім зялёных парасткаў з'явай ніжэйшага парадку. І супраць гэтага жыцця яны змагаліся насмерць...».

Як вяршыла людскія справы гэта «вышэйшая субстанцыя», бачна з гратэска-саркастычнага апісання сцэны «святога суда» кардынала Лотра над мышамі, што запаланілі Гародню. Вышэйшы суд загадвае «асудзіць тых на баніцыю (выгнанне), выгнаць тых мышэй за межы слаўнага княства, да ерэтыкоў, – няхай ведаюць. А паколькі яно высокае, наша правасуддзе, – выдаць ім ахоўную грамату ад катоў і варон». А кардынал дадаў: «Думаю, не павінны мы забываць аб літасці, аб чалавечнасці, а ў гэтым выпадку – аб аніمالізме. Трэба даць два тыдні спакою маткам з малымі мышатамі...».

А вось Братчыкавы прытворшчыкі, незадоўга да таго, як стануць разам з Юрасём «самымі святымі» на Гародзеншчыне: «І наперадзе ішоў у прывязной барадзе і вусах адзіны хоць трохі самавіты чалавек з усёй гэтай кампаніі. Ішоў і нёс на плячах вялізны крыж. Ішло за ім яшчэ дванаццаць, усе ў радні, і на тварах іхніх было ўсё, што душа жадае, толькі не свя-

тасць. Былі на гэтых тварах адбіткі галодных і халодных начэй пад дажджом і другіх начэй, ля карчомнага агню і ў хаўрусе з глякам віна. Было жыццё, якое сяк-так падтрымлівалася падманам... Ішоў, калі разабрацца, самы сапраўдны зброд: аматары выпіць, пад'есці, пераначаваць у чужой адрыве, калі гаспадара няма дома. Ішлі камедыянты, махляры, круцялі, лабятрасы, лагоднікі свайму чэраву, гарэзнікі, насмешнікі. На тварах іхніх былі посныя, добрапрыстойныя, набожныя міны – і гэта было недарэчна і смешна. ...а перад імі ішоў чалавек.

З цярновым вяном на лбе».

Дзве характарыстыкі: адна – з'едліва-саркастычная, другая – іранічная, агульная, без дэталёвай канкрэтызацыі, з добрым дамешкам гумару. Здавалася б, першыя ніколі не могуць змірыцца з прысутнасцю другіх. Яно так бы і атрымалася ў жыцці. Тыя, хто меў бязмежную ўладу, ніколі б не згадзіліся з існаваннем прытворшчыкаў-вальнадумцаў, якія толькі блюзнерылі ды здзекаваліся са служкаў царквы, баламуцілі людзей. Але якое можна было знайсці выйсце, што было рабіць з народамі, якога ў той цяжкі год ахапілі пошасць, голад, мор і ў асяродках якога пачынаў спець бунт супраць багацеяў? І святыя служкі царквы знаходзяць рашэнне (яшчэ больш блюзнерскае, чым прытворства Братчыка) – выдаюць Юрася і яго паплечнікаў за Хрыста і апосталаў, якія павінны выратаваць Гарадзенскі край ад усіх бед і напасцей. Юрась становіцца Хрыстом, Багдан Роскаш – апосталам Фамой, былы рыбак Лявон Конаўка – апосталам Петраі, іудзей Іосія Бен Раввуні – апосталам Іудай, астатнія прытворшчыкі былі нарочныя апостальскімі імёнамі Якуба, Яна, Піліпа, Мацея, Варфаламея, Тадэя, Сымона, Андрэя. І пачаліся цуды, якія павінны былі падняць аўтарытэт царквы, зняць у народзе сацыяльную напружанасць. То Хрыстос «корміць» хлебам усіх галодных, то «зводзіць» мышэй з Гародні, то «ажыўляе» п'янага Лазара, то развенчвае «святасць» індульгенцый, што распаўсюджваліся манахамі – служкамі папы рымскага. Але кожнае такое «цудадзеіства» ўсё больш і больш набліжала Хрыста-Братчыка не толькі да разумення несправядлівасці, духоўнага і нацыянальнага ўціску, але і неабходнасці барацьбы з імі. У яго душы крышталізуецца пачуццё чалавечай годнасці, неабходнасці змагання за шчасце простага чалавека. Паступова знікаюць, раствараюцца ў народным горышкаўскай зухаватасць, безадказнасць, абьякавасць, іх месца займаюць разважання пра лёс роднага краю, роднай беларускай зямлі, яе пакуты, пра свае месца ў акаляючым жыцці. Братчык разумее, што шлях да шчасця народнага будзе і доўгім, і цяжкім, магчымы ў барацьбе з цемрашальствам паразы і страты, а можа, нават і смерць. Тым не менш ён змагаецца за набліжэнне далёкага і пакуль яшчэ прывіднага шчасця.

У канцэксце нашых разважанняў да месца будуць словы ўкраінскага літаратуразнаўцы А.Б. Нямцу: «...версія беларускага пісьменніка (У. Караткевіча. – *А.Р.*) не ёсць чарговы "прыземлены" пераказ Новага завету, ідэі і вобразы якога фармальна ўбліжаюцца з духоўнымі патрэбамі

іншай сацыяльнай эпохі, героі рамана нібы “перапісваюць” агульнавядомыя лёсы евангельскіх персанажаў, напаўняюць іх кананізаваныя характарыстыкі зразумелымі і блізкімі простаму народу чалавечым сэнсам, пакутамі, надзеямі і расчараваннямі. Найбольш ёміста і шматпланавы гэты прасочваецца на гісторыі “абагаўлення” галоўнага персанажа і яго таварышаў...».

«Голад. Чорная гразь на дарозе. Чорныя хаты. Чорныя сады. І ля кожнай хаты сядзелі дзеці, падобныя на старых. Безнадзейна праводзілі вачыма пракожых апосталаў. Не прасілі. Толькі глядзелі» – такая карціна штодзённа была перад вачыма Юрася Братчыка. І павёў ён галодных на Гародню. «Людзі, – ціха сказаў ён. – Дзецюкі! Народ мой! Адна ў нас дума, і няма больш сілы маёй трываць, як няма яе ў вас. Цяпер – да канца.

...Хлеб у Гародні. Але я не хачу думаць, што ідзе мы па адзіны хлеб. Не хлеб яны ўзялі ў свой Вавілон, у кубло гадзючае, а хлеб дабрыні вашай, літасці, даверу. Не толькі той кавалак, што нясеце ў рот, а той, які далі б жабраку, суседу, у якога вымерзла ніва, брату з суседняй весі, брату, што прыйшоў з зямлі, на якой голад. Няма ім за гэты дараванне, дзе б ні схаваліся – у доме рады, у зборні, у кляштары, у царкве ці касцёле. За абражаную веру ў дабрыню чалавечую – няма даравання. Вы яшчэ зразумеете гэты. За тое, што кожны дзень там распінаюць чалавека, даравання няма».

Паўстанне гарадзенскага люду закончылася трагічна – у імя Бога былі знішчаны сотні і тысячы невінаватых старых, жанчын, дзяцей. Сеча гэтая ўвайшла ў гісторыю як Ноч Белых Крыжоў, папоўніўшы ганебны спіс сіцылійскіх вячэрняў, тырольскіх ютраняў і начэй на святога Баўтрамея.

Паражэнне гарадзенскага паўстання, суд над Хрыстом «святога сінедрыёна» – Лотр, Басяцкі, Жаба абвінавацілі Братчыка ва ўсіх смяротных грахах: і што «імя Госпада нашого собе прыпісаў і прыўлашчыў і святую царкву ў зман увёў», і мог «заразіць скажонымі, няправільнымі, памылковымі думкамі, якія – ад д’ябла» («святые суд» пры гэтым не цураецца агавораў, ілжывых паказанняў і проста паклёпу багатых гандляроў і магнатаў, а «яны трындзелі, што ён хацеў разбурыць храм божа, што падрываў гандаль, што замахнуўся на шляхту, магнацтва, царкву і парадак»), – сталі для Братчыка галоўным выпрабаваннем на мужнасць і грамадзянскасць. Гэты экзамен Юрась Братчык вытрымаў з годнасцю. Яго не зламалі ні царкоўнікі, ні каты, не спакусіла прапанова бурмістра Юстына ўцячы цішком, затаіцца, выжыць. Размова з Юстынам – гэты і споведзь чалавека, які праз кроў і слёзы прыйшоў да разумення сутнасці Чалавека, і ўпэўненасць, што толькі чалавек можа вызваліць сябе ад прыгнёту, здзекаў, цемрашальства. «Разумееш, Юстын, – сказаў Братчык, – быў і я накішталт бязгрэшнага анёла. Глядзеў на ўсё цялячымі вачыма і ўсміхаўся ўсяму. Не разумеў. Пасля махляром быў. Такой свіннёй мяне зрабілі, – ды не, і сам сябе зрабіў! – успомніць страшна. Бог ты мой, якія бяздонні, якое пекла я прайшоў! Але цяпер я ведаю! Гляджу на неба, на зоры так, як і ра-

ней глядзеў, але толькі ўсё памятаю, усё ведаю. І ведання свайго ніколі не аддам».

І гэта не паказальнасць, гэта перакананне, непахісная ўпэўненасць Братчыка: за праўду, за Чалавека патрэбна змагацца («умацуйся ў мужнасці сваёй, сурова сей пасеў свой, не давай яго затаптаць, не спадзявайся, што лёгка аддадуць праўду. Чакай кожную хвіліну бойкі і плахі. Вось – вера. А іншай няма»).

Братчык-Хрыстос, спасцігнуўшы бяздонне несправядлівасці, заганнасць рэлігійнага і нацыянальнага ўціску, пакутнасць народа, заяўляе сябрам аб сваёй неадрыўнасці ад Белага Русі, яе людзей, іх лёсаў: «Што яны ведаюць, тыя смаркулі, аб нашых безданях? Ды яны і тысячнай долі таго нават не зазналі, што мы ў княстве Беларуска-Літоўскім. Раз ужо я з’явіўся на зямлю – я стану тут. Біцца буду не на жыццё, а на смерць. Казаць буду пра тое, што ёсць чалавек і якое месца яго на Зямлі і ў Сусвеце, дзе пэўна ёсць шчаслівейшыя. Пра Мужнасць, пра Здзек, пра Беды, пра Доблесць казаць буду, а не пра тое, што «Лаўра ўпала ў Луару». Ах, жах які! Ах, слёзы!.. ...А святой службы яны не нюхалі? А вынішчаў? А тысяч замучаных не бачылі? ...Гонар тут, цяжар тут, значыцца, і жыццё тут. Іншага народа дзеля мяне цяпер няма».

Трансфармацыя поглядаў Юрася, яго разуменне акаляючага жыцця вельмі пераканальна занатаваны ў казані нагорнай, выказанай Братчыкам у апошнюю ноч перад паўстаннем у Гародні: «Блажэнны вялікія і добрыя духам, якія б малыя яны ні былі... Блажэнны тыя, што плачуць па сваёй зямлі, няма ім суцяшэння... Блажэнны тыя, хто ахвяруе людзям кроў сваю і свой гнеў, таму што на рахманых ездзяць... Блажэнны міратворцы, калі не прыніжаны чалавек... Блажэнны выгнанцы за праўду... Блажэнны, калі выходзіце са зброяй за просты, бедны люд і падаеце... Таму што тады вы – соль зямлі і святло свету. Любіце і мірыцеся. Але і ненавідзьце тых, хто замахваецца на вас і вашу любоў. Мячом, занесеным над моцнымі, над хцівымі, над забойцамі праўды, дайце ўсім мір. І як спытаюць, нашто прыйшлі, адкажыце: адпусціць злучаных на свабоду, рабоў – з ланцугоў, бедных – з халуп, мудрых – з турмаў, гордых – з ярма».

Адзначым і тое, што папулярнасці рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» ў значнай ступені спрыяла багацце моўных сродкаў, выкарыстаных празаікам. «Я не магу абакрасці вас, зрабіць вас бяднейшымі, адабраўшы ў вас гэтую маленькую жамчужыну, згубленую ў старой пыльнай кнізе. І адначасова гонар мой не дазваляе мне выдзерці кавалак з “Кронікі Белага Русі” і паднесці яго вам як сваё. Таму буду казаць я, а там, дзе слабы будзе мой язык, я дам слова летапісцу, які наблытаў і сям-там нахлусіў, але застаўся геніем стылю, геніем мовы, геніем хітрай іроніі і сонечнага гумару». Аўтарская трактоўка біблейскіх сюжэтаў праз уласны светапогляд і ўласнае светаадчуванне, моўнае майстэрства ў спалучэнні з мовай эпохі, біблейскай фразеалогіяй і афарыстычнасцю, мовай

царкоўных кніг, апокрыфаў, летапісаў, балад, казак і паданняў, прыгожым пісьменствам розных краін далі твор, які ўпэўнівае ў тым, што праз які будзе гучаць, «як музыка, пяшчотная і цвёрдая, прыўкрасная, вечная, неўміручая беларуская мова».

У. Караткевіч завяршае свой раман сімвалічнай сцэнай: «...сейбіты падымаліся на вяршыню круглага пагорка, як на вяршыню зямнога шара. І першым ішоў насустрач нізкаму сонцу Хрыстос, мерна размахваючы рукамі. І, гатовае да новага жыцця, падала зерне ў цёплую, мяккую зямлю. Выйшаў сейбіт сеяць на нівы свая». Так на акрываўленую гарадзенскую зямлю падалі зярняты Надзеі, Волі, Чалавечнасці, якія абавязкова прарастуць насустрач сонцу.

Сяўба гэта сімвалічная. Таму што падала на зямлю не проста зерне. Было тое зерне крупінамі адзінай Вялікай ісціны, да разумення якой Юрась Братчык прыйшоў у барацьбе з царкоўнымі і феадальнымі прыгнятальнікамі і якую пасля ўсіх нягод і катаванняў ён не меў права лічыць толькі сваёй. Таму сяўба працягвалася, сяўба свабодалюбства, чалавечай годнасці, нянавісці да ўсякага прыгнёту.

Глыбокае веданне гістарычных рэалій, інтэрпрэтацыя хрысціянскіх матываў і вобразаў, высокамастацкае асэнсаванне падзей тых далёкіх часоў, суаднясенне беларускай мінуўшчыны з агульнагістарычным працэсам дазволілі пісьменніку не толькі намалюваць у рамане тыповую карціну народнага жыцця сярэдзіны XVI стагоддзя, але і стварыць цэласную і завершаную гісторыю сярэднявечча – твор, прасякнуты пафасам услаўлення чалавечалюбства, гуманізму, патрыятычнай вернасці роднаму краю, адданасці народу, пастаяннай гатоўнасці змагацца за яго шчасце і справядлівасць.

Неяк Анатоль Франс, разважаючы аб рамане Ф. Рабле «Гарганцюа і Пантагруэль», адзначыў, што прыцягальнасць пантагруэлістаў у іх клопатах пра лёс чалавецтва праз вывучэнне жыцця людзей і пазнанне законаў фізічнага і духоўнага свету ў іх шматаспектнасці – барацьбе, каханні, чалавечых узаемаадносінах.

Мяркую, што словы гэтыя з поўным правам можна аднесці і да дзеянняў Братчыка і яго «апосталаў», якія, як пантагруэлісты, мараць пра сялянскую справядлівасць, дастатак, магчымасць прыкласці да разумнай справы чалавечыя рукі.

Паказу жыцця і гераічнай барацьбы беларусаў у XVII стагоддзі – трагічным для Белай Русі часе, калі пасля Люблінскай уніі праваслаўе стала актыўна выцясняцца каталіцтвам, а беларуская мова і культура захлыналіся ў палоне паланізацыі (рэакцыяй на ўсё гэта сталі стыхійныя выступленні простага люду супраць прыгнятальнікаў і іх наймітаў. «Напэўна, нясцерпным стала жыццё», – так ацэньвае сітуацыю на Беларусі адзін з замежных наймітаў), У. Караткевіч прысвяціў аповесць «Сівая легенда», якая для чытача стала новым сведчаннем адметных падыходаў аўтара да спалучэння «легендарна-бытавога матэрыялу з канкрэтна-

гістарычнымі фактамі, народнага гераічнага эпасу з рамантычнай плынню» (В. Локун). У цэнтры аповесці вобраз рэальнага чалавека – нобіля Рамана з Ракутовічаў, пад кіраўніцтвам якога быхаўскія сяляне змагаліся з уціскам магнатаў і іх прыслужнікаў. Рэальнымі з’яўляюцца і іншыя героі – Леў Сапега, Дэспат-Зяновіч, князь Друцкі, канкрэтна абазначана і месца дзеяння – Быхаў, Кісцяні, Магілёў. Адметна тое, што жыццё і змаганне Рамана Ракутовіча (так яго назвалі людзі, і такім яго абрысоўвае пісьменнік) падаецца ў цеснай сувязі з сацыяльнымі і маральна-этычнымі канфліктамі таго часу. Праўда, некаторыя даследчыкі творчасці У. Караткевіча спрабавалі звесці сацыяльныя аспекты аповесці да канфлікту паміж двума нобілямі – Ракутовічам і Кізгайлам, у аснове якога ляжаць асабістыя амбіцыі Ракутовіча. А як тады быць з аўтарскай пазіцыяй У. Караткевіча? Ён сведчыць: першае, задоўга да таго, як Ракутовіч з паўстанцамі з’явіўся пад сценамі замка Кізгайлы, ён узяў замак у Рагачыку, знішчыў шляхту ў наваколлі Зверына; другое, у сварку паміж двума нобілямі чамусьці ўцягнуты канцлер Сапега; трэцяе, адзін за адным падалі шляхецкія замкі, і шляхта Магілёўшчыны мусіла аб’яднацца (не для абароны Кізгайлы) для процістаяння Ракутовічу; нарэшце, чацвёртае, судзяць Рамана не як забойцу Кізгайлы, а як бунтара, зачынальніка смуты супраць магнатства, нездарма ж суддзям быў выдадзены ўніверсал караля, згода яго рэляцыйнага суда на любое рашэнне шляхты аб нобілю Ракутовічу. Мяркую, што гэтых доказаў дастаткова для развенчвання такога пункту гледжання.

Радзіма–Народ–Чалавек – гэтыя паняцці для пісьменніка непадзельныя. Таму і кіраўніцтва паўстаннем прыгонных шляхціцам Ракутовічам ёсць глыбокая дыялектычная ўзаемасувязь паміж грамадзянскім абавязкам, неадрыўнасцю ад народа і разуменнем сваёй асабістай ролі ў жыцці і барацьбе працоўнага люду. І ў гэтым галоўная асаблівасць «Сівой легенды». А тое, што побач з лініяй змагання і непрыняццем насілля пісьменнікам развіваецца лінія шчаслівага і непадзеленага кахання Рамана, лінія Ірыны і Любкі Кізгайла, – гэта толькі надае твору эмацыянальнасць, пачуццёвую насычанасць, жыццёвасць. Таксама, як і аўтарскія адступленні (праз роздум і меркаванне швейцарца Канрада Цхакена) аб Беларусі, яе народзе.

Дзевяць год пражыў на Беларусі Канрад Цхакен, «часам пачынаў нават думаць па-беларусінску», а не пераставаў здзіўляцца, усё больш і больш спасцігаючы беларусаў: «...крый божа, калі сярод іх з’явіцца першы паэт – яны затопяць вершамі ўвесь свет і нікому не дадуць спакою...

Яны ўмудрыліся, седзячы ў гэтых быдлыхых загонах (Цхакен мае на ўвазе невялічкія старыя крэпасці ў Смалянах, Воршы, Магілёве. – *А.Р.*), адбіцца ад татар і сто год, абяскроўленыя, супраціўляліся Літве – гэтага досыць».

«А гэтыя (беларусы. – *А.Р.*) паміраюць спакойна – за іх заступаецца божая маці, – так спакойна, быццам у іх шчырыя сяброўскія адносіны і з Богам, і з чортам. І мне здаецца, што яны не вераць у тое і ў другое...

Я не бачыў больш незласлівага, лагоднага і кампанейскага народа. Я не бачыў горшых паноў, чым тыя, што стаяць над ім. Яны ўзялі горшае ў Літвы і шляхты, не паквапіўшыся на іх дабрачыннасці і згубіўшы свае...

Тутэйшым людзям мала трэба: толькі штодзённая луста хлеба з салам, гарэлка на свята. І яшчэ дабрата. Калі з імі добры – яны зрабляць усё. Нават калі не будзе сала і гарэлкі, толькі павага».

Падкрэслю: гэта словы іншаземца. Але як глыбока яны раскрываюць сутнасць народа, як пераканана характарызуюць яго лепшыя якасці – дабрыню, смеласць, адданасць справе, павагу да іншых людзей, наогул, усё тое, што складае адно ёмкае паняцце – Чалавечнасць!

І як гнеўна гучаць словы пра беларусаў (дакладней, тую іх частку, што забылася пра родны народ, прыкрываючы свае здзекі над ім высокімі паняццямі шляхецкай чэсці і гонару) з вуснаў Рамана Ракутовіча: «Мужык – станава хрыбет усяму. А вы яго ў пекла ўвергнулі... Ты ці многа разумееш у гонары? – грымеў голас Рамана. – Ваш гонар у Варшаве Жыгімонту пяткі лізаў. Ваш гонар адзінаверцаў маскоўскіх пад Воршай разграміў і пакуты ім чыніў смяротныя. Ваш гонар сваіх беларусаў на прэнг вешае. Да чаго вы народ русінскі, Божы народ, давялі ў подласці сваёй?

Дзеў на чужацкі ложак шпурнулі. Краіну ўсю! Слёзы яе вам сэрца не абцяжарваюць?! Веру змянілі, хрыстапрадаўцы! Народ прадалі, гандляры! Сваімі рукамі пятлю на яго звiлі ды самi і надзелi. Ва ўніжэннi, ва ўціску ён небу вапiе, а вы лiкуеце!

І захрыпеў горлам:

– Я дваран здрадзіў, а ты здрадзіў край. Мне гарэць, а табе пакі. Ды мне, можа, яшчэ і даруе Пан Бог, бачачы, што скроні ў мяне ад мучэнняў сiвеюць. А табе – няма лiтасцi».

У прамове, як бачна, няма месца асабістым пачуццям Рамана Ракутовіча. Яе сэнс у выкрыццi здраднiцтва, халуйства, гандлю нацыянальным гонарам і iнтарэсамi простых людзей, з аднаго боку, і ў сцвярджэннi iдэi вернасцi народу, вернасцi бацькаўшчыне – з другога.

У вобразе Рамана Ракутовіча пiсьменнiк увасобiў лепшыя чалавечыя якасцi, якiя выпiсаны ў векавых традыцыях славянскага гераiчнага эпасу, ён прынцыповы ў адносiнах да ворагаў, хоць і ведае, што панствам за кiраўнiцтва паўстаннем «на смерць асуджаны»; гуманны ў адносiнах да Любкi Кiзгайла – жанчыны, якая, па сутнасцi, стала вiноўнiцай усiх яго нягод; клапацлiвы ў адносiнах да паўстанцаў (здаецца шляхце пры ўмове, што яго паплечнiкаў адпусцяць); мужны ў час пакарання (кат адсек яму правую руку вышэй кiсцi, а на левай пакiнуў толькi мезены і безыменны пальцы); нарэшце, верны ў каханнi да Iрыны, аслепленай па загадзе князя. Здзеки і катаванні аказаліся бясiльнымi перад каханнем. «I яна працягнула да чалавека на возе рукi, быццам да святла нябачнага.

– Раман, вазьмi мяне.

Чыясьці рука падхапіла яе, дапамагла падняцца. І там, намерсе, яе з трапяткой прагнасцю, пяшчотна і асцярожна схапілі яго абрубкі, прыцягнулі да грудзей». Цяпер ужо неразлучныя, знявечаныя фізічна, але не зламаныя духам, яны накіроўваліся ў высылку з роднага краю. «І вецер гуляў грывай валасоў, гладзіў твар чалавека і сляпыя вочы той, што прыпала да яго».

«Сівая легенда» – гэта не гістарычная аповесць у традыцыйным сэнсе. Для яе характэрны эпічны размах, узвышана-рамантычнае бачанне пісьменнікам народнага жыцця, эмацыянальны напал, своеасаблівая манера апавядальніцтва, у якой спалучаюцца моўная стыхія старадаўніх часоў і сучасная літаратурная мова, героіка-эпічная аснова з гіпербалізаванай рамантызацыяй, «сказаваць» з рамантычным прыёмам паэтызацыі. Твор з’яўляецца пераканальным сведчаннем таго, што для У. Караткевіча даследаванне гістарычных з’яў і падзей не з’яўлялася самамэтай. Для яго галоўнае – у мастацкім асэнсаванні гістарычнага працэсу, разуменні гісторыі як школы, што дазваляе паглыбіцца ў чалавеказнаўства, зразумець таямніцы чалавечага быцця, аснову ўзаемаадносін людзей з навакольным светам, насыціць творы высокім патрыятычным пафасам.

Пранікненне ў жыццё беларускага сярэднявечча з яго рэзкімі сацыяльнымі кантрастамі, дзе трагічнае існавала побач з камічным, жахлівае са смешным, пачварнае з будзённым, дае пісьменніку вострыя сюжэты, якія ўвесь час трымаюць чытача ў напружанні. Ён яскрава бачыць тыя далёкія падзеі, так даносіць іх да чытача, што той верыць аўтару нават там, дзе ён расказвае неверагоднае.

Як, напрыклад, у аповесці «Цыганскі кароль», у якой лідскі шляхціц і п’яніца Якаў (у Караткевіча Якуб) Знамяроўскі воляй караля Станіслава Аўгуста быў зацверджаны каралём над усімі цыганамі, меў цыганскую сталіцу ў Эйшышках і адпаведныя каралеўскія прывілеі. Вядомы даследчык жыцця беларусаў А. Кіркор сведчыць, што гэты Якуб «властывалі деспотычна над усімі цыганскімі таборамі ў уездах Лідскомь, Віленскомь, Троцкомь і Ковенскомь... В 1789 г. вспыхнула восстание Цыгань против Знамеровского. Его обвиняли въ разныхъ злоупотребленияхъ, несправедливыхъ приговорахъ и излишнихъ поборахъ». Дзеля важнасці гэты цыганскі кароль спачатку стварыў сабе мудрагелісты тытул: «Літасцю Бога кароль Якуб Першы. Кароль цыганскі, вялікі намеснік Ліды, уладар Мацыевіцкі і Беларускі, гаспадар усіх мясцін, дзе ступаў капыт цыганскага каня, гаспадар егіпцяў беларускіх, падляшскіх, абедзвюх Украін і Егіпта, Якуб-кароль». Ды на ўездзе ў сваё каралеўства паставіў слуп, упрыгожыўшы яго дошкай з сілуэтам каня і надпісам: «Знамяроўскае каралеўства, Бог хай літуе яго. Душ русінскіх два ста, егіпецкага племя – ад зямлі ўсёй весі. Халупы, Жыдзішкі, Чэрнеў брод. Пры іх зямля ворная і пасавіска. Урочышчы Альховы востраў і Княгініна, а таксама тэж балота

Недабыліха. Не торкайся з табунамі, калі гонар беражэш і не хочаш на смерць прыправіцца».

Пісьменнік паспяхова выкарыстоўвае прыёмы гратэскавага рэалізму, даючы з’едлівыя характарыстыкі і каралю, і яго прыбліжаным. Вось якім паўстае перад Міхалам Яноўскім – каралеўскім пляменнікам – сам кароль у час першай іх сустрэчы: «...у дзвях ужо стаяў сам кароль, заспаны, азызлы, і моцна соп носам. На ім была кашуля да пупа і на галаве срэбны абруч. Якуб нагадаў Апалона, калі богу было пад сорок год і ён густа зарос дрымучымі валасамі.

Ніводнай сівінкі ў патлах, нізкі лоб, шырокія грудзі, доўгія магутныя рукі, караткаватыя для тулава ногі, што моцна стаялі на зямлі. І твар гэты быў вельмі азызлы ў шчоках». Такімі ж трапнымі словамі абрысоўвае У. Караткевіч бліжэйшых паплечнікаў караля. Каралеўскі мітрапаліт меў «патройны падбародак і валасатыя рукі», «частыя спатканні з злёным зміем».

Лейб-медыкус «быў худы і жоўты. Вочы, якія надта блізка сядзелі адно ад другога, глядзелі разумна і іранічна з-пад калматай чупрыны; нос быў аж празрысты ад бледнасці...».

Якуб Знамяроўскі «паспяхова» абараняў правы сваіх цыганскіх васалаў у польскім сейме, чыніў там знешнюю палітыку сваёй цыганскай дзяржавы. Але галоўным заняткам былі паборы са сваіх падначаленых (кожны дзясяты конь, кацёл, талер, усё, што належыць цыганам, з’яўлялася яго здабыткам), гулянкі ды камедыйныя судзілішчы. З’едліваю характарыстыку ілжэпафаснай атмасферы ў цыганскай дзяржаве, яе «воінскай» славе дае каралеўскі Медыкус: «Мы, беларусы, цяпер, літасцю нашай шляхты і добранькага Пана Бога, зрабіліся такім народам, што ў нас цыганскае каралеўства – вялікая дзяржава, а бойка на палявой мяжы – знешняя палітыка». Штучнасць сваёй дзяржавы, забітасць і пакорлівасць яе жыхароў і пэўную незадаволенасць такім станам разумее і сам кароль. Адчуваючы нікчэмнасць усяго і ўсіх, хто яго акружае, ён у п’яным гневе крычыць: «Вы – падлы, вы – шчанюкі, п’янюгі, нахабнікі. Дзевак ім, віна! Дзе слова, дзе моц, дзе воля, дзе веліч?! Сны ўсё!!! Сны!!!

...Мерцвякі вы! Людзей вы толькі распінаеце! І я распінаю, і я б’ю! Дзярмо – людзі! Руку, што б’е, ліжуць! Хоць бы хто, хоць бы хто мне па мордзе даў у адказ. Гной прымушу вас есці – будзеце жэрці. Харкну ў твар – зад пацалуеце. Шляхта! Соль зямлі!».

Цягнулася такое гадоў з дзесяць, пакуль не ўзбунтаваўся люд цыганскі і, захапіўшы на нейкі час уладу, не наладзіў суд над каралём, прыгаварыўшы яго «пугай адсцябаць». Урок гэты пайшоў на карысць. Кароль Якуб Першы выправіўся і, не прыгнятаючы цыганоў, правіў імі да самай сваёй смерці.

Асаблівы каларыт аповесці надае пэўнае суаднясенне гісторыі і фантазіі, спалучэнне рамантычнасці з іроніяй і гумарам, блізкія да раблезіянскай гіпербалічнасць і мудрагелістасць. Чаго варта апісанне ад-

ной з самых «славутых» войнаў, якія вёў кароль Якуб Першы: «Вялікай славы дасталі ў ёй усе мужныя змагары. Але і страты былі вялікія: адзін шляхцюк адбіў пячонкі, упаўшы з воза; два захлынуліся віном у склепе; пяць чалавек абпіліся да смерці. Яны загінулі за радзіму. Забітых агнястрэльнай і халоднай зброяй не было. Параненых было шэсць. Кантужаных атынкаўкаю – тры. Акрамя таго, “кароннаму суддзі” вышэйпамянёная, свіння ад’ела вуха. Свінню за гэта раніцаю прысудзілі да страты і з’елі пад чорнай падліваю. Нарабілі брыдкасцей і насаволілі – у ахвоту».

Калі б у «Цыганскім каралі» развівалася толькі адна сюжэтная лінія – сатырычнае выкрыццё камедыйнага каралеўства Знамяроўскага, то ўжо за гэта аповесці быў бы накіраваны шчаслівы лёс.

Але для У. Караткевіча галоўнае было не толькі ў выкрыцці здзекаў і гвалту. Сутнасць твора, на наш погляд, трохі іншая – выхад на сацыяльныя праблемы. І, у першую чаргу, на тэму гістарычнага развіцця беларусаў, тэму нацыянальнай годнасці беларускага народа. Не шляхты, пра якую быццам пра соль зямлі разважае Міхал Яноўскі. А менавіта простага народа, не халопа па сваёй першароднай якасці, а нескаронага змагара, які быў вялікі «пад Крутагор’ем, Піленамі, Грунвальдам, падчас вялікай мужыцкай вайны семнацатага стагоддзя». «І што шляхта зрабіла для яго?» – пытаецца ў Яноўскага медыкус. І сам жа адказвае: «Мы спудзіліся яго сілы, калі ён разбіў татар. У той час мы прадалі нашы вольныя княствы Літве: яна, маўляў, падтрымае нас супраць нашых сярмяжных братоў. Добра, мы асімілявалі Літву, мы пачалі набірацца сілы дзякуючы народу. І тады мы пайшлі на другую здраду: прадалі свой край палякам, адракліся ад веры, мовы, самастойнасці, шчасця, першародства дзеля чачавічнай поліўкі, дзеля ўлады, дзеля ганебных грошай. Злоснаму ворагу прадалі». Меркавалі, што гэта будзе ўраўнаванне правоў Літвы і Беларусі з Каронаю, а на справе адбылося ўраўнаванне ўсіх перад тварам галоднай смерці, вынішчэнне мілай, паўнагучнай, як поплаў, блакітнай беларускай мовы, пышнымі кветкамі расцвіла пагарда да мужыка, наогул, усяго беларускага народа, яго традыцый і звычак. «Па ўсёй зямлі маўчыць хлоп. Жонку яго цяжарную сцёгаюць – ён пану ручкі цалуе, галаву яму прабілі – ён крычыць: “Бацька наш, каралеўская кроў, вядзі”. Але ж наступіць час, калі народ абудзіцца, зразумее сваю ролю і годнасць, ды й знойдзе такога абаронцу, якім на Вялікай Русі быў Сцяпан Пугачоў, а на Белае Русі – Раман Ракута». Прыходзіць да такога вываду і Міхал Яноўскі. Доўгія гутаркі з вальтэр’янкам Медыкусам фарміруюць яго асабістую ўпэўненасць: «Ён (народ беларускі. – *A.P.*) устане, ён выпрастаецца. І ён пакажа ўсім, якая ён сіла, як ён умее працаваць, ствараць, спяваць...».

Спалучэнне сатырычна-выкрывальніцкага пачатку (дэспатычнай улады, хай і ў бутафорным цыганскім каралеўстве) з сацыяльна-аналітычнай распрацоўкай надзённых нацыянальных і духоўных праблем развіцця грамадства робіць «Цыганскага караля» творам актуальным,

жышчэвым, сацыяльна значным, у якім мастацкая «рэканструкцыя» рэчаіснасці падаецца пісьменнікам як аснова для маральнага ўдасканалення асобы, раскрыцця яе творчых магчымасцей, яе грамадскага разумення адказнасці за ўсё, што адбываецца навокал.

У аповесці «Ладззя Роспачы» (у першых выданнях жанр твора вызначаны як легенда) У. Караткевіч зноў заглыбляе чытача ў далёкае шаснаццацістагагоддзе. «Жыў сабе год чатырыста назад у беларускім горадзе Рагачове небагаты, але добрага роду дваранін па прозвішчы Гервасій Выліваха» – такімі адназначнымі часавымі і прасторавымі характарыстыкамі пачынае пісьменнік свой расповед. Тут, праўда, няма проціборства багатых і бедных, прыгнятальнікаў і прыгнечаных. Сутнасць аповесці – філасофскае асэнсаванне праблемы «чалавек і смерць». Здавалася б, цяжка парушыць адвечныя, дыялектычныя законы прыроды, і асабліва такія, як адмаўленне адмаўлення. На змену старой заўсёды прыходзіць новая якасць, якая паступова старэе, уступаючы месца больш новай і г.д. і г.д., адбываецца вечны кругаварот у жывой прыродзе.

Да месца будзе прывесці ўспаміны Р. Барадуліна аб тым, як стваралася «Ладззя Роспачы». «А вандраванне рукапісу “Ладзці роспачы” мае як не дэтэктыўную гісторыю. Напісаў Караткевіч сваю найталенавіцейшую рэч. Чытаў і прысвяціў мне (Р. Барадуліну. – *А.Р.*). Рукапіс мне падарыў. А паколькі “Ладззя роспачы” і не мела намеру прыставаць да берага сацыялістычнага рэалізму, дык не друкавалі нідзе. Васіль Сёмуха пераклаў на рускую мову. Даў у “Нёман”. Праз нейкі час з’явілася надзея надрукаваць у арыгінале. Перадрук недзе згубіўся. Рукапісу Уладзімір не мог дашукацца. І ўзнікла ў аўтара ідэя перакласці на беларускую мову сваю рэч з Сёмухавага перакладу. Ды выручыў выпадак. У Вушачы пераглядаю паперы – рукапіс “Ладзці роспачы”. Прывожу. Адзначаем падзею, што знайшлася прапажа. Назаўтра спахопліваецца шчаслівы аўтар: а дзе ж рукапіс? Зноў шукаем. І, урэшце, за газавай плітою ў маёй кватэры на Рэспубліканскай знаходзіцца рукапіс. Нясём перадрукоўваць у некалькіх экзэмплярах. Мне Уладзімір вяртае рукапіс, яшчэ раз падпісаўшы. Зусім нядаўна сказаў пра такія прыгоды “Ладзці...” Васілю Сёмуху. Узрадаваўся болей, як Уладзімір Караткевіч, калі рукапіс аб’явіўся, бо аўтар пад гарачую руку ўпікаў перакладчыка, нібыта ён згубіў рукапіс, а пасля не сказаў яму пра знаходку».

Герой аповесці Гервасій Выліваха ідзе на двубой са Смерцю і пры гэтым, здаецца, парушае звычайныя філасофскія каноны. Яго ўлюбёнасць у жыццё, трываласць і вера ў чалавечыя магчымасці дазваляюць не проста перамагчы Смерць, але і прымушаюць яе прызнаць сілу жыццялюбства беларусаў. «Больш за ўсё, – гаворыць Смерць Гервасію па дарозе ў пекла, – я не люблю прыходзіць да такіх, як ты. ...Яны такія прагныя да жыцця, што я пачынаю думаць: ці не памылілася я са сваёй работай. І яны так любяць гэтую зямлю, што я ў сваіх пячорах пачынаю на хвіліну зайздросціць ім».

Менавіта гэтая цяга да жыцця, неўтаймавальны гумар, жаданне быць самім сабой да канца паядынку са Смерцю і яе прыбліжанымі дазваляюць Гервасію выйграць шахматную партыю (хай з невялічкім падманам), у якой стаўкай было жыццё самога Вылівахі і яго новых сяброў па пякельным царстве. Смерць, з усімі яе захадамі не ўстаяла перад чалавекам, які носіць з сабой сваё неба і для якога кветка шывшыны, адвечная, як зямля, як жыццё, за якое трэба пазмагацца. Кветка гэта, услаўляючы Беларусь-Бацькаўшчыну, гарыць-цвіце «ўсё лета, каб ніхто не застаўся без роднай кветкі, калі прыйдзе час адыходзіць з нашай добрай зямлі, каб у кожнага была кветка». І вось Выліваха, гэты «брахун, п'янюга, бабнік, бязбожнік, ерэтык, злачынец, абжора, пудзіла ўсіх добрых людзей», чалавек з шывшынай выйграе паядынак у самой Смерці, таму што «дзёрзка рве панылае наканаванне і плюе на “спрадвечны” закон», таму што змагаецца да канца.

І вяртаецца Гервасій Выліваха зноў на родную зямлю, каб прадоўжыць род чалавечы з той адзінай, якую ён выцягнуў са смяротнага пекла. Неадольная цяга да жыцця, каханне да язычніцы Бярозкі, жаданне змагацца за яго нават з самой Смерцю, вера ў чалавечыя магчымасці ў барацьбе са злом – гэта не толькі лейтматыў невялічкай філасофскай аповесці, але і сведчанне веры пісьменніка ў ідэалы добра і справядлівасці, бясконцасць жыцця і чалавечага існавання.

Нельга не падкрэсліць, што пазіцыя У. Караткевіча не прыйшлася даспадобы рэцэнзентам. На 23-х старонках гэтай аповесці было пазначана аж 296 правак (А. Гужалоўскі), прычым рэдактары-цэнзары правілі не толькі фразеалагізмы, але пад іх аловак папалі словы «Беларусь», «беларус», а караткевічаўская «Ладдзя...» чамусьці адзначалася з маленькай літары.

У рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», аповесцях «Сівая легенда», «Цыганскі кароль», «Ладдзя Роспачы» У. Караткевіч прадэманстраваў не толькі сапраўднае пісьменніцкае майстэрства, але і грунтоўнае філасофска-эстэтычнае мысленне. Ён змог у сівой мінуўшчыне знайсці і выбраць тыя духоўныя, маральныя каштоўнасці, якія не губляюць сваёй значнасці ў наш час і выступаюць багатай спадчынай для будучых пакаленняў. Легендарна-паэтычнае асэнсаванне гістарычных рэалій, выдатная здольнасць перадаць мясцовы каларыт у шырокім разуменні гэтага паняцця, моцная эмацыянальная насычанасць мовы, вера ў родны народ і Чалавека, у сілу і вялікасць яго творчага патэнцыялу надаюць гістарычным творам пісьменніка вялікі гуманістычны сэнс, выхоўваюць дух павагі і любові да родных мясцін, Айчыны, Маці-Беларусі.

Мяркуем, што ў літаратурным афармленні гісторыі У. Караткевіч – блізкі да Вальтэра Скота – змог прыдаць сваім творам паўнаўвартаснае філасофскае гучанне. Ён, карыстаючыся і высокай мовай, і простанароднай «низменнай», і своеасаблівымі адносінамі да слова, спалучаў рэальнае і міфалагічнае, драматычнае і сатырычна-гумарыстычнае.

Звязваючы разам узаемавыключнае, асвятчаючы «таямнічае» чыста рэалістычнымі фарбамі, парушаючы сваімі творамі звыклыя ўяўленні, У. Караткевіч стварыў своеасаблівую літаратурную гісторыю Беларусі – драматычную, трагічную, гераічную, напоўненую прыкладамі вялікай мужнасці і ахвярнасці яе лепшых сыноў у барацьбе з прыгнятальнікамі народных мас. Тыя яго творы, што данеслі да чытача складанасць жыцця беларусаў у далёкім сярэднявеччы, як цяпер бачна, з’явіліся важным этапам, нават асновай, для стварэння вялікага літаратурнага палатна на матэрыялах айчыннай гісторыі.

І гэтым творах стаў раман «Каласы пад сярпом тваім» (першы беларускі гістарычны раман у поўным сэнсе гэтага слова – С. Андраюк, Г. Кісялёў, А. Сямёнава і інш.).

У 1968 годзе беларускія чытачы змаглі пазнаёміцца з першай і другой часткамі гістарычнага рамана У. Караткевіча «Каласы над сярпом тваім», праца над якім вялася на працягу дваццаці гадоў (паралельна з мастацкай распрацоўкай тэмы за гэты час былі напісаны і надрукаваны вершаваныя (напрыклад, «Нявесце Каліноўскага») і публіцыстычныя творы («Гэта было 10 сакавіка 1864 года», «Горад паўстае» (у суаўтарстве з А. Мальдзісам) (1863–1864 гг.). Збылася нарэшце задума юначай пары – увасобіць у мастацкай форме нарастанне рэвалюцыйнай сітуацыі на Беларусі ў 50–60-х гадах XIX стагоддзя, прасачыць шляхі, якімі ішлі да паўстання 1863 года яго ўдзельнікі, стварыць высокамастацкія вобразы кіраўнікоў паўстання, у тым ліку і вобраз Кастуся Каліноўскага.

«Задума, – расказвае У. Караткевіч аб стварэнні рамана, – з’явілася яшчэ тады, калі я быў студэнтам Кіеўскага універсітэта. Замест таго каб хадзіць на лекцыі, сядзеў у бібліятэцы над старымі кнігамі. Паступова перад маімі вачыма паўставалі прываблівыя постаці маіх продкаў – мужных, свабодалюбівых людзей. І сярод іх – паўстанцы 1863 года, якія не шкадавалі жыцця, змагаючыся за «нашу і вашу свабоду». Ведаючы толькі тое паданне (сямейнае паданне аб расстраляным у 1863 годзе паўстанцы. – *А.Р.*), я напісаў свой “Паром на бурнай рацэ” (толькі пазней, праз некалькі год, я знайшоў судовую справу ягоную ў Віленскім архіве, усё, як выявілася, было так, як расказвалі мне). А потым дзядзька паказаў мне на Дняпры мясціны, дзе адбываліся тыя падзеі. Руіны гауптвахты, дзе расстрэльвалі людзей, і конскія могілкі, дзе іх потым закопвалі. Паступова ў мяне расло жаданне расказаць пра іх подзвіг, зберагчы памяць. Пачаў вывучаць архіўныя дакументы, запісваць мясцовыя паданні (сучаснікі У. Караткевіча сведчаць, што пісьменніка вельмі ўразіла апакрыфічная малітва ратнікаў, пачутая ім ад роднага дзядзькі. Малітву гэтую ратнікі чыталі толькі раз, – перад смерцю. Яны прасілі ў Бога сілы памерці з годнасцю, як паміраюць каласы над сярпом жняі, каб потым зрабіцца хлебам). Спачатку падзеі рамана былі лакалізаваны толькі ў Прыдняпроўі. Потым прыйшлося пашырыць рамкі, перакінуць з Прыдняпроўя “мосцікі” ў Вільню, Пецябург, Варшаву». І як аказалася

потым, «мосцікі» гэтыя былі для аўтара аб'ектыўнай неабходнасцю. Яны не толькі не знізілі ідэйна-эстэтычнага ўзроўню рамана, а, наадварот, зрабілі яго больш маштабным, пераканальным, дапамаглі пісьменніку спасцігнуць і адлюстравачь дух эпохі.

У. Караткевічам вёўся пошук падзей нечаканых, часам трагедыяных, але прывабных для пісьменніцкага афармлення ў літаратурна-рамантызаваны матэрыял, прыцягальны для чытацкага ўяўлення, як, напрыклад, і ў раманных «Каласах...», і ў драме «Кастусь Каліноўскі...», дзе арганічна, не даючы магчымасці чытачу сумнявацца ў праўдзівасці прачытанага, падзеях, дзеяннях і ўчынках герояў пераплецены гістарычная праўда і гістарычныя персанажы з мастацкай фантазіяй аўтара.

Поспеху рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім», на думку вядомага беларускага літаратуразнаўца В. Івашына, садзейнічала і тое, што пісьменнік паспяхова рашаў задачу адлюстравання праўды характараў герояў і абставін, у якіх яны дзейнічалі, праўды светапоглядаў і рэальных супярэчнасцей, аб'ектыўнасці, сапраўднасці ў часе і прасторы, якія паймаў мастацку занітаваны ў супярэчлівых поглядах і сужэннях. Гэта быў той выпадак, калі пісьменніцкая праўда залежала ад таго, для каго яна адрасавалася (У.І. Ленін).

Сацыяльна-гістарычны раман У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» – гэта бадай што першы ў сучаснай беларускай літаратуры буйны шматпланавы, нават панарамны, твор пра гістарычнае мінулае беларускага народа. Аднаўляючы для чытачоў падзеі больш чым стагадовай даўнасці, перыяд, калі неабходнасць сялянскай рэформы дыктавалася самім жыццём, У. Караткевіч імкнуўся гістарычна падыходзіць да асвятлення падзей 1863 г. Ён аналізаваў іх сацыяльна-эканамічную сутнасць, іх гістарычнае значэнне для лёсу беларускага народа, іх уплыў на далейшае развіццё нацыі. Пры гэтым характэрнай асаблівасцю твора выступае аўтарскае разуменне гісторыі як працэсу, у якім дыялектычна ўзаемазвязаны гісторыя, філасофія, эстэтыка і публіцыстыка. Менавіта такая сувязь стала асновай, на якой У. Караткевіч сфармуляваў законы і правілы гістарычнай раманыстыкі (тым больш што сур'ёзны гістарычны раман на той час у беларускай літаратуры адсутнічаў), абазначыў межы жанру і перспектывы яго далейшага развіцця.

Сваю ўвагу пісьменнік канцэнтравалі на наступных асноўных напрамках. Па-першае, гэта мастацкі аналіз побыту, сацыяльна-палітычнай атмасферы жыцця прыдняпроўскага дваранства, перадавых (Вежа) і рэакцыйных (Кроер) яго плыняў, якія ў многім вызначалі і поспехі, і няўдачы паўстаўшых сялян; па-другое, гэта прыход да паўстання 1863 года прадстаўнікоў перадавога беларускага і польскага дваранства (сюжэтная лінія прадстаўлена Загорскім, Каліноўскім і Серакоўскім); па-трэцяе, пераўрастанне неасэнсаваных стыхійных выступленняў сялян у арганізаваную барацьбу супраць прыгняцальнікаў (распрацоўка вобразаў тут вядзецца па лініі Кагуты–Корчак); па-чацвёртае, паказ жыцця высокіх палітычных

колаў (галоўныя дзейныя асобы Валугеў, Мураўеў). Народ і гісторыя, народ і асоба, народнасць і патрыятызм, іх вытокі, карані і роля ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці, вызвольны рух, яго рухаючыя сілы, змест і неаднароднасць – усё зліваецца пад пяром аўтара ў цэласнае панарамнае мастацка-гістарычнае палатно.

У. Караткевіч ішоў да паўстання 1863 года праз даследаванне шляхоў сталення галоўнага героя, яго асабістых адносін да прыгоннага сялянства, мясцовых дваран, яго інтымнага жыцця. Дзіцячыя гады Алеся Загорскага ў сялянскай сям’і Кагутоў (дарэчы, расказ пра выхаванне дзяцей прыдняпроўскіх дваран у сялянскіх сем’ях з мэтай спазнання сапраўднай цаны працы, хлеба (дзядзькаванне) – адна з тых малавядомых старонак, што заўсёды выклікаюць цікавасць у чытача), доўгія размовы з непрадказальным вальтэр’янцам Данілам Вежай, вучоба ў гімназіі і Пецярбургскім універсітэце, знаёмства з Тарасам Шаўчэнкам, Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам, Станіславам Манюшкам, братамі Каліноўскімі, нарэшце, кіраўніцтва падрыхтоўкай паўстання ў Прыдняпроўі, – усё гэта штрыхі да стварэння вобраза героя прывабнага, цэласнага, здольнага на гераізм і ахвярнасць у імя народа. Тут, напэўна, будзе мэтазгодным звярнуцца да асабістых разважанняў пісьменніка, звязаных з раманам «Каласы пад сярпом тваім». «У параўнанні з тым варыянтам, які друкаваўся ў “Польмі”, у рукапіс унесены вялікія змяненні. Прышлося пагадзіцца з некаторымі заўвагамі. Вядома, не ўсімі. Сёй-той з рэцэнзентаў хацеў, каб у цэнтры рамана аб паўстанні 1863 года я паставіў не князя Алеся Загорскага і яго сяброў, а селяніна, на-кшталт Корчака. Але ж гэта супярэчыла б гістарычнай праўдзе. З новых прац рускіх, беларускіх, літоўскіх і польскіх гісторыкаў – для прыкладу назаву прозвішчы Смірнова, Кісялёва, Кяневіча – бачна, што рухаючай сілай паўстання ў Беларусі была якраз шляхта. Не мог я згадзіцца і з тымі заўвагамі, дзе мне прапанавалася “абяліць” некаторых прыгоннікаў, на-кшталт Кроера, зрабіць іх менш жорсткімі».

Алеся Загорскі, а яго вобраз з’яўляецца найбольш цэласным, – натура паслядоўная, бескампрамісная і дзейсная, яскравы прадстаўнік прагрэсіўнай беларускай шляхты, якая аб’ектыўна ацэньвала тагачаснае становішча Расіі і адзіны выхад бачыла ў адмене прыгонніцтва. (Лепш за ўсё пісьменнікам у якасці прадстаўніка гэтай групоўкі выпісаны дваранін Загорскі-Вежа.) Апавядаючы свайму ўнуку Алесю Загорскаму пра вынікі дваранскага сходу, які павінен быў вырашыць пытанне аб адмене прыгонніцтва, ён узрушана, рэзка выказваецца: «А што ў іх за душою? Польшча ў іх за душою?! Свая зямля?!»

Польшчу яны прапілі. Расея для іх – чорналапатніца, свая зямля ім – мачыха. Сволач пан, кругом сволач... Ваські Вашчылы на іх мала, Ямелькі Пугача, Ромкі Ракутовіча на іхнія паскудныя шыі!».

Запалі такія словы ў душу юнага Алеся. Усё часцей і часцей у яго ўзнікаюць пытанні аб сутнасці царызму, аб прыгонніцтве, аб шляхах грамад-

скага развіцця. Добра ведаючы акаляючае яго жыццё, супярэчнасці, ганьбы, Алесь разважае: «Я мужык. Я князь, але я і мужык. Магчыма, мяне тым дзядзькаваннем (адзін з прыёмаў выхавання, калі дваранскіх дзяцей на гады аддавалі ў сялянскія сем'і) няшчасным зрабілі. Але я таго няшчасця нікому не аддам. У ім маё шчасце. Яно мяне відушчым зрабіла. Вярнула да майго народа. Да гнанага, да абрэханага кожным сабакам. І я цяпер з ім, што б ні здарылася».

На вобраз Алеся Загорскага праектуецца не толькі ідэйны сэнс рамана, але і ў пэўнай ступені сацыяльна-гістарычны змест эпохі, яе супярэчнасці і прагрэсіўныя тэндэнцыі. Яго прыход да кіраўніцтва паўстаннем – гэта заканамерны вынік выспявання класавай і нацыянальнай самасвядомасці перадавой часткі дваранства, фарміравання ў яго сапраўдных патрыятычных пачуццяў. Неаднойчы задумваўся Алесь над цяжкай сялянскай доляй. «Палі. Палі. Палі. Безліч разоў амытыя сялянскім потам і мужыцкай крывёю. Няма на іх месца, на якім не ступіла б нага мужыка, над якім не прасвіцеў яго серп, не заспявала б каса, не сцёбнуў бізун. “А ў мяжу, жнейкі, у мяжу. А ў мяжы прыганяты”.

Жоўцю мужыцкай, злосцю мужыцкай дышаеш ты, здранцвелы абшар палёў. Чаму гэта так? Хто закліў цябе? Дакуль будзеш ты рабыняй, зямля?!».

І не проста разважае, а ўгаворвае бацьку адпусціць на волю Кагутоў, яшчэ задоўга да рэформы, даруе вольную для таленавітай актрысы Гелены, якая пазней верне Алеся да жыцця, дзе «зоры сталі зорамі, свет светам, а чалавек чалавекам».

Разуменне неабходнасці аб'яднання ўсіх зняволеных нацый у барацьбе з прыгнятальнікамі, інтэрнацыяналізм Загорскага асабліва ярка праяўляюцца ў спрэчках з прадстаўнікамі «белых», той часткай польскіх дваран, што выступалі за «адзіную і непадзельную Польшчу». «Наш трыумф у яднанні, – фармулюе сваю думку Загорскі. – Яднанні з левымі элементамі, якой бы нацыі яны ні былі: палякі, украінцы, рускія, літоўцы, курляндцы...».

Сталая грамадзянская пазіцыя Алеся Загорскага, яго патрыятызм, адданасць ідэі нацыянальнага вызвалення яскрава праявіцца ў публічнай крытыцы панславізма прафесара Руніна: «...Мы патрыёты больш за вас. Але мы не хочам велічы за кошт іншых народаў. Бо ўсе людзі зямлі – браты. І ўсе яны падобныя адзін на аднаго і на нас. На свеце няма горшых народаў... А калі ёсць, то іх робяць толькі такія, як вы».

Разумее Загорскі і ўсю недарэчнасць царскага маніфеста 1861 года аб скасаванні прыгону. Фармальна народу давалі волю, а на самай справе адзін від эксплуатацыі замяняўся другім, больш вытанчаным. «Бедныя, бедныя людзі! – думаў Алесь, слухаючы тэкст маніфеста. – Як каласы, як травы пад сярпом тваім, грубая сіла. Ну што ж, калі твая “неабходнасць” не можа даць ім палёгкі, і волі, і шчасця – тым лепей. Тады па сваёй “неабходнасці” яны стануць каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання,

бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая рунь. Гэта будзе скоря. Нядоўга чакаць!».

Знаходзіць у сваім рамане аўтар месца і для таго, каб паказаць высокую духоўнасць Алеся Загорскага праз яго каханне да Майкі Раўбіч. Прыклад у якасці прыкладу наступны эпізод з іх адносін. «Ведаю, – сказаў ён, нейкім шостым пачуццём адгадаўшы, што яна думае. – Трэба назваць дзве гэтыя зоркі ля Воўчага Вока. Іх жа ніхто не бачыць (Алесь і Майка назіраюць зоркі. – *А.Р.*). Дык мы дамо адной тваё імя, а другой – маё. І гэта будзе наша таямніца. І нашы імёны будуць вечныя, як тыя зоркі. Заўсёды.

– Заўсёды-заўсёды, – сказала яна. – Нават калі нас не будзе... праз тысячу год. Зорка – Майка і зорка – Алесь».

Здавалася, у юнацкім узросце якіх-небудзь складанасцей паміж ім і ёй не павінна быць. Але насцярожваюць ужо тыя абставіны, што паміж Загорскімі і Раўбічамі адносіны сталі настолькі абвостранымі, што набылі характар варожасці. Вядома, гэта наклала свой адбітак і на адносіны паміж Алесем і Майкай. То яны становяцца адкрытымі – маладым людзям падаецца, што гэта і ёсць сапраўднае шчасце, то гэтыя адносіны аказваюцца на мяжы разрыву – ад залішняга дваранскага гонару ці юнацкай пакрыўджанасці. Але, магчыма, у гэтым і мае рацыю У. Караткевіч: трэба перажыць, адчуць і ў каханні ўсе складанасці жыцця, выбіраючы сваю адзіную і жаданую. І як справядліва зазначыў Я. Гарадніцкі, «каханне існуе ў рамане не для знешняй займальнасці, яно з’яўляецца неабходнасцю, без якой наогул не ўяўляецца жыццё».

Свядомы прыход да арганізаванай барацьбы з царызмам, далучанасць Алеся да вырашэння гісторыі народа ўяўляецца як рэалізацыя асабістай мары, «повязь, яго шчаслівага, з усім жывым». Адчуванне сувязі з гістарычным працэсам «давала змогу яму, Алесю, любіць усіх людзей, як самога сябе, бо ўсе былі адно, і над гэтым адным не было ўлады часу». Цяпер «нават немагчымае належала Алесю. Ён быў гаспадаром часу, якоў абшараў, бо ўсе людзі вялікай ракі, і ўсе Л ю д з і, увесь Р о д – гэта ён, а ён – яны».

У Загорскага, як і у многіх іншых рэвалюцыянераў 60-х гадоў XIX стагоддзя, адметна бачныя моцныя і слабыя бакі тагачаснай рэвалюцыйнасці: непрыняцце гвалту і эксплуатацый і імкненне да барацьбы – з аднаго боку, і цьмянасць ідэалаў і невыразнае ўяўленне пра канчатковыя мэты гэтай барацьбы – з другога.

І ўсё гэта было – жыццё: «Жизнь выдумать нельзя, – напіша ў сваім пасляслоў’і да “Каласоў...” У. Караткевіч. – Ёе можна толькі воссоздать. І такой, такой она была, со всеми радостями и со всеми потерями. Со всеми воспоминаниями прошлого. Со всем тем, что пережил ты сам и твои друзья. И со всем тем, что пережили, чем перемучились мои и ваши предки.

...Потому что все мы – от них. От их радостей, от их мыслей, от всего, чем они жили.

Если бы не работали, не творили, не создавали и не боролись они – нас бы не было...».

На наш погляд, у гэтых разважаннях і «прытаіўся» адказ на пытанне «Чаму вобраз Алеся Загорскага, князя паходжаннем, селяніна выхаваннем, дэмакрата перакананнем так хваляваў пісьменніка?», аб чым сведчыць аповесць У. Караткевіча «Зброя»*, якую пісьменнік называў адгалінаваннем рамана «Каласы пад сярпом тваім». У яе аснове – выкананне Загорскім даручэння К. Каліноўскага: закупіць зброю для паўстанцаў (чытачы, спадзяюся, памятаюць, што размова пра гэтую акцыю ішла ў адным з пісьмаў у канцы рамана «Каласы пад сярпом тваім»).

Назва твора, сведчыць У. Караткевіч, сімвалічная. «Зброя» – гэта значыць, што так нельга жыць далей грамадству, у якім жыве Алесь, што настаў час мяняць самадзяржаўны лад, што народ прыйшоў да гэтага і рыхтуе сваю зброю.

У сваёй прадмове да аповесці пісьменнік растлумачыў, як нарадзіўся твор: «Шчыра кажучы, нечакана. І таму я павінен сказаць пра гэта некалькі слоў. Спачатку павінен быў быць невялікі раздзел трэцяй кнігі рамана. Менавіта аб тым, як пэўная колькасць рук атрымала зброю. І раптам, як гэта часта бывае, героі пачалі сваволіць, выломлівацца са свайго асяроддзя, а значыць, і з тканіны рамана».

І вось у лютым 1862 года аўтар выправіў будучага камісара паўстанцаў Ніжняга Прыдняпроўя князя Алеся Загорскага са сваімі паплечнікамі за зброяй у Маскву. Адначасова ён павінен быў вырашыць і другую праблему – паспрабаваць вызваліць Андрэя Кагута, асуджанага на пажыццёвую высылку за тое, што спяваў на кірмашы песню, напісаную рукой Загорскага.

Выпадковасць зводзіць Загорскага са стараабрадцам Чыўіным. І з яго дапамогай ён знаёміцца з тагачаснай Масквой, дзікімі нормамаі яе дна (многія пытанні вырашаліся якраз тымі людзьмі, што ўжо былі выкінуты грамадствам у тую смярдзючую клааку), такімі, якія, паводле слоў У. Караткевіча, і самому Гіляроўскаму не сніліся. Гэта было абсалютна чужое, «незразумелае яму асяроддзе, дзе можна прыгразіць і забыць, дзе на словах можна дараваць, але да смерці помніць зло і пры зручным выпадку ўдарыць. Адным словам, дзе законы такія: хочаш выжыць – умей хітрыць, выкручвацца, хлусіць».

І ён яшчэ раз адчуў, як прыніжаецца чалавечая годнасць «власть имущими».

Загорскі выконвае абедзве задачы.

Аповесць чытаецца на адным дыханні. І дзякуючы рамантычнай фэбуле і нават больш таму, што чытачам прапануюцца каларытныя карціны Масквы шасцідзясятых гадоў мінулага стагоддзя, якія выклікаюць не менш

---

* Дарэчы, былі напісаны два першыя раздзелы для кнігі «Брань», але пры жыцці пісьменніка яны чамусьці не друкаваліся (упершыню іх змясціў на сваіх старонках часопіс «Польмя» (1989, № 1)). Не друкаваўся і невялічкі раздзел да «Каласоў...» – «Студзеньскім цёмным світанкам».

жывое ўражанне, чым у вядомай кнізе У. Гіляроўскага «Масква і масквічы». Але цяпер перад намі чалавек, які выбраў адзіны для сябе шлях – шлях барацьбы з царызмам, шлях сумленнага чалавека, які далей не можа «цярапец гэта гнілое, душнае ліхалецце, хлусню, разважанні кроераў, мусатавых, корвідаў, дэмбавецкіх – усёй гэтай навалачы».

І яго дзеянні па набыцці зброі не выклікаюць пачуцця неверагоднасці і надуманасці.

Алесь Загорскі яшчэ раз з’явіцца перад чытачом – у двух раздзелах з трэцяй кнігі рамана «Каласы пад сярпом тваім». Пад назвай «Брань» яны былі надрукаваны ў кнізе твораў (проза, драматургія, публіцыстыка) У. Караткевіча, якая выйшла з друку ў 1996 годзе, як бы падводзячы вынік шматгадовай рабоце рэдакцыйнага калектыву «Мастацкай літаратуры» над найбольш поўным па тым часе васьмітомным выданнем.

Калі ў «Зброі» Алесь знаходзіцца ў пастаянным руху і пастаянных сувязях з самымі рознымі людзьмі, то ў «Брані» абставіны і ўмовы яго жыцця некалькі іншыя. Кола персанажаў, якія акружаюць Алеся, даволі вузкае (тры царскія чыноўнікі – Ісленьеў, Беклемішаў і Мусатаў, загоршчыцкія мужыкі ды... спаніель Алла і шалёны воўк), невялікі і часовы прамежак (толькі месяц, калі Алесь знаходзіцца пад хатнім арыштам пасля мужыцкага бунту ў Гарыпяцічах). Тым не менш гэта не перашкодзіла пісьменніку зноў праявіць сваё ўменне аналітычнага даследавання складаных грамадскіх і асабістых філасофска-этычных праблем. І галоўная з іх – завяршэнне сацыяльнага і маральнага сталення характару Алеся Загорскага. Не, яно адбылося не тады, калі герой на жандарскіх допытах выгароджваў сялян-бунтаўшчыкоў, і не тады, калі ён сам-насам са сваімі думкамі сядзеў у палацы, не выходзячы да сяброў і не прымаючы іх у сябе. Момент гэты – як прасвятленне, як боская іскра, як катарсіс – наступіць зусім у іншых умовах – на паляванні, нават не на ім, а калі Алесь, пасля часовага прабывання ў палацы, усё ж рашыўся з ружжом і сабакам прайсціся па ваколіцах. Развязка, на наш погляд, пададзена ў караткевічаўскім стылі: адбываецца сустрэча Алеся з шалёным ваўком (гэта не проста звер, але тое шалёнае грамадства, якое акружае Алеся і яго сяброў!), адной драпіны якога хопіць для знішчэння жывой істоты. Калейдаскоп думак узнікае і мітусіцца ў галаве Алеся пасля яго сустрэчы са страшным зверам: «Ці трэба? Калі не, дык што рабіць? Можна, лепш абысці?..».

Зусім кароткі час цягнуўся роздум («А што ў гэты момант было ў душы?»): «Сліна набягала ў роце. Алесь паспрабаваў глынуць і адчуў, што не можа, быццам гэта пачыналася ўжо». І ўсё ж рашэнне адзінае прымаецца адназначна: вынішчыць заразу. Ён не проста забіў шалёнага зверу, ён перамог сябе, ён, нарэшце, усвядоміў, што, не вынішчаючы шаленства царскага самаўладдзя, у жыцці нічога не зробіш. І тады Алесь «зразумеў са страшнай палёгкай, што гэта ўсё, усё. Зразумеў, што ён перамог нешта такое, пасля чаго ён ніколі не будзе баяцца, бо страшнейшага не было, і не

будзе, і не можа быць у жыцці. Зразумеў, што ён перамог і сябе, ...што там, дзе трэба, ён перамог і абет, дадзены маці ў яе смяротны час».

І над такім вось выбарам асабістага рашэння, асабістай Свабоды лунае сімвал Ракі (Дняпра), якая, збіраючы ў сваё ўлонне «галасы здранцвейлай зямлі», у адзін момант магла скалануць берагі, разарваць пугы, вырвацца на шырокі прастор і зайграць усімі колерамі Волі... Напэўна, такімі б былі і жыццё і ўчынкі Алеся Загорскага, але чытачам гэта яго далейшае жыццё лёс пісьменніка прадставіў дапісаць самім.

У вобразе А. Загорскага (дзеля справядлівасці адзначым – і трохі зарамантызаваным і ідэалізаваным) пісьменнік вельмі ўдала спалучыў і мастацкую біяграфію выдуманнага героя, і ўласную мастацкую фантазію, і гістарычны змест і сэнс часу. Яшчэ адно спалучэнне супрацьлегласцей, што дазваляе пісьменніку быць больш пераканальным у даследаванні жыцця героя і тагачасных сацыяльна-палітычных праблем, – гэта надзяленне Алеся Загорскага рысамі рэальнай асобы (у той ступені, у якой ён выяўляе грамадскія патрабаванні і тэндэнцыі часу) і ідэальнымі якасцямі (увасабленне ў ім не толькі таго, што было, але і таго, што павінна было быць, і чаго хацелася, каб было).

Сярод рэальных асоб, што дзейнічаюць у рамане «Каласы пад сярпом тваім», адметнае месца належыць Кастусю Каліноўскаму (аб імкненні пісьменніка спасцігнуць усю шыр, моц і глыбіню свайго героя сведчыць і тое, што партрэт кіраўніка паўстання 1863–1864 гг. заўсёды вісеў над яго рабочым сталом).

Праўда, у першых дзвюх кнігах рамана вобраз К. Каліноўскага падаецца пісьменнікам эпізодычна – праз успрыманне іншых герояў, праз яго пісьмы, сустрэчы з рознымі людзьмі. Вось першая сустрэча К. Каліноўскага з Алесем Загорскім, калі ён смела назваўся беларусам; вось пісьмо Каліноўскага пра тое, што ён едзе вучыцца ва ўніверсітэт у Маскву і хацеў бы па дарозе сустрэцца з Алесем; і яшчэ адно пісьмо, цяпер ужо з Пецярбурга; вось спрэчка паміж прадстаўнікамі «чырвоных» і «белых», Серакоўскім і Каліноўскім; вось разуменне ім складанага пытання аб нацыянальнай годнасці. У спрэчцы з князем Данілам Вежай К. Каліноўскі адстойвае розніцу поглядаў на нацыянальнае паходжанне і рэлігійнае веравызнанне. «Прашу прабачэння, – даказвае ён, – заўтра я ахрышчу вас у касцёле – і вы не станеце з гэтай прычыны палякам. А я перайду ў магаметанства і не стану туркам. Будзе беларус магаметанскага веравызнання і беларус веравызнання каталіцкага». Нарэшце, пісьмо да Загорскага з парадамі, як рыхтаваць паўстанне: «...Будзем збіраць сілы на будучае. Сваіх пакуль што стрымлівай ад непажаданай гарачкавасці. Пашырай арганізацыю і думай аб зброі. Я таксама не марную часу... Арганізацыя ёсць, вось што галоўнае. Тэрмінова напішы, ці можаш паслаць дзве тысячы рублёў. Ёсць магчымасць тання купіць партыю зброі. Крадзеная інтэндантамі яшчэ ў вайну і таму танная. Праўда, дубальтоўкі, а штуцэраў няшмат, але і тое добра. Жадаю поспеху,

браце». Розныя моманты з жыцця Кастуся Каліноўскага, апісаныя ў рамане, усё ж даюць чытачу ўяўленне пра яго як пра чалавека дзейснага, для якога адзіна правільны шлях – гэта барацьба за вызваленне народа ад прыгоннага ўціску і самавольства царскага самаўладдзя («Нельга больш цярпець, інакш страцім апошняе: душу сваю жывую»). Менавіта ў ім, як у фокусе, канцэнтруюцца ўсе перадавыя ідэі тагачаснай рэвалюцыйнай Беларусі.

Задачу паўстання сялян (праўда, аб гэтым у рамане размова не вядзецца. Словы гэтыя будуць выказаны ў трагедыі «Кастусь Каліноўскі...»), якая раскрывае дзейнасць К. Каліноўскага ў ролі кіраўніка паўстання ў перыяд з мая 1863-га да сакавіка 1864 года) К. Каліноўскі тлумачыць наступнымі словамі: «...Мы, чырвоны ўрад, гаворым: зямлю – браць. Паноў лютых – вешаць. І благаслаўляем вас на гэта. Белыя здрадзілі – выспятка ім. Затое мы – за вас. Да канца».

І ўсімі сваімі дзеяннямі К. Каліноўскі сцвярджае гэтыя словы. Ён займае непакісную пазіцыю ў спрэчках з «белымі» аб мэтах і задачах барацьбы, прынцыповы ў адносінах да людзей, якія здраджваюць агульнай справе, бязлітасны ў адносінах да ворагаў, верны ў сваім каханні.

Пасля арышту К. Каліноўскага граф-вешальнік Мураўёў прапануе захаваць яму жыццё. Праўда, цаной адмовы ад галоўнай справы, цаной здрады сабе, таварышам, каханай. Як вядома, кіраўнік паўстання не прыняў такую прапанову і быў асуджаны на пакаранне смерцю.

Аднак Мураўёў велікадушна замяніў расстрэл на павешанне. Запавештама простаму люду гучаць словы К. Каліноўскага з яго апошняга ліста: «Браты мае родныя, мужыкі! З-пад... шыбеніцы прыходзіцца мне вам пісаць. І, можа, у апошні раз. Горка пакінуць родную зямельку і цябе, дарагі мой народзе. Застогнуць грудзі, забаліць сэрца, але не шкада загінуць за тваю праўду...».

Звернемся зноў да рамана, у якім пісьменнік яскрава паказвае лепшыя якасці беларусаў. Памяркоўнасць, духоўнае здароўе Кагутоў, добрае сэрца Кірдуна, неўтаймавальная нянавісць да паноў Корчака, высокая чалавечнасць дзёда Данілы Вежы, нескаронасць царскім уладам Чорнага Войны, высакароднасць прыгоннай актрысы Гелены даюць абагульнены вобраз народа – прыгнечанага, але не скоранага, таленавітага.

Вось некалькі радкоў з размовы Чорнага Войны з Раўбічам, які калісьці выратаваў старога інсургента ад царскіх жандараў і з якім зрэзь часу сустракаецца Чорны Война.

«– Баішся? – іранічна спытаў Раўбіч, скідаючы на лаву плашч.

– Сцерагуся, – сказаў Война.

...Раўбіч сядзеў насупраць, і яго твар ажыўляла іранічная ўсмешка. Вялікія, зусім без райка, цёмныя вочы спакойна назіралі, як пальцы Войны ламалі курыную нагу. (Ідзе вячэра ў лазні Раўбіча. – *A.P.*)

– Згаладаўся ты, браток...

— І так дваццаць год, — сказаў ён. — Божа мой, колькі пакут! І, галоўнае, дарэмна. Увесь час спаць адным вокам. Увесь час недаядаць.

— Лепей недаесці, як ястраб, чым пераесці, як свіння».

У гэтых словах Войны — і гордасць за чалавечую нескаронасць несправядлівасці (усе дваццаць гадоў стары чалавек верыць у праўду паўстання 1831 года), і трапнае выкарыстанне народнай мудрасці, і, нарэшце, асабістыя сімпатыі пісьменніка да людзей, моцных воляй і духам. Дарэчы, і сам партрэт Чорнага Войны выпісаны У. Караткевічам у «суровых» рэмбрантаўскіх фарбах.

Прадстаўніком народнага бунту, выбуху «шалёнага гневу і радасці» (У. Караткевіч) у рамане прадстае Корчак — чалавек працы, чалавек ад хлеба і зямлі, але і змагар, які не можа цярапець здзек «да скону» свайго. Яму больш даспадобы мірнае жыццё, жаданне расціць хлеб і верыць у яго, як у залог сялянскага шчасця: «... ён верыў хлебу. Ад хлеба жыццё і ад хлеба адужанне. Ад хлеба не можа не быць адужання. Ён нясе чалавека, і чалавек жыве дзеля яго, памагае яму стаць хлебам, і той за гэта дае чалавеку частку самога сябе. І гэтым хлеб вышэй за чалавека, бо чалавек аддае яму ўсяго сябе». І ў той жа час Корчак прапануе спаліць маёнткі і Юры Загорскага, і старога Вежы...

А вось як з'едліва-саркастычна малюе пісьменнік аблічча Мураўёва-вешальніка. «Яны маўчалі. (Размова ідзе пра гутарку саноўніка Валугева з Мураўёвым, які тады быў міністрам дзяржаўных маёмасцей. — *А.Р.*) Ні ў кога Валугеў не бачыў такіх разумных, непрыемна разумных вачэй. А можа, гэта здавалася па кантрасту з абліччам міністра.

Гэта было — нібы выпаўзла з зямлі, з апраметнай абрыдлівая і страшная пачвара, уся яшчэ слізкая ад свайго ходу пад зямлёй. І раптам узняла цяжкія, бы ў Вія, павекі і зірнула, нечакана да жаху, неверагоднымі чалавечымі вачыма.

Твар гэты здаваўся яшчэ больш страшны, бо выступаў, як на карцінах Рэмбранта, жаўтавата-аранжавай плямай з цемрыва. І блікі агню скакалі па ім. Як сякерай высечаны, тлусты і па-старэчы ўжо друзлы, шырокі, з цяжкім падбароддзем, тупым носам і грубым вялікім ротам, твар. Жорсткія бачкі, металічна-шэрая скура, нізкі лоб з жорсткімі, як конскае грэбла, валасамі над ім.

Цяжка, як у сабакі, звисалі ніжэй сківіцы брылы шчок. І на гэтай абрыдлівай масцы свяціліся пранізліва-разумныя вочкі, адзіна чалавечае, што на ёй было».

У рамане «Каласы над сярпом тваім» У. Караткевіч даволі шырока выкарыстоўвае вусна-паэтычную творчасць, традыцыйныя сімвалічныя вобразы, народныя абрады. І гэта робіцца, на наш погляд, не толькі дзеля паказу сваёй азнаёмленасці з багаццем гістарычных, маральных, этычных і эстэтычных звычаяў і традыцый, але і як сродак зберажэння і захавання годнасці жыццядзейнасці.

Пісьменнік даў добры напамін усім нам, як трэба ставіцца да народных звычаяў, як трэба берагчы іх, гэта злучальнае звяно паміж мінулым і будучым, паміж тымі, хто жыў і ствараў духоўнае багацце народа, і тымі, каму патрэбна гэтае багацце памнажаць у новых часінах. «...А потым наведалі палац сяляне з казою. З тварамі, намазанымі сажай, у вывернутых кажухах, у дзівосных “турэцкіх шапках” – яны прынеслі з сабой мароз, гукі дуды, цымбал і бубна.

Каза была ў шэрым ваўчыным футры з вяхотным хвостом, у сушанай авечай масцы. Замест барады ў яе быў пук каласоў. Каза мэкала і спявала дураслівым голасам.

Гэта была ўжо не забава, а важная справа. Бо ад казы залежаў наступны ўраджай. Усім вядома, што душа нівы, каму пашанцавала яе ўбачыць, падобная на спрытную казу, якая бегае на задніх ножках. Такая ўжо істота. Спачатку ёй добра жыць, але потым жніцы жнуць жыта – і ўсё менш і менш застаецца месца, дзе магла б схвацца душа нівы. У адчаі яна хаваецца ў апошнюю жменю каласоў, – гэта і ёсць барада казы. Апошнюю жменю зразаюць асцярожна. Яна ляжыць пад абразамі і выходзіць з хаты толькі на Каляды, прывязана да галавы “казы”. Тут яна радуецца і вырашае зрабіць, каб людзям было добра.

І людзі не кідаюць яе.

Людзі трымаюць “душу” да вясны, а вясной выносяць і асцярожна “адпускаюць”, кладуць у высакаватыя зялёныя ўсходы.

І зноў душа насыяе сваё царства, не даючы загінуць ніводнай расліне, а сама вольна ходзіць на задніх ножках па ўсіх абшарах прыдняпроўскіх ніў».

Было падлічана, што У. Караткевіч у «Каласах...» выкарыстаў больш за 500 фразеалагізмаў, амаль 200 прыказак і прымавак, а таксама мноства народна-размоўных каламбураў і жартаў, у якіх часта мяняў структуру, не толькі захоўваў сэнс выказвання, але і ўзмацняў яго вобразнасць.

Адзначым, што насычэнне рамана фальклорным багаццем народа не пярэчыць прынцыпу гістарызма, а, наадварот, прыдае яму нацыянальна-рэалістычнае гучанне, умацоўвае, абагачае яго, знітоўваючы ў адзінае цэлае, «адзяваючы» гістарычныя рэаліі ў «адзенне» народнай традыцыі, шматоблічнай духоўнай спадчыны, насычанага высокай маральнасцю жыцця беларусаў. Акрамя таго, выкарыстанне такога прыёму робіць больш рэальнымі ідэяна-эстэтычныя пазіцыі аўтара, у аснове якіх ляжаць як прынцып філасофскага абагульнення, так і выдзяленне больш канкрэтных маральных рэалій, такіх як любоў чалавека да радзімы, яго павага да сваёй гісторыі, гатоўнасць і здольнасць устаць на абарону і нацыянальнай, і Чалавечай годнасці.

Раман «Каласы пад сярпом тваім» не толькі аб пярэдадні паўстання 1863 года. Прасякнуты ідэяй гуманізму і патрыятызму, ён даследуе працэс абуджэння нацыянальнай свядомасці беларускага народа, раскрывае тэму

пошукаў чалавекам свайго месца на зямлі, яго ролі ў гістарычным працэсе, паказвае неадрыўнасць мінулага ад сучаснасці і будучыні.

«Несумненна прамая сувязь рамана, – адзначае Г. Кісялёў, – з лепшымі традыцыямі шматнацыянальнай савецкай гістарычнай рэалістычнай раманыстыкі. У той жа час перад намі глыбока арыгінальны твор, у якім адчуваюцца характэрныя для пісьменніка рамантычныя тэндэнцыі. Апрача знешніх аксесуараў рамантызму, якія прысутнічаюць часам у творы, рамантычны метада накладвае свой адбітак і на лепку некаторых вобразаў. Гэта тлумачыцца як асаблівасцямі таленту аўтара, так, магчыма, і некаторымі аб'ектыўнымі прычынамі».

У беларускай гістарычнай прозе не было свайго вальтэрскотаўскага перыяду. Сталася так, што беларускі народ толькі цяпер па-сапраўднаму адкрывае для сябе сваю гісторыю, бурна засвойвае сваю культурную спадчыну. З'явілася неабходнасць у творах пра мінулае рэалістычна-праўдзівых, рамантычна-яркіх, па-філасофску глыбокіх. Такім у цэлым уяўляецца нам і раман «Каласы пад сярпом тваім». Зусім коратка, як бы канцэнтруючы ўсе ацэнкі, выказваецца А. Верабей: «Раман “Каласы пад сярпом тваім”... з'яўляецца дасканалым і па шырыні паказу грамадства, і па тонкім веданні людзей, і па майстэрству кампазіцыі».

Мяркуем, што і для сучаснага чытача будзе цікавым даведацца пра гісторыю стварэння такога паўнаважнага, гістарычна-філасофскага твора, як «Каласы пад сярпом тваім», пра яго амаль драматычны шлях і да беларускамоўнага, і да рускамоўнага чытача. А яшчэ – гэта і сведчанне таго, як нялёгка было ў 1960-я гады звяртацца да праўды гісторыі, хоць і ў яе літаратурным афармленні.

І пачнём з уласнага караткевічаўскага ўдакладнення, больш канкрэтнага, чым студэнцкі запіс. «Вясной 1955 г. здаў экзамен кандыдацкага мінімуму і пачаў пісаць дысертацыю пра паўстанне 1863 года ва ўсходнеславянскіх і польскіх літаратурах – узнікла задумка аб рамানে на тэму паўстання. Але да рэалізацыі прыступіў праз 7 гадоў...». У пісьме свайму латышскаму сябру Іераніму Стулпану У. Караткевіч напіша: «...пачаў па-сапраўднаму (працу над “Каласамі...” – А.Р.) 27 красавіка 1962 г. Пятніца перад Вялікаднём». Значыць, па Караткевічу, сем гадоў заняў толькі падрыхтоўчы перыяд. Якім ён быў для пісьменніка, чытаем у пісьмах У. Караткевіча да польскага даследчыка славянскай літаратуры Міраслава Ахоцкага: «Ад першай думкі, ад першага помыслу – ад іх яшчэ да твора, як ад зямлі да неба. Тут пачынаюцца пакуты егіпецкія і адначасова ледзь не самы прыемны стан работы. Я збіраў матэрыял для “Каласоў пад сярпом тваім” дванадцаць год. (Баюся, што ў гэтым запісе ёсць нейкая пагрэшнасць: успомніце – восень 1955 г. ў Кіеве і 27 красавіка 1962 г. Дзесьці каля сямі год. – А.Р.)

...Шукаеш, капаешся ў архівах, ездзіш на месцы бітваў, пытаешся ў старых, скажам “у Мілавідах” (вёска, дзе адбылася трагічная для

паўстанца К. Каліноўскага бітва з царскім войскам. – *A.P.*), што ім расказвалі бацькі і дзяды, дзе гэта было, хто адкуль ішоў. Словам, па слоўцу, па дакументу (а колькі ж было паездак пісьменніка ў віленскія і мінскія архівы. – *A.P.*), па апавяданню, па пейзажы месца, дзе біліся. Кожнае адкрыццё выклікае лавіну асацыяцый, варыянтаў. Мянся калізіі, вымушае гаварыць ужо жывых у тваім уяўленні людзей».

Аўтар каментарыяў да сёмага тома «Збору твораў» у 25 т. літаратуразнаўца Валянціна Андрэева падлічыла, што праца У. Караткевіча над раманам «Каласы пад сярпом тваім» заняла ў яго амаль дзевяць гадоў. «А 23 гадзіне 47 хвіліне 18 мая 1964 года Уладзімір Караткевіч паставіў апошнюю кропку...».

Зробім адступленне і крыху паразважаем. На наш погляд, правы і сам У. Караткевіч (сем гадоў для яго – гэта толькі падрыхтоўчы перыяд. – *A.P.*) і В. Андрэева (дзевяць гадоў ад задумы да апошняй кропкі. З улікам уласна творчага часу – 2 гады і 21 дзень. – *A.P.*).

Але мы ўсё ж лічым, што найбольш правільна было б кіравацца датай у 12 гадоў – таму што менавіта яна вызначае тэрмін ад кіеўскай задумы да выхаду рамана ў 1968 годзе ў чытацкую аўдыторыю паўнаўтаснай кнігай (а на рускай мове «Каласы...» будуць надрукаваны толькі ў 1977 годзе. – *A.P.*).

А далей аб тым, якім нялёгкім, амаль драматычным было для У. Караткевіча яго «хождение по мукам» («блуканне па пакутах»).

Вось першапачатковы варыянт «Каласоў...» амаль у паўтары тысячы машынапісных старонак на сталё галоўнага рэдактара часопіса «Полымя» – слыннага Максіма Танка. Ён сам узяўся за праўку «Каласоў...». Яго аловак спачатку быў карэктны і асцярожны. Але па меры прачытання на старонках рукапісу сталі з’яўляцца паметкі «Калі ўжо гэта скончыцца?», «Страшэнна ўсё зацягнута», «Гэта трэба скараціць!», «Скараціць!», «Скараціць!...».

Прачытаўшы такія заўвагі ад свайго любімага і паважанага аўтарытэта, У. Караткевіча ахапіла роспач і нават хацеў адмовіцца ад працы над раманам. І толькі настойлівыя парады Р. Барадзіна і А. Мальдзіса (А. Мальдзіс выказаў сваю згоду на напісанне для «Полымя» сваёй рэцэнзіі. – *A.P.*) падштурхнулі пісьменніка да працы над заўвагамі М. Танка. І ўжо ў другім і чарговым нумарах часопіса (Полымя. 1965. № 2–6) раман быў прапанаваны чатачам Беларусі. Аб’ектыўную рэцэнзію «Праўда мастацкая і праўда гісторыі» (як і абяцаў. – *A.P.*) надрукаваў А. Мальдзіс (Літаратура і мастацтва. 1965. 8 жн.). Здавалася б – усё ўладкавалася. Але, але... хрушчоўскую адлігу стала «прымарожваць» – у свае правы ўступіла новае, «цікавае» ведамства «Галоўліт» – саюзны «наглядальнік» за літаратурным працэсам. Зачапіла «навацыя» і караткевічаўскія «Каласы...». Сумна – вядомы ў беларускай літаратурнай крытыцы Я. Герцовіч, палемізуючы з А. Мальдзісам, «нічога не сумняшся» заявіў (Советская Белоруссия. 1965. 9 верас.), што раманіст

(У. Караткевіч. – *А.Р.*) «паспяшаўся з публікацыяй» і яму патрэбна напісаць новы іншы твор. Такая заява, безумоўна, ставіла пад сумненне мастацкую і гістарычную вартасць рамана «Каласы пад сярпом тваім».

Пачалася амаль трохгадовая «эпапея» барацьбы за кнігу, якая ўсё ж у 1968 г. выйдзе з друку і стане адметнай з’явай у беларускай літаратуры (і не толькі тагачаснай. – *А.Р.*).

Але аб усім па парадку.

Каб «прыцішыць» пярэчанні, кіраўніцтва выдавецтва «Беларусь» даручыла свайму пазаштатнаму рэцэнзенту М. Лужаніну падрыхтаваць (так званую) «закрытую» рэцэнзію на раман У. Караткевіча, які на той час, знаходзіўся ў выдавецтве. Рэцэнзент да даручэння аднёсся вельмі адказна і падрыхтаваў рэцэнзію на... аж 74 старонкі, большасць заўваг у якой была негатыўна крытычная. (Дзеля справядлівасці адзначым, што шмат якія падказкі М. Лужаніна былі карыснымі для У. Караткевіча пры дапрацоўцы рамана. – *А.Р.*). І пачаліся для У. Караткевіча яго «егіпецкія пакуты».

Мы не ставім за сваю мэту праводзіць сучаснага чытачы па пакутных сцэжках У. Караткевіча – гэта вельмі прафесійна зрабіў Сяргей Шапран, падрыхтаваўшы для часопіса «Дзеяслоў» (№ 3–4 за 2005 г.) грунтоўны матэрыял са сваім уступным словам («Уладзімір Караткевіч: “Прыміце мяне такім, як я ёсць”»). Да гісторыі выдання «Каласоў пад сярпом тваім»), стэнаграмай аб’яднанага пасяджэння сакратарыяту, секцыяў прозы і крытыкі Саюза пісьменнікаў БССР ад 27 лютага 1967 года і «Закрытай рэцэнзіяй Максіма Лужаніна на раман У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”». Сэнсу іх пераказваць няма, іх трэба дэталёва «штудзіраваць». Тым больш, што ў абмеркаванні ўдзельнічалі такія ўжо на той час знакамітасці ў беларускай літаратуры, як М. Танк, І. Мележ, Я. Брыль, Н. Гілевіч, А. Мальдзіс, А. Асіпенка, І. Навуменка, Я. Скрыган, В. Адамчык, А. Адамовіч, Г. Кісялёў, М. Лобан. Выдавецтва «Беларусь» прадстаўляў яго рэдактар Леў Салавей.

Вельмі дасціпным і тактоўным, на наш погляд, нягледзячы на выказаныя, прычым без абгрунтавання, колкасці, аказаўся сам У. Караткевіч. Лейтматыў яго тлумачэнняў у апошняй фразе: «Трэба сказаць, што мы вялікі народ, таленавіты народ, горды і страсны».

Заўважым: шмат чаго з таго, што на абмеркаванні «Каласоў...» выказалі пісьменнікі, нядрэнна было б ведаць і сённяшнім аўтарам, асабліва пачынальнікам. І тады стануць зусім зразумелымі словы А. Мальдзіса, што 1965–1967 гг. былі цяжкімі, вельмі цяжкімі для пісьменніка.

Дарэчы, такія ж цяжкасці будуць чакаць яго і ў Маскве (але аб гэтым скажам крыху ніжэй).

Тэма 1863 года моцна «трымала» У. Караткевіча. Сведчаннем таму з’яўляюцца два творы, што былі напісаны ў 50–60-х гадах, – аповяданне «Паляшук» і пралог да рамана «Нельга забыць», вядомы пад назвай «Паром на бурнай рацэ». Перыяд дзеяння: канец лета – восень 1863 года – гэта

значыць той час, калі паўстанне ішло да заняпаду. «Белыя» спрачаліся з «чырвонымі», беларусы абураліся шавінізмам «белага жонду». Успыхвалі, затухалі і зноў выбухалі ачагі абурэння палітыкай цара. Паўсюдна «выпаўзала на свет тое, што раней старанна хавалі: здрада, падлога і мязотны жах. Усе падонкі людства пачалі сваю мышыную вазню ля гожага нават зараз трупа Паўстання. Махровымі кветкамі ўзраслі лжывыя даносы, шантаж, правакацыя».

І вось у гэтых умовах праходзяць выпрабаванне не на храбрасць у барацьбе з бяззбройнымі «інсургентамі», а на сумленне афіцэры Пора-Леановіч і Гораў («Паром на бурнай рацэ»), Румянцаў і Ратч («Паляшук»). Два апошнія да вечара таго дня зразумелі ўсю недарэчнасць расстрэлу палешука, якога яны затрымалі ў лесе і прылічылі да паўстанцаў. Перапіўшы, афіцэры кідаюць адзін аднаму ў твар абвінавачванні ў бязмэтнасці ўчынку, зробленага ці то ад злосці, ці то ад спакусы да грошай палешука. Праўда, у спрэчцы азначаны сумненні афіцэраў у мэтазгоднасці жорсткіх захадаў – маўляў, яны толькі выклікаюць нянавісць... Аднак тут канфлікт лакальны, ён не атрымлівае аўтарскага развіцця.

Іншая справа – узаемаадносіны Пора-Леановіча і Горава. Адна ноч высветліла маральную сутнасць герояў: высакароднасць, сумленнасць, душэўнасць Горава і прадажнасць, кар’ерызм, чэрствасць Пора-Леановіча – чалавека, жыццёвае крэда якога менавіта ў тым, што для дасягнення асабістай мэты прыдатны ўсе сродкі і нават тыя, што вядуць праз трупу людзей. Спрабуючы вызваліць сябе ад усякай маралі, Пора-Леановіч аказваецца ў палоне самых эгаістычных, чалавеканенавісніцкіх этычных нормаў. Для яго ў жыцці нічога не існуе, апроча асабістага існавання. Бурлівая жнівеньская ноч 1863 года «высвеціла» ўсе гэтыя якасці Пора-Леановіча. Ён мог дапамагчы асуджанаму Усяславу Грынкевічу, аднаму з камандзіраў атрада паўстанцаў, яго жонцы, наогул, ад яго залежала пакаранне смерцю Грынкевіча. Аднак ён усё зрабіў, каб уладарыла Зло, як яго жыццёвы прынцып.

Але гэты самы прынцып прывёў афіцэра да трагічнага фіналу – ён гіне на дуэлі з Горавым. Напэўна, гэта было адзінае выйсце для такога чалавека – вызваліць яго ад жудаснага маральнага падзення магла толькі смерць. У той суровы час пад сярпом царызму гінулі не толькі каласы волі, да якой імкнуліся беларусы, літоўцы, палякі, але душэўна і фізічна гінулі і тыя, для каго гэта жніво было гібеллю іх ідэалаў, маральным і духоўным спусташэннем.

«Паром на бурнай рацэ», «Паляшук», «Зброя», паэтычныя і драматычныя творы У. Караткевіча разам з раманам «Каласы пад сярпом тваім» складаюць адзіны, цэласны, шматпланавы твор аб гераічнай і трагічнай барацьбе беларусаў за сваю годнасць, сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

Літаратурна-гістарычныя творы У. Караткевіча – і тут нельга не пагадзіцца з А. Лойкам – гэта, з аднаго боку, пэўная лірызацыя авантурыстычных дзеянняў і ўчынкаў шмат якіх персанажаў, а з другога – спалу-

чэнне іх «з двайной мараллю – свецка-хрысціянскай і хрысціянска-народнай, характэрная Караткевічу ўвогуле рэзкая палярызацыя добра і зла». Караткевіч, працягвае А. Лойка, «не шукаў, як Якуб Колас, нягоднікам станоўчых рысаў, каб... чалавечыць іх, закрэсліваць у іх подласць. Караткевіч ішоў ад Шэкспіра. А не ад Л.М. Талстога, будучы і розным рамантыкам і розным майстрам паказу жыцця ў яго рэаліях».

Вядучы размову пра асэнсаванне У. Караткевічам гісторыі роднай Беларусі, нельга не спаслацца на думку такога знаўца беларускай літаратуры, як прафесар Пажскага ўніверсітэта Вацлаў Жыдліцкі: «Уладзімір Караткевіч. Аўтар пераважна гістарычных, дакладней, “гістарыяграфічных”, праяічных твораў. Больш чым уласна гісторыяй займаецца яе сэнсам. Таму ён пазбягае простае белетрызацыі гісторыі, не апісвае вяршыні падзеі, не партрэтуете праслаўленых асоб. Наадварот, ён чэрпае матэрыял, яўна пабочны, з легенд, старых хронік і народных паданняў. Невядомыя, як правіла, выдуманая героі і падзеі, з глухіх, перыферычных закуткаў служаць яму сыравінай, з якой ён стварае тыпы і выклікае ўяўленне духу беларускай народнай гісторыі». І падкрэслівае: «Як гістарычныя, так і сучасныя сюжэты ён настройвае рамантычна, аддаючы перавагу ў першым выпадку класічнаму вальтэрскаўскаму рамантызму, у другім – “неарамантызму” з яго значнай доляй лірызму і казкавай паэтычнасцю, Караткевіч разам з тым піша годную ўвагі сучасную асацыятыўна-метафарычную лірыку, а таксама паспяхова выступае як драматург і кінасцэнарыст».

Раздзел восьмы

СПАСЦІГАЦЬ ДЫЯЛЕКТЫКУ ЖЫЦЦЯ

У адкрытым пісьме чытачам часопіса «Молодая гвардия» У. Караткевіч адзначыў: «Цяпер пра яркае і надзвычай прыгожае. У некаторых пісьмах гаварылася нават пра рамантыку. Глупства гэта. Усё гэта ў мяне звычайная рэальнасць. Толькі трэба пачуць гэту рэальнасць дзіўнай, выключнай».

Цяпер ёсць усе падставы зрабіць выснову, што пісьменнік не проста спазнаў «рэальнасць дзіўнай, выключнай». З выразных грамадзянскіх, маральна-этычных і творчых пазіцый ён увасобіў яе ў вобразах, што сталі набыткам беларускай літаратуры. Такое спазнанне для У. Караткевіча – працэс, які працякае ў розных часавых і прасторавых вымярэннях і ў якім ёсць месца і рэальнай асобе, і гістарычнаму факту, і мастацкаму домыслу. У адзінае цэлае зліваюцца талент і накіраванасць творчых пошукаў. Для рэалізацыі сваіх шматпланавых інтарэсаў пісьменнік актыўна выкарыстоўвае, з аднаго боку, такія розныя літаратурныя жанры – раман, аповесць, апавяданне, эсэ, нават казку і з другога – не жанравы, але ўражлівы прыём – аддаленне сваіх герояў ад родных мясцін, роднай бацькаўшчыны. Але ўсе яны пранізваюцца адзіным стрыжнёвым пачаткам – гуманізацыяй чалавечых узаемаадносін.

Менавіта апяванне чалавечнасці і чалавекалюбства, пошук і адкрыццё ў звычайных людзях «незвычайных» рысаў характару, рамантычна-пачуццёвае ўспрыманне навакольнага свету, разуменне адвечнай ісціны, што самая цікавая навука – гэта ЖЫЦЦЁ, надаюць творам У. Караткевіча вялікую прыцягальную сілу. Падмацуем наш вывад спасылкай на самога У. Караткевіча: «Ведаць – гэта адзінае вартае на зямлі. Пасільна ўмець – другое. А ведаць і ўмець – гэта і ёсць фундамент чалавека (караткевічаўскі фундамент. – *A.P.*), якім ён, чалавек павінен быць».

Больш вядомыя, як кажуць, «заўсёды на слыху» буйныя праявіны творы У. Караткевіча. Але ж сам ён вельмі зацікаўлена, апантана і адказна адносіўся да жанру апавядання. Яно «не можа жыць без псіхалагічнай глыбіні. І яе неабходна шукаць таму, што апавяданне – гэта і ёсць адна замкнутая глыбіня. Не ўся рака з яе перакатамі на каменьчыках, дзе можна і ўброд пацягнуцца, і адпачыць, з яе пясчанымі падводнымі косамі і астраўкамі, як раман, а адно прадонне, адзін-адзіны вір гэтай ракі, а віру без глыбіні нельга». Канкрэтызуючы сваю метафарычную вобразнасць, праяік зазначае: «На сваім не вельмі вялікім вопыце скажу: пісаў я і раманы, і аповесці, але звездаў поўнае шчасце толькі тады, калі адчуваў: апавяданне ўдаецца».

Апавяданне «Як звяргаюцца ідалы» добра вядома не толькі беларускаму чытачу – яно перакладзена на ўкраінскую і польскую мовы. Яго гераіні Алёнцы толькі год і дзевяць месяцаў. «...варта каму-небудзь зрабіць

выгляд, што ён замахваецца на ката, сабаку альбо чалавека, – і адразу гучыць адчайдушна-ўмольны віск:

– І цеба.

Гэта азначае “не трэба”. Значыць, галоўнае, з чаго складаецца чалавек, ужо ёсць». Ужо на пачатку жыцця для маленькага чалавечка не трэба гвалту, не трэба абману, крывадушша, насілля, ён сам у нейкі момант здолеў пераадолець жах і атрымаць першую жыццёвую перамогу...

Усёй сваёй творчасцю пісьменнік шукае падыходы да ўдасканалення адносінаў паміж людзьмі, імкнецца зберагчы чалавечую душу ад духоўнай эрозіі, па-мастацку даследуе шляхі маральнага самаўдасканалення асобы. Творчыя пошукі вядуць яго ў пасляваенны Кіеў і на Далёкі Усход, беларускую вёску і шматаблічную Маскву. Ён любіў беларускую прыроду, рэчкі і лясныя азёры, пушчы і звычайныя пералескі, старыя і новыя гарады, любіў закінутыя архітэктурныя помнікі, даследаваў, апісваў іх, ведаў, як кажуць, у твар дзясяткі і сотні помнікаў беларускага дойлідства, вандраваў па краіне, спасцігаючы ўсё новыя і новыя далі, людзей, грамадскія працэсы. А калі звярнуцца да літаратурных герояў, то ўжо адзін пералік іх зойме даволі многа месца. Тут і дзеці, і студэнты, і вучоныя, і палешукі, і цыганскі табар, і людзі мастацтва. І ў кожнага свой характар, сваё светаразуменне, свае адносіны да жыцця, абавязку, іншых людзей. І ў той жа час у кожнага ёсць свая адметная рыса, якая раскрывае сутнасць характару, часцей за ўсё ў незвычайных абставінах, у хвіліны найвышэйшага напружання духоўных і маральных сіл. І тады зусім яскрава праяўляецца звязанасць і неадрыўнасць лёсу героя ад лёсу народа, іх дыялектычная ўзаемасувязь, якая выходзіць на агульначалавечыя каштоўнасці. Вось, напрыклад, галоўны герой апавядання «Карней – мышыная смерць». Пацукалоў Карней «...быў худы, з сухім і доўгім тварам, на тонкіх вуснах якога заўжды сядзела з’едлівая і таёмная ўсмешка. І пахла ад яго неяк дзіўна: так пахнуць камяністыя мясціны, што зараслі пустазеллем».

Гэта быў варты жалю, некалькі дзікаваты чалавек, непрыкметны, непрыстасаваны да жыцця, жорсткі вораг пацукі, які, аднак, не мог бы пакрыўдзіць і мухі. Уяўленне Карней пра шчасце, напрыклад, нельга назваць недасягальным – яно ў тым, «каб сесці пад дрэва і піць смачны чай».

І вось гэты чалавек, у якога самога і не было сапраўднага жыцця, вырашае дапамагчы беднай удаве Стучэўскай вывесці «ў людзі» сына Янку. «Прабачце мне за тое, што я скажу, – звярнуўся Карней да гаспадыні. – Але мне здаецца, хлопчык павінен вучыцца. У яго светлая галоўка. Вы ведаеце, ходзяць плёткі, у якіх я, вядома, ні сном ні духам ня вінен. Жанчыны – гэта глупства, прабачце.

Але рота людзям не замажаш. І я неяк палюбіў хлопца. Няхай здае экзамены, мне хочацца, каб ён быў інжынерам... Стыпендыя ж, кажуць, невялікая, дык няхай ён вучыцца і клопату не мае. ...У мяне ёсць такія-сякія грошы».

Працаваў Карней, як пчала, не шкадуючы ні часу, ні здароўя. І, напэўна, задума яго б ажыццявілася, калі б не пачалася вайна.

На жаль, менавіта яна рэльефна высвеціла душэўныя якасці Карнея. Аказаўшыся сведкам пакарання смерцю маладой жанчыны, Карней спрабуе ўгаварыць нямецкага афіцэра адмяніць павешанне: «Яна ж чалавек, як і вы...». У адказ раздалося: «Марш, дурань!»

Пацукалоў глянуў назад. Жанчына ўжо вісела, а адзін салдат, абхапіўшы яе ногі, цягнуў уніз. Карней жаласна застагнаў і пайшоў прэч. Сэрца яго аблілося крывёй. Ён зразумеў, што фашыстаў угавораючы не доймеш, іх трэба знішчаць, як тых самых пацукоў, з якімі Карней змагаўся ўсё жыццё.

Ён мініруе свой дом, свой лепшы на свеце дом, у які было ўкладзена так многа працы і клопатаў і ў якім на гулянку сабраліся нямецкія афіцэры. Усё гэта для Карнея адступае на задні план, калі трэба пакараць зло. У прызначаны час міна ўзарвалася. Дом палаў, як свечка. Карней спачатку заплакаў, а потым, выціраючы вочы лапленым рукавом, вымавіў: «Пацукі! Дальбог, пацукі. Я яшчэ ніколі не бачыў такіх тлустых».

Які глыбокі сэнс у гэтых словах. Фашысты – гэта тыя ж самыя пацукі, ад якіх трэба ачысціць зямлю, каб забяспечыць людзям спакойнае і радаснае жыццё. І зусім справядліва адзначае В. Шынкарэнка, што маральныя якасці героя ставяць яго ў адну шарэнгу з шолахаўскім Андрэем Сакаловым, талстоўскім Іванам Сідаравым, лынькоўскім Астапам і інш.

Чалавечнасць з вялікай літары чытач знойдзе і ў герояў апавядання «Вока тайфуна» мінэра Анатоля Кані і мічмана Дубаўца, якія, рызыкуючы жыццём, адводзяць плавучую міну з-пад карабля (заўважым, што знешняй драматычнай сітуацыі папярэднічала рэзкая спрэчка герояў, дзе яны займалі супрацьлеглыя маральныя пазіцыі), і ў сына старога кніганошы Тураўца (апавяданне «Кніганошы»), які ведаў пра небяспеку, што яго чакае за пранос беларускай кнігі з Прусіі ў «Паўночна-Заходні край», тым не менш ішоў і выконваў цяжкую і небяспечную работу. «...Амаль як святы Кірыла Тураўскі... Толькі таго за кнігі хвалілі».

Не ведаем, ці назваць гэта «маральнасцю» або «духоўнасцю», але «стары дуб Крывашапкі» надзелены пісьменнікам гэтымі якасцямі ў самым вялікім аб'ёме (апавяданне «Дрэва вечнасці»). Вядома, тут выкарыстана алегорыя: дуб – і валодае нейкімі чалавечымі якасцямі.

Але ёсць і глыбокі філасофска-этычны сэнс – тут, на беларускай зямлі, існуюць тыя векавыя, непрамінальныя каштоўнасці, без якіх цяжка ўявіць вытокі народнай гісторыі, трываласць народа ў барацьбе з прыгняталнікамі, аснову тых ідэй, якія і сёння выходзяць у людзей патрыятызм, павагу да гісторыі, іх гістарычную і нацыянальную свядомасць.

Дазволім чытачу самому разабрацца ў такіх алегарычна-сімвалічных разважаннях: «Але вось ён стаіць і яшчэ расце. А перад ім у маўчанні стаім

мы. Неўміручая мозгам і справамі мятуліца-аднадзёнка. А ён стаіць. Галава ягоная ў небе.

...І наўрад ці быў намнога меншы, калі чалавек з вачыма хітруна і аматара пагуляць, з сэрцам, у якім жыла, аднак, гарачая любоў да сваёй беларускай зямлі, Крывашапка, стаяў пад ім і клікаў на паўстанне беларускіх сялян, сваіх братоў. Палалі вогнішчы. Польшы іхняе адбівалася на лёзах кос, на вострых іглах вілаў, у глыбокіх вачах, чырванела на кары Вечнага Дрэва...

Не ведаю, ці адпавядае дрэву імя «цар-дуб». Назва «дуб Крывашапкі» адпавядае больш, хаця і яна не з лепшых. Усякае імя будзе вартым жалю перад гэтай велічнай, перад гэтай мудрай вечнасцю».

Мабыць, дзякуючы такім вась «дубам Крывашапкі», блакітнаму і залатому, залатому і блакітнаму, «без канца, без краю, без мяжы» прыроднаму прастору («Блакіт і золата дня»), вясёлцы, налітай «колерамі такой першапачатковай яснасці і чысціні – як сама радасць...» («Барвяны шчыт»), існуе найлепшая, найпрыгажэйшая ў свеце зямля Беларусі, апетая ўзнёслым словам У. Караткевіча.

Хараства роднай прыроды... Адна з найвышэйшых для творчасці пісьменніка тэма. І ўсё ж яна не ператвараецца ў самаэту. Родная прырода – гэта той лірычны фон, дзякуючы якому вобразы герояў апавяданняў, аповесцей, іншых літаратурных жанраў набываюць большую прыцягальнасць, становяцца больш жыццёвымі і запамінальнымі. Як, напрыклад, у апавяданні «Блакіт і золата дня» (яно, дарэчы, уключана ў двухтомную «Анталогію беларускага апавядання» (1967)). Хараства чалавечых адносін, юнацкага кахання Юркі і Наталлі ў спалучэнні з аўтарскімі адступленнямі, паэтызацыяй роднай прыроды набываюць яшчэ большую чысціню і высакароднасць. «Азораная ззяннем паходняў, абкружаная шматкаляровымі карагодамі чаўноў згасала і танула ў водах адразу за імі імгненна праява. Дрэвы закрылі яе, паглынулі воды і цемру, і адразу стала ясна, што тая праява чужая, што на шмат кіламетраў няма нічога, акрамя воднай роўнядзі, вычварнай вязі плыняў, пены ў вірах, пагружаных у ваду лясоў і цішыні.

І па гэтых водах, па залітай вадою зямлі імчаў толькі адзін іхні човен, іхні каўчэг. Недзе, напэўна, былі іншыя чаўны, але для гэтых двух нікога не існавала».

Уражанне ўзвышанасці, нейкай незямной узнёсласці і трапятлівасці ўзнікае, дзякуючы імкненню пісьменніка апэтызаваць перш за ўсё «першабытныя формы жыцця, дзікую, адвечную прыгажосць зямлі, такія ўзаемаадносіны паміж людзьмі, дзе пануюць законы простага жыццёвай неабходнасці, вызначаныя самой прыродай чалавека».

Знаходзіць пісьменнік такія ж адметныя словы, каб апісаць «краіну Цыганію», чалавечыя адносіны да мядзведзяў, нераззеленае каханне. Вось «песенная» (В. Быкаў), «калядная рапсодыя», у якой толькі выпадак не даў жыцця чалавечаму шчасцю. Але герой апавядання Мікола Ласевіч – аматар даўніны, знаўца і збіральнік помнікаў традыцыйнага мастацтва – гэты вы-

падак, а разам з тым і сваю нерашучасць, сваё няўменне пастаяць за каханне судзіць па самай высокай маральнай шкале. «І вяртання ўжо не магло быць. Якімі пасля гэтага сабачымі вачамі ён паглядзіць у гэтыя адданыя вочы, якія жывуць толькі дзеля яго, яшчэ раз жорстка, да смяротнай абразы, а можа, і да смерці падмануць яе, добрую, мілую, якая спачатку проста хацела адпомсціць, а пасля зразумела, што з гэтага атрымалася нешта зусім не тое, і прыпала да яго, як да апошняга мура, і даверылася яму».

У. Караткевіч імкнецца паказаць чытачу, што ўсюды вакол яго, у людзях, у прыродных з'явах ёсць месца прыгожаму. І гэта прыгожае павінна быць апаэтызавана, у прыўзнята над звычайнай рэальнасцю, рамантызавана. Згаджаючыся з такім меркаваннем, патрэбна, аднак, адзначыць, што не заўсёды рамантызацыя паводзін чалавека, абставін, у якіх ён жыве і дзейнічае, надаюць твору дынамізм. Наадварот, здараецца і так, што гэты прыём выглядае штучным, надуманым. Як у апавяданні «Лятучы Галандзец», у адносінах да якога былі супярэчлівыя думкі. Маўляў, тут і элементы прыгодніцтва, і легенды, і баладнае гучанне, і, нарэшце, паэзія. Але гэта караткевічаўская цэласнасць, арыгінальны завершаны твор. Пісьменнік Касачэўскі – рамантык з высокімі жыццёвымі ідэаламі і перакананнямі – застаўся адзін – яго каханая выйшла замуж за іншага чалавека. Каб забыцца, ён пакідае сталіцу, едзе ў невялікі прыбалтыйскі гарадок, дзе яго ніхто не ведае, гоіць сваю сардэчную рану. І вось аднойчы ў гарадку, у піўным бары ён становіцца сведкам непрыемнай размовы суайчыннікаў пра ягонае няўдалае каханне, пра яго самога, яго звычкі і захапленні.

Не даслухаўшы размову да канца, ён ідзе на марскі бераг, бярэ човен і вырашае трохі паплаваць па начным моры. (Дарэчы, і тут лірычнае адступленне пра мора, напісанае на высокім мастацкім узроўні, спрыяе раскрыццю душэўнага стану героя, разуменню яго чытачом). Раптам перад ім праплывае сілуэт карабля з таго далёкага сямнаццатага стагоддзя. Гучаць незразумелыя словы пра нявесту, каханку, называецца імя Марыя, нарэшце з карабля выкідваюць бутэльку. Касачэўскі ловіць яе, адкрывае, знаходзіць шматок жоўтай паперы, на якой напісаны адрас і імя той Марыі, якая была калісьці пакінута няўдачлівым мараком.

Касачэўскі едзе ў той горад, знаходзіць вуліцу, старэнькі дамок, сустракае актрысу Марыю. І... аказваецца – гэта і ёсць яго сапраўднае каханне. Згадзіцеся, што нават у пераказе адчуваецца фрагментарнасць. Тым больш у самім апавяданні. Не, яго не назавеш мудрагельным. Яно напісана той цудоўнай мовай У. Караткевіча, якая робіць прывабнай нават самую банальную рэч. У спалучэнні з рамантычнымі прыгодамі Касачэўскага мова надае твору займальнасць і... перакананасць. Але навошта ж «Лятучы Галандзец», які ў рэшце рэшт аказаўся старой пасудзінай, прыстасаванай да кіназдымкаў ды выкарыстанай тымі ж зласлівымі суайчыннікамі для розыгрышу Касачэўскага?

У пачатку 1988 г. беларускі чытач змог пазнаёміцца з апавяданнем У. Караткевіча «Маленькая балерына», якое чакала сваёй публікацыі амаль трыццаць гадоў (напісана ў 1961 г.). Нетрадыцыйнае яно для пісьменніка, але калі ўспомніць аповесць «У снягах драмае вясна», то, разам узятыя, яны маглі б быць цікавым накірункам прэзаічнага апавядальніцтва. Прысвечана апавяданне маральна-этычным праблемам савецкага жыцця ў 1930-я гады (праўда, асэнсаванне іх адбываецца ў пасляхрушчоўскую адлігу). Але і тут пісьменнік ідзе сваім адметным шляхам. (Гэту адметнасць адзін з даследчыкаў творчасці У. Караткевіча М. Прашковіч з Мазыра назваў, як пісанне «навырост», з улікам патрэб заўтрашняга дня.)

У дадзеным выпадку пісьменнік не становіцца ў позу гнеўнага абвінаваўцы і раскрывальніка жорсткасці і бесчалавечнасці сталінізму. Для разумення ўсёй агіднасці і бяздушнасці сістэмы таго часу, у якой духоўнае жыццё грамадства, асобы, творчыя працэсы мастака былі безаглядна падпарадкаваны волі аднаго чалавека. У. Караткевіч даносіць да чытача нешта іншае. Ён прапануе прасачыць, як адбывалася творчая і галоўным чынам маральная эвалюцыя маленькай балерыны, выхаванай на сляпой веры ў бязгрэшнасць «бацькі народаў». Спачатку гэта юная асоба, якая не сумняваецца ў дзейнасці Сталіна і якая як бы стаіць па-за жыццём, застаецца безуважнай да людскіх трагедый. Яе не кранае ні паведамленне сябра па працы, акцёра Віктара Клявіна аб арышце і смерці ў турме яго дзядзькі Івана – старога большавіка, байца Першай Коннай; ні арышт суседа па квартэры Антона Набатава; ні нават тое, што сябры па працы сталі адносіцца да яе «больш уважліва і насцярожана, з падкрэсленай ласкавасцю». А пасля асабістага знаёмства з правадыром яна стала «такой шчаслівай, што, здавалася, яшчэ хвіліна – і сэрца разарвецца, не ў змозе вытрымаць гэтага».

Але ж жыццё ідзе побач з актрысай. Яе асабістыя ўражанні, гутаркі з акружаючымі людзьмі (з бацькам, з уяўным сябрам-дэмагогам) параджаюць у васямнаццацігадовай Ніны сумненні. Сумненні, якія дасягаюць свайго псіхалагічнага апагея ў час драматычнай сцэны ў тэатры, калі яна ўбачыла нешта такое... Яе любімы Сталін не толькі не заступіўся за людзей, якія віталі і славлілі яго, а, наадварот, раўнадушна паназіраўшы за расправай з імі сваіх ахоўнікаў, грэбліва ўсміхнуўся, а затым і зусім знік з тэатральнай ложы. Адбылося нешта накшталт арыстоцэлеўскага катарсіса: «...увесь яе маленькі свет любові да гэтага чалавека даў трэшчыну... памёр у яе сэрцы». Перакананасць у сабе, потым сумненні, у рэшце рэшт псіхалагічны зрух, трагедыя завяршаюцца з'яўленнем новага чалавека з новым разуменнем і ўспрыманням, здавалася б, раней назаўсёды вечных ісцін.

Але колькі такіх людзей вытрымалі, выжылі? Ведаюць, бадай што, толькі гісторыя і... статыстыка. Калі вярнуцца да Караткевіча, то ўбачым: шчырыя пачуцці, сапраўднае мастацтва не патрабуюць сляпой веры ў аўтарытэты і правадыроў, яны ім непадуладныя, яны выражэнне сілы Добра, Мудрасці і Прыгажосці.

Колькі слоў аб апавяданні У. Караткевіча «Вялікі Шан Ян». Прысвечанае кітайскай гісторыі VIII–V стст. да н.э., яно з’яўляецца яшчэ адным сведчаннем шматграннасці таленту пісьменніка. Зварот да гісторыі далёкага Кітая можа здацца нечаканым і выпадковым. Але гэта не так. Таму што пазнанне гісторыі (у дадзеным выпадку кітайскай) не было для У. Караткевіча самамэтай. Гістарычныя падзеі – гэта вызначальная аснова, што дазваляла пісьменніку пранікнуць у сутнасць чалавечых характараў, спасцігнуць месца і ролю Чалавека ў гістарычным працэсе. Кітайская дзяржава таго далёкага часу, у якой цесна пераплецены грамадства і дзяржава, філасофія і палітыка, чалавек і соцыум, і стала для Караткевіча такім зыходным матэрыялам.

Шан Ян – Вялікі Канцлер адной з кітайскіх дзяржаў Ціньскай дынастыі, які стаў заснавальнікам у гісторыі Кітая вучэння пра легізм – адной з самых жорсткіх і дэспатычных сістэм кіравання дзяржавай. Яго погляды выкладзены ў трактаце «Шан цзюн цу», а ў апавяданні падаюцца ў дыялогу-спрэчцы Шан Яна з філосафам Жан Лунам. Калі для апошняга ў разуменні чалавека вызначальнай лініяй паводзін выступае дабрачыннасць (Жан Лун адвяргае ўсялякі гвалт над асобай), то Шан Ян лічыць, што чалавек не мае ўласнай волі і думкі і павінен толькі падпарадкоўвацца і выконваць загады. Годнасць чалавека, па Шан Яну, у сіле, уладарніцтве, уменні падпарадкоўваць сабе іншых людзей. Таму натуральным станам грамадства з’яўляецца рабства, у якім уладараць і культывіруюцца горшыя якасці чалавека – хлуслінасць, хцінасць, прага да ўлады. Асноўным сродкам уздзеяння на такі народ Шан Ян лічыць сістэму ўзнагарод і пакаранняў, прычым апошнія адыгрываюць галоўную ролю. Натуральным станам такога грамадства з’яўляецца вайна: «Ніякіх нацыянальных традыцый. Бо ад іх адусюль пракрадзецца нараканне... Застаецца толькі адно рабскае земляробства, і тупыя тысячнікі... і кіраўнікі армій, і вайна. Зямля і вайна». У грамадстве павінны быць знішчаны, як паразіты, усялякая дабрачыннасць і дабрадзеінасць, павага да бацькоў і іх традыцый, паэзія, музыка, мастацтва.

Памылковасць такой пазіцыі Вялікага Канцлера відавочная. І не толькі таму, што яго праўленне прывяло народ да збяднення і галечы і ўсталявання ў краіне недаверу і ўсеагульнай падазронасці. Загана – у атручванні чалавечага розуму і сумлення, у разбурэнні станоўчых якасцей асобы, вынішчэнні годнасці і гонару чалавека. Як прароцтва для Шан Яна гучаць словы Жан Луна: «...твая радзіма тупасцю насмерць зраніць цябе». У рэшце рэшт так і атрымаецца: створаная Шан Янам сістэма дэспатызму знішчыць яго не толькі фізічна, але менавіта як свайго стваральніка. Самы апошні ўдар ён атрымае ад Хуэй-вана, сына чалавека, «...які любіў і шанаваў Шан Яна вышэй за ўсякую меру, слухаў яго як самога духа Неба...». І заб’е Хуэй-ван свайго настаўніка не за тое, што не падзяляе яго поглядаў, ён знішчае сведку «свайго другараднага пры бацьку становішча». Стваральнік сістэмы, ён сам ад яе і гіне. «Якога ж я выпусціў звер! І хто, калі загоніць яго назад, у клетку?!» Шкада толькі, што вялікі

чалавек зразумее гэта позна, перад самай смерцю. Шан Ян спасцігнуў, што сапраўдная веліч не ў тым, каб «патрасаць царствамі», а ў годнасці чалавека «праўдзівага, добрага і сумленнага, таленавітага ў сваёй справе...».

У сваім апавяданні У. Караткевіч пераканана развенчвае славалюбства людзей, якія ў пагоні за ўласным дабрабытам, славай і ўладай забываюцца пра чалавека або ігнаруюць яго думкі, пачуцці і інтарэсы. Сапраўдная веліч не ў тым, каб узвысіцца над іншымі людзьмі, сцвярджае У. Караткевіч, а каб свядома, выкарыстоўваючы ўсю моц чалавечага розуму, служыць людзям, рабіць іх жыццё цікавым і прыгожым. «Вялікі Шан Ян» – яшчэ адно пацвярджэнне таму, што вызначальнымі ў этычна-эстэтычнай сістэме У. Караткевіча выступаюць «сцвярджэнне высокай годнасці асобы чалавека, аб'ектыўнай каштоўнасці быцця кожнага».

Дарэчы, у пісьменніка ёсць апавяданні (напрыклад, «У шалашы», «Ідылія ў духу Вато», «Калядная рапсодыя»), у якіх апяванне кахання робіцца без алегарычнай напоўненасці і залішняй складанасці, а як натуральны і творчы, і жыццёвы працэс. Асаблівую прыцягальнасць такім апавяданням надае адметная манера пісьменніка – насычанасць твораў паэтычным пачаткам або дыялог герояў, часцей за ўсё скупы, сціслы, але які перабіваецца лірычнымі адступленнямі і каментарыямі аўтара, таксама сціслымі, толькі па-філасофску заглыбленымі, якія нібы канцэнтруюць згустак духоўных і душэўных сіл герояў у момант найбольшага напружання іх эмоцый і праяўлення іх сілы...

Нельга не адзначыць, што шматлікія апавяданні пры жыцці У. Караткевіча не друкаваліся. Тлумачэнняў таму пакуль што не знойдзена, тым больш што пісьменнік быў вельмі цнатлівым (па яго асабістым прызнанні) у адносінах да апавядальніцкага жанру. Але было тое, што было.

На наш погляд, такія апавяданні, як «Лісты не спазняюцца ніколі», «Венус маўчання», «Лясная казка» і асабліва «Госць прыходзіць на золкім світанні» (найбольш маральна-псіхалагічна-драматычнае) маглі б быць добрым дапаўненнем прыжыццёвай скарбонкі пісьменніцкага таленту.

Неяк В. Каваленка даволі трапна зазначыў, што героі У. Караткевіча «...нібы прыўзняты над нізкай побытавай плыню, не маюць ад яе прамой залежнасці. ...станоўчыя героі У. Караткевіча ніколі не сумняваюцца, як распарадзіцца сваім лёсам. Яны наперад гатовы да пэўнага дзеяння. Перад імі заўсёды стаіць праблема выбару, але яны ніколі не паказваюцца непасрэдна ў момант выбару». І нельга не пагадзіцца з літаратуразнаўцам, што менавіта гэтым «тлумачыцца рамантызаваны характар караткевічаўскіх герояў».

Яшчэ адна адметнасць лірычных адступленняў У. Караткевіча, якіх мноства ў яго апавяданнях і казках, – гэта іх маральна-эстэтычная насычанасць, разуменне пісьменнікам эмацыянальнай сілы мастацтва. «Кніг тады не было, мой сыноч і мая дачухна, – пачынае ён так сваю казку “Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў”. – Кнігі былі забароненыя, укінутыя пад запор, спаленыя. А вольнасці – не было. Замест кніг вольная была толькі песня,

якую не так лёгка пасадзіць у папяровую клетку. (А калі і пасадзіш – застаюцца толькі літары, бяссільны водгук магутных гукаў). Так што самай сільнай зброі ўсемагутныя магнаты не маглі нас пазбавіць, сыноч. І як цяпер харошую кнігу рвуць з рук у рукі, так тады рвалі з зубоў у зубы і з глоткі ў глотку песню. А пясняр быў самай паважанай асобай».

Яшчэ адно апісанне песні, спеваў больш трагічнае, чым у казцы: «Ясюкевіч даўно ўжо, з вялікай трывогай, чуў недзе далёка, за змрочным чырвоным гарызонтам, а потым бліжэй і бліжэй нейкія дзіўныя гукі, спявучыя, перарывістыя, нібы залатое пілавінне падала на срэбны шчыт. Нябачны хор маленькіх, з пясчынку, чалавечкаў цягнуў сваё “а-а-а-а”. Спачатку весела, потым сумна, да болю, потым нібы з адчаем і галашэннем.

Што гэта было? Звінелі званочкі на дняпроўскім поплаве? Спявалі сірэны між падводных губак ля камяністых, амытых сіняй вадою скал?

І раптам ён з жахам, ад якога ўпала сэрца, зразумеў. Спявалі пяскі. Спявала сваю песню, летучы на крылах пясчанай навальніцы, Смерць» («Сіняя-сіняя...»).

«Ядро рамантычнай ідэі ў мастацтве, – пісаў вядомы беларускі літаратуразнаўца У. Калеснік, – вызваленне творчай асобы ад рэгламентуючага канона, догмаў. Перакананне, што геній не мае патрэбы ў правілах, бо сам ён дае правілы мастацтву (Кант), прывяло прагрэсіўных рамантыкаў да адраджэння ідэалу народнага барда, пясняра, паэта-прарока, што спалучае мастацкую творчасць з місіяй нацыянальнага героя, важака, нават военачальніка...».

Блізкую да азначанай думкі задачу, як нам здаецца, паставіў перад сабою і У. Караткевіч у адметных творах (іх няшмат, усяго каля дзясятка), якія сам пісьменнік адзначыў як казачныя. Праўда, тут няма канкрэтнага раскладу, для каго яны прызначаюцца – для самых маленькіх чытачоў, для сярэдняга ўзросту ці для дарослых. Яны названы проста «казкі», і, на наш погляд, пісьменнік не памыліўся ў вызначэнні жанру гэтых твораў. Паводле Уладзіміра Даля, «казка – выдуманнае апавяданне, небывалая і нават не могучая адбыцця аповесць, паданне». Як у такім выпадку ацэньваць, напрыклад, «Лебядзіны скіт»? Вядома, якія пакуты несла славянскім народам татара-мангольскае нашэсце: «Наперадзе яны сустрэкалі зялёныя палі, хаты ў садах і стракатыя гарады, а ззаду пакідалі толькі чорную пустэчу, па якой як жадаў хадзіў вецер, узнімаючы сталбы попелу. І болей нічога не заставалася на калісьці зялёнай зямлі». «Ушчэнт была абдзёрта і зямля балотнай Русі». Усё гэта было, і ўсё стала не толькі набыткам легенд, паданняў, сказаў, але, галоўнае, стала гісторыяй народа, гісторыяй яго змагання за сваю незалежнасць. Значыць, першая пасылка казкі далёка не казачная, а рэальная, гістарычная. Возьмем другую. Ці мог хан Бату сустрэць у славянскай зямлі мудрага старца, які згадзіўся б аддаць сваё жыццё ўзамен жыцця маладых палонных людзей? Безумоўна, мог. І гісторыя ведае шмат прыкладаў (успомнім Яўпація Калаўрата з Разані), калі рускія бага-

тыры, не шкадуючы свайго жыцця, помсцілі манголам за ўчынены разбой. Зноў жа – не казка, а гісторыя. Нарэшце, трэцяя. Адразу заўважым – легендарна-казачная: хан Бату выказаўся, што на волю адпусціць столькі людзей, колькі іх памесціцца ў скіце старца. Адзін нукер хана зазначыў, што ў ім змесціцца не больш дваццаці чалавек, другі сказаў – трыццаць пяць, трэці – пяцьдзясят. І людзі пайшлі ў скіт – прайшло і сто, і дзвесце чалавек, «...прабрылі полацкія людзі, людзі з Крычава, аршанскія паланянікі і паланянікі з берагоў Адрова, вось пацягнуліся палонныя з Менеска і Ноўгарадка і з Задзвінскай зямлі, нёманскія рыбары і пінскія лучнікі і ваўкавыскія бортнікі, якіх скруцілі іхнімі ўласнымі “лезівамі”». Людзі знікалі і знікалі ў скіце, «а на небе праяснялася і знікалі хмары, і праз палы пачала прабівацца зялёная маладая трава, а дрэвы зашумелі новым лісцём».

А над усім гэтым кружылі лебядзіныя стаі, якія ляцелі ў розныя бакі, цягнуліся на родныя гняздоўі. Людзі сталі лебедзямі, тымі казачнымі птушкамі, што заўсёды прыносяць шчасце людзям.

Адступіліся, зніклі татары. Кажуць, з таго часу Белая Русь і называецца «белай». Ад лебядзінага апярэння стала белай вопратка ў яе людзей. А Кажуць і другое: быццам таму яна «белая», што пад татарамі не пабыла.

Такая вось яна, казка «Лебядзіны скіт» паводле У. Караткевіча. «І да нашага часу “трубяць лебедзі на балотах”».

Слушную заўвагу ў адносінах да казак У. Караткевіча выказвае В. Шынкарэнка. Яна лічыць, што праз філасофскае разуменне часу і прасторы, звязанае з высокай духоўнасцю, пісьменнік змог зрабіць казку нетрадыцыйнай (хоць яна прытрымліваецца ўсіх канонаў традыцыйнай казкі), непаўторнай, прыцягваючай увагу чытача сваімі жанрава-стылёвымі асаблівасцямі. Абагульненне заключаецца ў тым, што У. Караткевіч у сваіх творах, з аднаго боку, шырока выкарыстоўвае стэрэатыпныя казачныя формулы – уступныя, знешнія і ўнутрана-медыяльныя, фінальныя, а таксама сюжэтна-кампазіцыйныя адметнасці, паэтычную гіпербалізацыю і г.д., з другога – актыўна, як аўтар, удзельнічае ў трансфармацыі распаўсюджаных сюжэтаў і матываў. Як адзначае В. Шынкарэнка, «...ён (Караткевіч. – *А.Р.*) складае-піша сваю казку падчас гаворкі, а таму не спяшаецца, уводзіць, рыхтуе суразмоўцаў да асноўнага дзеяння. ...У яго казках, “іскрыстых”, смяшлівых, вынаходлівых ... сцвярджаюцца ідэалы добра і справядлівасці, гучыць вера ў чалавека і чалавечнасць».

В. Шынкарэнку вельмі слушна дапоўніў вядомы аўтар кніг для дзяцей Артур Вольскі: «Казкі Уладзіміра Караткевіча – гэта нешта іншае, нешта асобнае. У іх народная мудрасць і дасціпнасць знаходзяць дабратворнае спалучэнне са своеасаблівасцямі мовы і непаўторнасцю стыля пісьменніка з ягоным геніем».

Вядучы размову аб апавядальніцкай творчасці У. Караткевіча, нельга абысці ўвагай тыя творы, якія з’явіліся ў друку пасля яго смерці. Гэта, у першую чаргу, апавяданні «Завеі», «Белае полымя», «Пасмяротная

гісторыя аднаго цецераука», «Лісты не спазняюцца ніколі». І хоць яны не дацягваюць па сваіх мастацкіх якасцях, скажам, да «Маленькай балерыны» ці «Блакиту і золата дня», чытач знойдзе ў іх, адчуе непадробную радасць ад спаткання з караткевічаўскімі самабытнымі словамі, вобразамі, іншымі выявамі яго светабачання, зіхоткімі знаходкамі стылёвага выражэння, інтрыгуючымі элементамі сюжэтатворчасці.

Казкі, як і апавяданні У. Караткевіча, – гэта, на наш погляд, важны сродак спасціжэння аўтарам духоўнай чысціні людзей, душэўнай ураўнаважанасці розных пакаленняў беларусаў, іх традыцый, вытокаў іх патрыятызму і чалавечнасці, дабрыні і дабрачыннасці.

А для самога пісьменніка гэта яшчэ адна магчымасць паказаць чалавеку яго гістарычныя карані, растлумачыць яму, хто ж ён ёсць, навучыць яго разумець, што мінулае не толькі аплятае сваімі каранямі сучаснае, але і дае свае парасткі будучым з’явам і працэсам.

У творах малога жанру – і тут зноў нельга не пагадзіцца з вывадам В. Шынкарэнкі, што – Караткевіч «са скрупулёзнасцю даследчыка-аналітыка і эмацыянальнасцю лірычнага суб’екта змог перадаць самыя тонкія адценні настрояў і перажыванняў герояў, іх унутраны свет, увасобіць арыгінальныя мастацкія задумы».

Зразумела, што такія жанры праявінай творчасці, як апавяданне, казка, не маглі выразіць ва ўсім багацці маральна-эстэтычную, этычную і філасофскую праблематыку жыцця, асабліва ў караткевічаўскім светаўспрыманні. Яго ўменне выхапіць з жыцця «жыццёвы» момант, убачыць у звычайным, напрыклад, чалавечым каханні, найвышэйшы ўзлёт чалавечага духу, нават перадаць духоўны подых эпохі праз сваё разуменне яе найбольш кульмінацыйных момантаў патрабавала іншых форм. Менавіта побач з апавяданнямі, нават першымі псіхалагічнымі эцюдамі, рапсодыямі, навеламі з іх узаемапераходамі, нараджаюцца аповесці «У снягах драмае вясна», «Чазенія», «Лісце каштанаў», раман «Нельга забыць».

Больш чым дваццаць пяць гадоў прайшло ад з’яўлення ў друку рамана «Нельга забыць» (упершыню быў надрукаваны пад назвай «Леаніды не вернуцца да зямлі»)*. Легендарныя Леаніды – гэта таямнічыя фасфарычныя знічкі, што апускаюцца на зямлю праз кожныя 33 гады (зноў жа сімвалічная лічба). Пра твор даволі многа пісалі крытыкі, аматары творчасці У. Караткевіча. Водгукі былі не толькі станоўчыя. Літаратурны крытык Я. Герцовіч, напрыклад, «нічога не сумняшся» перанёс сучаснікаў пісьменніка ў сярэдневяковую эпоху, дзе ўсе імкненні розуму былі толькі падуладныя сляпому разгулу эмацыянальных страстей. Не ўбачыў своеасаблівых падыходаў пісьменніка да спасціжэння філасофскіх асноў чалавечага існавання і маскоўскі крытык В. Чалмаеў. Ён чамусьці лічыў, што каханне, часам цяжкае, многім незразумелае – не толькі не

* Прынамсі, раман «Нельга забыць» упершыню ў друку з’явіцца ў 1982 г. у Чэхаславакіі, а ўжо потым дзякуючы актыўным патрабаванням грамадскасці будзе надрукаваны ў Беларусі.

дапаўняе ўвераванасці ў жыццё, а часам дэманструе разгубленасць героя перад абставінамі, нявер'е ў асабістыя сілы і шчасце.

Мяркуем, што і для сённяшняга чытача будуць цікавымі і ўспаміны тагачаснага кіраўніка выдавецтва «Мастацкая літаратура» М. Дубянецкага: «Барацьба з “Леанідамі...” У. Караткевіча працягваецца. Сёння М.І. Дзялец зноў (у каторы ўжо раз) патрабаваў мяне да сябе, “каб паслухаць мае тлумачэнні”. Даведаўшыся, што я хворы, выклікаў загадчыка рэдакцыі прозы Васіля Хомчанку “З аўтарскім рукапісам і рэцэнзіямі на яго!”. Вельмі смакаваў, як кажа В.Ф., “не так рэцэнзію Паўла Місько, як дазвол дырэктара выдавецтва на выданне” “заганнай кнігі”»^{*}.

І прызнанне самога У. Караткевіча да свайго латышкага сябра Іераніма Стулпана ён пісаў: «Набор майго рамана рассыпаны (абвінавацілі ў абстрактным гуманізме і іншых смяротных грахах). Месяцы біўся за яго, як тысяча сто чарцей. Але кніга не выйшла, нягледзячы на тое, што саюз (пісьменнікаў. – А.Р.) заступіўся».

Не акцэнтуючы ўвагі на станоўчых рэцэнзіях, зазначым адну адметную акалічнасць: раман «Нельга забыць» быў той дабраторнай глебай, з якой у рэшце рэшт прарастуць і «Каласы пад сярпом тваім», і «Дзікае паляванне караля Стаха», і паэтычныя зборнікі «Мая Іліяда» і «Быў. Ёсць. Буду». У гэтым, здавалася б, наскрозь асабістым рамане знітавана такое багацце агульначалавечых праблем, асэнсаванне якіх на працягу многіх гадоў будзе весці пісьменніка да новых і новых творчых знаходак і адкрыццяў.

Рамантычная «паромная» гісторыя, што пачалася амаль сто гадоў назад (кахаючая камандзіра паўстанцаў Усяслава Грынкевіча жанчына спяшаецца давесці да катаў загад аб яго памілаванні і ўсё ж не паспявае да яго расстрэлу), не дала магчымасці разгарэцца вялікаму пачуццю. Але перажытае не праходзіць бяследна, памяць сэрца не гіне, яна знаходзіць свой працяг у жыцці, учынках і чалавечых адносінах нашых сучаснікаў, людзей другой паловы ХХ стагоддзя.

Так, у цэнтры рамана каханне паэта Андрэя Грынкевіча і мастака, выкладчыцы Ірыны Горавай. І не простае, не звычайнае, не юнацкае і, як часта бывае ў літаратурных творах, нават не першае. Але гэтыя абставіны чамусьці выпалі з поля ўвагі крытыкаў.

І Андрэй, і Ірына – людзі, якія на сваім жыццёвым шляху зведалі шмат трагічных нягод. Чаго варты, напрыклад, выпадак, калі на руках Андрэя напярэдадні вяселля памірае пасля аўтамабільнай катастрофы яго каханая Алена Століч. Ці яшчэ. Ірына Горава, знаходзячыся ў радах апалчэнцаў пры абароне Масквы, раптам убачыла, што на тое месца, дзе стаяў яе каханы, упала нямецкая міна, – «яшчэ паспела ўбачыць: высокі такі, чорны, маслісты слуп дыму і зямлі... І потым цемра...».

---

^{*} Прынамсі, дачка М. Дзяльца Ірына сваю дыпломную працу ў БДУ імя У.І. Леніна прысвяціла творчасці У. Караткевіча.

Аднак і ў першым, і ў другім выпадку жыццё не спыніла свой рух. Мабыць, не зусім лагічна, што Ірына выйшла замуж і жыве з чалавекам, якога не кахае, мабыць, не трэба Андрэю Грынкевічу «дурманіць» галаву, будучы студэнтам, Марыі Крат, мабыць, яшчэ што-небудзь не так трэба было рабіць галоўным героям рамана... Але пісьменнік выбраў менавіта такі сюжэт і, на наш погляд, даволі паспяхова распрацаваў яго. І больш чым праз дваццаць пяць гадоў пасля з'яўлення ў друку (ды й у нашы дні) раман абуджае багата думак, выхоўвае культуру пачуццяў, выклікае роздум пра сэнс жыцця, пранікае ў дыялектыку эмацыянальнага і рацыянальнага.

Гэта не зусім дрэнна, калі пісьменнік аддае перавагу эмацыянальнаму пачатку. У наш рэактыўна-атамны век пра чалавечыя пачуцці, душэўныя хваляванні, эмацыянальны настрой даволі часта забываюцца. «Рацыю»-розум – вось што рухае прагрэс. І тады з'яўляюцца развагі, як у Стаўрова – аднаго з герояў рамана «Нельга забыць»: «Каханне, соплі лірычныя распусцілі. У нас, брат, атамны век. Людзям няма часу ні на чытанне доўгіх кніг, ні на шпацыр пад ліпамі. У вашага цнатлівага каханья белая сукня. А час не той. Вакол не ліпы. Вакол машыны і мазут».

«Дзякуючы» такім вось «рацыяналістам» стаўровым грамадства дайшло да таго стану, калі трэба абараняць ужо не каханне, а гэтыя вось ліпы, якія, як адзінокія астраўкі, зелянеюць сярод мазутнага акіяна.

Час пераканаўча сцвердзіў думку У. Караткевіча, што ў жыцці павінна быць месца і прыгожаму, і лірычнаму, і каханню ў белай сукні. Чалавек з усімі яго дабрачыннасцямі і заганамі, бедамі і радасцямі, марамі і побытавай заглыбленасцю – вось мэта і сутнасць нашага сучаснага грамадства. І зусім нядрэнна, калі яму спадарожнічае каханне, напаўняючы штодзённае жыццё ўзвышанасцю і ўзнёсласцю. Хоць бы такое, як пра яго піша У. Караткевіч: «Гэта былі дзіўныя адносіны, якіх пакуль што амаль не бывае на зямлі. Быццам сама душа каханай перайшла ў душу каханага. Напэўна, калісьці, калі на зямлі пакінуць крыўдзіць, калі не будзе моцных і слабых, калі знікнуць хлусня і непаразуменні і брыдкае гульня ў хітрыкі, калі змагацца за жанчыну будуць толькі з ёю самой – менавіта такімі будуць адносіны тых, хто захоча быць адзін з адным».

Ні ценю непаразуменняў, дабрыня да кожнага выгібу думкі другога, добразычлівае імкненне ўсё аддаць для яго, нічога не патрабуючы ўзамен, вера ў тое, што ён таксама зробіць гэта». Пачуццё Андрэя «вечнае, магутнае, нязменнаяе», якое і бывае раз у стагоддзе на зямлі, адмаўляе эгаістычнае «я», робіць яго верным, адданым і неабходным той адзінай, без якой немагчыма жыць на зямлі.

Узвышана, нават рамантычна, як палёт матылька да далёкай зоркі, разумее каханне да Андрэя і сама Ірына Горава: «Рана ці позна, а яна злітуецца з вечнага імкнення, сама пачне набліжацца да матыля. І астатнія зразумеюць: яны дарэмна ляцелі на ліхтары». Каханне для яе ўсё: і шчасце, і радасць, і боль, і пакута, і адчайнасць, і рашучасць ва ўчынках і рашэннях.

Станоўчым у рамане з'яўляецца і тое, шло пісьменнік не паказвае кахання Андрэя і Ірыны бяхсмарным, як адну цэласную ідылію – на шляху дастаткова складанасцей, пераадоўванне якіх толькі ўмацоўвае веру ў адкрытасць і сапраўднасць пачуцця, высокую маральнасць герояў. Можна, вядома, запырэчыць: «Якая там маральнасць, калі адрываюць жонку ад жывога мужа?». Але такім жа можа быць і адваротнае пытанне: «Наколькі маральна жыць з тым, каго не кахаеш? І ці патрэбна такое сужыццё?». Не адзін раз жыццё давала пераканаўчыя адказы на такія пытанні. Таму і ў рамане сітуацыя з каханнем да замужняй жанчыны не выглядае надуманай ці штучнай.

Другое больш цяжкае выпрабаванне чакала герояў рамана – цяжкая хвароба сэрца Ірыны. Жыць пакутуючы ці рашыцца на хірургічную аперацыю (успомнім, на якім узроўні была ў 1960-я гады ў нашай краіне сардэчная хірургія!), ведаючы, што яна можа закончыцца трагічна. Каханне ў гэтым выпадку аказалася бяссільным. Перамагла, на жаль, смерць. Можна было Андрэю разгубіцца, замкнуцца ў сабе, страціць веру ў жыццё. Напэўна, так бы ўсё і адбылося, калі б падзеі развіваліся паводле логікі крытычнага артыкула Я. Герцовіча – маўляў, сярэдневяковыя героі маюць куды больш шырокія інтарэсы, чым героі рамана «Нельга забыць».

А якія яны ў галоўнага героя? Няхай чытач сам зробіць выснову: менавіта ў гэты трагічны для яго час у Андрэя нараджаюцца радкі аб Рагнарадзі (паводле скандынаўскага падання, Рагнарадзі – гэта поле, на якім адбудзецца страшэнная сеча, аж да вынішчэння ўсіх людзей, пасля чаго наступіць усеагульнае забыццё). Андрэй Грынкевіч Рагнарадзі чалавецтва разумее некалькі інакш: няма смерці для таго, хто прасякнуты ўзвышанасцю кахання, хто робіць людзям дабро і змагаецца з іх прыніжэннем: «Загінуць усе, хто не хоча або не можа ўвайсці ў новае. Туды ўвойдуць добрыя і жывыя. Туды ўвойдзе Яна, зусім жывая, і ён застанецца з ёй у памяці жывых... Каханнем, любоўю, якія заўсёды патрэбны на зямлі».

Пачуцці Андрэя, яго Рагнарадзі выльюцца ў такія паэтычныя радкі:

*Гэта будзе, напэўна,
Раніцай яснага мая,
Тады не з крывёю паэты
Параўноўваць будуць зару.
Зброя не будзе патрэбнай –
І людзі яе зламаюць,
Героі не будуць патрэбны –
І ў бітве апошняй памруць.
І лёсам нашчадкаў будуць
Толькі кахання раны,
І толькі аднойчы мужчына
Пралье жыватворную кроў,
І шчасце будзе нясцерпным,*

*Бы ад зліцця з каханай,
Толькі не два імгненні,
А тысячы тысяч вякоў.
Пралескі спакойна будуць
Квітнець на светлым прадвесні,
А дзесці – гуляць жалудамі
Пасаджаных намі дубоў...*

Як бачна, у гэтых радках няма трагізму, няўпэўненасці і разгубленасці перад жыццём. Наадварот, думкі Андрэя Грынкевіча накіраваны ў будучыню, у якой ёсць месца і яго каханню, і яго сяброўству з Янісам Вайвадсам, і яго мастацкай творчасці. «Гэты шлях, – разважае Андрэй, – толькі пачынаўся. На ім не было радасці. Была толькі праца, вайна, радкі... якім не было звароту да ранейшага.

Але на ім не было і хлусні, і абыякавасці, і боязі».

Дарэчы, тэма мужчынскага сяброўства, як і тэма мастацкай творчасці, раскрыта ў рамане даволі пераканальна. Андрэя Грынкевіча і Яніса Вайвадса звязвае адзінства ідэй, літаратурных і жыццёвых захапленняў, гатоўнасць заўсёды прыйсці на дапамогу адзін аднаму (між іншым менавіта Яніс стаяў ля вытокаў знаёмства Андрэя з Горавай). Мы бачым непадробную радасць Андрэя, калі ён даведваецца, што ў Яніса нарадзіўся сын. Таксама як і імкненне Яніса дапамагчы сябру згладзіць канфлікт, хутчэй, не канфлікт, а непаразуменне паміж Андрэем і Ірынай, якое ўзнікла на пачатку іх знаёмства. Гэта ўзаемаадносіны людзей, якія давяраюць адзін аднаму, ацэньваючы жыццё і адносіны паміж людзьмі па самай высокай маральнай шкале.

Пераканальнасць вобразу Андрэя Грынкевіча надае, на наш погляд, яшчэ адна акалічнасць, пра якую размова вялася значна радзей, чым пра іншыя. Гэта супадзенне жыццёвага шляху героя, цеснае перапляценне яго жыццядзейнасці з біяграфічнымі старонкамі жыцця самога У. Караткевіча. Невыпадкавай таму з'яўляецца ўвага пісьменніка да творчай лабараторыі Грынкевіча, якая не толькі надае раману больш важнае паэтычнае гучанне, але і робіць больш натуральнымі ўключэнні ў тканіну рамана вершаў і паэм, павышае яго інтэлектуальную насычанасць. Лірычны герой паэтычных твораў, уключаных у раман «Нельга забыць», блізкі па светапогляду Андрэю Грынкевічу, таксама як і вобраз Грынкевіча быў блізкі і дарагі У. Караткевічу. Па сутнасці, гэта першы ў беларускай літаратуры паўнакроўны вобраз патомнага інтэлігента, інтэлігента ад дзеда і прадзеда.

Раман «Нельга забыць» значна выйграе ад насычанасці яго шматлікімі фальклорнымі элементамі, казачнымі сюжэтамі, разважанымі аб гісторыі антычнага і сярэднявечага мастацтва, міфамі і г.д. Паэтычныя, лірычныя, гісторыка-мастацкія адступленні аўтара якраз і з'яўляюцца «ў самых высокіх і напружаных момантах мастацкага апавядання, калі

звычайная проза ўжо не можа выявіць глыбінны план быцця і перадаць стан чалавечай душы ў імгненне яе найвышэйшага ўзлёту».

Вядома, не ўсё ў рамане «Нельга забыць» гладка і станоўча адзначна. І меў рацыю А. Лойка, калі як недахоп рамана вызначыў яго вузкаінтымны план. Можна адзначыць і недастатковую сувязь з тагачасным жыццём, некаторыя мастацкія хібы. Але ўсё ж галоўная думка У. Караткевіча, галоўная ідэя рамана азначана надзвычай пераканальна – нельга забыць пра тое, што ў жыцці ўсё ўзаемазвязана, што непарыўна ўчарашняе, сённяшняе і заўтрашняе, што за ўсё ў жыцці чалавеку, калі забываецца мінулае, даводзіцца плаціць, прычым даволі часта самымі дарагімі для яго каштоўнасцямі.

Сам У. Караткевіч так выказаўся пра раман «Нельга забыць»: «Твор гэты шматпланавы, у пэўнай меры эксперыментальны. Гісторыя тут суседнічае з сучаснасцю, проза – з паэзіяй, лірыка – з жыццёвым сухім разлікам. Такое спалучэнне было тады навіной у нашай літаратуры, дый цяпер яшчэ рэдка сустракаецца. Мабыць, у гэтым адна з прычын таго, што раман чытаецца... Адна з прычын, але не галоўная, бо акрамя чыстых літаратурных прыёмаў і формаў чалавек у творы заўсёды знаходзіць яшчэ штосьці сваё, глыбока асабістае...».

Асэнсаванню маральных праблем пасляваеннага жыцця пісьменнік прысвяціў аповесці «Лісце каштанаў» і «У снягах драмае вясна». Першая больш вядомая чытачам. Яна была надрукавана ў «Малодосці» яшчэ ў 1973 годзе. Другая менш, хоць і напісана больш за трыццаць гадоў таму назад. Аповесць «У снягах драмае вясна», як гэта адзначана ў невяліччай часопіснай прадмове, «вызначаецца грамадзянскай страснасцю, гуманістычнай скіраванасцю, маладым запалам, рамантычнай прыўзнятасцю, у ёй дакладна перададзены дух таго часу, шчырыя спадзяванні на доўгачаканыя перамены ў жыцці нашага грамадства, на незваротнасць працэсу дэмакратызацыі».

Аўтар прадмовы Н. Кучкоўская дае тлумачэнне таму, чаму такі актуальны твор не з'явіўся ў друку адразу ж пасля напісання: «...надзеям не суджана было збыцца. Старая бюракратычная сістэма не дала разгарнуцца парасткам новага. Пісьменнік усё гэта бачыў і вельмі балюча перажываў. Ён выдатна разумеў, што твор не будзе надрукаваны, і нават не рабіў для гэтага ніякіх спроб і захадаў».

Абедзве гэтыя аповесці ў значнай ступені аўтабіяграфічныя. Пры гэтым «У снягах драмае вясна» не проста дапаўняе «Лісце каштанаў», працягвае і развівае расповед пра жыццё моладзі ў розныя гады аднаўленчага перыяду, але ў значнай ступені пашырае нашы веды аб юнацкіх гадах пісьменніка, асяроддзі, у якім фарміраваліся яго ідэйныя, маральныя, эстэтычныя пазіцыі, жыццёвыя і творчыя прынцыпы.

«Лісце каштанаў» – аповесць аб не ваенным, але наскрозь насычаным вайной кіеўскім леце 1944 года, якое засталася ў памяці пісьменніка на ўсё жыццё. Вось якім убачыў Кіеў беларускі падлетак: «Нібы вялікая

рака ў страшэнным разліве панішчыла не толькі свае берагі, але і берагі ў вусцях тых рэк, што ўпадалі ў яе. ...Дамы, падобныя да выветраных скалаў у пустэльні, страшныя, нямыя, як пачварныя старажытныя замкі.

Бетонныя брылы хістаюцца на арматуры, ледзь наляціць вецер. Патокі друзу, жвіру і пяску сплываюць між іх. Дамы, разбітыя ўшчэнт, і дамы, разрэзаныя, як пірог, і таму яшчэ больш страшныя, з рэшткамі шпалераў на сценах, з перакінутым, разбітым рялем. Дамы, яшчэ зусім нядаўна жывыя і цёплыя, а цяпер – мёртвыя шкілеты былога дабрабыту...».

Усё гэта было страшна, але не настолькі, каб утрымаць ад гоісання па Кіеве ў пошуках прыгод купку падлеткаў, з якімі пасябраваў герой аповесці. То яны паб'юць рэкламы тыну «Пополнеть скорее чтобы, надо есть побольше сдобы» (патрэбна было камусьці прыдумаць такое, каб менавіта такая рэклама з'явілася ў тагачасным галодным Кіеве) у хлебным магазіне, то праедуць без білета ў трамваі з аднаго канца горада ў другі, то адлупцююць «мамчыных сынкаў» за іх «ваенныя» гульні ў расстрэл яўрэяў, пакаранне палонных і г.д. І ўсё дзеля галоўнай мэты – знайсці зброю, стварыць атрад і ўцячы з горада ў Чырвоную Армію біць фашыстаў. «А помсціць? Помсціць хто будзе?! – выкрыкнуў Ролік. – За сябе яны расплаціцца! А за нас расплаціцца хто? За тваіх братаў? За майго? За соль на ранах? За тое, што Кіеў недаядае і ўвесь унь які? За твае мясціны? За тое, што яны нам лепшыя гады знявечылі, нас знявечылі?!».

Было ўсё: і хлапчукоўскае сяброўства, і каханне шаснаццацігадовых, і першы боль, і першая здрада. Але найстрашнейшае было ў тым, што за гэтымі падлеткамі, якія ўжо, здавалася б, перажылі вайну, яна ішла за імі след у след. І знайшла, заспела іх у пясчаным яры, дзе яны намерваліся знайсці так неабходную зброю. Не думалі і не чакалі сябрукі, што на сваёй, вольнай зямлі нарвуцца на нямецкую смерць. Пясчаны касагор аказаўся не проста замініраваным. Як вызначылі спецыялісты, гэта была «сець і некалькі такіх сабе невялічкіх складзікаў з мінамі ды снарадамі». Сканцэнтруюцца тут нашы салдаты, меркавалі фашысты, а потым ірвануць можна. Аднак не салдаты, а бяззбройныя падлеткі сталі ахвярай фашысцкага злачынства і «загінулі толькі таму, што – хай сабе па-дзіцячы – збіраліся на вайну з ёю, каб яна хаця на хвіліну хутчэй знікла з зямлі».

Галоўны герой, на шчасце, застаўся жывы. Аднак такія псіхалагічныя ўзрушэнні не праходзяць без следу. Што яно значыла для Васілька? Усе мы захапляемся характвам кіеўскіх каштанаў, і вясной, асабліва восенню, калі яны апранаюць увесь горад у пазалоту, – «замілаванне такое, што глянь на ўсё гэта – і памры, бо сэрца разрываецца ад прыгажосці ўвядання».

Васілю ж такое замілаванне заўсёды нагадвае знявечанае вайной юнацтва, надзвычай добрых хлопцаў, якія загінулі пад шэлест залатых кіеўскіх каштанаў у тую памятную пасляваенную восень. І таму восенню

яму хочацца з'ехаць ад такога сляпуча-блакітнага агню ў лес, «дзе жаўцеюць бярозы і ліпы, дзе чырванеюць асіны» і «дзе няма каштанаў».

Але так ужо атрымалася, што праз некалькі гадоў жыццёвыя шляхі зноў прывялі героя ў Кіеў. У востраканфліктнай аповесці «У снягах драмае вясна» ён паўстае перад чытачом у лютым 1952 года ў вобразе студэнта чацвёртага курса ўніверсітэта Уладзіслава Берасневіча. Чалавеку дваццаць два гады. Ён шукае адказы на тыя незразумеласці, што бачныя вакол яго, і не толькі ў студэнцкіх аўдыторыях. «І вось я думаю, – выказваецца Уладзіслаў у гутарцы са сваім аднапакаеўцам у інтэрнаце, Паўлюком. – Нашто гэта нас трымаюць за руку, даюць кнігі «адсюль-дасюль», каб крыў божа не сапсаваліся, не адкусілі мы ад гэтага Бадлера, ад Андрэева. Толькі і чуеш: “рэакцыянер Дастаеўскі”, “буржуа Гамсун”. Я чытаў Гамсуна, і ён нічога, апрача агіды, у мяне не выклікаў. Скажыце, якая тонкасць – пайсці на клады, каб адшукаць ногаць мерцвяка для люлькі. І таму, калі зараз мне кажуць, што Гамсун – дрэнь, я свядома згаджаюся, свядома, а не як папугай (падкрэслена У. Караткевічам. – А.Р.). Дакажыце і іншым гэта на прыкладах, на творчасці, а не голым словам. Голае слова мала важыць».

Могучь запырэчыць: «Занадта смела! Гэта ж яшчэ быў 1952 год!». Яно так. І пісьменнік сам гэта выдатна разумеў, і таму адвёў месца аповесці ў сваёй «архіўнай» папцы. Але і ў той час, асабліва ў студэнцкім асяроддзі, былі прэчанні супраць фармалізму і заарганізаванасці ў вышэйшай школе. Грамадская думка паціху абуджалася. (Аб тым, якой была жыццёвая пазіцыя маладога Караткевіча ў тыя гады, сведчыць яго сакурсніца па філалагічным факультэце Кіеўскага ўніверсітэта Муза Сняжко (Залеўская) – у апошні час галоўны бібліятэкар парламенцкай бібліятэкі Украіны: «...мужчынскі характар і мужнасць Караткевіча найперш праяўлялася праз яго бескампраміснасць. Гэта чалавек, які яшчэ ў 1949 годзе зеляненькім юнаком меў на ўсё свой погляд. Валодзя быў гатовы нават да пакарання за свае прынцыпы. І з гадамі гэта не прайшло, а толькі ўмацавалася. Калі б ён быў іншым – раней пачалі б друкаваць і часцей. Не інкрымінавалі б у 1963 годзе “фармалістычныя выкрутасы”, “абстрактны гуманізм” і пацыфізм...».

Смелае выступленне Берасневіча не толькі не зразумелі, але нават выкарысталі яго для абвінавачання студэнта на зборы камсамольскай арганізацыі ў нішчэанстве і ганьбаванні ганаровага звання члена ВЛКСМ. Асабліва шчыраваў у абвінавачаннях камсорг Маркіч (здаецца, спроба стварыць тыповы вобраз прыстасаванца да камсамола У. Караткевічу ўдалася паспяхова). Чалавек, які павінен больш за іншых быць аб'ектыўным і прынцыповым, разменьвае гэтыя якасці на падлог, падтасоўку фактаў, ціск на няўстойлівых і беспрынцыповых студэнтаў з адной толькі мэтай – скампраметаваць чалавека, лепшага за сябе: «нефармальнага лідэра студэнцкай групы», прынізіць яго ў вачах Алёнкі, якая кахае Берасневіча, але якая і яму самому падабаецца. «Ты подла зрабіў, Маркіч, – кідае яму ў твар член партыі

Галавень. – Чаму? Можа, жадаў адвесці ўвагу ад сябе, улезці па трупах іншых у царства нябеснае? Не ведаю. Але ведай ты, у нас заўсёды знойдзецца чалавечая літасць, каб падумаць у такіх выпадках, як твой, нягледзячы на тое, што там было з тваім бацькам (бацька Маркіча быў арыштаваны ў 1937 годзе і памёр у 1938-м, хоць сам Маркіч прыхаваў гэты факт, напісаўшы ў асабовай справе, што яго бацька, былы партыйны работнік, памёр у 1934 годзе. – *А.Р.*), быў ён вінаваты ці не:

– Няшчасная маці! Няшчасныя дзеці!

А калі гэтыя дзеці забываюць на ўласны боль, забываюцца на ўласнае сумленне, забываюць усё – і топяць сапраўдных людзей, сваіх сяброў, топяць з карыслівай мэтай, забыўшыся, што чалавеку можа быць балюча, – такіх «дзяцей» шкадаваць нельга. Гэта ўжо не людзі, а бруд».

Не змог галоўны герой аповесці давесці сваю рацыю, нягледзячы на пераканальнасць сваіх доказаў і падтрымку сяброў. Чалавек сумлення, улюбёны ў жыццё рамантык аказваецца бездапаможным перад подласцю, хлуснёй, дэмагогіяй. І самым жахлівым для Берасневіча было тое, што ўсё гэта рабілася вонкава зусім прыстойна і натуральна, з удзелам камсамольцаў і ад іх імя. Ад імя камсамола рабілася тое, за што трэба было выганяць з камсамола. Аб якой сацыяльнай справядлівасці мог думаць Уладзік Берасневіч, калі быў той час, у якім панавалі ханжаства, падхалімаж (значна пазней з’явіцца «рашыдаўшчына», «кунаеўшчына» – вытокі ў іх адны і тыя ж). «Маркічаўшчына» – так ахарактарызуе гэту з’яву Берасневіч. Яе вельмі цяжка схопіць за руку, таму што яна, як хамелеон, умее мяняць колер у залежнасці ад абставін. «Яна ніколі, – разважаў Уладзік, – не ўступіць у камсамол, калі гэта небяспечна, яна падчас варожай навалы закапае білет у зямлю, але яна будзе галосней за ўсіх лямантавань на зборах, калі небяспека міне».

Не давёў рацыю, але і не захацеў адступіць ад сваіх прынцыпаў – пакінуў універсітэт і паехаў настаўнічаць, нібы адчуваючы, што незваротны час расставіць над усім свае акцэнтны. Так адбылося ўжо праз чатыры гады: наступілі вялізныя змены ў дзяржаве, і з кожнай такой зменай галоўны герой усё больш адчуваў, што надыходзіць час справядлівых рашэнняў, што маркічаў становіцца ўсё менш і менш, нарэшце, што знойдзецца вырашэнне той адзінай справы, ад якой увесь гэты час было неспакойна ў душы і на сэрцы – знойдзецца Алёнка, тая каханая дзяўчына, якая не змагла самастойна разабрацца ў сфабрыкаванай у студэнцкія гады справе Берасневіча.

Мабыць, нежаданне пакідаць свайго героя на раздарожжы, мабыць, працэс грамадскага абнаўлення, які нёс людзям надзею на шчаслівае жыццё, мабыць, сама ўнутраная логіка літаратурнага твора (цяпер цяжка вызначыць, чаму пісьменнік выбраў менавіта такое рашэнне) прывялі Уладзіслава Берасневіча да яго шчасця. У эпілогу твора чытач становіцца сведкам яго сустрэчы з каханай Алёнкай. Усё вяртаецца «на кругі свае».

«Не затопіць, не знішчыць нішто сапраўднага каханья. Якая цёплая зіма, якая бадзёрасць у грудзях! Колькі светлага абяцаюць снягі! Мо таму, што сэрца пасля доўгай, чатырохгадовай зімы адтайвае, пускае парасткі новага каханья, знішчае апошні на зямлі след старога?»

...Коні беглі шпарка! Рукі былі моцнымі, грудзі вольна дыхалі, і ўсё-ўсё жыццё яшчэ было ў будучым. У снягах драмала вясна».

Аповесць «У снягах драмае вясна» была напісана У. Караткевічам на пачатку яго творчага шляху (пачатковы варыянт аповесці датуецца маем 1957 года) – за плячыма ў аўтара быў шэраг вершаў, якія выклікалі шумную кампанію супраць маладога пісьменніка ў аршанскай раённай газеце. Праўда, у гэты час у яго абарону выступілі Пятрусь Броўка і Яўген Лецка. Адбылося, як кажуць, неверагоднае. «Аглабельшчыкі» пацярпелі фіяска, а малады аўтар атрымаў не толькі вельмі неабходную ў такім выпадку маральную падтрымку, але і поўную ўпэўненасць, што творчасць яго патрэбная, што яго вершаў, паэм, аповесцей чакаюць чытачы. Аднак пісьменнік разумеў і тое, што калі супраць яго так рэзка выступілі за нізку першых вершаў, дык рэакцыя на аповесць можа быць яшчэ больш негатыўнай.

Крытык Т. Грамадчанка ў артыкуле, змешчаным у жніўні 1988 года ў газеце «Літаратура і мастацтва», неаднойчы падкрэслівае, што гэты твор напісаны зусім маладым Караткевічам. Нельга не пагадзіцца. І па сваім узросце, і па пісьменніцкім вопыце У. Караткевіч быў у той час малады. З характэрным для аўтараў-пачаткоўцаў абвостраным пачуццём праўды, непасрэднасцю, смеласцю і бескампраміснасцю ў падыходзе да людзей і жыцця. Для яго тэма аповесці была сваёй, не прыдуманай, узятай з рэальнага жыцця. Ён пісаў пра тое, што ведаў і чаго пакуль не ведала беларуская літаратура.

Галоўнае, аднак, не ў гэтым. Каштоўнасць твора, яго сацыяльная значнасць, на наш погляд, у тым, што аўтар прадчуў, нібы спрагназаваў непазбежнасць дэмакратызацыі, прадказаў некаторыя працэсы, што ахапілі наша грамадства, хай і праз трыццаць гадоў пасля напісанага. Напрыклад, абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці, фарміраванне культуры міжнацыянальных адносін, актуалізацыю патрыятычнага і інтэрнацыянальнага выхавання. «Скажам, былі здраднікі (сярод інгушоў. – *A.P.*), – гаворыць Берасневіч Паўлюку, – але як жа можа адзін народ быць горшым за другі, што яго бяруць за шкірку, як шчанюка, і вывозяць з месца, дзе ён жыў, дзе нарадзіліся яго дзеці, дзе ён прызвычаіўся, дзе канцы бацькоў? Я не памятаю, здаецца, гэта Маркс сказаў: “Адносіны да яўрэяў – пробны камень цывілізацыі народа”. Але няхай і не ён, усё адно – гэта праўда. Я не жадаю, каб нас, авангард чалавецтва, называлі дзікунамі. Сёння, выходзіць, іх, а заўтра мяне, беларуса».

І зусім справядліва аўтары прадмовы да часопіснага варыянта аповесці адзначылі: «Створаная сумленным, мудрым і высакародным талентам, прасякнутая мужнай верай у перамогу праўды і справядлівасці, аповесць “У снягах драмае вясна” асабліва актуальна гучыць сёння, у час перабудовы». Ужо само з’яўленне аповесці ў друку выступае пераканаўчым сведчаннем

дэмакратызацыі нашага грамадскага жыцця, дэмакратызацыі мастацкай культуры, творчага працэсу. Урэшце, адкрыццё аповесці «У снягах драмае вясна» для шырокага кола чытачоў – гэта яшчэ адзін важны крок да стварэння больш поўнага, больш аб’ектыўнага творчага партрэта У. Караткевіча, вызначэння яго сацыяльнай пазіцыі, станаўлення і развіцця яго пісьменніцкага почырку. Нездарма А. Мальдзісу аповесць уяўляецца «маладым і свежым парасткам, з якога потым вырасла ўся проза У. Караткевіча. Парасткам, у якім ужо былі многія вызначальныя рысы. І ўменне бачыць у звычайным, будзённым узнёслае і рамантычнае. І незвычайнасць, неардынарнасць учынкаў. І яркая вобразнасць, спалучэнне неспалучальнага. І непаўторная, насычаная новаўтварэннямі лексіка».

Аналізуючы творчасць У. Караткевіча, вядомы беларускі крытык С. Андраюк зазначыў: «У яго яркія характары, выключныя жыццёвыя факты, рамантычныя абставіны, надта завостраныя канфлікты, барацьба страсцей, метафарычнасць, багатая вобразнасць, уменне стварыць настрой эмацыянальнай напружанасці». Усе гэтыя азначэнні знайшлі сваё адлюстраванне ў аповесці «Чазенія» – аповесці рамантызаванай, паэтычнай, дынамічнай (дарэчы, «Чазенія» перакладзена на рускую, украінскую, латышскую, славацкую, балгарскую мовы). Колькі слоў з ліста В. Быкава У. Караткевічу ад 14 красавіка 1967 года: «Некалькі дзён назад прачытаў тваю “Чазенію”. Малайчына, здрава. Проста хораша, рамантычна, дужа чалавечна. Чытаў з асалодай, тым больш, што антураж гэты і мне дужа знаёмы. Але ты выплеснуў на некалькіх старонках столькі дзіваў таго краю, што гэта не снілася аўтарам далёкаўсходнім. Таленавіты ты, браце, проста на дзіва, я заўжды гатоў пакланіцца твайму ўмельству, душэўнай чысціні, узнёсласці. Дай Бог табе і надалей несці ўсё гэта на радасць літаратуры».

А ў сваёй прадмове «Ад роднай зямлі» да 8-томнага «Збору твораў» В. Быкаў выказаўца зусім ужо па-філасофску – «Чазенія» – гэта «своеасаблівы гімн жыццю, адухоўлены паэзіяй адкрыцця і светлым сумам кахання», у якім гарманічна спалучаюцца каханне паміж людзьмі і іх любоў да прыроды, уласначалавечыя праблемы і клопат пра Чалавецтва. Па сутнасці, гэта паэма ў прозе, дзе спалучаны лірыка-рамантычны пачатак з эпічным дзеяннем і «б’ецца неспакойная трывожная думка нашага сучасніка пра будучае чалавецтва, пра адказнасць за асобу, за кожнага чалавека, за грамадства і цывілізацыю». Таму і набліжаецца «Чазенія» да праявітых твораў М. Прышвіна, К. Паўстоўскага, У. Салаухіна, Я. Брыля, М. Стральцова.

Рыгор Барадулін аб тым, як стваралася «Чазенія», выказаўся наступным чынам: «Гэта быў першы твор (У. Караткевіча. – *А.Р.*), на які адгукнуліся мяшкамі лістоў падзякі і захаплення з усіх куткоў Саюза. Дапамагла руская мова.

...Караткевіч падчас нашых паездак па Прымор'і толькі не выпускаў з рота цыгарэту, абавязкова чытаў нейкую кніжку і як бы драмаў. А пасля мы ахнулі, што ён убачыў. Праўда, шмат пісаў лістоў. Тросся над чыстай паперай да скупечага. На нейкі тыдзень з кайстраю за плячыма некуды знік. Вярнуўся, казаў пра Кедровую падзь, пра запаведнік. Нам прывёз у падарунак кедравых шышак. А пасля ўсім пра гэта распавёў у «Чазеніі». Як заўсёды, фантазія бушавала і тут вышэй за дзесяцібальны шторм. А некалі ж Крапіва параіў яму біць камяні на дарозе, а не займацца літаратурай».

Сваю назву твор атрымаў ад назвы далёкаўсходняга дрэва чазенія, якое, як дрэва-піянер, першым з'яўляецца на галькавых косах, нават на скамянелай лаве яе ручаёў – там, дзе нішто не можа расці. Прабываючы сваімі каранямі цвёрдыя грунты, яно дае магчымасць для жыцця іншым раслінам, хоць само і гіне. Гэта абагульняючы філасофскі вобраз-сімвал, «жаласніца аб слабых і аб моцных, аб усіх жывых, аб тых, хто прыйдзе за ёю на гэтую зямлю, калі яна, споўніўшы ўсё на свеце, упадзе на ёю ж створаны бераг».

У аповесці гэта дрэва выступае як сімвал адданасці навуцы, смеласці пошукаў вучоных, што пракладаюць шляхі ў будучыню. Але не навуковыя праблемы самі па сабе цікавілі У. Караткевіча. Яго цікавіў духоўны свет герояў, іх узаемаадносіны паміж сабой, іх погляды на прыроду. У сутыкненні жыцця натуральнага (далёкаўсходняя прырода) і навуковага (НТР), розных падыходаў да гэтых праблем (батанік Гражына Арсайла выступае за тое, каб захаваць і памножыць жыццёвы патэнцыял зямлі. Фізік Севярын Будрыс, якога Гражына называе «эксперыментатарам над жывым» – за поўнае выкарыстанне пазнаных сіл прыроды для яшчэ большага яе росквіту) фарміруецца галоўная ідэя аповесці: гуманістычныя адносіны павінны быць вызначальнымі не толькі ў кантактах паміж людзьмі, але і ў іх адносінах да жывой прыроды, той флоры і фауны, што акружае ўсіх нас. Пры гэтым У. Караткевіч імкнецца маральна-этычныя, экалагічныя праблемы вырашаць не проста на аснове асабістых узаемаадносін персанажаў, але галоўным чынам праз іх адносіны да вострых праблем часу. Пісьменнік сцвярджае, што ў абярэжлівых, нават любоўных адносінах да прыроды тоіцца бясконцы запас эмацыянальнай энергіі, без якой само жыццё губляе эстэтычны, а часам інтэлектуальны сэнс. У далучэнні чалавека да прыроды як і ў далучэнні да мінулага, да гістарычных каранёў (да таго ж Бахайскага царства, якое існавала калісьці на месцы Кедровай падзі) бачыць У. Караткевіч выток і аснову цэласнасці асобы, яе гуманізму і патрыятызму, яе натуральнасці, духоўнасці і чысціні.

Другая лінія аповесці – каханне галоўных герояў. Каханне, да якога кожны з іх ставіцца па-свойму.

Гражына, бачачы разыходжанне іх характараў і баючыся, што гэта можа стаць прычынай згубы кахання, лічыць, што шчаслівым можна быць і на адлегласці. Трэба толькі заставацца верным адно аднаму.

«Ты павінен зразумець, – напіша яна ў пісьме Севярыну, – што гэта не здрада, што я ніколі, ні з кім не здраджу табе і што прашу я прабачэння не за тое, што здрадзіла табе, а толькі за тое, што прычыніла табе боль. ...Падчас развітання ты нечакана даў мне і сілу для майго ўчынку. Я ўбачыла тое, што магло б пасля перарасці ў смерць нашага кахання, у маю смерць.

Мы ва ўсім розныя. Што рабіць мне там (у горадзе. – *А.Р.*)? І што табе – тут (у тайзе. – *А.Р.*)? Мы розныя ва ўсім, акрамя нашага кахання.

Ты ўпамянуў пра здраду сябрам, і “каб яшчэ толькі жывым”, ты ўпамянуў імя Генуся (сябар Севярына, які памёр ад вялікай дозы радыеактыўнасці, атрыманай пры правядзенні доследаў на сінхрафазатроне. – *А.Р.*), з якім... Я зразумела: нават падсвядома ты не даруеш сабе таго, што ты называеш “здрадай”. І, рана ці позна, сыдзе на нішто тваё каханне, самае вялікае, якое ў мяне было, якое ў мяне будзе. Адзінае...

Ты стаў моцны. Досыць з мяне. Зразумей. Даруй. Не шукай».

Не мог чалавек, які пазнаў сваё каханне, адчуў дзесьці ў глыбінях сваёй душы, што яго ранейшая рацыянальнасць, яго «ratio» ўсё ж далёка недасканалыя. І аднабокія, і збыднелыя, і, скажам, антыгуманныя. І не ўсё, аднак, заключаецца ў формулах і высновах, напрыклад, яго тэарэтычнай фізікі. Ёсць яшчэ і «сардэчнае» светаразуменне, светаўспрыманне, ёсць «чазенія». Нарэшце, ёсць «tioemotio»... застацца абыякавым пасля такога шчырага раскрыцця душы. І таму зусім зразумелыя яго думкі пра жыццё, каханне, чалавечыя прызнанні:

«Ты дала мне гэтую моц. І дазволь ужо мне трымаць гэтае маё каханне, каб яно не памерла. У цвёрдых руках. Я не разаб’ю яго і не дам разбіць табе. Я не дапушчу каб яно памерла ў маім сэрцы, і не дазволю, каб яно памерла ў тваім. Не дазволю мудрасцю, бязмежным цяпленнем, сілай свайго кахання...

Я зрабіў у папярэднім жыцці ўсё, што мог. Я перарос тое, што рабіў. Мне па плячы большае. І я хачу жыць гэтым большым.

Укараніцца на камяністым, неўладкаваным беразе жыцця, мудра, уладна, пашчотна свідраваць каранямі зямлю. Араць яе для будучыні, для сваіх нашчадкаў.

Жыць, як усе яны. Як людзі, што цяжка здабываюць свой лясны хлеб, але не згубілі дабрыні, а прымножылі яе. Як тыя, у каго хапае дабрыні на ўсіх...

І як кедры, як лозы вінаграду – і беларускі хмель; як ізюбры, што крычаць уначы, – і як белавежскія алені.

Як чазенія...».

Думкі гэтыя даюць надзею, што героі аповесці знойдуць сваё шчасце. І не толькі для сябе, а і для сваіх дзяцей, унукаў, для іншых людзей, што жывуць і працуюць побач з імі.

Здавалася б, дыялог жыцця і кахання, у якім пасрэднікам выступае хараство прыроды, гэта для пісьменніка «звычайная рэальнасць». Аднак,

напэўна, толькі У. Караткевіч мог так убачыць і апісаць яе, што яна становіцца «незвычайнай», рамантычнай. У «Чазеніі», напрыклад, для гэтага выкарыстоўваюцца самыя розныя мастацкія формы – песня, ода, саната, элегія, накцюрн, балада, псалом.

Меладычна гучыць назва кожнага раздзела. Вось толькі некаторыя з іх: «Песня аб марскіх зорках, жанчыне і ракетах», «Сіняя песня, якую спявалі людзі і якой падпявалі рыбы і васьміног», «Вячэрняя песня кедра», «Саната тайгі (скерца)», «Ода сонцу», «Песня Чазеніі» і г.д. Шырока выкарыстаны прыём дысананснага гучання музыкальных інструментаў – старажытны белы сабор успрымаецца як элегія; злая сіла з'яўляецца пад рэзкі стук барабана; кедровая падзь уплятаецца ў пералівістае гучанне ўсёй тайгі; чорнагаловы гіваль флейтай пяе сваю песню і г.д.

«Усе гэта, – адзначае В. Шынкарэнка, – дазваляе гаварыць пра шматгалоссе “Чазеніі”, пра тое, што перад намі поліфанічная паэма-сімфонія з выражанай галоўнай партыяй, рознахарактарнымі эпізодамі, пераходнай інтанацыяй, дзе асабліва вылучаюцца элегічная, драматычная і нават скерца, з частай, іншы раз нечакакай зменай тэмпу і жыццесцвярдзальным фіналам».

У творах на сучасную тэму (а менавіта на вяршыні сучаснасці падымае іх аўтарскі погляд на рэчы, эстэтычнае першаадкрыццё пісьменнікам звычайнага жыццёвага матэрыялу) У. Караткевіч закрануў шмат якія праблемы нашага супярэчлівага часу: суадносіны паміж адвечным і часовым, экалагічныя праблемы часу і іх пераадоленне, высокі прафесіяналізм у вузкай вобласці навукі (скажам, атамная энергетыка) і агульную адказнасць грамадства за памылкі ў ёй. Спадарожнікам пры іх даследаванні даволі часта выступае філасофская, інтэлектуальная заглыбленасць герояў, эмацыянальная насычанасць твораў, высокая моўная культура аўтара. А па-іншаму і не павінна было быць! Калі пісьменнік хоча быць хоць трохі наперадзе чытача, ён павінен і зместам, і формай сваіх твораў будзіць яго ўяўленне, прымушаць яго працаваць над прачытаным, асэнсоўваць не толькі змест, але і сэнс твора, перажыванні і мучэнні герояў, іх паразы і знаходкі. Яны не раз глядзелі ў вочы смерці (нават у невялікіх апавяданнях), але ніколі і ніхто з іх нават у думках сваіх не імкнуўся сцвердзіць Дабро сілай, ператвараючы яго тым самым у нейкую надчалавечую абстракцыю. Таму і творы У. Караткевіча выконвалі і будуць выконваць ролю падручніка жыцця, фарміраваць у асобы Чалавечнасць, Праўдзівасць, Нацыянальную Годнасць і Самасвядомасць. Мяркую, што ў большасці сваёй творы У. Караткевіча, як і яго жыццё Чалавека, Пісьменніка, Гуманіста, адпавядаюць такім патрабаванням. Менавіта ў гэтым іх аўтарытэт і прыцягальная сіла яго творчасці.

Раздзел дзявяты

У. КАРАТКЕВІЧ – ЭСЭІСТ, ЛІТАРАТУРНЫ КРЫТЫК І ПЕРАКЛАДЧЫК

Пачнём з таго, што эсэістыка У. Караткевіча – гэта не толькі веданне, але і выніковае наследаванне прынцыпам і правілам жанру, якія былі распрацаваны і ўведзены ў літаратуру і літаратуразнаўства французскім пісьменнікам і філосафам другой паловы XVI стагоддзя М. Мантэнем. Яго «Essais» – у перакладзе «Опыты» – былі выдадзены ў Расіі яшчэ ў 1580 г. і давалі аўтару магчымасць развіваць спрэчныя думкі без дадатковых тлумачэнняў і фактычных доказаў. Пры гэтым творы У. Караткевіча, напісаныя ў жанры эсэ, так багата насычаны элементамі гісторыі і літаратуры, філасофіі і маралі, публіцыстыкі і дакументалістыкі, што яны сталі паўнаважным літаратурным жанрам. Без памылкі можна сцвярджаць, што эсэ У. Караткевіча ў роўнай ступені належаць літаратуры і гісторыі, філасофіі і публіцыстыцы, ці як казаў яе вядомы беларускі літаратуразнаўца М. Лазарук, «грамадска-палітычнай літаратуры». Менавіта ў эсэ адметна занітавана пісьменнікам яго разуменне гістарычнага працэсу на Беларусі ў розных часова-прасторавых вымярэннях, яго разважанні аб духоўнай і матэрыяльнай спадчыне беларусаў, усёй іх духоўнай ментальнасці. Пры гэтым зусім арганічнай з’яўляецца сувязь роздумаў аўтара і яго меркаванняў з той культурна-гістарычнай шматпланавасцю, якая дазваляе не толькі выразіць аўтарскую індывідуальнасць, але праз уласны вопыт спалучаць самыя розныя сферы ведаў і адзнакі мастацтва і публіцыстыкі. І праз гэта нават тэарэтычныя пастулаты пераводзіць праз уласна бачанае ў адчувальную (бачную) рэальнасць. У гэтым сэнсе можна разважаць, што эсэ тварыліся пісьменнікам па прынцыпе «ничто человеческое мне не чуждо», а сам ён прадстае перад чытачом, як майстар «сачыненняў на вольную тэму», у якіх маглі ўключацца згадкі пра людзей або сустрэчы з імі. Такія жыццёвыя прыклады ўпісаны ў кантэкст канкрэтнага выпадку, занітаванага ў эсэ, як чыё-небудзь выказванне, асабістае пісьменніцкае меркаванне, нават дыялог, альбо выпадак з чыйго-небудзь жыцця. Укладальнікі «Збору твораў: у 25 т.» вызначылі жанравыя накірункі яго эсэістыкі. Іх аказалася шэсць. Гэта эсэ-рэцэнзіі, эсэ-лісты, эсэ-партрэты, эсэ-артыкулы, эсэ-нарысы і эсэ-фельетоны.

І кожны з раздзелаў – гэта з’ява інтэграцыйная, у якой гістарычны факт у спалучэнні з аўтарскімі маральна-філасофскімі «пропаведзямі», лірыка-інтымнымі «прызнаннямі», прыдуманымі «сцэнкамі» і бытавымі замалёўкамі (а яны вельмі ўдала выкарыстоўваюцца папераменна) робяць эсэістыку У. Караткевіча, лепш сказаць, пераўтвараюць яе ў прынцыповую аўтарскую пазіцыю, цудоўны прыклад творчага самавыяўлення і самарас-

крыцця. Як нам падалося, свае адносіны да жанру эсэ У. Караткевіч выказаў у прадмове да эсэ «Званы ў прадоннях азёр»: «Каб не рызыкаваць сваёй рэпутацыяй, звесткі пра сябе я рассею на працягу ўсяго апавядання» (як аказалася, не толькі ў «Званах...». – *А.Р.*).

Веданне законаў жанру дазволіла У. Караткевічу ў кожным з раздзелаў стварыць творы, якія вылучаюцца высокай мастацкасцю, веданнем гістарычных і жыццёва-побытавых рэалій, навуковасцю і публіцыстычнасцю. На наш погляд, у якасці своеасаблівага эпіграфа да ўсёй эсэістыкі У. Караткевіча могуць быць яго ўласныя словы з эсэ «Дыяментавы горад (эсэ пра гісторыю і людзей адной зямлі)»* – аднаго з самых вялікіх у гэтым караткевічаўскім жанры. (А была гэта зямля – радзімай яго маці Надзеі Васільеўны). Гэта было апошняе эсэ У. Караткевіча (датавана 4 верасня 1982 г.) і чытаецца яно, як трапна адзначыў А. Верабей, «як паэма гораду і зямлі». І не толькі як паэма, на наш погляд, гэта паўнавартасны гістарычна-рамантычна-лірычны твор, з якім чытачы пазнаёміліся ўжо пасля адыходу пісьменніка з жыцця.

А пры жыцці? Спашлёмся на сучаснікаў У. Караткевіча. Ёсць успаміны, што калі ён убачыў рэдактарскую «праўку», то, як кажуць у народзе, проста, на нейкі час, «мову згубіў». Даследчык публіцыстыкі У. Караткевіча П. Жаўняровіч, звернуўшы два тэксты – адзін да рэдактарства і другі пасля яго – прыйшоў да аб’ектыўнага вываду, што рэдактары (а гэта было выдавецтва «Беларусь». – *А.Р.*) «прайшліся» па найбольш «рэзанансных» гістарычных падзеях, для паказу якіх аўтар (У. Караткевіч. – *А.Р.*) выкарыстоўвае грунтоўныя і прадуманыя аргументы, імкнучыся ўсё ж не даводзіць да адкрытага супрацьстаяння! Па сутнасці – гэта быў здзек над аўтарскім тэкстам, і разгневаны і абражаны пісьменнік ... вырашыў адправіць эсэ ў хатні архіў. Але выдавецтва «гнула» сваю лінію. І ў канцы 1984 г. купіраваная кніга «Дыяментавы горад (эсэ пра гісторыю і людзей адной зямлі)» была прапанавана чытачам. Мсціслаўцы (а ім, зразумела, не былі вядомыя тонкасці даўнішніх гістарычных падзей, як і рэдактарскія захады. – *А.Р.*), безумоўна, выказалі аўтару самую гарачую ўдзячнасць. А што інтарэс мсціслаўцаў да сваёй гісторыі аказаўся разбуджаным, сведчыць і той факт, што мсціслаўская раённая газета «Святло Кастрычніка» на працягу чатырох месяцаў (лістапад-снежань 1984 г. і студзень-люты 1985 г. – *А.Р.*) друкавала караткевічаўскі «Дыяментавы горад».

Але... чытаем У. Караткевіча: «Вы робіце ўсё, каб зямля працвітала, каб край наш (значыць, пісьменнік разважае не толькі пра Мсціслаўшчыну! У полі яго зроку ўвесь “наш край” – падкрэслена намі. – *А.Р.*) быў уладкаваны, сыты, прыбраны і багаты. Я не магу непасрэдна памагчы вам у гэтым. Але я магу прымусіць вас азірнуцца (падкрэслена намі. – *А.Р.*)». Маем права сцвярджаць, што з гэтага слова пачынаецца трохзвенны ланцужок канцэптаў

* Караткевіч, У. Дыяментавы горад (эсэ пра гісторыю і людзей адной зямлі) / У. Караткевіч // Збор твораў: у 25 т. – Мінск, 2016. – Т. 14.

(сучасны тэрмін беларускіх навукоўцаў XXI ст.), у якіх бачыцца ўвесь Караткевіч – пісьменнік, гісторык, філосаф, які сваёй творчасцю падштурхнуў беларускага чытача (а мабыць, і не толькі беларускага?) азірнуцца на сваю гісторыю, на сваё мінулае, каб праз убачанае і асэнсаванае ацаніць і дзень сённяшні і, нават, невядомы заўтрашні.

Мяркуем, што наступныя словы з гэтага эсэ не маюць ніякіх адносін да самарэкламы: «...Я магу зрабіць так, каб вы ясна ўбачылі прыгажосць нашай прыроды і нашых будынкаў. Я магу расказаць вам пра забытыя і напалову забытыя падзвігі і ўчынкi вашых продкаў. Пра тую прыгажосць, што яны стварылі, і кнігі, што яны напісалі». А далей тая асаблівасць эсэ, якая напamую звязваецца з публіцыстыкай. «...Я магу нагадаць вам, што вы людзі з мінулага, славе і мужнасці, розуму і таленту якога могуць пазайздросціць многія, і што толькі ад вас (усіх беларусаў. – *А.Р.*) залежыць, каб гэтая слава тых, хто заўсёды ідзе наперадзе (падкрэслена Караткевічам. – *А.Р.*) не прапала ў будучых вяках, каб вы заўсёды былі поўныя незалежнай высокай годнасці ў кожным слове і ў кожным учынку, годнасці тых, хто ніколі не плёўся ў хвасце, хто быў, ёсць і будзе ў ліку лепшых».

І колькі слоў непасрэдна з эсэ У. Караткевіча «Дыяментавы горад (эсэ пра гісторыю і людзей адной зямлі)». Безумоўна, правы пісьменнік, сцвярджаючы, што шмат якія гарады, асабліва тыя, у якіх чалавек ніколі не быў, прыманьваюць да сябе, чакаюць свайго адкрыцця. Такой вось «зорнай гадзінай» адкрыцця ў буранную студзенскую ноч 1982 г. стаў для У. Караткевіча Мсціслаў – горад «малы, але вялікі», які ў паслябуранную раніцу «гарэў, іскрыўся, пераліваўся ўсімі колерамі, а найболей блакітным, як адзін вялізны, найчысцейшай вады дыямент».

Блукаючы па мсціслаўскім замчышчы, па гарадскіх вуліцах, сустракаючыся з жыхарамі, пісьменнік усё больш і больш суладаўся з думкай, што яму патрэбна «расказаць усім аб малым, непрыметным, ледзь не самым далёкім ад сталіцы раёне» (ад Мсціслаўля да Мінска 312, да Магілёва – 111 кіламетраў. – *А.Р.*), які адкрыўся яму «як феерыя, як небывалае дзіва, крышталны, бліскучы пад зімовай вясёлкай. ...Незвычайны, дыяментавы, райскі».

Але, на наш погляд, адметнасць караткевічаўскага эсэ аб Мсціслаўлі не ў надзяленні яго, хай і найпрыцягальнейшымі, узвышанымі эпітэтамі (гэта ўжо справа стылю самога пісьменніка. – *А.Р.*), а ў той вялікай ідэі, якая дазволіць праз шматвекавое жыццё горада, «які, здаецца, нічым асаблівым не вызначаецца перад іншымі гарадкамі, якіх на Беларусі сотні», раскрыць «увесь наш гонар і нашу славу» (чытай – беларускія. – *А.Р.*). І прадстаўляе У. Караткевіч чытачу магчымасць азірнуцца на старыя – ад ранняга жалезнага веку і эпохі бронзы – гарадзішчы, курганы, магілы, якія даследаваліся і даследуюцца беларускімі і расійскімі навукоўцамі (Е.Р. Раманаў, А.М. Ляўданскі, С.А. Дубінскі, М.А. Ткачоў, Л.В. Аляксееў, В.М. Ляўко, Т.С. Бубенька і інш.). Дзякуючы археолагам захавана стара-

жытная матэрыяльная культура і на Мсціслаўшчыне, і на шмат якіх іншых тэрыторыях ўсёй Беларусі.

Зразумела, што без увагі Караткевіча-эсэіста не засталіся і адметныя гістарычныя падзеі, у якіх Мсціслаў трымаў у сваіх руках «не толькі меч разбою, але і меч высакароднай і праведнай вайны за айчыну і за самое існаванне роднага племя». Успомніў У. Караткевіч Грунвальд, у якім мсціслаўскі князь Сямён Лугвен кіраваў полацкай, віцебскай, смаленскай, мсціслаўскай харугвамi ратнікаў, мячы якіх «разам з мячамі суседзяў (маюцца на ўвазе войскі Вітаўта і Ягайлы. – А.Р.) кавалі перамогу і здабывалі ёю ўратаванне свету славян».

Год 1569 г. Пасля адміністрацыйнай рэформы Мсціслаў – галоўны горад мсціслаўскага ваяводства – атрымоўвае Магдэбургскае права, у яго склад уваходзяць чатыры паветы – Крычаўскі, Магілёўскі, Чавускі, Чэрыкаўскі. Горад, у якім налічвалася 30 тысяч жыхароў, вядзе актыўны гандаль як з Усходам, так і з Захадам.

Перажылі мсціслаўцы і разбурэнне горада ў час трынаццацігадовай (1654–1667) вайны паміж Масковіяй і Рэччу Паспалітай, і Паўночную вайну, і больш мірнае для Мсціслаўскай зямлі XVIII стагоддзе. «Людзі нібыта звыкліся да ўсяго на шляхах страшнай, крывавай і несправядлівай сваёй гісторыі і, перш за ўсё, звыкліся амаль абьякава пераносіць свае пакуты (гэта і ёсць той пасыл У. Караткевіча ў дзень сённяшні, аб якім разважаюць даследчыкі яго творчасці. – А.Р.) і прымушаюць пакутаваць іншых». І ў XIX стагоддзі горад «не тое, каб перажываў заняпад, а проста жыве сабе, сяк-так».

Прайшоўшы праз XX стагоддзе, пісьменнік вырашае распавядаць аб тым, «што не ўвайшло або часткова ўвайшло ў даведачную літаратуру, аб тым, што сабрана з розных крыніц, што калісьці чытаў...».

Пераказваць усё – будзе не зусім цікава, ды й не зусім ... этычна.

Паспрабуем зацікавіць чытача найбольш адметнымі знаходкамі. Першае, на што звяртае ўвагу пісьменнік, – гэта расповед пра развіццё мастацкай культуры на Мсціслаўшчыне і яе творцах (архітэктары, кнігадрукары, народныя ўмельцы, фалькларысты, пісьменнікі, мастакі, вучоныя). Пісьменнік правядзе чытача і па летніх мясцінах-дарогах Мсціслаўшчыны, па «дыяментавых», але такіх прывабных, як і «сівы» Мсціслаў.

У гэтым вось падарожжы (з убачаным запусценнем помнікаў архітэктурны) нарадзіўся яшчэ адзін канцэпт У. Караткевіча – *аднаўленне*. Памятаеце: спачатку трэба *азірнуцца*, каб убачыць, што шмат з таго, што бачыш, патрабуе *аднаўлення*, інакш кажучы, навукова абгрунтаваная рэстаўрацыя «хворай» спадчыны. Аказваецца, гэта цудоўная зямля была б яшчэ духоўна багацейшая, калі б тое, «што пакінулі людзям нашчадкі, зберагалася, “працуючы” на сучаснікаў і для сучаснікаў».

Убачанае, пражытае і перажытае на Мсціслаўшчыне, падвяло пісьменніка да такіх заключных слоў: «О дзіўная і праз меру прыўкрашаная мсціслаўская зямля! З далёкімі званніцамі і званам каласоў, са светлымі рэкамі і светлымі людзьмі, з гарачым блакітным улетку і бляклашафранавым, з палосамі колеру прускага блакіту, захадам узімку. З трапяткімі і шаўковымі бярозавымі гаямі – і пахмурным заснежаным яловым лесам (на грані прыцемку і ночы), над якім безнадзейна змірылася глухое неба. З залатым россыпам вясновай лотаці і крывавым асеннім лістападам.

Услаўлёная будзь і шчаслівая будзь».

Узнёсла, рамантызавана, філасафічна... Але на гэтым і «стаіць» эсэістыка У. Караткевіча.

Яшчэ адзін вобраз горада, цяпер ужо горада ўсёй сям’і пісьменніка, чытач знайшоў у невялікім эсэ «Рша камен...», прысвечаным 900-годдзю першага ўпамінавання Оршы ў беларускіх летапісах. Вялікі Аршанец пазнаёміць чытача са слаўнымі старонкамі гісторыі, прывядзе ў эсэ тыя факты, якія, на жаль, мала вядомы і сённяшнім аршанцам, але якія пераканаўча сведчаць аб неадрыўнасці гісторыі горада ад гісторыі краіны. Гэта і тое, што яшчэ пачынальнікі горада, тыя, хто «здабывалі балотную, жалезную руду, каменнае масла (нафта дагэтуль точыцца ў ваду з берагоў) і непараўнальны... вапняк» – «Аршанцы – вапеннікі, на вапне любяцца, на вапне родзяцца і ў вапну кладуцца», дык вось, тыя вапеннікі падтрымлівалі крамольнага князя Усяслава ў яго процістаянні з кіеўскімі ўладарамі, «трывала стаялі супраць смаленскага князя Святаслава», «здолелі даць у шыю» маскоўскаму князю Васілю III, а, калі спатрэбілася дапамога віцяблянам у іх процістаянні з уніятам Кунцэвічам, яны ўпісалі сваю старонку ў героіку Віцебскага паўстання 1623 года.

Орша – «даўні ўладар Магдэбургскага права» – памятала і Пятра Першага, і Напалеона, і тое, што ў Грамадзянскую вайну высталяла супраць немцаў, памятае і пра першых «кацюш», і пра Заслонава... У пэўным сэнсе Курган неўміручасці акумулюе ўсе гістарычныя старонкі, занітаваныя пісьменнікам кароткім сказам: «Ніколі не любілі аршанцы тыранства».

Няхай кароткую, але зусім аб’ектыўна пераканальную характарыстыку даў У. Караткевіч і аршанцам: «Усе, хто еў вэнджаную рыбу са славутай аршанскай “курніцы”, гуляў у “піва” на валах “замка Боны” ці на разбураных мурах езуіцкага калегіума, – усе тыя будуць згодныя, што адзначае нас, карэнных аршанцаў, асобая аршанская рошчына», якая скандэнавана «ў незалежнасці, працавітасці, своеасаблівасці меркаванняў».

Няхай у метафару заключаны наступныя словы «Горад-працаўнік, горад-паэт, горад-воін, горад-вучоны», але яны гучаць настолькі публіцыстычна, што мудрасці і ... здравіцы пісьменніка можна толькі пазаздросціць – «жыць табе яшчэ тысячы і тысячы год, да сканчэння зямлі, якога не будзе».

Зразумела, што мы не можам забыцца і пра эсэ-нарыс «Тысячу стагоддзяў табе», напісаны ў часы падрыхтоўкі Віцебска да свайго 1000-годдзя.

Да горада, які, па словах самога пісьменніка, ён памятаў з дзяцінства (праўда, звестак аб наведванні ім Віцебска і ў даваенныя, і ў першыя пасляваенныя гады, нам знайсці не пашчасціла. Напэўна, дзесьці згубіліся. – *А.Р.*), ён звяртаецца з непрыхаваным пафасам: «Шматпакутны тысячагадовы прыгажун! Колькі ж разоў даводзілася табе за гэтую тысячу гадоў твайго жыцця ператварацца ў прысак і ўваскрасаць з гэтага прыску! І хай мяне шасне пярун, калі я, нягледзячы на трывіяльнасць такой паралелі, згадаўшы ўсё гэта, не успомніў фенікса».

Пісьменнік зрабіў даволі цікавую падводку да раскрыцця гісторыі Віцебска. Ён выкарыстаў «рытарычны ход з пытаннем і адказам» (П. Жаўняровіч), «што думаў, што мог прадбачыць у будучых стагоддзях, у шалёным іхнім пажары і дыме гэты невядомы нам чалавек?» (той «Невядомы, Першы». – *А.Р.*). І адказаў сам на такое пытанне:

«Па-першае, ён ужо ведаў, што назва гораду будзе тая, якой мы заўвём яго і цяпер. Чамусьці амаль заўсёды менавіта маленькая, а не вялікая рака даюць назву вялікім гарадам (мабыць, гісторыя хоча хаця недзе выявіць няўхільную справядлівасць).

Па-другое, ён ведаў, што месца вольнае, адкрытае вятрам, высокае, а, значыць, здаровае і бяспечнае і нашчадкам ягоным някепска будзе будзе тут жыць.

Па-трэцяе, ён беспамылкова ведаў, што гораду шырыцца, і расці, і багацець».

Так, не памыліўся той Невядомы, Першы. І з таго месца, дзе маленькая Віцьба злучылася з вялікай Дзвіною, яго ладзі паплывуць як па ўсходняму рачному шляху, так і па шляху «з балгар у грэкі», дый на Волгу, да булгараў волжскіх. А яшчэ ж было мноства сухапутных шляхоў!

Горад рос... І сёння можна сцвярджаць, што прадбачанне У. Караткевіча збылося: у вялікіх і малых крамах, на віцебскіх рынках можна бачыць «арабскія тканіны», «прыбалтыйскі янтар», «нямецкія віны», і імбір, і мігдал, і яшчэ шмат «заморскасцей» – не пералічыш.

Шмат чаго зведала гісторыя Віцебска: «...набрыняла зямля твая крывёю, мой Віцебск! Ты – памежная крэпасць, і князі, і каралі грызуцца з царамі, і вечна ля тваіх брам хмары парахаваго дыму, крыкі, гігантанне коней і шалёны ломат стаялі».

А горад стаяў на месцы, заставаўся на месцы, быў не апошні «сярод пятнаццаці самых значных і вялікіх гарадоў княства» (ВКЛ. – *А.Р.*).

Усё ж горад выстаў, нават згубіўшы свае «Званы» і на колькі год Магдэбургскае права...

І правы пісьменнік у сваім вывадзе: «Чалавек, які першы ўдарыў абухом па першай палі будучага гарадскога частакола, мог быць задаволе-

ны і нашчадкамі, і горадам». І адбылося гэта таму, што «Віцебск, перш за ўсё, з самага пачатку, умеў працаваць і ствараць». І тварылі яму славу Ю. Пэн і М. Шагал, І. Рэпін і К. Малевіч, краязнаўцы і мастакі, педагогі і медыкі, ветэрынары і тэхнолагі.

Выжыў зусім старажытны Віцебск і пасля трагічных старонак найвейшай гісторыі. Мяркуйце самі чытачы – з 11 ліпеня 1941 і па 26 чэрвеня 1944 года горад тапталі фашысцкія боты – са 180 тысяч даваенных жыхароў Чырвоную Армію сустрэлі ўсяго 118 чалавек. Па сутнасці горад быў мёртвы. Але гэта гісторыя. І пісьменнік, блукаючы па вуліцах сучаснага горада, бачыць людзей, твары і ўсмешкі якіх, здаецца, так і кажуць: «Ну, як жа ў Віцебку, ды без Віцебска». Ён перакананы, што тысячагадовы горад будзе і надалей «невывязна прыўкрасны, што людзям у ім жыць будзе добра, што людзі гэтыя не будуць ведаць ні несправядлівасці, ні вайны і што яны будуць лепшыя за нас».

Нарэшце, аб трэцім канцэпце У. Караткевіча. Гэта *веданне*. Вось і замкнуўся наш і... Караткевіча ланцужок: **азірнаўца–аднавіць–ведаць**. Усё цэментуецца ў адзінае цэлае – ведаць, захоўваць і развіваць матэрыяльную і духоўную спадчыну народа. І толькі ў такім выпадку – тут мы поўнасьцю пагаджаемся з пісьменнікам – можна будзе «яшчэ больш умацаваць у нашых людзях, і ў першую чаргу ў моладзі, пачуццё патрыятызму (а значыць, і інтэрнацыяналізму), пачуццё высокай адказнасці за сваю Радзіму, пачуццё павагі да працоўнага чалавека і кроўнай роднасці з ім».

Мяркуем, што не будзе пераўвелічэннем выказацца, што «прыўкрасныя» эсэ У. Караткевіча пра «прыўкрасныя» гарады-старэйшыны Зямлі Беларускай павінны быць настольнай чытанкай і ў Мсціславе, і ў Оршы, і ў Віцебску.

* * *

Часцінку свайго таленту і... сэрца беларус У. Караткевіч падараваў літоўскаму Вільнюсу і ўкраінскаму Кіеву. Першаму прысвечаны нарыс «Вільнюс – часцінка майго сэрца», другому – нарыс «Мой се градок!». Але, па парадку. І адразу ж адзначым, што твору пра Вільнюс (датуецца 1980 г.) папярэднічала эсэ «Дружба навек», якое ўбачыла свет у літоўскім друку ў 1965 г. Напомніўшы ў ім чытачу пра тое, што 22 сакавіка 1864 г. у Вільні, на Лукішках быў павешаны «один из самых благородных людей нашей родины, Кастусь Калиновский», пісьменнік падкрэслівае, што сярод многіх думак у яго была адна, галоўная – «мысль о дружбе наших народов, о крови, совместно пролитой ими в борьбе за свою свободу».

Але тады, у 1965 годзе думалася як думалася. І У. Караткевіч у сваім эсэ называе прозвішчы тых людзей, якія цэментавалі дружбу двух суседніх народаў. Каліноўскі, Мацквявічус, Францыск Скарына, Адам Кіркор, Цётка, Людас Гіра, Янка Купала, вядомыя дзеячы літоўскай мастацкай культуры –

кампазітар Шымкус, мастак Жмуйдзвявічус, геніяльны Чурлёніс, паэт Білюнас і інш. А яшчэ была Літоўска-Беларуская рэспубліка, праца ў Мінску ў 1930-я гады групы літоўскіх пісьменнікаў, якая выдавала сваю газету «Радонасіс артоэс», былі шматлікія пераклады кніг беларускіх аўтараў на літоўскую і літоўскіх – на беларускую мову, было яшчэ шмат чаго. І робіць пісьменнік свой вывад, што «нас нішто не ссорило і нішто нікогда не будзе ссорить. Потому что разные наши языки, но одинаковы наши души».

На вялікі жаль, памыляўся наш зямляк. З пазіцый XXI стагоддзя стала бачна, што для сённяшніх літоўцаў нічога такога не было. Яны заўсёды былі самі па сабе – вялікія, самастойныя, незалежныя.

А ў 1980 г. пісьменнік, выкарыстоўваючы чыста эсэісцкі прыём, звяртаецца да Вільнюса, выказваецца эмацыянальна адкрыта: «Горад мой! Любоў мая да цябе нарадзілася так даўно, што я нават не помню калі. І, думаю, да скону дзён маіх застанеца са мной». Вільнюс не толькі горад-сусед, але і яго Караткевіча горад, які стаў часткай душы яго і якому ён бязмерна ўдзячны за духоўную, душэўную і творчую падтрымку. «Колькі перамерылі крокаў мае ногі на тваіх гарбатых тратуарах. З сябрамі, дзяўчатамі, самім сабою! Колькі вершаў я тут напісаў! Колькі нечаканых і найлепшых думак нарадзілася тут (горад гэты – каталізатар высокай, часам парадаксальнай думкі)! Колькі падарыў ты мне нязмернай радасці і вялікага гора, за якія я роўна благаслаўляю цябе». Такім вось быў для У. Караткевіча Вільнюс – горад, любоў да якога ўзнікла ў яго з першага позірку.

Пераканаўчы прыклад дыялектыкі гістарычнага і душэўнай адкрытасці, нават спавядальнасці, якая раўнае нарыс «Вільнюс – часцінка майго сэрца» з лепшымі праязнымі творамі У. Караткевіча.

У тым жа 1982 г., калі было напісана эсэ пра Мсціслаў, У. Караткевіч працаваў над нарысам-прысвячэннем яшчэ аднаму гораду, а менавіта, гораду яго студэнцкіх гадоў, «матэры городов русских, столице Украины – Киеву». Гэта быў адметны нарыс «Мой се градок!»*. На наш погляд, гэта адметнасць вызначаецца наступным:

Пісьменнік у нарысе выступаў, як творца, якому падуладны ўсе сакрэты эсэісцкага жанру. Чытаем назву: пытанне яшчэ не зададзена, а аўтар, не даючы тлумачэнняў (іх чытач знойдзе ў тэксе) адразу ж заяўляе, што гэта яго горад: «...хочацца загарлаць ва ўсё горла: “Мой! Мой гэта градок! І спрадвеку быў мой, як спрадвеку маёй... была, і ёсць, і будзе мая вялікая рака!”». І згодна з пісьменніцкім правілам выражэнне асабістых пачуццяў пераходзіць да нарысавага расповеду пра гісторыю Кіева, а яна займае значную частку нарыса. Пачынаючы з эпохі дапісьменства – «Няма ніводнага пасялення, якое б існавала ўвесь час ад эпохі бронзы і ранняга жалеза і аж да сярэднявечча, калі ўзнікла пісьмовая традыцыя, ці крыху раней, да эпохі

---

* Лёс нарыса пра Кіеў аказаўся больш шчаслівы, чым пра Мсціслаў – твор быў надрукаваны ў 5-м нумары часопіса «Малодосць» за 1982 г.
Гл.: Караткевіч, У. Мой се градок! / У. Караткевіч // Збор твораў: у 25 т. – Мінск, 2016. – Т. 12. – С. 446.

легендарных братоў-заснавацеляў горада Кія Шчэка і Харыва» – У. Караткевіч знаёміць чытача з гісторыяй Кіева як праз асэнсаванне аўтарытэтных гістарычных крыніц (часта ставячы іх пад сумленне), так і праз асабістыя ўспаміны і ўражанні. «...мясціны кіеўскія дыхаюць старажытнасцю, і параўнаць гэта адчуванне подыху гісторыі, гэтае фізічнае пачуццё павяву вякоў ... можна хіба з тым, якое ахоплівае цябе на полацкіх стромах». І вось «пра гэтае адчуванне стагоддзяў, пра тое, як чытаў кнігу гэтага горада адзін чалавек (малады Караткевіч. – *А.Р.*), я і раскажу на гэтых старонках».

Пераказваць гістарычны расповед пісьменніка бессэнсоўна. Яго трэба чытаць, чытаць уважліва, радок за радком (як кажуць, з карандашом у руцэ). Мы ж адзначым, што пісьменнік не гісторык, а менавіта пісьменнік, які, насычаючы нарыс разнастайнымі фактамі і ўражальнай вобразнасцю, стварыў твор, які, на наш погляд, адпавядае ўсім канонам гістарычнай навукі.

Другая частка нарыса – аб тым, як жартавала, геройствавала, спаборнічала ў высокароднасці наша мушкецёрства (студэнцкае) – войска, служба ў якім для У. Караткевіча мела адну цікавую асаблівасць: прапускаць, нават, заняткі (“ледзь не да выключэння з універсітэта”), каб больш часу заставалася на бібліятэку. Там з ім, прызнаецца пісьменнік, «... гаварыў (на лекцыях. – *А.Р.*) яловай мовай пра моранага дуба думкі сучасны варыянт пячыцеля Карнілава, а там мне грывелі, шапацелі, спявалі Дастаеўскі і Сафокл, Шаўчэнка і ўсе старыя ўкраінскія, беларускія і іншыя гісторыкі, там былі Катул, Антоніч, Рыльке, паэты “Млодай Польскі”, Бунін, Ясенін і Грын, стаптаны тады Важдзевым з зямлёю, невядомы мне да таго (ды, па-мойму) і на радзіме тады не сярод усіх папулярны) Норвід». І тое, што ён з тагачаснымі крытыкамі і літаратуразнаўцамі і згаджаўся, і гатовы быў паспорыць – усё вяло да галоўнага: «у каморы чалавечых думак і пачуццяў», ён «прымаў *сам* і адваргаў *сам* (выдзелена намі. – *А.Р.*), давяраючыся толькі ўласнаму мозгу, сэрцу, сумленню...». На шчасце, на гэтым шляху да самаспасціжэння, самаразумеання і ўрэшце самавыражэння была цудоўная прафесура (асцярожна-іранічны, адкрыты і шчыры да Караткевіча А.І. Бялецкі, непрыкметны, а між тым шырокі эрудыт А.А. Назарэўскі, вельмі-вельмі цікавы і ... сівы С.І. Маслаў, прафесар Шамрай, паэт Рыльскі і «свяцейшая» для студэнтаў Л.А. Панамарэнка), якая была з людзей «добрай школы» і памятала, «што Сакрат не пакінуў кніг, затое пакінуў вучняў».

А яшчэ былі знаёмствы с зоркамі ўкраінскага мастацтва (Барыс Гмыра, Зоя Гайда, Васіль Сіманенка, Барыс Алейнік і шмат іншых), якія пашыралі шляхі да разумення ўкраінскай мастацкай культуры, яе неадрыўнасці ад такой жа славянскай, але беларускай.

Такім узнёслым, захапляючым расповедам У. Караткевіч, безумоўна выказаў сваю ўдзячнасць (тут мы поўнасцю пагаджаемся з П. Жаўняровічам) Кіеву, які да апошніх дзён быў горадам Караткевіча і які, па сутнасці, расправіў крылы “маладому і звонкаму шпаку”.

Самыя добрыя пачуцці і самыя цёплыя словы У. Караткевіч выказа ў адрас Палесся, і старажытнага Турава, якія ён палюбіў шчыра і назаўсёды (нарыс «Званы ў прадоннях азёр» і «Сцюдзёная вясна, або 1000 год і 7 дзён»), зямлі браслаўскай (цудоўнае эсэ «Браслаўе», якое пры жыцці пісьменніка чамусьці не друкавалася), і, канечне ж, зямельцы-Маці, роднай Бацькаўшчыне (эсэ «Зямля пад белымі крыламі») (самы вялікі эсэістычны твор. – *А.Р.*). Зноў жа прагучыць канцэптуальнае меркаванне пісьменніка: «Зберагаць годнае і вялікае старое. Ствараць годнае і вялікае новае. Толькі годнае. Толькі вялікае».

Не забудземся і пра краіну, якая, па У. Караткевічу, «менавіта янтарная, а не бурштынавая». Размова ідзе пра «Казкі Янтарнай краіны» (былі надрукаваны ў другім нумары часопіса «Полымя» за 1963 г.). Аб тым, як пісаліся «Казкі Янтарнай краіны», У. Караткевіч паведамляў свайму сябру Іераніму Стулпану ў лісце ад 25 ліпеня 1962 года: «В Рогачеве все эти дни писал для “Полымя” путевые заметки о Латвии. Уже почти написал. Вышли не путевые заметки, а стихи в прозе (падкрэслена намі. – *А.Р.*), кое-где раздумчивые, кое-где с юмором». І, канечне, зойдзешся ад смеху, калі будзеш, напрыклад, чытаць «Казку пра чалавека, які сыходзіў у пекла».

* * *

Адзначым, што даволі аб’ёмны пласт у эсэістыцы У. Караткевіча займаюць эсэ-партрэты (прысвячэнні), адрасаваныя дзеячам мастацкай культуры (і не толькі беларускай). Яны (па-караткевічаўскаму «прыўкрасныя»), на наш погляд, могуць (без пераўвелічэння) узбагаціць любое энцыклапедычнае выданне. Каб не інтрыгаваць чытача, назавём некаторыя з іх. Гэта, у першую чаргу, прысвячэнні ўкраінцам Тарасу Шаўчэнку «І будуць людзі на Зямлі» (1963) і Лесі Украінцы «*Saxifraga*» (1970), расійскаму савецкаму пісьменніку, лаўрэату Нобелеўскай прэміі Міхаілу Шолахаву «Ні ціхім і сінім Доне...» (1975). Зачараваны «Палане-зам Агінскага» і ў сувязі са 100-годдзем з дня нараджэння вядомага кампазітара і палітычнага дзеяча М.-К. Агінскага, які актыўна ўдзельнічаў у паўстанні Т. Касцюшкі 1794 г. і якому прыпісваецца аўтарства музыкі цяперашняга гімна Польшчы («Яшчэ Польшча не згінула») (з 1822 і да смерці ў 1833 годзе знаходзіўся ў эміграцыі – жыў у італьянскай Фларэнцыі) пісьменнік прысвяціў эсэ «Песня з паўночных Афін» (1965).

Але галоўная ўвага ўсё ж удзялялася знакамiтасцям роднай Беларусі. Як у народзе кажуць, на адным уздыху чытаюцца эсэ, прысвечаныя літаратарам: М. Багдановічу – «Летапісец» (1962)*, Я. Купалу – «Пакуль гэта сэрца б’ецца» (1962), М. Лужаніну – «Цёплы жнівеньскі поўдзень» (1969), Я. Брылю – «Мой друг і мая зямля» (1969), У. Калесніку – «Шляхі

---

* Гэта год, як сведчаць літаратуразнаўцы, стаў для У. Караткевіча годам-пачынальнікам у жанры эсэ.

ў палях» (1972), Я. Сіпакову – «Справядлінасць» (1977); мастакам: А. Кашкурэвічу – «Князь і гуслар» (1969) і «Жажда» (1972), І. Паплаўскаму – «Узыход на вяршыні» (1976); кампазітару Р. Шырме – «Наш дзядзька Рыгор» (1971).

А яшчэ былі цудоўныя эсэ-прысвячэнні вялікім беларускім асветнікам Ефрасінні Полацкай («Святая Прадслава» (1973) і Францыску Скарыне «Вера ў сілу дабрыні, або Сын Беларусі, сын Прагі» (дарэчы, напісаны ў Празе 5 ліпеня 1973 г.). У 1980 г. пісьменнік прысвяціў Ф. Скарыне яшчэ адно эсэ – «Подзвіг Францыска Скарыны».

Але звернемся да эсэ «Кастусь Каліноўскі» (да 100-годдзя з дня пакарання смерцю (1964)). І не толькі таму, што яно прысвечана любімаму пісьменнікам гістарычнаму дзеячу Беларусі, але і таму, што яно сведчыць аб веданні У. Караткевічам багатых традыцый расійскай эсэістыкі.

Вось прыклад.

Пачатак шэдэўра М. Цвятаевай эсэ аб М. Валашыне «Живое о живом (Волошин)», «Одиннадцатого августа – в Коктебеле – в двенадцать часов по полудни – скончался поэт Максимилиан Волошин».

Здавалася б – голы эмпірычны факт, але далей Цвятаева пашырае яго так, што ён становіцца мысліцельнай універсальнай, якая не патрабуе ніякага домysла, а дэшыфруецца праз абсалютна праўдзівы падзеі.

І пачатак эсэ У. Караткевіча «Кастусь Каліноўскі...» ...у якім згадаем два канкрэтныя факты. Першы: «...Была цёмная і снежная ноч 29 студзеня 1864 года. Салдаты абкружылі квартал Святаянскіх муроў і распачалі планамерны вобыск». І другі «Гэта было 10 сакавіка 1864 года (па старым стылі. – А.Р.) у дзесяць гадзін трыццаць хвілін».

І далей...

А далей... Вось канкрэтныя часовыя прамежкі, якія ў якасці вызначальнага для лёсу К. Каліноўскага абраў пісьменнік – 29 студзеня – 10 сакавіка 1864 года, усяго 40 дзён. Але У. Караткевіч правёў чытача праз неапраўдана кароткае, 26-гадовае жыццё Кастуся Каліноўскага. І, мабыць, галоўнае з эсэ – гэта тое, што за такі кароткі жыццёвы шлях ён (Wincenty Konstanty Kalinowski – рэпрыза наша. – А.Р.) паспеў «стварыць вольную беларускую прэсу, пасеяць насенне народнага гневу, узрасціць яго і зжаць пасеў. Спачатку ён кіраваў паўстанцамі Гродзеншчыны, а потым ускладаў на свае маладыя плечы паўстанне ўсёй Беларусі і Літвы. І калі “белае” панства здрадзіла і кінула ўзброены народ, Каліноўскі ўзначаліў яго і з неймавернай сілай волі трымаў гэты цяжар пяць месяцаў».

Паўстанне на Беларусі і Літве 1863–1864 гг. было падаўлена. Шмат было прычын, але адной з галоўных, безумоўна, можна назваць здраду Вітольда Парфіяновіча, назваўшага царскім сышчыкам месца ў Вільні, дзе хаваўся К. Каліноўскі.

Аб стойкасці і адданасці справе сведчыць, па У. Караткевічу, тое, што Каліноўскі «ні на допытах, ні на судзе... не зрабіў нічога, каб палегчыць сваю

долю. Чалавека павесілі на Лукішскай плошчы ў Вільні». Такім чынам, «была зроблена адна з самых чорных спраў, якія ведала беларуская гісторыя».

Эсэ, прысвечанае К. Каліноўскаму, – невялікае. Усяго некалькі кніжных старонак. Але пісьменніку і іх хапіла, каб узвысіць годнасць аднаго Чалавека (неардынарнага і нават легендарнага) і выкрыць агіднасць і здраднікаў, і карацеляў.

Зусім у іншай танальнасці вытрымана эсэ «Наш дзядзька Рыгор», прысвечанае народнаму артысту СССР кампазітару Рыгору Раманавічу Шырме, «...чалавек, якому за багатае яго жыццё часта даводзілася не словам, а справай даводзіць гарачую любоў да роднага меласу».

Звернем увагу чытача па наступную, на наш погляд, адметную паралель: песнямі звiніць пружанская зямля – радзіма Р. Шырмы. Тут «спяваюць сiнія роўныя лясы, спяваюць салаўі ў альховых зарасцях, спяваюць у залатым вячэрнім сонцы пчолы, спяваюць лянотныя рэкі і сама зямля». І адзін Чалавек, дзякуючы якому спяваюць не толькі многія народныя хоры, але на ўсю краіну п'е адзін з найлепшых харавых калектываў СССР – Дзяржаўная акадэмічная харавая капэла Беларускай ССР.

І чыста эсэісцкі прыём – зварот пісьменніка да ўласных успамінаў з 1955 года, калі ён удзельнічаў у рэспубліканскай нарадзе маладых пісьменнікаў: «Выйшаў невысокі, сiвы, як абдуванчык, чалавек з абліччам ці то настаўніка, ці то гэткага беларускага Дон Кіхота і загаварыў прыемным глухаватым голасам, з гэткім мяккім пружанскім акцэнтам: “гэ-то-го”, “за-мно-то”. Загаварыў у віслыя вусы і сiвую экспаньёлку рэчы, якія адразу зачаравалі нас. І адразу выяснілася, якая велічная рэч наша песня, колькіх кампазітараў, ад Манюшкі да Рымскага-Корсакава, яна натхняла. І загучала арыя з “Галькі”, заснаваная на мелодыі нашай песні, і “Песня Леля”, якой, на самай справе, з’яўляецца наша “Ой, ляцеў арлішча”».

І зноў жа – аб Чалавеку, Грамадзяніне, які жыве для людзей і ... песні – Першай і апошняй яго любові. Арганічным чытаецца зычанне У. Караткевіча юбіляру (Р. Шырме споўнілася 80 год. – *А.Р.*): «Дзякуй Вам ад імя ўсіх нас. Жывіце яшчэ сто год на радасць нам, лютучая наша песня, наш дарагі дзядзька Рыгор».

Не будзе пераўвелічэннем, калі, абагульняючы, адзначыць, што ў сваіх эсэ У. Караткевіч быў не толькі «бадай, што непераўзыдзеным майстрам гэтага жанру» (Г. Кісялёў), але і абагаціў самасвядомасць беларускай літаратуры ў суадносінах яе з іншымі тыпамі мыслення-творчасці.

* * *

Мяркуем, што мы не памылімся, калі будзем сцвярджаць, што першапачатковая справа літаратурна-крытычнага аналізу У. Караткевічам была зроблена ў 15-гадовым узросце ў артыкуле «Алексей Константинович Толстой». Аднак развіццё творчай дзейнасці чамусьці затармазілася, аж да

таго часу, калі ў сярэдзіне 1960-х гадоў у друку з’явіліся эсэ «Saxifraga» і «Летапісец», прысвечаныя адпаведна ўкраінцы Лесі Українцы і беларусу Максіму Багдановічу. Станоўчыя водгукі крытыкаў падмацавалі і ўпэўненасць пісьменніка ў магчымасці выказаць уласную літаратурнаўчую ацэнку таго або іншага твора на старонках друкаваных выданняў. Пачаў з аналізу перакладчыцкай дзейнасці беларускіх аўтараў. (Мы не ставілі за мэту дэталёвы пераказ кожнага з артыкулаў – яны ўсе надрукаваны ў 12–14-х тамах «Збору твораў»). Прапануем чытачам пазнаёміцца з некаторымі.

І пачнём з разважанняў У. Караткевіча аб слынным беларускім пісьменніку XIX стагоддзя Яне Баршчэўскім, якімі ён падзяліўся з Я. Брылём у сваім лісце да яго ад 14 верасня 1964 года. «Ці не час рэабілітаваць Яна Баршчэўскага»? Дзівосны пісьменнік, стыліст, Беларусь пяшчотна любіць, дыялогі – па-беларуску, стыль, побыт, фантазія, народны характар – усе чыста беларускія. А што, калі мы перагаворым з Броўкам ды “Шляхціча Завальню” перакладзём, араматычным такім, дабротным старым стылем. Бо ў вершы “Рабункі мужыкоў” – ну нічога рэакцыйнага няма. Рэкнуў гэта нейкі халуў, выхаванец вульгарна-сацыялагічнай школы ў 20-я гады – а мы дагэтуль верым. А кнігу дастаць ніхто не можа, каб упэўніцца: бібліяграфічная рэдкасць. Каб ты ведаў, які сімпатычны чалавек, патрыёт, талент, дэмакрат! Падумай, да рэвалюцыі ганялі за дэмакратызм, пасля – за ўяўную рэакцыйнасць. А гэта проста беларускі Гогаль (падкрэслена намі. – *A.P.*). Як ён ад сваёй зямлі, але на чужой мове – так і Ян. І па таленту – ранні Гогаль. Сто дваццаць год ганення, падумай толькі! А як расунуцца межы літаратуры! Першы ж ён! І такі тыповы, рамантычны беларускі гафманізм! І такая фантазія! Янка, давай зробім. Я і ілюстрацыі зраблю, бо ніхто з нашых мастакоў і побыту, і гарнітураў, і духу эпохі не разумее. Мы з табой людзі грэшныя, бо ад жыцця. Але шмат нам грахоў даруецца, калі вернем забыты цень. Несправядліва забыты. ...Баязлівасць толькі наша трымае такога чалавека ў забыці. Суседзі Дзяржавіна [...], што двух пугачоўцаў “для вдохновения пиитического” загадаў павесіць, помняць за наяўнасць некаторага таленту. А мы – дэмакрата, паэта, патрыёта забылі. Сорам нам».

Радкі з пісьма – дзёрзкавата-публіцыстычныя, але... зусім праўдзіва-справядлівыя. Чаму мы так сцвярджаем? А таму, што беларускім навукоўцам і літаратарам спатрэбіцца больш за 35 гадоў, каб імя Я. Баршчэўскага зазьяла на небасхіле беларускай літаратуры, як той жа караткевічаўскі мсціслаўскі дыямент.

Не будзе перабольшваннем, калі падкрэсліць, што штуршком для вяртання Баршчэўскага ў беларускую мастацкую культуру сталі Міжнародныя баршчэўскія чытанні, арганізатарам якіх сталі ў 1998 годзе Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава і вядомы беларускі даследчык творчасці Я. Баршчэўскага М. Хаўстовіч.

На наш погляд, сярод усіх аналітычных матэрыялаў У. Караткевіча асабліва вызначаецца яго эсэ «Справядлівасць», прысвечанае земляку У. Караткевіча пісьменніку Янку Сіпакову. Але перш – невялічкае адступленне.

Сваю першую «Баладу аб арганаўтах» У. Караткевіч напісаў у кастрычніку 1959 г. і да таго часу, калі Я. Сіпакоў выдаў сваё «Веча славянскіх балад», ён ужо быў вядомым аўтарам у жанры балады (было напісана 17 балад, апошняя «Балада пра развітанне» датуецца 1984 г.), і ён не змог не адгукнуцца на сіпакоўскае «Веча славянскіх балад». У 1974 г. У. Караткевіч на рускай мове напіша рэцэнзію для часопіса «Нёман». Але... яна не друкавалася – рэдактарскія праўкі і заўвагі прывялі да таго, што У. Караткевіч вымушаны быў забраць рукапіс. Вярнуўся да яго ў 1976 г., завяршыўшы працу ў Дубултах, дзе пісьменнік знаходзіўся на адпачынку. Рэцэнзія была надрукавана ў «Літаратуры і мастацтве» 27 чэрвеня 1977 года.

Мы ж будзем спасылацца на эсэ-рэцэнзію «Справядлівасць», змешчаную ў 12-м томе «Збору твораў» У. Караткевіча. Заўважым, што і на першае, і на другое (значна дапоўненае) «Веча славянскіх балад» літаратуразнаўцамі, крытыкамі, рэцэнзентамі, нават чытачамі меркаванняў было выказана даволі шмат. Але, як падалося нам, іх узровень, часцей за ўсё, быў або спрошчана прафесійным або аматарскім і прайграваў ацэначным суджэнням (не, не антыпода Я. Сіпакова, а калегі па жанравым цэху) У. Караткевіча. Маём на ўвазе яго вызначэнне той грамадскай значнасці, таго аб'ядноўваўшага тагачаснае (і гістарычнае) славянства ў адносінах да сваёй гісторыі, аб чым і напамніў чытачам У. Караткевіч. «У сябе самой цэльнай кнізе заключаны яшчэ высакародныя мэты, якіх хоча дасягнуць аўтар, высокая ідэя (і мужнасць у дасягненні яе), розум, сэрца, захапленне перад чалавекам і супакутванне яму, нястомная, бяссонная нянавісць да яго ворагаў. ...Гэтая кніга ўся – адзін аголены нерв. Гісторыя пакут. Прычым не толькі гісторыя пакуты македонца, беларуса, рускага, славена, а і ўвогуле гісторыя пакуты Чалавека, імя якому Славянін».

Аналізуючы задуму Я. Сіпакова данесці ў паэтычнай форме гісторыю славянства ад яе першага вітка, У. Караткевіч прыходзіць да абгрунтаванага вываду: задума ўдалася ў такім поўным аб'ёме, што яе філасофская сістэма здзіўляе не майстэрствам і не мастацкасцю («...такіх кніг многа». – У. Караткевіч), і нават не накалам гуманізму («...і гэта ў беларускай кнізе не рэдкасць, хутчэй правіла». – У. Караткевіч), а тым «што ... кніга – адзін выдых». І хлопец гэты (Я. Сіпакоў. – *А.Р.*) «сам таго не жадаючы, даў ладнага выпятка паэтам» караткевічаўскага пакалення, у тым ліку і яму самому. (Такую крытычную і самакрытычную ацэнку ў беларускай літаратурнай крытыцы сустрэнеш нячаста. – *А.Р.*). Што ж, па У. Караткевічу, удалося Я. Сіпакову? Гэта паказ таго, што да бедаў народных часта вядуць:

– «вечныя пошукі святыні не там, дзе трэба яе шукаць («Пустэльнік»)»;

– залішня «прывязанасць да свайго і абьякавасць да агульнай справы (“Валы”»);

– «што іншы раз адольвае коснасць (“Крылы”, “Купіна”»);

– «што не стаяць адзін за аднога, не падтрымліваюць брата (“Рэха”»);

– «за неразумную ўладу адных (“Булава”»);

– «за не менш неразумную пакорлівасць другіх (“Конь”»).

У рэшце рэшт такія «гістарычныя ўмовы стагоддзямі сеялі між славян раз’яднанасць». (Адзначым, што вывад У. Караткевіча не згубіў сваёй актуальнасці і ў наш час. – *А.Р.*)

Прааналізаваўшы балады «Мячык», «Урок», «Слёзы», «Чорны брат», «Апошняя просьба князя», «Пыл», «Анафема», «Грунвальд», «Чубы» і інш., У. Караткевіч выкажацца, што ў кнізе ёсць «цэльнасць», ... «ёсць высакароднасць», «і вядомы ж, талент, які лёгка заўважыць кожны. Хто прачытае гэтую кнігу».

У завяршэнне – эсэістычны вывад У. Караткевіча: «Пра мастацкія якасці кнігі казаць не буду. Агромністая задача, якую ўзваліў аўтар на свае плечы, не магла быць выканана не мастаком. Скажу адно: нездарма пасля назвы стаіць не “вершы”, а “паэзія”. Гэта і ёсць сапраўдная, чыстай вады паэзія».

І пажаданне – зноў жа ў стылі пісьменніка-эсэіста. «Па тым, як аўтар размахнуўся, як яму ўдалося ўдарыць, ён стварыў дзеля сябе і нас, дзеля грамадства адну з кніг свайго жыцця (падкрэслена У. Караткевічам. – *А.Р.*). Ці будуць у яго іншыя – залежыць толькі ад яго аднаго. ... Але пасля такой кнігі ён проста не можа ... ды не, проста ніхто ад яго не пацерпіць вершаў слабых, вершаў хаця б напалову хлуслівых, вершаў-фігавых лісцікаў.

Ён павінен трымацца на вышыні, якую ён сам заваяваў для сябе. І няхай памятае, што нічога няма лягчэйшага, чым страціць такі (падкрэслена У. Караткевічам. – *А.Р.*) давер.

Што ж, ён сам хацеў гэтага і сам гэтага дабіўся. Так што – хочаш не хочаш – а трэба трымацца».

Аб тым, што Я. Сіпакоў з чэсцю выканаў караткевічаўскі наказ, сведчыць і прысуджэнне яму ў 1976 г. Дзяржаўнай літаратурнай прэміі імя Я. Купалы і ўся яго далейшая (да апошніх дзён жыцця) літаратурная творчасць.

А яшчэ Караткевіч-эсэіст напіша аб’ектыўна-прынцыповыя рэцэнзіі на паэтычныя зборнікі А. Наўроцкага, вечнага «сябра» Р. Барадуліна, М. Аўрамчыка, В. Зуёнка, калектыўную кнігу паэзіі «Далягляд», пераклады В. Сёмухі, У. Дубоўкі, Я. Семяжона з англійскай і нямецкай класікі, «Сказанне» пра Апанаса Берасцейскага, П. Бітэля, першую кнігу паэзіі А. Глобуса (рэцэнзіі на пераклады В. Сёмухі, кнігі П. Бітэля і А. Глобуса пры жыцці У. Караткевіча чамусьці не былі надрукаваны).

Для прыкладу, колькі вытрымак з караткевічаўскіх артыкулаў, што напісаны чалавекам, які не лічыў сябе «крытыкам»:

– З артыкула «Запрашэнне да свята» на кнігу Алеся Наўроцкага «Неба ўсміхаецца маланкаю»: «Наўроцкі вельмі народны паэт – у разуменні, і найвышэйшым разуменні слова “народнасць”, – але гэтага мала. Такого паэта не магло быць яшчэ дзесяць год таму, у час няшчырасці і пакут прытоенай праўды. Таму што менавіта ён – і ніхто іншы – не сказаў дагэтуль такой праўды аб нашым пакаленні, не з’явіўся да такой ступені паэтам пакалення, людзі якога не былі салдатамі вайны, але ў поўнай меры вынеслі на дзіцячых плячах ліхалецце вайны і яе гнеў ... Часам ён трохі “імпрэсіяністычны”, але ўсё ж ён паэт вялікага трагізму і веры ў будучыню».

– З артыкула «Крэсіва. Іскры. Агонь» на кнігу В. Зуёнка «Крэсіва і лірыка»: «Перад намі паэт. Паэт адметны, свежы, паэт са сваім зрокам, са сваім адкрытым гукам жыцця, слыхам, адкрытым болю і любові сэрцам. ... Якасць (галоўная. – *А.Р.*) гэтая – сапраўдная чалавечая дабрата, той гуманізм, якому павінна вучыць паэзія і дзеля якога яна толькі і існуе на зямлі».

Ён (гуманізм. – *А.Р.*) у паэта ва ўсім ... Словам Васіль Зуёнак з тых, хто стаў бы нарогам, рунню, дажджом, хлебам і, урэшце, зноў чалавекам.

У маленькай кніжцы шмат вершаў з глыбокай філасафічнасцю. Так, ёю, бо сказанае аб простасці, чысціні, празрыстасці зусім не выключае складанасці. І не выключае глыбокага майстэрства. ... Яшчэ адной якасцю паэта ёсць трывалая і духоўная моцная народная стыхія. ... І цудоўная лірыка разлукі і кахання, то гарачая, то празрыстая і чыстая снегавай беллю».

– Аб перакладзе В. Сёмухам «Фауста» І.-В. Гётэ (на беларускую мову быў перакладзены ўпершыню. – *А.Р.*): «Работа Сёмухі грунтаваная, я сказаў бы, па-даследніцку сур’ёзная. Дасканалая ведаючы нямецкую мову (арыгінал), досыць добра – лацінскую (найлепшы з усіх перакладаў “Фауста” – дагэтуль пераклад Я. Райніса), ён зрабіў вялізную, катаржную працу, каб паэма Гётэ стала набыткам беларускага чытача. ... Кніга можа трывала заняць сваё месца на сталым кожнага чытача. Кожнага даследчыка, кожнага студэнта і вучня... Асабліва ўдаліся В. Сёмуху Мефістофель, Фауст, Вагнер, народныя сцэны, сцэна на Брокене і ўсе тыя кавалкі, дзе аўтар змагаецца супраць цемрашальства і сярэднявечча, дзе ён адмаўляе і шукае».

– «Гаўрук (паэт Ю. Гаўрук. – *А.Р.*) наогул шмат зрабіў для таго, каб даць пераклады (байранаўскіх твораў. – *А.Р.*) правільныя, дакладныя, зробленыя на высокім, хаця, можа, і трохі сухаватым прафесійным узроўні».

– «А перакладчык (У. Дубоўка. – *А.Р.*) чалавек светлы, нават у самым нясцерпным болі, ён спявае вершамі нават тады, калі туга вось-вось задушыць. Ён – элін, а яшчэ лепей, ён проста рамантычна-мужны, сапраўдны славянскі паэт... І вось таму так выключна добра атрымаліся ў яго пераклады двух вершаў са “Стансаў да Аўгусты”. Гэта – “Калі згасіў праменні змрок” і “Захапілася сонейка лёсу” ... Дубоўка паказаў, якія разнастайныя рэчы ён можа рабіць. І бліскуча рабіць».

– «Хацелася б сказаць некалькі слоў аб перакладзеным Максімам Лужаніным “Прароцтве Дантэ”. Праца зроблена на дастаткова высокім мастацкім узроўні, і гэта асабліва прыемна таму, што Дантава тэрцына (у Байрана яе метрыка трохі парушана) з яе пяцістопным ямбама і пераплеценай ланцужна-неразрыўнай рыфмоўкай – памер вельмі, надзвычай складаны, памер, якім не кожны паэт можа рызыкнуць».

– Мая думка такая, што “Сказанне пра Апанаса Берасцейскага” (гістарычная паэма паэта, перакладчыка і краязнаўца Пятра Бітэля. – *А.Р.*), безумоўна, варта друкаваць, рэч, безумоўна, заслугоўвае ўвагі сённяшняга чытача натуральнай, непасрэднай і шчырай прастатой светаадчування і пачуццяў. Ну і яшчэ тым, што паказвае нам на ўвесь рост адну з самых магутных і нязломных у служэнні радзіме постацяў нашай беларускай гісторыі. ...Сказанне апраўдае і нясхільнасць аўтара (П. Бітэля. – *А.Р.*) да эфектных паэтычных карцін, і тое, што ён не хоча па-рабску прытрымлівацца мёртвай літары гістарычнага дакумента».

– «Вершы ягоныя (размова пра кнігу А. Глобуса “Юна-10”. – *А.Р.*) крыху сходныя з уласнымі жывапіснымі накідамі. А з гэтага вынікае, што і чытач павінен быць крыху мастаком і валодаць выняткавай, часам нават большай чым у паэта сілай уяўлення (падкрэслена У. Караткевічам. – *А.Р.*) ... А ў Глобуса назіральнасць, якая здзіўляе, ... гэта спроба па-новаму асэнсаваць такія з’явы, як жыццё і смерць».

– Аб перакладзе «Выбранага» Дж. Байрана (Мінск, 1963): «...я адразу быў уласна захоплены лаканізмам “Урыўка” (Дж. Байрана) (пераклад Я. Семязона. – *А.Р.*) і простага гаротнасцю верша “Што ж, ты шчаслівая” ў яго перакладзе. Нібы і тугі асаблівай няма, часам верш нібы кідаецца ў прозу, але сэрца аж заходзіцца ад болю».

Эпіграфы і эпітафіі перакладаў для зборніка Я. Семязона. – Аб іх, бадай, і не варта шмат гаварыць. Зроблена гэта лаканічна, з уласцівымі перакладчыку тонкасцю і гумарам».

– На кнігу паэзіі ўкраінскага паэта са Львова Уладзіміра Лучука «Полум’я мене овіюе» (Кіеў, 1963): «У Лучука як у кожнага сапраўднага паэта выключны слых, які адрознівае ўсе сем фарбаў гукаў, выключнае пачуццё да дэталі, калі “сіне глядзіць на шлях з-пад зялёных далоняў ільну”, выключны зрок мастака, які ведае, што цені ад прадметаў рознакаляровыя (мастакі гэта ведаюць даўно, а многія з паэтаў, на жаль, пачынаюць разумець толькі цяпер). Паэт ведае, што ад полымя – чырвоны цень, ад галуба – шызы, ад клёна – зялёны, і прымае ўсе рознакаляровыя цені, акрамя аднаго – чорнага ценю ад подлага чалавека».

– І зусім па-іншаму гучыць голас Караткевіча-крытыка, калі ён выказваецца ў абарону рамана Р. Іванычука «Мальвы», які «тапталі боты беспрынцыпнай крытыкі» (В. Рагойша). Прачытаўшы гэты – адзін з першых і цікавейшых раманаў ва ўкраінскай гістарычнай прозе – ён ўсяляк падтрымлівае аўтара, падкрэсліваючы сваё захапленне «Мальвай» («Самая

безнадзейная і самая аптымістычная з усіх, якія я ведаю»), выказвае думку, што раман прыдасць «дадатковы запас жыцця» Украіне, нават піша амаль гнеўны (але зусім аб'ектыўны. – *А.Р.*) ліст вядомаму маскоўскаму крытыку В. Аскоцкаму (колькі радкоў з гэтага ліста: «... “Мальва” Р. Іванычука – я в этом твердо уверен, верьте глазу пожилого волка – входит в первую десятку наших исторических романов. Оставьте в стороне склонность украинцев к высокому – в том числе и стилю – и приносимые этим издержки. Оставьте в стороне то, что “высокий стиль” дает и сам язык, который (как и белорусский) живой заповедник слов, которые в русском языке давно стали архаическими, и, тем самым, возвышенными... Возьмите общий настрой вещи... (романа “Мальвы”. – *А.Р.*)... Это не авторская заданность в романе. Это беспощадно-правдивое изображение заданности в тот жестокий век самой трагической истории народа (падкрэслена У. Караткевічам. – *А.Р.*), якая “куда больше, чем, скажем, приводимая Вами в пример беспощадная, эклектичная, заданная еще самыми низкопробными историками царских времен...”, і калі з'яўляюцца такія рэцэнзіі, якую напісаў В. Аскоцкі, “так делается неловко”».

Не памыліўся У. Караткевіч у сваіх меркаваннях: раман «Мальвы», які пасля першай публікацыі амаль дваццаць гадоў не выдаваўся, сапраўды ўвайшоў у першую дзясятку савецкіх гістарычных раманаў (сітуацыя з «Мальвай» Р. Іванычука можна адназначна параўнаць з «ацэнкамі» рэцэнзентаў рамана «Нельга забыць» У. Караткевіча. – *А.Р.*) і, у рэшце рэшт, будзе ўключаны ў прэстыжную ўкраінскую серыю «История отечества в романах, повестях, документах». Гэта, на наш погляд, унікальны прыклад перавагі «неаб'ектыўнага» пісьменніка У. Караткевіча над «аб'ектыўным» (ангажыраваным) крытыкам В. Аскоцкім.

Мяркуем, што пісьмо У. Караткевіча да В. Аскоцкага ў самай поўнай меры можна суаднесці з яго артыкулам у абарону рамана В. Дудзінцава «Не хлебом единым». Толькі некалькі караткевічаўскіх меркаванняў: «Книга В. Дудинцева важная, необходимая нам книга. Она научит наших людей не отступать в угоду куску хлеба от своей идеи, своего дела, затеянного во славу нашей Родины. ...О содержании романа сказать коротко нельзя. Достаточно заметить, что весь он от начала до конца – сама правда. Правдивы люди, правдивы положения, правдив весь путь изобретателя, скромного нашего человека, великой и извечной “простой души”».

Развенчваючы бюракратызм (у вобразе Драздова сканцэнтраваны. – *А.Р.*), У. Караткевіч падкрэслівае, што «драздовы» ў савецкім грамадстве шматвобразныя, але для ўсіх характэрны адзін заган – крывадушнасць і В. Дудзінцаў зусім правы ў раскрыцці тагачаснай (ды й не толькі. – *А.Р.*) савецкай «драздоўшчыны». Вельмі тонка і чуліва для чытача В. Дудзінцаў выкрывае галоўную мэту «драздовых». «Пахнет от их действий не просто подлостью, пахнет вредительством, средневековьем».

«О художественной стороне романа говорить можно долго. Вещь производит прекрасное впечатление. Сдержанность в художественных

средствах, благородная простота, где все на месте и ничего нет лишнего, восхищение вызывающие характеры, которые автор умеет обрисовывать одним штрихом так, что мы как будто целый век с ним были знакомы... Живые главные и второстепенные образы... Характерен живой, напряженный сюжет, хорошая контрастность. ...роман Дудинцева не роман, а кусок жизни, жизни живой, настоящей, катящейся от плюса к минусу, от удачи к неудаче, от вершины в низину – и вновь, в конце концов, на вершину». ...Хороший, очень хороший подарок, получили любителя литературы. Побольше бы нам таких книг».

– Не засталася незаўважанай У. Караткевічам і кніга Г. Кісялёва «Сейбіты вечнага» (Мінск, 1969): «...мне здаецца, кніга Кісялёва больш патрэбная, таму што яна развейвае змрок над адным з самых цікавых нашых перыядаў. І да таго ж, над самым малавядомым. Шэсцьдзесят год абскурантысты змоўчвалі перыяд Каліноўшчыны або хлусілі аб ім... І вось, як мазаіку, па кавалачках чалавек склаў кнігу (падкрэслена намі. – А.Р.). Кнігу, напісаную сапраўдным адкрывальнікам, улюбёным у наш край і яго гісторыю, і адначасова паэтам. Адрадзіў мінулае, адрадзіў праўду, што, як матыль, спала да часу ў пыльным кокане.

– І атрымалася праца. Цяжка – часам цаною здароўя – здабытая, але лёгка – з сапраўдным бляскам і лёгкасцю выказвання – напісаная».

Выкажам уласнае меркаванне (мабыць, чытач не будзе аспрэчваць яго): ёсць усе падставы (сведчанне таму – прыведзеныя намі прыклады, каб не пагадзіцца з тым караткевічаўскім выказваннем, што ён не крытык. Крытык! Ды яшчэ і які! Эсэ-рэцэнзіі, у аснове якіх ляжыць глыбокая дэталізацыя, дасціпнае слова і веданне матэрыялу, аб якім ён піша, і галоўнае – сужэнне У. Караткевіча не толькі «далікатна»-пераканальныя, а і скіраваныя (прычым, адназначна!) на тое, каб падтрымліваць аўтара ў яго шуканнях, саарыентаваць яго на пошук таго канцэпта, той пазіцыі, якая будзе аўтарскім словам вабіць чытача, адкрытасцю, эмоцыямі будзіць яго пачуцці і думкі).

Падагульняючы, не можам не пакінуць без увагі разважанні У. Караткевіча аб майстэрстве паэтычнай творчасці (сам ён называў іх «назіраннямі», або тым, «што прыблізна ведаў сам і што чуў ад сяброў па пярэ»), якія ў абагульненым выглядзе ён занітаваў у пісьме-адказе на пытанні польскага літаратара Ахоцкага. У тэзісным пераказе іх можна прадставіць наступным чынам:

Па-першае, усё залежыць ад настрою, які вельмі часта абумоўлены «вяслікім спакоем» або, наадварот, нейкая надзея, што скалане цябе аж да глыбіні душы. ...Часам наштурхоўвае на гэта нават кніга, у якой нараджаецца асацыяцыя «ад супрацьлеглага», асацыяцыя-ўспамін, які, здавалася б, сцвярджае думку кнігі, але страшэнна цікавы сам па сябе. Толькі трэба берагчы гэты настрой, не расплюхаць яго і чакаць, пакуль цябе «панясе». «А ўжо атрымаецца верш ці не – усё тут залежыць ад тысячы прычын...»

...Не хочаш працаваць, усё абрыдла і тут самы верны спосаб або пайсці некуды далёка пад асення дрэвы, або ўзяць у рукі нейчы том. Свае разважанні У. Караткевіч падмацаваў канкрэтнымі спасылкамі на тое, як быў напісаны верш «Таўры».

Па-другое, верш можа сасніцца (праўда, з паэтам гэтага амаль не адбывалася), але і ў яго снах «узнікаў нейкі радок або думка аб тым, што было б цікавым вершам».

Як гэта адбылося з паэмай у прозе «Чазенія». Матэрыялаў было сабранана шмат (некалькі блакнотаў). Але «рэактарам» стаў сон, у якім усё злілося «на фоне “адбіцця” атамнай атакі на базу субмарыны, якую пісьменнік назіраў пры праходжанні стажыроўкі на Ціхаакіянскім флоце». «Чазенія» і сталася дзякуючы менавіта гэтаму сну.

Па-трэцяе, правілам У. Караткевіча было нечаканае – не звяртаць увагі ні на мікрастыль (стыль толькі для адной канкрэтнай рэчы), ні на макрастыль (мяняецца ад рэчы да рэчы), а пісаць, «як правіла, падпарадкоўваючыся густу, слыху, зроку». Але ж гэта – у кожнага чалавек іншае. Таму і гаспадарыць творчая ісціна і колькі людзей, столькі і стыляў. Але можа стацца і так, герой можа праявіць небяспечную самастойнасць або новую рысу характару, тады трэба паспрабаваць суладаць з гэтым. Калі ўдасца, то «бывае часам эфектна і нечакана праўдзіва».

Наступныя разважанні У. Караткевіча адносяцца да рамана, асабліва гістарычнага. Ён можа пачацца з аднаго факта, нават анекдота. І адрасуе польскага пісьменніка М. Аскоцкага да такіх сваіх твораў, як «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», «Сівая легенда», «Паром на бурнай рацэ». Але і тут «ад першай думкі, ад першага помыслу – ад іх яшчэ да твора, як ад зямлі да неба». У якасці прыклада зварот да рамана «Каласы пад сярпом тваім», над якім пісьменнік працаваў «дванаццаць год».

Падкрэсліўшы, што ў яго разважаннях «няма і спробы тэарэтызацыі», У. Караткевіч выказвае слушную заўвагу. Патрэбны агульныя намаганні, каб «эстэтыка, псіхалогія творчасці, творчы працэс вынікова распрацоўваліся». (Сапраўды, гэтыя праблемы навукоўцамі канца 1960-х – пачатку 1970-х гадоў сістэмна не распрацоўваліся. Поспехі прыйдуць дзесьці з другой паловы 1970-х гадоў. – *A.P.*), патрэбны агульныя намаганні сацыёлагаў, літаратуразнаўцаў, псіхолагаў). «Толькі тады мы наблізімся да найвялікшай загадкі, якой чалавек пакуль не вырашыў: хто мы, адкуль, куды ідзем, нашто».

* * *

Не пакінем без увагі і такі накірунак у творчай дзейнасці У. Караткевіча, як яго праца ў якасці перакладчыка. Што ж прыцягвала ўвагу перакладчыка-пачынальніка, як і пачынальніка-паэта? Выкажам меркаванне, што ў творах розных аўтараў з розных эпох ён знаходзіў не

толькі матывацыі і тыя «імпульсы», якія жывуць на працягу многіх стагоддзяў і працягваюць адорваць сучаснікаў моцным, роўным і яркім светам і ўтвараць знакамітую караткевічаўскую паэтыку, але – цяпер мы ў гэтым упэўнены – інтуітыўна выпрацоўваў уласны падыход ад літаратурнага чытання гістарычных працэсаў, незалежна ад іх працякання і ў часе, і ў прасторы. Гэта стане тым, што ў рэшце рэшт даследчыкі творчасці У. Караткевіча абазначаць як гістарызм яго мыслення. Адзначым, што ў творчай біяграфіі У. Караткевіча значацца пераклады з 17 моў. Гэта і ёсць лепшае сведчанне таго, што для У. Караткевіча праблема двухмоўя не была самамэтай. Менавіта яно дазваляла пісьменніку за нацыянальным бачыць інтэрнацыянальнае, сусветнае. Слова, свабоднае ад нацыянальна-моўнай прымацаванасці, дазваляла яму пашырыць дыяпазон творчых пошукаў, у перасячэнні моўных межаў бачыць неспазнанае багацце набыткаў сусветнай мастацкай культуры.

У кантэксце нашай размовы нельга пакінуць без увагі слушныя меркаванні В. Шынкарэнкі (няхай яна на нас не крыўдуе, але яе «эстэтычнае крэда» мы пашырылі да «філасофска-эстэтычнага». Мяркуем, што гэта будзе больш аб'ектыўным для разумення перакладчыцкай дзейнасці У. Караткевіча. – *А.Р.*), якая выдзяляе дзве вызначальныя якасці «сапраўднай народнасці» (а ці не больш аб'ектыўна было б «міжнацыянальнага гучання» (?). – *А.Р.*). «Менавіта несупыннае сцвярджэнне нацыянальнай самакаштоўнасці Беларусі, – піша В. Шынкарэнка, – з неадрыўным ад яго бязмерным клопатам пра еднасць, братэрства ўсяго чалавецтва». Згодны. Але выкажам і сваё меркаванне: хоць усе думкі У. Караткевіча сходзіліся на родных вербах, гонях і бярозах, ён усё ж упэўнена «плаваў у абсягах сусветнай мастацкай культуры – маем на ўвазе не толькі яго пераклады іншамоўных літаратур, але і пераклады яго твораў на іншыя мовы».

Мяркуйце самі: у перакладчыцкай прасторы У. Караткевіча Рымская імперыя часоў Гая Юлія Цэзара (паэт Гай Валерый Катул), жыццё туркменаў у XVIII стагоддзі (паэт Махтумкулі), англійская, польская, украінская духоўнасць XIX стагоддзя (паэты Дж. Байран, Адам Міцкевіч і Іван Франко) і цэлы інтэрнацыянальны летапіс перакладаў з твораў паэтаў XX стагоддзя – аvaraц Расул Гамзатаў, балгарын А. Міланаў, башкір Мустай Карым, грузін Мірза Гелавані, рускі А. Паскробышаў, чэхі, славакі, украінцы, латышы, літоўцы. Усяго больш за 40 прозвішчаў.

Аб пачатку творчай дзейнасці У. Караткевіча ў жанры перакладу сведчыць А. Верабей. Спашлёмся на радкі з яго артыкула «Сустрэча блізкіх галасоў»: «...17 красавіка 1956 года ў лісце да свайго сябра Леаніда Кругмана адзначыў (У. Караткевіч. – *А.Р.*), што пераклаў з лацінскай мовы 23 вершы Гая Валерыя Катула. А 27 мая 1956 года ў лісце да Максіма Танка згадаў, што перакладае творы польскага паэта Канстанты Ільдэфонса Галчынскага».

Дарэчы, у чарнавым варыянце гэтага ж ліста У. Караткевіч паведамляў пра захапленне Катулам, у прыватнасці, адзначаў: «Чаму Ка-

тул? Калі ведаў яз[ык] – перакл[аў] бы санеты Петраркі. Люблю вершы, дзе прыгожы чалавек на прыгожай зямлі <...> (А гэта якраз і стане вызначальнай рысай усёй паэтыкі У. Караткевіча. – *А.Р.*). Гэта быў сапр[аўдны] чал[лавек] з вял[лікім] ках[аннем] і вял[ікай] нян[авісцю] з сапр[аўднымі] сябрамі і незлічоным лікам ворагаў. Як і належыць сапраўднаму чалавеку. Таму я й люблю яго і лічу ягоныя вершы вартымі перакладаў, дарма што па костках яго прайшло дзве тысячы год. Ну хіба гэта не вял[лікі] паэт, калі ён прымушае на гэту Лесбію, гэту папярэдніцу Борджыа, глядзець як на святую. Як на ўвасабленне каханья. Ён стварыў яе ў слепаце і зрабіў вечнай Жонкаю першым з людзей. Якая нам, здаецца, справа да яе, да гэтага правін[цыяльнага] юнака з Вероны, да яго каханья, тысячы такіх прайшло і пройдуць. Якая нам справа да вераб’я Лесбіі, які кусаў яе палец. А мы любім і плачам над гэтым. Магчыма, я не зрабіў гэтага так, як трэба, але ў яго вершах столькі лірызму, цеплыні, столькі чалавечай горычы ... <...>. Мне і грубасць яго падабаецца ў паэт[ычных] вершах».

Адзначым, што ўсе караткевічаўскія пераклады вершаў Гая Валерыя Катула змешчаны ў 15-м томе «Збору твораў» (Мінск, 2017). Дзякуючы грунтоўным каментарыям А. Вераб’я і самога У. Караткевіча сучасны чытач (калі ён пачне займацца такім аналізам) у перакладах знойдзе шмат аналагічнага з творчасцю самога У. Караткевіча. Тут і вялікае каханне (без зайздроснасці і пляткарства), – «хоць ненавіджу – кахаю». «Як гэта магчыма?» – спытаеш. – Не растлумачу, але сэрца й у смяротнай тузе», і здрада яму ў спалучэнні з нянавісцю да былой каханай Лесбіі – («Каханья няма, сэрца, як кветка, парэзаная плугам, засохла»), і яшчэ шмат калізій, якія, на жаль, будуць не лепшымі спадарожнікамі ў жыцці самога паэта.

Як было бачна, перакладчыцкая справа захапіла У. Караткевіча яшчэ ва ўкраінскіх Лесавічах, яшчэ ў той настаўніцкі перыяд, калі ішло станаўленне У. Караткевіча-паэта.

Праўда, найбольш паспяховай была дзейнасць У. Караткевіча-перакладчыка пасля яго вяртання з Украіны ў родную Беларусь. І першымі ў полі зроку перакладчыка акажуцца паэты з суседняй Літвы – Альбінас Жукаўскас, Альфонсас Малдоніс, Вітаўтас Рудокас. Сведчанне пра яго меркаванні аб паэтах-суседзях знаходзім у пісьме У. Караткевіча-перакладчыка ад 17 сакавіка 1958 года да свайго аднакурсніка Міхаіла Гальдштэйна. «Литовцы, брат, пожалуй поэзии всех народов ныне заткнули за пояс, я в этом убежден. Очаровательные стихи Монтевилы, Рудакаса и Малдониса мне недавно довелось переводить. Ах, сукины сыны, просто за сердце голыми руками берут. Все эти наши Симоновы да Сурковы и в подметки им не годятся».

Лейтматыў караткевічаўскіх перакладаў, як і лейтматыў яго ўласных паэтычных твораў, як убачылася нам, – глыбока гуманістычныя адносіны літоўскіх аўтараў да жыцця, да людзей, да акаляючай іх прывабнай прыроды. Вось да прыкладу радкі з верша А. Жукаўскага «Ты не пытай»:

*...Я іду, вясалосці ўсміхаюся зноў,
І паўсюль заходжу ў двары, ў падваротні я,
Дзе пакінуў сэрца для родных людзей,
Працаваў і песціў дзівосныя мары,
Дзе не раз, дачакаўшыся ночы, сядзеў
На адхоне, пад ліпаю ў месячным зарыве...*

А вось як загучаў у Караткевіча А. Малдоніс:

*Хай кветкі збялелі позняю парой, –
Зямля, што выкарміла плод, мне будзе
Заўсёды цёплай, вечна дарагой,
Як сівай маці, высахлая грудзі...*

І з лірыкі Бронюса Мацкявічуса, які вучыўся разам з У. Караткевічам на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве:

*...А я тужу,
П'ю памяці палын,
А я нашу
Цяжкі свой успамін.*

*Я спадзяваннямі жыву
І веру...
Даўно на галаву
Лёг прымаразак шэры.*

*Адкрасавала
І твая пшаніца,
Адзіны васілёк
Бясконца
Сніцца.*

Мабыць, таму, што сем гадоў У. Караткевіч пражыў на Украіне і займеў там шмат сяброў, ён і аддаў перавагу перакладам твораў з украінскай мовы – Іван Гнацюк, Мікола Зэраў, Васіль Чумак і, зразумела, «найлепшы» ўкраінскі сябра Уладзімір Лучук, якому ў перакладах і адведзена караткевічаўская перадувага. Пераклады У. Караткевіча, як і самі аўтарскія творы, розныя па тэматыцы, стылістыцы, будаванні верша. Але пры ўсім пры гэтым перакладчыцка-аўтарскі дуэт адзіны ў галоўным – роднасці народаў, непарыўнасці беларускай і ўкраінскай гісторыі і мастацкай культуры. Нельга не адгукнуцца на радкі з перакладу верша Івана Гнацюка «Над сіняю затокаю надзеі», прысвечанага Максіму Багдановічу:

*...І яснае погляд з-пад хмарыны:
Жыта ўзрасці, як пушча, мусіць,*

*Хутка людзям жаць засеў Скарыны –
Слова – колас, – слова Беларусі!*

І яшчэ колькі радкоў з прысвячэнняў М. Багдановічу ад паэтэсы Маі Львовіч, бацькі якой былі з Гомельшчыны:

*...Журба – у Ніжнім мову матчыну вучыла.
І мову ўзяў. І цвердзь зямлі ўзяў сын.
Узяў на сябе, як лебедзь, як Страцім
Увесь боль зямлі сваёй
І ўпаў Максім.
Ды з долу ўстала маці ўсіх – Айчына.*

«У вянок Максіму Багдановічу»

*...Песня скуль твая? І скуль твой зрок?
Вырас і пакінуў бераг Волгі,
Вырас і памчаў да родных водаў,
У беларускі бездараж.*

*Лебедзем і гордым і свабодным
Выплыў ты ў нябёс яе зару.
Ты – усход. Яна твайго прыходу
Так даўно чакае, Беларусь.*

«Далягляд шырокі...»

Не збываўся перакладчык Караткевіч – «бяссонны рыцар зорных сутарэнняў» (В. Коўтун) – пра гістарычную памяць, незалежна ад таго – была яна ў беларусаў або ўкраінцаў. Таму і знойдзе чытач у яго перакладах прозвішчы Тараса Шаўчэнкі і Маркіяна Шашкевіча*, Шандара Пецёфі**, Юліуча Фучыка, Адама Міцкевіча і Кастуся Каліноўскага, упамінанне пра разбураны Рымам Карфаген і грэчаскую Спарту, «аз-букі» Кірыла*** і Літоўскую Пагоню, Вялікую Айчынную на Украіне і Хатынь у Беларусі.

Упомнім, як высока ацаніў У. Караткевіч-крытык (рэцэнзент) пераклад «Выбранага» Дж. Байрана, зроблены Я. Семязонам, Ю. Гаўруком і У. Дубоўкам (гл.: Караткевіч, У. Нататкі самадзейнага невука / У. Караткевіч // Збор твораў: у 25 т. – Мінск, 2016. – Т. 14). У той жа кнізе былі надрукаваны пераклады У. Караткевіча двух твораў Дж.Г. Байрана «Паражэнне Сенахерыба» (з цыкла «Яўрэйскія мелодыі») і «Паломніцтва Чайльд Гарольда» (з песні трэцяй). Думкі Гарольда, наведаўшага

* Маркіян Шашкевіч – першы дзеяч народнага адраджэння на Галіцыі, якая пакутавала пад Аўстра-Венгерскай імперыяй. Аўтар кнігі «Русалка выплывае з Дняпра».

** Шандар Пецёфі – венгерскі паэт-рэвалюцыянер, загінуў у Венгрыі падчас рэвалюцыі 1848–1849 гг.

*** Кірыла і Мяфодзій – славянскія асветнікі IX стагоддзя, стваральнікі славянскай азбукі, прапаведнікі хрысціянства.

ў Францыі магілу «Нямое поле смерці – Ватэрлоо» пад пяром У. Караткевіча зліваюцца ў філасофскую прытчу, у якой занітаваны ў адзінае цэлае гісторыя і філасофія, мараль і палітыка, асуджэнне тыранства і ўпэўненасць у тым, што «ўсе, хто над народамі бачыцца, павінны зведаць правы гнеў яго». А як не пагадзіцца з абагульняюча-прадказальным меркаваннем Гарольда-Караткевіча:

*...Зямля не будзе бочкаю пустэй
Для клівых венцаносных дыягенаў
Яна шырокая.
Яна – людзей сумленне.*

Своеасаблівым дапаўненнем да караткевічаўскага перакладу твораў Дж.Г. Байрана стане верш «Наследванне Байрану», напісаны У. Караткевічам у 1981 годзе.

Так у гісторыі атрымалася, што дзень нараджэння У. Караткевіча супаў з днём смерці Адама Міцкевіча. Літаратуразнаўцы ў гэтым супадзенні бачаць тую духоўна-рамантычную, няхай і нябачную, нават лірычную сувязь, якая спрыяла абагачэнню твораў У. Караткевіча ўзнёсла-рамантычнымі міцкевічаўскімі матывамі. Напэўна, у такіх меркаваннях ёсць нешта рацыянальнае. Асабліва калі ўлічыць тое, што каб чытаць творы А. Міцкевіча, У. Караткевіч авалодаў польскай мовай. І ў знак глыбокай павагі да А. Міцкевіча яшчэ з Украіны адгукнуўся вершамі ў прозе «Слова Міцкевічу». А свае рамантычныя вобразы Машэкі, князя Вячкі, Гаркушы, Ракутовіча дапоўніў перакладам паэмы А. Міцкевіча «Мешка, князь Навагрудка». «У Літве калісь, як сведчыць жмойскі нам храніста (Мацей Стрыйкоўскі. – А.Р.), на Трокскім і Навагрудскім тронах сядзеў князь Мешка...».

Другім накірункам у перакладах У. Караткевіча паэтычных твораў сталі яго высокамастацкія аўтапераклады і парадковыя пераклады яго ўласных вершаў («Чудо на Нерлі», «Речка Папороть», «И солнце, и день», «Пророк Иероним Босх», «Бред мужицкого Брейгеля», «Белорусская песня», «Восход», «Заяц варит пиво», «Моря гранитные волны», «И видел сон Адам», «Землетрясение», «Поэма о засухе», «Площадь Маяковского», «Грубое и ласковое»), баллады («Баллада аб аргонавтах неба»). Шэраг аўтаперакладаў быў прысвечаны выкладчыцы гісторыі мастацтваў на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве (1958–1960) Н. Молевой, з якой у У. Караткевіча ладзіліся сяброўскія адносіны.

І яшчэ адна заўвага. На наш погляд, чытанне аўтаперакладаў і парадковікаў вершаваных твораў прадстаўляе чытачам вялікую магчымасць для разумення не толькі таго, як цудоўна валодаць беларускай і рускай мовамі, але і пераканаўчы доказ разумнага існавання на Беларусі беларуска-рускага двухмоўя.

Не заставаўся без увагі У. Караткевіча-перакладчыка зацікавіўшы яго праяўленыя і драматычныя творы. Да прыкладу, з грузінскай мовы бы-

ла перакладзена навела Оцыя Іаселіані «Белая дзяўчына»; з польскай – апавяданне Яна Гушчы «Энергія»; са славацкай – аповесць для дзяцей Элеаноры Гашпаравай «Цяжка быць мутантам».

З перакладаў драматычных твораў вядомы тры працы У. Караткевіча. Гэта – трагедыя ў трох дзеях Мустая Карыма «У ноч зацьмення Месяца», пастаноўку якой у 1972 годзе ажыццявіў Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы.

Караткевічаўскі пераклад, аформлены мілагучнай і вобразнай мовай, праўдзівым адлюстраваннем цяжкасцей тагачаснага жыцця башкірскага народа, складанасць і супярэчлівасць поглядаў і духоўных пазіцый галоўных герояў трагедыі (Танкабіс, Шафак, Дзівана, Зубаржат і інш.), драматычнае каханне ва ўмовах родавых канонаў – усё гэта грунтоўна асэнсоўвалася і пастаноўшчыкамі спектакля (Кандрашоў, Грыгар’яні) і занятымі ў ім актёрамі. Спектакль быў у рэпертуары тэатра некалькі сезонаў. Але асаблівым поспехам ён карыстаўся ў час гастроляў купалаўцаў у Башкірыі.

Падчас вучобы на Вышэйшых літаратурных курсах сяброўскія адносіны звязалі У. Караткевіча з удзельнікам грэчаскага Руху супраціўлення нямецка-фашысцкай акупацыі Анастасісам (Антэасам) Петрасам, які з 1949 г. знаходзіўся ў эміграцыі ў Маскве і добра ведаў рускую мову. Расповіды Петраса аб гераізме ўдзельнікаў Супраціўлення і іх барацьбе за незалежнасць у пасляваенныя гады былі для беларуса настолькі ўражальнымі, што пасля звароту ў Мінск У. Караткевіч у знак глыбокай павагі да грэчаскага сябра вырашыў перакласці з новагрэчаскага на беларускую мову яго трагедыю ў трох актах «Праметэй перад трыбуналам». Дадаткам да п’есы стаў артыкул А. Петраса «Чалавек са сцягам», прысвечаны Манолісу Глезасу, які даслаў у Мінск грэчаскі «Масквіч». Як сведчыць ліст у Рыгу да Іераніма Стулпана, пераклад рабіўся ў Рагачове і быў завершаны ў пачатку мая 1962 года. У тым жа годзе У. Караткевіч прысвяціў Антэасу Петрасу свой верш «Здратаваныя магілы». Прывядзём колькі радкоў з яго.

*...Мне няцяжка. Мне іншае горка, мой родны,
Што цябе ўладары ліхалецця і ночы,
Баючыся за «Грэцыі роднай свабоду»,
Не пусцілі сюды, каб закрыў ты мне вочы.
Хто ж з іх горшы, мой сыне? Язычнікі злыя
Ці рупліўцы аб славе Хрыстовай і сіле?
На Галгофу калісьці пусцілі Марыю,
А цябе – на магілу маю не пусцілі,
Праз абшары марэй, праз світанні і ночы
Я кажу са сваёй здратаванай магілы:
Ты не плач, маё сонца, мой любы сыночак,
Мой далёкі, мой блізкі, мой бедны, мой мілы.
...Іскра ў цемры згасала. І тут мне здалося:*

*Ты ішоў да мяне з дабрынёй і адвагай.
На чале тваім – церні, ў далонях – калоссі,
За спіною – бясконцыя гордыя сцягі.
Я люблю, я хачу цябе бачыць, я маці.
Але ўсё ж, пакуль гора зямлі не ў магіле –
Ты не смей. Ты са мной не смей сустракацца,
Мой далёкі, мой смелы, мой добры, мой мілы* :*

Трэцім драматычным творам, пераклад якога У. Караткевіч завяршыў у канцы мая 1970, года стала трагедыя ў пяці дзеях любімага пісьменніка Аляксея Канстанцінавіча Талстога «Цар Фёдар Іаанавіч». Для нас гэты пераклад цікавы тым, што У. Караткевіч зноў пацвердзіў сваё двудзінства магістральнай лініі творчасці. З аднаго боку – гэта даследаванне гісторыі ў яе літаратурна-філасофскім прачытанні, а з другога – неабходнасць глыбокага ведання таго матэрыялу, аб якім пішаш, незалежна ад нацыянальнай афарбоўкі гістарычных працэсаў. Высокапрафесійны пераклад «Цара Фёдара Іаанавіча», у якім захавана паэтыка арыгінала, – гэта яшчэ і сведчанне блізкасці У. Караткевіча да рускага пісьменства.

Вынікам перакладчыцкай дзейнасці У. Караткевіча стала кніга перакладаў «Галасы маіх сяброў» (Мінск, 1993), а потым яны будуць змешчаны з 15-м томе «Збора твораў». Дарэчы, «Галасы маіх сяброў» (у перакладзе У. Лучука і яго жонкі Аксаны Сенатовіч) былі выдадзены на Украіне ў 1995 годзе.

Падагульняючы, заўважым, што шмат з таго, што планаваў (па сведчаннях яго сяброў) перакласці У. Караткевіч (напрыклад, Біблію, «Шляхціца Завальню, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» або «Кар’еру Артура Уі» Б. Брэхта і шмат чаго яшчэ...), аказалася не выкананым. Але і тое, што ён пакінуў у сваёй спадчыне, сведчыць: караткевічаўская патрабавальнасць да майстэрства перакладу і наогул да слова, – гэта лепшы доказ таго, што нават самыя складаныя творы з іншамоўных літаратур могуць стаць і становяцца набыткам нацыянальнай мастацкай культуры. Нельга не пагадзіцца з А. Вераб’ём, які адзначыў, што «пераклады У. Караткевіча паглыбляюць наша ўяўленне пра адметнасць і шматграннасць таленту мастака, раскрываюць шырыню і разнастайнасць яго творчых зацікаўленняў».

---

* Антэас Петрас вярнуўся з эміграцыі ў Грэцыю толькі ў сярэдзіне 1970-х гадоў.

Раздзел дзясяты

ЧАС. НАРОД. АСОБА (ДРАМАТУРГІЯ У. КАРАТКЕВІЧА)

Даволі значны след як мастак, як філосаф і гісторык пакінуў У. Караткевіч у беларускай драматургіі. Пры гэтым адметна тое, што яго вядомасць вызначаецца не колькасцю напісаных твораў. Іх якраз няшмат – усяго шэсць.

Гэта хроніка XVII стагоддзя «Званы Віцебска», трагедыі «Маці ўрагану», «Кастусь Каліноўскі...», драмы «Млын на сініх вірах» і п'есы «Калыска чатырох чараўніц» і «Трошкі далей ад месяца». Як нам здаецца, аўтарытэт і вядомасць Караткевіча-драматурга вызначаюцца своеасаблівасцю аўтарскага разумення п'есы як сродку, лепш за ўсё дазваляючага «схапіць», зафіксаваць у канкрэтных асобах і падзеях асаблівасці часу, складанасці і рух гістарычнага працэсу, узбудзіць думкі і эмоцыі чытача, глядача не толькі словам, але і гукам, колерам, канкрэтнымі ўчынкамі і дзеяннямі герояў. Умелае манеўраванне складанымі драматургічнымі канструкцыямі, глыбокае пранікненне ў дыялектыку гісторыі, гуманізм у спалучэнні з талентам і адкрытасцю эмоцый дазволілі У. Караткевічу стварыць надзвычай цэльныя і гарманічныя творы. Такія, напрыклад, як «Маці ўрагану» і «Кастусь Каліноўскі...».

У адным кніжным раздзеле, безумоўна, цяжка, бадай немагчыма зрабіць грунтоўны, усебаковы аналіз драматургічнай спадчыны У. Караткевіча. Пазбегнуць спакусы «абняць неабдымнае», з аднаго боку, і ўсё ж паспрабаваць спасцігнуць разнапланавасць і шматпраблемнасць драматургічных твораў – з другога, можна толькі пры адной умове – разглядаць іх як з'яву комплексную, як адзіны эпічны твор з узаемаўвязанымі складовымі часткамі. Пры гэтым кожная п'еса разглядаецца як частка агульнага твора, аб'яднанага адзінай ідэяй з умоўна адзінымі дзейнымі асобамі, прасторавымі і часавымі параметрамі.

Паспрабуем азначаную тэзу падмацаваць канкрэтнымі характарыстыкамі. Для вялікай, панарамнай п'есы У. Караткевіча пра жыццё беларускага народа, яго збіральны вобраз, на наш погляд, яны могуць быць наступныя:

Месца дзеяння – Бацькаўшчына, родная Беларусь.

Час дзеяння – XVII–XX стагоддзі.

Галоўныя дзейныя асобы – беларускі народ і яго лепшыя прадстаўнікі розных класаў і сацыяльных груп, якія найбольш выразна выяўлялі істотныя рысы народнай душы і народнага духу – Сцяпан Пасіёра (завадатар паўстання 1623 года ў Віцебску), Васіль Вашчыла, Агна, Васіль і Васка Ветры (кіраўнікі паўстання ў Крычаве і Крычаўскім ста-

ростве ў 1743–1744 гадах), Кастусь Каліноўскі (кіраўнік паўстання на Беларусі і ў Літве ў 1863 годзе), будучы пясняр беларускага народа Янка Купала, кіраўнікі аднаго з партызанскіх атрадаў на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Ідэя – імкненне беларускага народа да свабоды і незалежнага існавання, непрыманне якога б ні было гвалту і ўціску – феадальнага ці рэлігійнага, царскага ці фашысцкага, абуджэнне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, барацьба за права «людзьмі звацца».

Тэма – галоўным чынам, рэальныя падзеі беларускай гісторыі, якія дазваляюць спасцігнуць найбольш характэрныя рысы характару і псіхалогіі роднага народа.

Літаратурна-крытычны аналіз драматургічнай канцэпцыі У. Караткевіча можна было б правесці ў традыцыйным плане, зыходзячы перш за ўсё з храналогіі напісання п'ес – ад першай – «Млын на сініх вірах», створанай у сярэдзіне 1950-х гадоў, да апошняй – «Маці ўрагану», надрукаванай ужо пасля смерці пісьменніка. І, напэўна, такі падыход быў бы слушны, бо ён дае магчымасць чытачу прасачыць працэс фармавання майстэрства аўтара, які, ствараючы кожны наступны твор, крок за крокам, нібы па прыступках творчай лесвіцы, падымаецца да вышын'яў драматургічнага мастацтва, сцвярджаючы вызначальную думку, што толькі нацыянальная самасвядомасць, адчуванне неадрыўнасці героя ад народнай масы нараджае сапраўднага грамадзяніна-патрыёта.

У гэтым нарысе ў аснову даследавання пакладзены не час напісання твора ці з'яўлення яго ў друку, а адлюстраванне У. Караткевічам поступу гісторыі з пачатку XVII аж да XX стагоддзя, калі ў агні Вялікай Айчыннай вайны выпрабаваліся ідэйная і духоўная перакананасць беларусаў, грунтоўнасць іх патрыятычных якасцей, нацыянальнай самасвядомасці. Менавіта таму як прадмет даследавання драматургічныя творы, на наш погляд, могуць быць размеркаваны наступным чынам – трагедыі «Званы Віцебска», «Маці ўрагану», «Кастусь Каліноўскі...», драмы «Калыска чатырох чараўніц» і «Млын на сініх вірах», п'еса «Трошкі далей ад Месяца...».

Гісторыя беларускага народа... А хто з нас яе добра ведае? Добра?! Ну, гэта ўжо занадта – ці многа такіх, хто ведае хоць самыя адметныя, самыя галоўныя вехі на доўгім гістарычным шляху беларусаў? Практыка сведчыць, што вынікі сацыялагічных даследаванняў на гэтую тэму часцей за ўсё прыносяць толькі засмучэнне, незалежна ад таго, у якім асяроддзі яны праводзяцца сярод маладых рабочых, калгаснікаў, студэнтаў ці школьнікаў старэйшых класаў. Часцей за ўсё называюцца падзеі дваццатага стагоддзя, некалькі вядомых прозвішчаў гістарычных дзеячаў, кіраўнікоў рэспублікі, герояў Вялікай Айчыннай вайны, дзеячаў навукі і мастацкай культуры. Сёй-той яшчэ назаве прозвішчы Францыска Скарыны і Кастуся Каліноўскага ды яго паплечнікаў – кіраўнікоў паўстання супраць царызму на Беларусі і ў Літве ў 1863 годзе.

Чаму так адбываецца? Зразумела, што для тлумачэння можна знайсці ўсякія прычыны як аб'ектыўныя, так і суб'ектыўныя. Нельга не адзначыць тую акалічнасць, што пакаленне 1960–1980-х гадоў вывучала гісторыю Беларусі галоўным чынам па кнігах «прафесара ад гісторыі» Абэцэдарскага, якія не толькі не давалі цэласнага ўяўлення пра жыццё народа, але наогул тлумачылі яго гісторыю адвольна, часам прымітыўна, не толькі не прытрымліваючыся марксісцка-ленінскай метадалогіі, але і праўдзівасці і логікі самога гістарычнага працэсу. Але, як кажуць, гэта адзін бок медаля. Уражвае і тое, што маладыя людзі, асабліва вучнёўская і студэнцкая моладзь, не імкнуцца самі, без усякага прымусу, па запатрабаванні сэрца да спазнання вытокаў роднага краю, яго доўгага і цяжкага шляху да шчаслівай долі, жыцця і змагання за гэтую долю лепшых людзей беларускага краю. Нават цяпер, калі пасля забароны застойнага перыяду ў гісторыі савецкага грамадства адкрыты доступ да кніг і аўтараў, раней забароненых, дзяржаўных, гістарычных і іншых архіваў, адчувальных змен у імкненні моладзі да дэталёвага вывучэння роднай гісторыі пакуль што не адбылося. За апошнія пяць-шэсць гадоў (гэты раздзел пісаўся напрыканцы 1990-х гадоў) не так ужо і шмат чытачоў галоўнай бібліятэкі рэспублікі (ды й Віцебскай абласной) цікавіліся працамі беларускіх гісторыкаў і краязнаўцаў М. Доўнар-Запольскага, Я. Карскага, У. Пічэты, У. Ігнатоўскага, а таксама кнігамі вядомага даследчыка жыцця і побыту беларусаў А. Сапунова. Амаль такая ж сітуацыя і з унікальнымі кнігамі па гісторыі беларусаў, што захоўваюцца ва Урадавай бібліятэцы імя А.М. Горкага. Чакаюць сваіх чытачоў, даследнікаў «Литовский статут в московском переводе-редакции» – выданне рукапісу перакладу «Статута Вялікага княства Літоўскага», зробленага са старабеларускай мовы на памежжы XVI–XVIII стагоддзяў, «Исторические судьбы Полоцкой епархии с древнейших времен до половины XIX века», «Оршанский гербовник», «Собрание древних грамот городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам», «Описание городов и местечек Могилевской губернии», «Сказки и рассказы белорусских полешуков» з прадмовай А. Сержпутоўскага, шматлікія дарэвалюцыйныя працы па культуры беларускага народа А. Багдановіча, Д. Даўгялы, М. Нікіфароўскага і інш.

Але вернемся да драматургіі У. Караткевіча. Галоўная тэма даследавання – лёс народа, найбольш яркія, гераічныя моманты яго гісторыі з кульмінацыямі ў выглядзе бунтаў, паўстанняў беларусаў за справядлівасць, супраць сацыяльнага, нацыянальнага і духоўнага прыгнёту. Любімыя героі пісьменніка – людзі гераічнага складу характару і трагічнага лёсу, народныя заступнікі, абаронцы, якія не ведаюць хістанняў і кампрамісаў у барацьбе са злом і якія ў такой барацьбе на алтар народнага шчасця аддаюць усё, не шкадуючы нават асабістага жыцця. Пісьменніцкія разважанні пра тое, што беларусы «выпакутавалі Каліноўскага і Купалу», тлумачаць чытачу сэнс яго перавагі гэтым вобразам: яны з большай сілай, з разуменнем сутнасці гісторыі, у больш яркай форме, чым іншыя людзі, дэманструюць разуменне

народных інтарэсаў, задум, здзяйсненняў. Жыццё ў імя свабоды – вось лозунг і сэнс іх учынкаў, дзеянняў, змагання. Нават смерць для такіх, як Агна Вецер, яе сын Васіль і нявестка Надзея («Маці ўрагану»), Ропат, Волька, Багуся («Званы Віцебска»), Каліноўскі, Вастравух, пан Заруба («Кастусь Каліноўскі...»), Чаховіч («Калыска чатырох чараўніц»), Андрэй і Марыся («Млын на сініх вірах»), не вядзе да распачы і гаравання, а як бы падагульняе пройдзены шлях сумлення і змагання за чалавечае шчасце.

Аднак аўтарскія сімпатыі аддаюцца не толькі ім. Знаходзіць У. Караткевіч яскравыя рысы, трапныя словы, адметныя выразы, каб абмаляваць простых людзей, герояў з натоўпу, якія ствараюць той сацыяльна-псіхалагічны фон, на якім асабліва рэльефнымі і ўражлівымі выглядаюць дзеянні, учынкі галоўных герояў яго драматычных твораў. Адметна і тое, што, ствараючы вобразы прадстаўнікоў эксплуатацыйных класаў ці людзей прадажных, схільных да здрады, пісьменнік не паддаўся спакусе паказаць іх у гратэскным, сатырычным стылі. Наадварот, кожнага з іх ён малюе выразнымі рэалістычнымі фарбамі – яны і разумныя, і жорсткія, і перакананыя ў адстойванні інтарэсаў «пануючых класаў». Вось, напрыклад, сам арцыбіскуп Кунцэвіч. Гэта асоба, мэтанакіраваная ў сваіх намерах, цвёрдая ў выкананні прынятых рашэнняў, жорсткая ў адстойванні мэты сваёй дзейнасці. Яго інтарэсы ідуць далёка. З асабістых пазіцый Кунцэвіч не супраць бачыць сябе магутным князем, а то і каралём, з пазіцый каталіцкай царквы поўнасьцю аддае сябе знішчэнню беларускай мовы і культуры, вытраўленню ў свядомасці беларусаў усяго, што звязала іх з рускімі людзьмі. У адным з пісем да пастаноўшчыка «Званоў Віцебска» В. Мазынскага У. Караткевіч патрабуе адмовіцца ад спрошчанага падыходу рэжысёра да асобы Кунцэвіча і тлумачыць так: «...А вось ад песень Кунцэвіча трэба адмовіцца. Ён мог сам-насам з сабою паспрабаваць адпусціць каленца, але спяваць мірскія песні пры чужых – не стане. Ён не страшнаваценькі злодзей (ён – злодзей, ды страшны). Ён не Яромка з “Вражыей силы”. Ён – біскуп. І гэта перш за ўсё».

Цікаваць у азначаным плане выклікаюць і заўвагі У. Караткевіча, надрукаваныя ўпершыню ўжо пасля яго смерці. «І яшчэ адно, – адзначае пісьменнік, – крыў божа рабіць дурнямі ворагаў. Мураўёў, магчыма, нават разумнейшы за Кастуся (іначай перамога не далася б яму так параўнаўча лёгка), але гэта ганебны розум бліскачага адміністратара дзяржавы катаў, розум, не сагрэты ні дабрынёю, ні вераю ў людзей. І, аднак, Мураўёў чалавек. Яму нельга дараваць, але яго можна зразумець».

Галерэю людзей, для якіх галоўным, вызначальным пачаткам жыцця выступае асабістае, меркантильнае, а ў рэшце рэшт здрада агульнай справе, страта не толькі элементарнай чалавечнасці, але і грамадзянскай адказнасці складуць у драмах У. Караткевіча Поп з Бесавічаў («Маці ўрагану»), Марыя Грэгатовіч і Вітаўт («Кастусь Каліноўскі...»), Марыя Гладышэўская («Калыска чатырох чараўніц»), камсамольскі ваяка Віктар

Сміхальскі («Млын на сініх вірах»), архітэктар Багуслаўскі («Трошкі далей ад Месяца...») і інш. Дзякуючы п'есам У. Караткевіча чытачы і глядачы ўсведамляюць глыбокую думку пра тое, што край беларускі – гэта не толькі спрадвечная бедната, «каўтун у валасах» ды бязмежнае чалавечае гора, гэта яшчэ шматпланавасць народнага жыцця, багацце народнай мудрасці, шчодрасць беларускай душы.

Адзначым перш за ўсё наступную акалічнасць. На наш погляд, пры аналізе п'ес У. Караткевіча нельга весці размову пра завязку, кульмінацыю і іншае ў звычайным, агульнапрынятым значэнні гэтых слоў. Інакш нам прыйшлося б разважаць пра мноства завязак, развязак, бясконцую колькасць новых сюжэтных ліній. Адбываецца гэта таму, што аўтар пераносіць на сцэну гісторыю жыцця беларусаў у тых формах і сувязях, якія ён лічыў найбольш выразнымі для перадачы далёкага мінулага.

«Званы Віцебска» – хроніка XVII стагоддзя. Твор, які з'яўляецца зыходным пунктам нашага даследавання і які мае шэраг адметных характарыстык. Па-першае, гэта адзін з нямногіх у беларускай драматургіі выпадкаў «сацыяльнага заказу», які напаткаў «шчаслівае» сцэнічнае жыццё, прызнанне глядачоў, тэатральнай грамадскасці і крытыкі. П'еса была напісана У. Караткевічам на заказ віцяблян да 1000-годдзя роднага горада. Не затрымаўшыся ў партфелі тэатра, яна адразу ж была ўзята ў работу. Рэжысёр-пастаноўшчык спектакля «Званы Віцебска» Валерый Мазынскі – у той час студэнт-дыпломнік рэжысёрскага аддзялення Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута – успамінае: «І вось я трымаю таўшчэзную кнігу. Столькі аркушаў у п'есах было толькі ў Караткевіча – «дасведчанья» ў тэатры людзі заўсёды пішуць старонак 60, не больш, а тут – 124! Рэжысёраў гэта страшэнна палохае. Тое самае здарылася і са мной, хоць рэжысёрам я тады яшчэ і не быў. Гэта быў мой пачатак. Мая першая сапраўдная сустрэча з таленавітым чалавекам, успамін пра якога і сёння кранае душу. Ён шмат у чым зрабіў мяне рэжысёрам.

Прачытаў я «Званы Віцебска»... Па-першае, твор мне спадабаўся ўвесь, ды толькі ад п'есы там было мала. Гэта быў... нейкі «п'есны раман». Божа! Чаго толькі там не было! Усё – і нават кінематограф! Пазней ён скажа: «Я табе напісаў “Барыса Гадунова”, дык ты стаў і не прыдумвай, а не хочаш, дык ідзі...

...Кажуць, тэатр можа ўсё. Гэта праўда! Але не ўсякі рэжысёр гэта “ўсё” адолее. Я не адчуваю ў сабе такой сілы, бо калі п'еса не кладзецца на маю “індывідуальнасць”, рашыць мне яе вельмі цяжка. Тут быў іншы выпадак. Твор хваляваў, вабіў, спакушаў – і я пачаў прыдумваць. Потым усё, што было дадумана, вылецела, спектакль ішоў нармальна і без прыдумак, а пакуль у мяне з'явіліся папа рымскі і кароль Сігізмунд. Ні больш ні менш. Яны і прывялі мяне да Караткевіча.

...Чым больш доўжылася сустрэча, тым больш адчуваў я напружанасць атмасферы, напоўненай водарам кавы ці то па-турэцку, ці то па-грэчаску.

Нарэшце ён сказаў: «Паслухай, даражэнькі, што ты там выдумваеш. Я табе напісаў...».

Прывядзём гэты ліст поўнасцю. І не толькі таму, што ён падае чытачу больш поўную карціну работы над п'есай і спектаклем «Званы Віцебска», але і прыадкрывае для ўсіх нас творчую лабараторыю У. Караткевіча.

«Паважаны Валерый Яўгенавіч!

Адразу па атрыманні Вашага варыянта (у якім з сім-тым згодзен, у чым і Вы пераканаецеся) напісаў быў Вам ліст, але раздумаў яго адпраўляць. Калі захочаце – дам пачытаць па прыездзе.

Аддаў у перадрук трэці варыянт, зроблены ў Ялце і ўхвалены ўсімі кіраўнікамі семінара*. Калі не памыляюся, недзе ў канцы месяца павінна быць нарада па тэатру... на якой Вы будзеце мець магчымасць выслухаць і пазітыўныя і негатыўныя водгукі пра маю працу.

Для мяне той варыянт, які мне даслалі, – не прымальны. Папы, каралі, цытаты з “Беларусі ў эпоху феадалізму”. Можаче мне верыць, што яны падабраны кампаніяй Л. Абэцэдарскага тэндэнцыйна. А я ніколі не плёўся ў хвасце ні ў яго і ні ў каго іншага. Не раю і Вам, калі хочаце быць самастойным і значным рэжысёрам. Значыцца, дамовімся так. Або прымаецца мой варыянт, або я – з надзвычайным жалем – вымушаны буду адмовіцца ад супрацоўніцтва.

У такім выпадку я (а і Вы таксама, за мяне) папрашу прабачэння ў гаркома, гарвыканкома і ва ўсіх тых людзей, якія так добра гаварылі са мной і якім я даў слова, што зраблю да гадавіны горада ўсё магчымае.

Значыць, у маё апраўданне застанеца толькі эсэ аб горадзе ў адпаведным нумары “Маладосці”. Так і перадайце.

А на будучае я – дзеля сябе – улічу, што мне (пра другіх не кажу) супрацьпаказаны кінастудыі і тэатры.

Таму што я выхаваны на павазе да аўтарскага права, да слова, да мазка, да думкі творцы, хай бы то быў пісьменнік, мастак або рэжысёр. Я ніколі не дазволіў бы сабе ўмяшацца ў Ваша рэжысёрскае бачанне рэчы. Я мог бы толькі недзе ў сяброўскай бяседзе з Вамі, мастаком або актёрам спытацца: “А як Вы думаеце, а можа, лепей было б ТАК!” – і не болей. Такія адносіны, па-мойму, і павінны быць між людзьмі ў мастацтве.

Я хачу, каб была пастаўлена МАЯ рэч. Без лабавага націску, без бурных вонкавых эфектаў. Думаю, што на гэтым полі ёсць дзе праявіць сябе і мне, і Вам. Іначай не варта гарадзіць гарод.

---

* Пра гэты семінар У. Караткевіч 7 сакавіка 1974 года напісаў М. Забэйдзе-Суміцкаму ў Прагу: «Быў месяц у Крыме на семінары драматургаў. Вазіў сваю п'есу пра Іасафата Кунцэвіча “Віцебскія званы”. Вельмі ўхвалілі».

І яшчэ адна, апошняя мая парада.

На мой погляд, і Чайкоўскаму, і Тасканіні хопіць на гэтай зямлі славы, калі кожны з іх праявіць на сваёй ніве, у сваёй галіне агульнай сутворчасці самастойнасць і талент. І падмяняць адзін аднаго яны не павінны.

З павагай да Вас

Уладзімір Караткевіч».

Як бачна, першая размова аўтара п'есы і аўтара спектакля не атрымалася. Не атрымаўся і другі дыялог. «Унутрана падрыхтаваўся да сур'ёзнай размовы і прыехаў у Мінск, – успамінае В. Мазынскі. – Націскаю на кнопку званка... Адказалі не адразу. Уладзімір Сямёнавіч падышоў да дзвярэй і запытаў: “Хто? – а праз паўзу. – Папа і кароль засталіся?” “Засталіся”, – выціснуў я. Чую цяжкія крокі – і цішыня... Потым зноў крокі і зноў яго голас: “Валеры! Выкінь гэта! Я не хачу сварыцца з Ватыканам!” Я прамаўчаў, і зноў – крокі, і цяпер я зразумеў, што больш ён да дзвярэй не падыдзе.

Мяне апанаваў мярзотны настрой: і крыўда, і адчуванне сваёй непаўнацэннасці. І зусім мне не патрэбныя былі тыя кароль і папа, хоць я і не ведаў, як вырашыць апошнюю сцэну, якая ўсё-такі павісае...». Сёння цяжка сказаць, хто быў больш правы – пачатковец-драматург Уладзімір Караткевіч ці пачатковец-рэжысёр Валеры Мазынскі. Відавочна адно. У выніку творчай дыскусіі скарбніца беларускага мастацтва папоўнілася новымі арыгінальнымі творамі як у драматургіі, так і ў тэатры.

Аднак – «Званы Віцебска». Адметнай асаблівасцю твора з'яўляецца тое, што яго аўтар упершыню ў беларускай драматургіі так глыбока «апусціўся» ў нетры народнай гісторыі. Ён не толькі зрабіў прадметам свайго мастацкага даследавання такія складаны гістарычны перыяд, як барацьба беларусаў супраць уніяцтва, супраць рымска-каталіцкай навалы, але і напісаў твор гістарычна праўдзівы і мастацка-пераканаўчы. Сам У. Караткевіч так ацэньваў п'есу: «Ніколі – амаль! – дагэтуль усходнеславянскае існаванне не знаходзілася пад такою пагрозай. Пагрозай смерці.

У тым, што такое не адбудзецца, – заслуга і гонар многіх. Але аднымі з першых узнялі свой голас – Віцебскія званы.

Некалькім дням горада, якія, аднак, увабралі ў сябе цэлую эпоху, і прысвечана п'еса.

...Горад, на які навалілася ледзь не ўся эра, ледзь не ўся Еўропа, знайшоў у сабе сілу ўстаць і на ўвесь свет заявіць аб павазе да Чалавека і Чалавецтва. Менавіта таму ён і можа быць прылічаны да Вялікіх Гарадоў.

Мала таго, што ён не сцярпеў пагарды, не сцярпеў таго, што трупы гараджан выкопвалі з магіл і кідалі псам. Гэтага не цярпелі многія. Ён – адзін з нешматлікіх гарадоў сярэднявекі – высунуў пазітыўную праграму: “роўнасць людзей перад Богам і законам”».

Ужо з першых старонак хронікі перад чытачом паўстаюць вобразы герояў – асоб рэальных, мужных, перакананых у справядлівасці сваёй справы. Перакананы ў неабходнасці барацьбы з рэлігійна-духоўным прыгнётам завадатар паўстання Сцяпан Пасіёра і віцебскі бурмістр Сымон Неша (іх прозвішчы неаднаразова згадваюцца ў афіцыйных матэрыялах следчай камісіі Льва Сапегі, які расследаваў забойства Кунцэвіча); перакананы, нават апантаны, у сваёй уніяцкай дзейнасці сам арцыбіскуп Полацкі і Віцебскі Іасафат Кунцэвіч (дарэчы, гэта таксама адметная асаблівасць твора – і адмоўныя вобразы падаюцца У. Караткевічам такімі, якімі яны былі ў жыцці, – хітры, значыць, хітры; разумны, значыць, разумны). Такімі ж праўдзівымі з’яўляюцца вобразы папличнікаў галоўных герояў, хоць у гістарычных дакументах тых гадоў яны і не ўпамінаюцца, – гараджан Неўсці Ярамяшэвіч-Сквершы, Васкі Матыса, папа Ілі, бабы Абдзярыхі, дачкі аднаго з віцебскіх радцаў Багусі Данель, напаўюродкі Еўгі Бабук, спадзвіжнікаў Кунцэвіча – архідыякана Дарафея, галавы біскупскай «гвардыі» Палікара Абрагімовіча і інш. Сваімі заўвагамі, меткімі слоўцамі, дзеяннямі, учынкамі яны ствараюць той псіхалагічны фон, на якім асабліва ўражлівай з’яўляецца дзейнасць галоўных герояў Караткевічавай хронікі.

Вось урывак з першай карціны першай дзеі, у якой аўтар падводзіць чытача да разумення прычыны Віцебскага паўстання:

«Навум Воўк. Здохні, біскуп Іасафат!

Матыс. Здохні, кунцэвічаўскае адроддзе! Не Марына... было... імя тваёй маці, а сука!

Абдзярыха. Антыхрыста спарадзіла!

Зуліся. Не Гаўрыла-шавец яе за падол хапаў, а чорт!

Вальгіна. Божухна! Гэта ж цяпер, якраз перад сяўбою, і каласочкі пасвяціць недзе! Не ўзыдуць зярняткі!

Плач.

Гэта ж ён, падла уніцкая, на арабіну, на кроў сына яе, святой вадою пырснуць не хоча.

Зуліся. Бацька ягоны боты псаваў, а гэты псеуе душы.

Абдзярыха (*накрываючы дзежку з калдунамі*). Каб табе, ціндзюр, не толькі маіх, на свеце лепшых, калдуноў не паспытаць, каб табе – ніякіх.

Іля. Ідзіце адсюль, людзі, ідзіце да мяне ў шалаш, у Задзвінне. А гэтымі – няхай іхнія ж дзеці ў голад давяцца.

Абдзярыха. Каб табе, гнідзе, у Дзвіне захлынуцца! Каб табе столькі язваў было, як гронак на арабінках гэтых!

Еўга. Язваў, як гронак! Язваў, як гронак! А там яго прыпякуць, прыпякуць! Галава рассядзецца, на азадок будзе падобная!».

На такую вась глебу падаюць словы Пасіёры Сцяпана, які ўзначаліў урэшце паўстанне віцяблян.

«...Уніты прыйшлі. Хай рассыпецца слава наша – жарам. Ім – усё адно...

Плач коціцца ад Узгорскага пасада і да Задунаўскага, і ўсёй вуліцай Вялікай, ад канца да канца. Воўк драпежны прыйшоў у Віцебск. Біскуп уніцкі Ізахват. Школы зачыненыя, цэрквы запечатленыя. Якія уніты не аднялі, і ў тых – корчмы і дамы распусты.

...І родную нам мову ў казанях. Тую, з якой нас Бог у свет пусціў. Але пастыры-ваўкі загадваюць адарваць сэрца ад родных нам крыніц і мову сваю – забыць, стаўшы лацінянамі...

Цяпер яны, сыраядцы, захацелі пазбавіць нас апошняга, беднага, але нашага свята. Спакон вякоў на Прачыстую свяцілі нашы людзі каласы. І вось яны захацелі, каб Маці, паміраючы, не блаславіла іх на ўваскрасенне».

Слухаюць Пасіёру цэхаваы збраяроў-мечнікаў Марцыян Ропат, бурмістры Віцебска Навум Воўк і Сымон Неша, гараджане Неўсця, Матыс, другія людзі. І словы гэтыя, як гаручыя іскры, падаюць у іх знявечаныя душы, распальваючы агонь нянавісці і змагання за сваю свабоду, чэсць, хрысціянскую веру і чалавечую годнасць. Затое ў біскупскіх памочнікаў, таго ж Палікара, словы гэтыя выклікаюць яшчэ большае азлабленне, яшчэ большае жаданне «ў іхнія свінячыя галовы кіем убіць... братнюю любоў цэркваў».

Далёка не адназначны і віцебскі люд. Ёсць сярод гараджан і тыя, хто ў такі складаны і цяжкі для роднага краю час спадзяецца на нейкае прымірэнне з уніятамі, не бачыць і не разумее ўсёй зрубнасці гвалтоўнага акаталічвання сваіх землякоў. Залатых спраў майстар Антоні-Лар Вольха на пачатку віцебскіх падзей не толькі не верыць у праўдзівасць і неабходнасць пачатае справы, але і проста-напроста абвінавачвае сваіх таварышаў у непавінавенні: «Вунія – гэта мір з Польшчай, мір з каралём, мір з Рымам. Яны хрысціяне і людзі, як мы. Няўжо вам войны не абрыдлі? Няўжо ты, Ропат, не хочаш, каб skutая табою зброя мірна драмала, аж пакуль не нападучь на твой дом? Каб са шкуры, якую ты, Васка, вырабіў, не рабілі ножны, а рабілі вокладкі для кніг? А ты, Неўсця, няўжо хочаш, каб у тваіх катлах варылі вякі апошняю карову абяздоленага селяніна? І ты ж, Сцяпан, хочаш, каб у скрынях, што ты робіш, не вецер свістаў, а ляжала багацце, што людзі сабралі работай і сумленным гандлем? Чаго вы лезеце? Няўжо вы не прагнеце пасля войнаў, паўстанняў, плах – спакою?! ...Ну змірыцеся з уладай папы, і ўсё». А калі ўжо і браць доўбню ў рукі, дык за шчасце горада, не за Белую Русь, а за сваё асабістае шчасце, за чэсць сваёй каханай Багусі.

Праўда, адметныя ад іншых выказванні Вольхі, яго спрэчкі з гараджанамі наконт мэтазгоднасці ўзброенага выступлення супраць уніятаў можна зразумець. І вось, на наш погляд, чаму. Ён не толькі творца, як залатых спраў майстар, ён творца душэўнага настрою людзей. Паводле словаў таго ж Кунцэвіча, «ён паэта. Можа, другі на Беларусі пасля вялікага Міколы з Гусава».

І менавіта таму Вольха да пэўнага часу супраць кровапраліцця. З прадстаўнікамі віцебскага магістрата ён ідзе з прашэннем да Іасафата Кунцэвіча, мяркуючы ўсё ж, што будзе дасягнута паразуменне: «Мы молім цябе выслухаць нас. Выслухаеш – згодныя быці з табою... Не – глядзі». На пачатку размовы з арцыбіскупам словы гэтыя яшчэ не пагроза. Гэта папярэджанне езуіту пра тое, што чаша народнага цярдзення ўжо перапоўнена і што менавіта ад яго залежыць, будзе яна разліта ці не.

Не робіць свайго кроку насустрач гараджанам арцыбіскуп Полацкі і Віцебскі Іасафат Кунцэвіч. Не хоча, а галоўным чынам ужо не можа. Так далёка зайшоў ён у нянавісці, жорсткасці, усёй сваёй дзейнасці па насаджэнні уніяцтва на беларускіх землях. Два сведчанні пераканальна пацвярджаюць гэты вывад. Першы – афіцыйны – пісьмо літоўскага канцлера Льва Сапегі Іасафату Кунцэвічу ад 12 сакавіка 1622 года: «...вы злоўжываннем сваёй улады, сваімі ўчынкамі... запалілі тыя небяспечныя іскры, якія ўсім нам пагражаюць згубным і ўсёзнішчальным пажарам... ваша правялебнасць вырашылі прыводзіць людзей да яе (уніі. – *А.Р.*) такімі гвалтоўнымі сродкамі... чуваць галасы, што яны лепей жадаюць быць у турэцкім падданстве, абы не цярпець гэтакі ўціск...».

Другі – літаратурны – словы духоўніка Кунцэвіча, езуіта Станіслава Касінскага з хронікі «Званы Віцебска»: «...ты адкрыта пачаў паўсюль усё знішчаць, а нясхільных катаваць пакутамі і прыўлашчываць манастыры воўчым правам. І спадарожнікам трэцяга твайго кроку была нянавісць. Нават многія уніаты заразіліся ёю і адышлі. Але цябе не абразуміла і нянавісць. Аршанцы цябе ў Дняпры ўтапіць хацелі. Магілёўцы гарматы навялі, а пасля ім галовы секлі і прымусілі заплаціць дваццаць тысяч злотых. Інакі цябе ў Кіеве забілі б, каб не ўцёк. Так уцёк ад пакутніцкага вянца. Ведаеш, што ён азначаў бы?».

Калі задаволіцца толькі фармальным зместам, то можна бачыць, што і ў першым, і ў другім выпадку ў адрас Кунцэвіча як бы выказваюцца абвінавачанні за перавышэнне рэлігійных паўнамоцтваў, прыцясненне, здзек над людзьмі, гвалтоўнае насаджэнне сярод беларускага насельніцтва веры каталіцкай. Можа нават скласціся ўражанне, што і Сапега, і Касінскі праяўляюць пэўную заклапочанасць і ўвагу да лёсу тысяч беларусаў. Яно так, праяўляюць. Але не ў сэнсе абароны іх інтарэсаў, іх жыцця і веры. А ў тым, каб уся палітыка акаталічвання вялася не з пазіцыі гвалту, грубай сілы, а метадамі больш вытанчанымі, псіхалагічнымі, маральнымі. Патаемны сэнс «дыпламатыі» Сапегі У. Караткевіч раскрывае ў трэцяй дзеі сваёй «Хронікі», калі вялікавяльможны канцлер прыехаў вяршыць суд у Віцебску над забойцамі Кунцэвіча. Што датычыць заўвагі духоўніка Касінскага, то, на наш погляд, яна мае вельмі добра прыхаваны падтэкст. Чаму Касінскі не выказаўся такім чынам да сустрэчы Кунцэвіча з дэпутатскай віцяблян? Не мог ён уявіць, што арцыбіскуп Кунцэвіч можа даць, а потым стрымаць сваё слова, што ён не крапе ўдзельнікаў сустрэчы ў сваім

палацы. А калі гэта адбылося і завадатары смуты былі адпушчаны, езуіт Касінскі (ён добра разумеў, што менавіта ад гэтых разумных і мужных людзей можна чакаць вялікіх бед) вырашыў псіхалагічна «завесці» Кунцэвіча, «націснуць» на эмацыянальны бок справы, выкарыстаўшы індывідуальныя, эгаістычныя якасці арцыбіскупа: маўляў, у сваім палацы ты вольны дзейнічаць як хочаш, а ў Віцебску ўніяцкую справу будзеш весці так, як таго патрабуе Ватыкан.

Сцэна сустрэчы ў арцыбіскупскім палацы адыгрывае ў творы У. Караткевіча вельмі значную ролю. Яна пераканаўча раскрывае працэс палярызацыі сіл напярэдадні віцебскага паўстання 1623 года. Як сведчаць падзеі, яго можна было б прадухіліць, калі б езуіты прыслухаліся да голасу народа, пайшлі на некаторыя ўступкі ў насаджэнні ўніяцтва. Але так не адбылося. Лозунг Кунцэвіча «Або падпарадкоўвайся, або смярдзі ў гнаі, як тое падла» выкрывае сутнасць езуіцкай палітыкі на Беларусі. Асабліва калі ўлічыць, што магнацтва, апрача нямногіх, здрадзіла простаму народу, перакінулася на бок уніятаў. «Яны цяпер, – выказваецца Сцяпан Пасіёра, – па-чужынску цвэнкаюць, усе гэтыя тышкевічы, агінскія, валовічы, сангушкі, сапегі, браніцкія, аскеркі, храбтовічы і іншыя, імя іх – легіён. Ім ужо мова Кірылы з Турава, Скарыны і Цяпінскага – грубая, як калі ў жываце бурчыць. Псы. Ледзь не адны мы засталіся, мы, просты народ...».

Дыялектыка адносін Кунцэвіча і яго паплечнікаў да гэтага вось простага народа адназначная: няма месца для «так і так», ёсць толькі «або-або» ясна, што з такой пазіцыяй шлях, магчымасці да кампрамісаў адрэзаны. Ёсць толькі адна дарога – да яшчэ большай канфрантацыі, яшчэ большага размежавання сіл.

Паверыўшы ва ўсёдазволенасць, Кунцэвіч і яго памагатыя не грэбуюць нічым: спрабуюць сілай разагнаць віцяблян, якія сабраліся каля праваслаўнай царквы-шалаша ў Задзвінні, потым спальваюць гэту царкву. Хапаюць і кідаюць у кухаварню для катаванняў папа Ілю, нарэшце, сам Кунцэвіч вырашае сілай выдаць замуж за свайго падручнага Палікара вольную гараджанку Багусю, дзяўчыну, якую кахаюць Ропат і Вольха.

Дарэчы, сцэна размовы арцыбіскупа Кунцэвіча з Багусяй адна з самых напружаных у творы. Для Кунцэвіча і тут галоўнае – дэманстрацыя сілы. Сказана ім – значыць, так і будзе. А пажаданні Багусі, яе довады і разважанні – гэта ўсё для «святога айца» хімера і абраза. Лагічнасць і праўдзівасць выказаных ёю меркаванняў яшчэ больш раз'юшыла арцыбіскупа. Ён аддае загад «агнём і мячом» вынішчыць усё, што працівіцца каталіцкай царкве, а Багусю кінуць у падземелле да катаў. Але і гэта не зламала вольную гараджанку, не спакусілася яна на абяцаныя Кунцэвічам багацце і райскае жыццё. Урэшце раздзеліць яна свой лёс з тым, каго кахае – з паэтам Вольхам. Яна будзе побач з ім у самых вырашальных і самых трагічных моманты паўстання. І тады, калі Вольха, выконваючы волю народа, расправіцца з Кунцэвічам, і тады, калі будзе аб-

вешчаны смяротны прысуд ім самім, як забойцам арцыбіскупа. Па загадзе Палікара яны будуць замураваныя жывымі.

У вобразе Багусі Данель – гэта, бадай што, адзін з самых цікавых вобразаў жанчын-змагарак у беларускай гістарычнай драматургіі – знітаваны ў адно і ўменне пастаяць за жаночую годнасць, і вернасць каханню, якое не вымяраецца багаццем і прымусам, і вялікае пачуццё прыналежнасці да свайго народа, вера ў справядлівасць і правільнасць абранага ім шляху барацьбы з езуітамі.

Ідзе назапашванне сіл і ў лагеры гараджан. На дапамогу ім прыходзяць людзі з Оршы, Полацка, Вільні і «шляхецкія падданыя» – сяляне з бліжэйшых да Віцебска вёсак – прыгнёт каталіцкі паўсюль жорсткі і няцерпны. Невялікая сцэна з трэцяй карціны «Званоў Віцебска», калі ўсе разам – віцябляне, аршанцы, вільняне, палачане – прымаюць канчатковае рашэнне аб выступленні супраць Кунцэвіча.

«Пасіёра. Людзі некалі слаўнага места Віцебскага! Бедныя! У шалашы загнаныя, у норы, як зверы! Думаеце, адны вы так? Вось з’явіліся з загонам і людзі. Пятро Васільевіч, палачанін, з сынам Васілём, Ладысь – аршанец, Васіль – магілёвец ды Авянір, а прасцей, Вінусь – вільнянін. Прыйшлі раіцца, як далей быць, як жыць, як дыхаць.

Палачанін. Наконт нас і казаць няма чаго. Усе ведаюць, як ён нас прыціснуў. Ведаючы, якія беды нас чакаюць, проста хоць дзяцей не раджай...

Аршанец. У нас за тое, што мы яго тапіць хацелі, усе грамадскія лазні на Дняпры зачыніў перад праваслаўным Вялікаднем. І ў каго сваёй не было – тыя да суседзяў хадзілі і набіваліся, як салоная рыба ў бочку...

Вільнянін. Вільня кіпіць. Вялікая грамада. У замках і па слабодках і дамах шляхецкіх хоча паўторна бунтавацца...

Пасіёра. Ад Вільні да Магілёва куюць людзей у жалезы, кідаюць у цяжкія. Людзі ў Барысаглебскім манастыры адзінаццаць дзён трывалі асаду. Толькі полацкая замкавая варта агнём іх узяла».

І раптам Вольха (той самы паэт, які яшчэ не змог вызначыць сваю лінію паводзін): «Мы, мяшчане, у законе выраслі, звыклі паважаць закон. Мо напішам каралю ды пацерпім крыху яшчэ...».

Воклічы абурэння, крык, нездаровы гул у натоўпе выклікалі гэтыя словы Вольхі. А самыя нецярплівыя, як, напрыклад, Ропат, нават гатовы накінуцца на паэта са зброяй у руках: «Не пойдзеш – галаву развалю. До цярпець! Воўк перарэжа ўвесь статак...».

Эмацыянальная напружанасць, высокі напал людскіх страсцей: «За што змагацца?». І раптам спакойныя, разважлівыя словы папа Ілі: «Не толькі вера. Праўдзівей, не столькі вера. Справа на тое пайшла, ці быць, ці заставацца нам у вякі вякоў – і давеку – тым, чым мы ёсць. І пра гэта вы і думайце перш за ўсё».

Гэтыя словы – не проста эмацыянальны ўсплеск аднаго з герояў хронікі. Гэта, на наш погляд, лейтматыў і «Званоў Віцебска» і, наогул, усіх твораў У. Караткевіча, прысвечаных змаганню беларусаў супраць усякага прыгнёту – сацыяльнага, нацыянальнага, рэлігійнага. Так, не толькі за праваслаўную веру, не за лепшага арцыбіскупа змагаліся віцебскія паўстанцы ў 1623 годзе, як не толькі супраць арандатараў і дрэннай адміністрацыі Крычаўскага староства былі скіраваны сялянскія хваляванні на Магілёўшчыне ў 1743–1744 гадах, адлюстраваныя ў трагедыі «Маці ўрагану». Праўда, калі разглядаць кожнае хваляванне, выступленне, паўстанне беларусаў супраць прыгнятальнікаў як асобныя, не звязаны з іншымі, выключныя эпізоды, тады будуць прыклады з воляй адной вёскі ці аднаго невялікага рэгіёна, з добрым панам і добрым царом.

Але ж, зыходзячы з навуковай метадалогіі аналізу гісторыі, мы павінны бачыць не толькі асобныя эпізоды і падзеі, якія хай і атрымалі рэзананс у гісторыі народа, а імкнуча ахапіць увесь працэс у цэласнасці і непарыўнасці, бачыць не толькі адно звяно, а ўвесь ланцуг гістарычных падзей, асоб, катаклізмаў, змены ў якім вызначаюцца агульначалавечымі законамі грамадскага развіцця.

І тады зусім лагічна ў адзін рад выстройваюцца Пасіёра і поп Іля са «Званоў Віцебска», Вашчыла і Васіль Вецер з «Маці ўрагану», Юзэфа Яневіч і Кастусь Каліноўскі з «Кастуся Каліноўскага...», Чаховіч і Янка Луцэвіч з «Калыскі чатырох чараўніц». Можна, канечне, засяродзіць увагу на тым, што кіраўнікі народных выступленняў (і ў «Званах Віцебска», і ў «Маці ўрагану» ды і ў пэўным сэнсе ў «Кастусі Каліноўскім...») часта інтуітыўна вызначаюць сродкі і формы барацьбы з прыгнятальнікамі, не могуць пераканаўча для людзей абгрунтаваць матывы і задачы паўстання; шмат выпадкаў, калі ў барацьбе верх бяруць эмоцыі, а не цвярозы розум і розум. Так, у шматвекавой, крывавай барацьбе з прыгнётам было ўсё – і памылкі, і расчараванні, і здрада. Але галоўнае, вызначальнае мы павінны бачыць не ў гэтым. Галоўнае, што людзі, якія станавіліся на чале таго ці іншага руху, сваёй мэтай (можа, і не заўсёды акрэсленай рэльефна так, як нам бы цяпер таго хацелася) бачылі волю, волю беларусаў, волю палякаў, усіх іншых людзей, якія штодзённа адчувалі жорсткасць сацыяльнага, нацыянальнага, духоўнага прыгнёту.

Часцей за ўсё яны ведалі, які лёс чакаў іх у канцы змагання. Тым не менш нават сваю смерць, сваю пагібель яны хацелі ператварыць, вобразна кажучы, у своеасаблівы каталізатар, які не даў бы згаснуць у народзе знічцы надзеі на волю, марам пра шчаслівую будучыню. Такая ўпэўненасць і адданасць абранай справе, неадольная вера ў сілы народныя надавала ім мужнасць і трываласць у барацьбе, што яшчэ больш раздражняла прыгнятальнікаў. Нібы навывперадкі адзін перад адным, яны пачыналі шукаць самыя вытанчаныя, адмысловыя метады расправы над «вінаватымі», запалохвання, прыніжэння чалавечай і нацыянальнай

годнасці. Слуга езуіта Кунцэвіча Палікар Абрагімовіч, караючы ўдзельнікаў віцебскага паўстання, напрыклад, загадвае жывымі замураваць яго актыўных удзельнікаў Вольху і Багусю («Званы Віцебска»), князь Радзівіл, упіваючыся сваёй уладай, вырашае кіраўнікоў Крычаўскага паўстання Івана Карпача, Васіля Ветра, Лаўрэна Каўбасу і Васку Ветра зашыць у мядзведжыя шкуры і разарваць сабакамі на галоўнай плошчы Крычава. Але далей за ўсіх пайшоў «вешальнік» Мураўёў. Ён устройвае гандаль, прапануе Кастусю Каліноўскаму захаваць жыццё, адмяніць смяротны прысуд, калі той адмовіцца ад сваіх ідэй і поглядаў, стане ў рады «паборнікаў парадку і магутнасці айчыны». «Жыццё або ідэя» – такі востры зневажальны для чалавечай годнасці гандаль...

Зневажаецца не толькі асабістая годнасць людзей. Імкненне прыгнятальнікаў накіравана на тое, каб знішчыць ўсё (і духоўнае, і матэрыяльнае), што садзейнічае іх еднасці, гонару і нацыянальнай годнасці. У «Званах Віцебска» У. Караткевіч падае нам унікальны прыклад такой справы:

«Палікар. ...Перш чым зляціць твая галава, яна убачыць, як будуць караць ганьбаю і смерцю званы. Яны ж крычалі тваім голасам? Ну вось, быць нямымі ім, і табе...

Памрэш і ты.

...Але раней убачыш, як мы заторкнем глотку твайму гарладзёру. Як адхвошчам яго гнойнымі бізунамі. Як вырвем язык.

Падручныя пачынаюць наводмаш хвастаць звон бізунамі... Кат дачырвана разжаранымі кляшчамі вырывае звону язык...

Званар. Вы яго мацней, мацней. Гэх, не ўмеце. Ану – я. (*Выдраў бізун з рук подручных і – пад абураны ўздых натоўпу – аперазаў звон, які раптам адказаў трывожным гулкім уздыхам. І яшчэ. Яшчэ.*) Бачыш, ён крычыць, толькі калі б'юць свае. (*Кінуў бізун Палікару, які машынальна падханіў яго.*) Бачыш, калі трэба, мы крычым і без языка...

Сапега. Хто прыдумаў камедыю з хвастаннем звона?

Корвін. Дарафей і гэты... Касінскі. Духоўнік».

Так, для вялікага канцлера Сапегі, які па загадзе папы рымскага Урбана прыехаў чыніць суд у мяцежны Віцебск, пакаранне гарадскіх званоў – гэта камедыя: для нескаронных у яго прызапашаны іншыя, больш жорсткія меры справы – шыбеніцы, катаванні, пазбаўленне горада і гараджан усіх правоў, што з даўніх часоў былі наданы ім польскімі каралямі. Не адмаўляе ўсяго гэтага і вытанчаны езуіт Касінскі. Але ж імкненне да волі, паводле яго разумення, павінна быць зломлена не толькі страхам, але – ідэйна і духоўна. Людзі павінны пераканацца, што іх сімвал волі, іх вольналюбівыя званы, як завадатары паўстання, пакараны навечна. Так сімвалічны рытуал гібелі званоў павінен, паводле Касінскага, аблегчыць мэту ўніятаў – прывесці да векавой пакорнасці людзей, звярнуць віцяблян у веру каталіцкую.

Жорстка распраўляўся Ватыкан са сваімі праціўнікамі. Пераконваючы польскага караля Жыгімонта III не пакідаць без пакарання жыхароў Віцебска, папа Урбан у сваім лісце да яго пісаў: «...Жорсткасць забойцаў не павінна заставацца беспакаранай. Там, дзе такое жорсткае зладейства патрабуе бічоў помсты Божай, хай пракляты будзе той, хто ўстрымае меч свой ад крыві. І так, дзяржаўны кароль, ты не павінен устрымацца ад мяча і агню».

Зразумела, што прыняць пракляцце ад самога папы не захацелі ні кароль польскі Жыгімонт III, ні вялікі канцлер Леў Сапега. Атрымаўшы аўтарытэтнае папскае блаславенне, Сапега з актыўным удзелам каталіцкай царквы агнём і мячом наводзіў парадак у горадзе над Дзвіной.

«Сапега. ...Разгледзеўшы абвінавачанні капітула, выслухаўшы скаргі тых, што знаходзіліся побач з блажэнным памяці біскупам, камісарскі суд вінаваціць усіх мяшчан Віцебска і шматлікіх з Оршы, Магілёва, Полацка і Вільні ў тым, што наводзілі на дзяржаўную здраду народ. Што склалі змову супраць уніі яшчэ ў лютым 1621 года. Што, не жадаючы падпасці суду, узяліся за камяні і, скінуўшы на знак змовы і мяцяжу шапкі ў адну кучу, абразілі ў асобе войга яго каралеўскую вялікасць...

...Усё разрабавалі, і ўбытку ад таго 3079 злотых... Напала каля тысячы чалавек, і разам з простым народам бурмістры Навум Воўк, Сымон Неша, Сцяпан Пасіёра, і ратманы, і лаўнікі многія. Таму ўсіх іх, колькасцю да ста чалавек, асудзіць завочна на смерць, дзе б толькі ні адшукалі... (На самай справе было пакарана смерцю 120 чалавек і больш за 100 пасаджана ў турму. – *А.Р.*)

Тых жа, хто ў закаранеласці не ўцёк і каго, папаймаўшы, страж адправуем, у вязенню маючы: Навума Воўка, Сымона Нешу – бурмістраў, Яна Гугнішчава – які біў у ратушны зван... (пералічваецца больш за пятнаццаць прозвішчаў. – *А.Р.*). Пятра Васільевіча, палачаніна, – пакараць смерцю – праз адсячэнне галавы на плошчы перад былой ратушай бясслаўнага места Віцебскага. Прысуд выканаць неадкладна...

...Маёмасць усіх канфіскаваць... Увесь Віцебск прызнаць вінаватым, Майдэборскага права і ўсіх увогуле правоў пазбавіць. Ратушу, у якой склалася змова, разбурыць... разбурыць да грунту... Зняць вечавы зван – знак прывілеяў і волі горада... Саборную Прачысценскую царкву, пры якой зроблена злачынства, зламаць, а замест яе пабудаваць для уніятаў, за кошт гараджан, новую, у большым памеры і велікапышнасці. І на званіцу яе павесіць зван, адліты з былых званоў, з вечавога звона і тых, якія білі ў набат падчас мяцяжу. А на ім зрабіць надпіс, што змяшчае кароткую апоўвесьць пра забойства».

Пакаранню было падвергнута ўсё беларускае насельніцтва краіны. Усе праваслаўныя цэрквы былі перададзены ў рукі ўніятаў.

Вось яны, дзеянні паўнамоцнага каралеўскага пасланніка, вось яны, сапраўдныя справы «асцярожнага канцлера», які яшчэ за год да Віцебскага паўстання так палымяна заклікаў Кунцэвіча не выкарыстоўваць

гвалтоўныя сродкі, ісці на кампраміс у сваёй міратворчай дзейнасці. Крыж Кунцэвіча, меч Сапегі зліліся ў адно, калі толькі справа дайшла да здушэння волевыяўлення віцяблян, да спробы захаваць сваю нацыянальную годнасць, сваю веру і звычаі.

Аднак ні фізічнае вынішчэнне кіраўнікоў і актыўных удзельнікаў паўстання, ні маральныя здзекі над горадам і гараджанамі не зламалі, не маглі зламаць іх галоўнага імкнення – імкнення да волі, да свабоднага нацыянальнага развіцця. Нескаронасцю, глыбокай верай у сілу народа прасякнуты апошнія словы Марцыяна Ропата, засуджанага да пакарання смерцю: «...Ніякім розумам, ніякім гвалтам нельга дасягнуць таго, каб у Віцебску не было Віцебска, каб на нашай зямлі не было нашай зямлі. Гэта сказаў паляк. Гэта ж гаворым сваёй смерцю і мы. Вам не заглушыць Віцебскага набата. Вам не заглушыць званоў нашай зямлі».

Такім вольным, арыгінальным, патрыятычным, глыбока нацыянальным стаўся твор, напісаны У. Караткевічам па «сацыяльным заказе». Незвычайнасць гістарычнай сітуацыі, яскравыя характары, запамінальныя вобразы – у гэтым, на наш погляд, і заключаюцца тыя адметныя характарыстыкі «Званоў Віцебска», што сталі асновай для стварэння яшчэ аднаго цікавага твора, але цяпер ужо ў тэатральным мастацтве. Дзелавое супрацоўніцтва з аўтарам, улік яго заўваг і пажаданняў дазволілі рэжысёру Валерыю Мазынскаму, мастаку Аляксандру Салаўёву, кампазітару Сяргею Картэсу разам з трупай Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага тэатра імя Якуба Коласа знайсці пераканальны сцэнічны эквівалент Караткевічавай хронікі. «Цяжка прыпомніць за апошні час, – адзначаў на сваіх старонках “Віцебскі рабочы”, – іншы спектакль коласаўцаў, дзе так арганічна зліўся б у адно “малюнак” падзей, мастацкае афармленне і музыка». Нельга не адзначыць, што творчая работа тэатра атрымала станоўчую ацэнку рэспубліканскай і ўсесаюзнай прэсы.

Доўгія гады не сыходзіў гэты твор з рэпертуарнай афішы коласаўскага тэатра. Тысячы людзей сталі сведкамі гераічнай барацьбы беларусаў за волю і лепшую долю. На іх прыкладзе сучаснікі спасцігалі сутнасць лепшых чалавечых якасцей – патрыятызму, дружбы, кахання, вернасці.

Глыбокая ўвага У. Караткевіча да лёсу роднага народа, трагічных старонак яго гісторыі, імкненне глыбока разабрацца ў матывах народнай барацьбы супраць усякага гнёту знайшлі сваё развіццё ў трагедыі «Маці ўрагану» (на жаль, яна стала апошнім драматургічным творам У. Караткевіча).

У сярэдзіне ліпеня 1740 г. у Крычаўскім старостве пачалося ўзброенае паўстанне, у якім супраць прыгняцельнікаў аб’ядналіся прыгонныя сяляне, гарадская бедната, таксама «сваявольныя людзі», якія збеглі на Беларусь з Расіі. Кіраўніком паўстання стаў вайт з вёскі Селішча Васіль Вашчыла.

Мясцовыя ўлады не змаглі справіцца з паўстанцамі, да якіх далучаліся новыя і новыя вёскі Крычаўскага, а таксама Аршанскага павеятаў. Асабліва абвастрылася барацьба супраць феадалаў летам 1743 года, а ўжо да восені гэтага ж года ўсё Крычаўскае староства фактычна

знаходзілася ў руках паўстанцаў. Вашчыла пад свае сцягі запрашваў усіх, хто змагаўся за волю.

У пачатку 1744 года барацьбу з паўстанцамі ўзначаліў князь Радзівіл. А ўжо ў канцы студзеня адбыліся дзве бітвы паўстанцаў з войскамі Радзівіла. Першая, калі паўстанцы напалі на Крычаў, але былі разбіты і адкінуты ад горада, і другая, калі палкоўнік Пястжэцкі раптоўна напаў на лагер паўстанцаў. Захопленыя знянацку сяляне і гараджане не змаглі аказаць колькі-небудзь арганізаванага супраціўлення. У лагеры паўстанцаў пачалася паніка, якая яшчэ больш абвастрыла сітуацыю. У час бою паўстанцы панеслі вялікія страты.

Васіль Вашчыла разумее, што паўстанцы хутчэй за ўсё будуць разбіты войскамі Радзівіла і загінуць. «Ды бывае так, – разважае ён, – што трэба гінуць. Мы зараз як жабяняты, якіх нават зайцы палохаюць... Памяць іхняя каціная... Хутка забылі, як ад жаху скавыталі перад намі. Трэба ім напамінь, каб асцерагліся чапаць нас».

Для трагедыі «Маці ўрагану» У. Караткевіч абраў перыяд з восені 1743-га да зімы 1744 года, гэта значыць, самыя кульмінацыйныя і самыя трагічныя моманты Крычаўскага паўстання.

Працягваючы галоўную лінію на літаратурнае асэнсаванне гераічнага мінулага беларусаў, твор гэты адрозніваецца ад папярэдніх (не толькі «Званоў Віцебска») шэрагам акалічнасцей.

Па-першае, «Маці ўрагану» з'яўляецца тым творам, які спадарожнічаў У. Караткевічу амаль што на працягу ўсяго яго творчага жыцця. Яшчэ ў 1955 годзе ў перапісцы з Максімам Танкам можна знайсці такія радкі: «Аб-рабляю народную легенду, якую назаву “Маці Ветру” (з часоў паўстання Вашчылы)». У гэтым жа лісце: «...Мару яшчэ напісаць пра Вашчылу нешта сапраўднае, толькі не ведаю што. Аповесць, драму або сцэнарый. Усё прываблівае». У лісце да таго ж адрасата ў 1956 годзе Караткевіч зноў двойчы звяртаецца да размовы пра «Маці ўрагану» (тут яна, праўда, называецца «Маці Ветру»): «Пасылаю таксама легенду “Маці Ветру”. Яе калісьці распавядаў мне дзед, але я запамятаваў толькі канву і сёе-тое з выказаў. За “Маці Ветру” т. Вялюгін, напэўна, зноў будзе мяне лаяць...». У. Караткевіч піша, што А. Вялюгін, які тады быў рэдактарам «Малодосці», рабіў яму заўвагі наконт дрэннай літаратурнай мовы. «Уласна, я хацеў спытаць у Вас, ці варта ўвагі гэтая “Маці Ветру”, што я пасылаў, Анатолій Сцяпанавіч (Вялюгін. – А.Р.) таксама нічога мне не сказаў наконт яе...».

Цяпер, калі гэта легенда з'явілася ў друку, – яна была змешчана ў зборніку не друкаваных пры жыцці пісьменніка твораў – можна адназначна сказаць, што яна сапраўды «вартая ўвагі». Шкада толькі, што яна не з'явілася ў друку тады, калі была напісана (а менавіта ў сакавіку 1956 г.).

Па-другое, «Маці ўрагану» тварыў чалавек, за плячыма якога ўжо былі доўгія гады творчых пошукаў і поспех у розных галінах літаратурнай дзейнасці. Нельга не пагадзіцца з А. Мальдзісам, што ў трагедыі «Маці

ўрагану» – «...шматфарбным палатне аддалёнага ў часе народнага быцця, паказанага аб'ектыўна ва ўсіх яго супярэчнасцях, яскрава ўвасоблены шматгранны талент У. Караткевіча – трагедыіны (фінал твора), камедыіны (сцэны ў радзівілаўскім палацы), паэтычны (велічныя канты), аналітычна-даследніцкі (грунтоўныя ўступныя тлумачэнні)». Дарэчы, і сама трагедыя, і асабліва аўтарская прадмова да яе чытаецца як сталы гістарычны раман.

Па-трэцяе, У. Караткевіч выкарыстоўвае больш выразныя драматычныя сродкі, чым, скажам, у «Званах Віцебска». У першую чаргу, у выбары галоўных герояў, спасціжэнні іх характараў, дыялектыкі іх узаемаадносін з супярэчлівым рэальным светам таго далёкага часу.

Кіраўнікі паўстання – Вашчыла, Іван Карпач, Васіль Вецер, поп Антох Крапіла – «гэта не звычайныя сярэднія сяляне, гэта сялянская эліта, людзі пісьмовыя і сяк-так абазнаныя ў падзеях, што робяцца ў свеце, на Беларусі і ў старостве».

І адносіны іх да адміністрацыі староства і арандатараў прымаюць выразную сацыяльную афарбоўку. Гэтыя людзі не схільныя былі адбрэхацца «байкамі аб райскай канюшыне», ведалі, што шчасце павінна быць у чалавека і пад гэтымі зямнымі стрэхамі. Разумелі яны, што Зло – не вечная з'ява. Як піша У. Караткевіч, «...у падтрымку сваім мяцежным парафіянам яны высунулі прынцып, што Сатана створаны Богам, ужо тым самым ніжэйшы за яго і таму неадменна павінен быць калісь пераможаны разам са сваімі паслугачамі, “сільнымі і магутнымі людзьмі розных народаў”».

Свядома яны выбіраюць шлях змагання, свядома ідуць на смерць за лепшае і шчаслівейшае жыццё землякоў. Іх выбар можна і трэба ацаніць, як духоўны акт, як духоўны подзвіг (А. Сідарэвіч). Таму літаратурнае адлюстраванне Васіля Ветра, Васіля Вашчылы, Івана Карпача, Агны Вецер атрымалася ўражлівым, праўдзівым, запамінальным. Вобразы кіраўнікоў Крычаўскага паўстання значна пашырылі галерэю гераічных народных заступнікаў, якая, па сутнасці, была пачата і пастаянна расшыралася самім У. Караткевічам.

Адметнасць трагедыі «Маці ўрагану» яшчэ ў адным вобразе (на наш погляд, менавіта ён у большай ступені, чым іншыя, надае твору своеасаблівую драматургічную важкасць). Гэта вобраз Агны Вецер, маці Васіля Ветра, жанчыны вялікай душы і трагічнага лёсу (яе мужа, панцырнага баярына Ветра, знішчылі «маршалак і шатны са шляхтай», а яе, паўжывую, выцягнулі з палаючага замка), якая не хоча новай крыві. Тым больш, што яе сын Васіль у радасці і шчасці жэніцца з харашуняй Надзеяй.

Яна імкнецца растлумачыць камісару і арандатарам Іцкавічам, Гдалю і Шмуйлу, што каралю і князю ўсё заплочана да апошняга шэлега і ім не трэба шукаць вінаватых, ды, урэшце, і няма чаго рабіць на сядзібе Ветраў. А калі ў іх ёсць жаданне паспрабаваць вясельную чарку, то гаспадары ім не адмовяць. У размове з няпрошанымі гасцямі паводзіць сябе прыстойна

(як і належыць удаве панцырнага баярына), з пачуццём высокай чалавечай годнасці, нават на кпіны і задзіркі арандатараў адказвае разважліва, спрабуе абразуміць іх, звярнуць гутарку ў мірны, разважлівы кірунак, паўстрымаць ад неабдуманых учынкаў: «Сцеражыся, Гдаль. Устануць людзі. І адказваць за твае паскудствы будуць тыя з тваіх супляменнікаў, што грошай у вочы не бачаць, што не вінаватыя. Ты ўцячэш, я ведаю. А тыя?». Аднак калі трэба «даць здачы» нахабным «гасцям», яна знаходзіць трапныя словы. Урэшце арандатара Гдаля яна «ахрысціць» як д'яблавага вырадка, сына «кабана і сукі».

Але тая ж Агна Вецер не можа змірыцца з пазіцыяй роднага сына Васіля, калі той, аслеплены асабістым каханнем, разважае аб усеагульным шчасці і міры: «...Я проста не магу зараз, пакахаўшы, праліваць кроў... Я шчаслівы і добры, як ніхто... Я люблю жыццё і не хачу ліць крыві», і спрабуе адгарадзіцца ад здзекаў над родным народам, ад ганаровай прапановы Вашчылы ўзначаліць барацьбу з прыгнятальнікамі. Разуваючы Васіля, Вашчыла не адваргае яго думкі, ён проста надае ім іншы паварот: «Правільна. І адзін такі, што даў сябе распяць за нас, сказаў: “Няма любові большай за тую, як нехта душу сваю паложыць за друзі свае”». Але перад гэтым Вашчыла ў запале кідае Васілю наступныя словы: «...Але хапіла бабы і... (у сувязі з жаніцьбай Васіля. – А.Р.). Я не думаў, што можа быць чалавек, які ціскае жонку, калі ягоных братоў ціснуць кляшчамі. Які глядзіць у неба, а народ ягоны ў гэты час глядзіць у вочы катам і думае апошнімі думкамі, хто яшчэ тычне яму пікаю ў бок». Васіль пакуль што не прымае гэтых довадаў. Такую пазіцыю сына маці Васіля расцэньвае як ганьбаванне самой яе, хаты Ветраў і ўсяго іх роду. Роспаччу ад таго, што не атрымліваецца размова з сынам, што ён не хоча зразумець маці, прасякнуты яе словы: «Ратуючы ад хваробы, не ўпатавала ад ганьбы. Шкада... Ветры – пасмешышча зямлі».

Хай інтуітыўна, але Агна Вецер разумее, што аддзяліцца ад народа, яго пакутнага існавання, адгарадзіць свой шчаслівы, вольны і незалежны сямейны астравок у вялікім моры людскіх бед і нягод – справа нерэальная. Яна імкнецца пераканаць сына, што шчасце і годнасць іх адной сям'і тады будуць рэальнымі і сапраўднымі, калі такімі ж шчаслівымі і вольнымі будуць усе людзі. І тут У. Караткевіч уводзіць у трагедыю вобраз Чалавека, вобраз трагічны, абагульнены, філасофскі. Адрынуты грамадствам, загнаны ў зямельную пячору – гэты пракажоны чалавек не зламаўся. Насуперак волі Іцкавічаў, якія спалілі яго сям'ю і хату, ён жыве як нямы дакор прыгнятальнікам, сімвалізуючы ўвесь, аб'яўлены імі пракажоным, беларускі народ. Размова з Чалавекам, еднасць з ім (*Вецер не збаяўся павячэраць і па-чалавечаму, наклаўшы руку на плячо, развітваецца*) стала тым душэўна-маральным учынкам, які сваё асабістае шчасце змог суаднесці са шчасцем народа і які свядома выбраў свой далейшы шлях: «Але нават праказа не забароніць мне ўсе гэтыя гады біць, душыць, рэзаць, паліць гэтых

мярзотнікаў. Нішто не шкодзіць і пракажонаму загінуць як след. Бо лепей загінуць нават у катоўні, нават у агні, чым згнісці жыўцом».

Зразумела, што такое рашэнне сына разбурыла адчужанасць паміж Агнай і Васілём. Якім пафасам, якім блаславеннем на барацьбу гучаць словы маці: «Мы для гэтага зашмат пакутавалі. Мы пакутамі купілі права на гэта (на барацьбу. – *А.Р.*). І калі іншыя ў бунце могуць быць проста ветрам, то шэлег табе цана, Вецер, калі ты не будзеш ураганам» (падкрэслена *У. Караткевічам. – А.Р.*).

Такой жа патрыятычнасцю і эмацыянальна-маральнай глыбінёй напоўнены словы Агны Вецер (цяпер не проста маці, а па вызначэнні яшчэ аднаго з кіраўнікоў паўстання Івана Карпача – «Маці нашага ўрагану», «Маці ўрагану»), калі яна выпраўляе Васіля і Надзею, цяпер ужо з атрадам паўстанцаў, на смяротную барацьбу з прыгнятальнікамі: «Бывайце, дзеці. Не заклінаю вас ад стрэлу чужынскага, ад сухоты агнявой, ад корда, і шаблі, і пісталета, і доўбні, і ад стралы. Калі вам і мне суджана памерці – мы памрэм іначай. Але на ворага вашага перад бітвай нападзе трасенне ступіц і жылы падкаленнай, і нядужасць рукі, і цемра ў вачах, і жах смяротны...».

Высокія чалавечыя якасці Агны Вецер – нязломнасць Волі, цвёрдасць Характару, велічнасць Духу – дасягаюць апагея ў сваім развіцці ў фінале п'есы. Паўстанне пацярпела паражэнне, закатаваны захопленыя жывымі яго ўдзельнікі, засуджаны і пакараны жудаснай смерцю кіраўнікі сялянскага бунту (былі зашыты ў мядзведжыя шкуры і кінуты на разарванне сабакам) – Радзівіл і яго падручныя «ўпіваюцца» ўладай. Губернатар староства Павал Цялецкі абвінаваціў кіраўнікоў паўстання «ў арганізацыі бунтаў на працягу чатырох гадоў, у час якіх не жадалі прызнаваць універсалаў Радзівіла, прымалі іх за выдуманых, выганялі з староства губернатара, камісараў і падстараст, некаторых з іх збівалі, адымалі ў іх маёмасць, збівалі і забівалі арандатараў, купцоў і іншых мяшчан, забіралі ўсе іх багацці і, нарэшце, са зброяй у руках двойчы выступалі супраць войск самога Радзівіла».

Здавалася, усё скончана. Перамагло і ўладарыць Зло. І ў гэты самы момант духоўна нязломная маці ўрагану кідаецца да прыслужнікаў Радзівіла, цалуе ім рукі, просіць злітавацца над яе сынам: «Злітуйцеся з яго, злітуйцеся з іх. (*Цалуе рукі ўсім, акрамя Радзівіла.*) Паночкі. Паночкі...». Знешне ўчынак (ніхто, акрамя самой Агны Вецер, не ведае яго сапраўдных матываў) маці ўрагану выглядае як духоўнае здрадніцтва, як адмова ад самой ідэі барацьбы з прыгнятальнікамі.

«Карпач. Апамятайся! Праклянём!

Лаўрэн. Маці, што ты робіш?!»

Нарэшце «Радзівіл (*прыняў зухаватую паставу*). А я што казаў? Аблізала ўсіх. Няма меры іхняй нізасці. Пайшла прэч».

Вось ён, перадсмяротны маналог Агны Вецер, які дае нам разуменне яе слоў і ўчынкаў на Радзівілавым двары: «Я ўсе гады насіла таму пракажонаму ежу, а апошнія месяцы дакраналася да яго, і – чым жа ён вінен,

што адзін? – я закрыла яму вочы, апускаючы ў магілу. Сын не мог яшчэ захварэць. Затое я (*раздзірае на плячы сарочку*)... Бачыце белую пляму? Як матыль... Праказа... Белы матыль смерці... Ён, Васіль, не атрымаў хваробы. Хвароба – гэта маё. А цяпер і ваша. Ну так, я ж аблізала ўсе вашы рукі, як прыніжаная валачашчая сука. І ты, князь, яшчэ казаў, што няма меры нашай нізасці. (*І завыла.*) Ну так, я сука. У мяне аднялі майго шчанюка».

Ужо гэтыя словы прымусілі адхіснуцца ад Агны ўсіх, хто стаяў побач. А праз некалькі імгненняў усіх ахапіў страх, над галовамі навісла «несамавітае, жывёльнае выцце і рык: “Дыму!”, “Жару!”, “Абпячы рукі!”, “Запаліць!”, “Гарэлкі!”, “Спірытусу сюды!”

Агна гаворыць з ледзяным спакоем «І сука ашалела. І перакусала вас усіх. Чаго вы шарахаецеся? Чаго кідаецеся? Позна. Ну так, ваша смерць не будзе такая хуткая, як у яго. І яна будзе лягчэйшая, я вам не хлусіла, я праўду казала. Праказа ж не баліць. Проста ў вас будзе адгніваць аблічча, нос, вушы, шчокі. Пальцы рук не будуць адчуваць болю – як ён адчуваў – і нават апёкаў – як балелі яны яму. А пасля, паступова, адгніюць і яны. А пасля ногі і іншае. Вы зажыва згнілі душою – цяпер згніеце і целама. Вузлаватая праказа цягнецца дзевяць год. Гладкая – васемнаццаць. Я не скажу вам, якая яна ў вас. Бо нават той, каму папанцавала не заразіцца зараз, будзе дзевяць, а то васемнаццаць год чакаць лянівай смерці. І ў кожную хвіліну дрыжаць ад жаху. Будзе засынаць і прачынацца з думкай аб ёй. І кожную раніцу першая думка будзе: “Божа, вось няўжо сёння... Бо-о-о-ожа, ратуй. Вось... Вось здаецца... Вось-вось...”. А людзі і ўласныя дзеці будуць цурацца вас. Не, я не назапасіла вам лёгкай смерці. Будзь спакойны, сыноч. (*Узвысіла голас.*) Яны памруць. Яны – памерлі ўжо».

У канцы маналога – зварот да князя Радзівіла: «Не торгайся, князь. Сука не лізала цябе. Табе будзе горш. Я ж, акрамя ўсяго, і ведзьма, прарочыца – ты не ведаў? Табе будзе нават горш за іх. Богам і зямлёй сваёй клянуся, што ўсё гэта збудзецца. Вось што будзе з табой. Адна жонка, з Сапегаў, ужо ўцякла ад цябе. Жанчыны любяць тыранаў, але толькі не скупых, не халодных і не нудных, як свіная чума. Уцячэ і другая. І трэцяя. І ўсе – з вялікаю ганьбай для цябе, напладзіўшы табе сотні ворагаў. Ты будзеш пасмешышчам нават у вачах бяссільных і садамітаў. І ні ад адной бабы ў цябе не будзе дзяцей, бо бог пракляне чэрава кожнай жанчыны на час, калі яна з табой. Не ведаю, ці хопіць у цябе сілы абгадзіцца ў чацвёрты раз?! І нішто з таго, што ты задумаў, не споўніцца. І ўсе будуць бегчы ад цябе, як бягуць з дома – нават калі дом гэты замак – пацукі ад пацука, якога злавлілі, вымазалі дзэгцем і выпусцілі. І ты будзеш блукаць адзін бясконцымі замкавымі калідорамі і сутарэннямі, дзе шкілеты замучаных, і ніхто не падасць вады. Блукаць і смярдзец пры святле месяца.

І ніводнай роднай душы... А мой хлопчык загінуў страшна, але сярод родных і любоўных. Бо мой хлопчык – Чалавек, а ты – пацук...

Сустрэчы з табою... шукаць стану... Сэрца... яно такое вя-лі-кае...».

Такая яна, Агна Вецер, маці ўрагану. Спачатку засцеражэнне, спроба зберагчы сям'ю ад навалы, потым бласлаўленне сына і яго каханай на барацьбу з прыгнятальнікамі, нарэшце, самаахвяраванне (скажам, вынашанае ў душы і сэрцы і абранае свядома), каб пакараць калі не ўсіх, дык найбольш жорсткіх прыгнятальнікаў сялян на Крычаўшчыне. Вось яны: Патрыятызм, Чалавечнасць, Грамадзянскасць.

На жаль, межы нарыса не дазваляюць паглыбіцца ў іншыя, вельмі важныя для разумення гэтага твора праблемы. Такія, напрыклад, як:

— стаўленне службаў царквы да народа (ці то прадажнасць – поп з Бесавічаў, ці то сапраўднае разуменне народных інтарэсаў – поп Антох Крапіла);

— нацыянальныя дачыненні і асабліва жыдоўская лінія (Іцкавічы, якія бяруць з беларусаў усё магчымае і немагчымае, і каваль Мендл Кеймах, які адбіў рукі, выконваючы просьбы такіх жа бедных, як ён, беларусаў);

— дзеянні князя Радзівіла і яго памагатых (з аднаго боку – прэтэнзія на чалавечнасць, як у выпадку з пасламі з Крычаўшчыны, з другога – «бязмерная амбіцыя», «неўшанаванне законаў боскіх і людскіх», распуста, здольнасць да зверства і жорсткасці);

— удзел іншаземцаў у задушэнні сялянскіх хваляванняў, іх стаўленне да беларусаў;

— мова твора, яго насычанасць вуснай народнай творчасцю і інш.

Літаратурны поспех «Маці ўрагану», на наш погляд, менавіта ў тым, што У. Караткевіч, следуючы лепшым традыцыям айчыннай літаратуры, змог перадаць дыханне эпохі, падышоў да асэнсавання гістарычных падзей з глыбока рэалістычных пазіцый, яшчэ раз сцвердзіўшы вядомае палажэнне марксізму аб неабходнасці праўдзівага паказу тыпічных характараў у тыпічных абставінах.

З другога боку, заглыбленне ў гісторыю, дэталевы аналіз крычаўскіх падзей 1743–1744 гадоў у «Маці ўрагану» дазволіў яму больш рэальна асэнсаваць і па-мастацку ўвасобіць у беларускай драматургіі – у трагедыі «Кастусь Каліноўскі...» – такую значную ў гісторыі Беларусі з'яву, як народная барацьба супраць царызму ў 1863–1864 гадах.

Творчая гісторыя п'есы, як сведчаць звесткі з асабістага архіва У. Караткевіча, няпростая. Было напісана каля 10 варыянтаў. Адзначым і такую дэталю. Адзін з ранніх варыянтаў п'есы вядомы пад назвай «Руна пра Кастуся» быў напісаны ў Чэлябінску, калі У. Караткевіч гасціў у сястры Наташы (датуецца 26 лютага 1962 г.), другі, перапрацаваны ў Оршы, 3 мая 1963 г., апошні варыянт п'есы пад назвай «Смерць і неўміручасць Кастуся Каліноўскага» быў абмеркаваны 17 лютага 1971 года на пасяджэнні секцыі драматургіі Саюза пісьменнікаў БССР. Аб цікавасці да твора сведчыць і той факт, што ў яго абмеркаванні прымалі ўдзел не толькі вядомыя літаратары (М. Танк, І. Шамякін, А. Макаёнак, А. Кучар,

Т. Хадкевіч, Я. Семязон, А. Кулакоўскі, М. Гамолка і інш.), мастацтвазнаўцы (А. Сабалеўскі), літаратуразнаўцы (Ю. Пшыркоў, А. Ліс), але і вядомыя навукоўцы (М. Біч) і інш.

Прывядзём колькі выказванняў, перад, заўваг, якія занітаваў У. Караткевіч у сваім нарысе «Пісьменнік напісаў п'есу» (пры жыцці пісьменніка не друкавалася: упершыню ўбачыла свет у «Зборы твораў: у 25 т.» (т. 14). Адметна тое, што пісьменнік вельмі слухна аднёсся да вынікаў абмеркавання і шмат што з выказанага выкарыстаў пры падрыхтоўцы п'есы да пастаноўкі ў тэатры імя Я. Коласа.

А як было не пагадзіцца У. Караткевічу з пачутым – размова ж ішла пра твор, які мог стаць (і стаў. – *А.Р.*) адметнай з'явай у беларускай гістарычнай драматургіі. Словы ад Максіма Танка: «Мне здаецца, У. Караткевіч больш наблізіўся да жыццёвай праўды, дастатакова пераканальна перадаў рэвалюцыйны рух працоўнага народа, настрой паўстанцаў, стварыў каларытны і выразны вобраз кіраўніка паўстання – Кастуся Каліноўскага». ...Але «назіраецца ... некаторая звужанасць гістарычных, адасобленасць Беларусі ад Літвы і Польшы, недакладнасць дыялогу».

Колькі слоў ад Івана Шамякіна: «Знаёмячыся з творами У. Караткевіча, міжволі заўважаеш, што стыль і манера яго – рамантычныя, шматлікія сцэны, сустрэчы, батальныя карціны – усё гэта сцэнічна. ...Сяляне ішлі за Каліноўскім супраць паноў, таму што ім патрэбна была зямля, воля. І Кастусь Каліноўскі добра разумее гэта. І тут, мне здаецца, сімвалічнасць, якую аўтар уводзіць у твор, не стасуецца з тагачаснай рэальнасцю».

Адзначыўшы розныя падыходы да ацэнкі паўстаўнення (у Энгельса паўстанне насіла сялянскі характар, у Леніна – шляхецка-нацыянальны), гісторык Міхаіл Біч звярнуўся непасрэдна да твора: У мяне ёсць істотныя заўвагі, якія я акцэнтую на першай, як больш акрэсленай карціне, – прызнаецца М. Біч. Ён указвае на недастатковую пераканальнасць у раскрыцці прычыны пераходу ў лес Вастравуха, размову Каліноўскага з сялянамі, недакладна выяўлены план паўстання. ...няцяжка будзе ўнесці карэктывы, бо ў цэлым гэты твор нясе моцны эмацыянальны зарад, перадае нацыянальны каларыт».

Слова ад вядомага мастацтвазнаўцы Анатоля Сабалеўскага: «Новы твор У. Караткевіча – рамантычна-ўзнёслы, таленавіты, але няроўны па фактуры. У паасобных сцэнах, асабліва сустрэчы Каліноўскага з сялянамі, назіраецца бытавая заніжанасць, а трэба, відаць, зрабіць наадварот – узвысіць яе да філасофскага асэнсавання тагачасных падзей, іх абагульнення. Некаторыя сцэны выпісаны гістарычна праўдзіва, але ім не стае эмацыянальнай пераканальнасці, пачуццёвай напоўненасці».

Колькі слоў ад старэйшага беларускага літаратара Алеся Кучара: «...вынік станоўчы. П'еса мне спадабалася. Яна ў такім стане, што цяпер трэба садзіцца аўтару і рэжысёру за стол і працаваць. ...Што тычыцца

заўваг, якія былі зроблены аўтару, дык, мне здаецца, яны вельмі слушныя і карысныя, і да іх варта прыслухацца».

Свае пажаданні драматургу выказалі В. Каваленка, Ю. Пшыркоў, Т. Хадкевіч, А. Ліс, А. Ставер і інш.

Рэзюмэ У. Караткевіча: «...падзякаваў усім за таварысцкія добразычлівыя крытычныя заўвагі, заявіўшы, што ён будзе кіравацца імі пры дапрацоўцы п'есы».

Адзначым і такую дэталь: У. Караткевіч зрабіў своеасаблівы аўтакаментарый да п'есы, надрукаваны пад назвай «Заўвагі для акцёраў». Іх каштоўнасць у тым, што «Заўвагі...» дапамагаюць глыбей зразумець аўтарскае бачанне гісторыі, характары дзеянняў і ўчынкаў герояў. Пасутнасці, у «Заўвагах...» сфармулявана эстэтычнае крэда Караткевіча-драматурга. Напрыклад, аўтар выказваецца пра жанравую спецыфіку руны, больш глыбока аналізуе характар Кастуся, дае сваё разуменне характару станюўчых і адмоўных герояў і інш.

У цэнтры трагедыі вобраз кіраўніка паўстання Кастуся Каліноўскага. Праз яго жыццё, характар, стаўленне да людзей У. Караткевіч уводзіць чытача ў складанае перапляценне эканамічных, сацыяльных, духоўных праблем таго часу, паказвае мужнасць народа, раскрывае тонкасць, узвышанасць і жорсткасць пачуццяў людзей, што акружаюць Каліноўскага. Таму зусім заканамерным будзе падпарадкаваць логіку крытычнага аналізу трагедыі У. Караткевіча «Кастусь Каліноўскі...» самой аўтарскай канцэпцыі і ўнутранай структуры твора.

Дык якім жа паўстае перад чытачамі і глядачамі (у рэпертуары Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага тэатра імя Я. Коласа доўгі час значыўся спектакль) Кастусь Каліноўскі?

Не будзе памылкай, калі ў якасці вызначальнай рысы яго характару назавём ідэйную перакананасць у справядлівасці той справы, на якую падняліся беларускі, літоўскі і польскі народы. «Людзі, вось што галоўнае, – адзначае сам У. Караткевіч. – Розныя: дрэнныя, добрыя або проста цёпленькія, дурныя ці разумныя, людзі, скутыя адным ланцугом. ...людзі, якія жылі сто год назад, але якіх мы разумеем, магчыма, лепей, чым сучаснікаў. Устаюць, кахаюць, ствараюць, гінуць. Адных з іх катуюць і гоняць – а значыць, яны маюць права на наша спачуванне, на наша сэрца. Вось і ўсё. Адны з іх больш любяць людзей (а значыць, і мы любім іх, другія – фальшывую ідэю велічы – не веліч дзяржавы, якая даўно не дзяржава, а турма, і спакою яе не спакой, а застоі. Таму першых мы любім, а другіх ненавідзім, але разумеем».

Выдзелім тры галоўныя сферы чалавечых узаемаадносін, дзе найбольш яскрава выступае азначаная якасная характарыстыка асобы К. Каліноўскага. Гэта сустрэчы і гутаркі з простымі беларускімі сялянамі (для распаўсюджвання ідэй паўстання ў іх асяроддзі была спецыяльна створана газета «Мужыцкая праўда»), з якімі герой пастаянна сустракаецца і раіцца і якія часцей за ўсё не ведаюць і мала разумеюць сутнасць змагання. Гэта яго

ідэйныя спрэчкі з кіраўнікамі Чырвонага і Белага жонду. Гэта, нарэшце, ідэйная цвёрдасць у перадсмяротнай гутарцы з Мураўёвым-вешальнікам.

Вось першая карціна першага акта трагедыі. Сяляне з Бахарэвіч, што на Гродзеншчыне, затрымалі двух «сейбітаў» – Вастравуха і Зарубу (так У. Караткевіч выдзяляе сярод дзейных асоб трагедыі кіраўнікоў паўстання і людзей, блізкіх да іх). Ужо недалёка да самасуду: маўляў, цар мужыку долю даў, а знайшліся такія вось, што супраць цара. Раптам на пень, абраны для таго, каб адсекчы галовы затрыманым, устаў Падарожны: «Я – вярхоўны ваявода паўстанцаў Гродзенскай губерні, Кастусь Каліноўскі.

Адхіснуўшыся, ахнуў натоўп.

...Ах-х, якая ж вы яшчэ цемра, якая слепата, калі – свае! – сваім галовы сячэце... (І пасля гэтых слоў звяртаючыся да мужыкоў. – *А.Р.*) Самі бацьце... Людзей з хворым сумленнем, дзяцей, якія зразумелі падман бацькоў, вы – сякерай. А падман будзе, калі яны не перамогуць. На вас будзе вісець! На дзецях ваших! (*Паказаў на маладзіцу, якая гадуе грудзямі дзіця.*) Падман чыноўнікаў будзе вісець і над ім. Будзе ён расці, твой сын, Яўхімаў, мой, цароў брат. Будзеш ты яго макам паіць, каб не вякаў, не перашкаджаў жаць чужое поле...

А далей пачне яго ўрад вучыць, як жыць. Затлуміць галаву, навучыць пляваць на розум, на цябе, маці. А захоча праўды – павязуць туды, дзе бабы бялізну мыюць, а пранікі на неба кладуць. Маці прымусяць забыць, сумленне, свой народ... А потым за ўсю працу – крыж струхнелы. І канец... Мы ўсё аддаём. Мы часам знемагаем. І я прашу вас, мужыкі Бахарэвічаў, калі не хочаце самі паўставаць – хаця не перашкаджайце, не дапамагайце свайму і нашаму ворагу...

А колькі мужыкоў ідзе з намі! І тут, і на Магілёўшчыне, і паўсюль. І паўсюль, дзе перамагае іхняя сіла, – у мужыкоў зямля, воля, мова, слава. І няма над імі ніякай улады, акрамя іхняй справядлівасці. Няма ўжо ні чыноўніка, ні пана, ні хама. Ёсць – Людзі».

І вось за тое, каб гэтыя людзі сапраўды сталі Людзьмі, падняліся на бой з царызмам лепшыя прадстаўнікі Беларусі і Літвы. Менавіта яны склалі тую частку сярод кіраўніцтва паўстаннем, якая найбольш паслядоўна выступала за рэалізацыю рэвалюцыйнай праграмы паўстання і якая ў народзе і гісторыі вядома пад назвай Чырвонага жонду. Яго мэты і задачы К. Каліноўскі тлумачыць сялянам наступным чынам: «Паўстанцы таксама розныя. Тыя, што вучылі вас пакоры, раілі вам не чапаць зямлі, – гэта людзі Белага жонду, а нашаму – урада. Яны толькі што ўцяклі з Вільні, спалохаліся».

Каліноўскі цвёрда перакананы, што без апоры на мужыкоў, на сялян паўстанню будзе наканавана паражэнне. Насуперак варшаўскаму Беламу жонду з яго забаронай «рабіць стаўку на хамаў», ён патрабуе ад сваіх паплечнікаў абапірацца на сялянскія масы, пераконваць іх, абуджаць да свабоды, прыцягваць да актыўнага змагання. Пры сустрэчы з прадстаўніком Варшавы, які імкнецца навязаць кіраўніцтва паўстаннем на Беларусі і ў Літве

свае шляхецкія мэты («Мы не дазволім вам ставіць вашы беларускія інтарэсы вышэй інтарэсаў вялікай Польшчы: да Смаленска і Кіева... Толькі з намі – іначай, мы вам...»), Кастусь Каліноўскі адназначна і ўпэўнена заяўляе: «Перадайце Беламу жонду, што мы забараняем ім нават нос торкаць у справы паўстання. А торкнуць – будзем расстрэльваць... як здраднікаў».

Не адмовіцца К. Каліноўскі ад сваіх поглядаў, не здрадзіць абранай справе і свайму народу і тады, калі яму, ужо засуджанаму на расстрэл, граф Мураўёў прапануе захаваць жыццё у абмен на згоду прыняць царскую і яго, Мураўёва, міласць («Хачу, каб вы сталі членам дзяржаўнага савета ў пяцьдзсят год»). Кастусь добра зразумеў графа: «Калі за вас парадак, то чаму сярод вас столькі нягоднікаў? Чаму з пакалення ў пакаленне лепшае – гіне, а ўсё адно ідзе да нас, да «сволачы»? Я вам скажу чаму. Кожны раз чалавецтва бліжэй да шчасця... на вышыню нашых магіл. З крывёю, са зрывамі на дно прорвы, яно, здыхаючы, пойдзе да праўды». Адмятаючы прапанову Мураўёва, К. Каліноўскі дае старому інтрыгану і карніку свой апошні ўрок высокай Грамадзянскасці: «Я зразумеў вас. У вас дагэтуль смыліць і пячэ ў сэрцы, калі вы параўноўваеце сваё жыццё з чужой чыстай смерцю... Вы... нібы хочаце перавешаць пакаленне, што бачыла ўсю вашу непрыглядную галізну... Бачыла пяць пакутнікаў на верхках Петрапаўлаўкі і вас... вось такога... жывога... Праўда?.. Праўда. (*Мураўёў устае і ўдарае ў дзверы. На яго страшна глядзець.*) Я думаў, вы больш мужны... Я разумею, я проста першы, хто зразумеў вас да самага нутра. Да таго, у чым вы самі, можа, толькі аднойчы, у дрымоце, калі воля ўжо спіць, прызналіся сабе. (*Паўза.*) Рэнегат. Вам трэба для заспакаення рабіць другіх падобнымі на сябе... Але я гэтага... апошняга... вам не падару... граф-вешальнік».

На такі адкрыты і жорсткі маральны прысуд у Мураўёва хапіла толькі аднаго «мужнага» рашэння. Ён прапанаваў ваенна-палявому суду замяніць для К. Каліноўскага «расстрэл – павешаннем» (да гэтага ён аказаў такую «міласць» другому кіраўніку паўстання – С. Серакоўскаму).

Аб тым, наколькі галоўны герой трагедыі быў чалавекам глыбока перакананым у справядлівасці абранага шляху, духоўна мужным і стойкім у змаганні, сведчыць і апошняе пісьмо-зварот К. Каліноўскага да беларускіх сялян з-пад мураўёўскай шыбеніцы:

*Бывай здаровы, мужыцкі народзе!
Жыві ў шчасці, жыві ў свабодзе
І часам памяні пра Яську свайго,
Што згінуў за праўду для дабра твайго.
І калі слова прайдзе ў дзела,
Тагды за праўду станавіся смела...*

Ты, аднак, народзе, не чакай і з чым можаш, ідзі ваяваць за свайго Бога, за сваё права, за сваю славу, за сваю бацькаўшчыну».

Адзначым, аднак, што ў трагедыі У. Караткевіча Кастусь Каліноўскі не проста рэвалюцыянер-аскет, для якога, апрача ідэі, нічога не існуе. Гэта таленавіты арганізатар, паэт, публіцыст, адукаваны, тонкі, вялікага таленту і розуму (нават паводле ацэнкі самога Мураўёва-вешальніка: «Гэта ўтрапёны фанатык, чалавек каменнай волі, вялікага розуму, таленту». «Ён таленавіты арганізатар, ваявода, публіцыст. Ён любіць сваю ідэю». Вершы яго – гэта не пушкінскія вершы, «але кожны нумар яго газеты – выбух»). У сэрцы яго знаходзіцца месца для разумення просьбаў і даверу іншым людзям (хоць яго паплечнікі, якія не вельмі давяраюць амбіцыйнаму двараніну Вітаўту Парафіяновічу, і супраць, ён усё ж вырашае менавіта Вітаўта накіраваць у Мінск са шрыфтамі для падпольнай друкарні) – даверу, што вядзе да трагедыі, – той жа Парафіяновіч на першым жа допыце прадасць царскім уладам К. Каліноўскага, назваўшы яго явачную кватэру і фіктыўнае прозвішча. Ён можа быць жорсткім, калі размова ідзе аб пакаранні Зла (суд над царскім палкоўнікам Цапліным, абвінавачаным у незлічоных ліхадзействах і расстрэлах як паўстанцаў, так і мірных людзей). Ён не цураецца і каханья, чыстага, узвышанага да свайго «сланечніка» Караліны Яцыны. Узрушанасцю і лірызмам прасякнуты яго словы да Караліны ў сцэне іх прызнання ў каханні:

*Ты мне – дождж яснавокі над полем і борам,
Без цябе я ні дыхаць, ні жыць не магу.
Ты мне сонца і зоры,
Ты мне – цёплае мора,
Ты мне ветрык, што з майскай лістотай гаворыць,
Ты мне – зорныя іскры на мурагу...*

...Паўсюль – ты. Спявае жаўрук – і гэта твой смех... Стронг б’е ў па-току – і гэта твой гнеў. Вясёлка гарыць у расе – і гэта калі ты смяешся праз слёзы. Уся ты, з усім, стала нада мной – як святло нябёс... як радзіма...

Усё жыццё... як рака, над якой ніколі не бывае сонца. І вось... Мне здаецца, я уліваюся ў цябе...».

І такія ж словы пяшчоты адрасаваны Кастусём сваёй каханай у апошнюю перадсмяротную ноч:

«Ты – бессмяротная... Лепшая... Сапраўдная. Ты – зямля мая...».

У згаданых намі «Заўвагах для акцёраў» У. Караткевіч так выказваецца пра Кастуса: «Я казаў ужо, што ён ваявода, герой, талент, але ніяк не правадыр, не манумент. Проста чалавек, страсны, гарачы, нястрыманы чалавек, любоў якога да народа (абстрактная спачатку) запаліла ўрэшце невялікую, найбольш чуткую да праўды частку гэтага народа і стала ў канцы асэнсаванай любоўю. Ён чалавек жывы і разнастайны, але недзе, падтэкстам, мы павінны ўвесць час адчуваць, што гэта пра такіх, як ён, сказаў паэт: “Твой сын жыве, чтоб паць в неравном бою, всю горечь мук принять без воскресенья”»).

Сёння ёсць усе падставы, каб зрабіць вывад: Караткевічаў вобраз К. Каліноўскага – гэта, бадай што, вяршыня ў яго распрацоўцы беларускай і нават савецкай літаратуры. У Караткевіча для Каліноўскага знаходзіцца месца на розных узроўнях творчасці – у прозе і паэзіі, драме і чарнавых накідах і запісах. Вобраз кіраўніка беларускіх паўстанцаў у Караткевіча атрымаўся цэласным, шматгранным, запамінальным. Праўда, гэты вобраз зазіхаціць новымі адценнямі, калі чытач пазнаёміцца з лібрэта балета «Кастусь Каліноўскі...» (на жаль, гэты твор пры жыцці У. Караткевіча чамусьці не друкаваўся), галоўны сэнс якога ў сцвярджэнні велічы і бессмяротнасці К. Каліноўскага – Чалавека-Змагара, Чалавека-Добра, Чалавека-Святла.

Неадрыўнасць Кастуся Каліноўскага ад Беларусі, ад роднага краю У. Караткевіч падкрэслівае праз такі драматургічны прыём, як увядзенне ў канву трагедыі сімвалічнага вобраза Беларусі.

З яе нацыянальнага, глыбока патрыятычнага маналага:

*Я – Беларусь... Я – чорная зямля...
Я – маці ўсіх дзяцей маіх.
І ўсіх гасцей, што прыйдуць з добрым словам
На берагі маіх празрыстых рэк.
Нямнога, пэўна, знойдзеца такіх,
Што злом мяне ўспомняць. Толькі тыя,
Што смерць прыносілі ў мае палі
І зараз спяць на дне маіх курганаў.
Я – перад вамі... Паглядзіце... Рукі...
Стагоддзі працы – шрамамі на іх.
Я – у чорным. Але быць бы мне ў барвяным
Ад рэк крыві, што пацяклі па мне...
...І ўявіце, што якраз сягоння
Рассыпаліся вёскі і палацы
Чырвоным жарам.
Шыбеніцы страшна
На раздарожжах стогнуць па начах...
Па жылах рук маіх ідуць салдаты
І валяць родны лес наўсцяж дарог,
І паляць пушчы, каб ніхто не здолеў
Схавацца там са зброяй і страляць
Па карніках. Яны ж паўсталі, дзеці,
Не вытрымалі рабства і цяпер
Ляжаць, забітыя рукой варожай,
Між зрынутых калон маіх лясоў.
...І ўявіце, што сягоння, зараз,
Выходзяць лепшыя сыны змагацца.
І рог гучыць. І раўкаюць гарматы.
І мужыкі, што верылі спачатку*

*Ў цара, цяпер за лепшымі ідуць.
Узняўшы вілы ў зарыва... І гэта
Зрабіў адзін з сыноў маіх... Кастусь.
Сын той зямлі, што несла крыж пакуты...*

Пачынаецца трагедыя, яна нябачна прысутнічае і праходзіць праз усе падзеі і лёс герояў, зноў жа яна, родная Беларусь, п'е Кастусю апошнюю калыханку, у якой побач са словамі пяшчоты і цеплыні да лепшага з сваіх сыноў гучаць гнеўныя, жалобныя словы:

*Зямля маўчыць. Яна ў пажары ўся.
Парваліся на ліры сонца струны,
Застрашлівай не даспяваўшы руны
Пра смерць і неўміручасць Кастуся...
О, мой народ, зачаты для бяссмерця
Так, як і ўсе народы на зямлі.
Мужайся, ў кулаку зацісні сэрца
І рабства ў ім навекі спапялі.
...Бо сонца шчасця немінуча ўстане,
Калі яго чакаць і зваць, як мы,
Сярод цямноцця і сярод рыданняў,
Сярод бязлітаснай, як смерць, зімы.*

Так, яно ўстане, Сонца для Беларусі... А пакуль што народу трэба перажыць трагедыю паражэння ў барацьбе з царызмам, пагібель тысяч людзей, усе тыя здзекі, прыніжэнні і пакуты, што вызначаны для пераможанага краю царскай міласцю і Мураўёвым-вешальнікам. Дарэчы вобразамі «усмирителя» паўстання 1863–1864 гадоў Мураўёва, «добрага» цара Аляксандра і іх папличнікаў у драматургіі У. Караткевіча завяршаецца галерэя душыцеляў беларускага народа, якая пачалася з Кунцэвіча, Сапегі і папы рымскага ў «Званах Віцебска». І калі Сапега вырашыў, што для застрашэння віцяблян хопіць нямногім больш за сотню пакараных смерцю, а князь Радзівіл для таго, «каб нашчадкі іхнія (крыжаўскіх паўстанцаў. – А.Р.) прапра-пра-праз трыста год здрыгануліся», скалечыў 677 лёсаў, то дваранін Мураўёў са спасылкай на вернасць цару і Айчыне дакладвае Аляксандру, што толькі вешаць ён пачаў трэцюю тысячу, што трыццаць тысяч ужо выслаў у Сібір, што беларусаў «мала знішчыць. Іх трэба яшчэ і прынізіць». І «добры» Аляксандр, які хацеў праславіцца гуманістам на ўсю Еўропу, не толькі пагаджаецца з такімі жорсткасцямі і рэпрэсіямі, але і ўхваляе іх: «Трэба ўгноіць Заходні край для будучага пасеву... Задайце... задайце ім».

У «Кастусі Каліноўскім...», як і ў «Званах Віцебска» і «Маці ўрагану», аўтар не паказвае ўсё «як у жыцці»: дзень за днём, падзея за падзеяй, чалавека ва ўсіх сферах яго жыцця, уважліва прасочваючы яго паводзіны як непарыўную нітку. Наадварот, ён уважлівы да дэталей толькі тады, калі яны маюць нейкі абагульняльны сэнс. Часцей за ўсё ён бярэ факты, выпадкі,

падзеі адзінкавыя, разавыя, якія ў той час нясуць прыкметы агульнага, тыпічнага. Можна сказаць, што пісьменнік паказвае кавалкі жыцця, але так, каб яны ў спалучэнні далі ўяўленне аб руху і гістарычным развіцці.

Як і ў папярэдніх драматычных творах, у трагедыі «Кастусь Каліноўскі...» пісьменнік стварыў шэраг запамінальных вобразаў дугарадных герояў, якія, можна без перабольшання сказаць, сталі набыткам не толькі Караткевічавай, але і ўсёй беларускай драматургіі. У першую чаргу – гэта жмудзін-кінжальшчык Бронюс Марцвявічус, беларускія сяляне Яўхім Барданос і Пархвен Бабаед па мянушцы Чортаў Бацька, полька Юзэфа Яневіч, якая па заданні паўстанцкага камітэта стала ўладальніцай моднага салона, беларускі дваранін Заруба, шляхціц Вітаўт Парафіяновіч. Гэта прадстаўнікі амаль што ўсіх тых разнапланавых і супярэчлівых сіл, што ўдзельнічалі ў паўстанні 1863–1864 гадоў. Адны з іх сумленна служылі да канца абранай справе, незалежна ад сялянскага ці дваранскага паходжання (той жа пан Заруба ці селянін Яўхім, закапаныя жыўцом), другія – з-за таго, што не былі задаволены іх асабістымі амбіцыямі, сталі на шлях прадажніцтва і здрады (Парафіяновіч, Марыя Грэгатовіч), трэція – няма сумнення, што і пасля смерці Каліноўскага працягвалі барацьбу з царскімі прыслужнікамі (Арсень Станевіч, Бронюс Марцвявічус). Усе гэтыя героі часцей за ўсё не сутыкаюцца ў галоўным канфлікце і нібыта не вырашаюць галоўнай лініі сюжэта, але на самой справе раскрываюць сапраўдны сэнс падзей, робяць больш запамінальнымі галоўных герояў трагедыі. Мастацкае спасціжэнне матываў і мэты кожнага з азначаных удзельнікаў народнай барацьбы з царызмам дазволілі У. Караткевічу стварыць эмацыянальныя, глыбока патрыятычныя і высокамастацкія драматычныя вобразы К. Каліноўскага і яго паплечнікаў, якія атрымалі сваё яркае сцэнічнае вырашэнне ў спектаклі коласаўскага тэатра ў Віцебску.

Тры п'есы У. Караткевіча – «Званы Віцебска», «Маці ўрагану», «Кастусь Каліноўскі...» – гэта не проста тры мастацкія старонкі з амаль двухсотыцідзсяцігадовай (з 1623 па 1864 год) гісторыі жыцця і змагання беларусаў за сваё свабоднае сацыяльнае, нацыянальнае і духоўнае развіццё. Яны даюць сучасніку разуменне працэсаў, якія вялі да станаўлення беларускай дзяржаўнасці і пра якія пакуль што не прачытаеш у грунтоўных навукова-гістарычных працах у падручніках па гісторыі Беларусі. Гэта яшчэ і багаты матэрыял для пранікнення ў этнаграфію, вусную народную творчасць, абрады і звычкі беларусаў. Гэта таксама добры дапаможнік як для вывучэння народнай, нацыянальнай псіхалогіі, так і для фарміравання ў наш час нацыянальнай самасвядомасці ў маладога пакалення.

Тым больш, што сам У. Караткевіч даў нам пераканаўчы прыклад выкарыстання гістарычных твораў для абуджэння ў маладых беларусаў цікавасці да гісторыі і культуры роднага краю, гордасці за яе слаўнае гераічнае мінулае, за тых людзей, якія стаялі ля вытокаў нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Размова ідзе перш за ўсё пра драму «Калыска чаты-

рох чараўніц», прысвечаную станаўленню маладога Янкі Луцэвіча (будучага Янкі Купалы), складванню яго грамадзянскай і эстэтычнай пазіцыі.

Значыць, больш за чвэрць стагоддзя душу У. Караткевіча вярэдзіла Асоба паэтычнага генія, «хоць сустрэцца з ім і не паспеў». З азначаных раней эса чытач даведваецца аб уваходжанні пісьменніка ў паэтычна-драматычную «Купалінку». Вось ён першы ўспамін: «Я дакладна памятаю час, калі мне ўпершыню трапіла ў рукі кніга Купалы. Магчыма, зарана, бо гэта была “дарослая” кніга. ...А радкі адзываліся ў душы і жахам, і холадам, і гарачай дрыготай, як тады, калі працягнеш рукі да агню і цеплыня льецца ад далоняў цела». А потым будуць восьмы, а для падлетка «першы – цуд свету» – уражанні ад паэтычна-вобразнага слова Купалы, якое для яго змяніла свет: «Каб не было той ночы (ён прачытаў трапяткія купалаўскія радкі – “На Купалле там птушка садзіцца, пяе / У Піліпаўку воўк нема вые; / Сонца днём распускае там косы свае, / Ночкай зоры глядзяць залатыя”) і той кнігі – я ніколі не пісаў бы так як пішу. Ды й ці пісаў бы наогул?». Успомніцца спаленая фашыстамі ў Ляўках купалаўская хата, знаходжанне ў Вязынцы... І выкажа ўжо вядомы аўтар такія амаль прароцкія словы: «Ён (Купала. – А.Р.) жывы, пакуль хавае пыл дарог ягоных сляды і пакуль існуе ўся гэта зямля паміж Дняпром і Бугам, стакрат перамераная, уся сходжаная яго нагамі.

Нам дорага ўсё у ім: і ўзлёты генія, і простыя чалавечыя памылкі, і шлях, цяжкі і слаўны, як у кожнага страстацёрпца і паэта. І нельга ўзяць з нашых дум яго рамантызм, і яго святую праўду і яго веру.

Бо ён верыў у казку нашай радзімы. І ён вельмі верыў у свой народ...».

І сведчанне таму, што Я. Купала жыве і будзе жыць «пакуль гэта сэрца (сэрца купалаўскай паэзіі. – А.Р.) б’ецца». Сведчанне таму, штогодняе ўсебеларускае, масавае святкаванне ночы на Івана Купалу, якое, як нельга пераканальна сведчыць, па У. Караткевічу, што, нарадзіўшыся «з яго песняй, з ёю жывём і з ёю нам стала блізкаю сапраўдная радасць жыцця».

І ўсяго за два тыдні (з 10 па 23 красавіка 1981 года) была напісана «Калыска чатырох чараўніц». Да месца будуць словы Г. Кісялёва: «Саму п’есу “Калыска...” Караткевіч напісаў вельмі хутка, па-мойму, ці ні за пару тыдняў, хоць чуўся тады вельмі кепска. Калі я чытаў яе, то дзівіўся, якое яркае мастацкае асвятленне знайшлі ў творы ўвогуле даволі знаёмыя мне факты». (Як, напрыклад, архіўныя матэрыялы пра папличніка Кастуся Каліноўскага Зыгмунта Чаховіча. – А.Р.).

Тры галоўныя настаўнікі былі на пачатку жыццёвага шляху Янкі Луцэвіча – навакольная рэчаіснасць, стары лірнік ды былы паўстанец, сябра К. Каліноўскага, Зыгмунд Чаховіч. Кожны з іх даваў юнаку свае, адмысловыя ўрокі. Лірнік, напрыклад, раіць «ісці па праўду. Жывая яна недзе ў Госпада Бога»... і трэба за ёй ісці «за ўсімі, за моцнымі...». Чаховіч расказвае юнаку, як спрабавалі здабыць гэту праўду сорок гадоў таму назад паўстанцы на чале з Кастусём Каліноўскім, чытае яму радкі з пракламацыі, з якімі Каліноўскі звяртаўся да народа: «Забыці там трэба; што ёсць

у нас наша бацькаўшчына... і аддаць жыццё не за дабро і шчасце ўсіх, а за ліха і вечную няволю нашых братоў». Былы паўстанец таксама лічыць, што Янка павінен шукаць сваё Слова.

Але былі і іншыя ўрокі, жорсткія, тыя, што надавала юнаку рэчаіснасць беларускай вёскі пачатку XX стагоддзя, арандатарскае жыццё яго роднай сям'і. Штодзённа бачыў Янка бяспраўе, поўную залежнасць ад панскай волі ды здзекі мясцовых улад. «Мядзведзі разумныя, – выказаўся аднойчы ў сямейнай гутарцы бацька Дамінік Луцэвіч. – Мы – дурныя. Увесь век арандатары за палову ўраджая. Увесь век на чужога дзядзьку. Мядзведзя нельга есці – нас можна жэрці. З мядзведзя нельга дзерці шкуру – з нас хоць сем...».

Сваімі гутаркамі бацька клікаў сына да памяці, каб не забываў, што жыве ў краіне галечы і бяспраўя. Тут «...справядлівае з торбай ходзіць. Хлеба чалавек хоча – страляюць у яго. Кожнае падла самавольнічае, як ашалелае, кожны сабе грабе. Пра паноў і не кажы».

Як і іншым арандатарам, сям'і Луцэвічаў даводзілася вельмі часта мяняць фальваркі, маёнткі, жыць у беднасці і нягодах. У свае дваццаць два гады Янка паспеў пахаваць бацьку, брата, дзвюх сяцёр. Трохі папрацаваў хатнім настаўнікам, пісарам, малодшым прыказчыкам. Але да сапраўднага шчасця было вельмі далёка. Для сялянскага юнака не знайшлося работы нават пасля заканчэння вучылішча. І давалося зноў застацца «з сахою, бараной, касою і сякерай», з тымі бедамі, якімі жылі яго суседзі, аднагодкі, сябры. Застацца тым тутэйшым, які не мае свайго сталага гнязда, сваёй роднай мовы.

Сам Янка Луцэвіч таксама незадаволены сваім становішчам, тым больш што адчуваецца цяга, ёсць унутраная патрэбнасць выказацца перад людзьмі менавіта вершамі (увесь час над ім, як прывід, гучыць паэтычны Голас – нібы і ягоны, але пакуль што гучыць невыразна, непазнавальна). Ён спрабуе пісаць вершы, некалькі нават было надрукавана, але на польскай, а не на роднай беларускай мове.

Шукаючы адказаў на свае пытанні, сродкаў, якія дапамогуць «зняць» унутраную незадаволенасць, ён сустракаецца з рознымі людзьмі, часта гутарыць з роднай маці. Але больш за ўсіх яго прыцягвае той жа Зыгмунд Чаховіч, значна пастарэлы і цяжка, безнадзейна хворы. Менавіта Чаховіч пераконвае Янку ў неабходнасці ажыццявіць пробу паэтычнага п'ера не на польскай, а на сваёй тутэйшай, роднай мове. Прачытаў яму юнак некалькі ўзвышаных радкоў па-польску, і стары «інсургент» выказаўся рашуча і адназначна: «Кепска. Злоўжыванне высокімі словамі і сто разоў паўтораным. Для Сыракомлі, можа, й добра было б. Але калі ён пісаў?

Дый ён спрабаваў па-іншаму». Толькі Сыракомля, – працягваў Чаховіч. – Пушкін пісаў на рускай мове, хоць добра «ведаў французскую». На тутэйшай (чыстай – беларускай. – *А.Р.*) пісаў К. Каліноўскі.

І раптам стары паўстанец, дастаўшы невялічкую кніжку, прачытаў Янку некалькі радкоў: «Братцы мілыя, дзеці зямлі-маткі маёй... Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная... Не вялікая, не малая, не чырвоная, не чорная яна была, а белая, чыстая... Шмат было такіх народаў, што

страцілі наперш мову сваю, так, як той чалавек, перад скананнем катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!.. Язык і ёсць адзежа душы».

Кніжка гэта была, бадай што, адзінай рэччу ў доме Чаховіча, што нагадвала яму пра гады змагання, пра юнацкую дружбу з К. Каліноўскім, і вось цяпер, зразумеўшы, што трапіць яна ў надзейныя рукі, стары паўстанец перадае яе будучаму народнаму песняру, нібы замацоўваючы нябачную сувязь паміж пакаленнямі беларусаў – ад тых, хто ў шасцідзясятых гадах XIX стагоддзя змагаўся за волю і шчасце народа са зброяй у руках, да тых, хто сваёй зброяй у XX стагоддзі выбера яшчэ больш магутную – роднае Слова. «На, – сказаў на развітанне Чаховіч. – Астатняе здабудзеш сам. А тое, што пісаў дасюль? Не такімі вершамі сплочваюць доўг...».

Не мог юнак, атрымаўшы такі наказ, заставацца далей у духоўнай бяздзейнасці. Як ні цяжка было пакідаць маці, але Янка рашаецца на гэта: «Я вас не кіну. Кожны кавал раздзялю напалам. Але я ўжо тут не магу... Ветру няма. Душыць... Не плач, маці. Нас гоняць, як ланяў, але мы не памрэм. Нас па пальцах можна пералічыць, але з намі наш край. З намі яна, вялікая Маці-Праўда». Ён пераконвае маці, што не цураецца роднай зямлі, не кідае яе: «Я кідаю, каб прыйсці да яе. Я іду да гэтай зямлі... Сплочваць доўг... Нязмерныя нашы даўгі. Усіх, хто ўмее пісаць і думаць».

Упэўненасць пераходзіць у перакананасць: «Так, пайсці. Імя змяніць нават. Каб нічога ад шляхты, нічога ад мяшчан, нічога ад раба... я – Янук. Народжаны на Купалле, Купала. Ян Купала». З гэтым псеўданімам пакіне Янка Луцэвіч сядзібу пад Лагойскам – месца свайго апошняга арандатарства; пад гэтым псеўданімам у газеце «Северо-Западный край» будуць надрукаваны яго першыя вершы на роднай мове; пад гэтым псеўданімам будзе гарэць яго зорка на небасхіле беларускай і сусветнай паэзіі і літаратуры.

Для таго каб надаць п'есе цэласнасць і кампазіцыйную завершанасць, У. Караткевіч, як і ў іншых сваіх драматургічных творах, выкарыстоўвае сімвалічныя вобразы. На гэты раз вобразы чатырох чараўніц (залатой, белаай, блакітнай і цёмнай), якія, паводле народнага падання, спадарожнічаюць кожнаму сумленнаму чалавеку на ўсім яго жыццёвым шляху – ад нараджэння і да самай смерці. Па ходу п'есы прарочаць лёс чараўніцы і пры нараджэнні Янкі Луцэвіча, і пры выхадзе ў свет цэлы Янкі Купалы. Прароцтвы іх процілеглыя і нават узаемавыключальныя. Калі залатая, белая і блакітная прарочаць юнаку вялікі і слаўны лёс, які дазволіць не толькі выйсці на свет самому, але і вывесці на яго іншых, скінуць «ланцугі з душы простых», стварыць «з пустэчы і папёлаў, з занядбаня» новую Беларусь, то цёмная сцвярджае, што «ён будзе гадамі блукаць упоцёмку» і «памрэ далёка ад роднай зямлі», «загіне, калі зямлю ягоную будзе таптаць, пляваць на яе, зневажаць яе самы бязлітасны, самы хлуслівы, самы крывадушны вораг». Але ўрэшце яны не выключаюць адно адное, а зліваюцца ў адзінае, непарыўнае цэлае – біяграфію Чалавека, Творцы, Паэта.

На шчасце і на жаль, на жыццёвым і літаратурным шляху Янкі Купалы ўсё будзе так, як напярочаць чараўніцы. Пройдуць з ім па жыцці побач радасць і засмучэнне, шчасце і нягоды, народнае прызнанне і загадкавая смерць. Усё будзе перажыта ў імя вернасці Слову, Народу, Беларусі.

Храналагічна «Калыска чатырох чараўніц» вянчае драматургічную тэтралогію У. Караткевіча, выводзячы чытача на разуменне шмат-планавасці інтарэсаў пісьменніка ў спасціжэнні гістарычнага працэсу. Не толькі дэтальнае апісанне кульмінацыйных момантаў у жыцці і барацьбе галоўных герояў, не толькі фіксацыя адметных падзей у прасторы і часе, калі ісціна здабывалася пры дапамозе сілы, але і пошук такой зброі, якая здолела б аб'яднаць людзей у адзіным парыве і ўжо ў такім маналітным выглядзе весці іх на змаганне за нацыянальнае абуджэнне. Заглыбленне У. Караткевіча ў духоўную сферу развіцця грамадства і асобы, іх дыялектычную ўзаемасувязь, якія ён рэалізаваў у «Калысцы чатырох чараўніц», на наш погляд, можна лічыць удалым. Працэс духоўнага ўзмужання Янкі Луцэвіча, абумоўленасць яго свядомасці сацыяльнымі ўмовамі тагачаснага грамадства, гістарычнай памяццю – усё гэта надае драме важнае сацыяльна-філасофскае гучанне. «Калыска чатырох чараўніц» – гэта таксама значны ўклад у стварэнне поўнай «купаліяны», мастацкай біяграфіі і хронікі жыцця і дзейнасці народнага паэта Беларусі.

Гераічная драма «Млын на сініх вірах» займае адметнае месца ў драматургічнай спадчыне У. Караткевіча. З яе пачалося асваенне У. Караткевічу першае лаўрэацкае званне – атрымала першую прэмію на рэспубліканскім конкурсе, прысвечаным 40-годдзю Кастрычніка. У аўтабіяграфіі «Дарога, якую прайшоў» У. Караткевіч зазначае: «За два гады, што (пасля вёскі) працаваў у Оршы, я падрыхтаваў першы зборнік “Матчына душа” і атрымаў прэмію за п'есу “Млын на сініх вірах” (паставіла яе беларускае тэлебачанне)».

Гераічная драма «Млын на сініх вірах» напісана ў добрых традыцыях савецкага мастацтва на тэму Вялікай Айчыннай вайны. Як і патрабавалася, галоўныя ролі ў п'есе адведзены станоўчым героям, арганізатарам і кіраўнікам партызанскай барацьбы з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Сярод іх старшыня гарвыканкама, пісьменнік Каляда, прадстаўнік з вобласці Лаўрыновіч, дырэктар музея Дзюбка, млынар Цыкмун Асінскі і яго сваячка Тэкля Каваль, камсамольцы Андрэй і Марыся. А калі ёсць станоўчыя, то павінны быць і адмоўныя героі. Зразумела, што імі з'яўляюцца акупанты і іх прыслужнікі, такія як былы шляхціц Трубайла і здраднік – былы камсамольскі работнік Віктар Сміхальскі. На наш погляд, менавіта ад Сміхальскага – высакароднага дэмагога, калі размова ідзе аб неабходнасці барацьбы, і звычайнага баязліўца і здрадніка, калі на справе трэба вырашаць мэты барацьбы, – у Караткевіча распрацоўваецца лінія здрадніка. Найбольш яскрава яна будзе вырашана ў вобразе Вітаўта Парафіяновіча, аднаго з герояў трагедыі «Кастусь Каліноўскі...».

У п'есе адведзена месца Высакароднасці і Здрадзе, Мужнасці і Прадажніцтву, Абавязку і Пазіцыі асабістага самавыжывання. Яна цікавая тым, што ў ёй мы знаходзім задумы, праблемы, сітуацыі, тых канкрэтных герояў, якія потым стануць дзейнымі асобамі драматургічных твораў У. Караткевіча. Некалькі прыкладаў.

Горад займаюць фашысты, людзі панікуюць. Але раптам з рэпрадуктараў гучыць голас дыктара (раней нічым не прыкметнага) Веткі: «Калісьці вашы продкі не пусцілі за гарадскія мury Іасафата Кунцэвіча, драпежнага ваўка, навялі на яго гарматы і наказалі пайсці прэч. Будзьце вартымі іхняй славы...».

«Камерсант» Дзюбка, пакінуты кіраўніком гарадскога падполля, разважае: «Семсот год таму ты быў ятвягам, еў дзічыну, хадзіў у шкурах і размаўляў незразумелай гаворкаю. Але цяпер ты такі самы беларус, як і я, ты разам са мною выпакутаваў Каліноўскага і Купалу... Стагоддзямі мы раслі, мацнелі, пісалі дзівосныя кнігі, плылі да нас ятвяжскія, чарнарускія, татарскія, дэйноўскія рэкі, каб адліцца ў адно, у дзесяць мільёнаў, у мой народ» (выдзелена аўтарам. – А.Р.).

Стары лірнік пяе песню, якая неаднойчы будзе потым выкарыстоўвацца У. Караткевічам:

*А Дарота, Дарота
Летца перлаў і злата.
Як забачыў круль-цыган,
Дык Дароту спадабаў і г.д.
Вялю дробна шкла набіць
І Дароту босу вадзіць.*

Бачна, што ўжо ў тых гады, задоўга да напісання «Званоў Віцебска», «Кастуся Каліноўскага...», «Маці ўрагану», аўтар вызначыў для сябе літаратурныя, драматургічныя арыенціры творчасці. А цяпер давайце параважам: колькі настойлівасці, упартасці, працаздольнасці было патрэбна праявіць У. Караткевічу – гэтаму Чалавеку з вялікай літары – каб задуму 1957 года рэалізаваць амаль што праз дваццаць гадоў, стварыўшы ўнікальныя для беларускай драматургіі творы, што цяпер складаюць залаты фонд роднай літаратуры.

Нельга не згадаць у нашай гаворцы і пра заповітную, вельмі асабістую, але, на жаль, няздзейсненую задуму – напісаць п'есу, прысвечаную Максіму Багдановічу (аб гэтых задумах расказала аматарам творчасці У. Караткевіча Л. Мазанік у «Каментарыях» да восьмага тома «Збору твораў»). Вось урывак з той «Запіскі» аб задуме п'есы «Максім, Магдалена і Лебедзь», рукапіс якой захоўваецца ў асабістым архіве У. Караткевіча і якая раней не друкавалася.

«...Размова ідзе, вядома, не пра інсцэніраваную біяграфію, а пра арыгінальны спектакль, глыбокі па змесце і думцы, рамантычны па настроі, жыццесцвярджальны, нягледзячы на трагізм.

Рэальнае жыццё Багдановіча дае шмат магчымасцей для стварэння такога спектакля. Паэт, які памёр у дваццаць шэсць год, не паспеўшы сказаць і сотай часткі таго, што мог, але паспеў стаць любоўю народнай: знічкай, якая прарэзала на імгненне неба, апаўшы на зямлю, запаліла зніч. Паэт, які задыхаўся ў атмасферы тагачаснай дзейнасці, але ўсё ж здолеў пакінуць нам песні гневу і пяшчоты, болю і радасці, творы глыбока лірычныя, змрочныя або светлыя, улюбёныя ў жыццё і чалавека, незвычайныя, яскравыя, дзеці магутнага розуму і шчодралюбівага сэрца.

Гісторыю гэтага незвычайнага жыцця і павінна перадаць п'еса. Нянавісць паэта да няпраўды і рабства, вечная яго вайна з імі, у якой паэт, нягледзячы на смерць, перамог коршакі, якія ўсё жыццё шматавалі яго, павуцінне, у якім ён біўся, гісторыя яго нязмернай і трагічнай любові – будуць сюжэтам п'есы.

Гэта будзе п'еса-паэма, п'еса-балада, п'еса-легенда. І таму ў тканіну звычайнага апавядання аб апошніх пяці гадах жыцця Багдановіча мною будзе ўплецена некалькі найбольш славурых ягоных балад і легенд, напружаных і драматычных па дзеянні, разнастайных па месцы і часе дзеяння, шматкаляровых па страсях і адзеннях («Максім і Магдалена», «Слуцкія ткачыкі», «Агата», «Страцім-лебедзь» і іншыя).

Паколькі ў кожным творы паэт раскрывае сябе і час, гэтыя ўстаўкі будуць своеасаблівым раскрыццём рэальных падзей жыцця. У іх будуць удзельнічаць тыя самыя героі, што і ў бытавых сцэнах, толькі ў іншых касцюмах. У іх будзе самы канфлікт, толькі вырашаны больш рамантычна. Напрыклад, крах кахання Багдановіча да Веранікі будзе вырашаны праз славутую баладу «Максім і Магдалена», дзе герояў будуць іграць тыя ж актёры. Гэта дасць магчымасць паказаць больш яскрава тое, што (на самой справе) звычайная жыццёвая гісторыя была для паэта эшафотам.

Неабходнасць гэтага тлумачыцца тым, што не заўсёды мы можам меркаваць аб паэце па абставінах яго жыцця. (Магутны розум Гётэ хаваўся за лічынай царадворца, Шэкспір быў актёрам, які так і не ўзняўся вышэй «ценю бацькі Гамлета».)

За вонкавасцю Багдановіча, вонкавасцю смяротна хворага, зусім маладога, вельмі мяккага і добрага чалавека хаваўся леў, тытан, які ўзрывае ўсё і ўсялякія нормы, грувасціць Пелеон на Осу, гару на гару, правадыр магутнай коннай арміі, лебедзь, які кінуў выклік самому богу.

І таму вось так, праз ягоныя творы, спалучаныя з абставінамі яго жыцця, мы толькі і можам вырашыць вобраз паэта.

Якое багацце думак і падыходаў! Які тонкі псіхалагізм у разуменні лёсу Чалавека і Паэта! І які вялікі жаль, што такая задума не была рэалізавана?!

І колькі слоў аб другім (па часе напісання) драматычным творы У. Караткевіча – п'есе «Трошкі далей ад Месяца...» (была напісана пасля таго, як пісьменнік ужо быў адзначаны першай прэміяй на рэспубліканскім конкурсе, а менавіта ў канцы 1959 – пачатку 1960 года).

У сваім жыццяпісе «Дарога, якую прайшоў» ён пісаў: «В течение одной зимы я написал, кроме того, сценарий, премированный на конкурсе, но не поставленный, несколько ненапечатанных рассказов и пьесу “Чуть подалее от Луны”». А яшчэ раней, у снежні 1959 года ў пісьме ў Кіеў да свайго любімага прафесара А.А. Назарэўскага ён пісаў, што «отдал читать драматургу Макаёнку свою вторую пьесу “Чуть подалее месяца” <...>. Это один из традиционных белорусских зачинов – “чуть подалее месяца, чуть поближе солнца, в некотором краю и т.д.”, почти также, как если бы я назвал эту пьесу “В некотором царстве”. Как будто получилось ново и довольно интересно. Только боюсь, не слишком ли зубато».

Перад тым, як пазнаёміцца з п’есай, зробім адну заўвагу. «Трошкі далей ад Месяца» адрозніваецца ад «Млына на сініх вірах» і, на наш погляд, зусім не ўпісваецца ў вялікае драматычнае палатно, прысвечанае адметным падзеям у беларускай гісторыі і высакароднасці Людзей, якія служачь свайму народу, незалежна ад таго, у якіх умовах гэта адданасць праяўлялася. «Трошкі далей...» – твор, у значнай ступені, і камерны, і заэкзістэнцыялізаваны (назавём яго так).

Але аб п’есе. Дзея адбываецца, па Караткевічу, «у невялікім, але і не малым горадзе на працягу чатырох дзён» і звязана фактычна з адной добраўладкаванай сям’ёй (як гэта вызначана аўтарам на пачатку п’есы. – *А.Р.*), у якой з развіццём дзеяння перанакал «страстей» акажацца настолькі задраматызаваным, што міжволі складваецца думка аб аўтарскім канструяванні падзей і характараў.

Праўда, дзеля справядлівасці, патрэбна адзначыць і высокую грамадзянскую аўтарскую задуму. З сібірскага ГУЛАГа – «...быў далёка. Цэлы дзень ляцеў на ТУ-114 – вяртаецца ў город беспадстаўна асуджаны ў канцы 1930-х гадоў 56-гадовы Максім Канстанцінавіч Вярыга, які хоча даведацца, хто напісаў на яго паклёп (былы баявы камандзір Чырвонай Арміі, ардэнаносец, быццам хацеў Далёкі Усход здаць японцам)». Рэабілітаванага «сібірака» (як бачна, не забыўся У. Караткевіч пра «хрушчоўскую адлігу» – канец 1950-х гадоў быў і пачаткам масавай рэабілітацыі рэпрэсіраваных, перагляду судовых спраў і вяртання «гулагаўцаў на Радзіму») цёпла прыняла былая сяброўская сям’я галоўнага архітэктара горада Алеся Пятровіча Багуслаўскага. На наш погляд, лінія «Вярыга – сям’я Багуслаўскіх – пошук паклёпніка» з’яўляецца першай і галоўнай у п’есе. Асаблівых складанасцей у яе раскрыцці не заўважаецца. Знойдзе Вярыга мярзотніка, выкажа ў твар яму сваю паразу і... без матывацыі і дапамогі старому сябру, які акажацца ў складанай маральна-псіхалагічнай «яме», пакіне кватэру Багуслаўскіх...

Але ж у п’есе ёсць і другая лінія – назавём яе сацыяльна не пацверджаная, у якой «барацьба» за каханне вядзе амаль што да такога паклёпу, які калісьці быў зроблены на Вярыгу. Авантура Анэлі (амаль «галоўнай гераіні». – *А.Р.*) не падмацоўваецца аніякімі доказамі, жыццёвая сітуацыя, створаная ёй, выглядае як барацьба за чэснасць і праўду, не даследуецца, а

павінна прымацца як данасць. А. Верабей, напрыклад, аналізуючы п'есу, адзначыў, што яна «не пазбаўлена павярхоўнасці ў раскрыцці канфлікту паміж персанажамі».

Але давайце заглянем у сутнасць канфлікту. З аднаго боку, «благопристойная» сям'я (бацька, маці, два сыны – студэнт Сяргей і дзевяцігадовы Янка, старая нянька Альжбета і часта прыходзячая да Багуслаўскіх дзяўчына Наташа, якая ў ходзе дзеяння будзе адкрыта і настойліва змагацца за свайго каханага Сяргея), у якой адносіны паміж дзеючымі асобамі, прама скажам, ідэальныя. Вось прыклад: Сяргей разважае: «...бацька ў мяне – герой. Я такім ніколі не буду. Самы адважны, самы вясёлы, самы разумны і таленавіты». Захапляецца сям'ёй клапатлівая і чулівая Ганна Сяргееўна, быццам цэментуе сям'ю старая Альжбета, якая ўсё жыццё пражыла з сям'ёй Багуслаўскіх і гатова «стаяць гарой» за кожнага з яе членаў...

Але, як і патрэбна ў п'есе, станоўчым героям павінны процістаяць адмоўныя тыпажы. Яны ёсць – гэта сям'я хапугі і паклёпніка Бяскішкіна і студэнтка Анэля, якая і становіцца «рухаючай» сілай драматычных падзей. Менавіта яна, цвердзячы Сяргею аб бязмернай закаханасці ў яго, робіць усё, каб сямейная ідылія Багуслаўскіх была разбурана. Анэля, спачатку на словах, а потым і на справе паказвае і перадае Сяргею, на наш погляд, вельмі сумнеўныя паперы, у якіх быццам раскрываецца сапраўдны твар хапугі Багуслаўскага-старэйшага. Заўважым, што, на наш погляд, Караткевіч у абмалёўцы гэтай сітуацыі, зусім непераканальны. Чытаем аўтарскі тэкст: Анэля (на яе думку, паведамленне для Сяргея павінна быць выбуховым – «быццам бы штат гарадскога архітэктар за раздачу зямельных участкаў у сектары індыўідуальнай забудовы бярэ грошы. Маўляў, і яе бацька заплаціў намесніку галоўнага архітэктара 100 рублёў»). (А пры чым Багуслаўскі? – *А.Р.*). Сяргей прарэагаваў, але Анэлю яго рэакцыя не абрадала і тады на «алтар задумы» кідаецца, па Анэлі, сапраўдная «бомба». Яна заяўляе, што Бяскішкін гандлюе выйгрышнымі аблігацыямі і ў гэтых афёрах прымае ўдзел Сяргееў бацька. Рэакцыя Сяргея вострая, але ўсё ж не тая, якой Анэля чакала. І каб канчаткова «дабіць» хлопца, яна на чарговай сустрэчы заявіць яму: «...бачыш, вось спіс аблігацый па нумарах. Гэта рабочая канатнай арцелі. Бачыш, Яніна Іванаўна? І нумар бачыш? А зараз вось табе выразка з газеты аб выйгрышы твайго бацькі. Бачыш нумар. Гэта мне Зіна з ашчаднай касы зрабіла. Словам вазьмі ўсё гэта, паглядзі ў вольны час».

Адзін радок, але з яго выцякаюць тры вельмі важныя пытанні. Першае – няўжо гэтай працаўніцы з фабрыкі самой не патрэбны былі ў тых часы грошы? Другое – як выйгрышная аблігацыя трапіла ў рукі Багуслаўскага? І трэцяе – як Анэля атрымала сакрэтныя дакументы? (А ўсё фінансавыя справы, ці то ў банку, ці ў ашчаднай касе ў другія рукі не перадаюцца).

Адказаў не знойдзем. Але аказваецца, што Анэля ўсё робіць для таго, каб Сяргей аказаўся ў яе «чароўным» палоне. Яна на ўсё (нават, на інтым) гатова, каб толькі хлопец стаў яе...

Сяргей – чалавек з розумам аналітычным (ён ужо на першым курсе завяршыў навуковае трохтомнае даследаванне па стараславянскай мове) без роздуму, па «самыя вушы» заглыбляецца ў псіхалагічныя інсінуацыі.

Бацька, які для яго і як для ўсёй сям’і, быў амаль анёлам, становіцца мярзотнікам, маці таксама, бо жыве з ім, і г.д., і г.д. Душэўны стан юнака такі, што «вастрыню» сітуацыі можа «разруліць» толькі самагубства (у руках Сяргея з’яўляецца імяны бацькаў рэвальвер).

Сітуацыю выратоўвае Наташа, якой юнак то прызнаецца ў каханні, то рэзка адштурхоўвае яе. Псіхалогія дзяўчыны перамагла – яе довады і тлумачэнні аказаліся настолькі пераканальнымі для ўсіх, што Вярыга раптам (?) вырашыў узяць яе за прыёмную дачку (не згадзілася!), а Сяргей прымае рашэнне пакінуць бацькоўскі дом і пайсці, хоць «у белы свет», каб пачаць новае жыццё (якое? – *А.Р.*).

Вось так атрымалася ў Караткевіча – спачатку ідылія, затым – эмацыянальна-псіхалагічны выбух (але, чамусьці, без усялякага расследавання Анэлінага «выкрыцця»), і зноў ідылія, але цяпер ужо рэзка адмоўная...

Наша рэзюмэ: аўтар п’есы зусім не песіміст і не трагік – фінальную сцэну ён завяршае словамі Ганны: «Нічога, усё міне. Зараз усё будзе добра. Яны пройдуць, гэтыя дні. Яны пройдуць. Яны вельмі-вельмі кароткія, гэтыя зімовыя дні».

У рэшце рэшт гэта і былі ў той сітуацыі самыя цяжкія, але і самыя правільныя мацярынскія словы.

Мы выказаліся пра сюжэт п’есы, дзеянні і рух характараў яе герояў. Незразумелым засталася толькі адно – для чаго дыпламаваны філолаг, аўтар цудоўнага паэтычнага зборніка «Матчына душа» напоўніў дыялагічныя размовы сваіх персанажаў экзатычнымі выразамі тыпу:

- «людзі дрэнь» і «ўся ваша добрапрыстойнасць – на гнілых падпорках... І крычыць аб сумленні... Наіўныя шчанюкі» (Анэля);
- «Грубаваты мужык, але разумны. Не нагою смаркаецца» (Наташа);
- «Рыла разгадаванага мешчаніна», «Кожны здыхае сам-па-сабе», «Нават цікава, якою свіннёю можа стаць» (Сяргей);
- «Усе дзяўчаты дурныя, як курыцы» (9-гадовы Андрэйка).

Ці яшчэ – звышнавуковае вызначэнне, якое Сяргей дае Наташы, – «артыкулярная» і інш.

У заключэнне. Чуць вышэй мы прыводзілі словы У. Караткевіча да кіеўскага прафесара, што п’еса атрымалася «...не занадта зубатою». Не будзе памылкі, калі, на наш погляд, выказацца, што з самакрытыкай аўтар быў у згодзе. Таму і зразумела, што пры яго жыцці п’еса не друкавалася, як і не стала здабыткам тэатральных калектываў рэспублікі.

Падводзячы вынікі разгляду драматургіі У. Караткевіча, будзе мэтазгодна падкрэсліць некаторыя асаблівасці адзначанага раздзела яго творчасці. У гэтым выпадку як драматургу (у адрозненне, скажам, ад празаіка ці лірыка, калі размова з чытачом вядзецца непасрэдна, адкрыта, як кажучы, сам-насам – хоць гэта ўсё У. Караткевічу давалося паспытаць) яму даводзіцца кантактаваць з чытачом

з дапамогай герояў сваіх трагедый і драм. І павінна быць сапраўднае майстэрства аўтара, каб яго герой не завёў і яго самога і чытача ў бок ад галоўнай лініі твора, асноўнага напрамку ў развіцці падзей і характараў. Маючы карціны іх жыцця, спасцігаючы сутнасць іх паводзін і псіхалогіі, маральна-этычную праблематыку часу, У. Караткевіч падпарадкоўвае падзеі, дзеянні, учынкi герояў галоўнай гуманістычнай ідэі – барацьбе за Чалавека, за рэалізацыю яго чалавечай сутнасці, за імкненне і да асабістай Волі, і арганізацыі вольнага жыцця яго супляменнікаў. Галоўным экспертам для У. Караткевіча выступае час. Аўтар у гісторыі бачыць галоўныя рысы, асноўныя тэндэнцыі, хоць апісаныя падзеі значна аддаленыя ў часе. Мабыць, таму тагачасныя падрабязнасці крыху пабяжлі, аўтар у такіх выпадках больш вольны ў выбары магчымасцей для адлюстравання канкрэтнага дзеяння ў канкрэтных часавых і прасторавых параметрах. Таму некаторыя гістарычныя факты пісьменнікам або абыходзяцца зусім, або трансфармуюцца, як таго патрабуе цяжэнне гістарычнага працэсу. Адначасова з гэтым ён знаходзіць магчымасць для сцвярджэння асабістых адносін да гісторыі роднага народа, яго гераічных і трагічных старонак, вытокаў нацыянальнай самасвядомасці. Менавіта таму для драматурга на першым плане характары герояў. І менавіта для раскрыцця іх аўтар умела выкарыстоўвае галоўныя правілы драматычнага мастацтва – адзінства ідэі, характараў і дзеяння, праблему праўдзівасці і мастацкага домыслу, дыялектыку адзінства індывідуальнага і агульнага, зместу і формы. Пры гэтым з кантэксту гістарычнага развіцця апускаюцца выпадковасці і выбіраецца самае пераказнальнае ў гісторыі, культуры, побыце, падзеях часу з асэнсаваннем таго, што ўсе гэтыя рэаліі не толькі адкрываюцца людзям упершыню, але праз іх галоўныя героі становяцца яшчэ больш уражлівымі і запамінальнымі.

Драматургія У. Караткевіча па глыбіні адлюстравання рэальнасці, па сваёй ідэйнай глыбіні і па вастрыні пастаноўкі грамадскіх праблем, нарэшце нават па часавых і прасторавых параметрах, не толькі не ўступае яго прозе, а, наадварот, дапаўняе яе, дае сучаснаму чытачу дастаткова шырокую панараму беларускай гісторыі, даносіць да яго складанасці барацьбы грамадскай думкі, удзел у гэтай барацьбе лепшых яе прадстаўнікоў у пэўную гістарычную эпоху. Сваімі творамі, на наш погляд, У. Караткевіч даказаў магчымасць стварэння дзейнай гісторыка-драматычнай хронікі, якая пераадольвае статычнасць мастацкай формы. І ў гэтым яе набытак для беларускай літаратуры, значнасць і вечная каштоўнасць.

Раздзел адзінаццаты

СЦЭНАРНАЯ ТВОРЧАСЦЬ У. КАРАТКЕВІЧА

Наступны пасля літаратурных курсаў двухгадовы жыццёвы перыяд (1961–1962) быў для У. Караткевіча зусім не выпадковым. У «Летапісе жыцця і творчасці» ён пісаў, што свае сілы ў кіно спрабаваў рэалізаваць яшчэ ў 1959 годзе і нават «...закончыў сцэнарый мастацкага фільма “Дзеці ракі”». У лісце да Я. Брыля ад 31 жніўня 1959 года пра гэта ён напіша: «Проста нельга было не думаць ... аб людзях, якія вартыя лепшага, аб рацэ, нават аб лопуху гускі, які рыбак паклаў на лысую галаву мокрым, каб не пякло сонца». Але на «Беларусьфільме» палічылі яго «некінематаграфічным» і адправілі ў свой архіў.

Лекцыі вядучых дзеячаў савецкай кінематаграфіі на маскоўскіх Літаратурных курсах аб неадрыўнасці літаратуры ад кіно заінтрыгавалі пісьменніка: «А што, калі паспрабаваць свае пісьменніцкія сілы ў кінематаграфічнай драматургіі?». Такая думка супала з адкрыццём у Маскве першых Вышэйшых сцэнарных курсаў. І пашчасціла – ён быў залічаны на курс вядомага савецкага сцэнарыста У.А. Мятальнікава ў лік слухачоў у 1961 г. (скончыў курсы ў 1962 г.). Дэталёвых матэрыялаў пра вучобу не захавалася.

Але па расповедах пісьменніка можна меркаваць, што праграма курсаў (тэарэтычная, метадычная, практычная) была такой жа грунтоўнай, як і на Літаратурных курсах. Яна была распрацавана ва Усесаюзным дзяржаўным інстытуце кінематаграфіі і ўлічвала тое, што сярод будучых слухачоў было шмат схільных да літаратурнай творчасці. Гэта было невыпадкова – галоўная задача заключалася ў падрыхтоўцы творчых, прафесійных спецыялістаў для нацыянальных кінастудый. Для пачынальнікаў гэта было зусім зразумелым, а вось з літаратарамі ўзніклі, хоць і не вялікія, але складанасці. Не, лектары не вялі размову аб адказе ад стварэння запамінальных літаратурных вобразаў. Падкрэслівалася, што такія вобразы павінны стварацца і надалей, але ўжо на новай для іх мове – мове кіно. І – калі хочаце, зразумець і запомніць: створаны новы вобраз – гэта не проста забаўка для публікі, а, калі больш гучна, то гэта – «пасланне да чалавецтва», пасланне выразнае, запамінальнае.

Праўда, у пісьмах у Рыгу да свайго латышкага сябра І. Стулпана У. Караткевіч піша:

– 31.01.1961 г.: «...хороший сценарист и смелый парень, умный при том (гэта пра Мятальнікава. – *А.Р.*). Даже ругался на совещании с Фурцевой»;

– 01.06.1961 г.: «Вчера переработал две киноновеллы, первые, вхождение в фильм. Теперь нужно срочно перерабатывать свою “Зелёную соль”, писать сценарий о селе»;

– 15.02.1962 г.: «...окончил сценарий, который будет ставить на “Беларусьфильме” кто-то из приглашенных режиссеров» (IV, 48).

Вучоба на курсах для У. Караткевіча была, скажам так, даволі выніковай. Тут завязалася сяброўства са студэнтам УДІК (ВГИК) Юрыем Цвятковым, урэшце заслужаным дзеячам мастацтваў, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, былі напісаны два сцэнарыі для поўнаметражных фільмаў – «Легенда аб бедным д’ябле і адвакатах сатаны» (з элементамі фантастычнага відовішча і нечаканымі алюзіямі і паралелямі) і ў якасці дыпломнай працы – «Гнеўнае сонца пякучае»* (прасякнуты тэмай страху ў жыцці грамадства і яго пераадолення, тэмай, якая не згубіла сваёй актуальнасці (і не толькі ў тагачасным, таталітарным, заідэалагізаваным), але і ў наш дэмакратычны час)).

Драматычную гісторыю з гэтымі сцэнарыямі распавядала чытачам слынны беларускі кіназнаўца, прафесар Е. Бондарава (яна спасылаецца на лістападаўскае (1963) пісьмо У. Караткевіча да сям’і Ераніма Стулпана) (два літаратары – беларускі і латышскі пазнаёмліся і засябравалі на літкурсах. – *А.Р.*): «Сцэнар (“Гнеўнае сонца пякучае”) усе яшчэ “катуюць” і – не хачу быць прарокам дрэннага – але, магчыма, таксама “зарэжут это дело”». І, сапраўды, «зарэзалі»: на кінастудыі пра яго, як і пра «Легенду аб бедным д’ябле», доўга не ўспаміналі... А ў 1978 г. падрыхтаваны да вытворчасці сцэнар не зацвердзілі ў Маскве. (М. Лужанін, які прысутнічаў на абмеркаванні сцэнарыя на Кансультацыйным савеце, распавядаў пра агульныя заўвагі. Але «гаварылася так, як быццам, трэба было бараніць аўтара ад сцэнарнай калегіі». – *А.Р.*).

У 1989 годзе рэжысёр-аператар Юрый Марухін зноў загарэўся жаданнем увасобіць «Легенду» на экране, упэўнены, што яна вельмі арганічна «праецыруецца» на нядаўнія (ды і цяперашнія) падзеі нашай гісторыі. Я гутарыла з рэжысёрам, чытала пастановачны сцэнар і пераканалася, што мог бы атрымацца кінатвор, як кажучь, «з тэкстам і падтэкстам» у арыгінальным жанры. Але на пастаноўку не знайшлося грошай. Юрый Аляксандравіч усё яшчэ спадзяваецца, што сродкі некалі знойдуцца і ён зможа вярнуцца да караткевічаўскага “Беднага д’ябла”».

К сярэдзіне 1960-х гадоў у Караткевіча, дзякуючы яго пастаянным вандроўкам, нечакана абудзілася жаданне паспрабаваць сябе ў дакументальным кіно. Знайшліся і тыя, хто падтрымаў яго, зрабілі вядомым кінадакументалістам савецкага кіно – кінарэжысёры Анатоль Забалоцкі, Юрый Цвяткоў, Арсен Ястрабаў, аператары – той жа А. Забалоцкі, У. Мікалаеў, Ігар Рамішэўскі. І адзін за другім на экраны рэспублікі выйшлі насычаныя караткевічаўскай рамантыкай (У. Караткевіч працаваў у здымачнай групе) у 10 хвілін «Сведкі вечнасці» (1964), «Памяць каменя»

* У 16-м томе «Збору твораў: у 25 т.» надрукаваны сцэнарыі кінанавел «Гнеўнае сонца», «Смерць прымуса», «Чырвоны агат», «Калі спальваюць караблі», з якіх кінафільмам стала толькі «Чырвоны агат» (пастаноўка А. Полагава, аператар Ю. Марухін).

(1966), «Будзь шчаслівай, рака» (1967) (аб родным для Караткевіча Дняпры). Вядомы кіназнаўца, прафесар В. Нячай неяк выказалася аб фільме Ю. Цвяткова «Памяць каменя»: «Фільм упершыню выявіў на экране ... цікавасць і любоў У. Караткевіча як даследчыка, гісторыка, археолага і фантаста і да камянёў-валуноў, і да замкавай архітэктуры, культуры папярэдніх гістарычных эпох».

Мы не можам пакінуць без увагі і зварот (як даніну яго памяці. – *А.Р.*) кінематаграфістаў (ужо пасля яго заўчаснай смерці. – *А.Р.*) да амаль легендарнага вобраза пісьменніка, яго жыцця, яго непераўздызенай творчасці. Рэжысёр Ю. Цвяткоў напісаў сцэнарый і ў садружнасці з аператарамі Сяргеем Пятроўскім, Вадзімам Купрыянавым і Сяргеем Канавалавым ажыццявіў пастаноўку пяцідзясяціхвіліннага дакументальнага фільма «Быў. Ёсць. Буду» (1988). Па сутнасці, атрымаўся разгорнуты партрэт пісьменніка, які Божай Міласцю валодаў такім універсальным талентам. Своеасаблівай эпітафіяй У. Караткевічу стала таленавітая дакументальная стужка-роздум «Акафіст Уладзіміру», створаная ў 1995 г. у творчым аб'яднанні «Летапіс» рэжысёрам Сяргеем Лук'янчыкавым і аператарам Таццянай Суханавай па сцэнарыі Р. Барадуліна. «Мастацкім дакументам» назваў фільм даследчык творчасці У. Караткевіча А. Верабей. Яшчэ адзін прыклад – яго проста нельга не прывесці: гэта дакументальны тэлефільм «Мсціслаўль» (2000) (сцэнарыст і рэжысёр Уладзімір Арлоў, аператар Уладзімір Пранько) па матывах цікавейшага (і амаль драматычнага па сваім лёсе. – *А.Р.*) паэтычнага эсэ «Мсціслаў–Мстиславль», апублікаванага яшчэ ў 1985 г. Колькі слоў аб гісторыі стварэння эсэ, але ўжо цяпер ад самога У. Караткевіча. «Патэлефанавалі (гэта з гутаркі з сакратаром Мсціслаўскага райкома КП Беларусі Міхаілам Фёдаравічам Рыжанковым – размова ідзе аб эсэ “Мсціслаў”, якое пісалася да юбілея горада), неабходна прыехаць у выдавецтва (“Беларусь”. – *А.Р.*). Неабходна – прыехаў. Заходжу ў патрэбны кабінет, бачу, сядзіць вельмі старэнькі мужычок і робіць праўкі. Калі ён вярнуў мне рукапіс, мне зрабілася не па сабе, я быў проста абураны. Што жاخнула больш за ўсё: на кожнай старонцы, практычна ў кожным радку было шмат-шмат правак. Правіў адстаўны палкоўнік, малаадукаваны, які ўвогуле не ведаў і не разумеў беларускую мову (...Змог жа яе перакласці на мову кіно Уладзімір Арлоў!!!). Больш таго, ён за проста алоўкам перакрэсліваў цэлымі старонкамі тое, што яму не падабалася».

І ўбачыў гэты «адрэдактаваны» рукапіс кінарэжысёр У. Арлоў: «Вось гэты твор перада мной. Жудасна бачыць пераліцаваныя абзацы, выкрэсленыя цэлыя старонкі, заўвагі і пытанні алоўкам на палях нейкіх “грамацеяў”. Але ж тэкст – поўны».

Аднак будзем зыходзіць з наступнага факта: У. Караткевіч стаў на «Беларусьфільме» першым прафесійным кінасцэнарыстам. Тэарэтычныя веды, атрыманыя ў Маскве, праходзілі своеасаблівую «атэстацыю» ў сцэнарным адзеле «Беларусьфільма», якім у той час кіраваў Аркадзь Куляшоў.

Умовы для працы аказаліся вельмі спрыяльнымі: разам з А. Кучарам быў напісаны сцэнарый «Чырвонае лісце», з М. Лужаніным «Запомнім гэты дзень» і «Першыя выпрабаванні», паводле трылогіі Я. Коласа «На ростанях», сцэнарый фільма «Прарыў» (у сааўтарстве з А. Ястрабавай). У 1967 г. быў напісаны сцэнарый фільма «Крыжонак пачынае шлях» і інш.

Як працавалася? У пісьме да І. Стулпана ад 10 лістапада 1966 года ён напіша: «...Просто в конце ноября “Беларусьфильм” собирается послать меня на Мосфильм, а потом, видимо, на “Ленфильм”, набивать руку в написании сценариев. Это необходимо, а потому не одобрить этого нельзя. «Сценариев он написал много, – читаем у Ю. Цвяткова, – но, как говорят у литераторов, пока “писал в стол”. А для чересчур требовательной редакции представил кинодокументалистику. ...эта пресловутая редактура: снималось немало художественных, точнее “высокохудожественных” фильмов, о которых сегодня упоминать стыдно, а след они оставили разве что в энциклопедии. Просто к молодому Короткевичу предъявляли завышенные требования: многим необразованным очень уж хотелось утереть нос “белорусской выскочке”: ишь ты, нас, ветеранов, учить хочет со своим московским, да еще кинематографическим образованием».

Сам У. Караткевіч у «Дзённіку 1965–66 гадоў» з горыччу напіша: «Я раблю беларускія характары ў сваіх сцэнарах, даю беларускую абстаноўку, нават даю беларускія дыялогі. Але я ўжо на працягу пяці год раблю гэта дарэмна. Рабі я гэта пасрэдна, ... кажучы словамі Рыгора (Барадуліна. – *А.Р.*), даўно меў бы пару сярэдніх фільмаў».

Нельга пакінуць без увагі і разважанні У. Караткевіча аб самой сутнасці сцэнарнай творчасці. «Справа сцэнарыста як справа Чайкоўскага, справа рэжысёра з апэратарам – справа Рыхтэра або Тасканіні.

Перайначваць нельга, але ў кожнага свая трактоўка. Але калі нехта выкідвае кавалкі, робіць якія, як сам хоча, паўзы, выторквае нязначнае – гэта ўжо не інтэрпрэтацыя. Можна латаць дзіркі сцэнарыя кепскага і зрабіць яго лепшым, але сцэнар не кепскі гэтага не патрабуе...». І толькі ў садружнасці «сцэнарыст–рэжысёр–апэратар», у сумеснай працы на кіназдымачнай пляцоўцы поспех будзе безумоўным.

Фільм «Будзь шчаслівай, рака...» быў для Караткевіча апошнім у беларускай кінадукаменталістыцы. Далей будзе толькі гульнявое кіно. У сваім «Дзённіку» ён напіша: «31 сакавіка закончыў першы варыянт сцэнара мастацкага фільма “Хрыстос прыязміўся ў Гародні” (гэты варыянт меў падзагалавак “Евангелие от Иуды”. – *А.Р.*) ...а 7 красавіка пачаў пісаць раман “Хрыстос прыязміўся ў Гародні”». Даследчыкі лічаць, што і раман і сцэнарый пісаліся адначасова. Але караткевічаўскі «Дзённік» сведчыць, што аўтар больш увагі ўдзяляў менавіта сцэнарыю.

Па сутнасці, гэта было змаганне «Давіда з Галіяфам», у якім у ролі Давіда быў пісьменнік, які вытрымаў змаганне з памерамі, радкамі, тэрмінамі, нягледзячы на ўсе складанасці і які аказаўся Пераможцам –

сцэнарый прынялі на «Беларусьфільме». Але да фінала (прыняцця сцэнарыя ў вытворчасць. – *A.P.*) было, ой яшчэ, як далёка. Пастрабуем данесці да чытача тоеснае супрацьстаянне. І першыя накірунак – гэта «цікавая» храналогія працы, аб якой распавядаў сам пісьменнік і якая намі пададзена чытачу трохі вышэй. А другі – вось тут і пачынаецца «блуканне па пакутах».

Запіс ад 26 студзеня 1966 года: «Паўлёнак, па-мойму, пабайваецца ставіць у такім выглядзе. Бычкову на сцэнар начхаць. ... Яму пляваць на праўду гісторыі, на праўду народную, на ўсякія праўды – абы была праўда жанру... Словам, патрабавалі завет камедыі вясёлае “ля-ля”».

Палаіліся ўшчэнт. Толькі (Забалоцкі – апэратар будучага фільма. – *A.P.*) сказаў, што пры такім поглядзе ён здымаць не будзе. Я ўжо толькі ўзяўся за галаву і сказаў Паўлёнку даволі ўрэшце ціха: “Няўжо вы не разумееце, што калі мы так здымаем, гэта будзе сорам, сорам, сорам?”

Пакуль паладзілі на тым, што сядваю і пішу, як хачу, максімальна ўлічыўшы ўсё. А адну сцэну зраблю ў двух варыянтах...».

Чарговы запіс: «Напаследак я на студыі быў. Была гэтая ... Юрэнева*. Рашуча выступала супраць беларускага дыялога. “Трэба, каб усім было зразумела”. То дубліруюце, чаго вы? Нацыянальнае мы мастацтва робім ці не...

... Урэшце, абрыдла гэта мне. Ю. вякала: “нет сюжета, в таком виде нечего и посылать. Москва, комитет не утвердит”. Ну і Паўлёнак раней не зацвердзіць за той камітэт. То нашто ён тады з нашым “суверэнным” камітэтам? Так званае кінаначальства. Прапанавалі мне аддаць тысячу на кансультанта па рэжысёрскім сцэнарыі. Спачатку быў згадзіўся, а потым задумаўся. Гэта ж не рэжысёрскі. Гэта фактычна, у абход закону, новы варыянт літаратурнага**».

Да прыкладу: яшчэ колькі запісаў ад 29 чэрвеня: «Сёння з раніцы трохі скарачаў “Хрыста”»; запіс ад 30 чэрвеня: «Цэлы дзень забіў на скарачэнне сцэнарнага Хрыста. Работа марудная, уцягнуцца ў яе катаржна цяжка. Першыя 40 старонак скараціў на 15 з паловаю. Заўтра прайдуся яшчэ і пастараюся скараціць напалову, бо далей скарачаць будзе цяжэй, а калі будзе скарачацца нават такімі тэмпамі, то будзе 100 старонак замест патрэбных 90»; запіс ад 1 ліпеня: «Зрабіў яшчэ 40 старонак “Хрыста”. Увогуле пасля скарачэння з васьмідзесяці засталася сорок дзевяць. Усё яшчэ многа, але абразаць да канца не буду...»; запіс ад 3 ліпеня: «Толькі што ўчора прайшоўся па другой палове “Хрыста”, нічога не клеючы, а сёння прайшоўся яшчэ два разы, скараціўшы гэтыя 80 старонак на 29. Такім чынам, засталася

* Т.В. Юрэнева – член сцэнарнай рэдкалегіі Галоўнага ўпраўлення мастацкай кінематаграфіі Дзяржкамтэта Савета Міністраў СССР па кінематаграфіі.

** Гл.: Караткевіч, У. ...Трэба церабіць сваю сцэжку. Дзённік 1965–66 гадоў / У. Караткевіч // Дзеяслоў. – 2015. – С. 198, 199, 201, 202, 298, 216, 228.

ў мяне 102 старонкі пры норме 90–100. Заўтра пастараюся дабіць да 95 і адаслаць, напісаўшы, што можна выкінуць яшчэ».

Эпапея працягвалася і далей. Было ўсё – і непаразуменне з Паўлёнкам (у той час – старшыня Дзяржкіно БССР. – *А.Р.*) і нават «захоп» сцэнарыя грузінам Тамазам Меліява, і ...праца над трэцім варыянтам сцэнарыя. І вось запіс ад 24 жніўня: «Скончыў учора вечарам сцэнар. ... Дваццатага цэлы дзень правіў “Хрыста”. ...скончыў тут апошнюю сцэну “Хрыста”»; цікавы запіс ад 6 верасня: «Дзіўна адно. Даслалі мне Фрыд з Дунскім (савецкія сцэнарысты, якім (“на савет”) дасылаў свой сцэнарыў У. Караткевіч. – *А.Р.*) ліст наконт “Хрыста”. Пакуль пісаў сярэднія рэчы – хвалілі, давалі варыянты і г.д. А тут, не ведаючы Беларусі, чужыя ёй і ўвогуле люду, як толькі можа быць чужы “вытанчаны” сучасны інтэлігент, лаюцца».

І пачалося змаганне не толькі за сцэнарыў, як твор, а барацьба за лёс сваіх герояў, бачанне іх кінематаграфічных лёсаў, а ў рэшце рэшт і за сам кінафільм «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні».

На наш погляд, зусім зразумелым быў у гэтым прамежку часу маральна-псіхалагічны стан У. Караткевіча. У сваім лісце ад 3 лістапада 1965 года ён напіша Я. Брылю: «Не хочацца і думаць пра кінастудыю, пра ворагаў, якія там убраліся ў сілу і якім чхаць на XVI ст. у Гародні, і на ілжэ-Хрыста і ўвогуле на Беларусь». Дарэчы, цяпер вядома ажно шэсць (!) варыянтаў сцэнарыяў фільма «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», напісаных пісьменнікам-сцэнарыстам на працягу ўсяго дзесяці (!) месяцаў. (Ад першага абмеркавання на рэдакцыйным савеце «Беларусьфільма» 25 мая 1965 года да зацвярджэння Камітэтам па кінематаграфіі БССР 29 красавіка 1966 года часу прайшло амаль столькі, колькі пісаўся яго сцэнарыў. – *А.Р.*)

Здаецца, зусім да месца будзе спасылка на аўтара каментарыяў да 16-га тома «Збору твораў: у 25 т.» В. Куставу: «...Уладзімір Сямёнавіч змагаўся за сваіх герояў і бачанне будучых экранізацый уласных твораў на рэдакцыйных саветах па абмеркаванні і прыняцці літаратурных сцэнарыяў ды кінасцэнарыяў на кінастудыі “Беларусьфільм”. Шматразова перапрацоўваў тэксты. А колькі так званых аўтарскіх “заўваг на палях” пакінуў па сабе.

Няма ў беларускай літаратуры такога пісьменніка, які б выклікаў столькі спрэчак наконт сваіх твораў і столькі адданай любові да іх, як Уладзімір Караткевіч. Такі ж лёс напаткаў і яго кінематаграфічныя работы».

І ўсё ж... Усё ж – перамога Юрася Братчыка, за якога ў рамане (ды й у сцэнарыі) так гарача заступаўся пісьменнік, для рэжысёра аказалася нязручнай і «ён быў адпраўлены паміраць скептычным, бязлітасным рэжысёрам...» (М. Касцюкевіч).

Аднак у 1967 г. фільм, па сцэнарыі У. Караткевіча, как «приключенческо-героическая история мужицкого Христа» (В. Быков) ці як твор, у якім было «двойное дно» (Ю. Цвяткоў) у рэжысуры С. Скварцова і У. Бычкова выйшаў на вялікі экран і атрымаў пасведчанне-дазвол на дэманстрацыю. У першапачатковым, сапраўды караткевічаўскім поўным варыянце – гэта

быў фільм «незвычайна выразны, з сярэдневечным беларускім побытам і сучаснымі думкамі, з сакавітымі фарбамі, спалучэннем балагана з трагедыяй, з манернай музыкай, урэшце з новымі неагляданымі яшчэ акцёрамі (Леў Дураў, Данатас Баніёніс, Любоў Румянцава, Ілля Рутберг, Павел Кармунін, у якіх “кінематаграфічная слава” была яшчэ наперадзе. – *А.Р.*) – сябрамі нашых твораў па маскоўскіх сустрэчах. Гэтым якраз твор уражваў і гэтым жа палохаў уладароў-ідеолагаў». Але ж гэта быў і твор, у якім уражліва адчувалася разыходжанне рэжысёра і пісьменніка.

Былі наладжаны прагляды фільма (праўда, ён дэманстраваўся пад назвай «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка» – відаць, нетактоўна было паказваць «Хрыста...» падчас падрыхтоўкі да святкавання 1000-годдзя Хрышчэння Русі! – *А.Р.*) у Мінску, Гродне, некаторых раённых цэнтрах.

Але ж фільм дэманстраваўся ў Рыме, Парыжы, нават ... на Мальце. Мяркуем, што не памыляўся ў сваіх меркаваннях адзін з рэжысёраў фільма У. Бычкоў, разважаючы аб шматлікіх «рэдагаваннях» (12 рэдакцый, скарачэнняў і перазапісаў) (памятаеце «двайное дно» а там яшчэ былі асацыяцыі з днямі тымчасовымі. – *А.Р.*), скарачэннях, перамантажыраваннях, таму што, нягледзячы на ўсе «праўкі», фільм цвёрда «лёг на полку» і праляжаў там ажно 22 гады, да 1989 г., а на Беларускай тэлебачанні быў паказаны толькі ў 1992 годзе.

Мы зусім свядома адвялі ў кнізе столькі месца для «трагікамічнага» лёсу сцэнарыя для літаратурна-кінематаграфічнага вырашэння дыялагічнай схемы «герой літаратурны–герой кінафільмавы»*.

І яшчэ адна заўвага. Працяг размовы аб такім дыялогу мы зробім у заключным раздзеле нашай кнігі, дзе размова будзе ісці аб ролі і месцы У. Караткевіча ў нацыянальнай мастацкай культуры.

У дадзеным раздзеле аб «Хрысце...» гаварылі з адной мэтай – паказаць сучаснаму чытачу, якім не простым, амаль што драматычным, быў шлях караткевічаўскага сцэнарыя да яго ўвасаблення ў мастацкім фільме «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні».

У дадзенам выпадку нельга не адзначыць і такую, мабыць, не зусім звыклую сітуацыю – сцэнарыі пісаўся не па літаратурнаму твору, а, наадварот, папярэднічаў напісанню рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні»; фільм ужо прайшоў глядацкую апрацацыю (1967), а раман выйшаў з друку толькі ў 1972 годзе.

Чытаем меркаванні кіназнаўцы А. Мяльгуя: «...Мінуў час і, як бы там ні было, стваральнікі і рэстаўратары стужкі, як і сама павучальная яе гісторыя, сцэнарнае ўвасабленне з усімі знаходкамі і недахопамі зрабілі фільм “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” вяртаннем страчанага нашаму глядачу. Будзьмо ўспрымаць яго адзнакай свайго часу, каб толькі нішто не

---

* Дарэчы, дэталёва, нават скрупулёзна, «хожdenия по мукам» першага сцэнарыя У. Караткевіча для мастацкага кіно прыведзены ў тлумачэннях Валянціны Куставай да 16-га тома «Збору твораў: у 25 т.» (Мінск, 2017. – С. 439–476).

пашкодзіла беларускім кінематаграфістам зноў звяртацца да няўміручага твора У. Караткевіча».

У тым жа 1972 годзе У. Караткевіч завяршыў работу над сцэнарыем поўнаметражнага мастацкага фільма «Рассказы из каталажки» (быў напісаны на рускай і беларускай мовах). Сцэнарыі «Апавяданні з каталажкі» – у пэўным сэнсе аўтарскі сімбіёз беларускага гарадскога фальклору пачатку XX стагоддзя і апавяданняў З. Бядулі, Я. Коласа і Ядвігіна Ш., сімбіёз, у якім дзеянні і іх наступствы злучаюць жорсткі сюжэт пра каталажку россыпам дасціпных дыялогаў і сюжэтных паваротаў. Сцэнарыі быў разгледжаны на рэдкалегіі кінастудыі «Беларусьфільм» і ў заключэнні ад 27 ліпеня 1973 года адзначалася, што задума У. Караткевіча паказаць у сатырычнай форме разлажэнне і тупасць дваранска-чыноўнай вярхушкі царскай Расіі не была дасягнута: сцэнарыі аказаўся «расцягнутым і мала пераканаўчым». Сцэнарна-рэдакцыйная калегія палічыла «бесперспектыўнай і немэтазгоднай далейшую працу са сцэнарыем». «Рассказы из каталажки» (думка В. Куставай) засталіся літаратурным творам і не здабылі сцэнарнай формы, якая б дазволіла паставіць фільм паводле твора.

Троху іншы лёс быў у літаратурнага сцэнарыя па аднайменным рамане У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха», які быў зацверджаны Госкіно СССР 7 лютага 1978 года. Мы адзначылі «іншы» таму, што пастаўлены рэжысёрам В. Рубінчыкам кінафільм аказаўся паспяховым і выклікаў вялікую цікавасць як у беларускага, так і ў замежнага гледача.

Праўда, дзеля справядлівасці адзначым, што першы варыянт сцэнарыя (а розных абмеркаванняў было зашмат. Былі нават прапановы адлучыць У. Караткевіча ад працы над сцэнарыем) не быў прыняты. Члены сцэнарна-рэдакцыйнай калегіі ВТА мастацкіх фільмаў кінастудыі «Беларусьфільм» (Р. Тармола, Н. Пашкевіч, Р. Раманоўская, І. Шамякін, В. Тураў, В. Булавіна і інш.) выступалі даволі крытычна. І было прапанавана сцэнарысту папрацаваць разам з рэжысёрам В. Рубінчыкам. У рэшце рэшт усё закончылася добра – кінафільм дайшоў да гледача.

Гісторыя з кінафільмам «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» мела зусім нечаканы працяг – творчае супрацоўніцтва сцэнарыста-пісьменніка з кінастудыяй «Беларусьфільм» прыпынілася. Толькі праз 6 гадоў ужо новая сцэнарная калегія разгледзіць сцэнарыі кароткаметражнага фільма «Чырвоны агат» як экранізацыю аднайменнай навелы з агульнага сцэнарыя кінафільма «Гнеўнае сонца». Адзначым, што рэжысёр Аляксандр Полагаў і аператар Юрый Марухін (дарэчы, тут і завязалася яго сяброўства з Караткевічам) працавалі ў цесным кантакце з пісьменнікам. Аўтары сцэнарыя змаглі не проста пераказаць змест навелы – дзяўчынка, з адпачываючых у Крыме дзяцей, адпраўляецца да мора, каб знайсці чырвоны агат – камень, які можа дапамагчы яе хвораму дзядулю. Поспех кіналенце забяспечыла мастацкае выразна-эмацыянальнае раскрыццё працэса фарміравання характара дзяўчынкі – глядач не сумняваўся, што яна стане

чалавекам, крышталнай душэўнай чысціні, здольным заўсёды прыйсці на дапамогу людзям. Атрымаўся фільм, у якім гаспадарыць «вялікая чалавечнасць і рамантызм» (В. Корш-Саблін).

Здавалася б, што пасля «Чырвонага агата» добразычлівыя стасункі паміж У. Караткевічам і кінастудыяй нарэшце ўсталяваліся. На вялікі жаль, гэтага не адбылося – сцэнарый «Гневное солнце, палящее» так і не быў здадзены ў вытворчасць. Ляжыць у архіве, як ляжыць і «Легенда аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны».

Па сумесным сцэнарыі У. Караткевіча і рэжысёра М. Пташука быў пастаўлены двухсерыйны тэлефільм «Чорны замак Альшанскі» (не трохсерыйны, як прапанаваў пісьменнік. – *А.Р.*) (праўда, ужо праз 5 гадоў пасля заўчаснай смерці пісьменніка).

Нельга не пагадзіцца з тымі даследчыкамі сцэнарнай творчасці У. Караткевіча (напрыклад, М. Касцюковіч), якія бачылі ў рэжысёрскай трактоўцы сцэнарыя дзве супрацьлеглыя лініі. Першая – разблытанне ліхадзейнасці – смяротных інтрыг адразу трох часоў – сучаснасці, ваеннай гісторыі 1940 гг. і XVI ст.; другая – спрошчанае па жаданні М. Пташука (памятаеце, фільм – не трохсерыйны, а двухсерыйны. – *А.Р.*) часовых параметраў і характараў герояў да пэўнай схематычнасці (амаль па В. Рубінчыку. – *А.Р.*).

«Дзікае паляванне...» В. Рубінчыка і «Чорны замак...» М. Пташука розніліся сваёй стылістыкай. Першы, як гэта вызначае прафесар Вольга Нячай, быў пастаўлены ў стылі фантастычнага рэалізму, другі прыцягваў гледача гістарычнай дэтэктыўнасцю. Але было ў фільмах і нешта агульнае, якое Нячай вызначае так: «...тэма наканаванасці, радавога праклёну чалавека за грахі продкаў і больш абагульненая тэма сэнсу жыцця, чалавечага прызначэння».

Тым не менш, і ў першым выпадку – сумесная праца У. Караткевіча з В. Рубінчыкам, – і ў другім – над сцэнарыем галоўным чынам працаваў сам М. Пташук (пісьменнік цяжка хварэў) на экране атрымалася відовішча, у якім караткевічаўскае таемнае, прыгодніцкае, нават некалькі «ужасное» (псіхалогія з дэтыкывам), дэтэктыўнае дзеянне па-майстэрску ядналася з сацыяльна-філасофскімі і гістарычнымі сэнсамі, была пераканаўча раскрыта філасофска-публіцыстычная думка герояў.

Павінны адзначыць, што экранны шлях абодвух фільмаў быў далёка не аднолькавы. Калі «Дзікае паляванне...» адзначалася на шматлікіх фестывалях прэміямі і дыпламамі, то меркаванні спецыялістаў (а, часам, і гледачоў) былі дастаткова супярэчлівымі. Маўляў, асноўны змест і ідэя рамана фільм поўнасцю не рэалізаваў і карціну часта вызначалі як фантазію на тэму Караткевіча (а-ля Караткевіч). Але што мог зрабіць рэжысёр, калі замест чатырохсерыйнага (па сцэнарыі Караткевіча) фільма «Чорны замак Альшанскі» ў вытворчасць быў запушчаны двухсерыйны. Ды і не было побач з М. Пташуком сцэнарыста У. Караткевіча (як гэта мела месца ў працы над «Дзікім

паляваннем...», калі ў гутарках, нават спрэчках, паміж рэжысёрам і сцэнарыстам дасягаўся «кансэнсус» і прымалася адзначна станоўчае рашэнне). А справіцца з эпока-філасофскай напоўненасцю рамана нават М. Пташуку без такога суразмоўцы-кансультанта, як У. Караткевіч, часам было цяжкавата.

І колькі слоў аб кінафільме «Маці ўрагану», першы сцэнарый для якога па аднайменнай трагедыі напісаў сам У. Караткевіч. Пасля таго, як будучы рэжысёр фільма Ю. Марухін рэалізуе караткевічаўскую задуму (фільм у садружнасці з кінастудыяй «Барандаў» (былая Чэхаславакія) быў пастаўлены ў 1990 г.), пройдзе шмат часу. Задума экранізаваць «Маці ўрагану» з'явілася ў Ю. Марухіна яшчэ ў той час, калі ён здымаў фільм «Чырвоны агат». Рэжысёр прызнаваўся, што былі некаторыя цяжкасці з уваабленнем сцэнічнага твора ў кінематаграфічнай трансфармацыі. Але і тлумачыў, што вырашыць праблему дапамаглі тлумачэнні У. Караткевіча ва ўступе да п'есы «Некалькі апорных пунктаў для рэжысёрскай канцэпцыі».

Е. Бондарава адзначае, «што Ю. Марухін паважліва паставіўся да парад драматурга», а таму да гледача праз кінематаграфічную сімвалічную танальнасць быў данесены велічны дух Караткевіча, у якім вобразны рад герояў, хоць і складваўся пад уплывам часу і абставін, але заўсёды захаваў Гонар, Сумленне і Любоў. У гэтым і крышталізуецца сутнасць пісьменніка як змагара за беларускасць і паважныя, шаноўныя адносіны да беларускай гісторыі, культуры і духоўнай спадчыны.

Свае разважанні аб творчым шляху Караткевіча-сцэнарыста завершым словамі яго калегі па кінематаграфіі і сябра па жыцці Ю. Цвяткова: «...Сценарист умер. Рубинчик переместился в Москву. Нет уже ни Марухина, ни Пташука. Но произведения Короткевича... они ведь живы. Они не утратили яркости и философской направленности. Они даже не потеряли блеска актуальности. Они сохранили свое художественное достоинство. Так почему же мы сегодня не возрождаем то подлинное национальное, понастоящему белорусское, и не возвращаемся к творчеству большого автора кино? Жаль. Думаю, "Беларусьфильму" это принесло бы новые, так недостающие успехи».

Такой востр нам убачылася сцэнарная старонка творчасці У. Караткевіча. Мяркуем, што яна не застанеца без увагі чытача.

Раздзел дванаццаты

САЦЫЯЛЬНА-ФІЛАСОФСКАЯ НАКІРАВАНАСЦЬ ПАЭЗІІ У. КАРАТКЕВІЧА

Так ужо атрымалася, што ўсім – і аматарам паэтычнай творчасці, і даследчыкам літаратуры, і проста чытачам – у якасці паэтычнай спадчыны Уладзіміра Караткевіча засталіся чатыры паэтычныя зборнікі: «Матчына душа», «Вячэрнія ветразі», «Мая Іліяда», «Быў. Ёсць. Буду». Толькі чатыры... Нават з пункту гледжання фармальнага, колькаснага падыходу гэта да крыўднага мала. Але сёння і гэта радуе – шмат якія творы жывуць у памяці і на слыху і ў сённяшніх аматараў яго творчасці.

Праўда, тут ёсць адметная акалічнасць. Мастацкая культура – гэта тая галіна чалавечай дзейнасці, дзе не заўсёды колькасць пераходзіць у якасць. Вельмі часта тут бывае так, што ў адным мастацкім творы (нават аўтабіяграфічным), адным паэтычным зборніку, у адной паэме ці баладзе, радзей – у адным вершы скандэнсаваны такія «колькасныя» ідэйныя, маральныя, эстэтычныя вартасці, якія дазваляюць ацаніць мастацкі твор па самай высокай якаснай шкале.

На шчасце, так здарылася і з паэзіяй У. Караткевіча. Яго чатыры зборнікі – гэта сапраўдны літаратурны скарб, адметны набытак усёй беларускай літаратуры. Змешчаныя ў іх вершы, паэмы, баллады, раманы, прысвячэнні, песні, прытчы, оды, рэквіемы ў значнай меры кампенсуюць відавочны, на першы погляд, «колькасны» недахоп. На ўсім літаратурным шляху паэта – ад першага ў рэспубліканскім друку верша «Машэка» да ўжо пасмяротнага зборніка «Быў. Ёсць. Буду» і змешчаных у першых двух тамах «Збору твораў: у 25 т.» – твораў, якія пры жыцці паэта не друкаваліся – бадай што не было ніводнай рэцэнзіі, артыкула (дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што на пачатку творчага шляху У. Караткевіча быў выпадак, калі землякі, аршанскія журналісты, не змаглі адчуць і зразумець неардынарнасці падыходаў паэта да асэнсавання праблем тагачаснага жыцця, яго разумення гістарычнага працэсу), дзе б не адзначаліся рамантычная ўзнёсласць, гуманізм, незвычайная (сімвалічная, нават гіпербалічная) вобразнасць, інтэлектуальнасць яго твораў.

На наш погляд, сведчаннем паэтычнага майстэрства У. Караткевіча, у якім ёсць месца і для чалавечых радасцяў, і да чалавечага болю, выступае і тая акалічнасць, што ўсе літаратурныя жанры, у якіх ён выступаў, наскрозь прасякнуты паэтычным пачаткам (аповесць «Чазенія» і літаратурныя эсэ «Блакiт і золата дня», напрыклад, многія даследчыкі называюць паэзіяй у прозе). Можна назваць шмат іншых ацэнак, эпітэтаў, але наўрад ці будуць знойдзены ўсе тыя словы, якія змогуць даць усебаковую, усеабдымную ацэнку паэтычнай спадчыны У. Караткевіча.

У чым жа тут сакрэт? Што ўсё ж ляжыць у аснове высокага майстэрства паэта? Чаму аматары паэтычнага слова, аднойчы пазнаёміўшыся з яго творамі, назаўсёды заставаліся ў палоне «паэтычнай дзяржавы» У. Караткевіча?

Адны з аўтараў (А. Сідарэвіч) лічаць, што галоўнае заключаецца ў духоўнай узнёсласці герояў, узнёсласці манеры апавядання, узнёсласці паэтычнага выказвання У. Караткевіча. Другія (Я. Брыль) тлумачаць караткевічаўскі паэтычны феномен «раскошнай раскаванасцю, буйствам фантазіі, здольнасцю пранікаць у далёкае ў часе, ажыўляць яго ў людзях». Трэція (Я. Сіпакоў) – адданасцю, улюбёнасцю ў родную Беларусь – з аднаго боку, і гістарызмам мыслення – з другога. І яшчэ адзін пункт гледжання – А. Вераб’я – аўтара яго першай манаграфіі аб творчасці У. Караткевіча «Жывая повязь часоў». «Характэрнай асаблівасцю паэзіі У. Караткевіча, – адзначае даследчык, – з’яўляецца яе сувязь з кніжнай, літаратурнай традыцыяй. Як і ў ранніх, так і ў пазнейшых яго вершах можна знайсці рэмінісцэнцыі, матывы, вобразы і нават ідэі прадстаўнікоў літаратуры і культуры самых розных часоў і народаў». І далей даследчык працягвае: «Паэзія Караткевіча не толькі шчырая, натуральная, але адначасова і філасофская, інтэлектуальная».

Па-свойму разважае (праўда, як нам здаецца, тут больш філасофіі, чым прафесійнай ацэнкі, але пазнаёміцца з выказваннем цікава) прафесар Ф. Няўважны: «Я думаю, што ўсё-такі ёсць адзін – паэт Караткевіч. Хоць я аддаю перадувагу яго прозе. Чаму? Я вельмі сапсаваны чытач паэзіі і люблю паэзію з усякімі, як казалі раней, фармалістычнымі вывертамі, аб якіх, дарэчы, у свой час пісалася і ў дачыненні да Уладзіміра Караткевіча. Але я думаю, што ён і ў паэзіі, і ў прозе – паэт. Гэта адно. Па-другое, у паэзіі ён і рэаліст, і прэзакт таксама. Хаця, мабыць, гэта тычыцца ў асноўным не зборніка “Вячэрнія ветразі”, тут нават назва кажа аб рамантычным характары, а апошняя кнігі “Быў. Ёсць. Буду”. Там перапляценне прозы і паэзіі асабліва адчувальна».

Не адмаўляючы ўжо напісанага, паспрабуем выказаць асабісты пункт гледжання на стрыжнёвую, вызначальную аснову паэзіі У. Караткевіча. Яна, на наш погляд, заключаецца ў глыбокім спасціжэнні паэтам дыялектыкі ўсеагульнага і адзінкавага, непарыўнасці і ўзаемаабумоўленасці грамадства і асобы, агульначалавечага, інтэрнацыянальнага, роднага беларускага і асабістага, часта нават глыбока інтымнага. Дзякуючы спалучэнню літаратурнай творчасці з майстэрскім афармленнем гісторыі, прасторава-часавых параметраў жыцця і культуры розных эпох і народаў, а таксама выкарыстанню казачна прыгожай беларускай мовы, быў дасягнуты той узровень паэтычнага майстэрства, які зрабіў імя Уладзіміра Караткевіча добра вядомым не толькі на Беларусі, але і далёка за яе межамі.

Менавіта такія шматаспектныя ацэнкі вытлумачваюць папулярнасць паэтычнай творчасці У. Караткевіча, робяць зразумелым заглыблены інтарэс паэта да буйнейшых падзей, што адбываюцца ў працэсе гістарычнага развіцця славянскіх народаў, асабліва беларускага, развіцця яго духоўнага,

маральнага, мастацкага патэнцыялу. Успрымаючы гісторыю як аб'ектыўны працэс, у якім, аднак, ёсць месца выпадковасцям, нечаканасцям, рознага роду катаклізмам, У. Караткевіч менавіта ў ёй знаходзіў тыя першакаштоўнасці (матэрыяльныя і асабліва духоўныя), якія з'яўляюцца рухаючай сілай усіх перамен, асновай сучаснага грамадскага існавання і развіцця, фарміравання гістарычнага мыслення народа. Адметна і тое, што паэтычнае даследаванне гістарычнага працэсу вядзецца з пераканаўчых навуковых пазіцый, нібы праходзячы ступень за ступенню – ад спасціжэння легендарна-фальклорнай спадчыны праз яе сінтэз з гісторыяй сярэднявечча да асэнсавання шматаблічнага сучаснага жыцця беларускага народа. Пры гэтым скразным матывам выступае ідэя пераемнасці пакаленняў, духоўнага адзінства народа. Аднак трэба заўважыць, што У. Караткевіч не капіруе з навуковай дакладнасцю гістарычныя падзеі і факты. Гістарычны працэс для яго цікавы ў тым плане, які ўплыў ён зрабіў на духоўнае жыццё народа, станаўленне яго гістарычнай памяці, яго грамадскай і нацыянальнай свядомасці.

У. Караткевіч – далёкі ад ідэалізацыі сівой мінуўшчыны (праўда, пры яе асэнсаванні пераважае сказава-баладная форма і ўзнёсла-рамантычны стыль). Для яго асноўнае – праз духоўнае засваенне гадоў мінулых як мага паўней аднавіць гераічныя і трагічныя старонкі жыцця беларусаў, даследаваць вытокі іх мастацкай свядомасці, калектывізму, патрыятызму, інтэрнацыяналізму, убачыць узаемаабумоўленасць сацыяльнага і нацыянальнага жыцця народа, прасачыць глыбінную сувязь мінулага з сённяшнімі праблемамі. Галоўнымі сферамі даследавання пры гэтым выступаюць тры ўзаемазвязаныя стыхіі – людзі, гісторыя і прырода. Бадай што не будзе перабольшаннем, калі выказацца наступным чынам: вызначаючы задачы і напрамак сваёй творчай дзейнасці, У. Караткевіч нібы падсвядома кіраваўся вядомым сцвярджэннем гісторыка В. Ключэўскага, які лічыў, што, каб стаць добрасумленным дзейнічаючым грамадзянінам, патрэбна імкнуцца да спасціжэння народнай гісторыі.

Аб неабходнасці ведання сваёй гісторыі У. Караткевіч выказваўся неаднаразова і даволі патрабавальна. Для яго гістарычная памяць – гэта веды (і на 90% веды аб тым, што і як было, гісторыя). Памяць без ведаў немагчымая, бо немагчымыя веды, веданне без памяці. Памяць плюс пабудаваная, заснаваная на ёй Свабода Волі, Свабода Выбару ёсць ужо свядомасць, усведамленне. Памяць, гісторыя, веды, плюс Свабода Волі ёсць Свядомасць. Яшчэ прасцей: Памяць плюс Свабода Выбару ёсць Свядомасць як асабістая, так і грамадская.

Гуляючы словам, можна сказаць, што, калі ў Свядомасці адняць Свабоду Выбару, застанецца памяць, гісторыя, у якой мы ўсё, многае разумеем, але ўжо нічога не можам змяніць. Заўважым, што ў творчасці паэта адбылося шчаслівае яднанне аб'ектыўнага запатрабавання мастацкага спасціжэння гісторыі Беларусі і асабістай схільнасці паэта да гэтай тэмы. Сваімі шматпланавымі творамі У. Караткевіч нібы суадносіць мінулае з

сённышнім, прасочвае непарыўную сувязь часоў, дае чытачу магчымасць адчуць гістарычны маштаб і гістарычную перспектыву.

Паэтычнае выяўленне філасофскай канцэпцыі У. Караткевіча мы знаходзім у многіх яго творах. Але сваё канцэнтраванае выражэнне яна знайшла перш за ўсё ў вершах «Быў. Ёсць. Буду», «Беларуская песня», «Дзяўчына пад дажджом», «Балада плахі», «Балада аб трыццаць першым сярэбраніку», «Пры смерці», «Апошняя песня Дантэ», «Песня колаў», у шэрагу вершаў з цыкла «Таўрыда» (паэтычны зборнік «Мая Іліяда»), у паэме «Бацькава сэрца», вершах «Баявыя вазы», «Трагедыі не знікнуць пры Камуне...», «Гусі-лебедзі ў лугах зялёных», «Буслы вучаць дзяцей», «Балада аб арганаўтах», «Прарок Геронім Босх», «Трызненне мужыцкага Брэйгеля», паэме «Слова пра чалавечнасць» (зборнік «Вячэрнія ветразі»), вершах «Паўлюк Багрым», «Матчына душа» (зборнік «Матчына душа») і іншых творах.

Нельга не пагадзіцца з меркаваннямі (Н. Гілевіч, А. Мальдзіс, В. Шынкаренко, А. Верабей і інш.), што ў лірызме паэтыкі У. Караткевіча адчувалася грунтоўнасць эпічнага стылю, у якім рамантык (па А. Лісу) чытаўся «сапраўдным рэалістам».

Вось, напрыклад, верш «Быў. Ёсць. Буду». Здавалася б, размова ідзе пра глыбока асабістыя перажыванні і стаўленне да навакольнага свету толькі самога У. Караткевіча. Твор надзвычай асабісты. А праблемы, пра якія ў ім гаворыцца? Праблемы – усеагульныя, філасофскія, тыя, што складаюць сутнасць чалавечага існавання. І першая з іх пакладзена ў аснову назвы твора. Тут і разуменне вечнасці сусвету, і дыялектыка грамадскага развіцця, і вечная каштоўнасць літаратуры і мастацтва (паэт добра разумее, што як асоба, як звычайны зямны жыхар, як і ўсё жывое на зямлі, ён мае свой пачатак і канец. Але ж тое, што ён творыць для людзей, застаецца ў памяці пакаленняў, надаючы ім звесткі пра наш час і нашы здзяйсненні). Наступная адметнасць звязана з адказнасцю кожнага чалавека за лёс іншых людзей і лёс усяго чалавецтва. Паэт даверліва прызнаецца, што яго жыццё – гэта бяздонная трывога. Не, не толькі за сябе і сваіх родных і блізкіх. Паэту баліць сэрца «за ўсе мільярды двухногіх», за ўсіх «жывых і за тых, што сканалі». Трэба быць сапраўдным грамадзянінам, Чалавекам з вялікай літары, каб так рашуча і адназначна выказацца, што ён не пашкадуе нават апошняй кроплі крыві з свайго сэрца, каб запісаць не толькі імёны змагароў за народнае шчасце, тых,

...хто крывёю піша

У нязгодзе

З рабства подлай дарогай,

Хто за Край Свой Родны, за ўсе Народы

Паўстане нават на Бога...

Хто...

Узводзіць – нясцерпна далёкі –

Храм наш агульны і светлы.

І тых, хто згарэў у полымі Вялікай Айчыннай вайны, усіх, хто ратаваў і ратуе краіну ад небяспекі.

Тэма чалавечай свабоды, непарыўнасці і ўзаемаабумоўленасці сувязі грамадства і асобы, адданага служэння інтарэсам народа, змагання за яго шчаслівае жыццё распрацоўвалася У. Караткевічам на працягу ўсяго літаратурнага шляху. І распрацоўвалася вельмі паспяхова, ужо на пачатку творчасці. У вершы «Матчына душа» паэт так выказвае свае адносіны да гісторыі:

*Успамінаю косы, і вілы,
І над замкамі жаркі агонь,
Безымянные ў лесе магілы,
І няволі цяжкі палон,
Волі нашай крывавыя роды,
Катаванні і здзек варагоў,
Барацьбу і пакуты народа,
Неўміручую душу яго,
І паўстанні, паўстанні бясконцыя,
І замучаных кроў на раллі.*

На кожным гістарычным этапе, у вялікіх ці малых падзеях заўсёды былі канкрэтныя асобы, якія прыцягвалі ўвагу паэта. Вось тры вершы з першага паэтычнага зборніка «Матчына душа»: «Машэка», «Балада пра паўстанца Ваўкалаку» і «Паўлюк Багрым», аснову якіх складае гістарычная фабула. Галоўныя героі першых двух – стварэнне самога паэта, вобразы рамантызаваныя, зборныя, якім шмат месца адводзіцца ў беларускім фальклоры. Паўлюк Багрым – асоба рэальная, адзін з гераічных удзельнікаў Крошынскага паўстання ў 1828 годзе, пясняр народнага жыцця, які замест таго, каб «славай грымець сярод годных паэтаў Еўропы», дваццаць пяць гадоў адбыў у салдатчыне і дажываў свой век у адзіноце. Мяркую, што для сённяшняга чытача важна не тое, што адрознівае герояў гэтых твораў (гістарычная эпоха, рэальнасць ці прыдуманасць вобразаў, узнёсла-рамантычныя іх характарыстыкі ці рэалістычны падыход). Галоўнае – духоўнае падабенства іх характараў, глыбокая чалавечнасць, непрыманне ўсякага прыгнёту, здзекаў над працоўным чалавекам. Усё сваё жыццё – «Горы стаялі, быццам белы снег. Горы панскіх цел мой Дняпро панёс» – змагаецца супраць панскага прыгнёту бунтар Машэка.

*Нішчу я паноў, замкі іх палю,
Я ламаю іх векавы бізун,
Помічу за маю бедную зямлю,
За яе жальбу, за яе слязу,
За тваю красу, за маю любоў,
Што ў пакоях іх кветкай адцвіла...»*

Як бачна, сваё асабістае тут на другім плане. Першае і найгалоўнейшае для народнага заступніка – барацьба за шчасце роднай зямлі, за яе радасны і свабодны дзень. Адметна ў гэтай сувязі і тое, што сілы свае Машэка набірае ад роднай прыроды, непарыўнасцю з якой прасякнуты ўвесь твор У. Караткевіча. Беларуска пушча для Машэкі і надзейная схова, і родная хата, і верная сяброўка – усё, што надае рашучасці ў барацьбе з прыгнятальнікамі. Бадай не будзе перабольшваннем, калі сказаць, што вобраз Машэкі – адзін з цікавейшых рамантычных вобразаў беларускай паэзіі. Ён першы ў галерэі змагароў за народнае шчасце, створаных У. Караткевічам у паэзіі, прозе, драматургіі. Потым будуць Ваўкалака, Гаркуша, Вашчыла, Ракутовіч, Баграм, Каліноўскі, простыя беларускія людзі, што не скарыліся фашысцкім захопнікам, але першым сярод іх усё ж будзе Машэка.

А цяпер звернемся да вобраза Ваўкалакі з «Матчынай душы». Сам У. Караткевіч у лісце Максіму Танку ад 27 мая 1956 года так тлумачыць ідэю сваёй балады (першапачатковая назва верша «Якуб Ваўкалака»): «Легенду пра гэта я чуў у аколіцах Дуброўны, якая, здаецца, належала раней Любамірскім. Ваўкалака адбіў у пана дзяўчыну, якую пан хацеў выдаць замуж, каб потым застасаваць *jus prima noctis*. Ваўкалака яе кахаў, але яна ўчыніла вельмі няўдзячную штуку: выйшла замуж за іншага. Ваўкалака забіў пана, каб яны маглі жыць спакойна, а сам стаў разбойнікам, які наводзіў жах. Казалі, што ён можа, кульнуўшыся пад нажамі, зрабіцца ваўком і што ніякая куля, акрым срэбнай, яго не бярэ.

Пяць служак пана падпільнавалі яго, калі ён ішоў на Радуніцу на магілу маці, якая памерла на Вялікдзень (каб не з’явіўся, гэта ж быў бы жахлівы грэх), і ўсадзілі яму срэбную кулю ў грудзі. Падысці яны баяліся, пакінулі яго так. Ваўкалака памёр амаль ля самай хаты, можна было б бачыць, каб не кусты...».

Паэтычнае ўвасабленне гэта аповяданне знайшло ў «Баладзе пра паўстанца Ваўкалаку» – творы адметным, уражлівым, запамінальным. Усяго толькі каля васьмідзсяці радкоў, а ў іх скандэнсавана ўсё багацце чалавечай душы – каханне, шчасце, пераемнасць традыцый, патрыятызм.

Тут з’яднаны аўтарская паэтызацыя гісторыі і традыцый вуснай народнай творчасці, характарызуецца высакароднасць змагара за народнае шчасце і імкненне да ўладкавання ціхенькай сямейнай вясковай ідыліі з сваім канём і каровай, лірызм і драматызм жыцця.

У апошнюю для Ваўкалакі ноч («Куляю срэбную ў грудзі звалілі мяне паюкі») перад ім праходзіць усё яго жыццё – шчаслівае і трагічнае. І зноў на першым месцы клопат аб людскіх справах, мары і думкі пра зваленне людзей ад панскага прыгнёту:

*На ўсіх наганяючы жах,
Часамі – і без кінжала,
Біўся з панамі нямала,
З адною злосцю ў руках.*

Паміраючы, паўстанец не шкадуе аб пражытым і перажытым. Было ўсё – і нераззеленае каханне, і смерць маці, якая не дачакалася з пушчы сына, і пякельная адзінота. Цяжка было бачыць, адчуваць, што дзесьці недалёка ад яго самога жыве дзяўчына, якую ён адбіў у пана дзеля асабістага шчасця. Але... «ў сэрца другі ёй убіўся, пакорлівы, добры, святы»... Якім вялікім сэрцам, якой цвёрдасцю характару і вытрымкай (а гэтым мог валодаць толькі сапраўдны Чалавек, чалавек-змагар, чалавек-ахвярнік) павінен быў валодаць Ваўкалака, каб, не адчуваючы ўзаемнасці ад каханай жанчыны, жыць побач з ёй, дапамагаць ёй і нават у сваю перадсмяротную ноч памятаць пра яе: «Больш солі, больш хлеба, больш неба патрэбна яна была». Але было ў паўстанца нешта сваё, такое асабіста-адметнае, што ён не аддаў бы і дзеля кахання і свайго шчасця. Гэта была воля, а разам з ёй і магчымасць далейшай барацьбы супраць прыгнятальнікаў.

Побач з Ваўкалакам (часавыя параметры тут не галоўныя) у галерэі народных заступнікаў стаіць яшчэ адзін бунтар – Гаркуша, якому паэт прысвяціў адмысловую баладу. У ёй, праўда, няма тых ці іншых характарыстык змагара, тым не менш яго фігура атрымлівае асаблівую значнасць і сімвалічнасць, праз якія становіцца зразумела, што свой жыццёвы шлях ён аддаў народнай справе. І хоць апошнія дні Гаркуша

Пажыццёва ў цэлі сядзеў над зямлёй...

Пажыццёва.

Без іскры святла, –

у памяці яго засталіся барвы зарніц і макавае поле пажараў над сядзібамі феадалаў, цівуноў і іншых прыгнятальнікаў.

Рэалістычная героіка-эпічная аснова ў спалучэнні з аналітычным падыходам да асэнсавання гістарычнага мінулага дазволілі У. Караткевічу зразумець, што надалей весці размову пра спасціжэнне патрыятычнага пачуцця ў бунтароў, накіраваную на Машэкі ці Ваўкалака, будзе цяжка. Патрэбен выхад на больш высокія ступені грамадскага развіцця, больш глыбокае пранікненне ў вытокі і сутнасць рухаючай сілы барацьбы народа супраць прыгнятальнікаў. Паэт дае ўражлівую карціну прыгнёту беларускага сялянства на пачатку дзевятнацатага стагоддзя:

Абжыраюць удоў,

П'юць з гарэлкай сірочыя слёзы,

Глустым задам расселіся

На паднявольнай зямлі,

На шлагбаумы мёртвыя

Пассякалі жывыя бярозы,

На шпірутаньні гнуткія

Запаветныя вербы звялі.

Крошынскае паўстанне ў 1828 годзе было адказам на жорсткія рэпрэсіі царскіх улад. Зразумела, што процістаяць рэгулярнай арміі было немагчыма. І паўстанне ў Крошыне, як і іншыя сялянскія выступленні, было бязлітасна задушана:

*Мы чакалі свабоды,
І касілі нас кулямі роты,
Ў ланцугі нас кавалі,
Каб пад палкай нам быў карачун.*

Вялікую цану плацілі людзі за сваё імкненне да волі. Але набыткі былі, бадай, яшчэ большымі. Яны пачыналі ўсведамляць, што волю ім ніхто не даруе, «ні бог, ні цар і не герой». Цяга да волі ачышчае ад рэлігійнага дурману: узнікаюць радкі, што клічуць да барацьбы, барацьбы жорсткай, трагічнай, крывавай:

*Устаньце, хлопцы, да зброі!
Лице кроў для вялікай любові,
Каб на гэтай крыві
Небывалыя кветкі ўзраслі!*

Трагічнасць паўстання, асабісты драматычны лёс Паўлюка Багрыма ўсё ж не зламалі яго волі да свабоды. Ужо на фінале жыцця – «пройдзе некалькі месяцаў – прах самотны старога салдата хапатліва знясуць на глухія, старыя клады» – паўстанец выказвае сваю ўпэўненасць у перамозе праўды і справядлівасці. Ён не толькі заклікае: «Беларусь, прачынайся!» і папярэджвае, каб родная старонка не праспала «сваё шчасце ўначы...», але і ўпэўнены, што яно так і будзе:

*Паміраю і веру:
Калісьці над светлымі водамі,
Над свабоднай зямлёю
І над Белаю Руссю маёй
Шчасце сонцам заззяе,
І слова нашчадка свабоднага
Мае раны
загоіць жывое вадой.*

Такія словы мог выказаць толькі чалавек, занепакоены лёсам сваіх землякоў, свайго народа, іх турботамі і надзеямі. А што можа ў чалавечым лёсе быць больш шчаслівым, чым неадрыўнасць ад лёсу Радзімы. Яшчэ адна асаблівасць верша – яго лірычны план, дзякуючы якому дасягаецца натуральнасць грамадзянскага гучання, а лірычныя перажыванні героя сугучны ўзвышанаму гімну нацыянальнага адраджэння.

*О, як хочацца волі!
Жаданая воля, ты чуеш?*

*Асвятці мне ўсмешкай
Апошнія дні у жыцці.
Ты маўчыш?
Ты не чуеш?
Можа, ў дзень, калі ты запануеш,
Верас будзе стагоддзі
З разбітага сэрца расці.*

*Беларусь,
прачынайся!
Я цябе абуджаю!
Ты павінна прагнуцца,
Не прасні сваё шчасце ўначы,
Я гукаю цябе
Дарагая, святая!
Адказы, мая родная,
Не маўчы!..*

Гэтыя радкі як песня-скарга, як горкая жальба чалавечага сэрца, бы асвятляючы гісторыю светлым чалавечым пачуццём, абагачаюць грамадскую думку верай у заўтрашні дзень.

Патрыятычныя якасці народных заступнікаў, людзей гераічных, выключных, хоць і аддаленых у часе ад сённяшніх чытачоў, знаходзяць свой працяг і сваё развіццё ў вобразе лірычнага героя, сучасніка паэта. Пры гэтым як сама іх гама, так і межы праяўлення значна насычаюцца і пашыраюцца. Паэт вядзе размову пра адносіны героя да родных мясцін і пра яго гатоўнасць да самаахвярнасці ў імя дабрабыту і шчасця роднай Беларусі, пра паэтычнае ўслаўленне прыгажосці беларускага краю і пра еднасць беларускага народа з іншымі народамі, пра нескаронасць і мужнасць беларусаў у барацьбе за свабоду і незалежнасць.

Без залішняй паэтызацыі У. Караткевіч піша пра Оршу – горад, у якім ён нарадзіўся і вырас:

*...Як толькі цёмнаю ноччу
Вочы свае закрываю,
Адразу я Оршу бачу
З яе няяркай красой,
З бярозамі над Арышцай,
З вясёлым сонейкам мая,
З блакітам першых пралесак
У косах каханай маёй*

*...Тут стаў я сынам краіны,
Абпалены я агнём...*

*Таму і люблю я Оршу
Першым вялікім каханнем,
Якое не знікне, пэўна,
Нават з маім жыццём.*

А як паэтычна, нават публіцыстычна, гучаць радкі з верша «Дом сябра», які чамусьці не ўключаўся ў прыжыццёвыя паэтычныя зборнікі У. Караткевіча:

*Сто тысяч год няхай вакол шумяць палі,
Сто тысяч год няхай вакол гудуць дубравы.
Пакуль гучыць светлая наша мова.
Пакуль ёсць беларусы на Зямлі.*

Паэт шукае і знаходзіць тыя пераканаўчыя, шматзначныя, часта нечаканыя эпітэты, якія характарызуюць менавіта яго адносіны да роднай зямлі, да Беларусі – той радзімы, якая выводзіць кожнага з нас на разуменне патрыятызму як дыялектычнай узаемасувязі паміж радзімай малой і радзімай вялікай. Асаблівасць гучання гэтай сувязі не толькі ў апяванні характава родных мясцін, дзе дрэмлюць хаты і дзе раса на травах спее, дзе у росных шатах чуцен гівала пяшчотны свіст і дзе наўсцяж канавы мокрай пышны кураслеп жаўцее, і купае тлусты лопух у вадзе мясісты ліст» («Мокрая травы). Нават «гнилым» летам на Аршаншчыне для паэта

*...Яблыкі, як лёд вільготны,
агрэст змрочны, нібы гном,
Сотняй мокрых парасонаў правісае вінаград.*

Ну а пагоднай ноччу (тут не толькі прызнанне начнога рыбалова) над родным краем «шалёнства зіхоткае зор» і (патрэбна гэта ўявіць!) рыбацкі сак «ловіць зоры і іх апускае на дно... Вышніх знічак імгненна агністыя стрэлы да святання спадаюць у сэрца маё» («Начная песня»).

Яскрава бачна імкненне паэта да спасціжэння гісторыі развіцця беларусаў, вытокаў іх культуры, эстэтычнай і маральнай свядомасці. Паэт з гордасцю піша, што, калі б мы забыліся пра родную мову, пра кнігі, мы б «не былі ні народамі, ні нацыяй, а дзярмом, гноем, хімерай». Шчасце ў тым, што людзі цяпер прыходзяць да нас з-за далёкіх чужых межаў і здзіўляюцца:

*Што вы за нацыя,
Хай вас халера,
Што ні дом – сотні кніг!*

І беларус, які цяпер выпраўляецца ў дарогу, не-не дый захопіць з сабой «Багдановіча, Танка, Купалу, і Коласа, і Панчанку...». Мова, – піша У. Караткевіч у вершы «Мова», – гэта адна з тых «святых неаджыўшых», якая дадзена чалавеку на вякі і аб якой ён заўсёды павінен памятаць і якую

павінен берагчы. Так, як гэта рабіў герой верша «Гусі-лебедзі ў лугах зялёных...», які не толькі «званіў у шчыт ... граміў татар пад Крутагор’ем ...крышыў крыжацкія мячы», але заўсёды гатовы «да крыві апошняй» быць разам са сваім мужным, адвечным народам.

*Абцяюць нам новы раскошны дом,
Але тут нам жыць і канаць,
Тут пад кожным навекі здабытым бугром
Нашы продкі забітыя спяць.
Яны аддалі нам меч і касу,
Словы з вуснаў, цяпер нямых...*

Так менавіта жывое слова Скарыны і Багдановіча, Каліноўскага і Буйніцкага – а кожнаму з іх У. Караткевіч прысвячае нямала паэтычных радкоў – у розныя гістарычныя перыяды гучала з адзінай мэтай: ажывіць мёртвы камяк народнай гліны ў «свой родны народ».

Чамусьці з-пад увагі даследчыкаў выпаў верш «У тую ноч», змешчаны ў зборніку «Матчына душа». А ён жа, як справядліва адзначае Алена Яскевіч, «дзівосны па сіле паэтычнага ўражання». Па сутнасці, у вершы, прысвечаным пачатку творчага шляху Я. Купалы, сфармулявана сутнасць гістарычнага мыслення самога Караткевіча, яго адносіны да роднай мовы, народнай духоўнай спадчыны:

*Вы, што маці душу забылі,
Без яе пажадалі пражыць,
Што вы варты без гэтай магілы,
Без каліны на роднай мяжы?
Без дубоў, што ў тумане млеюць,
Без расы на роднай траве?
Павяртайцеся! Вецер мацнее!
Маці кліча! Кветка заве!
Для яе я павінен, я мушу
Неўміручыя гукі схпіць,
Узяць у рукі «матчыну душу»
І на вершы яе пераліць.*

Глыбока патрыятычнымі матывамі прасякнуты шмат якія вершы і паэмы У. Караткевіча. Вось два прыклады з напісаных яшчэ ў 1950-я гады – верша «Ода Радзіме» (1955) (пры жыцці пісьменніка не друкаваўся) і добра вядомай чытачам паэмы «Слова пра чалавечнасць» (1958) (надрукавана ў зборніку «Вячэрнія ветразі»):

*Я веру на цёплай Зямлі,
Нават праз тысячу год.
Будзе слаўным мой светлы край,
Мой вялікі, мой чысты народ*

*...Веліч у будуцых днях.
Ты заспяваеш так,
Край мой, прарочу табе
Вялікія песні ў вяках,
Мужнасць у барацьбе,
Што песня пойдзе да зор,
Што будзе слухаць цябе.
Новых народаў хор.
У славе, у магутнай красе,
Нават праз тысячы год,
Будзе з намі наш вольны край
Будзе з намі наш шчасны народ.*

*Беларусь! Зялёная, залатая!
Край мой светлы, што выпіў мора пакут!
Да апошняй бярозы благаслаўляю
Светлы дзень, калі я нарадзіўся тут.*

Мяркуем, што не будзе прэрэчаннем, калі гэтыя словы вызначыць як эпіграф да ўсёй жыццетворчасці У. Караткевіча. Іх можна тлумачыць, каменціраваць, крытычна аналізаваць, але наўрад ці ўдасца зрабіць яго больш пераканальным, больш ідэйна і эмацыянальна насычаным, чым гэта зрабіў сам аўтар.

Патрыятызм паэта не толькі ў асабістым захапленні, паэтызацыі гісторыі Беларусі, апяванні хараства яе блізкіх і далёкіх мясцін. Яго сацыяльнае, грамадскае гучанне ў імкненні паэта выхаваць у маладога пакалення пачуццё годнасці за слаўнае гераічнае мінулае і сённяшняе беларусаў, гатоўнасць прадоўжыць багатыя традыцыі народа.

Геаграфія паэтычных вандраванняў У. Караткевіча даволі шырокая: ад вершаў, прысвечаных Каўказу і Украіне ў першым паэтычным зборніку «Матчына душа», ад палымяных радкоў аб Рызе і рускіх Багалюбаўскіх промыслах і Тарусе на рацэ Ака да вершаванага цыкла, прысвечанага старажытнай Таўрыдзе ў зборніку «Мая Іліяда» і Арменіі ў апошняй кнізе «Быў. Ёсць. Буду». Пры гэтым у кожным выпадку знаходзяцца тыя адметныя словы, што ствараюць найбольш запамінальны вобраз апісаных мясцін. Вось у вершы «Размова з Кіева-Пячэрскім сланом» – горад юнацтва і першага каханья – Кіеў, дзе любімы раён, што завецца Пячэрск і каштаны ў імжацы дажджоў. Менавіта ў Кіеве былі тыя сустрэчы і расставанні, засмучэнні і радасці, напоўненае эмацыянальнасцю юнацтва, якія на ўсё жыццё захавалі «памяць дзён такіх...». Што гэта так сведчаць вершы «Мой век», «Юнацтва маё», іншыя творы, якія былі напісаны праз шмат гадоў пасля таго, як У. Караткевіч пакінуў сталіцу Украіны.

Вершы пра Кіеў, Рыгу, Вільнюс, старажытную Таўрыду напоўнены асаблівым гучаннем – хараство дарагіх паэту гарадоў, іншых мясцін краіны, гісторыя таўраў знітаваны ў адзінае цэлае з суб'ектыўнымі перажываннямі і пачуццямі аўтара. Праз асабістыя адносіны да іншых мясцін і народаў У. Караткевіч імкнецца спасцігнуць працэс грамадскага развіцця, неадрыўнасць мінулага народаў, як і беларускага народа, ад сённяшняга і будучыні. Ён разумеў, што талерантнасць – гэта моцная рыса ў моцных. У слабых яна ператвараецца ў абыякавасць і пакорлівасць. Ён баяўся за беларусаў. Таму верш «Таўры» – гэта перасцярога нам і сёння:

*...Дрэмлуюць таўраў руіны.
Я стаю і ўяўляю,
Што я не ізгой,
Не паэт з беларускіх узгоркаў сініх,
А апошні таўр Народа свайго.
О, якая ганебнасць у гэтых згадках!
О, які атрутны бяспамяцтва дым!..
Крый нас божа, калі і на нас
Нашчадкі
Паглядзяць,
Як мы
На таўраў
Глядзім.*

Прыгожая і шматпакутная зямля старажытнай Таўрыды. Здавалася б, лёс зніклага народа, яго гераічная і трагічная гісторыя маглі да канца захапіць творчае ўяўленне паэта. Але Караткевіч не быў бы Караткевічам, калі б у паэтычным асэнсаванні і зніклага народа, і сённяшняга Крыма не знайшлося месца роднай Беларусі. І таму невыпадкова побач з бахчысарайскім Чуфут-Кале суседнічаюць «наш Нёман, Дняпро, Белавежа», а крымскі Карадаг вартуе не толькі зямлю таўраў, але і беларускія мясціны.

Паэт не чакаў, што хтосьці зробіць беларусаў шчаслівымі. Ён імкнуўся быць разам з народамі, дзяліць усе яго нягоды і радасці. Патрыятызм У. Караткевіча актыўны, дзейсны, страсны. У ім вельмі адчувальнай з'яўляецца такая рыса, якую Л. Талстой калісьці назваў «прыхаванай цеплынёй патрыятызму». Паэт ніколі не выстаўляў сябе крыклівым, прэтэнцыёзным патрыётам. Ён проста зрабіў усё магчымае, каб яго любоў да роднае зямлі перадалася новым пакаленням беларусаў. А што датычыць асабістай пазіцыі, дык У. Караткевіч сфармуляваў яе адназначна ў вершы «На роднай магіле»:

*Хай канец, хай атлантаў цяжар на маю несагнутую выю,
Толькі б вечнае шчасце каханай старонцы маёй.*

Асабліва паказальна тое, што паэт не проста дэкларуе свае адносіны да бацькаўшчыны, яе гісторыі і лёсу. Яшчэ ў зборніку «Вячэрнія ветразі»

ён выказаў сваю гатоўнасць, калі спатрэбіцца, ісці за родны народ «на самы страшны бой».

Цяга У. Караткевіча да паэтычнага асэнсавання гісторыі народаў, іх культуры будзе асабліва зразумелая, калі выпісаць з яго паэтычных твораў два рады «сусветных вобразаў». Першы – з дзяржаўных дзеячаў розных эпох і народаў: Патрокл, Петроній, Цэзар, Крэз, Флавій, Катул, Гус, Уладзімір Кіеўскі, Давід Гарадзенскі... Другі – ён будзе значна даўжэйшы за першы – з дзеячаў сусветнай мастацкай культуры: Дантэ, Петрарка, Батычэлі, Босх, Брэйгель, Гоя, Дэга, Курбэ, Манэ, Чурлэніс, Пікасо, Гуно, Бетховен, Шуберт, Шаляпін, Міцкевіч, Станіслаўскі, Хемінгуэй, цэлы шэраг вядомых імён з беларускай літаратуры і мастацтва. Вядомы рускі літаратуразнавец П. Беркаў у гэтай сувязі адзначае, што «ў такіх харошых беларускіх паэтаў, як Максім Танк і асабліва Уладзімір Караткевіч, сустракаюцца спецыяльна ці адначасова ўключаныя ў тэкст вершаў вобразы, якія сведчаць пра тое, што беларуская паэзія пачынае ўключацца ў распрацоўку не толькі нацыянальных сюжэтаў і тэм і што мы маем права спадзявацца і чакаць ад беларускіх пісьменнікаў іх укладу ў спецыяльную галіну інтэрпрэтацыі вялікіх «сусветных вобразаў».

Грамадскія дзеячы старажытнасці, военачальнікі, вучоныя-гісторыкі паэтам, як правіла, выкарыстоўваюцца для ўзмацнення канкрэтнасці таго ці іншага твора і сведчаць аб грунтоўнасці ведаў У. Караткевічам гісторыі народаў свету. Але размова не аб гэтых аспектах творчасці паэта. Значна большы інтарэс, безумоўна, уяўляюць асобы, адзначаныя ў нашым другім радзе. І ў першую чаргу адносіны У. Караткевіча да творчасці Гераніма Босха, Пітэра Брэйгеля, Франсіска Гоі, Дантэ Аліг’еры, Ігната Буйніцкага і асабліва любімага ім Максіма Багдановіча, якія сталі героямі яго паэтычных твораў і адметнасць творчасці якіх У. Караткевіч бачыў у інтэлектуальнасці, эстэтычнай напоўненасці, філасофскай заглыбленасці, часта алегарычнасці. Як нам падалося, тут вельмі да месца будзе меркаванне нашай зямлячкі літаратуразнаўца Тамары Чабан, якая, аналізуючы падабенства творчасці М. Багдановіча і У. Караткевіча, выказалася даволі пераканальна: «...калі М. Багдановіч бачыць у міфе ўніверсальнасць і гармонію, то У. Караткевіч шукае ў гарманічным незвычайнае, у класічным – выключнае, у міфе – адступленне ад міфа». Паэта хвалюе галоўная праблема літаратуры і мастацтва – наколькі іх ідэйны і эстэтычны ўзровень спрыяе духоўнаму развіццю чалавека, станаўленню гарманічнай асобы і грамадства, наколькі ўсебакова мастак разумее народнае жыццё і ўплывае сваёй творчасцю на духоўнае абуджэнне людзей.

Здавалася б, што яшчэ патрэбна каморніку Ігнату Буйніцкаму? Жыве спакойным, размераным жыццём, ёсць нядрэнныя прыбыткі, спакой ды павага мясцовых улад. Але не, не гэта, аказваецца, было патрэбна чалавеку. Ён паставіў перад сабой вялікую мэту – «мову людзям вярнуць і зямлю бацькоў».

Незразумелай была яна для мяшчан і абывацеляў:

*Пан каморнік! Куды?
Каму гэта трэба?
Што звычайным хлопам гэтых краёў,
Ім, якія жывуць без імя і неба –
Тыя песні твае, тое слова тваё?!*

*Што ім тая забытая дзіўная вера?
Лепш бы ты, як раней, межваў палі
І стараўся даць ім – судом і мерай –
Хоць валоку якую панскай зямлі.*

*Што ім іхні лёс,
Вялікі й суровы?
Што ім, – мо ўжо адкажаш нарэшце ты, –
Да загнанай, забітай, задушанай мовы,
Іх вялікасць першы вандроўны артыст?*

Нягледзячы на кпіны і неразуменне сваіх калег, Буйніцкі вёў актыўную асветніцкую дзейнасць: стварыў самадзейны тэатр, збіраў для яго беларускія танцы, песні, фальклорныя творы, народныя строі, падтрымліваў тэатр асабістымі сродкамі. Па сутнасці, Ігнат Буйніцкі стаў стваральнікам нацыянальнага прафесійнага тэатра. Слава першаадкрывальніка прыйдзе потым, пазней, а цяпер бясконцыя паездкі:

*Па пясчаных дарогах, па grazкіх дарогах,
Па дарогах, якім канца не відаць...
Зверху хмараў чароды.
Знізу – хвалі разлогаў
Зверху хвошча вада.
Знізу плешча вада.*

Жыццё Буйніцкага – прыклад адданага служэння роднаму народу. І, безумоўна, яно не магло не зацікавіць У. Караткевіча. Напоўнены высокім грамадзянскім гучаннем, гордасцю за шчаслівы лёс свайго суайчынніка, верш «Шляхі Ігната Буйніцкага» – гэта і гімн Першым, якія дзеля свайго народа не шкадавалі свайго сэрца, душы, нават жыцця. Гэта і выказванне аўтарскіх адносін да культурнай спадчыны беларусаў. Гэта, нарэшце, ключ да раскрыцця паэтычнага разумення філасофска-эстэтычнай сутнасці мастацкай культуры, яе месца і ролі ў духоўным прагрэсе чалавецтва.

У адным са сваіх артыкулаў народны пісьменнік Беларусі В. Быкаў пісаў: «...існуе вялікае падабенства творчых манер беларускага пісьменніка У. Караткевіча і фламандскага мастака Брэйгеля. У іх аналагічнае бачанне свету і блізкія мастакоўскія адносіны да жыцця; чытаць гістарычную прозу Караткевіча таксама цікава, як і разглядваць палотны “мужыцкага Брэйгеля”, – пераход ад аднаго да другога не патрабуе ніякай душэўнай перабу-

довы. Можна нават сказаць, што той, каму падабаецца Брэйгель, з не меншым задавальненнем прачытае і Караткевіча...». Так, В. Быкаў адзначае сувязь выяўленчага мастацтва фламандскага майстра і гістарычнай прозы У. Караткевіча. Можа ўзнікнуць пытанне: «А пры чым жа тут тэма нашай размовы?». Каб не памыліцца, што гэта выказванне В. Быкава было дарэчы і што яно мае непасрэднае дачыненне да нашай тэмы, звернемся да верша «Трызненне мужыцкага Брэйгеля». Першае, што больш за ўсё ўражае, – гэта майстэрства, з якім У. Караткевіч выпісвае норавы і быт фламандцаў: «Краіна ўся, нагандляваўшы грошай, да хрыпу накрываўшыся на біржы, набегаўшыся па ўсіх прычалах, абед ператраўляе, як пітон». З’едлівы гумар, нават сарказм, пранізваюць радкі, дзе аўтар дае паэтычную ацэнку бытавым сцэнам. Вось стаіць шынкарка, «узяўшы рукі ў бокі. Здаецца, не на ганку – на дзяржаве ўцвярдзіла ногі, тоўстыя, як шынкі». Вось танец, у якім «трасуцца грудзі. Дол гнецца пад слановаю хадю. Варочаюць магутнымі мясамі і задам дрыгаюць». Здавалася б, што ў такой краіне і мастацтва «павінна лашчыць вочы сытых, высакароднымі рабіць іх твары, і мышцамі рабіць на шыях тлушч, і апяваць іх цёплыя пакоі, іх коўдры, начнікі і іхніх жонак, спакойных, як галандскія каровы...». Але ёсць сярод сытага, мяшчанскага жыцця вялікі Брэйгель, які ўжо тады ў XVI стагоддзі шпурляў у свінскія твары «горкія палотны», дражніў бюргераў, як бугаёў, «чырвонай хусткай» мастацкай праўды, будзіў ад спячкі сытых і сляпых.

На наш погляд, існуе нябачная сувязь паміж сляпымі ў Брэйгеля і валамі У. Караткевіча з верша «Ворыва на валах». І там, і там абыякавая пасіўнасць, зміранасць са сваім лёсам, непраціўленне навакольнай рэчаіснасці. У Брэйгеля сляпыя ідуць, «паклаўшы рукі на плячо пярэдніх, і іх вядзе сляпы. І проста ў яму ён падае. А заднія не бачаць, і, як раней, застыў на іхніх тварах самаздаволены па-свінску гонар». Таксама валы «з нябачнае лагчыны йдуць... да сонца, ветру, хмараў і разлогаў» і «як старажытныя князі, маю радзіму на кавалкі кроць».

І ўжо зусім прамае сувязь паміж мінулым і сучасным у алегарычным вершы «Прарок Геронім Босх». Па сутнасці, тут знітаваны:

– жудаснае, апакаліптычнае бачанне свету мастаком XVI стагоддзя («...Лётаюць мёртвыя птушкі, палаюць жывыя кусты, пачвары з галовамі грыфаў рэжуць сабе жываты. У адных галовы без ног, у другіх пад задам калені. Кідаюцца ў пажарах маўклівыя голыя цені. Праз дымнае і чырвонае, праз попельнае святло танкі ідуць магутныя, якіх тады не было»);

– падзеі першай паловы XX стагоддзя, калі міжнародным імперыялізмам гадалася яго крыважэрнае дзіця – фашызм («Вы, васковыя душы, з ланцугоў кашмары спусцілі, вы над роснай зямлёю смерці грыбы ўзраслі...»);

– нарэшце, нашы дні, калі штодзённа ідзе ўпартая і цяжкая барацьба за бяз’ядзерны свет і выжыванне чалавецтва. Упэўнены ў поўнай перамозе міралюбівых сіл паэт аптымістычна сцвярджае:

*Увага! Увага! Увага!
Выбухаў больш не будзе!
Выносьце скульптуры і кнігі,
Спявайце і смейцеся, людзі!
Выносьце дзяцей заспаных
Пад сонечных гукаў прыбой.*

І тая фантастычная карціна Босха – «Выносьце карціны Босха», – піша У. Караткевіч, – пачвар няма чаго баяцца – гэта не толькі эпізод з гісторыі выяўленчага мастацтва, пададзены для сучасніка ў паэтычнай форме. Тут прасочваецца глыбокая філасофская думка: як вялікі мастак заўсёды дзіця свайго часу, так і для сапраўднага мастацтва няма другасных тэм. Яно заўсёды незалежна ад часу, віду і жанру знаходзіць і адлюстроўвае тых балючых праблемы чалавецтва, якія не толькі хвалююць перадавых людзей кожнай эпохі, але і з’яўляюцца рухаючай сілай прагрэсіўнага развіцця, клічуць да барацьбы за свабоду і чалавечую годнасць. Вось, напрыклад, радкі з верша «Багдановічу»:

...Спіць народ, нібы зерне ў раллі.

*.....
Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узняў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:
«Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць і ў вас, як у іншых, святыня.
Не давайце святыні псам!
Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізмурод заімгліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь».*

У. Караткевіч падкрэслівае, што не толькі літаратурныя праблемы хвалююць паэта Максіма Багдановіча. Яго галоўны клопат пра лёс, пра будучыню роднай Беларусі. Ахопліваючы паэтычным поглядам гістарычны шлях беларусаў ад скарынаўскага часу да пачатку ХХ стагоддзя, М. Багдановіч з сыноўняй заклапочанасцю, эмацыянальнай узрушанасцю заклікае новыя пакаленні беларусаў да актыўнай барацьбы за свабоду і нацыянальную незалежнасць. Заклік «унукаў Скарыны» да барацьбы за народнае шчасце зліваецца ў Караткевіча з падкрэсліваннем ролі самога Максіма Багдановіча ў абуджэнні самасвядомасці народа, яго нацыянальнай годнасці: «...устаў на лютую сечу, бітву вечную сонца і хмар, узваліўшы на юныя плечы Святагораў народны цяжар». Слова Багдановіча не прапала дарма. «Веч-

ным глаголам» яно будзе запальваць сэрцы беларусаў. А гэта найлепшы помнік для паэта – моц, сіла і вера людзей у яго паэтычнае слова.

Як тут не ўспомніць радкі з верша «Новая Атлантада»:

*Каб плыў судоў уратавальны дым, –
А родны край знікаў на векі ў хвалях, –
Я б лепей згінуў з ім, з яго апошнім жалем,
Як жыў і мучыўся бязмерна, – з ім.*

Родны край не згінуў. Ён перажывае сваё новае Адраджэнне. І падмурак гэтаму працэсу заклаў У. Караткевіч сваімі сацыяльна напоўненымі творамі, сваімі адносінамі да роднай гісторыі і культуры, сваёй бязмежнай любоўю да Беларусі, па якой нястомна вандраваў усё сваё жыццё.

Чалавек ідзе дарогамі Гісторыі. Для яго галоўнае – далучанасць да людскіх спраў, клопатаў, трывог. Месца і час дзеяння ў гэтым выпадку маюць другаснае значэнне. Таму сустракаемся мы са змагаром за Справядлівасць і ў часіну першабытнай арды, і ў пачатку новай эры, і ў сярэднявеччы, і ў нашы дні. Розны лёс у Чалавека, розныя шляхі змагання за гонар і шчасце людзей, але вызначальнай яго сутнасцю з’яўляецца адно – чалавечнасць. Менавіта чалавечнае ў чалавеку – і мэта, і сэнс існавання Чалавека.

І менавіта такому Чалавеку прысвячае паэт рэквіем з паэмы «Грубав і ласкавае»:

*Знічка ўпала – памёр чалавек,
Камень свой катаржны знёс пад гару.
Вечны спакой і святло навек
Сыну свайму, зямля, падаруй.
Не баяўся ён спяваць і любіць,
Жыццё ў няроўнай паліў барацьбе,
Быў такім, якім трэба быць,
Калі завуць чалавекам цябе.
Сонцам пяшчотным быў для дзяўчат,
Другам адданым для добрых сяброў.
Страшным для ворага, як набат,
Літасці богам – для бедных звяроў.
Што яму смерць і што яму змрок?
Смерці няма для людзей на зямлі.*

Свае разважанні пра сацыяльную накіраванасць паэтычнай творчасці У. Караткевіча, яе філасофскую насычанасць хацелася б завяршыць выказваннем вядомага беларускага крытыка В. Палтаран, якая добра ведала паэта, зацікаўлена адносілася да яго твораў. «Якраз у паэзіі, – піша В. Палтаран, – і ўвасобілася з найбольшай сілай ідэя, з якой У. Караткевіч прыйшоў у літаратуру, у паэзіі з найбольшай поўнасцю ён здзейсніўся як мастак». Аб’ектыўная і трапная ацэнка.

Раздзел трынаццаты

МАРАЛЬНА-ЭСТЭТЫЧНАЯ ЗАГЛЫБЛЕНАСЦЬ ПАЭЗІІ У. КАРАТКЕВІЧА

Паспрабуем выдзеліць некаторыя, на наш погляд, галоўныя кірункі мастацкага аналізу праблем маралі і эстэтыкі, характэрныя для паэзіі У. Караткевіча.

Па-першае, імкненне глыбока пранікнуць у духоўны свет чалавека, які жыве «з усім і ўсімі», спасцігнуць яго характар, матывы яго паводзін, дзеянняў і ўчынкаў, ажыццявіць мастацкае даследаванне тых маральных якасцей асобы, што спрыяюць поўнай рэалізацыі «чалавечага» ў чалавеку.

Па-другое, гэта паэтычны аналіз адвечнай маральнай сітуацыі – барацьбы добра і зла, выкрыццё ўсялякай сацыяльнай несправядлівасці, развенчванне чалавеканенавісніцкай маралі фашызму, генацыду, здзекаў над людзьмі, прыніжэння чалавечай годнасці, незалежна ад таго, дзе і калі чыніцца такая несправядлівасць.

Па-трэцяе, гэта насычанасць твораў сучаснай маральнай праблема-тыкай праз увагу і паэтычнае даследаванне такіх яе значных аспектаў, як мараль і чалавек ва ўмовах навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, мараль і барацьба за захаванне свету ад ядзернай катастрофы, чалавек–мараль–экалогія, мараль і развіццё інтэлектуальнага патэнцыялу грамадства і г.д.

Па-чацвёртае, гэта абуджэнне і ўзбагачэнне ў паэтычнай форме гістарычнай памяці беларускага народа, пошук у духоўнай атмасферы «свой мінуўшчыны», тых маральных каштоўнасцей, што і сёння ўзбагачаюць і мацуюць нацыянальную самасвядомасць беларусаў, фарміруюць яе ў непарыўным адзінстве з сусветнай мастацкай культурай, развіццём інтэрнацыянальных і патрыятычных якасцей людзей, ухваленне дружбы і супрацоўніцтва паміж народамі як асновы для станаўлення і развіцця высокай культуры міжнацыянальных адносін.

Нарэшце, гэта высокая культура творчага мыслення аўтара, этычнасць яго паэзіі, глыбокае веданне аўтарам мастацкіх твораў розных часоў і народаў, багацце думак, меркаванняў, вывадаў, самабытных ацэнак аб прыгожым у прыродзе, грамадстве, мастацкай культуры, якія зліваюцца ў эстэтызацыю рэчаіснасці і адзіную цэласную і своеасаблівую сістэму эстэтычных поглядаў У. Караткевіча.

Неяк Андрэй Вазнясенскі адзначыў, што ўсе прагрэсы бесчалавечныя, калі рушыцца чалавек.

Шукаў і знаходзіў свае падыходы да захавання чалавека і У. Караткевіч.

Бачачы шматпланавасць і шматаспектнасць тэмы, ён ставіць перад сабой усё новыя і новыя пытанні, якія, быццам вехі, вядуць паэтычную

думку шляхам пранікнення ў сутнасць жыцця чалавека, складанасць яго маральнага і духоўнага свету, дазваляюць спасцігнуць матывы яго паводзін, дзеянняў і ўчынкаў. Дык хто ён такі – Чалавек? Чым ён жыве? Што рухае яго ўчынкамі? У чым яго сіла і слабасць? Як вымераць чалавечае ў Чалавеку? Хто для яго ёсць галоўны суддзя? Асабліва адметна тое, што адказы на такія пытанні-пошукі чалавекам свайго месца ў жыцці, яго сувязі з грамадствам, адносін з іншымі людзьмі паэт вядзе на самых розных узроўнях.

Тут і даследаванне чалавечых узаемаадносін у інтымных абставінах сямейнага жыцця і закаханых людзей, тут і глыбокае пранікненне ў звычайны вясковы побыт, майстэрскае ўменне заўважыць за будзённымі рэаліямі жыцця складаны свет чалавечых пачуццяў, высакароднасць дачыненняў паміж людзьмі, а яшчэ гэта і мастацкае асэнсаванне дыялектыкі асабістага і грамадскага, асабістай пазіцыі і грамадскага абавязку, матываў дзеянняў і ўчынкаў людзей як у звычайных, так і ў экстрэмальных умовах, тут, нарэшце, і спроба прасачыць, як фармаваліся рысы нацыянальнага характару беларусаў, што знайшлі сваё выяўленне ў асабліва сцяж культуры і побыту народа. Аднак ва ўсіх выпадках першаасновай маральнага прагрэсу, рухаючым пачаткам маральных якасцей асобы для паэта выступаюць яе адносіны да сваёй Радзімы, да роднай Беларусі.

Таму зразумелай становіцца максімальная дыдактыка У. Караткевіча, яго адносіны і патрабаванні да чалавечай Асобы, галоўнае з якіх і заключаецца ў неабходнасці памятаць аб тых, хто ты ёсць на гэтай зямлі, памятаць бацькоў, шанаваць іх радавод «Чаго лічыць, хто ад каго нарадзіўся. У нас бацька Змей, а справы чалавечыя, а ў вас бацькі людзі, а ўчынкі вашыя, як у змея» (падкрэслена намі. – *А.Р.*).

Гэтая вызначальная рыса знаходзіць у У. Караткевіча сваё канкрэтнае выяўленне ў кожным творы, у дзеяннях і ўчынках герояў, кожны раз па-свойму, у залежнасці ад часу, месца і сацыяльных умоў жыцця.

Літаратурная практыка пераканаўча сведчыць, што ў творчасці кожнага аўтара ёсць такія стрыжнёвы пачатак, да якога ён звяртаецца амаль у кожным творы ці кнізе. Для паэта У. Караткевіча такім стрыжнем выступае разуменне чалавека, яго імкненне да волі і незалежнасці, змаганне супраць гвалту і сацыяльнай несправядлівасці. Менавіта ў барацьбе за дасягненне свабоды, прычым не толькі асабістай, эгаістычнай ці анархічнай, а такога духоўнага і душэўнага стану асобы, калі мэтай яе развіцця выступае ўжо не дасягненне асабістага камфорту і асабістых жаданняў і запатрабаванняў, але і дасягненне такіх сацыяльна-эканамічных і ідэйна-маральных умоў у грамадстве, калі ствараюцца ўсе перадумовы для свабоднага развіцця ўсіх людзей, для ўсебаковага і гарманічнага развіцця кожнай асобы.

У. Караткевіч прасочвае, як развівалася імкненне чалавека да волі на ўсіх этапах развіцця чалавечага грамадства – ад першабытнага ладу да нашых дзён, малюючы чытачу паэтычныя карціны беларускай гісторыі. Не мог за-

ставацца абьякавым Невядомы, Першы («Балада пра Невядомага, Першага»), калі яго аднапляменніц знішчала страшэнная пачвара. А побач...

*...з жахам глядзелі людзі,
Як явелі дзень за днём
Дзявочыя рукі і грудзі
Пад крамянёвым нажом.*

І ён наважыўся даць бой страшылішчу-чалавекаеду:

*І Першы, гнеўны, трывожны,
Забіў ударам нажа
Таго, хто дзяўчат прыгожых
Браў, як арды вазжак.
І праўленне яго шчаслівае
Паклала забойствам канец.
І стала ў ардзе справядліваць:
Кавалак табе і мне.*

Магчыма, гэта быў той самы першабытны камунізм, калі ўсе былі роўныя і ўсё было для ўсіх. Але паказальна тое, што ўжо для таго Невядомага, Першага галоўнай мэтай існавання быў клопат пра шчаслівае жыццё народа. І нават сваю трагічную смерць («А потым скананне прыйшло, лютым мамантам стала, на біўні яго ўзняло») ён змог павярнуць на карысць сваіх аднапляменнікаў:

*Нават уласным сконам
Племю даў ежу ён.
Усю зіму не ведалі гора,
Сыты глыталі дым,
І доўга ў цёмных пячорах
Гучалі легенды аб ім.*

Легенды гэтыя атрымалі сваё гучанне ў пазнейшы перыяд грамадскага развіцця, калі ў вуснай народнай творчасці былі створаны вобразы легендарных заступнікаў працоўнага люду ад прыгнятальнікаў. У творчасці У. Караткевіча набыткі народнага паэтычнага багацця знайшлі шматжанравае выяўленне. Народным змагарам прысвечаны вершы, паэмы, а больш за усё – балады. Пры гэтым У. Караткевіч праводзіць чытача па старонках гісторыі, нібы гартаючы іх адну за адной – ад паказу барацьбы супраць феадальнага прыгнёту да раскрыцця найвышэйшых духоўных якасцей савецкага чалавека ў суровыя гады Вялікай Айчыннай вайны, ад змагання супраць царызму да нашых дзён. І ў кожным з гэтых перыядаў у цэнтры ўвагі паэта былі людзі з вялікай душой і чулым сэрцам. Дзякуючы Караткевічу, да нас дайшлі паэтычныя вобразы народных змагароў з сярэднявечча – Машэкі, Вячкі, Гаркушы, Ваўкалака. Над сярэднявеччам па-

нуе вобраз Скарыны. Дзевятнаццатае стагоддзе прадстаўлена вобразамі Паўлюка Багрыма, Адама Міцкевіча, Кастуся Каліноўскага. З дваццатага стагоддзя на старонкі паэтычных твораў У. Караткевіча ўзышлі Максім Багдановіч, Ігнат Буйніцкі, Якуб Колас... А побач з імі ў якасці галоўных герояў зусім звычайныя, зусім радавыя, працоўныя людзі, для маральных, духоўных якасцей якіх лёс падрыхтаваў самыя суровыя выпрабаванні, што калі-небудзь выпадалі Чалавецтву.

Розныя часы, розныя эпохі, розныя характары... Але пры больш паглыбленым пранікненні ў вершы, балады, паэмы У. Караткевіча можна заўважыць тое адметнае, сутнаснае, што звязвае гэтыя рознасці ў адзінае непарыўнае цэлае. Гэта высокая маральнасць Чалавека, які або сам спазнаў, што такое сапраўдная Воля і вольнае развіццё чалавечых сіл, або з'яўляецца носьбітам Волі для другіх людзей, нястомным змагаром за яе.

Што трэба падкрэсліць асабліва, дык гэта тое, што паэт не ідэалізуе сваіх герояў, не ператварае іх у звышчалавекаў, якія толькі тое і робяць, што змагаюцца са злом. Наадварот, ён разглядае іх жыццё і змаганне як заканамерны вынік і працяг той супярэчлівай рэальнасці, з якой яны непарыўна звязаны. Калі, напрыклад, Машэка паўстае перад чытачом як чалавек-аскет, для якога, апроч барацьбы з прыгнётам, нічога больш не існуе (менавіта такім малюе гэты вобраз і вусная народная творчасць), дык паўстанцу Ваўкалаку зусім не чужыя і каханне, і сыноўскі абавязак перад маці, і братнія пачуцці да сястры.

Тут, на наш погляд, адметнасць вобраза не ў міласціvasці, а ў тым падтэксе, які адчуваецца ў творы. Можна сцвярджаць, што паэт вельмі глыбока пранік у сутнасць душы Чалавека-змагара, які здолеў пераадолець нават сваё здабытае ў цяжкай барацьбе каханне, калі яно замест набліжэння да «волі вялікай» вуснамі каханай (у гэтым менавіта мы і бачым падтэкст балады) запатрабавала ад Ваўкалака ўладкаванага, аднастайнага сямейнага жыцця. Свядомое самаахвяраванне, свядомы адказ ад асабістага добраўпарадкавання ў імя штодзённага і небяспечнага змагання з прыгнятальнікамі, у імя Волі для дзясяткаў і соцень прыгнечаных, знаёмых і незнаёмых Ваўкалаку людзей, – гэта і ёсць Маральнасць беларуса, які ніколі не мірыўся са сваім рабствам і не хацеў, каб яно распаўсюджвалася на іншых людзей.

Не асабістая слава, не задавальненне прыватных амбіцый былі рухаючым пачаткам для Кастуся Каліноўскага, калі ён узначаліў кіраўніцтва паўстаннем 1863 года, і Ігната Грынявіцкага, які 1 сакавіка 1881 года забіў цара Аляксандра II, адпомсціўшы тым самым царызму за крывавую расправу над паўстанцамі. Высокае разуменне асабістага грамадзянскага і маральнага абавязку перад сваім народам, усёй недарэчнасці прыгонніцтва і эксплуатацыі чалавека чалавекам, гатоўнасць ахвяраваць сабою ў імя волі другіх людзей павялі Каліноўскага, Грынявіцкага, сотні іншых змагароў на барацьбу «за край, даўно адвучаны ад бою, ад мовы, гонару і языка».

Яны не перамаглі. Гісторыя накінавала ім іншы лёс – царскія катаргі, шыбеніцы, расстрэлы, «пакутваць цяжка гневам і журбою, у пустыні марна да пяскоў гукаць...». Тым больш, быць сведкам гібелі сваіх таварышаў, «што вось-вось сканалі, але яшчэ не ўпалі ў вечны смерч...», у сваёй апошняй ледзяной калысцы «чуць, як лікуе крумкачоў імша, усе словы чуць у гневе і бяссіллі, пакуль не вернецца ў Нішто душа».

Няўдачы, паражэнні, распач, «цела – ў мёртвы лёд закула Смерць». А ў мозгу – «бы ў сполаху зарніцы» – думкі пра «дальнія гады»,

*Калі нашчадкі ўзвядуць грабніцы
Усім тым, каго распялі іх дзяды,
Каго набілі на стагнах каменнем,
Каго на плаху валаклі з турмы...*

І апошняе перадсмяротнае жаданне, як, напрыклад, у Кастуся Каліноўскага, апошні зварот да нашчадкаў –

*Пачуць, як лёсу валяцца муры,
Пачуць, хаця і ў першы дзень на сконе,
Ў згасанні мозгу ярасны ваш крык.
І зразумець, што вы ўзламалі краты,
Апошняй думкай, цяжкай, як свінец,
Што блізкі ён, вялікі ваш пачатак,
Што блізкі ён, вялікі мой канец.
І ў водбліску згасальнае заранкі
Апошнім промнем, як лязом нажа,
Пайсці раллёю, мною узаранай
Для руні, невядомай і жаданай...
Пайсці да вас.*

На наш погляд, у гэтым маналогу У. Караткевіч даволі ўдала знітаваў у адно і рэвалюцыйную праграму самога Кастуся Каліноўскага, і глыбокі роздум паўстанца і паэта Паўлюка Багрыма, і стыхійныя пазіцыі супраць прыгнятальнікаў.

Невялікі твор, але ў ім і няскоранасць духу беларусаў і мара аб яго свабодным развіцці, Надзея і Вера ў светлае будучае роднага краю, Еднасць з народамі і Упэўненасць у няўхільнасці грамадскага прагрэсу. Дыялектычная ўзаемасувязь адзінкавага і ўсеагульнага дапаўняецца дыялектыкай асабістага і грамадскага, асабістага і чалавечага, раскрыццём гэтага адзінства супярэчнасцей у Чалавеку.

Паэтычны аналіз узаемалежнасці паміж паняццямі «Чалавек–Народ–Радзіма», размова з чытачом аб нашых спрадвечных маральных каштоўнасцях, сцвярджэнне гераічнага пачатку ў народным характары ў творах, прысвечаных народным заступнікам, будуць яшчэ больш адчувальныя і зразумелыя, калі разглядаць іх у непарыўнай сувязі з творамі,

што прысвечаны роднай Беларусі, і ў першую чаргу такімі, як «Беларуская песня», «На Беларусі бог жыве...», «Старажытны беларус», «Беларускае мінулае», «Матчына душа» і інш.

Добрым дапаўненнем да паэтычнай характарыстыкі роднай Беларусі з'яўляюцца словы У. Караткевіча, выказаныя ім у прадмове да кнігі «Памяць зямлі беларускай». «Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў, светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону, і пушчы, падобныя на гатычныя храмы, пушчы, дзе горда нясуць свае кароны алені. Гэта бясконцыя жылы рэк, у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца, і гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці.

Гэта ў мінулым гераічная і шматпакутная зямля. Безліч разоў, з пачатку дзён, грукаталі па ёй калясніцы вайны. Але мы... ганарымся тым, што ў гэтых войнах яна ніколі, запамятайце гэта, ніколі не была агрэсарам. Іншая справа, што яна заўсёды можна і да канца бараніла свой ачаг, сваю праўду і веру».

Чытачу добра вядома «Беларуская песня» У. Караткевіча. У гэтым месцы падкрэслім такую важную яе асаблівасць, як скіраванасць у будучыню. Беларусы для Караткевіча не толькі тыя, хто жыў і жыве на родных прасторах, але і тыя, хто прыйдзе на змену сённяшнім пакаленням, хто будзе працягваць і развіваць традыцыі і славу беларусаў. Бадай што ні адно даследаванне патрыятычна накіраванай творчасці У. Караткевіча не абыходзіцца без выкарыстання азначанага твора. У гэтым адна з характэрных асаблівасцей «Беларускай песні». Другая – у тым, што змястоўнасць шырэй за змест, і менавіта таму яе ідэі знайшлі сваё далейшае развіццё ў наступных творах паэта. З якой цеплынёй піша паэт аб роднай Беларусі, напрыклад, у вершы «На Беларусі бог жыве...»:

*...А няма нідзе
Вярнейшых сяброў
І прыгажэйшых жанчын.
Гэта край раскрытых душ і дзвярэй,
Гэты край –
Твой дом і сабор...
У нас дваццаць з лішнім тысяч рэк,
Адзінаццаць тысяч азёр.
Нам ёсць што піць,
З надмосткаў ліць,
Чым палі свае акрапіць,
А як давядзе, то ёсць нам дзе
І ворага ўтаніць.*

А што гэтых ворагаў было многа, сведчыць «Надпіс на камені над крыніцай»:

*Ворагі хмарай смяротнай знішчыць ішлі. І тады
Наша зямля бараніла знямоглых сыноў...
З цемрай, са сталлю, з хлуснёй крывадушынаю йшлі,
Але Зямля, і Вада, і Дабро скаранялі той зброд...*

Магчыма, тут і прысутнічае нейкая метафізіка, а магчыма – гэта той нацыянальны міф, які створаны пісьменнікам (успомнім хоць бы тое, што «Хрыстос прызямліўся ў Гародні!»), але ўсё гэта скіравана на вырашэнне караткевічаўскай звышзадачы – паказаць, што Беларусь, Родная Бацькаўшчына – самабытны край, які мае ўражальную гісторыю і культуру, з аднаго боку, і народ якога разам з іншымі народамі робіць свой унёсак у агульначалавечую гісторыю – з другога.

Дарагой цаной здабывалася Воля – у нетры зямлі «адыходзілі храмы і гарады, білі крыніцы адтуль і даносіла водгук званоў». Так было і ў далёкай гісторыі, і ў нашы дні. Адрозненне толькі ў тым, што ў наш час гэта плата была проста жудаснай. У адным канцлагеры Трасцянец фашысты колькі знішчылі людзей:

*Час адной папяросы – і попел густы
Асядаў на бярозы галлё...*

У імя Міру, захавання жыцця на Зямлі паэт заклікае людзей, заклінае іх заўсёды помніць пра жудасныя ўрокі мінулага вайны, не толькі пра яе матэрыяльныя, духоўныя і людскія страты, але галоўным чынам, пра невымерныя вынікі вайны, якія цяжкімі кашмарамі вісяць над памяццю тых, хто жыве сёння. Катэгорыя «Памяць» ва У. Караткевіча набывае рэальны сэнс і змест – кожны павінен ведаць і памятаць як даўнюю гісторыю, так і сённяшні дзень. Не забывацца, што было і так:

*За дрот валакуцца строем...
З «ведзьмаў» высмоктваюць кроў...
Дзяцей, старых і герояў
Бульдозер зграбае ў роў...
Вулканы Мінска і Кіева...
Трэблінкі – вар’яцкі сон...
Вусны жанчын, у якія
Асвенцімскі рвецца «цыклон».
Забітых халодныя горы...*

Але проста ведаць – гэта мала. Патрэбна актыўнасць. І не толькі ў адносінах да гістарычнага мінулага, але асабліва ў развіцці нацыянальнай самасвядомасці народа, яго мовы, культуры, маралі. Памяць – гэта не данасць навек, не проста музейны экспанат. Яна садзейнічае сталенню нацыі, арыентуе новыя пакаленні на тое, каб...

*...Не пагарджаць святым сваім мінулым,
А заслужыць яшчэ,
і вартым быць яго.*

Ідэя святасці, Волі і незалежнасці Радзімы, родных вытокаў дамінуе ў многіх творах паэта. Створаная ім умоўная іерархія «я–бліжні–народ–Радзіма–чалавецтва–Галактыка–Бог» (як агульны прынцып уладкаванасці Сусвету) уносіць пэўную гармонію ў тую сукупнасць чалавечых пачуццяў, якія характарызуюць яго ў стасунках да кожнага з азначаных паняццяў. Каб любіць Радзіму, неабходна (але гэтага недастаткова) мець уласную годнасць, любіць не толькі сябе, але і блізкіх і далёкіх людзей, народ, край, Бацькаўшчыну...

У шэрагу твораў паэт як бы напамінае чытачу пра яго грамадзянскі абавязак, пра яго асабістую ролю ў гістарычным развіцці. І паказвае, як звычайныя людзі ў самых незвычайных абставінах выкоўвалі яго. Шэраг твораў (паэмы «Бацькава сэрца» і «Слова пра чалавечнасць», «Партызанская балада», «Балада пра смяротнікаў», «Балада пра галубіныя пер’і», вершы «Разведчык», «Пры смерці» і інш.) паэт прысвячае раскрыццю менавіта гэтай тэмы. У. Караткевіч імкнецца (і ў большасці твораў – паспяхова) асэнсаваць вытокі мужнасці і гераізму, чалавечнасці і ахвярнасці савецкіх людзей, трагічнасць многіх чалавечых лёсаў у агні Вялікай Айчыннай вайны.

Будзе правільным у творах У. Караткевіча, прысвечаных барацьбе з фашысцкімі акупантамі, адзначыць адну акалічнасць, характэрную, на наш погляд, менавіта для яго творчасці. Гэта – ахвярнасць Чалавека, яго гатоўнасць аддаць нават сваё жыццё, каб захаваць жыццё іншых людзей. І не толькі знаёмых і каханых («Партызанская балада»), але і незнаёмых (паэма «Бацькава сэрца»), а то і зусім чужых людзей («Балада пра смяротнікаў»).

Вобразамі Паўліны з прыдняпроўскай вёскі Казлы («Партызанская балада»), партызанскага камандзіра Яна Карповіча (паэма «Бацькава сэрца»), вязняў з фашысцкага лагера смерці («Балада пра смяротнікаў») паэт, з аднаго боку, сцвярджае дзейснае чалавекалюбства і як яго аснову Чалавечае ў Чалавеку, з другога – імкнецца раскрыць спрадвечны канфлікт гуманізму з дэспатызмам. Мабыць, найлепш гэта думка сцвярджаецца ў «Баладзе плахі»:

Кожны дзень гінуць мужнасць і святасць...

Кожны дзень яны бураць Бастылію:

Чалавечы свой, просты жах.

Але йдуць і за век свой ратуюць,

За дзіцячы след на траве,

За высокую годнасць распятую,

За найменне тваё, Чалавек.

Чалавечнасць – вось мера ўсіх рэчаў і адносін паміж людзьмі. Добрым можна быць толькі да добрага – лічыць галоўны герой паэмы «Слова пра чалавечнасць» стары вучоны Рыгор Чаховіч. Калі ж ганьбяць твой чалавечы гонар, калі здзекуюцца і знішчаюць людзей, такім тады патрэбен адказ самы рашучы і суровы. У знішчэнні фашысцкай навалы праяўляецца самая высокая Чалавечнасць...

*Чалавечнасць у пушчы пайшла старажытная,
Бо не хоча рабства на новай зямлі.
Чалавечнасць падпальвае спелае жыта,
Каб яго забойцы ўзяць не змаглі,
Чалавечнасць за ворагам пільна сочыць
З-за рачных сітнягоў, з-за ляснога кража
І глядзіць захопнікам проста ў вочы
Кожным днём туманным, кожнаю ноччу
Цёмнай дзіркай нацэленага ружжа...*

Зразумеўшы антычалавечнасць фашызму, тую небяспеку, што нясе ён свету, стары, хворы вучоны сам гатовы ўзяць стрэльбу ў рукі, стаць у рады актыўных змагароў з ворагам.

У паэме «Слова пра чалавечнасць» з асаблівай сілаю гучыць гуманістычны акорд, вера ў творчыя магчымасці Чалавека, стваральную сілу яго розуму. Чалавек і Мір, Чалавек і Шчасце – гэтыя паняцці ўзаемазалежныя, яны ўзбагачаюцца ўсім ходам гістарычнага працэсу, асабліва ў наш час, калі кожны Чалавек хоча бачыць будучае сваіх дзяцей без страху перад атамным, усёзнішчальным пажарам.

У. Караткевіч верыць у творчыя магчымасці Чалавека і ўслаўляе іх. Рэальнай явай сталі касмічныя палёты, пра якія амаль трыццаць гадоў таму пісаў паэт у сваёй «Баладзе аб арганаўтах». Таксама, пэўна, недалёкі і той час, калі людзі будуць «шукаць разумнае, шукаць людзей... у туманнасці далёкай Андромеды» («Трагедыі не знікнуць пры Камуне...»). Ва ўслаўленні Чалавека як галоўнай сілы сучаснага прагрэсіўнага развіцця, як носбіта Свету і змагара супраць Зла і гвалту, менавіта і выяўляецца гуманістычны характар паэзіі У. Караткевіча.

Размова пра маральна-этычную накіраванасць паэзіі У. Караткевіча будзе не зусім завершаная, калі не звярнуць увагу на ўменне паэта неназойліва, тонка, нібы мімаходзь, выкрыць недасканаласці чалавечых узаемаадносін, звярнуць увагу чытача на неабходнасць ўсталявання высокіх маральных сувязей паміж людзьмі.

*Што такое ёсць справядлівасць,
Калі капануць глыбока?
Яе няма, калі гнецца
Хоць адна ад крыўды спіна.*

*Як кулак – не кулак без пальца,
І «ў абодва не зрыць» аднавокі,
Так грамадства з адным нешчаслівым
Каштуе не болей лайна.*

Не абыходзіць паэт увагай здраду ў каханні і дружбе, прадажніцтва і крыўду, зайздроснасць і абыякавасць.

Наогул, адносіны паміж людзьмі даследуюцца паэтам у самых розных праявах – лірычны герой і жыццё, паэт і жыццё, паэт і яго лірычны герой. І ў кожным з гэтых зрэзаў свае калізіі, нюансы, супярэчнасць. Разгледзім, напрыклад, такі аспект, як лірычны герой і жыццё. Тут ёсць усё, чым так багата наша рэчаіснасць: цнатлівасць першага кахання і яго першыя трывогі і засмучэнні, гонар за родную Беларусь, дзе нарадзіўся і вырас, і патрэба ў падарожжах і новых знаёмствах, радасць ад пастаянных сустрэч з блізкімі людзьмі і роднымі мясцінамі і заклапочанасць лёсам сучаснай цывілізацыі.

Вось, напрыклад, верш «Дзядзькаў кубак». Пакінуўшы родны дом, лірычны герой У. Караткевіча шмат вандраваў па свеце. Закруціла, завіравала яго жыццё, дзе там было да родных мясцін, пакінутых калісьці «з лёгкім-лёгкім сэрцам». Праўда, няўмольны суддзя-час у адзін пэўны момант жыцця напамніў пра сябе. Горкім было гэтае празрэне:

*Гады мінулі. Шмат я разгубіў
І шмат я страціў на шляхах сваіх.
Сябры забылі. Вершы падманулі.
І ўсё часцей я ўпамінаў чамусьці
Лёт зімародка над ракой начною,
Бяссонныя шаломы курганоў,
Дубы часоў варажскіх у размывах
Пустынных берагоў. Лістоты шум.
Бязгучныя, крывавыя зарніцы
І неадольны кліч маёй зямлі...
О, мой народ!
Даруй дурному сыну,
Што кінуў дом бацькоў дзеля карыта,
З якога еў са свіннямі свой хлеб...*

Як тонка адчуты душэўны стан героя. Якая лаканічная, але жыццёва праўдзівая самаацэнка пражытага і перажытага. І раздзяліць яе маглі б многія з чытачоў – колькі разоў у нас узнікала жаданне кінуць усё аднойчы, каб сустрэцца з дарагімі і блізкімі людзьмі, прыпасці да родных мясцін, да сваёй Бацькаўшчыны, «да грудзей – тутіх узгоркаў, да вачэй – азёраў сініх, і замерці ў пацалунку на гадзіны і вякі». І хай не ў кожнага ёсць такі мудры дзядзька, як у героя азначанага верша, але ў кожнай роднай мясціне ёсць тыя векавыя сімвалы Дабрыні, Мудрасці, Дабрачыннасці, пад уплывам якіх фармаваліся грамадзянскія і маральныя якасці многіх пакаленняў і якія на працягу ўсяго існавання ажыццяўляюць нябачную сувязь паміж далёкім дзяцінствам і больш сталымі перыядамі чалавечай біяграфіі.

Шмат розных дарог (паэт дае ім філасофска-алегарычную назву «вуліцы») даводзіцца прайсці, пераадолець чалавеку, каб дасягнуць разумення сутнасці жыцця, яго адвечных ісцін. Першая вуліца дзяцінства ў памяці паэта засталася

*...Вечнай Вуліцай Абдуванчыкаў
(Залатых-залатых на зялёным).
Вуліцай Мокрых Падтыннікаў,
Вуліцай Вулкай Звону з-за Весняй Дубровы,
Вуліцай – Яйка Качынага
У Нетрах Сонечна-лапуховых,
Вуліцай Вось ты і Дома,
Вуліцай Душ Сагрэтых...*

Вялікая Айчынная вайна дала гэтым вуліцам другую назву: дзіцячая Вуліца Першай Радасці

*...стала Вуліцай Ірада,
Тупіком немаўлятак забітых.
Стала Вулкай Руін і Змарлых,
Стала Вулкаю Год Праклятых,
Вулкаю Клятага Карліка,
Вулкай Сусветнга Ката.*

Усё тая ж тэма роднага парога ў вершы «Вуліцы» набывае новы маральны адценак: дзе б ты ні быў, дзе б ты ні «сноўдаўся ценем», да роднага краю дарогі вядуць «Вулкай Мудрасці і Сумлення, Вулкай Гневу і Барыкады».

Праз філасофска-этычныя абагульненні У. Караткевіч ставіць перад чытачом «вечныя пытанні», пошукі адказаў на якія, з аднаго боку, вядуць чалавека да спасціжэння глыбіні жыцця, а з другога – дазваляюць яму ўсвядоміць у сабе Чалавека.

І яшчэ пра адну тэму паэтычнай творчасці У. Караткевіча, якой прасякнуты ўсе яго паэтычныя кнігі – тэму адказнасці кожнага чалавека за шчасце і лёс іншых людзей, усяго чалавецтва. Тэма шматпланавая, шматаспектная: ад ахвяравання ў імя жыцця каханага чалавека («Партызанская балада» – зборнік «Матчына душа») да разумення шчасця радзімы як свайго асабістага шчасця (верш «Нявесце Каліноўскага» – зборнік «Мая Іліяда»), ад барацьбы кангалезскага народа за сваю незалежнасць (верш «Буслы вучаць дзяцей» – зборнік «Вячэрнія ветразі») да адлюстравання мужнасці і гераізму байцоў «нябачнага фронту» (верш «Разведчык» – зборнік «Быў. Ёсць. Буду»). Адметна, што для выразнага раскрыцця гэтай тэмы паэт выкарыстоўвае шырокі арсенал паэтычных прыёмаў – баладныя матывы, лірычныя звароты, фальклорныя традыцыі. Своеасаблівым

эпіграфам, стрыжнёвым пачаткам у раскрыці азначанай тэмы могуць быць наступныя словы з верша «Буслы вучаць дзяцей»:

*...Ёсць народ, што ніколі не крыўдзіў другіх,
Што бязмерным гонарам я ганаруся,
І мацнее штодзённа мая любоў,
Бо скупая зямля маёй Беларусі
Не раджала рабоў і не мела рабоў.*

І не скарылася, не стала рабыняй нават падчас фашысцкай навалы. Наадварот, з першых дзён акупацыі беларусы актыўна ўключыліся ў барацьбу з ворагам, дэманструючы такую самаадданасць, мужнасць і ахвярнасць, што здзіўлялі нават ворагаў. Наўрад ці маглі фашысты ўявіць, што людзі «ніжэйшай расы» здольныя на праяўленне найвышэйшых па сваёй маральнасці і духоўнасці ўчынкаў.

Звернемся на сюжэта «Партызанскай балады»: жанчына са звычайнай маленькай вёскі на прыдняпроўскай зямлі «са смешнаю назвай “Казлы”». Партызана-падрыўніка (неабходна было знішчыць два масты, па якіх на партызан «немцы мяркуюць падвесці вялікі карны атрад») фашысты схапілі на выгане ля сяла. За забойства нямецкага вартавога, які паспеў нанесці падрыўніку штыкавую рану, што стала галоўным доказам яго віны, партызанка чакала пакаранне смерцю. І вось жанчына, якая кахала яго ў юнацтве, дваццаць гадоў назад, ідзе да нямецкага каменданта і заяўляе, што гэта ніякая не штыкавая рана, а нажавае, таму што менавіта яна за здраду ў каханні ўдарыла яго нажом. І яе тапталі нагамі, яе катавалі пяць дзён, а яна ўпарта казала: «Каханы, каханы ён». Перад смерцю ім далі магчымасць сустрэцца. І жанчына расказала свайму любаму «пра свой свядомы паклёп»:

Мой разлік быў тонкі і верны.

Пра каханых заўсёды маўчаць.

Ты бачыш, я паміраю. Канец. Крычы не крычы.

Любы мой, любы мой, любы... Маўчы, неадменна маўчы...

Дзеля вечнага, добрага шчасця, што будзе над нашай зямлёй.

Жанчына гіне. Але застаецца жыць яе каханы, тыя людзі, якіх яны разам выратавалі ад нямецкіх карнікаў: «Назаўтра два дальнія выбухі скаланулі балотны туман».

Падобна дзейнічае камандзір партызанскага атрада Ян Карповіч з паэмы «Бацькава сэрца». «Дзвесце шэсць партызанаў і дзве тысячы трыста мірных людзей» трапілі ў акружэнне на другім леце вайны. Здавалася б, выратаванне блізка: людзі выйшлі на выспу сярод дрыгвяных балот і затаіліся, «схаваліся, зніклі», каб перачакаць блакаду. Але ажыццявіць намечанае не ўдалося. Часовае зацішша, аказваецца, фашысты выкарысталі, каб падцягнуць войскі і з новай сілай абрынуцца на партызан: «Зараўла артылерыя – з недалётам. Сіднягамі папоўз удушлівы дым. З громам падала сталь на кілім балота і рабіла новыя вокны ў ім». Янук зразумеў: калі не прарвацца праз

блакаднае кальцо, загінуць усе: «Нам трэба хутчэй збірацца. Выспа будзе пустою ў ранішні час. Нас тры тысячы. Хочам мы жыць і змагацца. Мы прарвёмся. Ёсць іншая сцежка ў нас».

Восем вёрст ідзе атрад па вузенькай сцяжынцы праз дрыгву ў мёртвай цішы. Нават тыя, хто звальваецца ў дрыгву, тонуць і... маўчаць. Застаўся апошні рубеж – у бязмоўнай цішыні прапаўзці, прасачыцца праз варожыя пасты. І раптоўна прарэзліва, тонка

...Заплакаў Янаў дзіцёнак...

...І зайшлося сэрца ў многіх людзей.

І Карповіч сказаў: «Дай мне сына, жонка».

І прыціснуў пад курткаю да грудзей.

Ён заціснуў рот неразумнаму сыну,

Ён далонню гладзіў дрыжачы задок:

«Памаўчы, памаўчы, памаўчы хвіліну,

А пасля крычы колькі хочаш. Сыноч».

Людзі прасачыліся праз фашысцкія пасты. Але... «На зямлі стала болей адной магілай. На зямлі засталіся тры тысячы жыць».

Гэта што? Вызначальная для таго часу трагедыя ці сцвярджальнасць жыцця? Мабыць, гэта тое, што У. Вішнеўскі неяк азначыў трагедыяй, але трагедыяй «аптымістычнай».

Незразумелы быў для фашыстаў і інтэрнацыянальны саюз вязняў лагера смерці, якія, не баючыся пакарання, «найлепшага хлопчыка па крывавай матчынай згодзе... выкралі з першага блока і цішком схавалі» ў сябе.

...Хавалі яго тры месяцы.

Хавалі ў кухонных дрывах,

У яме, за кубам у кухні...

Хацелі, каб выжыў дзіцёнак,

каб неба пабачыў безнадзейна асуджаных,

Каб за ўсіх безнадзейна асуджаных

святкаваў на зямлі Першамай.

У самых нечалавечых умовах, у штодзённых здзеках і пакутах людзі тым не менш не думалі пра смерць. Барацьба за захаванне дзіцячага жыцця была не толькі працягам іх барацьбы з фашысцкім злом. Гэта было таксама змаганне за будучыню, захаванне і ўсталяванне Чалавечнасці на зямлі. Злачынствы фашыстаў павінны навечна застацца ў памяці людской. Усё, асабліва такая жудасная «арыфметыка», пра якую напамінае адна з фабрык смерці – беларускі Трасцянец:

Суайчыннік!

Запомні навек:

Тры гады па сто трыццаць сем у дзень,

І ў гадзіну – па шэсць чалавек.

*Гэта значыць, што кожныя дзесяць хвілін
Тут на векі чарнеў небакрай.
Попел сэрцаў нашых ракоча ў зямлі:
Памятай...
Памятай...
Памятай!!*

Гуманізм, любоў да людзей і чалавеканенавісніцтва ў творах У. Караткевіча пераплятаюцца, знітаваны ў адзінае цэлае, у якім выступаюць як два процілеглыя, супярэчныя бакі, што знаходзяцца ў пастаяннай варожасці і непрымірымай барацьбе. Развенчваючы рэакцыйнасць ідэалогіі фашызму з яго ідэямі расавай няроўнасці, сусветнага ўладарання, паэт сцвярджае неадольнасць перамогі жыццесцвярджальнага пачатку, чалавекалюбства. Але за ўсё гэта трэба змагацца. «Гуманізм, ён павінен быць ваяўнічым», – вельмі канкрэтна выказваецца Рыгор Чаховіч, галоўны герой паэмы «Слова пра чалавечнасць». Дарэчы, у паэме найбольш яскрава прасочваюцца такія тэматычныя кірункі творчасці паэта, як тэма вялікай і малой радзімы, тэма гуманізму і патрыятызму, тэма гістарычнага прагрэсу. У спалучэнні з філасофскім асэнсаваннем універсальных, усеагульных праблем жыцця і смерці, вайны і міру яны набываюць асаблівы маральна-філасофскі змест і гучанне, выкрышталізоўваючы высокую грамадзянскую паэту, яго заклапочанасць будучыняй чалавецтва.

У свой час сітуацыю, апісаную паэтам у вершы «Дзяўчына пад дажджом» (ён напісаны дзесьці ў другой палове 60-х гадоў), можна было лічыць надуманай ці нават фантастычнай. Беларуская дзяўчынка выбегла пад сонечны дождж, цешыцца, радуецца сонечным кроплям – «Бэзам з садоў павявала, вечна хацелася жыць. Дзяўчына ад шчасця спявала». Яна не адчувала і нават не думала, што гэты цёплы ў яркі сонечны дзень дожджык не такі ўжо ласкавы. Ён падманлівы, а яе радасць ужо азмрочана подыхам смерці. «Стронцый быў у дажджы». Мінула не так ужо шмат часу – усяго каля дваццаці гадоў, – і мы сталі сведкамі такога сонечнага, цёплага, стронцьевага дажджу, чарнобыльскага дажджу. Трэба на свае вочы ўбачыць яго вынікі (аўтару гэтых радкоў давялося бачыць «зону адсялення» і сустракацца з людзьмі, якіх закруціла ў сваёй завірусе чарнобыльская трагедыя), каб пераканацца ў жахлівасці прадбачанага паэтам. Дзяўчына пад стронцьевым дажджом у Караткевіча – гэта ўсё ж літаратурны персанаж. А калі ўбачыш людзей – дзядоў, бабулек – патомных палешукоў, ды і маладзейшых, якія спакойна, без усялякай разгубленасці, разважаюць: «Сыночак, ды што ж ты хвалюешся? Бачыш, надвор'е, сонца якое? Толькі радавацца вясне, закладваць новы ўраджай. А радыяцыя? Вы кажаце, што для нас гэта нейкі вораг... Які ж гэта вораг? Вось калі ў сорок першым фашыст на нас наступаў, дык мы дакладна ведалі, што гэта вораг і што трэба рабіць – эвакуіравацца, хавацца, ці яшчэ што... А сёння... Сёння ж сонца! Сёння ўсё не так. Так што не

хвалойцеся, добрыя людцы, за нас», – адчуваеш, наколькі сітуацыя непрадбачаная і неадназначная.

Словы гэтыя набываюць асаблівую трагічнасць, калі іх нагадаць у сувязі з асабіста бачаным аўтарам відовішчам у адной з вёсак у «зоне». Пачынаеш губляцца, бачыць і іншых, і сваю недарэчнасць, разважаць: «На што ж ты сёння здольны, чалавек?». А чаму відовішча? Іншых слоў не трэба шукаць, ды іх, напэўна, і не знойдзеш. Мяркуй, чытач, сам. Усё ў вёсцы ажыло, красуе, набірае сілу. Усюды завітнеў прыгожы бэз, усё зазеленела... Прыгажосць... Гутарым з бабулькамі, што сядзяць на ганку...

Наогул, майская палеская вёска. Але раптам я здрыгануўся ад убачанага. Па пыльнай вясковай вуліцы, з карамыслам, на якім навешаны два вядры вады, ідзе дзяўчо, гадоў чатырнаццаці-пятнаццаці, якая павінна была быць эвакуіравана з «зоны». І раптам – падаюць буйныя кроплі, такія, што быццам пыл прыбіваюць да зямлі. Пытанне: «Чыя ж гэта?». І адна адказвае: «Мая. А як жа я застануся адна?». «Ну, падам я табе кубак вады, – кажа другая. – Хай сёння ж маці забярэ яе да сваіх дзяцей»... Зноў слёзы. Але ўсё ж бабулька прамовіла: «Усё. Ўсё... Я зразумела... Вечарам паедзе...».

Больш «жорсткімі гэтыя вёскі будуць у жніўні». Толькі... Нікога ні на вуліцы, ні на прызбе, ні ў гародчыку... Мёртвая, жудасная цішыня... Адны «жыхары» – каты, сабакі, якія пачалі ўжо дзічэць, некалькі кінутых наспеху курэй... А ў жніўні?.. І над усім гэтым веснавое, як у Караткевіча, а потым і жнівеньскае – «сонца ў кожнай слязе». Праўда, цяжка ўявіць, як бы бачыў і як бы рэагаваў на сваё прадказанне У. Караткевіч пасля чарнобыльскай трагедыі.

Паэт сцвярджае аптымістычны пачатак, верыць у тое, што

*...І не будзе канца ні вясне, ні іскрыстай расе, ні каханню,
І спрадвеку, давеку, магутныя, будуць яны
Цараваць над вясенняй зямлёй, над гаямі ў цёплым тумане,
Над гаямі, дзе...
Так нечакана прыгасла зязюлі куванне.
Дзе ля касак прабітых міргаюць калматымі веямі сны.*

Зробім невялікае адступленне, каб суаднесці верш «Дзяўчына пад дажджом» з адным «з самых страшэнных сноў у маім (Караткевіча. – А.Р.) жыцці: бадай самы страшны... Нібыта мы бяжым з Янкам Брылём ад нейкай страшнай небяспекі. Нібыта, усё чорнае, нізкія ўрыўкі хмар нам насустрэч. Але ўцякаем мы не таму, што небяспека для нас. Яна для ўсіх, і мы ад яе бяжым і дзеля таго, каб папярэдзіць людзей, якія сядзелі ў нейкім змрочным будынку, падобным адначасова і на палац, і на замак. Там – група людзей і сярод іх жанчына, якая мне тое, што называецца “даражэй за ўсё”. Бяжым... а над гарызонтам паступова, паступова, яшчэ чарнейшыя, чым неба, вырастаюць вяршыні хмар, падобныя на шапкі атамных грыбоў». Сон запісаны ў «Дзённіку 1965–66 гадоў» пад датай 19 красавіка

1966 года. Але што гэта было? Сон? А праз 20 гадоў ён стане трагічнай рэальнасцю, з якой пісьменнік, на жаль, ужо не мог суаднесці сваё такое ж трагічнае бачанне сноў...

Вера ў вечнасць быцця і чалавечага існавання прыводзіць У. Караткевіча да філасофскага спасціжэння такіх агульначалавечых ісцін і паняццяў, як, напрыклад, «Што ёсць жыццё?», «Што ёсць чалавек?», «Як чалавеку жыць належыць?». Адметным у творчасці паэта з'яўляецца тое, што іх асэнсаванне вядзецца праз сутыкненне супярэчнасцей: добра і зла, вернасці і здрады, любові і нянавісці, узвышанага і недарэчнага, высокіх ідэалаў і несправядлівасці. Асабліва пераканальнымі ў гэтым плане з'яўляюцца «Балада плахі», «Балада аб трыццаць першым сярэбраніку», «Балада аб нашэсцях», «Балада аб асуджаных і аб чалавечым “даруй”», «Мой век», «Амаль хрысціянскі тост за ворагаў», «Старажытны беларус», «Дэман», паэмы «Плошча Маякоўскага», «Грубавое і ласкавае». Дарэчы, сам У. Караткевіч добра разумеў, што легендарнае, баладнае па сваёй насычанасці праблематыкай, па глыбіні пранікнення ў сутнасць чалавечага быцця мае не меншую сілу маральна-эстэтычнага ўздзеяння на чалавека, чым сённяшняе, актуальнае.

Неабходна падкрэсліць, на наш погляд, такую адметную акалічнасць паэзіі У. Караткевіча, як маральны максімалізм, своеасаблівы «панмаралізм». Паэт вывучаў жыццё як чалавек з яснай і выразнай грамадзянскай і маральна-этычнай пазіцыяй. Таму для яго няма ніякіх «трохі». Калі гэта «Добро, то і імя яму Добро, калі Зло, то – Зло. Шчасце называецца Шчасцем, Няпраўда – Няпраўдай».

Дарэчы, сам паэт ні ў жыцці, ні ў творчасці не дапускаў ніводнай фальшывай ноты, ніякага прыстасавальніцтва. Занадта вялікі запас душэўнага агню, любасці да ўсяго духоўна прыгожага, адоранасці і інтэлектуальнасці напаўнялі яго сэрца, каб яно магло аддаваць перавагу карыслівасці і прыстасаванству. Гонар і сумленне для У. Караткевіча былі святымі паняццямі:

*Час стагоддзі, як касой, сцінае,
Веры, царствы, догмы йдуць да ценяў...
Усё мінае – Гонар не мінае,
Бо народжаны адным сумленнем.*

*Калі сонца выб'еца з туману,
Толькі іх і ўспомніць хор народаў,
Воінаў сваіх, святых і зраненых,
Рыцараў сумлення і свабоды.*

Паэту таксама чужыя практыцызм і рацыяналізм ХХ стагоддзя, адчужанасць паміж людзьмі, страта многімі з тых, хто жыве на зямлі, адвечных маральных каштоўнасцей. Ён добра ведае

*...Аб існаванні подласці і наветаў,
Падступных махінацый і інтрыг
Ён ведае, паверце мне ў гэтым
Зусім не са старонак даўніх кніг.*

І ў гэтым «сонме цэлым», здрады і паганства, – ён эмацыянальна заяўляе: «Я проста ў гэтым не прыму ўдзелу, // Няма мяча, дык чыстай будзе рука».

Галоўная філасофска-эстэтычная якасць паэзіі У. Караткевіча – сцвярджэнне вечнасці чалавечага быцця, разуменне чалавекам асабістага месца ў гэтым існаванні, яго адказнасці за спакой на зямлі, на наш погляд, пераканальна выказаны ў вершы «Па-над шчыраю Шчарай...». Вось толькі некалькі радкоў:

*Можна верыць. А жыць? Як там жыці, о дружа,
Калі ведаць і там, што бяжыць збажына,
Што барвее на поплыве дзікая ружа.
Шчара плешча – без нас, кані плачуць – без нас?
Не! О не! Збыць анёльства і стаць чалавекам,
Доўга, цяжка пакутваць пакутай жывых, –
Толькі б майскай часінай давеку, давеку
Над вячэрняю Шчарай цвілі наплавы.
Сыты быў бы, здаецца, паветрам духмяным,
А п'яны – ад празрыстай расінкі адной,
І любіў бы, і вымаліў людзям і каням
Дараванне, світанне, любоў і спакой.*

Менавіта ў гэтым і прыцягальнасць паэзіі У. Караткевіча, і невымяральная сіла яе ўздзеяння на чалавека. Як зусім справядліва адзначыла крытык Вера Палтаран, У. Караткевіч – гэта «пасыльны службы часу, які нястомна шукаў “времен связующую нить”, каб зберагчы чалавечую душу ад духоўнай эрозіі, каб паразумець людзей, з’яднаць іх высокай мэтай добраўпарадкавання свету».

Паэтычнае асэнсаванне маральна-этычных праблем у творчасці У. Караткевіча арганічна звязана са спасціжэннем прыгажосці, яе чароўнай сілы ўздзеяння на чалавека. Ён імкнецца знайсці прыгожае ў прыродзе, стварэннях рук чалавечых і асабліва раскрыць хараство чалавечых дум і ўчынкаў нават тады, калі яно з’яўляецца зусім непрыкметным. І кожны з твораў у значнай ступені адлюстроўвае эстэтычныя адносіны паэта да свету, да чалавека і яго спраў (без таго эстэцтва, аб якім часта кажуць у творчасці неардынарных аўтараў).

Пачуццём гордасці за мастакоў розных часоў і народаў, якія стварылі такія непаўторныя помнікі мастацтва, як Венеру Мілоскую, Царкву Пакрова на Нерлі, архітэктурны ансамбль у Архангельскім, прасякнуты яго вер-

шы «Безгаловая Венера», «Дзіва на Нерлі», «Архангельскае» і інш. Эмацыянальна-эстэтычнай насычанасцю напоўнены вершы, прысвечаныя не толькі роднай прыродзе, Бацькаўшчыне, Беларусі, але і мясцінам, дзе жылі старажытныя таўры, грэкі, дзе жывуць народы-суседзі.

Нават для чалавека, які не валодае пэўным мастацкім уяўленнем, не складзе цяжкасці аднавіць у памяці неаднойчы бачаную карціну – вясёлку над вясковымі прасторамаі. Асабліва калі ён пазнаёміцца з паэтычным апісаннем гэтай з’явы ў вершы У. Караткевіча «Мокрыя травы»:

*Мокры край. Дажджы і сонца.
Вільгаць сонечнага лета.
Жарабя бяжыць па лузе,
Радасна задраўшы хвост.
Цэлы век вісіць вясёлка
Над краінай мокрай гэтай,
І глядзяць спакойна коні
На нябесны дзіўны мост.*

Часцей за ўсё хараство рэчаіснасці, прыродных з’яў не адразу разумеецца людзьмі, якія непасрэдна яе назіраюць. У. Караткевіч праз паэтычныя карціны роднай прыроды, перадаючы свае ўражанні ад яе ўспрымання, падкрэслівае менавіта яе эстэтычную каштоўнасць, вучыць людзей разумець яе прыгажосць. Мастацкая асалода, якую чалавек атрымлівае ад кантактаў з прыгожым, вельмі часта залежыць ад таго, якія бакі жыцця і з якой сілай, паўнотой і глыбінёй раскрывае літаратурны, музычны або іншы твор.

Шчырыя, эмацыянальна-ўзнёслыя словы пра архітэктурнае цуда на Нерлі, у якім знітаваны ў адзінае цэлае эстэтычныя формы і маральна-этычны змест, чытач знойдзе яшчэ ў адным малавядомым творы «Подыхі продкаў» (У. Караткевіч называў яго «Імпрэсія». (Мяркуем, што твор быў напісаны пасля экскурсіі У. Караткевіча 26 мая 1959 г. разам са слухачамі Вышэйшых літаратурных курсаў ва Уладзіміра-Суздальскі край). На наш погляд, гэта самы сапраўдны «верш у прозе», асабліва ў той яго частцы, дзе размова ідзе аб самой Багалюбскай царкве Пакрова на Нерлі*). Некалькі радкоў з твора. «Простая, стройная, дасканалая на дасканалай зямлі, яна чакае нас, і вакол ні душы, быццам яна сама вырасла з гэтых лугоў і зажурылася, стаіць над княжычам, што загінуў тут на паляванні восем стагоддзяў таму.

О пяшчота мая!

Я чэрствы і грубы, не верыў, што можна плакаць, гледзячы на каменні. Я веру ў гэта цяпер. Птушкай узаўюся перад табою, Сірынам заспяваю, закрывшы вочы, між маладых, гусіна-пушыстых дрэў, феніksam згару і ўваскрэсну з попелу.

* Чамусьці пры жыцці У. Караткевіча не друкавалася.

...Усё паўторана на свеце, і толькі ты адна непаўторная. Тысячы разоў яшчэ будуць ліць кроў і крыўдзіць, але хто, хто наважыцца пырснуць барвянай чалавечай крывёю на гэтыя белыя каменні, запэцкаць тваю белую нявіннасць і чысціню?!

...І здарылася дзіва. Быццам нябачны град явіў позіркам адзінае, самае дасканалае сваё стварэнне, схаваўшы ўсё астатняе.

І ззялі вакол лугі, і вясёлка абаперлася пятою ў ваду яе царквы, запрашаючы цуда ўзысці на аблок і явіць сябе ўсім людзям.

Не, продкі не адышлі. Яны тут і заўсёды прабудуць тут: як песня, якую мы атрымалі ад іх, як іхнія радасці і боль».

Як справядліва адзначыў калісьці В.Р. Бялінскі, эстэтычныя пачуцці ёсць аснова добра, аснова высокай маральнасці і чалавечнасці. Здаецца, што сувязь паміж этычным і прыгажосцю найбольш удала раскрыта У. Караткевічам у вершы «Архангельскае». Паркавы ансамбль, створаны лепшымі рускімі і замежнымі майстрамі, упрыгожаны мноствам бюстаў, статуямі, паркавымі збудаваннямі («І Ахіл у абдоймах сціскае Патрокла: не ад ран, а ад палак канае друг») павінен быў бы для ўсіх – і гаспадароў і гасцей – стаць крыніцай выхавання прыгажосці, маральнага ўдасканалвання людзей. Аднак, будучы ўласнасцю спачатку князёў Галіцыных, а потым Юсупавых, гэты амаль казачны ансамбль стаў месцам здзекаў над людзьмі, месцам распусты:

І прыгонных актрыс кладуць яму ў ложка,

Каб халодныя ногі грэлі яму.

Хто ім верне мары дзявочыя, светлыя?

Хто ім верне каханна светлага час?

Лепей гвалт, лепей жорсткасць – толькі не гэта,

Не бяссільны, старэчы холад пляча.

І, зразумела, такое мастацтва не можа пакінуць паэта абыякавым: «Калі рай купляюць людской пакутай, хай ён дымам згіне, такі Эдэм». Ацэнка, як бачым, адназначная: мастацтва павінна быць з народамі і для народа. Яно і менавіта яно можа спрыяць яго духоўнаму росту, узбагачаць яго інтэлектуальны і эмацыянальны свет. Эстэтычная якасць верша «Архангельскае», на наш погляд, якраз і заключаецца ў тым, што паэт не толькі паказвае адмоўнае і яго нежаданасць у жыцці, але выкрывае адмоўнае ва ўсёй яго антыэстэтычнасці, выходзіць ў людзей непрыманне ўсяго, што супярэчыць прыгажосці і прыніжае яе. Паэт не застаецца абыякавым у такой сітуацыі. Сваю пазіцыю ён выказвае рашуча, нават катэгарычна:

Я сябе адчуваю, як вы, зганьбаваным

І рыдаю гаручаю вашай слязой.

Яскравая эмацыянальнасць аўтара ніяк не можа застацца безуважнай для чытача. У гэтым выпадку менавіта яна выступае тым вузлом пераўтварэння пачуццяў, які вядзе ўспрыманне чытача ад пачварнага, брыдкага праз іх адмаўленне да разумення адвечных маральных каштоўнасцей, што

ляжаць у аснове станоўчых эстэтычных катэгорый. А аўтарская ацэнка, дзякуючы сваёй павышанай эмацыянальнасці і эстэтычнай завостранасці, набывае сілу доказу і перакананасці. Адзначым, што сінтэз рэчаіснасці і непаўторнага свету паэта, яго творчай індывідуальнасці характэрны для многіх вершаў, балад, паэм У. Караткевіча. Паэт даволі часта акцэнтуюе ўвагу на тых эстэтычных каштоўнасцях, без якіх цяжка зразумець унутраную сутнасць мастацкага твора. У выніку атрымліваецца цэласны, пачуццёвы, індывідуальна-непаўторны вобраз. Як, напрыклад, у вершы «Безгаловая Венера»:

*Стаю ля яе ў задуменні
І голас пяшчотны чую:
«Прыйдзіце, мужчыны, ад зброі, –
Ўлонне маё сумуе.
Прыйдзіце, мужчыны, ад сечаў,
Ад турмаў, ад страт на світанні.
Адзінае ёсць на свеце:
Сумленне, братэрства, каханне».
І думаю я неадчэпна:
За што ж ты бяду спаткала?
За што галаву ты згубіла?
Якую праўду сказала?»*

Творы, прысвечаныя з'явам мастацкай культуры, не толькі садзейнічаюць пазнанню рэчаіснасці. Адметна тое, што яны высвечваюць асобу паэта, чалавека, які, паводле слоў М. Горкага, «умее распрацаваць свае асабістыя – суб'ектыўныя – уражанні, знайсці ў іх агульназначнае – аб'ектыўнае – і які ўмее даць сваім уяўленням свае формы».

Нельга не адзначыць і такую адметную рысу эстэтыкі У. Караткевіча, як насычанасць яго твораў элементамі ўзвышанага. Праз інтарэс да мінулага, праз пранікненне ў сярэднявечча, выкрыццё феадальнага ўціску, пераканальныя вобразы народных заступнікаў паэт спасцігае своеасаблівае нацыянальнае характару і духу беларусаў, іх духоўнай культуры. Мы назвалі шмат якія творы («Балада пра паўстанца Ваўкалаку», «Машэка», «Баявыя вазы», «Чорная балада Гаркушы», «Балада аб нашэсцях» і інш.), якія прасякнуты жыццесцвярджальным пафасам, непрыманнем гвалту, страснасцю яго выкрыцця, неадольнай верай у будучае. Кожны з герояў такіх твораў з іх бунтарскім характарам і гераічнай прыўзнятасцю мог бы выказаць свае мары і пажаданні гэтак жа адназначна, як і герой-вальнадумец з твора «Бекеш, або Ода Ерасі»:

*Вашага бога не ведаю з раем рабоў і гаротных,
Пекла яго не баюся, бо ўсё гэта ваша багно,
Не клапачуся аб цэле, ані аб душы бессмяротнай,
Тым бессмяротнай, што зробіць, каб потым пагаснуць са мной,
Тут пабудуйце свой рай. Бо ён у руках ваших чорных,*

*У Людзях на гэтай зямлі, людзях, што робяць свой лёс,
У праве на праўду і слова, на свенты агонь непакорны,
У праве на веру не браць, нават як скажа Хрыстос.*

Чытач любіць такога рамантычнага героя, як Машэка ці Ваўкалака. Такія вобразы надзелены ў большай ці меншай ступені маральнай годнасцю чалавека-змагара і тым самым уздзейнічаюць на людзей як прыклад вялікай эмацыянальнай сілы. З другога боку, вобразы рамантычных герояў актыўна адмаўляюць аджылае, нежаданае гэтак жа актыўна сцвярджаюць мару аб будучым, аб ідэале. Тым больш што ў творах рамантычнага кірунку добрае выступае перад чытачом у нічым не шрыхаванай, падкрэсленай форме – як узвышанае, ідэальнае, гераічнае, а дрэннае – як найбольш адмоўнае, нявартае існавання.

І менавіта ў такой рамантычнасці і затоена сіла, прыгажосць і прывабнасць таленту У. Караткевіча. Сто, а можа і больш разоў, быў правы У. Калеснік, які сцвярджаў, што рамантычныя вобразы У. Караткевіча (Машэка і інш.) – гэта прадвеснікі вечных бунтароў і ерэтыкоў, якія пройдуць праз усю яго творчасць, «бо ерэтыкі, спрэчнікі – гэта такое племя, што заўсёды мае рацыю, хоць гэта прызнаюць, бывае, праз стагоддзі маўчання або пагарды».

Эстэтычны бок паэзіі У. Караткевіча значна ўзбагачаецца пастаяннымі зваротамі паэта да мастацкай творчасці розных часоў і народаў. Без перабольшання можна сказаць, што тыя імёны гісторыкаў, літаратараў, кампазітараў, мастакоў і твораў, якія згадваюцца ў вершах, баладах, паэмах і праяічных творах У. Караткевіча, маглі б скласці прадстаўнічую мастацкую энцыклапедыю.

Цяжка выявіць канкрэтны ўплыў аўтараў, да якіх звяртаўся У. Караткевіч, на эстэтыку яго паэтычнай творчасці. Але безумоўна адно: яны значна ўзбагацілі змястоўны, інтэлектуальны бок паэзіі беларускага майстра, напоўнілі яе актуальнай праблематыкай, вывелі на новы ўзровень чытацкага ўспрымання. У спалучэнні з багаццем маральных праблем атрымалася паэтычная кніга жыцця, жыцця, якое не проста існуе ў часе і прасторы, але галоўным чынам скіравана на ўдасканаленне Чалавека, развіццё яго эмоцый і пачуццяў па найвышэйшых законах Дабрыні і Прыгажосці.

Раздзел чатырнаццаты

ЛЮБОЎНАЯ ЛІРЫКА У. КАРАТКЕВІЧА

Даследчыкі паэтычнай творчасці У. Караткевіча часцей за ўсё засяроджваюць сваю ўвагу на такіх тэматычных накірунках, як асэнсаванне паэтам гістарычнага мінулага Беларусі, спасціжэнне вытокаў гераізму і самаадданасці беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны, яго інтэрнацыянальных якасцей, праблем сучаснага жыцця беларусаў. І менш увагі надаецца скразной, на наш погляд, усёабдымнай тэме – каханню.

Пошуку падыходаў да спасціжэння сутнасці, праяў гэтага пачуцця У. Караткевіч прысвяціў шмат радкоў у сваіх паэтычных творах. У паэмах, баладах, прысвячэннях, вершах каханне паўстае перад чытачом як шматпланавая духоўная якасць, у якой, як у фокусе, перасякаюцца процілегласці біялагічнага і духоўнага, асабістага і грамадскага, інтымнага і агульназначнага. У. Караткевіч знаходзіў свае падыходы да паэтычнага выяўлення кахання юначага і бацькоўскага, пастаяннага і выпадковага, нарэшце, кахання да любімай жанчыны, кахання, якое, на думку паэта, з'яўляецца пэўнай мерай чалавечага ў чалавеку. Майстэрства паэта, неардынарнасць і глыбіня яго выхадаў на, здавалася б, звычайныя жыццёвыя і маральныя сітуацыі – а менавіта ў іх і аснова, і сэнс, і вырашэнне самых звычайных і самых вострых любоўных калізій – даюць поўнае права на выдзяленне любоўнай тэматыкі ў якасці аднаго з важнейшых тэматычных кірункаў паэзіі У. Караткевіча.

Калі заходзіць размова пра любоўную лірыку таго або іншага аўтара, можна пачуць самыя супярэчлівыя выказванні. Адны адназначна сцвярджаюць: «Ну што можна выказаць новага пра каханне? Пра яго і так напісана шмат!». Другія гэтак жа катэгарычна прырэчаць: «Пісаць трэба зноў і зноў, таму што пра каханне напісана мала». Як ні парадаксальна, але і тыя, і другія маюць рацыю. Так, пра каханне напісана многа і пра каханне напісана мала. Многа, таму што сучаснаму чытачу прапануюцца сотні, тысячы, дзясяткі тысяч узнёслых хваляючых радкоў, прысвечаных гэтаму цудоўнаму пачуццю. А мала, таму што пачуццё кахання такое ж невычэрпнае, як і само жыццё. І колькі б пра яго ні пісалі – заўсёды будзе мала, таму што яго складанасць, яго лірызм, драматызм, часта нават трагізм ніколі не могуць быць вычарпаныя да дна. І кожнае новае пакаленне аўтараў імкнецца па-свойму асэнсаваць, па-свойму выказаць мастацкімі сродкамі гэтае пачуццё, унесці свой уклад у шматвяковую сусветную літаратурную традыцыю. Леў Талстой неяк зазначыў, што калі ёсць шмат галоў і шмат розумаў, то столькі будзе закаханых сэрцаў і столькі родаў кахання.

Шматпланавай паўстае перад чытачом любоўная лірыка У. Караткевіча. З аднаго боку, яна неадрыўная ад усіх іншых тэм, што

знайшлі адлюстраванне ў творчасці паэта. З другога – каханне само, па сутнасці, з’яўляецца імем самога жыцця. У цэнтры паэтавага разумення кахання, як самага свабоднага, незалежнага і непрадбачанага выяўлення глыбіні чалавечай асобы, стаіць чалавек, яго душа, яго сэрца, яго пачуцці, яго адносіны да жанчыны – сяброўкі, маці, каханай. А што сам Уладзімір, якім ён быў у падобных сітуацыях? «Ён умеў быць такім абаяльным, – адзначае А. Васілевіч, – што жанчыны, сустрэўшыся з ім і адпіўшы з келіха яго чараў, няхай сабе толькі маленькі глыток, непрыкметна самі рабіліся чараўніцамі. І, думаю, гублялі галаву не так ужо і рэдка. (“Яка чудова, яна чарівна люда!” – чуецца мне здалёку даўні ўсплёск жаночага захаплення, пра якое сам Караткевіч напэўна нават і не здагадаўся)».

І аб адносінах да маці (у той жа А. Васілевіч): «Я бачыла, як стаяў ён і пачціва падтрымліваў (у трамваі) сваю высакародную ў цёмным адзенні маці, калі праводзіў на вакзал у дарогу. “Гэта мая мама”, – наколькі дазваляла трамвайная таўхатнеча, з гонарам пазнаёміў ён мяне з тою, якая ўзводзіла яго па ўласнай радаслоўнай лініі ці не да беларускіх “інсургентаў”».

Каханне ў паэзіі У. Караткевіча – гэта не вузкаэгаістычнае пачуццё, скіраванае на самаўдасканаленне асобы, вырашэнне яе асабістых інтарэсаў. Яно праяўляе сацыяльна-маральную актыўнасць асобы і ідэалізацыю любімага чалавека, адноснае самазабыццё і бескарыслінасць, валодае ўсёачышчальнай сілай, фарміруе духоўнае ў чалавеку, далучае яго да самага ўзвышанага ў свеце.

У творах У. Караткевіча лунае любоў да жыцця, да сонца, да маці, да каханага і каханай. Каханне выступае як адмаўленне зла і станаўленне гарманічных адносін паміж людзьмі. Вось, да прыкладу, адзін з невялікіх вершаў «Жаданая», які пры жыцці пісьменніка чамусьці (?) не друкаваўся:

*Румяная, дарагая,
Жаданая сэрцу майму,
Здалёк на цябе пазіраю,
Чаму не мая ты, чаму?!!
Чаму не магу да цябе я
Прыпасці прагным іртом,
Чаму не магу цябе я
На руках прынесці ў свой дом?!!
Ты вабіш мяне бясконца.
У гэты цягучы дзень
Ты мне даражэй, ніж сонца,
Прыемней, чым жнівеньскі цень.
Без цябе, як стагоддзе, вечар,
А з табою ён сплыў бы, як дым,
Пасля першай жаданай сустрэчы
Мы б хутка сталі адным...*

У адной са сваіх апошніх паэм «Грубое і ласкавае» У. Караткевіч так сцвярджае гэту думку:

*...Ёсць яно,
Але ёсць каханне, –
І люблю я больш Зямлю і людзей.
Больш ні ў чым на зямлі мне няма патрэбы:
Толькі б шчасця болей яе сынам,
Больш любві, пяшчоты, сумленнага хлеба,
Менш хлусні, менш свінцу, менш агню палям..
Толькі б хлопцы былі да дзяўчат, як ветрык,
А дзяўчаты да хлопцаў, як сонца, былі.*

Караткевічаўскае разуменне кахання дзесьці збліжаецца з той характарыстыкай, якую даў яму вядомы нямецкі філосаф Гегель. Таму і зусім упэўнена сцвярджаць, што ў сваіх пачуццях наш зямляк ніколі не быў эгаістычным сябелюбам, ён мог і «растварыцца» ў другім «Я», але заўсёды заставаўся самім сабой, як кажуць, «валодаў сабой».

Ужо ў першым зборніку «Матчына душа» У. Караткевіч выходзіць на разуменне кахання як пачуцця, якое не існуе само па сабе, як раз і назаўсёды дадзенае чалавечай асобе для задавальнення Яе індывідуалістычных намераў і інтарэсаў. Пачуццё кахання ставіцца паэтам у залежнасць ад успрымання жыцця, пазітыўных маральных якасцей асобы. Незалежна ад таго, на якім узроўні разглядаецца гэта праблема. Ці то праз асабістыя ўражанні паэта аб сваіх студэнцкіх гадах, праз юначыя каханне (верш «Размова з Кіева-Пячэрскім сланом»), ці праз раскрыццё кахання як самаахвяравання ў імя жыцця любімага чалавека («Партызанская балада»), ці ў глыбокім па змесце паэтычным вершы-аповяданні аб каханні двух пажылых людзей – жанчыны і мужчыны, якія, згубіўшы ў агні Вялікай Айчыннай вайны сваіх блізкіх, засталіся жыць у адзіноце (верш «Жаданы госць»).

Нешматслоўнымі з'яўляюцца сустрэчы Яе і Яго ў вершы «Жаданы госць». Звычайныя прывітанні («Добрага ранку, ўдава-гаспадыня...»), звычайныя словы («Дзень які добры...»), звычайныя сустрэчы вяскоўцаў-суседзяў. Але якая глыбіня, якая напоўненасць пачуццямі гэтых кароткіх дыялогаў. Восць словы Яго: «...Ранак быў цяжкі. Стамілася, мусіць? А выглядаеш, як сліва ў расе. Добраю б жонкай была ты камусьці...» і Яе адказ: «Дзякуй на слове». – «Я... пайду пакрысе».

Глыбіня сапраўдных пачуццяў і іх прыхаванасць... Так, яны непадзельныя. Пра свае пачуцці людзі не крычаць на вуліцы, не афішыруюць іх нават сярод знаёмых і блізкіх сяброў. Часта бывае так, што доўга даводзіцца чакаць хвіліны, каб выказаць заповітныя словы прызнання ў каханні. У сваім вершы У. Караткевіч не піша, колькі мінула вечароў, пакуль не настаў той, калі Ён нарэшце наважыўся на прызнанне:

*Што ж ты сядзіш без святла, гаспадыня?
Пэўна, стамілася? Дзень даўгі...
Ведаеш... восень – цяжкая штука,
Але ж бывае і цёплай яна.
Калі трымаеш жончыны рукі –
Сэрцам адчуеш: зноўку вясна.
Што ж ты такое зрабіла са мною,
Што ад цябе мне дарогі няма,
Што на душы мне так неспакойна,
Што ў галаве маёй нейкі туман.
Снег замятае шляхі-дарогі.
Любая. Што ж ты? Не трэба, не плач...
Падае,
Падае на падлогу
З рук гаспадыні чорны рагач.*

Стрыманасць, з якой паэт апісвае каханне пажылых людзей у вершы «Жаданы госць», уступае месца павышанай эмацыянальнасці, узнёсласці, нават рамантычнасці ў вершы «Размова з Кіева-Пячэрскім сланом». Лірычны герой верша ў тым юначым узросце, калі ў памяці застаецца ўсё – і дотык «каханых рук», і месца кожнай сустрэчы, і прагулкі па начным Кіеве.

Трэба быць такім шчаслівым у сваім каханні, каб убачыць, упам’ятаць,

*...Як кацілася знічка з нябёс.
Я такога не бачыў яшчэ на вяку,
Я не бачыў такога ў жыцці:
Затуліла павекі, працягнула руку
І сказала: «Ляці ж! Ляці!»*

У народзе кажуць, што калі ў час палёту знічкі задумаць якое-небудзь жаданне, то яно абавязкова спраўдзіцца. Героі верша не карыстаюцца гэтай народнай згадкай. Але кожны з іх у гэты час думае пра сваё, заповітнае. І калі юнак, бачачы знічку, упэўнены ва ўзаемнасці кахання, то для яго сяброўкі палёт знічкі – гэта сустрэча ў думках з тым чалавекам, каго яна кахае па-сапраўднаму.

*Я быў вельмі дурны і не зразумеў,
Што за зорку чакала яна.
І прыйшла чарга невясёлым дням,
Паміж намі стала сцяна,
І не верыў ніхто, і не верыў я сам,
Што чакала зорку яна.*

Так, у каханні неаддзельныя адно ад аднаго радасць і смутак, шчасце і расчараванне, стрыманасць і павага. Індывідуалізм і эгаізм тут заўсёды церпяць паражэнне. Перажывае няўдачу свайго кахання і наш лірычны герой: кожны можа і павінен адчуць наканаваныя яму радасці і беды. Ён вытрымаў жыццёвы экзамен на вернасць пачуцця, на шчасце. І вось доўгачаканы ліст, а разам з ім і новая надзея – каханне жанчыны мірыць мужчыну з самім сабой, робіць яго больш разважлівым, моцным:

*У сэрцы зноўку парасткі даўніх надзей
Пад вясеннім ветрам пяюць.
Можа, зоры ляцяць сапраўды да людзей?
Можа, я спаймаю сваю?*

Аказваецца, злавіць гэтую зорку не так проста. Ідуць гады, а герой У. Караткевіча ўсё яшчэ на раздарожжы. Вось радкі з верша «Засуш» са зборніка «Вячэрнія ветразі»:

*Што рабіць, калі сэрца дурное цябе ўспамінае
І ляціць да цябе праз ляснога пажарышча дым?
Я ж не ведаю нават, кахаеш або не кахаеш,
Помніш часам мяне ці адразу забыла зусім.
Але жыць не магу без цябе, як засмяглыя травы,
Па якіх сухавеі начама і днямі ідуць...
Я зрываю рамонак, што вырас з ускраю ралі,
І гадаю з трывогаю:
будзе кахаць ці не будзе?*

Як не можа пасля доўгай засухі прырода дачакацца жыццядайных кропляў дажджу, так стомленая душа і сэрца з нецярпеннем чакаюць адказу на каханне, абуджэння пачуццяў, напоўненых узнёсласцю, пяшчотай, чысцінёй. заключныя радкі верша «Засуш» – гэта ўзнёсла-рамантычны гімн юнацкаму каханню:

*О каханая, ты, што вясеннія дорыш світанні,
Ты – пачатак жыцця, што ніколі не будзе канцом,
Не забі мяне градам, дай вільгаць, жыццё і каханне,
Дай мне славіць цябе пад сярэбраным цёплым
дажджом.
Дай сустрэць цябе ротам раскрытым, грудзьмі
і рукамі,
Дай мне вечнае шчасце: над вымытай злівай травой
Зліцца ў крыку любові з пакутнымі тымі палямі,
Што чакаюць цябе, што загінуць без ласкі твай.*

Надзея... Гэты стан чалавечай псіхікі, чалавечай душы бадай што часцей за іншыя спадарожнічае каханню. Вось і ў вершы «За старым, закінутым млынам...» герой жыве надзеяй на хуткую сустрэчу з каханай:

«Ты прыходзь, далёкая, любая, ты развей усмешкай тугу. Пакладзі мне далонь на губы. Не магу без цябе. Не магу».

Свайго лірычнага героя па шляху пошукаў шчасця, радасці, кахання У. Караткевіч праводзіць праз усю паэтычную творчасць. Праўда, у залежнасці ад абставін герой будзе і чараўніком, і арганаўтам, і салдатам Вялікай Айчыннай вайны, і негрыцянскім правадыром, і Невядомым, Першым. У вершы «Лясная казка» знаходзіць сваё каханне – дачку ляснога аб'ездчыка Алёну – прыгожы чараўнік Ян.

«У дрымотнай глушы лясной не ведаў я аднаго: сцежкі да хаты тваёй, сцежкі да сэрца твайго. Дай мне сваю далонь. Не трэба стаяць, пайшлі. Вядзі на мірны агонь...».

Свае апошнія словы адрасуе каханай астранаўт, з якім у час палёту на Месяц адбылася трагічная катастрофа:

Слухайце, слухайце, слухайце.

Мяне раздушыла скала.

*...Забудзь пра мяне, каханая, забудзь,
што калісь я быў,*

*Прымірыся з Зямлёй без мяне,
прымірыся з холадам ніў.*

*Усе жанчыны на свеце – ты,
ўсе мужчыны на свеце – я.*

Для цябе, для цябе адной подых мой і пагібель мая.

(«Балада аб арганаўтах»)

Таксама захавала сваё каханне Яна, пакуль Ён знаходзіўся ў міжпланетным падарожжы, ляцеў дамоў «з далёкіх тых светаў»:

...І мы вось так маглі

Глытаць салёны вецер акіяна,

Ў шумлівых пушчах раскладаць касцёр,

Ў садах малочных сустракаць світанак

Ўсе дваццаць год, што ты ляцеў да зор.

І ўсё ж мне добра, што тугу і старасць

Пакінула сабе, як лепты дар.

Я ганарылася табою ў марах,

Адважны мой, каханы мой Ікар...

(«Трагедыі не знікнуць пры Камуне...»)

У паэтычнай творчасці У. Караткевіча каханне не толькі лірычнае, інтымнае пачуццё, якое існуе як нейкая аб'ектыўная дадзенасць, раз і назаўсёды адрасаваная людзям. У розных абставінах яно напаўняецца адметнымі, своеасаблівымі адценнямі, нюансамі, характарыстыкамі. Яно лірычнае і драматычнае, узнёслае і трагічнае, звычайнае, зямное і рамантызаванае. Каханне для паэта – гэта не толькі шчасце і радасць надзей, якія збываюцца. Гэта і барацьба за само яго існаванне, за права свабодных люд-

зей на каханне. Гэта таксама і ўменне перажыць няўдачы, здраду, прадажніцтва. Гэта, нарэшце, памяць пра тых, хто ўжо ніколі не зможа ні пакахаць, ні стаць каханым.

Бадай што, найбольш поўна такое дыялектычнае разуменне кахання і любові чытач знаходзіць у паэме «Слова пра чалавечнасць». На долю галоўнага героя паэмы вучонага Рыгора Чаховіча – іранічнага дзівака з невядомай краіны – выпадае «поўны букет» жыццёвых калізій. З аднаго боку, шчасцем для Рыгора з'яўляецца каханне да прыгажуні Ганны і захапленне, адданасць даследніцкай працы вучонага-гісторыка і лінгвіста:

*...Раскапаўшы пяць-шэсць курганоў,
Ён вяртаўся з работы, як негр, загарэлы,
Адчуваў, што здароўе вяртаецца зноў.
Ён хапаў сваю жонку рукамі грубымі,
Назваў каханай і дарагой,
Цалаваў яе ў надзьмутыя губы,
Бо яна злавалася на яго.*

З другога боку, неразуменне Рыгоравай адданасці каханню і любімай справе той жа Ганнай, эгаізм і саманадзейнасць якой прыводзяць да распаду сям'і, драматычнага разрыву паміж Ганнай і Рыгорам. З аднаго боку, сцвярджэнне Рыгорам Чаховічам ваяўнічага гуманізму (а значыць, і неабходнасці ўмення пастаяць за сваё шчасце, за сваё каханне), з другога – нейкая незразумелая абыякавасць да звестак пра тое, што яго жонка «Ганна Львоўна зноўку замуж выходзіць і што ў мужа дзве крамы і рысакі». Нават тады, калі Рыгор атрымаў ад жонкі такі ліст: «Ты жыццё мне зламаў, ты разбіў мае мары, ты мяне ашукаў. Пражыві адзін». Праўда, калі Ганна з маленькай дачкой зноў застаецца адна, пакінуўшы мужа – яна не прыйшла даспадобы свайму палюбоўніку, – Рыгор Чаховіч становіцца больш рашучым. Ён праяўляе клопат аб жонцы, дасылае ёй грошы, спадзяецца, што ўсё ўсталюецца: «Ён чакаў. А гады над ім праляталі. Ён чакаў».

Але... час рабіў сваю справу – забывалася каханне, забывалася прыгожая Ганна – «год самотны за годам павольна канаў. У трыццаць восьмым жонка раптоўна памерла... А дачку сваякі кудысьці забралі. Людзі ў вёсцы не ведалі нават куды».

З аднаго боку, на пачатку фашысцкай навалы «непротівленне злу насілія» – «...людзі сцерпяць, адбудуюць калісьці свой светлы дом...», з другога – нечаканая рашучасць, калі размова ідзе аб выратаванні чалавечых жыццяў. Вось дыялог Чаховіча з Невядомым:

Невядомы
А калі вы зможаце?
Чаховіч
(адварнуўшыся)

Сёння. Зараз.

Пакажу я вам сноба... паршыўцы вы...

І стары выратоўвае чатырох асуджаных на смерць падпольшчыкаў, вывеўшы іх з падзямелля праз аднаму яму вядомы патаемны ход (як потым аказалася, сярод уратаваных была яго дачка Марына).

Гэтак жа рашуча паводзіць сябе Рыгор Чаховіч і на допыце ў нямецкага афіцэра, калі яго арыштавалі па падазрэнні ў выратаванні вязняў. Прычым мужнасць яго паводзін становіцца яшчэ больш асэнсаванай, калі ад афіцэра вучоны даведваецца, што выратаваная ім дзяўчына – гэта менавіта яго дачка Марына. Цвёрда ўпэўніўшыся, што дачка выратавана, ён вырашае расквітацца са здраднікам Лучком: «За жыццё Лучка, за адзіную кулю заплачу вам сумленна хоць сотняй людзей? Немцы згаджаюцца на прапанову старога, не падазраючы пра яго сапраўдны намер.

...І тут пераможца смеласць.

І Чаховіч кінуўся ўбок, як кажан.

Афіцэра збіў проста ў цёмны калодзеж

І адзіным, з апошняй сілы, скачком

Скокнуў некуды ў цемру, насустрач свабодзе

Нечакана моцным пруткім рыўком.

Выбраўся з падзямелля Рыгор Чаховіч. Дапоўз да сваіх. Ачуняў на руках... дачкі Марыны: «Сэрца радасцю поўніцца. Ён не адзін», ён «не той, што раней». Але не вытрымлівае такіх перагрузак сэрца старога вучонага. Партызанскі доктар заключае: «Стан вельмі трывожыць. Надта слабае сэрца. Зусім не лячыў. Дарагая, яно і адмовіць можа, можа, нават зараз, сёння ўначы».

Паэт свядома паказвае цяжкія, трагічныя абставіны, у якіх завяршаецца жыццё вучонага. І падаюцца яны, на наш погляд, не толькі для таго, каб узяць патрыятычны пафас фінальнай часткі паэмы, раскрыць драматызм усенароднай барацьбы з ворагам. Уся складанасць асабістага жыцця Рыгора Чаховіча ў спалучэнні з трагізмам гістарычных падзей яшчэ больш рэльефна адцяняе жыццёвасць кахання, якому не падуладны час, прастора, асабістыя лёсы, грамадскія падзеі і з'явы. Таму зусім зразумелым з'яўляецца наступны зварот паміраючага Рыгора да Юрася, абранніка Марыны:

Ты кахай, ты любі яе, сынку мой любы,

Бо жанчыны варты кахання павер (выдзелена намі. – А.Р.).

Цяпер зробім экскурс у больш аддаленую ад сучаснасці эпоху сярэднявечча, якая ў многіх выпадках давала багаты матэрыял для твораў У. Караткевіча. У далёкай мінуўшчыне знайшліся адметныя жыццёвыя сітуацыі і для пашырэння гарызонту любоўнай лірыкі. Зазначым, аднак, што маральна-філасофская сутнасць гэтых твораў не абмяжоўваецца тым далёкім часам. Калізіі кахання сцвярджаюць жыццёвасць і вечнасць такіх яго характарыстык, як адданасць, вернасць, бескарыснасць, беззапаветнасць. Менавіта такімі якасцямі валодаюць кароль, «што аддаў за каханне свой трон» («Раманс пра караля, што пакінуў трон»), ратнік Ян з войска Давіда Гарад-

зенскага («Паэма пра явар і каліну»), закаханы таўр («Раманс аб расстраляным каханні»), паўстанец Ваўкалака («Балада пра паўстанца Ваўкалаку»), беларуска Марыся («Балада пра развітанне»), Кастусь Каліноўскі (адзіны паэтычны твор якога «Марыська, чарнаброва галубка, мая»).

Вось «Паэма пра явар і каліну». Выпраўляючы свайго сына на вайну супраць крыжакоў, маці кажа яму:

– Ян!

Запомні!

Немцы

І прусы...

...У няроўным баі яны мову душылі.

У няроўным баі твайго бацьку забілі

І зямлю спалілі тваю.

І прусы –

Няхай пад прымусам...

(Кляты, рабскі народ!)

Зрабілі табе,

беларусу

Найгоршую з горшых шкод.

Яны спалілі Айчыну.

І ты з імі тое ж зрабі.

Дзіця...

Старога...

Жанчыну...

Дань не бяры

Забі!!!

Войска Давіда Гарадзенскага разбіла крыжакоў. Адзін з ратнікаў Ян – а гэта быў той хлопец, якому маці давала такі жорсткі наказ, – прабіўся праз варожы строй, «магістра зваліў з каня ...зламіў таму быдлу шыю». Вялікі Давід хоча ўзнагародзіць Яна: «Прасі чаго можаш!.. То прасі хоць свет у мяне...». Здавалася б, «свет» ад князя Давіда і матчын наказ даюць магчымасць маладому чалавеку займець для сябе і багацце, і паланянак, і становішча. Але... (Каб чытач адчуў неадназначнасць становішча маладога ратніка, прывядзём вершаваны своеасаблівы дыялог).

Янка. Княжа... Мне паланянку...

Марыю...

Яна... пакахала мяне.

Князь. Хочаш – золата колькі важыш?

Ці бурштынаў, каб аж скамянець?

Янка. Княжа... Мне паланянку...

Марыю...

Яна... пакахала мяне.

Князь. Хлопча!!! Аб'еўся блёкату!?!
Немец з прусам кроў нашу п'е...
Яна пруска! Балтка! Рабыня!

Я н к а. Княжа, я кахаю яе.

*А над дыялогам увесь час вісіць для Янкі
суровы матчын наказ.*

Маці. Пруска!!! Яны пад прымусам
(Кляты, рабскі народ!)
Зрабілі нам, беларусам,
Найгоршыя з горшых шкод.
І няхай яны знікнуць знічкаю...

Князь. Д-добра, бяры яе ў жонкі, –
Усё ж паправа для нашых ніў...
Бяры, калі так кахаш...
Толькі вась што...
Хочаш не хочаш,
А матцы дашлі ганца.
Бо яшчэ прыпасе табе вілы,
Бо яшчэ глядзіш – і канец!..

І маці, ні на хвіліну не задумваючыся аб тым, што для лёсу яе сына значыць абраная ім пруская дзяўчына, што, мабыць, гэта тое адзінае, што надасць яму шчасце, вырашае атруціць будучую нявестку...

– Піце на хмель і на руту,
Піце, дзеці мае.
(*Падае Марыі атруту,
Яму – віно падае.*)

Здаецца, легенда. Здаецца, так не магло быць. Але кніга жыцця кожнай сваёй старонкай надае новыя і новыя павароты ў вырашэнні праблемы: каханне – маці і сын, маці і дачка, маці і абранніца ці абраннік. Хто ж у такой сітуацыі правы? Маці? Таму, што яна маці, і таму ўсё павінна адбыцца так, як вырашае яна. Сын? Таму, што для яго сэнс жыцця яшчэ і ў тым, што апроч маці ў яго жыцці ёсць месца і для каханай. Што галоўнае, што важней, што пераважае? Сляпая мацярынская любоў да дзяцей ці пачуцці дзяцей да сваіх абраннікаў? Мяркую, сваім творам У. Караткевіч адназначна выказаўся наконт гэтай праблемы:

Проста каню пад ногі
Сын вылівае віно.

– Марыя! Віно, і світанне,
І апошні смяротны ўздых,
І шчасце адно, і каханне.

Пі палову майго кахання.

Астатняе я...

Каханне.

І сонца адно нам, Каханне,

І Зямля адна на дваіх.

«Ледзь паспелі схапіць яго слугі, калі ён валіўся з каня». І ўсё гэта на вачах у маці. Яна бачыла ўсё... І ў свядомасці адна за другой як бы пракручваліся няпісаныя карціны здзекаў, пакут і нягод ад крыжакоў і прусаў («...Забыўся, ануча, пад чыёй рукою ляглі бацька, друзі, браты, таварышы на праклятай, на спаленай гэтай зямлі»). Страшныя відовішчы памяці... А яна яшчэ больш трагічная – пераможны, вялікі дзень і разам з ім... апошняе матчына паражэнне: двое мёртвых, яе сын і яго каханая пруска Марыя. З болем прамовіла маці:

– Што ж, людзі,

Гэта лёс.

Падрыхтуйце ім дом

Ля царквы.

Дзеля Яна –

пад правым,

Дзеля дзеўкі –

пад левым крылом.

Сляпая мацярынская любоў (а ў «Паэме пра явар і каліну» нават трагічная) да дзяцей – гэта яшчэ не заўсёды іх шчасце. Нават больш, яна вельмі часта (на жаль, і ў сённяшні час) з'яўляецца прычынай канфліктаў, разладаў, незадаволенасці ў сям'і. Зразумела гэта і маці Яна. У сваім пазасмяротным успаміне яна сцвярджае:

– Пэўна, дзесь мае дзеці

У вялікім каханні жылі.

Вера ў сілу кахання надае чалавеку ўстойлівасць і ўпэўненасць у яго адносінах да сучаснага супярэчлівага свету. І дрэнна яму бывае, калі такой веры няма ці каханне пакідае яго. Які тады душэўны стан у чалавека? Што ў яго ў сэрцы, што ў думках? Якія пачуцці адольваюць яго?

На наш погляд, адказ на гэтыя пытанні чытач знаходзіць у лірычным цыкле «Калі памірае каханне...». На долю героя тут вызначана ўсё, што перажываюць закаханыя – ад летуценных мараў аб хуткай сустрэчы сваёй адзінай і суджанай да расставанняў і глыбокіх псіхалагічных перажыванняў у драматычных сітуацыях разладу з каханнем. Як, напрыклад, у вершы «Я іду лугаваю дарогай...»:

*Глуха так, так цяжка і дрэнна
Мне ніколі яшчэ не было.
Ўсе было: пацалункі світаннем,
Над ракою туман залаты,
Бедны прывід майго каханья,
Што здушыла разважліва ты.
Сэрцам ведаю: так не трэба.
І ніколі халодны разлік
Не заменіць дарогі пад небам,
На якім ледзяны маладзік.*

Але якія б цяжкасці ні даводзілася пераадольваць герою ў сваім каханні, ён не губляе аптымістычнага настрою, не паддаецца разгубленасці, адчаю. Ён можа дапусціць, што паміраюць дрэвы, жывёлы, гарады, нават планеты, – усё адыходзіць у небыццё. Чалавек таксама смяротны. Не памірае толькі каханне. Яно вечнае. «Яно вечна застаецца ў грудзях лікуючай тугою слоў, безнадзейным болем і непатольнай пяшчотай...» Адно сэрца помніць яго, і жывое, і мёртвае... Жывое – «аб пушыстым снезе бясконца яно ўспамінае, аб слядах на снезе, аб любых заснежаных вях, аб журботнай усмешцы і аб горкіх, апошніх, бязважкіх пацалунках у вочы, запясці і вуснаў ражкі...». Мёртвае – «аб тым, чаго не было і не будзе болей ніколі: аб агні ачага, аб неадчэпных цёплых дзіцячых далонях, аб жаданні пакласці жыццё за яе і з успоратым горлам прыпаўзці і падохнуць ля ног, уратаваных табой».

Хоць у вершы «Калі паміраюць...» – а менавіта аб ім ідзе размова – цесна знітаваны рэальнасць з алегорыяй, галоўная думка паэта акрэслена зусім выразна: сэрца кожнага асобнага чалавека і памяць, але ўжо не толькі яго аднаго, але і чалавецтва з'яўляюцца захавальнікамі каханья, перадаючы нашчадкам усю складанасць і супярэчлівасць яго існавання і развіцця, выказаных па-свойму ў кожным выпадку, у кожным чалавеку, у кожную канкрэтную гістарычную эпоху. І ўжо незалежна ад таго, што чакала Чалавека – неразуменне і непрыняцце яго каханья, пагарда ці нават страшны боскі або людскі суд. Фантазіяй паэта створаны «Клуб адрынутых» у вершы «Фантазія», клуб, у які У. Караткевічам уключаны Людвіг Бетховен, Міхаіл Лермантаў, Дантэ, Петрарка, Катул, Багдановіч, «столькі гасцей, што й ліку няма». І ўсе яны «здраджаны дбаннем кабет зямных». Вось, напрыклад, Лермантаў:

*...І таго не кахалі,
Хто ж тады варты гэтага больш?
...Геній, каханне, сэрца свабоднае,
Вершы алмазныя з-пад пяра –
Ўсё прамяняла яна на злодзея,
Слаўнага тым, што каштоўнасці краў.*

*І не рука, што «Мцыры» стварыла,
А пнярня, што рубіны ўзяла,
Песціла рукі адзінай і мілай,
Доўгія косы яе распляла...*

Цяжка не пагадзіцца з простымі па сваёй форме, але глыбокімі па маральна-філасофскай напоўненасці, заключнымі радкамі верша:

*Тыя, што варты стакрот каханья, –
Тыя не маюць яго на зямлі.
Потым, як пойдучь ў зямлю сырую,
Сотні прыгожых дзяўчат і дам
Статуям іхнім рукі цалуюць,
Быццам лягчэй ад таго касцям.*

І ў гісторыі, і ў сучаснасці герой У. Караткевіча праяўляе ў каханні цярпімасць, высокую маральнасць, чалавекалюбства. Нават тады, калі размова ідзе аб здрадзе і прадажнасці. Кожнаму з нас цяжка быць адрынутым у каханні. Тым больш балюча чалавеку паэтычнай натуры, абвострана ўспрымаючаму такія маральныя сітуацыі. Горыччу пранізаны думкі мастака з верша «Песня колаў»: «Прадала, прадала, прадала ты мяне, прадала, галавой аддала. На спакой змяняла крылаў страду... на смецце – гордае золата дум, на даброты – музыку слоў». І горыччу не толькі за сваё няўдалае каханне, але і за лёс той адзінай, якая адхінула яго: «Што ж цяпер за здраду будзе з табой? Не магу і ўявіць сабе...». І ўсё ж... Усё ж верх бярэ чалавечнасць. Нават у такім прыгнечаным духоўным стане перамагаюць не эмоцыі, а розум. Мастак вырашае:

*І ў імя таго, што на цвердзі зямной
Кветкі ёсць, і любоў, і трава, –
Вы... даруйце за подласць жанчыне дурной.
Даруйце...
Як я дараваў.*

Трэба ўмець валодаць сваімі пачуццямі, сцвярджае У. Караткевіч. Не нервавацца, не бегчы, зламаўшы галаву, за кожнай новай абранніцай, а даць магчымасць сэрцу супакоіцца, прайсці выпрабаванне часам. Менавіта час з'яўляецца для закаханых і лекарам, і лепшым дарадчыкам.

Нешта такое адбываецца і з лірычным героем цыкла «Калі памірае каханне...». Пройдзе зусім няшмат часу, і новы духоўны стан авалодвае ім...

*Былое маё ажывае,
Што кахаю, кахаю,
Безнадзейна кахаю,
Па-вар'яцку,
Шалёна
Кахаю цябе.*

Ён зноў адчувае, што «да болю, да болю хочацца жыць, хочацца жыць, хочацца жыць».

*Боль шчаслівы сэрца маё звязаў,
Лёгка жыць было на зямлі.*

*Герой стаў паэтам, дастойна жыў, пісаў творы.
І ён пакахаў, як на гэтай зямлі
Не кожны ўмее кахаць.
І была яна хай далёка не першая,
І сонца агонь яе залаціў.
Многа вершаў, дурацкіх вершаў
Добрай гэтай паэт прысвяціў.*

Ужо не юначы максіmalізм, а разважлівасць і жыццёвая мудрасць выступаюць яго дарадчыкамі. Здавалася б, да шчасця заставалася зусім нямнога. Але... Не ўлічыў паэт адну акалічнасць (а менавіта яна стане рухаючай сілай драматычнага фіналу) – тое, што яго каханне не атрымала ўзаемнага разумення. Як і ў ранейшых выпадках, асабістая закаханасць ператвараецца ў эгаістычнае каханне, у мерку адносін праз свае асабістыя інтарэсы. Таму зусім заканамерным для такога кахання становіцца наступны фінал: «Калі-небудзь заходзьце дамоў да мяне...». Глыбокі роздум: што было прычынай? Чаму раней ён быў такі сляпы? «Бегчы, бегчы трэба было, бегчы прэч ад яе. Як я мог не заўважыць, што пралеска другому цвіце? Як я мог не заўважыць пярсцёнка на тонкай руцэ? Як я мог не заўважыць, што розны нам шлях у жыцці? Як я мог не заўважыць? Не заўважыў!!! Плаці!!!» І вось яна – плата... Адзінота... Гэта жудасна. Быць з людзьмі, сярод людзей, а адчуваць сябе адзінокім. Тым больш, што думкі, думкі-зрадніцы зноў і зноў вяртаюцца да яе. І тады нараджаецца сам-насам вось такі дыялог «з тым, каго кахае яна»:

*...Каб ты спазніўся на пару год,
Я б цябе не пашкадаваў,
Як ты мяне. І значыць, язык
Мне замкнуць і цягаць з сабой.
– А я, ты знаеш, проста прывык,
Што яна заўсёды са мной.
– Чуеш, не смей,
Ты аб гэтым – не смей,
Ты проста кахай і жыві.
Ніхто на свеце,
Дальбог,
Ніхто
Не варты большай любві.
Кахай яе,*

*Да скону кахай,
І ў радасці, і ў журбе,
Калі ты паспрабуеш яе не кахаць,
Я проста заб'ю цябе.*

Якім бы складаным для героя У. Караткевіча ні быў шлях у каханні, галоўным для яго застаецца духоўнасць кахання, яго чалавечнасць, маральны сэнс. Ён не разважае ў каханні аб пакутах, здрадах або шчасці. Не, ён сам імкнецца да кахання, перажывае ўсе яго складанасці, радуецца або пакутуе. Такая шчырасць падабаецца чытачу, ён адчувае духоўныя перажыванні героя, пранікаецца складанасцю сітуацыі, а значыць, глыбока суперажывае яму. Мяркую, што калі паэт разам са сваім лірычным героем кажа слова «Кахаю!», – яму можна верыць. Ён кахаў так моцна, да самазабыцця, што нават на страшным судзе – а суддзямі былі Хрыстос, маці Хрыста, князь Уладзімір і Сатана – яму не прад'явілі абвінавачванняў у бэшчанні кахання ці пагардлівых адносінах да яго:

*Голас маці Хрыста і маёй:
– Ён кахаў, і за гэта палову віны
Выкраслі з кнігі сваёй.
І душа яго была, як палі
У сонечнай майскай расе.
Ён кахаў прыгажэйшую на зямлі, –
Выкраслі віны ўсе.
Ён так кахаў, як ніхто з мужчын.
Свет паклаў на каханай далонь.
Жанчына я і стаю за жанчын.
Кідай лісты ў агонь.*

Падводзячы вынік даследавання, можна з упэўненасцю зазначыць, што многія творы У. Караткевіча аб каханні – гэта споведзь паэта аб пражытым і перажытым, гэта размова з чытачом аб высакароднай галіне паэзіі, якая дае магчымасць успрымаць аднасць чалавека і акаляючай рэчаіснасці як адзіную цэласнасць з усім. Нягледзячы на тое, што ў вершах і паэмах даволі часта прасочваюцца асабістыя матывы, а жыццядзейнасць лірычнага героя пераплятаецца з біяграфічнымі даведкамі паэта, творы ўсё ж не нясуць у сабе эгаістычнай замкнутасці. Вершы, баллады і паэмы У. Караткевіча аб каханні – антыэгаістычныя. Яго лірычнае «я» нібы зліваецца з унутраным светам чытача, яго пачуцці перадаюцца чытачу і ўспрымаюцца апошнім як свае асабістыя. Індывідуальны вопыт паэта, такім чынам, становіцца вопытам чытача, нават калі любоўныя пачуцці яго ў жыцці яшчэ не захоплівалі ў свой палон. Чытачу раскрываецца ўся шматграннасць кахання – ад першых парасткаў юначага пачуцця да драматычна-ўзвышанага стану душы і сэрца на зыходзе чалавечага жыцця.

І нельга не пагадзіцца з жыццёва-філасофскім тлумачэннем паэта, што для чалавека здрада. Калі пасля славы, гэта паклёп, «Нуда пасля п'янкi», то «Пасля здрады кахання – туга да канца... Да канца...». Праўда, уся гэта гама пачуццяў не навязваецца чытачу, яна падаецца стрымана, у асобных выпадках нават аскетычна.

У вершах пра каханне мы не знаходзім эротыку, цынічных адносін да жанчыны, ухвалення лёгкіх мімалётных сувязяў. Паэт не прызнае кахання па разліку. Для любоўнай лірыкі У. Караткевіча характэрны пяшчота, цеплыня, загадкавасць, пранікненне ў тайну сэрца закаханага, шчаслівага ці таго, хто яшчэ жыве надзеяй на спасціжэнне радасці кахання. Яна напоўнена паэтычнасцю, што пранізвае ўсе іншыя адценні чалавечых адносін: любоў да маці, родных мясцін, дружбу, таварыства. «Каханне і Любоў, – вельмі трапна заўважыў У. Калеснік, – пераплятаюцца і, нібы ў казцы, ператвараюцца з жыццёвых адносін у паняцці філасофскія, экзістэнцыянальныя. Яны спасцігаюць агульны стан і ўнікальную сутнасць быцця ў самых розных праявах ад мілавання хлопца з дзяўчынай да спалучэння неба, зямлі і вады, з чаго паўстае прырода... у сферы інтымнай дзеюцца рэчы быццёва-глабальныя, калі каханнем ахоплены душы глыбокія, свядомыя сваёй творчай моцы і прызнанню».

Трэба адзначыць і такую адметную рысу лірыкі паэта, як незвычайны аптымізм. Яго паэтыка прасякнута любоўю да людзей, верай у перамогу справядлівасці над сіламі зла, у тое, што кожны наступны дзень будзе больш шчаслівым, чым папярэдні.

Творы У. Караткевіча аб каханні, кажучы словамі В. Бялінскага, – гэта мелодыя сэрца, музыка душы, якая не перакладаецца на чалавечую мову і тым не меней заключае ў сабе цэлую аповесць...

Раздзел пятнаццаты

У ПАЛОНЕ ВУСНАЙ НАРОДНАЙ ТВОРЧАСЦІ

Эх, каб яшчэ да легенд, якія ведаю, ды трохі больш матэрыялаў, а то фантазія без цвёрдых рамак разыходзіцца.

У. Караткевіч

Прыказкі, прымаўкі, загадкі, песні, прыпеўкі, легенды, казкі, казкі-міфы, гераічныя паданні, сказы, народныя паданні, замовы, нагаворы, галашэнні, духоўныя вершы, быліны – усё гэта народная мудрасць, усё тое, што называецца фальклорам, што ўзбагачала і ўзбагачае творчасць пісьменнікаў і паэтаў усіх эпох і народаў.

І як сведчыць літаратуразнаўства, нават да вялікіх (Дантэ, Гёте, Шылер, Мільтан, Міцкевіч, Горкі і інш.) вядомасць прыходзіла тады, калі іх творчасць абагачалася скарбамі народнай паэзіі, векавечнай, духоўнай, мудрай.

«...Нацыянальныя асаблівасці народнай паэзіі, – адзначыў адзін з класікаў беларускай літаратуры М. Гарэцкі, – ствараюцца пад уплывам эканамічных і гістарычных умоў жыцця народа, якія ў сваю чаргу залежаць многа ў чым ад месцапалажэння краю, занятага праз гэты народ.

...Наша народная паэзія мае, найперш, многа супольнага з пазіцыяй самых далёкіх народаў у анімістычнасці светапогляду, у слядах першабытнага веравызначэння, у формах сямейнага і грамадскага жыцця».

І далей, разважаючы аб тым багатым матэрыяле, які назапасіла вусная народная творчасць, класік падкрэсліў, што «...мова народных твораў заўсёды рытмічная з больш вызначаным размерам у песнях, часам замовах і менш у казках, апавяданнях. Верш народны будзецца, галоўным чынам, на музыкальным чарадаванні лагічных націскаў. Бываюць рыфмы, розныя сугучнасці. Бывае і белы верш».

Лічым, што У. Караткевіч не мог не прыслухоўвацца да выказванняў свайго любімага настаўніка.

А пачалося ўсё яшчэ ў школьныя і першыя студэнцкія гады. Яшчэ да ад'езду ў Кіеў у свядомасці юнака грунтоўна «замацаваліся» расповеды, паданні, легенды, пачутыя ім ад дзеда Васіля. Пачуў ён і аб Крычаўскім паўстанні 1743–1974 гадоў, пра вужыную каралеву і пра лебядзіны скіт, звон, затануўшы на дне возера і пра явар і каліну, і шмат яшчэ цікавых і прывабных гісторый.

У студэнцкія гады ўсё гэта асэнсоўвалася, перасэнсоўвалася і ў рэшце рэшт было пакладзена на паперу.

Вось што распавядае Муза Сняжко. «Ён паглыбляўся ў старажытнасць, фальклор, які вывучаў вельмі актыўна ...рыхтуючыся да паступлення ў аспірантуру, пісаў тры рэфераты, два з якіх былі звязаны з фальклорам “Казкі пра паноў у рускім фальклоры” і “Анчар” Пушкіна і “Дрэва смерці” ў беларускім...».

Аналітыка, супастаўленне настолькі захапілі У. Караткевіча, што нават у сваёй дыпломнай працы «Казка. Легенда. Паданне» ён разважаў аб казках у літаратуры для дзяцей у стылі Г.Х. Андэрсана і фальклорным багацці беларусаў.

Усё гэта, разам узятае, на наш погляд, падводзіла У. Караткевіча да разумення таго цудоўнага правіла, што поспех у казачнай творчасці будзе толькі тады, калі духоўная мудрасць фальклору прасякнецца эмацыянальна-творчым аўтарскім пачуццём.

Паўстаюць пытанні: «Што канкрэтна выбіла У. Караткевіча ў беларускім фальклоры?», «У чым ён бачыў яго прыцягальнасць і неадольную сілу» і, нарэшце, «Што дало гэтае захапленне самой паэтычнай творчасцю У. Караткевіча?».

Адказ на гэтыя пытанні, нам здаецца, можна знайсці толькі ў яго творах.

Не прэтэндуючы на ўсеабдымнасць аналізу, паспрабуем пашукаць гэтыя адказы. І, перш за ўсё, адштурхнёмся ад двух яго канцэптуальных меркаванняў. Першае было выказана ў пісьме да Максіма Танка ад 27 мая 1956 г. яшчэ з украінскіх Лесавічаў: «...сапраўды заваяванае народам, ім выпакутаванае забываць нельга, як гэта сёй-той робіць зараз. Яго трэба зберагаць, песціць, любіць. Інакш, чаго варты народ?». І другое – у больш познім інтэрв’ю: «Мы пакуль што мала ведаем аб жыцці, звычайх, побыце нашых продкаў. І кожны, хто ведае, хто можа ведаць, павінен збіраць гэтыя падрабязнасці».

Моцны фальклорны струмень, да якога беспамылкова прыпаў У. Караткевіч, напаўняе ўсю яго творчасць, народным пачаткам, сінкрэтычнасцю, традыцыйнай паэтыкай. Бадай што няма ніводнага фальклорнага жанру, які не знайшоў бы свайго выкарыстання ў караткевічавых творах. Таксама як няма ніводнага паэтычнага зборніка, у якім бы чытачы не знайшлі, не ўбачылі ўплыву вуснай народнай творчасці як у тэматычных ці сюжэтных напрамках, так і творчых матывах, глыбока прасякнутых нацыянальнай і народнай традыцыяй.

У. Караткевіч быў цвёрда перакананы, што толькі пранікненне ў гістарычную памяць народа здольна забяспечыць непарыўнасць ланцуга паміж мінулым, сучасным і будучым і перасцерагчы людзей ад памылак і няшчасцяў. Мабыць, таму любоў да казак і паданняў, легендаў і сказаў, загадак і былін, майстэрскае пранікненне ў іх сутнасць, асэнсаванне гэтай сутнасці і яе выяўленне ў яго паэзіі, майстэрскае спасціжэнне глыбіні народнай мудрасці стала адной з важнейшых асаблівасцей і ўсёй творчасці

У. Караткевіча. Менавіта яны надаюць баладам, паэмам, песням, вершам паэта стылёвую адметнасць, рамантычную ўзнёсласць, рэалістычную на-роднасць і праўдзівасць. Менавіта яны, адсылаючы чытача да мінуўшчыны, дазваляюць яму адчуць яе ўплыў на гістарычнае развіццё народаў. Менавіта народная творчасць, прасякнутая адкрытай дыдактыкай, проціпастаўленнем паняццяў добра і зла, феноменам чалавечай годнасці, вельмі ярка выражае такія галоўныя накірункі творчасці У. Караткевіча, як пошук шчасця для бедных людзей, распятых «на дыбе тугі, нягодстве моцных», і праз яго як першапрычыну жыццядзейнасці пошук Ісціны, Праўды, Справядлівасці. Менавіта праз іх сучасны чытач пранікае ў духоўна-інтэлектуальную атмасферу далёкіх і блізкіх часоў, спасцігае пра-цэс духоўнага развіцця беларусаў, адчувае яго накіраванасць у будучыню, веру народа ў свае творчыя, стваральныя сілы.

Нарэшце, праз творы паэта народны фальклор набывае новае жыццё, становіцца важным элементам беларускай мастацкай культуры, якая даволі актыўна садзейнічае маральна-інтэлектуальнаму абнаўленню грамадства.

Але вернемся да вытокаў. Чытаем радкі з пісьма да М. Танка: «Абрабляю народную легенду, якую назаву “Маці ветру” (з часоў паўстання Вашчылы), абрабляю на апавяданне народную песню пра Сымона і ваяводу, думаю яе назваць або “Песня аб мячы”, або “Залаты век”. Штука выйдзе вельмі жорсткая. Думаю напісаць паэму па матывах казкі пра вужыную каралеву... Працую над паэмай “Дзяўчына з Быхава” – гэта будзе нешта амаль бессюжэтнае, як адзін дзівак выпадкова прыняў у дарозе дзяўчыну за замужнюю жонку і потым, даведаўшыся пра памылку, хадзіў тры поры па акрузе і шукаў, не ведаючы нават прозвішча і толькі прыблізны шлях». Гэта з першага ліста пачынаючага паэта да Максіма Танка ад 12 лістапада 1955 года. І яшчэ адна спасылка на перапіску паэта, 27 мая 1956 года У. Караткевіч піша М. Танку (зразумела, што ў сваім артыкуле мы выкарыстоўваем толькі тыя месцы з перапіскі, што маюць непасрэдня адносіны да разглядаемай праблемы): «Памятаю такіх (народных. – А.Р.) легендаў штук сорок, не менш. Як вы думаеце, ці варта ўсё гэта аднавіць у памяці, спытаць іншых людзей, якія іх чулі, і запісаць? Гэта, вядома, не будзе фальклор, таму можна і прыкрасіць. Магчыма, яшчэ хто-небудзь дабавіў бы тое, што чуў ён, і тады можна было б якую сотню легендаў выдаць для дзяцей, з каляровымі малюнкамі, пад назвай, скажам, “Легенды азёрнага краю”».

І першыя цагліны ў падмурак такога васьмі «легендарнага» будынка паклаў сам У. Караткевіч. У канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў ён стварыў легенды – «Маці ветру» і «Легенду аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны», шэраг баладных і рамантычных твораў, прысвечаных малавядомым старонкам нашай гісторыі. А аб сваёй працы над казкамі нават ліставаўся з Якубам Коласам, якому і даслаў летам 1952 г. «Казкі і легенды маёй Радзімы». Дасланыя казкі вызначаліся не толькі натуральнасцю інтанацыі (і гэта нягледзячы на тое, што ён яшчэ не вельмі добра валодаў казачнай беларускай мо-

вай. – *А.Р.*), пластычнасцю малюнкаў, багаццем фантазіі (*А. Верабей*), але і прасякнутасцю патрыятычнымі матывамі, узнёслай народнай мудрасцю і нават лёгкім беларускім гумарам. Прыкладна такога аптымістычнага тыпу: селянін бядуе: «Ой, і пагарэў тын... і мышэй ляснула!». А як патрыятычна гучаць словы мастака *Алеся Бан-Жвірбы* ў казцы «Скрыпка дрыгвы і верасовых пустэчаў»: «Калі ты складзеш такой песні ў гонар Радзімы і волі, вайны і любові – шэлег табе цана».

Не будзе перабольшваннем сказаць, што менавіта са знаёмства з беларускай народнай казкай, з яе багатым жыццёвым зместам, з яе станоўчымі героямі-змагарамі за народнае шчасце, узнёслай фантастыкай і надпрыроднай гіпербалізацыяй (успомнім, як характарызаваў народную казку сам *Караткевіч*: «І казкі, казкі, казкі Беларусі, трапяткія, як першыя пралескі, пякучая, як гнеўная маланка, загадкавыя, як агонь у лесе, багатыя, як жнівень залаты»), пачынаецца для кожнага чытача шлях да твораў *Багдановіча* і *Купалы*, *Цёткі* і *Коласа*, сучасных беларускіх пісьменнікаў і паэтаў.

І на пачатку, і на працягу ўсяго творчага шляху *У. Караткевіч* адназначна выказваўся за спасціжэнне таінства фальклорнага багацця беларусаў, паэт вызначыў для сябе галоўныя магістральныя кірункі ў вывучэнні ідэйна-эстэтычных якасцей фальклору. Яны, на наш погляд, не разыходзяцца з магістральным кірункам паэтычных твораў, а яшчэ больш канкрэтызуюць і робяць кантраснымі мастацкія імкненні паэта. Па-першае, гэта спроба з дапамогай фальклору ўзнавіць мастацкімі сродкамі гісторыю «векавечнай бацькаўшчыны» на ўсіх этапах станаўлення і развіцця нацыянальнай самасвядомасці беларусаў; па-другое, стварыць асабістыя паэтызаваныя вобразы народных заступнікаў (незалежна ад таго, кім яны былі, – гістарычнымі асобамі ці легендарнымі стварэннямі народных апавядальнікаў, гусяроў, быліннікаў); па-трэцяе, знайсці адказ на галоўнае філасофскае пытанне «Які ён – чалавек?».

Зноў звернемся да *Машэкі*... Не аднаму твору ў беларускай літаратуры даў жыццё гэты легендарны вобраз народнага змагара з прыгонніцтвам і бяспраўем працоўнага люду. Не абышоў яго сваёй увагай і *У. Караткевіч*. І не толькі не абышоў, але і прысвяціў яму свой першы паэтычны твор – верш «*Машэка*». Верш гэты не зусім звычайны. Нават калі разглядаць яго з пазіцыі сярэдзіны 1990-х гадоў ці канца ХХ ст., амаль праз пяцьдзсят гадоў пасля з’яўлення ў друку. Не зусім звычайны не толькі з пункту гледжання традыцыйных падыходаў да ацэнкі першага верша паэта. Галоўная яго адметнасць, на наш погляд, у насычанасці народным духам, у глыбокім спасціжэнні фальклору, які не толькі цытуецца ці служыць дапаможнікам у якасці ўзору вершаскладання. Страсны мана-лог бунтара-адзіночкі – гэта не проста асабістая споведзь *Машэкі* аб драматызме яго жыцця, гэта імкненне аўтара праз яе данесці да сучаснікаў набыткі вуснай народнай творчасці беларусаў, зліць у адно складаныя, ка-

зачныя, былінныя матывы і пачуцці канкрэтнага чалавека эпохі, аднаго з тых, хто ў свой час быў жывым матэрыялам для народных творцаў.

Чытач у вершы «Машэка» знаходзіць самыя разнастайныя фальклорныя жанры, узнікненне якіх характэрна для тых далёкіх часоў, калі ў барацьбе з панскім і феадальным засіллем пачынаўся працэс фарміравання нацыянальна-духоўнай самасвядомасці беларусаў. Тут і былінна-казачныя элементы (вобраз народнага заступніка Машэкі, ад рук якога «горы панскіх цел мой Дняпро панёс»), тут і прыказкі з іх пераносным сэнсам («і спячэцца пан на маім нажы»), і лаканічныя прымаўкі («ночка нас з нажом, як братоў звяла», «стаю, як корч»), і элементы алегарычных казак («і ў будан з дрыгвы плыве золь-зіма, – у ім карэнні – столь, ложка – ліст сухі»). Побач з хрысціянскімі – язычніцкія элементы («Я стаю... ў воўчай скуры ўвесь, зліўся з дрэвамі...»). І ўсё гэта зліваецца ва ўласны твор, знітаваны адзінай ідэяй і напісаны на адзіным подыху. Нейк Р. Бярозкін, разважаючы пра творчасць У. Караткевіча, зазначыў, што галоўнай вартасцю «Машэкі» з'яўляецца тая песенная атмасфера, у якой жыве і дзейнічае герой легенды.

Яшчэ адзін твор – «Балада пра паўстанца Ваўкалаку»*, у якім, як і ў вершы «Машэка», чытач сустракаецца з шэрагам асаблівасцей і элементаў розных жанраў вуснай паэтычнай творчасці. Праўда, у адрозненне ад «Машэкі», у якім жанравыя асаблівасці народнай творчасці выступаюць сінкрэтычна, без выдзялення сутнасных характарыстык кожнага жанру, паэтычны аповед пра Ваўкалаку дакладна вызначаны аўтарам як балада – гэта адзін з самых распаўсюджаных жанраў у славянскай народнай паэзіі. Менавіта баладная форма дазволіла У. Караткевічу знітаваць у непадзельнае цэлае драматычнасць і трагізм жыцця і кахання героя, лірызм у апісанні роднай прыроды і багатыя магчымасці вуснай народнай творчасці.

Своеасаблівым злучальным пачаткам балады выступае трохслоўны кампазіцыйны рэфрэн «Лісце аб'еш, алень». Смяротна паранены Ваўкалака з такімі словамі звяртаецца да ляснога алень, што ідзе да вадапою. Яны гучаць і як просьба, і як заклінанне, і як апошняе перадсмяротнае жаданне. «Лісце аб'еш, алень», каб праз кусты можна было б хоць убачыць хату, дзе жыве родная сястра і могілкі, на якіх ляжыць маці бунтара. «Лісце аб'еш, алень», каб яшчэ, ужо ў апошні раз, не толькі адчуць радасць і глыбіню кахання, але і зразумець і пераканацца, што нават гэтае жыццядайнае чалавечае пачуццё не можа быць прамяняна на волю, магчымасць да канца жыцця змагацца за шчасце простых людзей. «Лісце аб'еш, алень», каб апошнім перадсмяротным позіркам акінуць родныя прасторы, адчуць іх непаўторнасць, хараство і веліч. Мабыць, адметнасць гэтай балады якраз і заключаецца ў тым, што дзеянне твора рухае не эпічная паэзія паводле баладнага жанру

* Аб змястоўнасці гэтых твораў мы выказаліся крыху вышэй. А ў дадзеным выпадку размова будзе ісці ў іншым сэнсе.

(хоць у аснову балады пакладзена жыццё гістарычнай асобы), а яе аналаг – лірычнае перажыванне падзеі. Такое вось спалучэнне баладнага і лірычнага пачаткаў надае народным павер’ям і легендам асаблівае гучанне, робіць іх прывабнымі для сучаснага чытача.

Выкарыстанне азначанага прыёму характэрна для такіх жанраў вуснай народнай творчасці, як нагаворы, плачы, замовы, калі чалавеку верылася, што пэўнымі заклінальнымі словамі можна ўздзейнічаць у пажаданым кірунку на прыродны, жывёльны свет, на іншых людзей і нават на Бога. Таму зусім апраўданым для паэта і зразумелым для чытача з’яўляецца зварот-заклінанне Ваўкалака да аленя, менавіта ў якім герой балады бачыць адзіны сродак спаўнення свайго перадсмяротнага жадання. Дарэчы, такі прыём У. Караткевічам больш не выкарыстоўваецца ні ў баладах, ні ў вершах ці паэмах. На наш погляд, гэта яскравае сведчанне разумення паэтам неабходнасці беражлівых адносін да вуснай творчасці народа і ашчаднага выкарыстання яго багацця.

Верш «Машэка» і «Балада пра паўстанца Ваўкалаку» не з’яўляюцца нейкім своеасаблівым выключэннем у выкарыстанні У. Караткевічам вуснай народнай творчасці. Амаль усе яго балады, у першую чаргу «Чорная балада Гаркушы», «Балада аб трыццаць першым сярэбраніку», «Балада плахі», «Балада пра дзіка і чалавека», «Партызанская балада», «Балада пра галубіныя пер’і», «Балада пра Невядомага, Першага», «Балада пра развітанне», «Балада пра архангелаў», многія вершы («Заяц варыць піва», «На пачатку дарог», «Баявыя вазы», «Мокрыя травы», «Засуш», «Здратаваныя магілы», цыклы вершаў «Старыя сувоі», «Таўрыда», «На Беларусі бог жыве...», «Амаль хрысціянскі тост за ворагаў», «Бекеш, або Ода Ерасі», «Армянскія ананімныя прытчы», «Раманс пра караля, што пакінуў трон», «Паэма пра явар і каліну»), драматычныя творы нясуць у сабе магутны фальклорны струмень.

Звычайная вясковая «талака», калі ў адной з гаспадынь збіраюцца жанчыны, каб супольна выканаць якую-небудзь работу (у дадзеным выпадку, нашаткаваць капусту):

*А каб казаць па праўдзе, паспяваць,
Пажартаваць, забыўшы ноч і цемру,
Гарэлю выпіць пасля працы лёгкай
І пачасаць нязлосна языкі... –*

апісана У. Караткевічам у вершы «На пачатку дарог», якім адкрываецца першы паэтычны зборнік «Матчына душа». Майстэрства бытапісання, умелае валоданне словам, рытмікай верша. Але не гэта прадстаўляе цікавасць у кантэксце разглядаемай праблемы. Тут упершыню ў вершаванай форме (бадай, найбольш выразна) сфармуляваны паэтам яго асабістыя адносіны да народных песень, казак, вуснай беларускай паэзіі.

У час талакі (яна ж не толькі калядная, але і велікодная) гучаць каляндарныя і бытавыя, вясельныя і масленічныя, купальскія і пятроўскія

песні. Упершыню «жадобна ловіць гукі» песень чатырохгадовы дзіцёнак, «які на зэдліку сядзіць ля печкі». І хоць

*...Ён шмат чаго яшчэ не разумее:
Чаму жаўнер паслаў дзяўчыне хустку,
Чаму не поўна рэчанька, чаму
Андрэеўна нажом сябе забіла,
Калі магла яна забіць султана?
Чаму плакун-трава зямлю ўкрывае?*

Разуменне прыйдзе потым. Цяпер важна тое, што ўжо з маленства «гукі гэтых песень наvekі застануцца жыць у сэрцы».

*Як не забудзе «словы першых кніжак дарагіх»:
«Савось-распуснік», «Пра сабаку Бума»,
«Пра пана-жываглота», «Вярнідуб»,
Старая чытанка ў пажоўклых корках
І казкі, казкі, казкі Беларусі,
Трапяткія, як першыя пралескі,
Пякучыя, як гнеўная маланка,
Загадкавыя, як агонь у лесе,
Багатыя, як жнівень залаты.*

*...І зноў цячэ, цячэ, як рэчка, песня,
Плыве ў душу, у сэрца хлапчука,
І ён яе ніколі не забудзе.*

«У Караткевіча быў свой, адметны мастацкі свет, – адзначаў А. Верабей. – Ён ствараў творы баладнага плана і жартоўныя вершы, даваў канкрэтныя, дакладныя і яркія малюнкi навакольнага свету і выкарыстоўваў казачна-ўмоўна-фантастычную вобразнасць, узнаўляў самыя тонкія адценні душэўнага стану і поўніўся пантэістычнай вобразнасцю з прыродай, абапіраўся на літаратурны вопыт і звяртаўся да набыткаў фальклору, пісаў вершы інтымныя і патрыятычныя. Ягонія творы вызначаюцца паэтычнай культурай, глыбінёй зместу, тэматычным багаццем і жанравастылёвай разнастайнасцю».

Звернемся для падмацавання гэтай думкі да створанага У. Караткевічам на аснове вуснай народнай творчасці вядомага верша «Заяц варыць піва». Глыбокае веданне духоўнага і маральна-этычнага вопыту народа, прымножанае фантастычна алегарычным прачытаннем беларускай народнай казкі пра зайца-півавара, дазволіла У. Караткевічу стварыць цікавы верш, арганічна спалучаючы міфалагічны погляд на жывёл з паказам галоўных звычак зяроў, іх характару і паводзін. Скажам, заяц баязлівы, але ён і кемлівы, і лоўкі, і ўсё робіць дзеля дабрабыту сваёй сям'і. А калі такія паводзіны аздоблены лагоднай усмешкай паэта, здаровым народным гумарам – узнікае новы твор, сучасная казка-прыпавесць, якая

дапаўняе і развівае народную традыцыю: з яе жыццёвымі радасцямі, у якіх знаходзіцца месца і для заячай «перад халоднаю зімой».

Вядома ж, для стварэння арыгінальнага мастацкага твора (у тым ліку і на народнай аснове) мала толькі ведання вусна-паэтычнай народнай творчасці. І У. Караткевіч добра разумеў гэта. Таму і самым характэрным для яго было спасціжэнне гісторыі роднага краю ці то праз вывучэнне гістарычных дакументаў, ці то праз запіс народных паданняў, ці то праз шматлікія сустрэчы са старажыламі розных тэрыторый Беларусі.

Менавіта таму і знаходзім мы ў творах У. Караткевіча мноства народных мудрасцей – прыказак, прымавак, гаворак, песень-рэчытатываў і інш. Колькі прыкладаў: «ажаніўся пахцёр, торбу ўзяў», «лепш быць пакрыўджаным, чым самому крыўдзіцца», «за саплівым сватам не знаходзіцца з платам», «чаму адзін сядзіць, як пацук, а другі песні пяе», «кума пытала, а пасля язык кусала», «бізун гаворкіх любіць», «убрыкні цябе камар», «а чорт іх не браў», «мір гэтаму дому», «трэба бараніць усё, што любіш» і інш.

Колькі разважанняў У. Караткевіча аб яго асабістым разуменні сакрэтаў творчасці. «Працэс пісання – адна з найвялікшых асалод на зямлі, калі ёсць настрой. І трэба ўмець гэты настрой выклікаць». І, каб усё тварылася, прызнаецца: «...проста валодаю спаўна здольнасцю *знаходзіць* такіх людзей (па Караткевічу, цікавых і небывалых. – *А.Р.*), *трапляць* у абставіны рэдкія (выдзелена У. Караткевічам. – *А.Р.*). А пісанне ўжо само па сабе дзівацтва, нешта не зусім будзённае. А ў мяне да таго і ў штодзённым жыцці дзівацтва хапае. Лічу, што без іх пісьменніка няма. ... Марыць і даваць волю фантазіі – першае, што складае пісьменніка. ...Часам, праўда, героі пачынаюць хуліганіць, весці сябе не так, як было задумана. І я іх заўсёды слухаюся і даю ім волю», бо «жыццё падсоўвае і такіх людзей, і такія выпадкі, якія не назавеш штодзённымі. “Ищущий обрящет”, “Ищите и обряцете” – гэта яшчэ і Святое Пісьмо гаварыла».

У гэтым сэнсе найбольш паказальным з’яўляецца лірычны цыкл «Таўрыда» з паэтычнага зборніка «Мая Іліяда». Знаходзячыся ў Крыме, паэт наведваў месцы, дзе раней жылі таўры, адзін са старажытных народаў з высокаразвітай культурай (асаблівае развіццё атрымалі ткацтва і ліц з бронзы), сваімі нормамамі, побытам. Адчуванне таго, што гэты народ знік поўнасцю (на Аюдагу, напрыклад, «замест муроў валы з рассыпаных каменяў. Усё зарасло паўдзённым лесам, абвілося плюшчом. Ледзь відаць квадраты, рэшткі вежаў»). Зніклі мова народа, яго песні. Усё было настолькі ўражальнае і так глыбока запала ў «каморы памяці» паэта, што прымусіла яго больш дэталёва вывучыць гісторыю Таўрыды. У выніку з’явіўся лірычны цыкл «Таўрыда», цыкл, створаны на такім веданні жыцця і побыту старажытнага народа, таўраў, а таксама і тых народаў, якія асімілявалі з іх і жылі ў Крыме ў XVII–XIX стагоддзях, што, здаецца, напісаны ён чалавекам, які толькі і займаўся гістарычнай навукай. Паэтычныя апісанні Аюдага, Чатырдага, Генуэзскай крэпасці, Гурзуфа, вадаспада

Учан-Су, гары Шайтан-Мярдвень, Чуфут-Кале і іншых мясцін, звязаных з жыццём таўраў, так перасыпаны ўсходнімі мудрасцямі, эпітэтамі, параўнаннямі, што ствараюць для сучаснага чытача добрую магчымасць спазнаць навакольную рэчаіснасць, у якой жыў і змагаўся за сваё існаванне народ старажытнай Таўрыды. Вось на Чатырдагу:

*Расце каравае дрэва,
Абпаленае перунамі.
Стаіць і ў цвіценне верыць –
Адно супраць сцюж і абвалаў, –
Смерць хаваючы ў сэрцы,
Жыццё – у каранях між скалаў.*

Вось сам Чатырдаг, «пан вечнасці» якога
*...пільнуе прорваў жах
І ўверсе зорак лёд, як кроплі слёз,
Закатаваных вечнасцю нябёс.
Смерць пад нагой і смерць над галавой.*

Вось Аюдаг, які як
*...мядзведзь на спакойнае мора успёрся
І ў знямозе салодкай, забыўшы пра гнеў і гразу,
Касавурыць адзінае вока на зоры, што ўнізе і ўверсе,
На скупое сузор'е між іх, на сп'янены і сонны Гурзуф.*

Але за вонкавым характам таўрыскай прыроды хаваліся жорсткі ханскі дэспатызм, здзекі над простымі людзьмі, прыніжэнне іх чалавечай годнасці. Па-майстэрску перадае паэт плач беларусак-паланянак аб сваім трагічным лёсе ў вершы «Фантан слёз»:

*...О божа наш мілы!
Дай нам радзіму, бо сэрцы аб ёй толькі б'юць,
Дай нам, глухі, лебядзінья белыя крылы,
Каб даляцець на старонку, старонку, старонку сваю.
Плачам за краем, нібыта за страчаным раем,
Тужым па лепшай на свеце сваёй старане
У гэтым тужлівым, пустынным Бахчысарай,
У гэтай цясніне, дзе божаму свету канец.
Выйсце? Іх два. І абое замкамі замкнёны:
Злева – пустэчы, дзе косткам бязрадасна тлець,
Справа – гняздо караімаў і пракажонных.
Горад ізгояў, пячорны Чуфут-Кале.
Дзе вы, далёкі наш Нёман, Дняпро, Белавежа?
Клетка і скалы вакол, і нябёсы дзярэ мінарэт.
Хана пяшчота праклятая, еўнуха вежа.
Чахлы садок, і фантан, і гарэм, гарэм, гарэм.*

Непадробнай тугой аб сваім цяжкім лёсе, растаптанай чалавечай годнасці, згубленых жыццёвых радасцях і шчасці напоўнены маналогі тых, хто і па сваёй волі і супраць яе дапамагаў трымаць у пакорнасці другія народы – воіна Мехмета («Песня Мехмета») і маці хана, і жонкі хана Джаніке-ханум («Маўзалеі Джаніке-ханум»). Мела час падумаць і паразважаць аб сваім жыцці Джаніке-ханум. Відаць, разумная была жанчына, калі зразумела, што не ў багацці і не ва ўладзе над людзьмі шчасце. Час усё расстаўляе на свае месцы, і перад смерцю заўсёды прыходзіцца даваць адказы на адвечныя пытанні: «Як пражыў жыццё?», «Што пакідаеш людзям?». Устаюць яны і перад Джаніке-ханум: «Што такое багацця гной, улада ўся, усё золата свету перад простаі людскоі цеплынёй? Што такое нянавісць у сэрцы, кроў, падкопы, людзі-багі перад простаі ісцінай смерці, перад вечнай спякотаі магіл?!». Усё гэта –

*Непатрэбная чэрапу улада,
Непатрэбнае золата тло.
І ніхто не скажа: «Ты – радасць».
І не крыкне ў адчаі: «Ты – зло!»*

Адзінота... Адзінота сярод багацця і пустэча ў душы – вось ён, лёс чалавека, які шукае ісціну ў царстве страху, сваволля і дэспатызму. Просты воін Мехмет, які ўсё сваё жыццё правёў у набегіх і войнах у імя вялікага хана, таксама разумее нялюдскасць такога жыцця. Акумуляруючы ў сваёй песні беды людскія, ён адназначна выказваецца:

*І на што былі нашы пакуты
І пакуты вакольных людзей?
Справядлівасць і вера стаптанья!
Хай у крыві пад васкрылляў звон
Не на простых – на голаў хана
Цяжка рухне народаў праклён!*

Свой прысуд жорсткасці, злу «без літасці й сумлення», раскошы і распусце крымскіх ханаў У. Караткевіч выносіць вуснамі вандроўнага цюрккага філосафа XVII стагоддзя Насрэдзіна Ахмет-Аха эфендзі:

*Вакол мяне душыцеляў гайня.
Каранам б'юць па чалавечых марах,
А ў кожнай суры – нізкая хлусня...
І нізасць рабская у кожным твары.
Цалуюць ногі, хоць ты іх пілуй,
Гнілым мулам і хцівым царадворцам,
Лісліваць, хлусяць, льюць аслам хвалу,
Гной ішака ўсхваляюць светлым сонцам.
А, што ўжо там: на ўсіх вісіць ярмо.
Па ўсёй зямлі адна і тая ж пошасць.*

*Зусім аднолькава смярдзіць дзярмо
У раба й султана, ў гяура і святошы.
Каго мне джаліць і каго караць?
Каго ўратуе шлях пакутны ў Мекку,
Калі на ўвесь народ, на ўвесь мой край
Ці два, ці тры з найменнем Чалавека?*

Паэтычны цыкл «Таўрыда» У. Караткевіча наскрозь прасякнуты матывамі цюркскага фальклору, ён неяк мімаволі выклікае аналогію з крымскімі творамі А.С. Пушкіна, якія напоўнены старажытнасцю, легендарнымі вобразамі і падзеямі. Пушкіназнаўцы, даследчыкі іншых навук, якія займаюцца вывучэннем гісторыі і культуры Крымскага паўвострава, неаднаразова адзначалі той уклад, які ўнёс у асэнсаванне гісторыка-культурнай спадчыны крымскай зямлі вялікі рускі паэт. Напрыклад, савецкі археолаг і гісторык А.А. Формазаў лічыць, што ў паэтычных творах А.С. Пушкіна на гістарычную тэму ўсё ж перамагае паэт. Хоць сілай свайго паэтычнага ўяўлення, паэтычнай фантазіі ён стварыў такое аб'ёмнае паняцце аб Крыме (з яго Бахчысараем і храмам Артэміды), такія паэтычныя вобразы (Зарэма і Марыя), якія наўрад ці мелі б такое доўгае жыццё ў часе і прасторы, калі б нават яны сышлі да чытача са старонак гістарычных фаліянтаў.

Прыкладна такая ж сітуацыя і з крымскім цыклам У. Караткевіча. Створаны ім лірыка-гістарычны эпас аб таўрыйскім народзе – тут нельга не пагадзіцца з Т. Чабан – узнаўляе падзеі мінулых стагоддзяў не з пазіцыі гістарычнай храналогіі з усёй яе шматпланавасцю падзей, фактаў, характараў, багаццем народнага фальклору. Паэт зыходзіць з разумення найбольш агульных характарыстык эпохі, дзе праўда мастацтва не канфліктуе з праўдай гісторыі. У. Караткевіч дае сваю, рамантызаваную карціну жыцця старажытнага народа, больш прыгожую і сапраўдную, чым эмпірычная рэальнасць цюркскай крымскай дзяржавы, не ідэалізуе яе, а імкнецца бачыць адмоўныя бакі, выкрываць іх антыгуманную сутнасць. Літаратуразнаўцы такі падыход, у якім рамантызацыя як ступенька да рэалізму з'яўляецца асаблівай формай канцэнтрацыі і выяўлення гістарычнай праўды, ацэньваюць як слушны і аб'ектыўны.

А. Асіпенка ў сваіх успамінах, напрыклад, піша, што ў творчасці У. Караткевіча «дзіўным чынам ужываліся ўзнёслы да наіўнасці рамантызм з бязлітасным рэалізмам... Ён глядзеў на свет як бы праз дзве прызмы: адна прыводзіла яго да экстазу перад прыгажосцю і буйнасцю жыцця, другая – да распачы перад пачварнасцю і несправядлівасцю і гвалтам. Іншы на ягоным месцы раздваіўся б, згубіў бы арыенціры ды і пайшоў па жыцці і літаратуры, як усе, – па праспекце. Караткевіч застаўся верны сабе і сваім прыхільнасцям. У яго быў добры дарадца – мудрасць. Мудрасць – не набытак гадоў, як мы звыклі меркаваць. Яна – узровень чалавечага

інтэлекту. Памножаная на апантанасць, мудрасць, яна нараджае сапраўдныя дзівы мастацтва, якімі і былі творы Уладзіміра Караткевіча».

У кантэксце разглядаемай праблемы асаблівую цікавасць выклікае некалькі вершаў – я назваў бы іх «маленькім армянскім цыклам», – змешчаных у першым томе «Збору твораў» У. Караткевіча. Тут усё прасякнута народнай мудрасцю, напоўненай, з аднаго боку, глыбокім філасофскім зместам, а з другога – гумарам, але гумарам менавіта армянскім, з'едлівым, саркастычным, што выкрывае загану эксплуатацый:

*Хан кліча лекара-табіба зрання:
– Баліць азадак. Маю барыша.
Лячы хутчэй, бо заўтра мне ў дыване
Дзяржаўныя пытанні вырашаць.
– Ды вылечым. Але прабач, мой хане,
Магчыма, у неразумнасці сваёй
Я нейк лічыў, што гэтыя пытанні
Рашаюць пераважна галавой.*

Або:

*Як задумаў свіння – Асманскі султан
З Каўказам сілаю мерацця,
Ён – меру гароху прыслаў для армян,
А яны – пяць струкоў чырвонага перцу.
І кожны султанаў мудрэц, як баран,
Разглядаў іх і сэнсу не бачыў...*

Аказваецца, у гэтых пяці струках быў захаваны іранічны, але глыбокі змест:

*...Войска іхняе – пяць пярчын – прад табой,
Праглыні, найвялікішы султаны,
І згарыш ці да смерці уп'ешся вадой:
Ні Севана, ні рэчак не стане...*

Яшчэ некалькі радкоў з вершаў, пазначаных У. Караткевічам як «Армянскія ананімныя прытчы», у якіх яскрава адчуваецца цяга паэта да твораў, створаных народамі, твораў, што нясуць на сабе пячатку мудрасці старажытнага Урарту, Малой і Вялікай Арменіі, сярэднявечнай Арменіі часоў Давіда Сасунскага. Адна з прытчаў прысвечана V стагоддзю, часам, калі па ўсёй краіне ішла антыіранская вайна, калі ў жорсткай барацьбе на змену аднаму правіцелю прыходзіў другі, калі паўсюдна адчуваліся і прадажніцтва, і здрада, і падман.

*Воўк авечкам сказаў: «Мір вам светлы й святы.
Нада мной і над вамі – адзіны Бог».
І Баран сказаў: «О сёстры й браты! –
Ратуйся, хто як і хто змог!»*

І «ратаваліся» хто як мог, пачынаючы з V стагоддзя і да нашых дзён. Адны адгаворкамі, другія фальшам і прыслужніцтвам, адданацю «власть имущим», трэція, як крылоўскае ягня, надзеяй на «справядлівае» вырашэнне ваўкамі праблем «добра і зла». Але ў адказ – над усімі «ваўчыны бог», адна «ваўчыная ісціна»: «Ты вінаваты ўжо ў тым, што хочацца мне есці...».

А якім сарказмам прасякнуты словы апошняга чатырохрадкоўя адзначанай прытчы:

Калі часам пачую голас святы:

«Абавязкі!!!

Прагрэс!!!

Ідэі!!!

Правы!!!» –

Мне таксама хочацца крыкнуць: «Браты!

Ратуйся – на злом галавы!!!»

Другая прытча – з XX стагоддзя:

Ганарылася стронга перад печкуром:

«Рыбакі мной цароў частуюць! А ты?!

Галадранец кожны нясе цябе ў дом,

Купіўшы за шэлег сто тры хвасты».

І пячур адказаў: «Ну і хай сабе голь,

Хай ламаны шэлег за сто тры хвасты.

Ты ж – бясплатна вандруеш на панскі стол.

Значыць, нават таго не вартая ты».

Калі творы «маленькага армянскага цыкла», пра якія размова ішла раней, поўнацю асноўваюцца на вуснай народнай творчасці армян, то пра верш «Арацкая даліна» трэба выказацца асобна. Верш невялікі па памеры – усяго дванаццаць паэтычных радкоў, што выказваюць пачуцці і ўражанні паэта ад наведвання армянскай жамчужыны. Але ён так насычаны метафарами і такімі нечаканымі параўнаннямі, што цяжка нават успрымаць іх. Мяркуйце самі пра тую арацкую зелень, што яна «такая зялёная, ажно сіняя!». Ці сам Арарат, які ўзвышаецца над далінай па-царску, «прысыпаўшы лысіны пудрай цукровай, захутаўшы ногі ў ліловыя хмары». Ці, нарэшце, кожны домік жыхароў даліны, што «ў агні буяным згарае купінай неапалімай». Як можна ўбачыць зелень такой, што яна замест зялёнай успрымаецца як сіняя? Што гэта за пажар, у якім дом «гарыць» ад павешаных сушыцца на ім струкоў перцу, але застаецца купінай неапалімай? Адказ на гэтыя пытанні, на наш погляд, можна знайсці ў самім характары паэтычнай творчасці У. Караткевіча. Такой смеласцю ў выкарыстанні паэтычных прыёмаў можа валодаць той мастак, які не толькі спасцігнуў тайну народнай паэтыкі, але і беражліва да яе адносіцца, ашчадна выкарыстоўвае выяўленчыя сродкі мудрасці шматлікіх пакаленняў.

Трэба адзначыць і такую адметную рысу ўзаемадзеяння паэзіі У. Караткевіча з вуснай народнай творчасцю, як імкненне спазнаць народную мудрасць не толькі ў часе, але і ў прасторы. Веданне вусна-паэтычнай творчасці старажытнай Таўрыды, як і даўняй Арменіі, – гэта не адзінкавыя прыклады пранікнення паэта ў народную мудрасць розных краін і народаў. Багата насычаны элементамі вуснай народнай творчасці вершы, прысвечаныя Латвіі і Рызе («Крумкачы»), Літве і Вільнюсу («Вільня ў дождж», «Чурлёніс»), Расіі і Украіне («Дняпро і Ака. Ён і яна», «Таруская віла», «Царгармата», паэма «Слова пра чалавечнасць»), асабліва старажытнай Эладзе і яе людзям («Балада пра сыноў Пітакоса», «Здратаваныя магілы», «Энкелад»).

Мабыць, непасрэднага дачынення да толькі што азначаных праблем верш «Апошняя песня Дантэ» не мае. Але, на наш погляд, зусім справядлівым будзе засяродзіць увагу чытача на адной (у межах тэмы нарыса) акалічнасці: наколькі глыбока і ўражліва намаляваў У. Караткевіч апакаліптычную карціну біблейскага пекла, дзе ўсякая

...улада асяклася.

Дзе павуціння д'яблы не плялі...

*Бязмежнаю варонкаю крутою
Зрываўся ён ля самых нашых ног
У нетры зла. І гэтаю сцяжэю*

*Сам божы сын – і той прайсці б не змог.
Схіл абрываўся: стромы і смярдзючы,
Схіл зла і слёз, адчаю і трывог,*

*Пакут і безнадзейнасці пякучай.
І нехта там варочаўся на дне,
Дарэмна поўз на ледзяныя кручы
І ўніз зрываўся, грузны, як свінец.
У бяссільнай злосці, ў ярасці пакутах
Ён ланцугамі пачынаў звінець,
Стагнаў і выў раз'юшана і люта,
І роў, як левы і гарпіі – адзін, –
Як быццам дэман там крычаў прыкуты...*

А калі грэшнікі (нават тыя, хто быў прымусова вызначаны ў гэтую катэгорыю) прасілі «аб літасці на розныя лады», тады назіральнікі за «парадкам» у біблейскім царстве кідалі на іх

...срэбных і цякучых змей.

*І змеі іх кусалі ў вочы, ў карак,
У кіпці, што чапляліся за глей.
Яны зрываліся. І там пачвара,
Ўздымаючыся змрочнай галавой,*

*Задыхала атрутнай, мерзлай парай
І забурчэла з радасцю нямой.*

Гэтыя жудасныя відовішчы па сваёй выразнасці не менш пераканальныя, чым казкі, быліны, легенды, народныя паданні аб усякіх страшыдлах, цыклопах, што імкнуліся трымаць працоўны люд у страху і супраць якіх выступалі казачныя асілкі, былінныя багатыры, народныя заступнікі.

Яшчэ адзін якасны бок творчасці У. Караткевіча, што пераканаўча паказвае яе непарыўную сувязь з вуснай народнай паэзіяй. Гэта стварэнне рамантычных карцін «роднай бацькаўшчыны» праз багатае выкарыстанне асацыяцый, параўнанняў, метафар, эпітэтаў.

Для яго Беларусь – зямля

...Вярнейшых сяброў

І прыгажэйшых жанчын.

Гэта край раскрытых душ і дзвярэй,

Гэты край –

Твой дом і сабор...

Кнігі – «Гэта рэкі суць, рэкі, што назаўсёды пяюць вечную нашу ўсяленную («Кнігі»);

Мова – адна «сярод іншых святых неаджыўшых...» («Мова»);

Гарадскія вуліцы – гэта «Вуліцы Першай Радасці», вуліцы «Бацькаўшчыны і Мовы», гэты «Бясконцы Тракт Неўміручасці» («Вуліцы»). Усе названыя тут вершы ўзяты з апошняга паэтычнага зборніка «Быў. Ёсць. Буду». А рэтраспектыўны погляд на пачатак паэтычнай творчасці У. Караткевіча адкрывае новыя метафары і параўнанні. Туман над ракой выклікае асацыятыўны вобраз татарскай конніцы («Таруская віла»), песня жаўранка – звонкая, «срэбная ніць» з сэрца «аж да самага неба» («Жаўранак – звонкая ніць»), сонца – «Завесаў распалены шчыт» («О, якое цёплае, цёплае, цёплае мора»). Такімі метафарамі-асацыяцыямі напоўнены многія вершы першых паэтычных зборнікаў. Напрыклад, «Бацькаўшчына», «Эмігранты», «Бабіна лета» ў зборніку «Матчына душа»; «Мокрыя травы», «Месяц заснуў на коміне хаты», «Засуш», «Трызненне мужыцкага Брэйгеля» ў зборніку «Вячэрнія ветразі» і інш.

Зусім правільна лічыць Тамара Чабан, што гістарычныя эпітэты, параўнанні, метафары надзвычай арганічна ўплятаюцца ў тканіну вершаў, якія часта ўяўляюць сабой нешта накшталт гістарычных алегорый. Нават там, дзе, здавалася б, ніколі не напамінае гісторыю, паэтычнае мысленне У. Караткевіча ўлоўлівае гістарычныя вобразы, супастаўленні, ствараючы драматычна-візуальную сітуацыю. Так, драчыная песня ў жыцце чымсьці нагадвае паэту скрып вазоў сялянскага паўстання Вашчылы – і вось ён ужо бачыць

...вілы, конскія грывы

І акутыя меддзю вазы.

*Едуць, едуць, драныя, босыя.
У рызе біскупскай кожны конь.
А на вочы звісае валоссе,
А ў вачах – пажараў агонь.*

Гістарычны «падсвет» надае пейзажу рамантычную велічнасць, экспрэсію, драматызм, напамінае, што адзінства чалавека з прыродай немагчыма без адзінства са сваім народам, з яго гісторыяй, яго матэрыяльнай і духоўнай культурай. Таму і не будзе памылковым наша меркаванне, што У. Караткевіч бадай што адзіны ў беларускай савецкай літаратуры пісьменнік, у творчасці якога жыццядзейнасць літаратурных герояў так расцвечана валадарамі чарадзейных сіл – варажбітамі, знахарамі, чарадзейкамі, чараўніцамі, якімі надзвычай багаты беларускі фальклор.

Нават той матэрыял, які выкарыстаны ў нашым раздзеле, пераканаўча даказвае вызначальны ўплыў вуснай народнай паэтычнай творчасці на паэзію У. Караткевіча. Але было б не зусім справядліва не звярнуць увагі і на другі бок медаля, а менавіта на тое, наколькі сама творчасць паэта стала ўкладам, наколькі яна ўзбагаціла народную мудрасць. І тут не будзе перабольшаннем сказаць пра ўзаемасувязь гэтых дзвюх літаратурна-грамадскіх з’яў, дыялектыку іх развіцця і ўзаемаўзбагачэння. Цяжка пералічыць тыя паэмы, баллады, вершы У. Караткевіча, дзе ёсць радкі, сказы, асобныя выразы, якія не проста сталі афарызмамі, а на ўзроўні прыказак і прымавак значна ўзбагацілі скарбонку беларускай народнай мудрасці.

У якасці прыкладаў выкарыстаем некаторыя з іх з вершаў: «У дняпроўскіх хвалях»:

*Усе шляхі прыводзяць не да Рыма,
А да родных вербаў і бяроз.*

«Трагедыі не знікнуць пры Камуне...»:

*І, можа, шчасце менавіта ў гэтым,
Каб...
Не быць ніколі вербным херувімам...*

«Гусі-лебедзі»:

*Я з табою да крыві апошняй,
Мужны мой, адвечны мой народ.*

«Слова пра чалавечнасць»:

*Хто забыў сваіх продкаў – сябе губляе,
Хто забыў сваю мову – усё згубіў.*

«Чырвоны шар»:

Бо жанчыны панствуюць і ў мане,

А мужчыны і ў праўдзе – рабы.

«Аптымізм»:

*Наймічку таксама добра каля печкі цалаваць,
Калі лёс не шле царыцы, суджанай навек табе.*

«Мой век»:

*Мяне пахаваюць людзі,
Лепшыя за мяне.*

«Мова»:

*... І ведай: гіне ў пракляццях
І з дзярма навек не ўстае
Той, хто выплюнуў цыцку маці
Або злосна ўкусіў яе.*

«Рэчка Папараць»:

*Тых, хто носіць небасхіл у сэрцы,
Нельга ні уджаліць, ні забіць.*

«З альбома хтось крычаў»:

Маўчанне адзначным не бывае.

Але хопіць прыкладаў: незалежна ад таго, ці іх будзе на адзін, два, тры больш або менш, сутнасць не зменіцца. Паэтычная творчасць У. Караткевіча дае нам добрае сведчанне таму, да якіх вяршынь майстэрства можа падняцца паэт, спалучаючы асабістую манеру вершавання з творчым засваеннем гісторыі роднага народа, яго духоўнай культуры і культуры іншых краін. Менавіта ў такім выпадку ў паэтычных формах знаходзяць месца гіпербала, алегорыя, параўнанне, метафара, іншыя літаратурныя прыёмы, якія не толькі дазваляюць аўтару пазбегнуць манатоннасці і аднастайнасці рытмікі, але значна пашыраюць магчымасці паэзіі, узбагачаюць яе, надаюць ёй тую духоўную якасці, без якіх сапраўднае жыццё паэзіі ў часе і прасторы проста немагчыма.

Падсумоўваючы нашы разважанні аб паэтыцы У. Караткевіча, успомнім знакамітага савецкага літаратуразнаўца Д. Ліхачова, выказванне якога з поўнай высновай «расшыфроўвае» глыбінную сутнасць паэзіі (у дадзеным выпадку – і Караткевіча. – *А.Р.*). У сучасным свеце чалавеку «...ежчасна нужна помощь, поэтическое утешение, поэтическое преображение даже самых мелочных жизненных ситуаций, в которые он неожиданно попадает. Стихи заменяют ему молитвы, примеряют его с тем, с чем нужно примириться, и, как музыка, помогают ему действовать, когда это совершенно необходимо».

Раздзел шаснацаты

КАНЦЭПТАСФЕРА У. КАРАТКЕВІЧА

Адразу ж заўважым, што пры жыцці У. Караткевіча тэрмін «канцэпт» (ад лацінскага *conspicere*) у яго сучасным літаратурна-лінгвістычным і культуралагічным разуменні не існаваў. Ён прыйдзе ў мысленна-творчую дзейнасць дзесьці ў пачатку ХХІ ст. (хоць вядомы савецкі эстонскі літаратуразнаўца, філосаф і эстэтык Ю. Лотман карыстаўся ім і напрыканцы ХХ ст. – *A.P.*). Дык што ж такое «канцэпт»? На сённяшні дзень існуе звыш 50 суджэнняў (П. Жаўняровіч). Гэта і «ментальная адзінка», у якой спалучаны ў адзінае слова, паняцце «вобраз і сімвал», і «выснова для канцэптуальнай лексікі», і «сэнсаўтваральнае паняцце ў кагнітыўнай лінгвістыцы і лінгвакультуралогіі, дынамічнае функцыянальнае ўтварэнне, зменлівае і рухомае» і г.д.

У нашым разуменні катэгорыя «канцэптасфера» ў літаратурна-гісторыка-філасофскім прачытанні – гэта ўстойлівыя пласты інфармацыі, тая інавацыйная ідэя, якая, з аднаго боку, змяшчае ў сабе вызначальна-стваральны, глыбінны сэнс, напоўнена канкрэтным зместам і дазваляе ў пэўнай ступені зразумець сувязь лексічнага значэння слова як семантычнай адзінкі слоўнікавага запасу з асабістым (напрыклад, караткевічаўскімі неалагізмамі – «драмае», «прыўкрасная») і народным вопытам пісьменніка, яго выразнымі жыццесцвярджалымі, нацыянальна-духоўнымі ўстановамі. А з другога боку, канцэпты, сфакусіраваныя ў творах У. Караткевіча (лінгвістычнае прачытанне. – *A.P.*), надаюць тэксту безумоўную канкрэтнасць як вызначальныя паняцці для разумення моўнай культуры свету і канцэнтрацыі думкі чытача на знакавых паняццях роднай мовы, якая ў наш час усё шырэй і шырэй запаўняецца мовай Інтэрнэту.

У дачыненні да творчасці У. Караткевіча нашу ўвагу прыцягнула, перш за ўсё, падкрэсліванне ім нацыянальнай адметнасці і глыбока-патрыятычнага (літаратурна-гістарычнага і ў пэўным сэнсе сацыяльнага) погляду на менталітэт беларусаў, асаблівасці нацыянальнага светаразумення ў кантэксце славянскай культуры. Менавіта такі падыход, на наш погляд, дазваляе праз пісьменніцкія канцэпты лепш зразумець мастацкую цэласнасць і самакаштоўнасць яго жыццятворчасці як духоўнае засваенне ўрокаў гісторыі, з аднаго боку, з дыялектычным ўзаемадзеяннем жыццёвага вопыту пісьменніка з асэнсаваннем культурна-гістарычнага развіцця беларускага этнасу – з другога. І такая ўзаемасувязь была прадэманстравана У. Караткевічам ужо ў першай яго кнізе «Зямля пад белымі крыламі». (Мяркуем, менавіта з-за такога падыходу кніга аб Беларусі (хоць яе можна было лічыць дапаможнікам па краязнаўстве) выйшла ў беларускім друку аж... праз 6 гадоў пасля выдання яе ў Кіеве.)

Названая літаратурнымі крытыкамі своеасаблівай візітнай карткай Беларусі (дарэчы, кніга перакладзена на англійскую, нямецкую, украінскую, французскую мовы) – гэта даніна аўтарскай любові да роднай зямлі, яе гісторыі і мастацкай культуры, асвечаная арыгінальнай думкай і адметным поглядам У. Караткевіча на працэсы гістарычнага развіцця беларусаў і іх суседзяў. Не абыходзячы супярэчлівасці, пісьменнік аналізуе гісторыю і сучаснасць, этнаграфію і фальклор, літаратуру і мову, раслінны і жывёльны свет. Дапаўненне матэрыялу старажытнымі легендамі і паданнямі, казкамі і песнямі (у спалучэнні з мяккім беларускім гумарам) робіць кнігу прывабнай і чытабельнай (было б вельмі нядрэнна, калі б «Зямля пад белымі крыламі» стала даступнай для кожнага пачынаючага жыццё беларуса). «І я дужа хацеў бы, – зазначыў у прадмове да кнігі У. Караткевіч, – каб вы мне верылі, нават калі я стану вам расказваць самыя незвычайныя рэчы. Таму што жыццё багацейшае, чым мы яго ўяўляем. Жыццё часам бывае настолькі падобнае на казку, што нельга не ўскрыкнуць: “Ды не можа гэтага быць!”». У. Караткевіч не прыхільнік пісаць так, каб галоўным быў вонкавы бок займальнасці, тое, што ён абазначыў, як «не можа быць»; ён піша мастацкую гісторыю як займальную кнігу, у якой усё і «можа быць» і «можа не быць».

У кнізе мы знойдзем і характарыстыку беларускіх рэгіёнаў, і традыцыі роднай вёскі з апісаннем хатняга ўбранства (лава, стол, абразы, ручнікі і г.д.), вясковай ежы (хлеб пшанічны і хлеб чорны, праснакі і цацні, боршч і мачанка з грыбамі, мяса, рыба і ракі і інш.). Даволі іранічная заўвага пра апетыт беларуса: «Прадаў на рынку кабана, пайшоў закусіць. З’еў тры міскі капусты з боханам хлеба, сала хатняга з фунт. Тут купіў яшчэ тры порцыі смажанай каўбасы ды ўмяў. Пасля бульбы змамоніў міскі тры. Зноў баршчу міску ўбіў з булкай. А пасля, як успомніў, што брат у салдатах, то як завязала».

Выклікаюць цікавасць успаміны пісьменніцы Алены Васілевіч аб рабоце над гэтай працай з У. Караткевічам: «З характэрным яго пярэраблезіянскім размахам Караткевіч – у самай першай рэдакцыі “Зямлі пад белымі крыламі” – маляваў побыт беларусаў такімі нясцерпна буйнымі фарбамі, што, збоку зірнуўшы на такое піраванне жыцця (а ўпершыню “Зямля пад белымі крыламі” выйшла на Украіне, у нас яна ішла ўжо як бы аўтарскім самаперакладам з украінскае мовы), кожны сказаў бы: “А чорт іх не браў, гэтых беларусаў, як цары, жылі, елі сала з салам і спалі на саломе)”... На самай жа справе хто з нас, людзей яшчэ старэйшага пакалення, не памятае, не ведае, як раскашаваў “пан сахі і кассы”. Хлеба да новага ўраджаю мала ў каго хапала, не тое каб выстаўляць на святочныя сталы, на якіх трыццаць абавязкова традыцыйных беларускіх страў... Каб гайсаць па паляваннях ды фарсова прытупваць бліскучымі чаравічкамі ды храмавымі – у гармонік – ботамі “лявоніху”... была, была, вядома, і людская здатнасць, і непадробная весялосць, і, як прысак, іскрысты гумар... Але быў, быў і пэўны “перакос” у маючай быць кнізе... І перш за ўсё ад вялікіх пачуццяў, што

перапаўнялі аўтара, ад нястрымнай, натхнёнай сілы ў руцэ, якая вадзіла маляўнічым пэндзлем...

Патрабавалася, была відавочная неабходнасць «ураўнаважыць» кнігу рэалістычнай (і гістарычнай!) аўтарскай развагай. І аказалася гэта – напачатку – вельмі няпроста...

– Хто гэта будзе мяне вучыць?.. Мяне – чытаюць!

Патрабаваўся “трацейскі суд”. І аўтара “вучыў” лепшы яго друг, сябра (і наш – рэдакцыйны вельмі паважаны аўтар і дарадца). Яны – упоравень – абое – стаялі і па сваіх энцыклапедычных ведах, і па сваёй літаратурнай вазе... Бескампрамісную (“Платон, ты мой сябра, але ісціна...”), аднолькава патрабавальную і добразычлівую рэцэнзію для рэдакцыі друг У. Караткевіча напісаў, здаецца, на трынаццаці старонках... Я запрасіла па тэлефоне Уладзіміра Сямёнавіча прыйсці пазнаёміцца з рэцэнзіяй.

Ён прыйшоў вельмі хутка. Стрымана павітаўся. Распрануўся, павесіў паліто і сеў у самым зацішлівым закутку... Караткевіч чытаў засяроджана, доўга, сціснуўшы вусны і сурова звёўшы бровы. А калі скончыў, узняўся і неяк як бы пазяхнуў: “Рэцэнзент – дурань! Ён нічога не зразумеў...” Згарнуў рэцэнзію, паклаў у кішэню і, цырымонна пакланіўшыся агульным паклонам усім, хто сядзеў у пакоі, выйшаў.

...Раней як праз тыдзень прынёс ён у рэдакцыю рукапіс “Зямлі пад белымі крыламі”. Чысты, нанова перадрукаваны. Пасля дапрацоўкі – па рэцэнзіі Друга. Ніводную нязгоду не толькі па зместу, а нават па стылю, па сінтаксісу, ніводнай “косачкі” не пакінуў ён без увагі. І павагі – да ўвагі Друга...

І кніга – на гонар аўтара, ...а можа, найгалоўней, на гонар нашай беларускай зямлі і літаратуры таксама – высокая і шырока ўзмахнула сваімі белымі крыламі! Далёка і за межамі яе таксама».

Пісьменнік быў упэўнены і неаднаразова сцвярджаў, што падмуркам для беларускай нацыі выступаюць «СЛОВЫ» (Еўфрасіння Полацкая, Кірыл Тураўскі) і «СПРАВЫ» (Ф. Скарына, К. Лышчынскі, Каспар Бекеш былі матэрыялістамі, не маючы аб гэтым паняцці ніякага разумення). А яшчэ ў першаасветнікаў, якія «раслі» са свайго народа і «ляпілі» свой народ, каб потым, пасля сацыяльнай затрымкі, нарадзілася беларуская нацыя. Былі ж таксама К. Каліноўскі, Ф. Багушэвіч, Я. Купала, С. Палуян, М. Багдановіч...

Калі звярнуцца да думкі вядомага літаратурнага крытыка Я. Гарадніцкага, такая затрымка будзе зусім зразумелай. Для пачынаючага пісьменніка (як гэта належыць моцнаму пачынальніку) вельмі прыцягальнай (хоць спачатку і для яго самога – туманнай!) аказалася ідэя (амаль па Ф. Ніцшэ), «адаваць прыярытэт пытанням, якія ... ніхто не асмельваецца ставіць, патрэбна мужнасць, каб пераступіць межы раней недатыкальнага, забароненага, неабходна прадвызначальнасць да таго, каб існаваць (у лабірынце) і патрэбна “новае сумленне” каб раскуць ісціны, раней невымоўныя».

І тлумачэнне самога У. Караткевіча з аўтарскага адступлення ў рамане «Каласы пад сярпом тваім». «Я пачаў гэтую кнігу два гады назад... За спіной былі дваццаць год жыцця ёю... Былі ўспаміны людзей, кнігі зачытаныя і кнігі, да якіх на працягу амаль стагоддзяў не дакраналіся нічыя рукі, акрамя маёй. Я трымаў у руках халодную сталь інсургенцкіх кордаў і канфігурацыі расстрэлаў, якія, здавалася, сачыліся крывёю...

...гэта была нібы замураваная частка памяці цэлай эпохі. І мне здавалася, што на кожнай вокладцы – варта толькі ўгледзецца – напісана: “Хто згубіў сваю памяць – згубіў ўсё...” (выдзелена намі. – *А.Р.*).

Хаця У. Караткевіч і разважаў некалькі касмапалітычна («Без гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма без пачуццяў гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць, непрыходзячая, сталая, вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва, і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цану і ў дрэнным, і ў вялікім» (А. Лойка), але з ім нельга не пагадзіцца. З разуменнем агромністага духоўнага багацця, якім валодала беларуская нацыя, ён звяртаючыся да «ключавых эпох» і прыйшоў не толькі ў літаратуру, але і ў цэласную нацыянальную мастацкую культуру. Прыйшоў для таго, каб праз асэнсаванне «гаротна-гістарычнай тэмы ў беларускай літаратуры» (В. Гардзей) зразумець, асэнсаваць і данесці ў літаратурнай форме да сучаснага чытача (няхай і ў рэканструяваным выглядзе) разуменне таго, дзе і ў чым заключаюцца вытокі нацыянальнай самасвядомасці, нацыянальнага характару, наогул уражальнай карціны культурнага быцця беларусаў. У сімвалічна-алегарычным плане – гісторыя народа для У. Караткевіча – гэта тое «Дрэва вечнасці», якое не магло на працягу ўсяго гістарычнага шляху існаваць без каранёў, а тым больш не падзяліцца сваімі «векавымі пладамі» з сучаснікам. Прычым у літаратурнай рэстаўрацыі гісторыі творы аб «свой мінуўшчыне» знаходзілі сваё вырашэнне ў самых розных жанрах – верш, балада, апо-весць, раман, драма (трагедыя), эсэ.

На наш погляд, сваё ўласна караткевічаўскае разуменне адносін паміж літаратурнай творчасцю і гістарычнай навукай – тое, што даследчыкі яго творчасці вызначаюць, як гістарызм Караткевіча – выклаў у вострапубліцыстычным нарысе «Некаторыя тлумачэнні наконт рэцэнзій Васіля Іванавіча Мялешкі на маю п’есу “Званы Віцебска”»*, які, на вялікі жаль, пры жыцці пісьменніка чамусьці не друкаваўся**.

Звернемся да зыходнай пазіцыі У. Караткевіча. Аб’ектыўна адзначаючы, што доктар гістарычных навук В.І. Мялешка разглядаў «Званы Віцебска» як «дакладны, скрупулёзны і добрасумленны гісторык» (пад-

* Дарэчы, «Званы Віцебска» – гэта апошняя назва твора. Былі і такія назвы – «Набатныя званы Віцебска», «Набат», «Набат над Дзвіной».

** Чытачы ўпершыню пазнаёміліся з нарысам: Караткевіч, У. Збор твораў: у 25 т. / У. Караткевіч. – Мінск, 2016. – Т. 14. – С. 283–292.

крэслена У. Караткевічам. – *A.P.*), але – вось яна квінтэсэнцыя У. Караткевіча: «Так падыходзіць да мастацкага твора нельга. Таму што мастак падыходзіць да гісторыі, як мастак, а не як гісторык» (падкрэслена намі. – *A.P.*). І таму гісторыкам, якія не разумеюць, што такое літаратура, кнігі на рэцэнзіі даваць нельга».

У невялікім, на некалькі старонак, нарысе У. Караткевіч прапаноўвае чытачам і спецыялістам сваё бачанне дыялектыкі ўзаемаадносін літаратуры і гісторыі.

Аб чым ідзе размова? Па-першае, у адрозненне ад гістарычнага даследавання з канкрэтнымі падзеямі і фактамі літаратурны твор – гэта «творимая легенда» аб гэтых падзеях і фактах. Да прыкладу, легенда пра Ціля Уленшпігеля Шарля дэ Кастэра, хоць і «поўнасьцю выдуманая», дае карціну Нідэрландскай рэвалюцыі «куды больш праўдзівую, чым працы гісторыкаў аб гэтай рэвалюцыі». Па-другое, вучоны, які піша працу па гісторыі аб віцебскім паўстанні 1623 года або крычаўскім паўстанні Васіля Вашчылы (1741–1744), нават не павінен, а мае права верыць радзівілаўскім паперам – зразумела – гэта сухая тэорыя, якая разлічана галоўным чынам, на «ratio». Безумоўна, без пасціжэння ўсёй жорсткасці сацыяльнага, нацыянальнага і рэлігійнага прыгнёту нашых продкаў, паўнаўартаснага ведання гісторыі беларусаў не атрымаецца. Але ж і ў Віцебску, і ў Крычаве (мы вядзем размову пра творы менавіта У. Караткевіча) былі людзі, якія, нават разумеючы будучае паражэнне ў барацьбе, не маглі і не хацелі заставацца «статыстамі» часу. Данесці да сучасніка праўду аб іх, аб матывацы дзеянняў, псіхалогіі, руху характараў, нарэшце, чалавечай годнасці, адной гісторыі мала. Тут патрэбна літаратура з яе ўласнымі правіламі, няхай часта падмацоўваемымі пісьменніцкімі легендамі. Толькі тады гістарычныя факты стануць сродкам уздзеяння «на псіхіку, душу, сэрца сучасных (падкрэслена У. Караткевічам. – *A.P.*) людзей». Чытаем і пагаджаемся з У. Караткевічам: «Ніхто не мае права падняць руку на пісьменніцкае права на домysel. Праўдзівы домysel. Заснаваны на сапраўдным разуменні падзей гісторыі і таму часам больш праўдзівы, чым сама “праўда”. Прыкладаў, пацвярджаючых такую думку і ў беларускай, і ў рускай, і ў літаратуры іншых народаў, не пералічыш». Патрэбна – і гэта, на наш погляд, асабліва важна – пісьменніку, менш за ўсё, патрэбна «падганяць» сваю думку пад падрыхтаваныя гістарычныя тэорыі. Успомнім лёс захапляльнага для таго часу рамана савецкага пісьменніка С. Бабаеўскага «Кавалер залатой зоркі»! А «Векапомныя дні» М. Лынькова! Пісьменнік больш за дзесяць гадоў «вымываў» з рамана кан’юнктурныя «знаходкі». Праўда, У. Караткевіч пра гэта не пісаў. Але ў якасці прыклада ён назваў «Князя Серебряного» А.К. Талстога, які «перанёс на вякі слова “апрычнік” у мову народа як сінонім палача і прахвоста».

Не пагадзіўся пісьменнік і з прапановамі В.І. Мялешкі аб насычэнні літаратурнага твора паняццямі і меркаваннямі тыпу «социальный гнет», «стремление государственного класса Речи Посполитой», «влияние право-

славной церкви» і інш. Прытрымліванне пісьменнікам такіх «парад», безумоўна, прывяло б да «пагібелі» твора. А таму і ішлі доўга і паспяхова «Званы Віцебска» У. Караткевіча (у пастаноўцы Валерыя Мазынскага) на сцэне акадэмічнага тэатра імя Я. Коласа ў Віцебску. Тэатральная гісторыя сведчыць, што «віцебскія званы» гулка гучалі на гастролях віцебскага тэатра.

Такім вось нам убачылася літаратурнае асэнсаванне гісторыі (гістарызм) У. Караткевічам. І не толькі тэарэтычныя меркаванні, але і іх практычнае ўвасабленне ў яго літаратурных творах.

Спашлёмся на вядомага літаратуразнаўца Д. Бугаёва, які, разважаючы пра шуканні У. Караткевіча ў змесце гісторыі ў адпаведнасці з задумай і ідэяй твора, адзначыў, што агульны дух той ці іншай гістарычнай эпохі пісьменнік «увогуле захоўваў, але ў рамантычным абліччы і ў той меры, якая не прырэчыла ягонай устаноўцы на выпрацоўку ў новых пакаленняў цікавасці, павагі і любасці да беларускай мінуўшчыны». А мы ўдакладнім: яшчэ і для таго, каб жыццё нашых далёкіх продкаў у «свой мінуўшчыне» (жыццё, побыт, міжчалавечыя адносіны, культура) набывала канкрэтнае значэнне ўжо для беларусаў XXI стагоддзя. І не толькі захоўваў, але і пры неабходнасці дапаўняў, як, напрыклад, з «дзядзькаваннем» Алеся Загорскага ў рамане «Каласы пад сярпом тваім», калі яно было перанесена з адной эпохі ў другую.

Творы У. Караткевіча пра час і пра сябе, пра ўласны лёс і лёс беларусаў у канцэптуальным іх асэнсаванні дазваляюць і сучаснаму чытачу асэнсаваць важнасць зліцця асабістага з грамадскім, нацыянальнага з інтэрнацыянальным (прыкладна так, як па Караткевічу суадносіцца «падмурак» і «стыль» у архітэктуры – нельга па падмурку вызначыць архітэктурны стыль, але ж без падмурка не зафіксуецца аніякі архітэктурны стыль) у адзіны магістральны накірунак творчасці, на якім адасобленыя ад пісьменніка творы становяцца «перманентным аб'ектам» (В. Падстаўленка), фактам прасторава-часовага існавання, незалежным ад яго самога. Ці як заўважыў П. Жаўняровіч, «знаходзяць сабе суразмоўцу праз дзясяткі і сотні гадоў».

Такая адасобленасць існавання караткевічаўскай спадчыны зусім зразумелая. У кола асноўных канцэптаў пісьменніка ўваходзяць як тыя, што маюць уласна-асабістую (гістарызм), так і сацыяльна-значную і этнаграфічна-міфалагічную (зямля, маці, дом, хлеб, праўда, вечнасць, вера і інш.) сэнсавую напоўненасць. Менавіта яны выразна дэманструюць сучаснаму чытачу закончанасць і стройнасць сістэмы (у пабудове У. Караткевіча. – *А.Р.*) поглядаў на чалавека і грамадства, увасобленай пераважна не ў агульных сцвярджэннях, а ў канкрэтных мастацкіх вобразах, вызначаных праз сацыяльныя (нацыя, дзяржава), духоўныя (псіхалагічныя, маральна-этычныя) ідэалы. І пісьменнік адрасаваў іх не «трэцяму пакаленню» К. Чорнага, не «людзям на балоце» І. Мележа, не тым мёртвым, «каму не баліць», В. Быкава, а праз органы дзяржаўнага кіравання, педагогаў, інтэлігенцыю з яго тагачаснага будучым пакаленням, якім, на наш, погляд, зусім не пашкодзіць бачыць у сваіх

справах арганічны працяг працы, жыцця і дзейнасці далёкіх продкаў. З другога боку, так раскрываюцца адметнасць яго таленту, складанасць працэса выпрацоўкі ўласнага светапогляду, яго роля ў сучаснай беларускай літаратуры. Каб такі падыход да ацэнкі канцэптуальнасці У. Караткевіча быў больш выразным і зразумелым для чытача, успомнім два яго аснова-творчыя прынцыпы.

Першы: «Будучы філолагам, нельга не быць гісторыкам... Гісторыя – метада мыслення чалавека. Ён і дае магчымасць роздуму над мінулым, сучаснасцю і будучым, бо гісторыя мадэлюе грамадскія працэсы». А «кожны гістарычны сюжэт – гэта адкрытая размова з чытачом. А дзе яшчэ можна паказаць так поўна чалавека, што стаіць перад выбарам, кім яму быць. Калі не на фоне гісторыі».

Прыкладна так разважаў і Віктар Каліноўскі – адзін з герояў рамана «Каласы пад сярпом тваім»: «Вось так... Паэты, калі яны сапраўдныя паэты, таксама гісторыкі. І не могуць быць іншымі. Гісторыкі думкі, гісторыкі праўды. І таму ў гісторыкаў страляюць часцей, чым, скажам, у членаў сената». І дадаў: «Гісторыя... Мне здаецца, супраць яе больш за ўсё лямантуюць тыя, каму нявыгодна, каб людзі разабраліся ў сённяшнім дні».

І другі: «Цераз сваё да агульнага. Толькі цераз сваё. Іншага шляху большасць нашых (літаратараў. – *A.P.*) не разумее, а калі разумее, то не прымае». І толькі пры такім падыходзе выкрышталізуецца тое, што, па У. Караткевічу, і складае ў мастацтве спецыфічны, тыпова беларускі шлях – еднасць (адзінага ў трох асобах) нацыянальнага, інтэрнацыянальнага і індывідуальнага. Пісьменнік разумее, што для замацавання такой філасофскай інтэнцыі трэба было шукаць свой шлях, свае ўласныя вызначэнні. І ён знайшоў яго ў літаратурна-мастацкім спасціжэнні векавых пошукаў і знаходак у духоўнасці народа, яго багатай этнаграфічна-фальклорна-міфалагічнай спадчыне, у рэшце рэшт, у вызначальнай трыядзе – «народ–час–прастора», ці як філасофстваваў А. Лойка: «... гэта яго вялікасць Час, яе вялікасць Прастора, ён чалавек усезямных Часу і Прасторы, космасу Добра і Зла». Можна сцвярджаць, што ў сучасным разуменні канцэпт У. Караткевіча – гэта, з аднаго боку, неабходны элемент светапогляду пісьменніка, яго імкнення адрадыць гісторыю беларускага народа, а з другога – шлях да спасціжэння мастацкага свету яго гістарычных твораў са шматлікімі рэальна дзейнічаўшымі гістарычнымі асобамі. У першую чаргу дзякуючы караткевічаўскай паэтызацыі гісторыі мінулых эпох, жыццё нашых продкаў набывала канкрэтныя абрысы і ўспрымалася ў агульна-славянскім свеце не толькі гаротным, бязрадасным, нават трагічным, але і светлым, велічным, узвышана-рамантычным. І таму як рамантык ён імкнуўся занітаваць экстраардынарнасць. Этнаграфічны кантэкст у яго творах пасвойму экзатычны, незвычайны, але менавіта ў ім бруіцца крыніца нацыянальнай самасвядомасці. Нельга не пагадзіцца з доктарам філалагічных навук, прафесарам В. Бароўкай, якая ўбачыла ў этнаграфізме У. Караткевіча

грунтоўныя рэаліі. У аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» – гэта існаванне ў беларусаў асобай пароды коней, старадаўніх страў і танцаў; у рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» – расповед пра быт беларускага сярэдневяковага горада; у «Каласах пад сярпом тваім» – малюнак з побыту ўсіх сацыяльных пластоў беларускага грамадства XIX ст.

Не будзе, на наш погляд, памылкі, калі, не пярэчачы В. Бароўцы, выкажамся, што вельмі паказальным ў гістарычным мысленні У. Караткевіча быў яго баладны цыкл з 18 твораў, якія пісаліся з 1952 па 1984 год. Гэта ўражальнае прасторава-часовае палатно, на якім яскрава «свеціцца» з аўтарскім асэнсаваннем пачуццё з глыбінёй думкі. Чытач знойдзе «Невядомага, Першага», архангелаў, «смяротнікаў» і «чалавека, які змагаўся са смерцю», арганаўтаў і «сто гарэзаў-свістуноў», пазнаёміцца з сынамі Пітакоса, змагаром з прыгнятальнікамі Гаркушай і легендарным князем Вячкай, Ваўкалакам і інш.

«...бязмерная тая бяда была, у пэўным сэнсе, карыснай для беларускай літаратуры», «...мукі людскія, нечалавечыя мукі беларускія пацвердзілі нашу літаратуру, пазбавілі яе барабаннага бою, нарадзілі высакароддзе, ... супакутванне кожнай асобе... і сапраўдны патрыятызм». «...сапраўды някідкі, часам горкі, але прасветлены аптымізмам», «застанемся ў жывых або загінем, але выжывуць, неадменна выжывуць. Людзі, усе сапраўдныя Людзі, выжывеш ты». А далей – яшчэ больш канкрэтна: «...Наогул, беларусы ў лепшай (у пераважнай па сваёй велічыні) частцы» добра разумелі, «што за будучы агульны стол трэба прынесці як мага больш свайго, каб быць роўнымі з усімі, каб цябе паважалі і хвалілі, як руплівага гаспадара». Сцвярджаючы прыярытэт свайго ўласнага, сваёй гісторыі, пісьменнік быў далёкі ад самаізаляцыі, хоць нельга адмаўляць і тое, што ён часта выступаў як творца вобразаў уласнага «Я» і нават станавіўся амаль што галоўнай дзеючай асобай. Ён добра разумеў, што нацыянальныя, самабытныя, унікальна-культурныя і мастацкія здабыткі могуць зазьяць новымі фарбамі і зрабіцца па-сапраўднаму значнымі для свайго народа толькі праз прызму глабальнага, сусветнага і сцвярджэння ў такім вымярэнні гістарычна-праўдзівага жыцця беларусаў, іх нацыянальна-мастацкай самабытнасці.

Так нарадзілася ядро канцэпта «гістарызм» з яго галоўным героем у якасці чалавека гістарычнага са шматпланавасцю сацыяльнага, нацыянальнага, рэлігійнага і філасофска-эстэтычнага народнага быцця. У пэўным сэнсе – гэта канструяванне У. Караткевічам беларускага гістарычнага кантынуума (мастацкае афармленне нацыянальнага гістарычнага развіцця), імкненне перадаць асноўныя асацыятыўныя сувязі, характэрныя для нацыянальнай мастацкай культуры. І гэта імкненне ён рэалізаваў у канцэптах гістарызма казачна-легендарнага, баладна-вершаванага, праявічнага (як у малых, так і ў буйных формах), драматургічнага, сцэнарнага.

Гэта і ёсць тая інтэграваная існасць, якую можна лакалізаваць у часе і прасторы, зразумець караткевічаўскія ўзаемаадносіны паміж літаратурай

і гісторыяй і абмежаваць гэтыя ўзаемаадносінны рамкамі шматпланавай літаратурнай творчасці. (Дарэчы, канцэптасфера У. Караткевіча «рассыпана» па ўсіх яго творах, хоць і праяўляецца ў іх па-рознаму – аўтабіяграфізм, этнаграфія, прырода і г.д.).

І У. Караткевічу, на наш погляд, такая лакалізацыя ўдалася. Ён у першым, дастаткова буйным, праявітым творы – апавесці «Предысторія» прывёў чытача ад часоў дагістарычных («...много-много столетий назад в неведомой далекой стране» (першы раздзел), дзеянне ў той да самай краіне Бранібор праз некалькі стагоддзяў пазней (другі раздзел) і трэці раздзел «Каля сценкі» – зусім нечаканы: апавядаецца пра расстрэл царскімі карнікамі паўстанцаў К. Каліноўскага 1863 года і менавіта іх камандзіра Грыневіча) праз сіваю «мінуўшчыну» аж у XIX стагоддзе. А колькі народных вобразаў змагароў адноўлены пісьменнікам для абагачэння нашых ведаў аб іх змаганні з захопнікамі і прыгнятальнікамі «разных мастей» за свабоду, незалежнасць, добрапрыстойнасць беларусаў, каб пакупалаўскаму – «людзьмі звацца». Літаратурна-гістарычная летапісанне атрымалася. Атрымалася таму, што ўсё сваё творчае жыццё ён падпарадкаваў рэалізацыі звышзадумы – даказаць беларусам, што яны такія ж, «як і іншыя народы», што яны маюць «права на гістарычнае быццё», бо маюць «сваю “нармальную” і багатую гісторыю». Сам пісьменнік быў упэўнены ў тым, што на гістарычных сюжэтах ён стварае «сваю матрыцу будучага». Атрымалася яшчэ і таму, што, як па А. Дзюма, усе свае ўражальныя карціны У. Караткевіч «павесіў» на «гістарычны цвік» Беларусі. Пісьменнік выказаўся аднойчы (а потым – часта любіў паўтараць): «Калі ты ў пэўнай сітуацыі калісьці зрабіў так, а не інакш, то і праз сто, тысячу гадоў, у падобных абставінах, зробіш у нечым падобны ўчынак. Кожны гістарычны сюжэт – гэта адкрытая размова з сучаснікам». Як нам падалося, на працягу ўсёй дзейнасці пісьменнік імкнуўся, каб яго «жывыя веды» (сучасныя канцэпты) былі скіраваны не толькі на ўздзеянне, але і на запамінанне. І самае галоўнае, лічыў У. Караткевіч, не зашывацца «ў свае маленькія “версалі”», а памятаць, што ёсць «прыўкрасная» Беларусь, родная Бацькаўшчына, і рабіць усё для таго, каб аб гэтым памяталі не толькі самі «беларусікі», але і ведалі пра іх у Вялікім Свеце.

*... Хай сонца жыве,
Хай гіне туман...
Бо як без беларусаў
мая Беларусь,
Так Арменія без армян.*

Або:

*Сто тысяч год няхай шумяць палі,
Сто тысяч год няхай вакол гудуць дубравы,
Пакуль ёсць беларусы на зямлі.*

Да месца будзе адзначыць, што сваім гістарызмам У. Караткевіч, у пэўным сэнсе, ідэалагічна аспрэчваў А. Міцкевіча, які «...дарэмна рабіў з нас (беларусаў. – *А.Р.*) адных няшчасненькіх, бо ўсе народы» і «ўсе гісторыі народаў былі гісторыяй прыгнёту і большай ці меншай галечы».

І для такога аспрэчвання ў пісьменніка, на наш погляд, былі пэўныя захады. І першы за ўсё вобраз беларуса, які зафіксаваў А. Грузінскі – адзін з аўтараў кнігі «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества». Чытаем у А. Грузінскага: «Ходячие представления о типе белорусского крестьянина рисуют его неказистым... тщедушным и придавленным тяжелой жизнью в болотистом бедном крае... Я увидел белоруса крепкого сложения, хотя и худощавым... Но, главное, я не заметил и следа униженности, забитости. Манера держать себя и говорить действительно отличается от великорусской своей медлительностью, сдержанностью, но в ней виделась скорее степенная важность, я бы сказал, задумчивость, не лишенная достоинства».

Пры гэтым асацыятыўныя вобразы пісьменніка, часта заснаваныя на «суднясенні, здавалася б, нестыкоўных, несыходных вобразаў, уражанняў, асацыяцый», робяць на самай справе літаратурна-гістарычны твор гісторыі не толькі больш цэласным, але і эмацыянальна-ўздзейнічаючым, а значыць, і больш займальным і запамінальным. (Успомнім С. Эйзенштейна: «Займальнасць – самы моцны дзеючы сродак». – *А.Р.*) Таму і творы гэтыя – і тут няма пераўвелічэння – аказаліся такімі ж сістэмаўтваральнымі, як і творы У. Шэкспіра, Ч. Дзікенса і Агаты Крысці для англічан, В. Гюго, А. Дзюма – для французаў, творы І.-В. Гётэ для немцаў або Л. Талстога і Ф. Дастаеўскага для расіян.

Цікавае меркаванне, на наш погляд, аб гістарызме У. Караткевіча выказала паэтэса Д. Бічэль. У сваім расповедзе «Як Уладзімір Караткевіч прызямліўся ў Гародні» яна адзначала, што пісьменнік прыдумаў гісторыю, у якой вырашыў пераблытаць час, «апавядаць пра сучаснасць і будучыню ў мінулым часе».

Пісьменнік жа быццам адчуваў такія меркаванні. Яшчэ ў 1956 г. у пісьме да Максіма Танка ён адзначаў: «Дзеці дрэнна ведаюць гісторыю. А мне б вельмі хацелася, каб людзі раптам адкрылі мора паэзіі ў беларускай гісторыі (падкрэслена намі. – *А.Р.*), як калісьці адкрылі ў шатландскай». І на працягу ўсяго свайго творчага шляху У. Караткевіч вёў не толькі ў гістарычнай, але і фальклорна-міфалагічнай прасторы пошук падзей, гісторый і асоб (і не толькі станоўчых, але і такіх, як прадажніцтва, здрада народу, а іх у нашай гісторыі было дастаткова), якія ткалі яго гістарычнае палатно, пазбягаючы спрошчаных павярхоўных ацэнак. Ён быў перакананы ў тым, што, толькі працуючы са сваім нацыянальным матэрыялам, можна ў кожным з відаў і жанраў ствараць эмацыяна насычаныя творы, абуджаючыя ў людзей любоў да роднай зямлі, да Бацькаўшчыны, мацярынства, маральнай чысціні, самаахвярнасці: «Калі ты не складаеш такой песні ў гонар Радзімы і волі, вайны і любові – шэлег табе цана». (Праўда, некаторыя сучас-

ныя даследчыкі, напрыклад, П. Банцэвіч, сцвярджаюць, што вырашыць такую задачу маглі толькі арыстакраты, якія адны і бачылі сваю перавагу «над плябейскасцю» і толькі «іх духоўны свет выхоўвае, вучыць сучаснікаў, раскрывае сэнс чалавечай экзістэнцыі». Цікава!!! Ці не праўда? А як жа тады быць з адносінамі У. Караткевіча да такіх, далёка не арыстакратычных асоб, як Ф. Скарына, віцебскія і крычаўскія паўстанцы, Ф. Багушэвіч, М. Багдановіч, Я. Купала..? Зразумела, кожны мае сваю думку. Але ж «рамантычная ідэалізацыя» (Д. Бугаёў), як і ўсякае перабольшанне (успомнім А. Мальдзіса, які (лепш чым хто ведаў свайго сябра) зусім справядліва разважаў аб празмерным узвалічванні ім ролі шляхты ў жыцці беларускага грамадства ў другой палове XIX стагоддзя) павінна мець пэўную меру...

А вось і думка самога пісьменніка: «...разумеце, усё, што вы ў гэтай кнізе («Каласы пад сярпом тваім». – А.Р.) прачыталі, не зважаючы на ўсе наезды, байкі, аблогі, дуэлі, нават забойства, – было ідыліяй, «саянкай», як казалі продкі. Зараз пачынаецца нешта сур'ёзнае. Пачынаюцца мукі, пакуты асобных, дарагіх мне людзей, і народа, грамады, яшчэ больш мне дарагой (падкрэслена намі. – А.Р.), таму што я – кроў з крыві яе».

І зноў жа аб караткевічаўскім гістарызме.

Хай чытач даруе за велікаватую цытату, але менавіта яна, на наш погляд, вельмі пераканаўча раскрывае грунтоўнасць творчай пазіцыі У. Караткевіча:

«Перш за ўсё эпоха. Якой яна павінна быць.

1) Эпохай з віруючым жыццём, эпохай, калі народу трэба было ўсе сілы пакласці, каб выратаваць жыццё і сумленне і права дыхаць, калі смяротная пагроза навісла над краем, калі народ стаяў перад рэальнай і грознай небяспекай гвалтоўнай асіміляцыі. Гэта патрэбна для выяўлення характару героя («Блажен, кто посетил сей мир в его минуты роковые»).

Наша эпоха таму сама сабой адпадае, дый занадта складанае яе жыццё, каб адзін чалавек выразіў яго.

2) Эпоха, як бачым, павінна быць трагічнай, каб чытач сказаў: «Вялікія людзі цёмнага веку. Загінулі, але я веру ў будучае такога народа».

3) Але чымсьці светлым яе гэты век таксама павінен вызначацца.

4) Герой павінен быць як мага больш поўным выразнікам волі народа (хоць можа быць асобай выгаднай, нават фальклорнай), вялікім у сваёй кроўнай блізкасці да яго. «Лепшым з роўных».

5) Ён, вядома, не пан. Паколькі справа пойдзе і пра тое, якую ролю адыгрывае мастацтва ў жыцці народа, лепш было б, каб ён быў чалавекам мастацтва. Гэта будзе ўвасабленне духу народнага.

6) Намячаючы шляхі ўзнікнення будучага эпасу, трэба заўважыць, што поруч з героем духу звычайна крочыць яго антыпод і паплечнік. Напэўна, і тут так будзе, і гэты чалавек будзе ўвасабляць волю народа, яго лірычны склад розуму. Але гэта не будзе Санча, бо й галоўны герой не будзе Дон-Кіхотам, бо Санча – гэта чэрава, а ён будзе мускуламі.

7) Вы потым з ходу маіх думак зразумеце, чаму яны – асноўныя носьбіты ідэі – павінны быць жыхарамі места, дзе тады групавалася жыццё краіны.

8) Герой павінен быць не толькі гераічным, захапляючым, тыповым, але павінен таксама мець ужо некаторую літаратурную традыцыю, яго павінны ведаць усе.

Якая ж эпоха, які існуючы герой адпавядаюць усяму вышэйнапісанаму?

Першае, адносна эпохі. Гэта не сівая старажытнасць, калі нацыя яшчэ не склалася, і не Грунвальд, калі славянства перамагло. Застаецца адзіная эпоха: прыход уніі, менавіта пачатак яе.

Спачатку ў Фларэнцыі прыраўнялі католікаў да праваслаўных, а потым пачалося:

1533 – Нясвіж пераходзіць у рукі Міколы Радзівіла Барадатага. Сын яго яшчэ не вельмі даваў рабіць розныя дурніцы.

1565 – памірае Мікола Радзівіл Чорны, апошні вораг уніі. Народу здрадзілі.

1569 – Люблінская унія. Пратасевіч выпісаў езуітаў, украінскія землі адышлі да Польшчы, Літва палітычна памірае. Бацька героя мог бачыць, як хрысцілі апошніх ятвягаў пад Скідалем, як ашуканыя людзі на сваю галаву разбілі Абаленскага на Іванскіх палях пад Улай.

Сумны летапіс!

Полацк аддалі езуітам – і пачалося. Дапамогі чакаць было няма ад каго: Баторый аблажыў Пскоў.

Потым чорнай памяці Жыгімонт III, Лівонская вайна, налёт Мацюшкі Гультая на Магілёў (1-я ластаўка), змова нацыяналістычнага панства на чале з Забржатоўскім, да якой спачатку прыстаў быў і народ (мог і герой).

Потым унія ў Брэсце, потым “названы” Дзмітрый уступае ў Маскву і з ганьбаю ўцякае стуль.

Паўстае Магілёў і віруе чатыры гады. І зноў разгром, і сябра героя можа загінуць тут. І зноў бадзянні, і нарэшце можа наступіць загібель у агні палаючага Турава, які душыў у 1649 г. Януш Радзівіл.

Рамкі жыцця прыблізна 1565–1649, 84 гады цікавых здарэнняў. Для людзей нестарэючых – глупства.

Што ж, скажаце Вы, можна тут знайсці светлага?

Можна.

Эпоха, нягледзячы на яе трагізм, гераічная, багатая мужнасцю і верай. Але не гэта самае галоўнае.

Галоўнае тое, што гэта эпоха – эпоха Рэнэсансу на Беларусі.

І каб за такой, хай і далёкай, эпохай адчуваўся “сённяшні дзень”, у якім кожны чытач, добры сэрцам, разумны, сумленны, гуманны, любіць

сваю Айчыну (можа вобраз і некалькі заідэалізаваны!) і ў рэшце рэшт (хай не сёння і не заўтра) стане такім».

У кантэксте нашых разважанняў цікавым падаецца пункт гледжання В. Бароўкі. Аналізуючы рэдка цытуемы верш «Прыватная гісторыя», яна выказала слушныя думкі пра падыход У. Караткевіча да спецыфікі захавання памяці аб мінулым, аб праўдзе і падманах у прыватных меркаваннях людзей наконт рэальных гістарычных асоб і падзей, якія нярэдка цяжка пацвердзіць або абвергнуць дакументамі. Паводле пісьменніка, прыватная гісторыя, на вялікі жаль, асуджана на «сціплы пакой забыцця». «Гіне праўда прыватнай гісторыі/ У пляткарах на языках./ І паколькі ідзе непрыкаянай/ І паколькі ў хлусні – сто ног/ Выглядае нязломны – Каінам/ Дантэ – бабнікам, Юдам – Пан Бог/ І за Шэйлака – ідзе бяссрэбнік/ “Прадае” Багушэвіч пяро,/ І хаваюць “мільёны” пад дрэб’ем/ Стратасцерпцы за бедны народ». Прыватныя, але праўдзівыя звесткі пра падзеі і асоб мінулага, паводле У. Караткевіча, вартыя пашаны: «Абяздоленая, абясхлебленая/ сярод родных душаў – адна,/ Усё ж вядзе яна людства да неба,/ Толькі ўбогая, толькі яна...».

Падагульняючы размову аб канцэпце «гістарызм», яшчэ раз спашлёмся на Я. Гарадніцкага: «Караткевіч – агульнапрызнаны майстар гістарычнай прозы. Яго намаганнямі беларуская гістарычная аповесць, роман сталі папулярнымі жанрамі літаратуры. Па сутнасці, менавіта з яго і пачынаецца бурнае развіццё сучаснай беларускай літаратуры на гістарычную тэму. Пры гэтым гістарычныя творы Караткевіча ўнікальныя па сваіх жанравых характарыстыках. Гістарычны матэрыял часам уваходзіў у творы з выразна выяўленымі прыкметамі іншых жанраў – прыгодніцкай, дэтэктыўнай літаратуры, такім чынам утвараюцца спецыфічныя аўтарскія жанравыя формы».

На наш погляд, у творах Караткевіча гісторыя непасрэдна судакранаецца і ўступае ў дыялог з сучаснасцю, яна актуалізуецца ў свядомасці і ўчынках герояў-сучаснікаў.

Каб абудзіць ў сённяшняга чытача цікавасць да падзабытай беларускай гісторыі, патрэбны быў, сапраўды, такі самабытны яскравы талент, якім валодаў Караткевіч. Талент, які мог бы ажывіць прыцьмелыя ад часу фарбы, аднавіць галасы далёкага мінулага».

Пацвярджэнне нашым меркаванням знайшлі ў вядомага (слыннага) літаратуразнаўцы С. Андраюка: «...час эпокі», абвостранага мастакоўскага пранікнення ў жыццё з мэтай спасціжэння стаў знешне выразным уяўленнем гістарызму мастацкага мыслення (падкрэслена намі. – *A.P.*), быў народжаны вострым адчуваннем сучаснасці». «І гэта не толькі суб’ектыўная праява творчай натуры» Уладзіміра Караткевіча, які, мабыць, як ніхто з тагачасных літаратараў адчуў рэальную пагрозу нацыянальнаму існаванню. «Караткевіч, па сутнасці, стварыў беларускую гістарычную літаратуру».

У пэўным сэнсе імя У. Караткевіча – і тут мы поўнасю пагаджаемся з П. Жаўняровічам – «стала своеасаблівым шматмерным канцэптам, мен-

тальнай адзінкай, у складзе якой выяўляецца арганічная сувязь гісторыі, сучаснасці і будучыні народа (зыходны пункт у далейшае развіццё літаратурнага працэсу. – *A.P.*), неаддзельнасць існавання чалавецтва ад усяго жывога на зямлі, безумоўная перавага гуманізму».

Мяркуем, што да месца будзе дапоўніць навукоўцаў разважанні чытачоў, якія адказалі на пытанне «Уладзімір Караткевіч. Пісьменнік-гісторык, пісьменнік-фантаст?». Рэдакцыя часопіса «Малодосць», па заданні якой праводзілася апытанне, з мноства адказаў выбрала найбольш грунтоўныя. Прапануем чытачам пазнаёміцца з некаторымі з іх:

ГІСТОРЫК?

– *Дзяніс Красакоў – студэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта інфарматыкі і радыёэлектронікі:*

«...Лічу, што Караткевіч абавіраецца на гістарычныя факты, але на іх аснове раскрывае нам сваё бачанне падзей пэўнага перыяду гісторыі. Канешне, гістарычныя факты ў творчасці ўвогуле як дэкарацыі: мастацкая літаратура не прэтэндуе на ролю гістарычнага даведніка, таму што на першы план заўсёды выходзяць думкі і пачуцці герояў»;

– *Юліяна Зубовіч – студэнтка Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка:*

«...сюжэт і персанажы ў творах гэтага пісьменніка напоўнены нейкай містыкай, што надае творам выразнасць і тым самым пазбаўляе “сухасці” выкладу гістарычных падзей. Да таго ж, у творах Караткевіча вельмі ўдала і прыгожа пераплятаюцца рэальныя гістарычныя падзеі і выдумка аўтара. Гэта выдумка не супярэчыць гістарычнай рэчаіснасці, а наадварот, падкрэслівае самыя галоўныя яе аспекты. Менавіта таму я прызнаю Уладзіміра Караткевіча сур’ёзным пісьменнікам-гісторыкам»;

– *Анастасія Паўлоўская – студэнтка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта:*

«На мой погляд, Уладзімір Караткевіч – адзін з нешматлікіх беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, які ўмеў прыгожа і ненадакучліва падаць гістарычныя звесткі...

Я прачытала досыць твораў пісьменніка і магу сказаць: Караткевіч дакладна паказваў беларускі народ, яго шматлікія пакуты і выпрабаванні, трагічныя падзеі. Ён менавіта пісьменнік-гісторык, але ніяк не фантаст»;

– *Іван Саверчанка – прафесар, пісьменнік:*

«Гэты чалавек дастаткова глыбока засвоіў гістарычны матэрыял і пастацку выдатна яго выкарыстаў. Караткевіч дасканала разумее гістарычныя тэндэнцыі і плыні. Яго творы – гэта вельмі дакладнае разуменне сутнасці гістарычных працэсаў, перадача іх у літаратуры. Ён вельмі таленавіты ў плане асэнсавання гісторыі, таму я ўпэўнены ў тым, што Караткевіч – адзін з ключавых пісьменнікаў у беларускай гісторыі, пакуль што непераўзыходны майстар гістарычнай прозы»;

– *Віталь Жукаў – мастацтвазнаўца:*

«Я лічу яго добрым пісьменнікам. А што было ў яго творах выдуманай і што сапраўднымі гістарычнымі фактамі – не так і важна... нашаму таленавітаму і з вельмі складаным лёсам Караткевічу мы многае можам дараваць»;

– *Яўген Крыжаноўскі – акцёр, кіраўнік тэатра «Хрыстафор»:*

«Уладзімір Караткевіч настолькі вялікі, што яму ўсё роўна, кім яго лічаць (фантастам ці гістарычным пісьменнікам. – *А.Р.*)... Калі адказваць канкрэтна, то ў большасці ў яго ўсё прыдуманна. Але прыдуманна так, што наша гісторыя стала багацейшай».

А цяпер аб групе канцэптаў, якія маюць сацыяльна значную і этнаграфічна-міфалагічную сэнсавую напоўненасць і, не будзе перабольшаннем, сведчаць аб векавой стваральнай энергіі народа і спасціжэнні гэтай энергіі самім пісьменнікам.

Мяркуем, што не будзе прэрэчанняў, калі мы на галоўнае, вызначальнае месца паставім канцэпт «ЗЯМЛЯ», які ў творчай спадчыне У. Караткевіча, выступае як адзін з феноменаў культурна-гістарычнай спадчыны беларусаў, сакральная, святая каштоўнасць маральна-імператыўнага зместу. Лічым, што ў якасці змястоўнага эпіграфу да канцэпта ЗЯМЛЯ могуць быць выкарыстаны словы самога У. Караткевіча з яго эсэ «Мой друг і мая зямля»: «...вакол твая і мая зямля, зямля сяброў і людзей, наша».

На наш погляд, у сваім гістарычна-канцэптуальным падыходзе да асэнсавання паняцця «ЗЯМЛЯ» У. Караткевіч ведаў пра тую ацэнку, якую даваў яму ў сваім творы «Зямля» вядомы французскі пісьменнік Э. Заля: «Зямля, якую так даўно з-пад палкі апрацоўваў для пана галадранец-раб, зямля з жарсцю жадання ў кожную гадзіну цесных з ёй стасункаў, – так жадаюць жанчыну, якую мілуюць, сціскаюць у абдымках, але якой не здольны авалодаць цалкам – гэта зямля пасля спрадвечнай пакуты імкнення да яе набыта, заваёвана, стала ўлюбленай рэччу, радасцю, адзіным вытокаў існавання. Даўня прага, уладанне, якое бясконца адкладвалася, і ёсць выток палкай любові селяніна да свайго поля, яго жарсці ... да як мага буйнейшага кавалка зямлі, да тлустага камяка, які мацаюць і сціскаюць чулай рукой».

Да месца ўзгадаць караткевічаўскае «прачытанне» карціны беларускага мастака XIX ст. Фердынанда Рушчыца «Зямля». «Паўкруглы пагорак увесь у ільсняных глыбокіх барознах і вось з-за гэтага бугра, падобнага на вяршыню зямнога шара, выпаўзае магутны чалавек, схілены над сахою. “Поле ўбогае, поле пяшчанае” (Я. Колас). Вялізнае напружанне, упартасць: усё ўбіта ў гэтую неласкавую зямлю, усё жыццё і ўсе сілы. У гэтым веліч, але ў гэтым і трагізм тагачаснага валодання зямлёй».

На гэтых узгорках замест валоў ходзяць зараз машыны. А астатняе – напружанне, і ўпартасць, і воля працы земляроба – яны засталіся» (усё падкрэслена У. Караткевічам. – *А.Р.*)». Як бачна, тут і імператыўнасць,

і экзістэнцыянальная сутнасць канцэпту, і яго кананічнае прачытанне, якога ў большасці выпадкаў не адчуваў і чытач, і глядач карціны.

Але звернемся непасрэдна да лексемы «зямля» як сэнсаўтваральнага канцэпту, які намнога часцей, чым іншыя канцэпты, выкарыстоўваюцца дзеля павышэння мастацкай выразнасці твора.

Для пачатку колькі радкоў з паэтычных твораў: «Зямля, што мне суджана лёсам...» («Разведчык»), «Зямля, дзе ўсе жывуць адной сям'ёй...» («Зямля дзядоў») і інш. З разуменнем «ЗЯМЛІ» як асновы спраўджання быцця, быццятварэння, на наш погляд, вельмі змястоўна карэлююцца назвы шмат якіх твораў У. Караткевіча – «Зямля пад белымі крыламі», «Памяць зямлі беларускай», «Мой друг і мая зямля», «Дарогі ўсёй зямлі маёй...», «Землятрус», «Ты жывеш на зямлі гераічнай», «Калі на зямлі ёсць казачныя краіны» і інш. Ужо пры першым прачытанні разумеем, што для пісьменніка «зямля» не толькі яго, але гэта і зямля Вячкі і Вашчылы, Янкі Купалы, Якуба Коласа і Янкі Брыля, і «уласнасць легенд й нацыянальнага фальклору... нічога не быў бы варты... без зямлі беларускай, велічнай, без вялікага беларускага народа, без вялікай беларускай мовы» (падкрэслена намі. – А.Р.), – скажа пісьменнік на урачыстым пасяджэнні, прысвечаным яго 50-годдзю. І гэта толькі пачатак таго ланцужка, у якім будзе разгортвацца, персаніфікавацца «ЗЯМЛЯ», набываючы рысы чалавека (маці-зямля) і соцыума (Бацькаўшчына, Радзіма, Беларусь) і ў якім свет Беларуса – гэта свет яго (падкрэслена намі. – А.Р.) Зямлі.

Своеасаблівымі праявістымі (больш паэтычнымі) ў нашым даследаванні могуць стаць наступныя радкі з рамана «Каласы пад сярпом тваім»: «Аблокі плывуць, як караблі. Нясуць, нясуць душу над зямлёй. Нясуць. Зямля ўнізе вялікая. Зямля ўнізе цёплая. Зямля ўнізе добрая. І неба над зямлёй вялікае. І неба над зямлёй цёплае. І неба над зямлёй добрае. І аблокі між неба і зямлёй. ... Сіняе-сіняе неба, белыя-белыя аблокі, чыстая-чыстая ЗЯМЛЯ».

Праз апісанне двух сядзібных надзелаў (у «Каласах пад сярпом тваім» – гэта маёнтак Загорскіх; у «Дзікім паляванні караля Стаха» – сядзіба Яноўскіх) пісьменнік даносіць да чытача сваю характарыстыку беларускай зямлі другой паловы XIX стагоддзя. У Загорскіх «зямлі было не так ужо і многа, ды і тая напалову ўрадлівы лесавідны суглінак, а астатняе – пясок ды цяжкая гліна; у Яноўскіх – дзесяць тысяч дзесяцін добрай зямлі; 50 дзесяцін ворнай зямлі значна спустошанай і яшчэ зямля, на якой не расце нічога акрамя вераску. ...Зямля не ўгноеная, на ёй вырошчваюць толькі жыта».

Да таго ж, у розныя поры года яна таксама розная: восенню «зямля, калі засунуць у яе руку, не цёплая, а студзёная і ліпучая, як глей, вынуты з самага дна магілы»; вясной «на ўзараных гародах зямля чорная, ільсняная на адвалах і сляпуча белыя яблыні стаялі на чорным, як нявесты».

І тым не менш, гэта ўрадліва-неўрадлівая зямля стала тым полем бітвы, на якім вяршылася барацьба грамадскіх сіл за адмену прыгонніцтва ў Расіі ў канцы 1850-х – пачатку 1860-х гадоў.

Да прыкладу, колькі меркаванняў староннікаў і праціўнікаў рэформы:

- «сяляне не нашы, а зямля наша»;
- «сяляне нашы, а зямля іхняя»;
- «мужык не належыць нам, зямля не належыць ім»;
- «яны не нашы, а зямля – напалову».

І яшчэ адно меркаванне – не «власць імушых», а Кастуся Каліноўскага: «Уся зямля сялянам, мова – народная».

Аднак да месца будзе глянуць на такую трансфармацыю з іншага боку. Паводле «Слоўніка сінонімаў (словы розныя па гучанні, але блізкія па сэнсе. – А.Р.) і блізказначных слоў» М. Клышкі зямля мае дачыненне да двух сінамічных парадыгмаў:

1. Краіна, край, страна, зямля, старонка (паэтычн.).

2. Бацькаўшчына, радзіма, Айчына, родны край, свой край, наш край, родная краіна, свая краіна.

У. Караткевіч сінамічную парадыгму М. Клышкі дапаўняе новымі паняццямі – рэспубліка, дзяржава, Беларусь. Пры гэтым адзіны сінамічны рад амаль заўсёды суадносіцца з творчай задумай паэта і агульнай ідэйна-эстэтычнай накіраванасцю твора, яго «звышзадачай» і жанравымі асаблівасцямі.

На наш погляд, не будзе перабольшаннем, калі спалучыць (пакараткевічаўскаму – «неспалучальнае». – А.Р.) усё ў адно ўсеагульнае вымярэнне, то атрымаецца (у пэўным сэнсе) своеасаблівы дыялог: «Зямля–Беларусь (Бацькаўшчына)». Таму і сёння надзвычай актуальнымі застаюцца меркаванні У. Караткевіча:

- зямля – аснова як выток угрунтавання нацыі;
- для беларуса, нягледзячы на тое, што яна і даўняя, і сярэдневяковая, яна заўсёды адзіная, бласлаўлёная, вечная. Але яна і новая, і будучая. Яна (упэўнены Алесь Загорскі), «ёсць родная, беларуская, а з ёю і мова, што для яго, як жытны хлеб і каханы май/ Песня продкаў, нашчадкаў палі...»;
- зямля беларуская жыве ў міры і добрасуседстве як з усходнімі, так і з заходнімі суседзямі;
- зямля ў беларусаў – няшчодрая, яна вучыць людзей і ашчаднасці, і мудрасці. Яна як хлебаробнае, так і мера каштоўнасці і дабрабыту, без яе і жыццё – не жыццё;
- зямля беларуса любіць, яна – сваяк, бо мае кроўную сувязь з ім.

Створаная (зямля Беларусі. – А.Р.) для людзей з чыстым сэрцам і празрыстымі вачыма, але ўлады забралі ўсё: «Зямлю, вадзі, неба, свабоду, гісторыю, сілу». «Народ наш... без зямлі, без мовы» – канстатаваў у гутарцы з Алесем Загорскім Кастусь Каліноўскі.

Наш канцэпт «зямля» ў Караткевіча напаяўняецца рознымі сэнсавымі значэннямі. У нацыянальным аспекце зямля бачыцца пісьменнікам з ацэнчых пазітыўных (дарагая, легендарная, хлебаробная, чароўная і інш.), негатыўных (закінутая, пустая, цяжкая і інш.), колеравых (зялёная, янтарная і інш.), геалагічных (глеістая, гліністая, пясчаная, узгорыстая ці «парэпаная як далонь малпы» і інш.), геаграфічных (прыдняпроўская, Віцебская, Полацкая, Смаленская, Ушацкая, Палеская і інш.). Адчуваецца і інтэрнацыянальны аспект: зямля пражская, латышская, літоўская, фінская і інш. Ёсць таксама зямля свая і чужая (напрыклад, зямля Купалы, зямля крывічоў ... землі прусаў, землі Перу), блізкая і далёкая, паўночная і ўсходняя.

У пісьменніка шмат выказаў, якія з дапамогай эпітэтаў значна пашыраюць ролю і значэнне «зямлі»:

- як сродка зносін («пісьменнік з зямлі», «чалавек зямлі»);
- як сродка адлюстравання гістарычных падзей («над зямлёю Дняпроўскай і Сожскай праляталі ... смерці», «напад на Слуцкія і Капыльскія землі», «на памежжы паміж княствам і Смаленскай зямлёй», «барацьба на землях» і інш.);
- асновы гаспадарчага будаўніцтва («будаваць у землях», «гандляваць з землямі», «рабіць на зямлі», «зямля, як узаранае і апрацаванае поле»);
- нават у неадрыўнасці ад касманаўтыкі («грымець над зямлёй», «лётаць над зямлёй», «панавец над зямлёй», «трымацца над зямлёй» і інш.)

Караткевічава «зямля» можа даць жыццё і нарадзіць волатаў – хай гэты і метафарычныя дубы (іх дубы. – *А.Р.*) трэба бараніць, прыводзіць сюды іншаземцаў, каб дзівіліся, прыводзіць сюды кожнае дзіця, каб бачыла і на ўсё жыццё праніклася сыноўняй павагай да зямлі, якая дала жыццё яму і здолела нарадзіць гэткіх волатаў), можа спяваць («Спяваюць сінія роўныя лясы, спяваюць салаўі ў альховых зарасцях, спяваюць у залатым вячэрнім скольцы пчолы, спяваюць ляютныя рэкі і сама зямля»); можа чакаць («беларуская зямля чакае праху Купалы, беларускі народ чакае вечнага агню, які будзе гарэць ля гэтай урны»); можа вылечыць («свая зямля заўдасць пакуты, яна, як сваяк, ведае ўсе твае слабыя месцы, яна можа зачапіць за сэрца, але ж яна і вылечыць») ... ; нават дрыжыць («Зямля дрыжала ад гулу званоў...») (калі імператрыца Кацярына II наведвала Полацк. – *А.Р.*) і прапівалася: Ён (Даніла Загорскі. – *А.Р.*) прапівае паўдзённыя землі: «Піце людзі! Піце! Гуляйце ўсе!».

У шмат якіх творах пісьменніка чытач можа знайсці радкі, якія сведчаць аб асэнсаваным і адметна-значным гучанні для тэкста канцэпту. Колькі прыкладаў. «Дальнабачлівыя людзі з Беларусі, якія прагнулі спакою і парадку для пашматаванай, абяскроўленай, роднай зямлі, не памыліліся», «удзячная, добрая зямля можа заваліць маслам і малаком паўсвету». Менавіта таму напісаны вершы, якія будуць жыць, калі знікне варожасць, вершы для свабодных людзей на прасветленай зямлі. Летапісцы іншым часам адкладвалі пяро і бралі ў рукі зброю, але галоўнай іхняй сілай было ўсё ж пяро – самая

смертаносная зброя на зямлі». П. Жаўняровіч, напрыклад, падкрэслівае, што пісьменнік свае («празаічныя») эпітэты, каб прыдаць «кожнаму метафарычнаму фрагменту імпліцытыўную завершанасць», выкарыстоўваў, падмацоўваў іншымі эпітэтамі. Вось прыклад з першай аповесці «Предысторія»: «...Эти люди жили на неудобной земле, кое-где плоской, как блин, и заболоченной, покрытой в сухих местах вековыми деревьями, густым и дремучим бором, кое-где гористой и скалистой, везде неудобной для жителя... Люди умели жить, смеялись восходу солнца, любили светлое небо их страны, любили эту землю, которую они своими руками, превратили в цветущий сад...». Яшчэ адзін прыклад – цяпер з эсэ «Цёплы жнівеньскі поўдзень», напісанага дзесьці праз 20 гадоў пасля «Предысторыі»: «Агульны боль, агульная журба па знявечанай, мілай сваёй зямлі нараджалі літаратуру, нараджалі аднасць чалавечую». У гэтым плане лексема «зямля» асабліва выразна гучыць у эсэ «Зліццё з душой народнай», прысвечаным Янку Купалу. «Два класы народнага вучылішча. І зноў гэта скупая зямля. Падзол, россып камянёў, верас. Яна, праўда, была здзіўляючая, сціпла чароўная са сваімі пагоркамі, непраходнымі пушчамі, светлымі водамі, зімою патанала ў снягах, а летам у кветках. Але гэта, прыгажосць, гэта хараство не давалі ўдосталь хлеба, бо належалі чужым. Тваё на ёй толькі мускулы, рукі».

У кантэксце нашага разумення зямлі як важнейшага канцэпту ў творчасці У. Караткевіча мы не можам не пакінуць без увагі і не звярнуцца да арыгінальных субстантыўных метафар з даследчай публіцыстыкі У. Караткевіча, зробленай адным з членаў радакцыйнай калегіі «Збору твораў» у 25 тамах П. Жаўняровіча (мяркуем, што гэты матэрыял будзе цікавым і для сённяшніх і будучых чытачоў).

Як адзначыў даследчык, «зямля ў публіцыстыцы У. Караткевіча вонкава і ўнутрана падобна да чалавека (жанчыны-маці), бо ... яна мае: вочы («Азёры – вочы зямлі»); чалю (Але гэта зямля мае цяпер новы адбітак на сваім чале); сэрца («А паміж палёў і аблокаў, нібы злучаючы іх, стаяла белая будыніна ў сакавітых зялёных шатах. Нібы ўломак снежнага горада, які праваліўся да сэрца зямлі»); лёгкія (А лёгкія зямлі, лёгкія чалавека – толькі лес); грудзі (І баранілі тут людзей не каменныя муры, а сама зямля сваімі крутымі грудзьмі); пульс, глотку, сэрца («Тут на гэтым пароме, мацаеш пульс гэтай зямлі. Тут гарлае яе лужоная глотка, тут стукае яе няспыннае сэрца»); страўнік («Ніва – гэта страўнік зямлі»); хваробы («Знішчы эрозію, гэтую праказу зямлі»). Але вернемся на сваё балота. Балота – «праклён», балота – «чума» гэтай зямлі; душу (Мікалай I і Аляксандр II так проста і загадвалі валіць лес, хаця не ведалі беларускага падання аб тым, што душа зямлі ходзіць лесам і кажа: «Сячыце, сячыце! Не будзе дрэваў – і мяне не будзе»); памяць (I, перш за ўсё, памяць маёй зямлі – гэта людзі і іх вечная, неўміручая праца); лёс («Ад чалавека, які апынуўся побач з ім (маньякам-палкоўнікам), залежыў лёс зямлі); гонар (Той, што не дасць у крыўду высокага ганару роднай зямлі, – гэта ў геніяльнай «Пагоні»); дзеці («Мы

павінны шанаваць усё гэта, як і позні будынак гімназіі, у якім вучыліся столькі карысных і нават вядомых сыноў і дачок нашай хямлі (у тым ліку паэт Аркадзь Куляшоў), як і мемарыяльныя будынкі»). Даволі цікавай можа быць карэляцыя караткевічаўскага канцэпту «зямля» (з назвы кнігі «Зямля пад белымі крыламі». – *А.Р.*) з карцінай Г. Вашчанкі «Мацярынскія крылы»: маці бусянят, якая з ўсёй любоўю, пяшчотай, руплівасцю ахоўвае і зберагае сваіх дзяцей, так і пісьменнік сваёй «Зямлёй...» аберагае тое дарагое, вечнае і каштоўнае, што дала яму Маці-Радзіма.

Такім чынам, у сваім канцэптэуальным вызначэнні паняцце (лексэма) «ЗЯМЛЯ» з’яўляецца такім носьбітам аўтарскага мыслення-творчасці, які цэментуе іх у адзіна напрамкавым накірунку: ЗЯМЛЯ – гэта заўсёды РАДЗІМА, БАЦЬКАЎШЧЫНА, якая мацавала існаванне чалавека ад веку, давала яму хлеб і будзе даваць яго вечна.

Можна адзначыць, што такім жа сэнсавым канцэптам, як зямля, у творчасці У. Караткевіча з’яўляецца канцэпт «МОВА», звышзадача якога зводзілася да таго, каб праз новыя пласты мовы вучонасць, палітыка і філасофія займелі нацыянальную афарбоўку. Пералік азначэнняў паняцця «мова» будзе, напэўна, больш кароткім. Але па сваёй сацыяльна-філасофскай напоўненасці ён будзе не менш сэнсава значным. Асабліва ў разуменні У. Караткевіча, што яна дадзена чалавеку навечна, каб жыць і быць сабой – сапраўднай асобай.

Мяркуем, што мэтазгодна размову аб адносінах У. Караткевіча да мовы пачаць з наступнага яго выказвання. «Усявышні, які знаходзіцца на нашай зямлі (успомнім верш «На Беларусі бог жыве». – *А.Р.*), даў яго насельнікам не толькі гэтую зямлю, але і чыстую душу, родную мову («Праваслаўны ты або каталіцкі/ Ці як там твой будзе парог/ Яе разам з матчынай цыцкай/ Даў табе ў твае вусны Бог»), таму свяшчэнную і таксама «прыўкрасную. Яе трэба ведаць і шанаваць, бо інакш “...не будзе світання ў народзе”./ Калі досвіткам здрадзіць табе (мова. – *А.Р.*)». Але для народа не павінна быць «моўнай рэзервацыі» і беларус павінен таксама валодаць іншымі мовамі, асабліва роднаснымі, суседнімі. У якасці пераконваючага прыкладу можна прывесці самога У. Караткевіча з яго перакладамі з суседніх – рускай, украінскай, латышскай, літоўскай, польскай і больш далёкіх ад Беларусі – балгарскай, чэшскай, славацкай і іншых моў.

Адметным прадстаўляецца тое, што значнасць мовы, яе нацыянальна-вызначальны сэнс, пісьменнік цесна ўвязваў і суадносіў з характарам беларусаў: «Яна вечная, бо ўся яна, як наш характар. Здаецца кволая, ад пяшчотнай мяккасці, яна раптам кідае наверх схаваную ад усіх жалезную мужнасць і сілу. І як бы дамагаючыся свайго, б’е, як перапёлка ў жыце – мякка, а за тры вярсты чуваць. “Эль” – як салодкае віно, “дзе” – як шкляннай палачкай па крышталю, мяккае “е” – як соннае ціўканне сінічкі ў гняздзе. І побач “р” – як гарошына ў святку. І доўга, спявуча, адкрыта гу-

чаць галосныя. А “г” прадыхае так ласкава, як маці на лобік дзетку, каб перастаў сніць дурны сон».

І невялікія разважанні ад У. Караткевіча-філолага: «А чаму мы павінны забываць старыя карані? Я маю на ўвазе стараславянскую мову. Менавіта там бяруць пачатак рускае слова “повесть”, беларускае апавяданне (падкрэслена намі. – *A.P.*) і ўкраінскае “разповідзь”. Мова – гэта жывы арганізм. З гэтай прычыны ні адзін слоўнік не можа быць вычарпальным. Тлумачальны слоўнік Даля – адзін з найбольш поўных. Але колькі слоў прыбавілася з часу яго выдання, колькі зышло ў нябыт і, магчыма, зноў увойдзе ва ўжытак. Ніякі слоўнік не вычарпае слоўнікавага запасу жывой мовы. Але да гэтага трэба імкнуцца».

Пісьменнік імкнуўся пераадолець існаваўшыя ў грамадскім асяроддзі, нават маладзежным, выказванні, што няма ніякай беларускай мовы, а ёсць мова літоўска-мужыцкая. Такія хістанні ён адлюстраван у «Каласах пад сярпом тваім». Невялікі дыялог: Ходзька: «...з’явіўся яшчэ беларус, ды яшчэ і князь. Глядзіце, каб хутка не з’явілася яшчэ замест мужыцкай гаворкі нейкая беларуская мова». Алесь Загорскі: «...існаванне беларускай мовы не залежыць ад нашых з вамі жаданняў, пане Ходзька. Як яе не называй, яна проста – існуе». І таму пры прыёме Алеся ў дваранскі клуб эмацыянальна-ўсхвалявана прагучалі беларускія словы. Гэта была тая мова, на якой члены дваранскага сходу «гаварылі са слугамі ў доме, з дробнай шляхтай пры сустрэчы, з сялянамі – на полі і якую, адкак, ніхто, акрамя адзінак, што лічыліся дзівачкамі, не ўжываў пры спічах».

Пад столлю вялізнай залы гучала мяккая, як ручаінка, пывучая, як голас птушкі, гнуткая і цвёрдая адначасова, лаканічная мова. Гучала ўпершыню за шмат год».

І прагучаць у звонкім голасе Алеся, пры прыціхшай зале, гнеўныя, але патрыятычныя словы: «...Наш край, мая зямля. Багатая, прыгожая, мяккая душамі людзей – яна чужая нам... Спытаюць: чым? Я скажу мовай».

Мова ў нас якая хочаце, толькі не свая. Свая яна – у сярэдняй часткі шляхты ды яшчэ ў нешматлікіх прадстаўнікоў буйной шляхты, перад якімі скланяю галаву. Бо нельга есці хлеб народа і грэбаваць ягонай мовай».

Да месца будзе наступны прыклад. Хоць У. Караткевіч і быў «вечны» сябра Р. Барадуліна, але ўсё ж ён не змог не выказаць прынцыповую ацэнку яго верша «Мая мова» (паэтычны зборнік «Свята пчалы. Старонкі з кніг». Мінск, 1975). «Бадай, што адзіны верш, які не прымаю, – “Мая мова”. Таму што мову значна цяжэй вывучыць занава, чым яе забыць. Успомнім пры гэтым італьянцаў і латынь, а таксама наш універсітэцкі вопыт у вывучэнні і паспяховым забыцці той самай латыні. І ніякія “чатыроххвостыя свастыкі” адвучыць нас ад мовы не здолеюць, як не здолелі дагэтуль».

У канцэпце «мова», на наш погляд, нельга не звярнуць увагу на кандыдацкаю дысертацыю П. Жаўняровіча «Публіцыстыка Уладзіміра Караткевіча: моўны факт у вызначэнні жанру» (Мінск, 2006).

Каштоўнасць даследавання, – упэўнены ў гэтым, – заключаецца ў тым, што канцэпт «мова» ўключаны ў трохзвенны ланцужок «журналістыка–літаратура–мова», у якім асоба У. Караткевіча і яго моўная культура «займаюць цэнтральнае месца ў структуры тэксту, становяцца дамінантамі для большасці твораў пісьменніка».

Даследчык сцвярджае (і з гэтым з ім нельга не пагадзіцца), што «маты-ваваны выбар моўнага факта (асобная лексема, сінанімічная альбо антанамічная парадыгма, троп, рытарычная фігура і інш. – *А.Р.*) садзейнічае ўсталяванню меншай дыстанцыі паміж аўтарам і чытачом. У рэшце рэшт, усё гэта робіць «публіцыстыку Уладзіміра Караткевіча канцэптуальнай, у якой канцэпт не толькі ўзмацняе гучанне тэксту (напрыклад, зямля – гэта “зямля, краіна, рэспубліка”), але і “садзейнічае стварэнню тэматычнага і камунікатыўнага адзінства», актыўнаму ўздзейнічанню на сацыяльна-культурную сітуацыю і разбурэнню «стэрэатыпаў грамадскай свядомасці».

Падагульняючы, прывядзём колькі радкоў з верша У. Караткевіча «Мова», якія гучаць як заклінанне:

*І на іншых вяршынях суровых
Вера! Роўнасць! Свабода! Край!
Ты струменьчык матчынай мовы
Быццам маці не забывай.*

Яшчэ адзін сэнсавызначальны канцэпт у творчасці У. Караткевіча – на наш погляд, з вельмі адметнымі характарыстыкамі – гэта лексема «РАКА». І зусім зразумела, што для пісьменніка-аршанца такім з’яўляецца яго любімы Днепр (Дняпро), з якім лёс звязаў яго ад дзён дзяцінства і да апошніх дзён жыцця. Найбольш выразна сваю пазіцыю (як нам надалося) пісьменнік занітаваў у эсэ-нарысе «Званы ў прадоннях азёр»: «...прыўкрасны дубовы Сож, багацейшая за ўсё на свеце рыбаю Прыпяць. Але другой ракі за маю раку, за мой сонечны, за мой суровы і шырокі, за мой старажытны Дняпро, другой (падкрэслена намі. – *А.Р.*) такой ракі на свеце няма». Таму і будзе падарожнічаць Дняпро і ў думках, і разам з пяром пісьменніка ў паэтыцы і прозе пісьменніка, драматургіі і кінасцэнарыях (успомнім хоць бы пастаўлены на «Беларусьфільме» на сцэнарыі У. Караткевіча дакументальны фільм «Будзь шчаслівай, рака»). Днепр разам з пісьменнікам і ў пасляваеннай Оршы, і ў студэнцкім Кіеве, і ў пісьмах да Янкі Брыля, і ў дзядзькавым Рагачове. Чырвонай ніткай праходзіць Дняпро ў галоўнай кнізе пісьменніка – «Каласы пад сярпом тваім». Чытач адчувае, якую ролю павінен адыграць Дняпро ў будучым паўстанні – «трымаць асявую лінію Дняпра ад Лава да Дуброўны, сто сем-сто восем вёрст. Калі ж улічыць усе лукавіны Дняпра, то ўдвае больш»,

убачыць, як «блішчыць шырокае ўлонне Дняпра», як трапятуюць «бліскавіцы ў чорных глыбінях Дняпра», як сонца «села ў затоку Дняпра», пазнае, што калі разліваўся, то мог з берага «злізаць» і лазню, як мераецца адлегласць («...раней мы мералі адлегласць. – Гэта сто вёрст Дняпром...»), убачыць падняпроўскае неба, у якім, як на нітачцы, вісяць жаўрукі («А над Дняпром і старым Когутам было сіняе неба»). «Дняпро браў тое, што давала яму зямля, не адмаўляючыся ні ад крыві чалавечай, ні ад крыві зямной, ні нават ад апошняй слязы. І ўсё гэта поўніла яго. Ён наліваўся, усмоктаў, убіраў».

Разважае Свеціловіч – адзін з герояў «Каласы пад сярпом тваім»: «Рэчка, ты мая рэчанька. Залаценькая ты мая. Бяжы сабе ды бяжы. Нясі сабе ды нясі. Ён звяртаўся цяпер да ракі, як роўны да роўнага».

Разгорнутую, больш шырокую, характарыстыку Дняпра дае сам У. Караткевіч. «Дняпро цячэ між высокіх берагоў спакойна і ўпэўнена, вымываючы з-пад адхонаў пясок і адкрываючы часам для вачэй чалавечых тое, што сам жа раней схаваў ад іх, наздраватыя вапнякі, чырвоныя з ліловым адценнем пліткі жалезняку і некаторыя, варажскіх часоў, дубы. ...Але плыве і плыве вялікая рака. Нас не было, а яна ўжо несла свае хвалі міма заток, пуцішчаў і бусловых гнёздаў. А калі нас не будзе, яна ўсё яшчэ будзе бегчы далей і далей, да апошняга, далёкага мора». А вось – той жа Дняпро, але ўжо каля маёнтка Раўбічаў. «Дняпро ў гэтым месцы быў прасты, як страла, і, як страла, імчаў паміж берагамі – высокім і нізкім. ...За кручай і вышэй яе, Дняпро шырэй, разліваўся...». І як завет ад У. Караткевіча: «Помні, усё жыццё ты будзеш піць вадку з Дняпра і абмываць гэтай вадой сваіх нованароджаных. І адабраць гэта ў цябе не можа ні чалавек, ні бог, ні д'ябал. Адна смерць».

І зусім лірычнае: у сваім Дняпры ён заўсёды бачыў пералівы «прыўкраснага» сіняга колеру, які ў залежнасці ад часу дня мог змяняцца ад лёгка-блакітнага да цёмна-сіняга, а асвечаная зыходзячым сонцам рака зазіхаціць чырвоным золатам.

А яшчэ ў Караткевіча будзе палеская рака Гарынь, якая пры сваім разліве ўтварае «пагарынскую Венецыю» («Званы ў прадоннях азёр»), Палата і Дзвіна (з Паазерскага краю), берагі якіх «захлыналіся ў беларужовым квецені яблынь і вішні».

І яшчэ аб адным прыцягальным у творчасці У. Караткевіча канцэпце. Гэта вобраз «ДРЭВА», якое часцей за ўсё выступае як фіксатар адметных мясцін, прыродных з'яў, нават гістарычных падзей. Напрыклад, вобраз дуба – і гэта падкрэслівае В. Падстаўленка – набывае мадыфікацыю архетыпавай парадыгмы – Дрэва жыцця, Дрэва жадання, Дрэва міласэрнасці, Дрэва спазнання, Дрэва сусвету. У пэўным сэнсе – зварот пісьменніка да вобраза Дрэва – гэта і апалагетыка жыцця, і сцвярджанне вечнасці суіснавання чалавека і прыроды.

Некалькі іншае азначэнне караткевічаўскаму «Дрэву» даў вядомы беларускі паэт і пісьменнік С. Панізнік. Ён палічыў, што «Дрэва» «аказала-

ся акружанае прышчэпамі – гэта ён прывіваў у сваё мастакоўскае Слова набыткі нацыянальных культур».

Аднак свае разважанні пачнём не з «Дуба Крывашапкі» («Дрэва вечнасці»), а з той падмытай грушы на беразе Дняпра ў вёсцы Альхоўка (У. Караткевіч), якую ўвачавідкі бачыў сам пісьменнік і якая навеяла яму метафарычны вобраз каласоў для рамана «Каласы пад сярпом тваім» і якая самім пісьменнікам суадносілася з дубам. «Продкі пакланяліся дубу і дзічцы (падкрэслена намі. – *А.Р.*), лічылі, што ў іх жывуць гордыя душы палескіх мужчын і пяшчотныя душы мясцовых жанчын, ледзь не самых прыгожых на ўсёй Беларусі. Нашчадкі не вераць (а можа, і вераць падсвядома, памяццю тысячагоддзяў) у лясных багоў. Але яны і зараз пазбягаюць чапаць гэтыя дрэвы, і не чапалі іх зусім, каб часам не пільная неабходнасць або загад чалавека, які не ведае звычаяў гэтай зямлі» (Дрэва вечнасці).

Але звернемся да рамана. «Груша цвіла апошні год. Усе галіны яе, усе вялікія рассохі, да апошняга пруюціка былі ўсыпаны бурным беларужовым цветам. Яна кіпела, млела і раскашавалася ў пчаліным звоне, цягнула да сонца сталыя лапы і распрасцірала ў яго ззянні маленькія, кволыя пальцы новых парасткаў. І была яна такая магутная і свежая, як утрапёныя спрачаліся ў яе ружовым раі пчолы, што здавалася не будзе ёй зводу і не будзе канца. І аднак падыходзіла яе апошняя часіна, толькі каранямі яна зберагла ў гэтым годзе сабе жыццё».

Але яна, гэта часіна, наступіць пазней, дзесьці за межамі рамана. І таму нахіленая да вады груша ў пачатку рамана «Каласы пад сярпом тваім», як сімвал жыццядайнасці не выпадае з поля зроку пісьменніка. І вось ужо на апошніх старонках рамана падаецца вобраз той жа грушы. «Яна стаяла той год толькі сілаю ўласных карэнняў, умацаваўшы імі для сябе паўкруглы фарпост. (Вось яна цяга да жыцця. Успомнім, што раман “Чорны замак Альшанскі” пісьменнік закончыў выклікам: “О, жыццё”. – *А.Р.*) Ва ўласных руках трымала жыццё. І за ёю была зямля, а перад ёю плынь і наступная паводка павінна была кінуць грушу ў хвалі і ёй варта было б падрыхтавацца да смерці. Але яна не ведала гэтага, яна цвіла».

Размову аб дубах («А будучыня парасткам належыць, бо на дубах былых растуць яны») пачнём з той пазіцыі У. Караткевіча ў «Каласах пад сярпом тваім», у якой не супрацьпастаўляюцца, а суседнічаюць два канцэпты – рака і дуб («...на шырокай касе, што ўдавалася ў Дняпро... тамсям раскінуты дубы..., сярод якіх магутна “распрасціраўся безліку галін волат-дуб” І ішоў стары Когут сцяжынкай да дуба, якому было не менш за чатырыста год. ...Кроў зямлі цякла ў жылах волата-дуба, а галін было не злічыць. А за дубам быў Дняпро...»).

Рака (у дадзеным выпадку Дняпро) нясе адвечныя, з варожых часоў, дубы... «Яны чорныя, як косць, гэтыя мораныя дубы. Як абгарэлая чорная косць. І калі бачыш на водмелі нападзанае пяском мокрае бярвяно – адразу становіцца зразумелым, адкуль узяў народ паданне аб волатах, што

спяць засыпаня жвірам і занясцелыя травой, спяць, пакуль не прыйдзе час вялікай бяды, пакуль іх не пакліча народ».

Так, спяць на беларускай зямлі варажскія дубы-волаты. Не баючыся чытацкага пароку ў паўторы (тут – канцэптаўтваральная лексема) зноў вернемся да ДУБА. Загучала караткевічаўская гімнавая песня: «І раптам я (У. Караткевіч. – А.Р.) убачыў. Вышэй за ўсе дрэвы ўзносілася над светам не дужа густая, але магутная верхавіна і некалькі велізарных, як бяргенне, галін. Стройны, як калона, у мноства абхватаў ля зямлі, усё раўнейшы і та-нейшы ўгору, дасканалы ў сваёй велічнай зграбнасці, стаяў сярод лесу, ся-род сыноў сваіх, унукаў, праўнукаў, далёкіх нашчадкаў лясны волат.

Здавалася, метраў на сорок-пяцьдзесят, бо яго ні з чым вакол нельга было параўнаць, вышэйшы за ўсё на зямлі. Роўны амаль да самай верхавіны, гладкі, амаль як мрамур, карою (так уяўлялася ў прыцемку), без адзінай шышкі на ёй, без адзінага наросту ці галінкі, ён толькі ля верхавіны шырыў недзе ў саміх нябёсах магутныя свае лапы.

Ён быў вечны і неўміручы. Ён, здавалася, павінен быў быць нязмен-ны і канчатковы ў сваёй класічнай закончанасці. Але вось ён стаіць і яшчэ расце. А перад ім у маўчанні стаім мы. Неўміручая мозгам і справамі мятуліца-аднадзёнка. А ён стаіць. Галава ягоная ў небе. Падпірае крыш-тальную першую зорку. Расце.

Ён быў сведкам усёй пісанай нашай гісторыі. Сведкам канца радаво-га ладу, сведкам з’яўлення князёў і ўвядзення хрысціянства, сведкам раз-грому беларусамі татарскай навалы, сведкам паўстання сямнаццатага ста-годдзя і сведкам апошняй вайны.

Крый божа стаць яму сведкам вайны атамнай, сведкам канца чала-вечтва і сваёй смерці разам з ім. Гэтага не павінна быць. Гэтага не будзе. Залог гэтага – мудрыя чалавечыя вочы, чорныя рукі і апошні водсвет заха-ду на вяршыні Дрэва Вечнасці».

Але знайшліся для вечнага Дрэва і лірычныя радкі. Чытаем апавя-данне «Лісты не спазняюцца ніколі»: «Дуб злёгка шавяліў лісцямі, быццам пацягваўся, страсаючы з іх расу...

І дуб увесь салодка страпянуўся: на самую верхнюю малюсенькую яго галінку ўпаў аранжавы адбітак сонца.

Прамяні яго беглі па галлі ўніз, але з боку здавалася, што гэта сам дуб у нецярплівым чаканні пяшчотна цягнецца ўгару, імкліва вырастае, падстаўляючы пад праменні ўсё новыя і новыя галіны.

І ён увесь зіхацеў аранжавымі, зялёнымі, светла-малінавым іскрамі-агеньчыкамі...».

Не забываўся У. Караткевіч і пра іншыя дрэвы, з іх «драматычным» лё-сам. Напрыклад, яліны. «Чорт ведае які дурань вырашыў насаджаць у такім змрочным месцы яліны, але гэта было зроблена. ...Яліны, тоўстыя – дваім не абхапіць – падступалі да самых мураў палаца, заглядвалі лапамі ў вокны, узвышаліся сіне-зялёным конусам над домам». І радкі з «Каласоў...»: «А на

Дняпроўскай строме карэннямі ўгару там-сям віселі сосны з залацістымі стваламі і свежай глінай, віселі паміж небам і зямлёй, бітыя, страшна скарэчаныя, перавітыя, як вязка змей, няскаронныя ў сваім жаданні жыць там, дзе не здолеў і не захацеў жыць ніхто».

І зусім зразумелым становіцца наступнае караткевічаўскае канцэптualaнае абагульненне: «Лес выхаваў характар беларуса, наш чалавек і лес – родныя і таму беларус любіць яго. Любіць паўночныя саснякі з імхом, што расшыты каралямі бруснікі і чарніц, што лілавеюць верасам, у якім сядзяць карычнева-чырвоныя і карычнева-чорныя баравікі. Любіць змрочныя яловыя лясы з цэлымі бародамі сівога мху на ствалах, і з катлавінамі, напоўненымі празрыстай, але на выгляд чорнай і бліскучай, як лак, вадой. Любіць сонечны россып папараці і зарасці ляшчыны, і больш паўздзённыя лясы, дзе трапляюцца ўжо дубы, грабы, ліпы».

Своеасаблівым канцэптам у творчасці У. Караткевіча, на наш погляд, могуць быць названы і «беларускія жаўрукі». Чаму менавіта беларускія? І не толькі таму, што яны суправаджаюць беларускага авантурыста Выліваху на яго дарозе да Смерці. У. Караткевіч тройчы паўтарае згадку пра жаўрукоў: «...ён паправіў на спіне лютню і рушыў поплич са Смерцю. Ішоў здольны кожную хвіліну паваліцца і разбіць нос, бо зусім не глядзеў пад ногі, задзёршы твар у гарачае неба, пад якім нястомна звінелі несмяротныя беларускія жаўрукі»; «...і Выліваху яшчэ раз абярнуўся. Гарачае святло ляцела на яго з-пад аблокаў, блакітных унізе, сляпуча-белых уверсе. І ў гэтым акіяне раскошы ўтрапёна звінелі беларускія жаўрукі»; «...трапятаў па межах залаты баркун, залатыя пчолы гулі над свепетамі, а ў небе, у палаючым святле звінелі між аблокамі беларускія жаўрукі».

Будуць беларускія жаўрукі звінец над палямі і лугамі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім». І менавіта жаўрукі ў «Каласах...» сталі «полем» разладу між маскоўскімі рэдактарамі рамана і самім У. Караткевічам. Прыкладна (з пераказаў пісьменніка сябрам і калегам па літцэху) так выглядаў дыялог. Ад рэдактуры: «Прыдумаў, прыдумаў У. Караткевіч: “Якія там беларускія (?) жаўрукі?”». На што Караткевіч даволі рэзка агрызнуўся: «Значыць, “русская берёзка”, “русское поле” могуць быць, а беларускія жаўрукі не... хвіліна маўчання» і... прапанова: «Ну хопіць, хопіць давайце працаваць далей...».

Мы выказалі меркаванні аб канцэптualaнай сістэме У. Караткевіча (у яе сённяшнім прачытанні), каб сённяшняму (падкрэслена намі. – А.Р.) чытачу была больш зразумелай аўтарская пазіцыя – праз асэнсаванне цэментуючых твор паяццяў (лексем) усвядоміць, што яны – гэта і ёсць вышэйшая самакаштоўнасць, узаемазвязанасць і бесперапыннасць беларускай гісторыі. Гэта ўмацаванне ў святломасці кожнага бязмернай павагі і любові да тых каштоўнасцяў (зямля, мова, рака, дрэва...), якія дадзеныя нам ад веку і на век і другіх такіх для ўсіх нас не будзе.

Раздзел сямнацаты

ПЕРАДУМОВА ДА АБАГУЛЬНЕННЯ, АБО НЕВЯЛІКІ РОЗДУМ НАД ДЗЁННІКАВЫМІ І ДАРОЖНЫМІ ЗАПІСАМІ У. КАРАТКЕВІЧА І ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНАЙ

Сваё «падарожжа» па жыццёва-літаратурнай біяграфіі Вялікага Аршанца завершым разважаннімі над яго «калялітаратурнымі» творамі – запіснымі кніжкамі «У дарозе і дома» (чытачы маглі пазнаёміцца з імі ў пачатку 1989 года: Польшча. 1989. № 1–3), «Дзённікам 1965–66 гадоў. ...Трэба перабіць сваю сцежку» (публікацыя адносіцца да 2015 года: Дзеяслоў. 2015. № 5) і эпістальярнай спадчынай (пісьмы, якія былі напісаны Уладзімірам Сямёнавічам і Валянцінай Браніславаўнай Караткевічамі прафесару Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве (Польшча) Здзіславу Нядзелі (урадженцу вёскі Празарокі Глыбоцкага раёна) у перыяд з 17 чэрвеня 1971 і да мая 1984 года і якія З. Нядзеля ў сувязі з 60-годдзем У. Караткевіча падараваў бібліятэцы Акадэміі навук БССР*. Былі надрукаваны ў часопісе «Польшча» (1993, № 3)). Як бачна, паўнаважнае знаёмства чытачоў з пражытымі і перажытымі ўласна-сацыяльна-філасофскімі роздумамі аб тым, што суправаджала пісьменніка амаль 30 гадоў (а першыя радкі ў запісаных кніжках датуюцца ажно 1955 годам, а апошнія – 1984 годам), фарміравалі яго адносіны да сяброў, таварышаў, да літаратурнай творчасці і народнай духоўнай спадчыны, у рэшце рэшт, да тых шматлікіх абставін і падзей, у якіх доўжылася творчае жыццё Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча.

На наш погляд, і «Дзённік...», і запісы «У дарозе і дома», і нават эпістальярную спадчыну патрэбна чытаць у сумяшчэнні і аднаго, і другога, і трэцяга – тут цяжка знайсці супярэчнасці ў пісьменніцкіх думках. Тут ёсць галоўнае – пазіцыя Чалавека ў адносінах да падзей, якія хвалявалі і яго, і сяброў-аднадумцаў, дый, не перабольшым, калі скажам – усё тагачаснае савецкае грамадства, і былі адрасаваны не толькі сучаснікам, але і будучым пакаленням.

Давайце пагартаем «Дзённік 1965–66 гадоў», запісы «У дарозе і дома» і пісьмовае ліставанне са З. Нядзеляй. Чытаем дзённікавыя запісы:

Аб жыцці і творчасці і г.д.:

«Якой бы ні было лухтой, тое, што тут запісана, гэта ўсё ж няхай сабе і цень думкі, але цень думкі рэаліста. Не таго, які лічыць, што на свеце няма нічога іншага за ягоны куртаты вопыт, а таго, які лічыць, што свет – рэч

* Перапіску складаюць 56 карэспандэнцый (пісьмы, паштоўкі, тэлеграмы), напісаных і на беларускай, і на рускай мове.

у шмат чым нязнаная, а таму дапускае, што ў ім могуць быць нечаканасці, што ў ім можа быць амаль усё, за выключэннем, вядома, абсурду».

«Не знікне ўсё, чым жыві чалавек (і гэта суцяшае) усё прыдасца, – і ў гэтым сэнсе Купала, Багдановіч, Дантэ не маюць перавагі над кожным сярэднім чалавекам, а роля пісьменніка толькі так бы мовіць, унутрыязьмая (падкрэслена намі. – *A.P.*): ён дапамагае кожнаму члену сям’і чалавечай лепей думаць, узбагачае людзей і такім чынам робіць іх больш вартымі для Адказу (перад сваім сумленнем, людзьмі, грамадствам. – *A.P.*)».

– «...заваёўваць пазіцыі можна толькі спосабам, які выклікае ў мяне гідлівасць. Таму валяцца на мяне ўсе шышкі да вялікага майго доўгу, з якога ледзь пачаў выпаўзаць. ...А пасрэднія рэчы рабіць не магу. Пасля такога “замацавання” (праз пасрэднасць. – *A.P.*) і на аўтара глядзяць адпаведна. ...Паглядзім. Будучыня ўсё ж за намі».

– «Мала было б мне гонару абсмяць уладу маючых людзей пачатку XVI стагоддзя. Каму гэта трэба? (Маецца на ўвазе раман “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні”. – *A.P.*)

Дазволім сабе рэпліку з кітайскага: “лёгка біць ботамі забітага тыгра”. Але ж для шматлікіх сучасных аўтараў (журналістаў, публіцыстаў, вучоных і пісьменнікаў) – гэта, амаль што, галоўнае...».

«...Словам, ёсць Флабер і ёсць Дастаеўскі. І дарэмна адзін стаў бы вучыць другога пісаць».

– «Урэшце, колькі ж гэта кіеў трэба абламаць аб чалавечую галаву, каб яна пачала думаць па-сапраўднаму, незалежна, як ёй і належыць...».

«...Інерцыя мазгоў, якія працуюць з рыпам, якім лягчэй пераварываць старае, трохі пераліцаванае, чым падумаць і выпрацаваць правільнае сваё».

«...І нібы самі не разумеюць, што без чалавека, закаханага ў зямлю, без таго, хто моцна стаіць на ёй і не кіне – няма ні зямлі, ні моцы. Кожнаму свая праца на зямлі. І кожнай справе свая чарга».

– «...святые – гэта не толькі вялікі майстра (размова пра С. Эйзенштэйна. – *A.P.*), а і ерэтык – праўдалюбца, і вялікі чалавек, які праўдай і гуманізмам саступацца не будзе».

– «...распісаўся. Гэта вельмі пакутна павараціць урэшце мазгі і душу на такі стан, падобны да натхнення. Часта гэтага нельга сабе дазволіць – з глузду з’едзем і сэрца сарвеш. Пасля, з месяц, як ачмурэлы ходзіш. Але часам гэта рабіць трэба. Усё адно як трэба часам напіцца».

– «...не трэба спяшацца пачынаць, калі не даецца спакой, мозг сам будзе думаць...».

Аб сабе, аб лёсах і патрэбах чалавечых:

– «Пэўна, досыць з мяне і таго шчасця, якое ў мяне ёсць, тых рэдкіх яго імгненняў, якія мне дадзены, і імгнення да лепшага, якое ўва мне ўвесь»

час жыве. Але мне мала гэтага, мала, мала. Я свядома скараціў бы сваё жыццё, абы мець больш і жыць паўней.

А ўрэшце, хай будзе, што паложана лёсам, нават горшае. Не трэба, не варта наракаць (падкрэслена У. Караткевічам. – *А.Р.*)».

– «А сум. Што ж, пэўна, ён таму, што жыццё, як вада, цячэ праз пальцы...» (яшчэ адзін са шматлікіх афарызмаў У. Караткевіча. – *А.Р.*)

– «У аднастайнасці жыцця ёсць нешта чароўнае. Сёння, як учора і як заўтра. І добра жыць, і хочацца працаваць, але ж колькі марнуецца часу, які ніхто ўжо табе не верне, не аддасць назад, які належыць нават не табе».

– «Трэба шмат вольнага часу, лёгкі сум аб чалавеку, цвярозая галава і – далей аж жанчын, ад тых, каго не кахаеш, а так. Такое можа ўзяць ад чалавека ўсё, і нават сумную душу, усё захопіць на патрэбу сваю. Жаніцца, відаць, сапраўды трэба або дужа рана, і тады, астыўшы, паспяхова зрабіць многа, або тады, калі ўжо нікуды не варты, калі пачынаеш спісвацца. Тады можа здарыцца цуд...». (На шчасце, менавіта такі цуд адбыўся з самім У. Караткевічам. – *А.Р.*)

– «Лёс, напэўна, ёсць. Возьме ўдарыць, адбярэ нешта, ударыць болем – і раптам, дасць, падорыць адчуванне еднасці чалавека са сваім людам, падорыць веру, што ўсё, нягледзячы на ўсё, што наканавана і прадвызначана ў лепшы бок, што нічога, ніколі і ніхто з гэтым не зробіць, што быць гэтаму вечна, пакуль ёсць людзі, зямля і дабрыня. І колькі дадзена табе служыць ім – столькі і службы. Не бойся. Што ні зробіш – толькі зрабі гэта па-чалавечы».

– «Словам, як заўсёды ў нас, як амаль заўсёды. Усё, здаецца, ёсць, а станавага храбта няма».

– «Словам, (паўсядзённае жыццё. – *А.Р.*) рай для чалавека, які любіць змаганне, неўладкаванасць і вечную няўпэўненасць... а мне (У. Караткевічу. – *А.Р.*) падабаецца».

– «Страшная думка аб дарэмнасці ўсяго, што робіш. І поўная марнасць жыцця ўвогуле: заблытаўся, няма мэты, нічога не раблю, а і пачну рабіць – сэнсу не больш чым у лайдацтве».

І цудоўныя лірычныя радкі:

– Пра Дняпро – «марозны захад і малінава-дымны ля далягляду і расплаўленае золата – трохі вышэй».

– Аб цыкле «Пахаванне» Чурлёніса: «Ідуць, і паступова згасае чароўнае святло, і засоўваюць труну нібы ў пячное чэрава, і застаецца самотны цень у хаце...».

– «Людзям трэба жыць у вёсках і невялікіх гарадах большую частку года. Толькі там яны – людзі...».

– «Ноч за акном. На сталі маім у вазе пяць півоняў, падобных на чашы са снегам. Толькі снег гэты жывы з амаль нябачным для вока водкідзем у ружовае».

– «Ноч. На вінаград, які цягнецца ў неба, кладзецца адбітак з вакна. І калоціцца ў шкле вялізная шэрая мятлушка, чыясьці душа. Хто б гэта прыляцеў па мяне і да мяне?».

(І цэлы «букет» накідаў аб далёкаўсходніх прыгажосцях – і дымны туман, і пах ёду на марскім узбярэжжы, і марскія смерчы, якія сплятаюцца ў кроны дзівосных дрэў, і паходы па тайзе ў суправаджэнні бурундукоў, і, у рэшце рэшт, тая «Кедровая падзь», з якой і вырасце знакамітая «Чазенія», і г.д.).

У адносінах да нашага расповеду могуць быць і пярэчанні – маўляў гэта побытавыя дробязі, заўвагі, а часам і проста эмоцыі...

Аднак сутнасць у іншым. У такіх дробязях, якія патрэбна добра ведаць самому, і «состоял» увесь У. Караткевіч, адзін з творчых прынцыпаў якога наўрад ці можна аспрэчыць: «Пісанне – гэта збор у калекцыю сваіх перажыванняў, а працаваць (пісаць. – *А.Р.*) трэба так, “каб не сорамна было ў канцы перад смерцю”». А яны, гэтыя перажыванні, для пісьменніка і былі тым «куфрам», з якога ў канкрэтны час, у канкрэтных умовах рысаваліся ім дзеючыя героі ўсіх яго твораў.

Вось яго выніковы запіс аб далёкаўсходніх уражаннях: «Я, здаецца, яшчэ вярнуся сюды. Праўдзівей, абавязкова вярнуся. Магчыма, яшчэ ў будучым годзе». На жаль, новая паездка на Далёкі Усход не адбылася. Затое адбылася – падкрэслім гэта яшчэ раз – «ЧАЗЕНІЯ».

І яшчэ аб адной, на наш погляд, грунтоўнай дэталі з пісьменніцкай лабараторыі У. Караткевіча, занітаванай ва ўсіх трох крыніцах. Маецца на ўвазе яго скрупулёзныя адносіны да працы з літаратурным матэрыялам – у «Дзённіку...» са сцэнарыем кінафільма «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» (больш дэталёва расповед мы вялі трохі вышэй – у раздзеле аб сцэнарнай творчасці пісьменніка). Адзначым толькі, што за перыяд з 28 чэрвеня 1965 г. (пачатак «Дзённіка...») і да 9 мая 1966 г. (апошні запіс у «Дзённіку...») сцэнарый па «Хрыстосу...» (і падзеі вакол яго. – *А.Р.*) узгадваецца У. Караткевічам больш за 20 разоў. Значыць, матэрыял чытаўся і перачытваўся, абмяркоўваўся, перасэнсоўваўся... (ёсць сведчанне, што ў архівах захоўваецца аж 6 варыянтаў). Але не гублялася галоўная ідэя пісьменніка: дзеянне на экране – гэта трагедыя народнага жыцця на Беларусі XVI стагоддзя, без лагіроўкі, падфарбоўкі і г.д. Дзякуючы майстэрству творчага калектыву, фільм такім і атрымаўся. І аказаўся настолькі праўдзівым, што быў... адпраўлены ў архіў аж на 22 гады; у перапісцы з Нядзеляй – неаднаразовыя разважанні аб працягу работы над «Каласамі...» і г.д.

Такой была філасофія творчасці У. Караткевіча: праўда гісторыі, праўда жыцця, беражлівыя адносіны да народнай духоўнай спадчыны ў імя аднаго вызначальнага – сцвярджэння нацыянальнай годнасці беларусаў, абуджэння іх нацыянальнай самасвядомасці.

Канечне, і ў шасцідзесятых гады сёй-той з прадстаўнікоў мастацкай інтэлігенцыі выказваў заклапочанасць лёсам беларускай мовы, помнікаў гісторыі, культуры і г.д. Аднак такія выказванні патаналі ў агульнай плыні прапагандысцкіх лозунгаў аб дружбе савецкіх народаў, «добраахвотным» імкненні грамадзян да адмаўлення ад роднай мовы, іншых «суперінтэрнацыянальных» праявах. Чытаем напісанае У. Караткевічам у 1963 годзе: «Мне заўсёды краяла серца нейкая недарэчная прамежжасць нашага народа («народ-межеумок», казалі б расіяне). Заўсёды ён за кагосьці. І амаль ніколі ён не бывае сам за сябе. 14 гадоў, як я зразумеў гэта, і ўсё стала для мяне адной вечнай крыніцай пакут. І яшчэ трохі – шчасця, падфарбаванага горкім гонарам. Таму што мне нічога і нікога не трэба, акрамя гэтых людзей, якім я непатрэбен і якім непатрэбна іх імя. І таму я бядн[ейшы] за апошняга жабрака і, адпаведна, самы багаты. Бо я магу дазволіць сабе раскошу любіць усіх.

Пакуль самаасэнсавання няма – калі трэба проста, горда і самотна рабіць сваю справу, не зважаючы ані на якія пляўкі, поўхі, страты. Відаць, пры такім становішчы біць будуць з усіх бакоў. Што ж, і гэта набытак. Такім, па-мойму, пакуль што яшчэ ніхто не мог пахваліцца. Калі вытрымаем – значыць, тытаны і не памрэм. Калі не вытрымаем – туды нам і дарога, шэлег нам кошт і смецце нам магіла. І іншага мы не варты. І хай яны тады здыхаюць, такія ўладары думак і такі народ, не пераводзяць дарма хлеб. Таму што кожны купляе права на жыццё маральнай стойкасцю, веліччу душы, у якую ніхто не мае магчымасці запусціць лапы...».

Працуючы над матэрыяламі для новага твора «Шантаж» (на жаль, ён не быў закончаны), у 1970 годзе ён зноў звяртаецца да тэмы нацыянальнай самасвядомасці беларусаў: «І ўсе, усе забываюць, што Беларусь – гэта “не бог, не царь и даже не герой”. Беларусь – гэта сівы мох у бары. І над ім востры ядловец. А пад ім – бацькі, якія за кожную пядзю. За кожны родны гук.

І таму, што б ні было – службы. Песціць – гэта ўсякі будзе цягнуцца. А вось пакрыўдзіла – уздай дабром, б’е – абарані, у дзярмо ўтаптала – глотку за яе перарві. Гэта не яна.

Які б ні быў – службы. Мову па дурасці забыў – нават і тут, папрашайка, жабрак няшчасны – і тут службы. Можа табе за гэта хоць частку правіны даруюць і мох, і ядловец, і бацькі, і неба».

І яшчэ, «не павінны старыя думкі (маю на ўвазе, вядома, не думкі Герцэна, скажам, а думкі Мураўёва) паганіць псіхічны склад сучасніка. Дзярмо не павінна ляжаць у скарбонцы. Гнілое мяса будзе смярдзіць, як ні падфарбоўвай яго пад свежае і як ні палівай парфумай. Не павінна быць думкі: “Добра – гэта тое, што мой тата рабіў і я раблю, а што чужы тата – гэта дрэнна”, калі твой тата, скажам, краў з тваёй дапамогай коні ў бедных людзей, а чужы тата яго спаймаў. Трэба адмежвацца ад гэтай думкі, калі не

хочаш затлусцець, выклікаць да сябе нянавісьць і, урэшце, па заслугах здохнуць пад плотам або згарэць». Датавана – 1965 годам.

Ужо ў тыя гады ўсеагульнага замілавання меліярацыяй і хімізацыяй, У. Караткевіч адчуваў усю пагрозу, якую яны нясуць і прыродзе, і сельскай гаспадарцы ў цэлым. Вось яны пісьменніцкія разважанні: «...Калі вада рабіцца ўсё больш і больш бруднай – у ёй усё павялічваецца і павялічваецца шчолакавая (?) рэакцыя.

...Качка-нырок, гагара, баклан, чомга і г.д. памірае, не можа трымацца на вадзе, не здабывае досыць пракорму, хварэе, гіне.

І наадварот, ад скажам, хімічных сцёкаў, гербіцыдаў і г.д. птушка спачатку хварэе, а хвора яна не здабывае досыць ежы і г.д. Словам, што саваю аб пень, што пнём аб саву. ...Так што, нават не будучы хімікам, можна зразумець яшчэ адну шкоду забруджвання вады».

Гаварыў У. Караткевіч і пра небяспечныя чорныя буры пяском на Палессі (а яно і «і мокне, і сохне»), і пра шкоду «разумнай» меліярацыі і пра беды ад «захаплення» гербіцыдамі, і г.д. І яшчэ. «Вось, праўда, хрупкая дрыжачая грань, па якой мы ходзім, дыхаючы, і мы гэта “мосцік да жыцця”, старанны бурым, выконваючы і перавыконваючы план лесанарыхтовак».

Дарэчы, захаванне навакольнага асяроддзя ад забруджвання і прыняцце мер для зберажэння прыроды У. Караткевіч ніколі не лічыў толькі праблемай беларускай, нацыянальнай. Ён добра разумеў глабальнасць біяхімічных працэсаў, залежнасць ад іх усёй тэрыторыі Зямлі: «А чалавек як сляпы ці ачумелы. Я схільны думаць, што калі чалавецтва не адумаецца, то яно загіне, хутчэй за ўсё не ад атамнай бомбы. Хутчэй за ўсё яно захлынецца ва ўласным дзярме, як “заклучаны ў збан” у сярэдневяковых італьянскіх турмах.

І калі яно не паразумнее, можна ўявіць сабе войны будучыні, якія ідуць за чыстую ваду, як яны ідуць зараз за вугаль, сланцы, нафту.

І гэта будзе жах. Людзі з узбярэжжаў Рэйна (Дуная і г.д.) ідуць вайной на людзей з берагоў Байкала, Нарачы, Асвеі (калі мы не загадзім у хуткім часе і іх)».

У. Караткевіча хвалявалі ўсе тыя непрадуманая рашэнні, што абяднялі прыродныя і культурныя багацці рэспублікі, ускладнялі яе экалагічныя абставіны.

Пазначана 1976 годам. Прырода смеху – лепей за ўсё смяцца з сябе. Ніхто не пакрыўдзіцца. Лухта гэта, што любяць вострую крытыку. Самакрытыка здаравей. Расказаў смешны выпадак з жыцця тав. П: «У горшым выпадку пяць год друкаваць не будуць, у лепшым – 10 гадоў без крытыкі і ўпамінання».

Год 1976: «Цікава, мабыць, было б напісаць кнігу аб анатоміі здрады. І не так, як “Сотнікаў”, а здрады на самым вышэйшым узроўні. Скажам,

Уласаў. Толькі не так, як Арк. Васільеў, а па-сапраўднаму. Каб здрыганулася, а не проста “каўбаснік у генерал-лейтэнанцкім” мундзіры».

Год 1980: «Без гістарычнага рамана, гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма нацыі без пачуцця гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць, непераходзячая, сталая вечная каштоўнасць вечнага чалавечтва і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць, жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цану і ў дрэнным, і ў вялікім».

Год 1982, 28 лютага.

«...Мне не шкада ні жрацоў, ні канкістадораў. Шкада, што пала ў руінах спадарожніца нават такога жорсткага грамадства, спадарожніца ўсякага грамадства. Пала бязвінная і вялікая чалавечая культура. Прыціснутая і ўсё ж жывая пала ў прах, рассыпалася, згіла. Бязвінная адказчыца за грахі тых, што не давалі ёй дыхаць, так груба і так падступна катавалі яе.

Яны выблыталіся – хай сабе прыняўшы чужую рэлігію з яе аўтадафэ, стаўшы са жрацоў – біскупамі. А вось самы дакладны дагэтуль каляндар у свеце – загінуў. А вось кнігі спалілі. А вось мастацтва знішчылі молатам і агнём. Рэшткі ад яго засталіся. Знішчылі яго і старыя, і новыя, рэнегаты і заваёўнікі, але каб не вартыя жалю рэшткі ягоныя, не было б апраўдання перад ісцінай усім мільёнам гэтых існаванняў на зямлі. Пляваць бы нам было на тых, каго елі і хто еў. Каго забівалі і хто забіваў».

Год 1982, 29 красавіка.

«...Ідзе сцэна апазнання. Гэтае кіно з’еў бы с кашай. Валяць на спецыфіку, і ідзе прызнанне ў каханні на 10 хвілін на фоне праходу герояў па лесапарку. І хоць бы слова. І хоць бы пейзажам выявілі пачуцці людзей. Ні чарта не ўмеюць. У неарэалістаў я такое магу сто раз бачыць на фоне праходу па патыях. Умею[ць] гаварыць пейзажам, святлом, музыкай. Нашы ўмеюць толькі балбатаць, як папугаі ў клетках, на сходах пра вобраз станоўчага героя. Ты – пішы яго, паказвай яго, а не дундукай».

І яшчэ колькі радкоў – аб адносінах У. Караткевіча да таленту, таленту сапраўднага, людзьмі прызнанага і прынятага, і таленту амбіцыйнага, фальшывага, дутага. Зноў жа на прыкладзе ацэнкі канкрэтных асоб з нацыянальнай мастацкай культуры. У першым выпадку размова пойдзе пра народнага артыста Беларусі Паўла Дубашынскага: «...Адзін з самых таленавітых людзей, якіх я ведаю. І не толькі як акцёр, ён якраз менш за ўсё грае, хіба толькі сваю слаўную душу. Гэта як... дзядзькі такія бываюць на вёсцы: гавораць – заслухаешся, салавей, калі можна сабе ўявіць салаўя з пачуццём гумару, і ўсё гэта робяць, як кажуць не для хлеба куса, а для пана Езуса.

Расказваў такія гісторыі, што смяцца і плакаць хацелася, і – жывая праўда, якой не выдумаеш, хоць язык адкусі, хоць бэркавец паперы з’еш. І

разумны, як не толькі мала хто з акцёраў, а і мала хто з пісьменнікаў. Мабыць, некаторыя і не вераць...

І які талент увогуле. Расказаў чатыры голай праўды гісторыі, якія, каб запісаць так, як ён расказаў, – цаны б ім не было. Локці кусалі б усе нашы г...
...Праўду кажуць, што калі ўжо таленавіты, то нават дровы таленавіта сячэ, нават малюе – на ўсе рукі майстар. А так, мабыць, і трэба».

У другім – пра вядомага беларускага этнографа Адама Багдановіча – бацьку паэта М. Багдановіча: «...Бо мяне аж калоціць ад злосці пры ўспаміне аб гэтым чалавеку. Напышлівы, псеўдавучоны, які свету не бачыў за сваімі выгаданымі (і галоўнае, нуднымі) тэорыямі і ідэямі, ад якіх святых вон вынось. Праўда, няма горш за прэтэнцыёзную бяздарнасць, ды яшчэ і рэнегата. Я б на месцы Горкага не грошы пасылаў былому сваячку і надуманай велічыні (а не саромеўся ж браць), а выдаў бы гэты “Язык зямлі” (асноўнае даследаванне А. Багдановіча. – *А.Р.*), а раптам там знойдзеца божая іскра хоць адна для нейкага там генія бягучых стагоддзяў.

Сядзіць на фотапартрэце, падбіўшыся ручкай, Пляханаў гэтка. І як паслугу – торкае “Не перашкаджай жыць”.

... І ўсё пра сябе, усё для сябе, усё сам. Гразнова мне расказвала, што яны баяліся хадзіць да яго, бо як пакладзе на стол гэты жалезабетонны блок рукапісу ды як пачне чытаць – усе пазасынаюць. Ну, гэта, паложым, не прыклад. Пачні чытаць “Загублены рай”, і мы пачнём. Маглі не разумець яны, магу не разумець і я (хаця каго сагрэе кніга, у якой нічога няма для нас сённяшніх, якая ўся і толькі (выдзелена У. Караткевічам. – *А.Р.*) нібыта для будучыні, але яго адносіны да сына і ягонага служэння сваёй зямлі, выпактаванага ў маральных і фізічных цяжарнях, – гэта ўжо, занадта.

...Не, апантанасць уласнай бяскрылай шызафрэніяй».

Такія вось яны, караткевічаўскія меркаванні і ацэнкі – эмацыянальна-выразныя, лаканічна-канкрэтныя, праўдзіва-пераканальныя.

На жаль, у запісных кніжках У. Караткевіча мы не знаходзім звестак аб тым, як ішла праца над галоўным гістарычным творам «Каласы пад сярпом тваім»*. Але затое ёсць магчымасць прасачыць, як самааддана ён працаваў над такім складаным драматургічным творам, як трагедыя «Маці ўрагану». На наш погляд, храналогія творчага працэсу будзе цікавай і для чытача.

3 студзеня 1982 года – Пачаў «Маці ўрагану».

4 студзеня... – Прац[аваў] над «Маці ўрагану».

5 студзеня... – Працую над «Маці ўрагану».

26 студзеня – Працую над сцэнай з пракажоным. Скончыў карціну з пракажоным.

27 студзеня, 23.10 – Скончыў першую дзею «Маці ўрагану».

---

* Здаецца, мы данеслі ўсё сённяшнім чытачам пра той «драматычны» шлях, на якім сеяліся «Каласы...» У. Караткевіча.

31 студзеня... – Не паехаў у Заслаўе (на этнаграфічнае свята. – *A.P.*), а засеў за 4-ю карціну «Маці ўрагану».

1 лютага... – Яшчэ трэба пісаць сцэну ў Радзівіла.

2 лютага, 7.50. – Скончыў сцэну ў Радзівіла.

7 лютага, 21 гадзіна. – Скончыў другую дзею. За няпоўныя (увесь час перарывалі) тры дні ўсю шостую карціну. Асвятчэнне зброі, разгром Данавана, штурм Крычава, разгром і адыход пад Царкавішча. Вялізная карціна. Выціснуты.

8 лютага... – Не працуецца, а з «Маці ўрагану» трэба канчаць.

14 лютага, 14.00. – Скончыў сцэну ў замкнутых сутарэннях.

21.20. – Скончыў «Разгром пад Царкавішчам».

15 лютага, 18.20–21. – Скончыў «Маці ўрагану».

20 лютага. – Адкладу эсэ для Грышы, трэба вычытаць «Маці ўрагану», можа, удасца здаць на машынку.

23 лютага. – Скончыў праўку «Маці ўрагану».

24 сакавіка. – Пасля забраў з машынкi «Маці ўрагану».

29 сакавіка. Раніцай. – А там зноў вычытванні, на гэты раз з машынкi «Маці (ўрагану)». А калі нешта не прахадное, а сапраўднае – чорт яго ведае.

Ну, «Маці ўрагану», вядома, не прахадная. Я, можа, яшчэ і сам толькі прадчуваю, які каменьчык я збіраюся бяздумна кінуць осам у гняздо.

31 сакавіка. – Ды, не, чорта з два. Спачатку вычытаць «Маці ўрагану», звесці ў Віцебск і здаць.

2 красавіка. 0.20. – Скончыў вычытку першых трох экзэмпляраў «Маці ўрагану». Сёння буду вычытваць яшчэ тры, а там трэба званіць у Віцебск і ехаць туды на чытку.

5 красавіка. – Недзе ў 13–14 *скончыў вычытку* (выдзелена У. Караткевічам. – *A.P.*) апошніх трох з шасці экзэмпляраў «Маці ўрагану».

Якім драматычным талентам, якім веданнем гісторыі, якім майстэрствам патрэбна было валодаць, каб толькі за тры месяцы (з улікам удзелу ў пленуме Саюза пісьменнікаў БССР, секцыі прозы, сустрэч з чытачамі, зборам матэрыялаў для кнігі пра Мсціслаў і г.д.) стварыць трагедыю, якіх не ведала і пакуль не мае падобных беларуская літаратура. Так мог працаваць толькі чалавек, які вельмі тонка адчуваў адказнасць пісьменніка перад часам і перад народамі. Чалавек, размову аб якім лепш за ўсё скончыць запісам з яго кніжак: «Аптымізм беларускі ў тым, што калі мы, нягледзячы на ўвесь песімізм і безнадзейнасць мінулага, усё ж жывём, значыць, у нас ёсць падстава гаварыць аб лепшым будучым: “Калі ўжо наша мінулае з намі нічога не зрабіла, значыць, і будучыня нам па плячы”».

Падкрэслім, што ў такім кантэксце, на наш погляд, чытаецца і пісьмовая спадчына велізарнай гамай пачуццяў. Тут і жаданне пабачыць Польшчу, і прызнанне Здзіславу («палюбіл твою Польшу, почти как и свою Беларусь»), і захапленне прыгажосцямі Варшавы і Кракава («Он

(Кракаў. – *A.P.*) – мужик. А Варшава – она мама... Но больша мне все-таки Краков понравился. Потому должно быть, что исходил я (Караткевіч. – *A.P.*) его своими ногами» – пісьмо ад 12 студзеня 1972 года); тут і прасякнутае лёгкім гумарам паведамленне аб суправаджэнні па Беларусі варшаўскіх тэлевізійшчыкаў (здымалі фільм пра БССР: «...двух польских кинематографистов по Белоруссии. А интересовали их заводы, а не костел, где крестили Мицкевича и венчали Ягайло. Я в этом смысле тупой. Насчет полимеров и прочего» – пісьмо ад 8 чэрвеня 1972 года); тут і паведамленне аб сваіх жыццёвых «прыгодах» («...лавіў баброў і змей у нашым Бярэзінскім запаведніку», а «пасля акул на Чорным моры...»). Альбо ў пісьме ад 5 лістапада 1972 года, у якім як самаму блізкаму сябру паведамляе аб тым «невялічкім» здарэнні з ім у пісьменніцкім ДOME творчасці ў Каралішчавічах: «...там взбегая на крыльцо, заваленное мокрыми осенними листьями, поскользнулся, съехал по ступенькам и сломал два ребра с подозрением на третье. Вот тебе: на волноломе (на Черном море. – *A.P.*) ничего, а тут...». Падзеліцца са Здзіславам Нядзеляй У. Караткевіч і сваімі радасцямі («...Вышла в Праге моя “Kralowska romsta” (“Дзікае паляванне караля Стаха”», ...получил за “Медведей” премию журнала «Дружба народов» как за один из лучших рассказов 1972 года», прапіша, з якім захапленнем разважала аб польскім прафесары перакладчыца твораў У. Караткевіча на рускую мову Валянціна Шчадрына, якая гасцявала ў сям’і пісьменніка. Маўляў, ён «и милый, и видом приятный, и деликатный, и воспитанный, и настоящий рыцарь с совестью и мужеством имеют свой взгляд на жизнь и т.д., и т.п.»).

Пэўная значнасць ліставання і ў тым, што У. Караткевіч раз-пораз вёў размову аб сваіх «Каласах...». У пісьме ад 12 студзеня 1972 года чытаем: «Люди в романе – если это роман – должны действовать как и люди в жизни: ругаться, влюбляться, отходить в безверие и приходит к богу, захлебываться в межплеменной драке и брататься, хулить то, что недостойно хулы, и ругать доброе, от непонимания и незнания и глупости – и приходит к правде. Это жизнь в натуре и жизнь в книге». У колькіх пісьмах у Кракаў пісьменнік паведамляў свайму сябру, што ўсё ж збіраецца закончыць свае «Каласы...», а потым напісаць «путевую» кнігу «Лісты вандраванняў» – «о трех народах: поляки, словаки, чехи. Быть может к этому и путешествия по Беларуси» (пісьмо ад 14 мая 1989 года). На жаль – ні першае, ні другое аказалася не рэалізаваным.

Нельга пакінуць без увагі і дзве, амаль супрацьлеглыя адна адной акалічнасці. Але менавіта ў іх і бачыцца ўвесь Караткевіч. Калі размова ідзе аб адкрытасці сяброўскіх адносін, то Здзіслаў Нядзеля «паважаны пане» і «шаноўны пане», «W. Pan Zdislaw» і «З з. Р. Dr. Здзіслаў Нядзеля», «дорогой» і «дарагі», «даражэнькі сябра» і «даражэнькі мой Здзіславе», «даражэнькі ты наш хлопец, дружа ты наш, Здзіслаў свет Нядзеля» і «Вельмі шаноўны і

дарагі пане Здзіслаў, стараста Глыбоцкі, Пастаўскі і Браслаўскі і інш., ваявода Кракаўскі...». Або яшчэ (пісьмо ад 8 красавіка 1979 года): «...наш друг, хо-рошый і тошый (так што дае удивляешся, как такой худой индивидуум мо-жет вмещать столько ума и сердечной теплоты)».

Але калі дапускаюцца 3. Нядзеляй «вольнасці» у чытанні гісторыі, У. Караткевіч зусім іншы. Колькі радкоў з пісьма ад 20 чэрвеня 1980 года. «Только за Гусовского буду тебя крепко бить. Он ведь из тех же мест, что и мои предки. И вряд ли везли бы на мое Приднепровье из-под Гнезна, скажем, его отца, чтобы сделать его в Приднепровье лесником. А то, что католик и писал по-латыни, так и Гедимин свои послания начинал “Excellentissimo, patri, domino Iohanni, romanae sedis summo pontifici, Gedeminne, Litwinorum et multorum ruthenorum rex ets...”».

Странная привычка, раз католик, то и поляк. Ну а Купала? А Лев Сапега? Да и любого местного возьми – католики у него в родне будут. Даже у меня. Давай тогда в поляки Августина Блаженного и Тертуллиана запишем. И католики первоклассные, и по латыни писали.

Фу, бяка, Здислав».

Наша рэзюме: калі па-сяброўску, дык па-сяброўску, а калі ў тэорыі, то «истина дороже».

І як шчымліва-песімістычна, амаль трагічна чытаюцца радкі з двух пісем (ад 23 красавіка і ад 27 снежня 1983 года), адрасаваных у Кракаў пасля пахавання жонкі, якія можна было даверыць самаму блізкаму сябру. Першае: «Сил нет, совсем болен, не знаю, как строить жизнь дальше... Ведь понимаешь, если бы ссорились, если бы я ходил на сторону, а то ведь жили как одна душа, помогали работать друг другу, она меня смотрела хорошо, и я для нее ничего не жалел. Делали вместе большую, очень нужную работу, что б ни один памятник, ни один курган, кости, церковь, старое здание не осталось не обмеренными, не сфотографированными, не зарисованными. На кладбище все сотрудники говорили, что это “Свод” без нее провалился бы в преисподнюю. Не обижали людей, жили честнее, чем иной свётак. Где же справедливость?»

Вообще за какую-то неделю на меня пять ударов: три друга – великолепная поэтесса Лариса Гениуш, человек тяжелой судьбы, тётка, сестра матери, святой человек, и вот – Валя.

Чувствовал себя на грани нервного надлома. Сейчас как будто чуть-чуть лучше. А может, я ошибаюсь? Но довольно об этом, иначе опять не засну ночь».

І другое: «...Но мне вдруг после всех пинков судьбы стало так плохо, что я уехал в Оршу и там на окраине, которая сильно перестает быть окраиной, просидел с начала июня и по десятые числа декабря. Причем сознательно отключился: запретил пересылать письма, не слушал радио, не читал газет, а по телевидению смотрел только мультфильмы и детективы...».

Чытаем у апошнім лісце ад 14 мая 1989 г.: «...Просто тебе уже должно быть писали, что я стал совсем никуда. Сейчас ещё не плохо, а то ведь совсем было направился, как говорят у нас, “да Абрама на пива”, то есть к праотцу Аврааму пиво пить. Да и сейчас: посижу полчаса за письменным столом и вынужден на некоторое время прилечь. Мне, который раньше мог, почти не вставая, просидеть с пером в руке десять часов – это невыносимо и унижительно. Всякие свинства творит жизнь с людьми, но страшнее всего – это лишение сил... Поэтому я тихо ярюсь, но ничего не могу с этим поделать. Поэтому и мучаю и себя и тебя, и всех...

...Работается совсем мало и плохо, вернее, почти никак не работается...».

Як быццам было прадчуванне – жыць заставаўся крыху больш за два месяцы.

Не перабольшым – упэўнены ў сваіх меркаваннях, – што вось гэтыя «не літаратурныя» запісы, сведчаць аб лепшых чалавечых якасцях У. Караткевіча, які незалежна ад формы напісанага заўсёды заставаўся пісьменнікам, якога «цягнула» да спасціжэння сутнасці чалавечага існавання, разумення гістарычных рэалій, сцвярджэння Ісціны і жыццёвай Праўды.

Раздзел васямнаццаты

НІШТО ЧАЛАВЕЧАЕ ЯМУ НЕ БЫЛО ЧУЖЫМ

...хто хоча стварыць
вялікае, павінен спачатку
стварыць сябе самога.

І.-В. Гётэ

Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч – ВЯЛІКІ АРШАНЕЦ (В. Аколава) ...Выбітны паэт, празаік, драматург, эсэіст, крытык і... мастак, «даследчык, вялікі кніжнік» (А. Мальдзіс), «Дойлід. Майстар. Араты. Сейбіт. Глыбіннадушны» (С. Панізнік), чалавек «энцыклапедычных ведаў і фенаменальнай памяці» (А. Верабей), «непаўторна-самабытная асоба» (А. Забалоцкі), фантазёр, якога «нельга было злавіць па нейкай такой “мюнхаўзеншчыне”» (В. Зуёнак)... І яшчэ можна прывесці дзясяткі эпітэтаў, якія выказаны ў адрас Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча і ад прыхільнікаў яго таленту, і ад калег па літаратурным і сцэнарным цэху, і ад сяброў-таварышаў, і ад даследчыкаў-літаратуразнаўцаў. А яшчэ – ардэнаносец, двойчы лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР (імя І. Мележа і Я. Коласа), аўтар, чые кнігі выдаваліся далёка за межамі яго роднай Бацькаўшчыны. Ён ўвайшоў у беларускую савецкую літаратуру як пісьменнік, які сумеў знайсці тую, на першы погляд, непрыкметную, але здзівіўшую, з вялікай сэнсавай нагрузкай існасць, дзякуючы якой так грунтоўна і моцна пераплецены ў яго творах палярныя адзін другому пачаткі (лірыка і эпас, узнёслы рамантызм і цвярозы рэалізм, фантастычнае і глыбока-народнае, філасофскае і патрыятычнае). Менавіта таму і праз гады не старэе сакавітасць і прыцягальнасць усяго ім напісанага, не тускнеюць актуальнасць і злабадзённасць узятых тэм і пытанняў, не губляецца іх усеабдымны гісторыка-філасофска-маральны падтэкст. Яго творы, на шчасце, не згубіліся і ў інтэрнэтным XXI стагоддзі, жывуць і будуць жыць у нацыянальным духоўным асяроддзі. І жывуць таму, што для яго «духоўная Элада» была не ў мінулым, а ў будучым. Ён не паспеў завяршыць узвядзенне храма нашага агульнага і светлага, але вядома, што ў старажытных часы яны будаваліся некалькімі пакаленнямі.

Але ж галоўная інтрыга, на наш погляд, заключаецца ў тым, што ён ніколі не лічыў сябе геніем, хоць здагадваўся, што «ў шэраг геніяў яго залічылі». Ён толькі лічыў сябе (амаль па Ж.-П. Сартру. – *А.Р.*) чалавекам, якога зрабіў сабе сам. Чалавекам, у якім арганічна спалучаліся спасціжэнне беларускай гісторыі і культуры з прыхільнасцю да экзатычнага, выключнага, нават фантастычнага: так хацелася яму бачыць сярод сучаснікаў «тытанаў духу, якія б парушылі ціну балотнага застою» (М. Тычына).

Асэнсаванне шматаспектнай і шматжанравай творчасці У. Караткевіча, творчы феномен якога «пакуль яшчэ і на малую частку не ацэнены» (А. Адамовіч), прывяло да думкі, што нельга не паразважаць (і не пазнаёміць) сучаснікаў з тым, як гэта ўсё «ўмяшчалася» ў адным толькі чалавеку.

Амаль усё, што ён стварыў (са знойдзенага даследчыкамі апошняга часу. – *А.Р.*), з выхадам з друку апошняга 25-га тома «Збора твораў», будзе вядома. А як жа ён тварыўся сам? Якім быў у пазалітаратурнай дзейнасці? Якімі жыццёвымі прынцыпамі ён кіраваўся? Якімі былі яго пазатворчыя захапленні? Што было на яго жыццёвым шляху? Што пражывалася і як перажывалася? Наогул, якім ён быў як ТАВАРЫШ, ГРАМАДЗЯНІН і ... ЧАЛАВЕК. І яшчэ шматлікія пытанні можна задаць. Але дзе ж адказы на іх? Зразумела, што адказаць на ўсё ў невялікім кніжным раздзеле немагчыма. І ўсё ж з дапамогай успамінаў родных і блізкіх пісьменніка, яго шматлікіх сяброў, калег па творчасці, біяграфічных звестак, ды й тых чытацкіх меркаванняў, якія друкаваліся ў перыядычных выданнях, змайструем «ланцужок» «чытачы–сябры–знаёмыя» (літаратары, гісторыкі, артысты, мастакі, кампазітары, рэжысёры), у якім у кожным звяне занітаваны часцінкі ісцінасці яго жыцця.

І пачнём з алегарычна перафразаваных слоў вядомага расійскага гісторыка і дыпламата П. Чаадаева. Можна сцвярджаць, што У. Караткевіч не змог (і не ўмеў!) любіць сваю Бацькаўшчыну з заплюшчанымі вачыма, са схіленай галавой, з завязанымі вуснамі...

На шчасце захавалася шмат, але ўсё рассыпана як алмазныя крышталікі, якія блішчаць пры кожным канкрэтным поглядзе на іх. А яшчэ засталася вялікая літаратурная (і дакументальная) спадчына, якая больш поўна ўбачыла свет у апошнія гады і з якой можна даведацца (наўрад ці хто тут будзе спрачацца са знакамітым А. Мальдзісам), якімі ж ідэаламі натхняўся сам пісьменнік і натхняў іншых, што заставалася ў свядомасці тых, хто слухаў «яго публічныя выступленні» ці ўдзельнічаў у «прыватных гутарках». І толькі пры звядзенні іх у адзінае цэлае атрымаецца адшліфаваны АЛМАЗ, кожная грань якога злучаецца з іншымі ўнутрыкрышталёвымі сувязямі, якія, як у калейдаскопе, ствараюць цэльны вобраз АСОБЫ пісьменніка. Чалавека невычарпальнага гумару, у жыцці якога было ўсё – творчыя ўзлёты і глыбокія дэпрэсіі, радасць ад сустрэч з удзячнымі чытачамі і непаразумеўні ў адносінах з рэцэнзентамі і выдаўцамі, пакуты, выкліканыя хваробамі і смерцю блізкіх яму людзей, уласнымі трагічнымі падзеямі (няхай і часовымі).

Здаецца, да месца будзе прывесці шэраг выпадкаў з жорсткай барацьбы Лёсу за жыццё пісьменніка.

Была цяжкая хвароба нырак, калі яму было трохі больш за два гады. Бацькі і аршанскія ўрачы «выхадзілі» хлопчыка, хвароба адступіла.

Аказалася перанесеным безбацькоўскае жыццё ў эвакуацыі – прастудныя хваробы, іншыя захворванні, паўгалодны перыяд другой паловы 1941 – першай паловы 1944 года.

На шчасце, абышла хлопца смяротная небяспека ў пасляваенным Кіеве, калі ён разам з кіеўскімі хлапчукамі гуляў у хованкі ў паўразбураных (а часта і замініраваных) будынках.

Адступіла і пагроза расправы начных грабежнікаў над юнаком, калі ён у адзін са студэнцкіх вечароў праводзіў да хаты старэнькага і вельмі любімага ім прафесара Бялецкага.

Выжыў пасля цяжкай хваробы, калі настаўнічаў у Лесавічах. Чытаем у адным з пісем да Максіма Танка: «Да таго ж я доўгі час быў вельмі хворы і ледзь не зрабіў падарожжа Ad patres. Ніколі не было, а тут раптам хвароба. Але зараз здаецца мінулася».

Паэт выстаў у 1960-я гады маральна-псіхалагічна злосным і безгрунтоўным цкаваннем беларускіх (Я. Герцовіч) і асабліва маскоўскіх «справядлівых» крытыкаў, якія «размазвалі» яго на старонках перыядычных выданняў за пісьменніцкую арыгінальнасць раманаў «Нельга забыць» («Леаніды не вернуцца да Зямлі») і асабліва за «Каласы пад сярпом тваім». «Раней гэтага не было, а зараз самая дробязь даводзіць мяне да слёз», – пісаў ён у сваіх аўтабіяграфічных нататках. Да месца будзе спаслацца на А. Мальдзіса: «Мне ўяўляецца, – пісаў адданы сябра пісьменніка, – што самым цяжкім перыядам у жыцці Караткевіча была другая палова шасцідзiesiąтых – пачатак сямідзiesiąтых гадоў, калі аўтар “Каласоў...” хадзіў у “чорным целе”, калі ў кожным яго радку шукалі крамолу». Напэўна, «знайшоў» такую крамолу і беларус М. Лужанін, які падрыхтаваў адмоўную рэакцыйную рэцэнзію на «Каласы...». Якой была рэакцыя У. Караткевіча на лужанінскую рэцэнзію, сведчыць той жа «Дзённік...»: «Вечарам сядзелі ў Лужаніна, гаварылі. Здаецца, памірыліся-такі. А колькі ён мне зла прычыніў (маецца на ўвазе рэцэнзія М. Лужаніна на раман “Каласы пад сярпом тваім”. – А.Р.). Ды добра хаця, што быў шчыры вораг, не ў прыклад некаторым іншым. І разумны, калі не асляпляла злосць. А каго яна не асляпляла? Лезлі мы з ім адзін на аднаго з вачыма, налітымі крывёй. А выявілася – прычыны не было, трэба было разабрацца, што за чалавек для сябе і сяброў (падкрэслена У. Караткевічам. – А.Р.) другі. І выявілі мы ўзаемна, што абодва нішто сабе людзі. Ну й добра...».

Сварка сваркай, але заўвагі М. Лужаніна былі настолькі грунтоўныя, што нават армейскія зборы не сталі перашкодай для працы над імі. Чытаем у «Дзённіку...»: «...за гэтыя дні скончыў работу над апрацоўкай “Каласоў...” па заўвагах Лужаніна. Усяго скараціў па 8½ аркушаў і яшчэ 6–7 засталася скараціць. Ведаю, будзе больш стройна».

Аб тым, што творцы «замірыліся», сведчыць эсэ «Цёплы жнівеньскі поўдзень», датуемае жніўнем 1969 года. Разважаючы пра адзін з найлепшых твораў М. Лужаніна, які быў прысвечаны Я. Купалу, У. Караткевіч

выкажацца: «...няма сумнення, што Максімам Лужаніным сказана тут сваё высокае, сваё вагомае слова.

Сказана з праўдай, талентам, сардэчным болем і шчырасцю». А далей, прызнаецца ў тым, што раней не вельмі цікавіўся паэзіяй М. Лужаніна і вельмі шкадуе аб гэтым, таму што створанае ім «з літасцю Божай, нібы асвятляе і ўсё астатняе...».

У «Дзённіку 1965–66 гадоў» У. Караткевіч свой душэўны стан ахарактарызуе з пэўнай доляй гумару: «... Скончыўшы ўсё гэта (працу над сцэнарыем кінафільма “Хрыстос...” – А.Р.), пайшоў лавіць верхаводак (...). Вудзяцца яны весела, на зубах хрумсцяць добра (фосфар для мозгу), хаця калі ўлічыць мой мазгавы стан за апошні год – мне трэба знішчыць за дзень трох акул...».

Але ж ён выстаяў, не «зламаўся», знайшоў сілы, каб пераадолець гэты самы горкі ўрок жыцця, урок несправядлівасці, неразумення аўтарскага слова і пазіцыі, якія ў процістаянні з ІСЦНАЙ гісторыі дазвалялі захоўваць для жыццядзейнасці творчую энергію для новых літаратурных знаходак (А якімі яны былі? Успомнім хоць бы ацэнку «Чазеніі» В. Быкавым. – А.Р.).

Выжыў Уладзімір Сямёнавіч і пасля трагічнага выпадку ў Крыме, калі ён нечакана зваліўся са скалы. Былы аршанскі аднакурснік і 25-гадовы сябар Лявон Кругман распавядаў: «Выявілася, што летам у Крыме (1980) ён ўпаў са скалы, ударыўся галавой (колькі дзён знаходзіўся ў рэанімацыі. – А.Р.)». З улікам пастаўленага дыягназу – закрытая чэрапна-мазгавая траўма з моцным кровазліянням, сімферопальскі ўрач выказаўся, што жыць пацыенту засталася пару месяцаў. На шчасце, ён занадта паспяшаўся. Цяга да жыцця, і ўжо мінскія ўрачы перамаглі. Вось адказ У. Караткевіча на той крымскі дыягназ: «А я павінен зрабіць яшчэ мноства спраў, гэтага ніхто не можа зразумець».

Вытрымаў У. Караткевіч і чарговую «рэанімацыю», калі амаль у адзін дзень памерлі любімая жонка Валянціна і такая ж любімая родная сястра маці Надзеі Васільеўны, якая доўгі час жыла ў сям’і пісьменніка і была для яго добрым дарадцам.

І ўсё ж ЛЁС рыхтаваў свой чарговы «ўдар». І пісьменнік быццам прадчуваў нядобрае. У сакавіку 1984 года, рыхтуючы «эпітафію» на помнік Валянціне Браніславаўне (памерла 28 лютага 1983 года), ён піша:

*Вечна будуць дрэвы шумець над зямлёй,
Над нашай адвечнай зямлёй,
Над зямлёю, што была і тваёй, і маёй,
Над зямлёй, што стала цяпер тваёй,
І што скоро будзе маёй.*

Данімала хвароба нырак і печаню. І зношанае сэрца не вытрымала – 27 ліпеня 1984 года Уладзіміра Караткевіча не стала. Пахаваны на Паўночных могілках у Мінску.

З другога боку, зрабіць экскурс у бібліяграфію аб'ектыўна можна, калі «ўвязаць» У. Караткевіча і ЧАС, У. Караткевіча і сяброў, калег, блізкіх і дарагіх яму людзей і ўбачыць у такой «звязцы» не толькі пісьменніка-гісторыка і пісьменніка-сучасніка, але і заглыбіцца ў пэўную караткевічаўскую філасофска-эстэтычную сістэму (што мы і паспрабавалі зрабіць. – А.Р.), якая захапіла ў свой палон думачае беларускае грамадзянства. Дык як жа ішло сталенне будучай літаратурнай зоркі?

...Год 1962. У. Караткевіч асядае на пастаяннае месца жыхарства ў Мінску. Ён ужо паўнапраўны член Саюза пісьменнікаў БССР (а рэкамендацыю давалі такія літаратурныя знакамітасці, як А. Вялюгін, М. Лужанін, А. Бялевіч), аўтар двух паэтычных зборнікаў («Матчына душа», 1958 і «Вячэрнія ветразі», 1966), зборніка апавесцей і апавяданняў «Блакiт і зола-та дня» (1961), драмы «Млын на сiнiх вiрах» (1959). Да таго ж – дыпламаваны літаратар-сцэнарыст.

Яго ведаюць Я. Колас (успомнім, што яшчэ ў 1952 г. студэнт Караткевіч даслаў яму рукапісны зборнік «Казкі і легенды маёй Радзімы»), К. Крапіва (вельмі крытычна ацаніў дасланыя яму творы), М. Танк, які падтрымаў паэта-пачынальніка і надрукаваў у часопісе «Маладосць» яго вершы, П. Броўка і Я. Казека (у газеце «Звязда» яны надрукавалі ліст у абарону паэта ад аршанскіх журналістаў-«аглабельшчыкаў») і іншыя літаратары.

А яшчэ ў хатнім архіве У. Караткевіча знаходзіліся напісаныя ў 1950-х – пачатку 1960-х гадоў апавесці «Предыстория» і «У снягах драмае вясна», легенда «Маці ўрагану», апавяданне «Аліва і меч», дзясяткі вершаў, баллады, казкі, апавяданні, якія дайшлі да чытача, на жаль, пасля смерці пісьменніка.

І ўсё ж зноў да Мінска. Пасля заканчэння Вышэйшых сцэнарных курсаў У. Караткевіч быў накіраваны на працу ў якасці сцэнарыста на кінастудыю «Беларусьфільм». Звернемся толькі да аднаго ліста, які У. Караткевіч даслаў у Рыгу свайму сябру Іераніму Стулпану: «Сейчас нас, несколько сценаристов забрали в Королицевичи и заседают: “Кончайте сценарии... И вот я сидел и работал, как одержимый”». Аб тым, як працавалася на «Беларусьфільме», чытайце ў нашай кнізе.

У Мінску У. Караткевіч жыў у доме па вуліцы Чарнышэўскага, суседзямі па пад'ездзе былі сем'і М. Стральцова і В. Адамчыка. Аб тым, як жылося-вялося гэтай «троіцы», распавядала жонка М. Стральцова Галіна: «...Часцей за ўсё размовы ішлі на літаратурныя тэмы. У кожнага было сваё меркаванне і кожны цвёрда стаяў на сваім... Часам спрэчкі дасягалі такой напругі, што толькі філіжанка кавы, якую цудоўна рыхтавала Ніна Адамчык, магла крыху суцішыць жарсці».

Праўда, здараліся і калектыўныя «дыспуты», у якіх «больш за ўсё мы любілі слухаць Валодзю Караткевіча. Ён быў найвыдатнейшым апавядальнікам. Нарадзіўшыся ў краіне замкаў, ён увабраў у сябе ўсю рамантыку мінуўшчыны. Ён пераносіў нас у свет дзіўных вобразаў: і дэспа-

тычныя князі, і прыўкрасныя князеўны, таямніцы замкавых вежаў і сутарэнняў авалодвалі нашым уяўленнем. Шмат што з таго, апавядальнага адлюстравалася потым у яго творчасці».

Чарадзеі прыгожага беларускага пісьменства не меў афіцыйнага ганаровага звання, але ў памяці і душах народных быў і застаецца сапраўды народным пісьменнікам, бліжнім сваёй поліфункцыянальнай творчасцю, чалавечнасцю, адкрытасцю. І нельга не пагадзіцца з выказваннямі, што ён быў беларускім рамантыкам, як рэальны зямны чалавек і як геній, які спраўна выканаў свой доўг перад Бацькаўшчынай. Гэта быў Чалавек, у якога нягледзячы на часовыя драматычныя эпізоды віравала менавіта яго, па-караткевічаўску арганізаванае, жыццё з сябрамі і таварышамі, творчымі планамі і меркаваннямі, яго характарам, учынкамі і прынцыпамі. Гэта быў жывы Чалавек, для якога жывое спасціжэнне ІСЦІНЫ было заўсёды куды больш глыбокім і заўсёды куды больш цікавым, а само яго жыццё было заўсёды для кагосьці і амаль ніколі для сябе.

Дык якім жа ён быў?

Вось уражанні Я. Янушкевіча (быў знаёмы з У. Караткевічам падчас сустрэчы з ім на сядзібе В. Рагойшы ў Ракаве, што недалёка ад Мінска. – *А.Р.*): «Твар бледнаваты са складкамі, але сухі і выцягнуты. Нейкі спрацаваны, бы ў нашых местачковых (Ракаўскіх. – *А.Р.*) кавалёў. Голас, калі не глядзець, а толькі слухаць суразмоўцу, здаваўся голасам маладзёна, прытым паважнага і няспешнага».

Разгорнутую партрэтную (фізічную) характарыстыку знаходзім у прафесара, пісьменніка і... мастака У. Калесніка, які даў проста бліскучы, непаўторны, жывы партрэт: «Я ўбачыў маладога чалавека амаль узросту Хрыста, і ён, як і чакалася, падабаўся мне незвычайна. Скульптар Прырода, якая ляпіла яго твар, а таксама стварала яго духоўны запас, чэрпала ды поўнымі жменямі з самых розных генетычных засекаў...». І далей пісьменнік-мастак працягвае: «У выглядзе яго былі як бы праз памылку перамешаны мужчынскія рысы з жаночымі: далікатная дзявочая скура, прыпаднятая верхняя, крыху заячая губа, незнаёмыя з брытвай поўныя шчокі, ямка на барадзе, а ў той жа час моцная мужчынская пластыка профілю, буйны крывіцкі нос, прамы і тупаваты, але з рухомымі пялёсткамі ноздраў, шырокі, усмешлівы, ад вуха да вуха рот, і віхрастыя, прамыя, непакорныя, рассыпістыя, русыя, чысцюткія валасы, якія гаспадар прывык зграбаць з ілба і зухавата закідваць граблямі пальцаў назад... Прыкметай прыкмет на гэтым неардынарным твары былі вочы – вялізарныя, даверлівыя, ажно крыху пацешна-лупатыя, як у блізарукага, але абрамленыя густымі веямі і прыценыя разлётнымі густымі бровамі. Зрэнка ў яго былі рознага колеру: адна – шэра-блакітная, другая – зеленавата-шэрая. Сапраўды, у гэтых зменлівых, як надвор'е вясною, вачах свяцілася, выглядала і глядзела імі на свет цікавая і няўрымслівая, смелая і даверлівая да свету душа. Як бы сонцам зычлівасці

зіхатнула ад яго постаці пры першым прывітанні, рука яго была па-жаночы пульхная, а поціск моцны, гартоўны».

Як бачым, выказана анатамічна-праўдзіва, па-мастацку дакладна і прыцягальна. У свае трыццаць з невялікім гадоў – гэта быў малады чалавек, ветлівы, ўсмешлівы, раскаваны і захоплены, «што надавала дынамічнай эксцэнтрычнасці паэта духоўную змястоўнасць». У. Калеснік распавядаў, што ўжо пасля першай сустрэчы У. Караткевіч здаваўся яму Незвычайным. Як паказала далейшае літаратурнае жыццё двух будучых зорак беларускай мастацкай культуры, існасць справы заключалася не ў гэтым, няхай і адмысловым, славесным партрэце. Па-першае – на наш погляд, – Уладзімір Калеснік быў прыемна ўражаным не толькі энцыклапедычнасцю ведаў Уладзіміра Караткевіча, але і яго ўменнем не навязваць гэтыя веды субяседніку ў гутарцы, адстойваць свой пункт гледжання тактоўна, амаль у дыпламатычным стылі. (Праўда, гэта дыпламатычнасць часта «гублялася». Асабліва калі рэдактары або рэцэнзенты-«аглабельшчыкі» сваімі праўкамі-заўвагамі ў імя нейкай прыстойнасці разбуралі яго літаратурную канструкцыю). Па-другое, ужо з першых хвілін знаёмства У. Калеснік у разважаннях У. Караткевіча адчуў яго вострую зацікаўленасць, нават апантанасць да пазнання гісторыі беларускага народа (якую, як ён сам прызнаваўся, ведаў яшчэ не зусім дасканала), яго гераічных, хоць часам і трагічных (а на Беларусі такіх падзей было дастаткова) старонках яго жыцця. На шчасце, У. Калеснік не памыліўся – У. Караткевіч не здрадзіў абранаму шляху. Па-трэцяе, такая ступень духоўна-творчага ўзаемаразумення, якая ўзнікла паміж двума Уладзімірамі (брэсцкім і аршанскім. – *А.Р.*), не будзе мець хібаў аж да заўчаснай смерці У. Караткевіча. Таварысцкасць у хуткім часе перарасла ў моцнае сяброўства, якое яшчэ больш акрэпла, калі У. Калеснік, як у народзе кажуць, «сасватаў» У. Караткевіча з выкладчыцай гісторыі КПСС Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А.С. Пушкіна Валянцінай Браніславаўнай Нікіцінай (Ватковіч). Адбылося гэта 2 лістапада 1967 года пасля сустрэчы У. Караткевіча з выкладчыкамі і студэнтамі інстытута.

Назіральны У. Калеснік, распавядаючы пра тую сустрэчу, напіша: «Мяне ўразіла, што многія студэнты хвалілі аўтара за ўсхваляваны паказ гісторыі свайго народа (а распавядаў ён і пра “Каласы...”, і пра Машэку, Багрыма, Ваўкалаку, “векавечныя бацькаўшчыны клёны”, гутары ў з аўдыторыяй свабодна, шчыра, натуральна...). Іх шчырыя, часта наіўныя рэплікі (Валянціна Нікіціна таксама прымала ўдзел у дыскусіі. – *А.Р.*) сведчылі пра голад гістарычнай праўды, якая звязвае чалавека з народам, нацыяй, з мінулым і будучым, робіць жыццё духоўна багатым, напоўненым патрыятызмам і гістарычнымі каштоўнасцямі, паднімае грамадзянскую годнасць».

Валянціна Браніславаўна пераехала ў Мінск, скончыла аспірантуру, абараніла кандыдацкую дысертацыю і згуляла вяселле са сваім Валодзем 19 лютага 1971 года.

Пасля вяселля У. Караткевіч часта любіў паўтараць, што ў яго цяпер дзве любімыя жанчыны – маці Надзея Васільеўна і жонка Валя – «Валюшэнцыя».

Але да У. Калесніка. Мабыць, ён і быў трохі суб'ектыўным, трохі ідэалізатарам, але ён усё ж намаляваў для чытачоў партрэт Чалавека «прыгожага і фізічна, і духоўна», з поўнай сугучнасцю ідэйнасці мастацкай і жыццёвай, а яшчэ – «альтруістычна-жыццёвага і летуценна-рамантычнага».

Не будзе перабольшаннем, калі сцвярджаюць, што менавіта знаёмства з непаўторнай прыгажосцю брэсцкіх краявідаў, з іх зялёнай жамчужынай – Белавежскай пушчай і багаццем этнаграфічнай спадчыны «падштурхнула» У. Караткевіча да спасціжэння прыроднага багацця Беларусі, шматпланавасці яе азёрна-рачных і ландшафтных пейзажаў, усяго таго, чым багата старажытная беларуская зямля. І стануць яго «хрэснікамі» тая ж Берасцейшына, Гродзеншчына, гомельскае Палессе, мінская Ракаўшчына, Віцебшчына... – «Усе дарогі вядуць не да Рыма, а да родных хатаў і бяроз».

Два прыклады, але якая геаграфія! Знаёмства з Я. Брылём і У. Калеснікам (быў вадзіцелем іх «турысцкага» «Масквіча». – *А.Р.*) закончылася падарожжам па маршруце Баранавічы–Слонім–Крахотка–Зэльва–Ваўкавыск–Масты–Шчучын–Мала-Мажэйкава–Ліда–Навагрудак–Стаўбцы–Біцень–Камянец–Пружаны–вёска Мілавіды, каля якой 3 чэрвеня 1863 года адбылася бітва паміж паўстанцамі К. Каліноўскага і расійскім карным войскам.

У час гасцявання на Ракаўшчыне разам з Вячаславам Рагойшам пабываў у Люцінцы, дзе жыў і тварыў В. Дунін-Марцінкевіч, і на яго магіле ва ўрочышчы Тупальшчына, наведаў у Івянцы народнага мастака-рэзьбяра па дрэве Апалінарыя Пупко, з'ездзіў у Валожын, Вішнева, Пяршаі, Гальшаны, дзе «палазіў» па развалінах Гальшанскага замка, наведаў у вёсцы Багданава магілу мастака Фердынанда Рушчыца, аб'ездзіў ваколіцы Ракава, прыіслацкія мясціны (Іслач – рака пад Ракавам. – *А.Р.*), Салаўёў кут, Мядзвёдку, Рынкава балота, могілкі ў Пярэжырах і інш. А яшчэ будуць паездкі па Магілёўшчыне, Астравеччыне, Слонімшчыне, Тураўшчыне, працы ў археалагічных экспедыцыях у Пінскім, Бешанковіцкім, Чашніцкім, Лепельскім, Шумілінскім раёнах, будуць паездкі ў складзе творчых кінагруп па мясцінах, дзе здымаліся кінафільмы па яго сцэнарыях (Гродна, Лельчыцы, Прыдняпроўе, усяго больш за 20 мясцін). Камандзіроўкі і экскурсійныя паездкі прывядуць У. Караткевіча (часта разам з Валянцінай Браніславаўнай) у Сярэдняю Азію, на Урал, Далёкі Усход, Ерэван, Крым, Латвію, Літву, Польшчу, Чэхаславакію і г.д.

Па выніках паездак з'яўляліся нарысы, якія адразу ж прыцягвалі ўвагу чытача. З Палесся і Брэстчыны «прыйшла» ў беларускую літаратуру серыяй твораў – эсэ-нарыс «Званы ў прадоннях азёр», нарысы «Белавежская пушча»

(на беларускай і рускай мовах), балады («Балада плахі», «Балада аб трыццаць першым сярэбраніку»), каля дзясятка вершаў; з Латвіі – «Казкі Янтарнай краіны»; з Урала – «Песні і былі гары Магнітнай» (у суаўтарстве з А. Грачанікавым, У. Паўлавым, М. Чурыліным); з Прымор'я і яго «Кедравай пядзі» – цудоўная аповесць «Чазенія»; з Крыма – патрыятычны цыкл «Таўрыда». Своеасаблівай творчай Меккай (як Ясная паляна для Л. Талстога, ці Міхайлаўскае для А. Пушкіна) быў для У. Караткевіча Рагачоў, дзе ён працаваў над «Каласамі...», «Ладзёй Роспачы», «Чазеніей» і іншымі творамі.

Сам пісьменнік распавядаў: «...бадзяюся па самых глухіх кутках і фатаграфую (хай, па-аматарску) старыя цэрквы, курганы, гарадзішчы, тыпы людзей... Еду ў іншыя гарады і прападаю там на кнігасховішчах ці ў розных цікавых людзей... Падабаецца блукаць у такіх мясцінах, дзе яшчэ мала хто быў, апускацца ў пячоры, лазіць па падземных ходах пад старымі будынкамі, разгадваць усякага роду загадкі... І ў той жа час гэта мне не падабаецца, таму што прыносіць кучу бедаў».

Адказваючы на пытанне чарговага інтэрв'юера «Якія мясціны Беларусі вы найбольш ведаеце і любіце?», У. Караткевіч з асаблівай гордасцю адказаў: «Люблю ўсе месцы Беларусі. Ведаю таксама ўсе. Некаторыя болей, некаторыя меней...».

І будзе зусім справядліва адзначыць, што праз «падарожную карту» пісьменніка-падарожніка рэалізавалася галоўная ідэя і мэта творчасці – занітаваць не толькі ва ўласнай памяці, але, галоўнае, у памяці народнай мінулае і сучаснае, і праз напісанае сцвердзіць тыповы вобраз беларуса-высакароднага і таленавітага, шчырага, праўдзівага і адкрытага, звязаць сваім вобразным словам у адзіна народную жыццёвую мудрасць і ўласна перажытае і асэнсаванае.

У рэшце рэшт – і тут мы не зробім адкрыцця – дзякуючы, здавалася б рэалізацыі адной з асабістых рысаў характару У. Караткевіча беларуская культура і этнаграфія абагаціліся яго цудоўнымі (амаль што асабіст-анатамічнымі) замалёўкамі.

Для пісьменніка беларус:

– гэта той, каго ён вельмі лёгка адрознівае сярод іншых, хаця б ён яшчэ не сказаў ніводнага слова (калі скажа, тады ўжо, нават калі ён гаворыць на іншай мове і без акцэнта, яго лёгка пазнаць па асаблівай будове сказа, па тым, што колькі паветра набрана ў лёгкія, столькі і аддадзена, шчодро, да апошняга, нават з лішнімі словамі, каб мелодыя сказа была завершана...).

Гэта тое, што ў абліччы, амаль няўлоўнае. Пераказаць яго цяжка. Яно ў форме носа, вушэй, у вачніцах і разрэзе саміх вачэй, у манеры рухацца, жэстыкуляваць, гаварыць, ды і ці мала яшчэ ў чым. Паўночны беларус ростам пераважна высокі (не рэдкасць бамбізы па два метры ростам). На поўдні часцей трапляюцца людзі сярэдняга росту, больш прыземістыя (паўтараю яшчэ раз, што гэта не агульны закон, а толькі найбольш распаўсюджаныя рысы), затое больш каржакаватыя...

...Рысы аблічча мяккія, склад здаецца, на першы погляд, крыху далікатны, але гэтая далікатнасць падманвае. Праявы знешняй сілы, уразіць на хвіліну дый зьяне, замяняе тут вынослівасць, жылаватасць, цягавітасць. Там, дзе другі можа апусціць рукі, беларус будзе цягнуць. Іначай у старыя часы чалавек проста не выжыў бы сярод гэтых дрымучых лясоў і неабсяжных балот, на гэтай скупаватай зямлі. І гарт той застаўся ў яго характары на вякі. Нездарма яшчэ ў даўніну беларусы лічыліся незаменнымі на такіх цяжкіх работах, як земляныя (грабарства) і лесасплаўныя. Ды й пазней гэта праяўлялася. Напрыклад, у нясцерпна цяжкіх сітуацыях на вайне і ў партызаншчыне»;

– хлеб вясковы (беларускі): «Беларус любіў чорны хлеб і сумуе па ім, трапіўшы туды, дзе яго няма. (Гэта адступленне – у пацвярджэнне думкі Караткевіча. У час камандзіроўкі ў Амерыку давялося гасцяваць у адной беларускай эмігранцкай сям’і. Старая жанчына ў беларускай вышыванцы, мабыць, тая ж паляшучка, прапанавала 20 долараў за лусту чорнага хлеба. – *А.Р.*). Так што хлеб у нас жытні, вельмі духмяны. Пякуць яго на паду, на капусных альбо кляновых лістах, а пасля спырснуты вадой астывае хлеб пад ручніком, напаўняючы хату найлепшым у свеце пахам. Няма нічога смачней, як адрэзаць гарачую лусту, густа пасаліць яе і з’есці»;

– і яшчэ – беларуская хата: «Цяпер у хату. Выгляд яе для кожнай мясцовасці быў розны. Але найбольш тыповы выгляд быў такі. З трысцена, дзе елі летам і, хто хацеў, спалі зімой, і, куды ўзімку бралі маладняк быдла, быў уваход у хату. Ля ўваходу, справа мыцельнік, месца для мыцця посуду і кухонных рэчаў. Пасля печ, за печу, па правай сцяне пол (нары). Пад полам складалі розныя рэчы. Але ўжо тады замест пола часта стаялі шырокія ложка, адзін з занавескаю, для гаспадара. Уздоўж астатніх дзвюх сцен ішлі шырокія лавы, часам з тканымі налаўнікамі. Перад лаўкамі – стол. Заўсёды дужа белы, бо яго часта скрэблі нажом. Стол і лаўкі часцей за ўсё былі з тоўстых дубовых дошак. Ля той сценкі, дзе дзверы, стаялі кufры і – ўзімку гаспадыніны кросны».

На наш погляд, можна з упэўненасцю разважаць, што гэтыя характарыстыкі было ні што іншае, як рэалізацыя той задумы, аб якой пісьменнік распавядаў У. Калесніку – «мала ведаю пра зямлю беларускую...» – і якую ён папаўняў шматлікімі вандроўкамі, у якіх знаходзіліся і духоўныя, і матэрыяльныя «падтрымкі» для перакананасці ў жыцці духоўнасці на «зямлі пад белымі крыламі», таго, што надавала потым яго творам (у першую чаргу гістарычным) нацыянальную адметнасць і мастацкую экспрэсію («блюзнерства», як адзначыў А. Лойка. – *А.Р.*), выдзяляючы іх з агульнай плыні літаратурнай творчасці.

У слоўніку, які мы склалі зыходзячы толькі з тэксту рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» і які прыводзіцца ніжэй, большасць слоў наўрад ці можна было знайсці ў даведніках або энцыклапедыях. Вось яна караткевічаўская экспрэсіўная лексіка, не забытая ў народзе з даўніх-

даўніх часоў. Мабыць, у пэўным сэнсе – гэта і ёсць тое «блюзнерства», аб ім выказаўся А. Лойка. Але ўсё ж: А – асёл; Б – балаганшчык, балагур, бадун, бамбіза, бездзель, басяк, багахулец; В – вярзіла; Г – гад, гаўно на палачцы, губашлёп, галапупец; З – забіяка, заноза, застрэмка, задрыпанец, задавака, звадыяка, зануда, зараза, звягун, здыхляк, зызысты; Ж – жук-пралайза; К – клоун, кныр, кусавуры; Л – ліс, лгун, лыч, лайза; М – мацёра, мурын; Н – нахабнік, нігер; П – падшывалец, падкуснік, пуштадомак, пуштамеля, пуштазвон, пуштабрэх, плюгавец; Р – рукасты; С – салапяка, смехатун, старпёр, сярун, сухабздзель; У – урвіс; Ф – фраер, флегма; Х – ханыга, хлерк, халоп, храпа, хлус, хрыч; Ц – цяляпельнік, цяцера, цыркач; Ш – шалапай, шалун.

Але побач з такім «блюзнерствам» меладычна гучалі словы, якія У. Караткевіч знаходзіў у беларускіх каранях класіка рускай літаратуры Фёдара Дастаеўскага на Палессі, каб падкрэсліць асаблівую прыгажосць багацця тых мясцін – «залатыя ад лісічак», «бронзавыя ад баравікоў бары», «вільготная пойма багатай Ясельды» і інш. Або ў Я. Баршчэўскага: «пад кожным творам бруіць, звініць, льецца беларускі фальклор», «гуляла завіруха», «цягнуліся праз завею на агеньчык, як матылі ўлетку», «ірвалі з рук у рукі», «пачынаюць крычаць валасы на галаве» і інш.

Можна сцвярджаць, што слоўнікавая і моўная шматпланавасць, а часта і недагаворанасць у творчасці У. Караткевіча вызначалася і мэтай, і значнасцю шмат якіх дэталёў, аб якіх чытач мог запытаць: «А што гэта значыць?».

Падарожнічанне, узбагачэнне ўласнай «энцыклапедыі» ведамі па археалогіі, архітэктуры, географіі, этналогіі і этнаграфіі, на наш погляд, гэта «жыло» ў пісьменніка не толькі для самасцвярджэння. Было і галоўнае: усё рабіць для таго, каб стваралася вялікая і сапраўдная гістарычная карціна жыцця, прасякнутая і філасафічнасцю, і тонкім лірызмам, і вернасцю народным вытокаам:

*Не вырвеш з нас жывую нашу душу,
Бы з дзёснаў слабых набалелы зуб.
Бо мы народ вялікі, непарушны,
Народ, што да зямлі прырос, як дуб.*

Калі зноў звярнуцца да жыццёвага дуэта «Калеснік–Караткевіч», патрэбна адзначыць, што свае адносіны да Уладзіміра Сямёнавіча У. Калеснік занітаваў у трох літаратурна-аналітычных артыкулах – «Кантэкст несмяротнасці» (1987), «Братанне з Караткевічам» і «Неспакойны Пегас» (абодва 1990). Мы згодны з тым, што ў напісаных у белетрызаванай форме нарысах У. Калеснік некалькі ідэалізаваў вобраз У. Караткевіча. Аднак з упэўненасцю сцвярджаем, што такая «ідэалізацыя» – гэта не захвальванне, не панібратства, а сведчанне таго, што вучоны і пісьменнік У. Калеснік імкнуўся паказаць пісьменніка У. Караткевіча не толькі я геніяльнага літаратурнага творцу, але і як чалавека, які ў звычайных

(і не звычайных) жыццёвых умовах, ведаючы аб сваёй чытацкай папулярнасці, станавіўся на прыступку вышэй асабіста-звычайнага «Я», імкнучыся на працягу ўсяго жыцця да пазнання агульнакаштоўных, агульначалавечых законаў быцця. Не заўважалася ў ім ганарыстасці, пыхлівай велічы, вельмі і вельмі ўмоўных «геніяў». Не прызнаваўся, што яму ўвогуле «падабаецца... звычайна ўмешвацца ў розныя справы, якія чыняцца на белым свеце». А таму паспяхова «ўжывалася ў ім любоў да дабрачыннасці і боль, і непрыняцце ўсялякай маны, абману, несправядлівасці».

У гэтых радках, на наш погляд, прыхавана яшчэ адна рыса характару У. Караткевіча – быць праўдзівым і ў адносінах да творчасці, і да сяброў-таварышаў, і да асэнсавання тагачаснага, шмат у чым супярэчлівага жыцця. Як сведчаць сучаснікі, у размовах аб творчасці ён часта любіў паўтараць – ніколі не бярыся пісаць аб тым, чаго не ведаеш, да чаго не ляжыць душа. І не хлусіць, «калі пішаш пра дужа важныя ўчынкі зла і дабрыні, любові і нянавісці, смерці і бяссмерця, гуманізму і чалавеканенавісніцтва, ...не хлусі, пішы так, як ёсць, ...калі чагосьці не ведаеш, лепш не бярыся за пяро». Таму, як ён сам прызнаваўся, думаў над кожнай фразай, варочаў «яе ў мазгах нават сто разоў», калі не зусім «клеілася», мяняў, «перабіраў мноства варыянтаў» і толькі, калі фраза, выраз аказваліся ўдалымі, запісваў «начыста і намёртва». Так вось і адбывалася караткевічаўскае суладдзе (а часам і дыялектычная карэляцыя) аўтарскага ідэйна-эмацыянальнага стаўлення і ўласна-літаратурнага пачатку (суб'ектыўнасць) з сацыяльна-духоўнымі ўмовамі (мараль, філасофія, народны побыт і інш.) розначасавага грамадства (аб'ектыўнасць). Такім было яго «суб'ектыўна-аб'ектыўнае» правіла. А камертонам, на якім яно вывяралася, быў... А.С. Пушкін, тая «вяршыня, якая прымушае быць асабліва патрабавальным да сябе, з асаблівай вострынёй ставіць перад сабой пытанне прысутнасці і прызначэння мастацкай літаратуры». «Пушкін – з'ява прыдуманая і створаная богам (або прыродай, як вам будзе зручней), каб у кожным учынку, кожным гуку жорстка і непрадузята праверыць сябе на праўду і фальш. Праверыць і часам пасаромецца».

Аб тым, якой была такая праверка для самога У. Караткевіча, можна меркаваць па яго выступленнях на мерапрыемствах Саюза пісьменнікаў БССР. Колькі прыкладаў.

– З выступлення на пленуме праўлення СП БССР у лістападзе 1979 г., прысвечаным праблемам беларускага рамана: «Трэба пісаць добрыя, вартыя часу творы, у тым ліку раманы. Гэтага за пісьменніка ніхто не зробіць, толькі адзін сам ён можа парадаваць чытача тым, што прыцягне яго ўвагу, што засяродзіць яго ўвагу на праблемах важных і галоўных... А, між іншым, мы ўсе... як тыя каменьчыкі ў мазаіцы. Выкінь адзін і мазаіка распадзецца. У літаратуры адбываецца нешта падобнае. Яна складаецца з талентаў рознай велічыні. Адны пісьменнікі – больш таленавітыя, другія – менш. Але і без іх нельга мець поўнае ўражанне аб літаратурным працэсе, аб стане яго, аб пер-

спектывах развіцця. Больш добразычлівасці, уважлівасці, адзін да аднаго. Ад гэтага толькі выйграе літаратура. І, вядома ж, чытач».

– З выступлення на секцыі драматургіі СП БССР з удзелам работнікаў Міністэрства культуры рэспублікі: «Неяк так атрымліваецца: паставіў тэатр дрэнны твор – ніхто на адказвае. Загубіў добрую п'есу – таксама ніхто не адказвае. П'есу прынялі і не паставілі – зноў вінаватых не знойдзеш».

– З выступлення на секцыі прозы СП БССР: «Гаварыў палка, слухалі яго ўважліва... Сутнасць яго рэплікі – няма ваеннай, вясковай ці інтэлектуальнай прозы. Ёсць проза. Ёсць літаратура. І ўся яна толькі аб адным, пра чалавека, не пра трактарыста ці камбайнёра, самалёты і танкі, не пра вышынны, няхай і вельмі прыгожы дом. Яна пра камбайнёра і трактарыста, лётчыка або танкіста, архітэктара дома ці яго жыхара. Мне мала цікава, як змайстравана ракета, і дужа цікава, як “змайстраваны” Каралёў і Гагарын. Я не стану чытаць аповесць няхай нават і пра вельмі складаную і разумную машыну ці звышурадлівы чарназём, але абавязкова прачытаю пра чалавека з любой галіны дзейнасці, пра яго каханне, яго асабістую трагедыю, мукі творчасці або нават пра злачынства – чаму яно ўчынена? ...Я абавязкова прачытаю, калі зразумела напісана пра чалавечае жыццё. Падзел пісьменнікаў на ваенных і ўсялякіх іншых мне не зразумелы. Ён не толькі ўмоўны, але і, на маю думку, шкодны, як любая надуманасць і штучнасць. ...Закончыў ...цытатай з Паскаля, што чалавеку цікавы толькі чалавек. І дадаў: “А пісьменніку – і тым больш”».

– З выступлення на VIII з'ездзе пісьменнікаў БССР (1981): «Сапраўды, большасць таго, што мы пішам і друкуем, сведчыць толькі пра тое, што мы ўмеем пісаць. Але ўмелі пісаць таксама і валасныя пісары... Бяда наша – сярэдні ўзровень, шэрасць... Мы ўсе павінны знайсці словы для новых з'яў, для новых рэчаў, новага свету. Трэба памятаць, што мы самі шкодзім і сабе, і народу нашаму, пішучы рэчы пасрэдныя. Пісаць трэба цікавей, пісаць з большай адказнасцю...».

Аб максімалізме У. Караткевіча, яго патрабавальнасці да творчасці – па сутнасці, гэта квінтэсэнцыя яго духоўна-маральнай пазіцыі – можна знайсці пісьменніцкія меркаванні такіх выбітных аўтараў, як А. Мальдзіс, А. Лойка, Я. Брыль, У. Калеснік, Г. Кісялёў і інш.

Увага і чуліва-патрабавальныя адносіны да агульналітаратурнай справы зусім незаўважана «перацяклі» і ў зносіны з сябрамі, калегамі па творчым цэху, пісьменніка-пачынальнікамі. У адным з раздзелаў нашай кнігі мы выказаліся наконт таго, як уважліва і як адказна падыходзіў У. Караткевіч да (хоць і невялікай), але адметнай літаратурна-крытычнай дзейнасці. Якія пранікнёныя, прафесійна трапныя (мабыць, дзе-ні-дзе і ўзнёслыя) вызначэнні для Я. Сіпакова і Л. Украінкі, А. Наварыча і М. Багдановіча, Я. Семяжонка, В. Сёмухі, Г. Кісялёва і іншых творцаў.

Пісьменнік сустракаўся з пачынаючымі аўтарамі, кансультаваў іх, нават рэдагаваў іх кнігі (як гэта, напрыклад, было са зборнікам вершаў Л. Геніюш «Невадам з Нёмана», які У. Караткевіч адрэдагаваў на грамадзянскіх пачатках). Не забыўся і пра сябе – адрэдагаваў свой апошні прыжыццёвы зборнік «Быў. Ёсць. Буду». Даволі цікава разважаў аб рэдактарскай дапамозе і канкрэтных парадах Уладзіміра Сямёнавіча паэт, пісьменнік і... мастак Адам Глобус: «Ясна, што пісаў мастак... (размова ідзе аб кнізе «Юна-10». – *А.Р.*) Як выблытацца? Можа праз аўтаілюстрацыі (яно лепей, бо адно-двух-трохградкоўеў на старонку гола, а тры... непрыгожа), якія разам з вершамі памаглі б пранікнуць у сканструяваны Вамі свет. Менавіта, сканструяваны, бо радавому чытачу патрэбен для Ваших твораў “план”, “карта”, як у Сцівенсана да “Вострава скарбаў”! Падумайце...

... І трэба думаць аб тым, каб напісаць больш зразумела (чытач з часам дарасце, будзе многа чытаць такога), а ў тым, што там, дзе будуць вырасаць лёс кнігі, можа сядзець чалавек, начыста гэтага ўяўлення пазбаўлены, або “дурань”... Караткевіч адгукнуўся амаль што на кожны верш. Як ён сам гэта разумее, як гэта можа ўспрымаць рэдактар, як адрэагуе чытач. Я лічу, што гэтыя нататкі Караткевіча (у адносінах да кнігі А. Глобуса. – *А.Р.*) – прыклад узорных паводзін старэйшага пісьменніка ў дачыненні да маладога аўтара-пачаткоўца. Ён ахвяраваў сваім часам не проста на прачытанне, але і на напісанне такога падрабязнага водгукка.

І далей А. Глобус называе тыя канкрэтныя памылкі, ад якіх можна і патрэбна пазбавіцца – мудрагелістыя асацыяцыі, распад формы і г.д.

І гэта робіцца ў дамашніх абставінах, у таварысцкай размове, без спасылкі на караткевічаўскі багаты вопыт. «... Гуляй словам, гуляй... Пішу табе ў альбоме: “Удар у сценку лбом,/ І ад такога болю/ Успомніш мяне паняволі”».

Пісьменнік У. Арлоў, які як распрацоўшчык гістарычнай прозы сфарміраваўся ў пэўным сэнсе пад уплывам У. Караткевіча, узгадваў: «... ён (Караткевіч. – *А.Р.*) прыслаў мне вельмі прыхільны водгук на адно з першых маіх больш-менш удалых апавяданняў, якое ўжо належала больш да літаратуры, чым проста да практыкаванняў – апавяданне “Добры дзень, мая Шыпшына”. Дзякуючы таму, можа быць, незаслужана ўзнёсламу лісту Караткевіча, я і сваю першую кніжку назваў “Добры дзень, мая Шыпшына”. Караткевіч мне шмат чаго напісаў. Магчыма ў яго была такая метода: даваць авансы маладым літаратарам...».

Таму і не выклікаюць аніякага сумнення словы сястры пісьменніка Наталлі Кучкоўскай: «Трэба сказаць, што за Уладзімірам Сямёнавічам вельмі цягнулася моладзь і хто б да яго не завітаў – Валодзя нікому не адказваў у падтрымцы. Мне здаецца, ні адзін чалавек не выйшаў з яго дому пакрыўджаны ці незадаволены ўвагай».

Быў такім, што захапіў смерць і пахаванне Сталіна (будучы студэнтам, без дазволу ўніверсітэцкага кіраўніцтва ездзіў на пахаванне, каб уба-

чыць усё на свае вочы), хрушчоўскую адлігу (а, менавіта, напрыканцы 1960-х – у пачатку 1970-х гадоў і ішло станаўленне і сталенне будучай зоркі), касмічную эру, іншыя жыццёвыя метамарфозы тагачаснага савецкага грамадства.

Выдатны беларускі кінарэжысёр Міхаіл Пташук неяк адзначыў, што У. Караткевіч «нейкім чынам выпадаў са свайго часу, быў выключна чужым і незразумелым для той эпохі, той сістэмы». Не сказаў, праўда, М. Пташук, для каго пісьменнік быў «чужым» і незразумелым. (Зробім невялічкае адступленне – М. Пташук, напэўна, ведаў, што сакратар ЦК КПБ С.А. Пілатовіч па пытаннях ідэалогіі (працаваў на гэтай пасадзе да А.Т. Кузьміна) не зусім прыхільна ставіўся да творчасці У. Караткевіча і нават быў супраць выдання рамана «Каласы пад сярпом тваім» асобнай кнігай. На наш погляд, гэты «сакратарскі» пасаж, наўрад ці можа служыць асновай для пташукоўскіх абагульненняў. Таму што У. Караткевіч знаходзіў падтрымку і ў І. Мележа, Я. Брыля, М. Танка, П. Броўкі, А. Вялюгіна і інш.). Канечне, вылучэнне ідэй, арыентуючых чытача на глыбокае вывучэнне і веданне сваёй гісторыі, – было некалькі нечаканым, нават для навукоўцаў. Але ў гэтым, на наш погляд, і заключалася прыцягальнасць яго твораў. Ды й чытачы не адзначалі ў караткевічаўскіх пошуках гістарычнай праўды ніякай «крамолы».

На гэтае меркаванне вельмі слухна запырэчыў Алег Лойка: «З ніякага свайго часу ніякім чынам Уладзімір Караткевіч не выпадаў, бо быў, заставаўся і рос ў часе даваенным і ваенным, быў у часе сталінскім, хрушчоўскім і брэжнеўскім. І не выпадаў ён з часу свайго, ні са сваёй прасторы». І, наогул, ці можна гаварыць аб нейкім «выпадзенні», калі Уладзіміра Караткевіча паважалі і цанілі. І Першы сакратар Цэнтральнага камітэта КПБ П.М. Машэраў, і сакратар ЦК па ідэалогіі А.Т. Кузьмін. Да свайго 50-годдзя У. Караткевіч быў узнагароджаны ордэнам Дружбы народаў. Для «чужога і незразумелага» наўрад ці была б такая ўзнагарода.

Як нам падалося, коратка, але вельмі душэўна і ёмка выказаўся змяляк пісьменніка Янка Сіпакоў: «А ў сваім жыцці ён, як і многія вялікія, здаецца быў звычайным чалавекам. Меў свае слабасці і недахопы, але і ўмеў бараніць сваю годнасць».

Быў кампанейскім. Выдатны расказчык. Захоплены апавядальнік. І душа, здаецца, любой кампаніі, слухаючы яго ўспаміны пра неверагодныя сустрэчы і здарэнні, думалася, што ён толькі тое і робіць, што трапляе ў нестандартныя, як кажуць зараз, сітуацыі». Як, напрыклад, у яго ўдзеле ў цыганскім вяселлі: «Сам выдумае, а потым не верыць», – думка Алеся Адамовіча. Прычым такія «распаведы» насычаліся нечаканымі афарызмамі. «Трэба бараніць ўсё, што любіш», «Хамы лічаць заўсёды хамскім матчыну песню і матчыну хату», «Калі мы не ўстанем самі, не падые нас ніхто», «Усё мінае, гонар не мінае, бо народжаны адным сумленнем», «Жанчыны панствуюць і ў мане, а мужчыны і ў праўдзе – рабы»,

«Бацькі з магіл цяплом дыхнулі, каб дзецям жыць лягчэй было», «На Беларусі бог жыве і няхай да веку жыве» і інш.

Дапаўняюць Я. Сіпакова сваімі выказваннямі пра У. Караткевіча-таварыша, Караткевіча-сябра, Караткевіча-Чалавека:

– *Адам Мальдзіс*: «...эрудыцыя Караткевіча была такая глыбокая, энцыклапедычная, што побач з ім “ажно больна было сядзец”».

Тут зробім невялікае адступленне, каб пазнаёміць чытача з меркаваннямі аб сяброўскіх сувязях А. Мальдзіса і У. Караткевіча, якія выказала пісьменніца Л. Рублеўская: «...галоўны герой (рамана “Чорны замак Альшанскі”. – *А.Р.*) гісторык Андрэй Косміч распавядае пра свайго сябра Алеся Гудаса, што жыў насупраць, на першым паверсе, над Старажоўскім рынкам. Адночы гандляры пачаставалі Гудаса праз акно гарэлкай, што стала містычнай загадкай для яго жонкі. Насамрэч, гэта рэальны эпізод. Алесь Гудас – гэта Адам Мальдзіс. Яны з Караткевічам жылі праз дарогу, і нават у вокны маглі пераглядацца, знакі адзін аднаму падаваць. Для нашага і наступных пакаленняў Адам Мальдзіс выконвае функцыю УК, Уладзіміра Караткевіча – дае нам матэрыял для твораў».

– *Генадзь Кісялёў*: «...быў ён тады ў самай лепшай форме і здаваўся проста нейкім цудам. Маладосць, шчырасць, дружбацкасць, эрудыцыя, тактоўнасць. Ужо не кажу пра нейкую асаблівую беларускую мяккасць. І пры ўсім тым – паэт, аўтар цудоўных вершаў, якія ён ахвотна чытаў у кампаніі. Манера яго чытання падкупляла. У манеры гэтай не было ніякіх знешніх эфектаў. Ён не шаманстваваў, як некаторыя іншыя паэты, а чытаў тактоўна, нягучна і ўсё ж як найлепей даносіў свой твор да слухача. ...Адбываўся цуд яднання людзей. І зноў дасціпнасць, тактоўнасць, вытанчаная галантнасць».

– *Пётр Драчоў*: «У Караткевіча быў неверагодны магнетычны характар: ён прыцягваў да сябе ўсіх, хто сустракаўся на ягоным шляху. Ён быў вельмі добразычлівым, мяккі да усіх, каго любіў і цаніў, незалежна ад нацыянальнай прыналежнасці, прафесіі, узросту. Нам, ягоным сябрам і таварышам, у гэтых адносінах ён выкладаў урокі рэдкакаштоўнай чалавечнасці і павагі адзін да аднаго. ...Дарэчы, Валодзя быў такі гасцінны гаспадар, якіх я не сустракаў дагэтуль. У сябе ў хаце, у Мінску, ён умеў рабіць літаральна ўсё: па нейкіх старажытных рэцэптах марынаваў, ставіў капусту, гатаваў наліўкі і зёлкі».

– *Алена Васілевіч*: «З мужчынамі ж, часам нават і з вельмі блізкім сябрам, калі той не надта далікатна наступаў на любы мазоль і закранаў яго самалюбства, ён рабіўся раптам ганарысты і пагардлівы, як пыхлівы пан ці старадаўні шляхціц. (“Гэта вы хочаце павучаць мяне добраму тону?...”) – і абавязкова з блізкага сяброўскага “ты” пераходзіў на пагардлівае “Вы”.

– *Валянцін Ждановіч* (фотажурналіст): «Ён дзяліўся сяброўствам са шматлікімі людзьмі: пісьменнікамі, мастакамі, кінематаграфістамі,

артыстамі, настаўнікамі, навукоўцамі, журналістамі – гэта па працы, “па інтарэсах”, як кажуць. Але меў сяброў з іншых і часам нечаканых колаў, не проводзячы між імі мяжы, бо цаніў перш за ўсё людскасць. Сябраваў са старэйшымі за сябе і маладзейшымі, да тых і да другіх ставіўся аднолькава прыязна, з усімі быў на “ты”, цярпець не мог, калі сябар звяртаўся да яго з залішняй павагаю».

– **А. Іванчыц** (з Украіны): «Сапраўды рыцар дружбы...».

– **У. Тамашукас** (аршанскі літовец): «Умеў слухаць людзей з вялікім тактам, сам умеў сказаць цікава і адметна».

– **Максім Танк**, які не толькі падтрымліваў паэта-пачынальніка, але і ўважліва сачыў за яго творчым ростам: «Цікавы і самабытны пісьменнік, толькі любіць парывацца. Катэгарычны ў суджэннях. Каго любіць, хваліць без меры, каго ненавідзіць – чэрніць і паганіць».

– **Уладзімір Ягоўдзік**: «Ён любіў і ўмеў сябраваць».

– **Янка Брыль** адзначаў: «...шчырую, натуральную паэтычнасць, прастату і складанасць, дзіцячую схільнасць да смеху, часам крыўдлівасць, таксама ледзь не дзіцячую, лёгкую ранімасць, што ніколі не заставалася ў недастойнай помслівасці, ...казачны рамантызм і сталае высокародства, што пераходзіла сяды-тады ў пацешнае рыцарства, як быццам ён пазычаў яго у сваіх гістарычных герояў». І далей: «Ён праўдзівы і сам. Верыў у тое, што гаварыў. І ў жыцці быў праўдзівы, і ў творах застаўся. У творах – наколькі ўдалося».

...З усёй сваёй раскошнай раскаванасцю і буйствам фантазіі, здольнасцю пранікаць ў далёкае ў часе, ажыўляць яго ў людзях. Сплочванне нашых даўгоў перад роднай, так часта трагічнай гісторыяй, перад сапраўднай Літаратурай.

Беларусь даўно чакала такога пісьменніка. І радасна, што ён прыйшоў».

– **Уладзімір Калеснік**: «...нягледзячы на знешнюю дапытлівасць і кампанейскасць, Караткевіч у жыцці быў задумлівы і летуценны сузіральнік, не зносіў дурной таўкатні, вэрхалу і тлуму, не прызнаваў прыярытэтаў спраў над духоўнымі вартасцямі, не любіў выступаць на афіцыйных сходах, удзельнічаць у кіруючых цырымоніях, лічыў усё такое насланнем, замахам на свабоду душы, на святое права жыць па-свойму – зрываўся. Меў ён зуб на голых практыкаў, бо сустракаў сярод іх шмат заядлых антыгуманітарыяў, прагматычных трыбухачоў, хітруноў, гарлахвацаў, муціцеляў чыстых крыніц духоўнага жыцця народа».

– **Марыя Захарэвіч** (актрыса): «...заўсёды знаходзіў час для іншых...».

– **Уладзімір Басалыга** (мастак): «Валодзя ўмеў па-чалавечы падтрымаць, разважыць і рассудзіць нейкую тваю праблему, каб яна вырашылася. А яшчэ ён валодаў неверагодным пачуццём гумару, вельмі вострым і заўсёды да месца. Мяне здзіўляў і захапляў яго жыццёвы аптымізм».

– **Юрый Цвяткоў** (кінааператар): «Караткевіч быў з таго ліку адораных асоб, якія пры жыцці не паспяваюць вырашаць свае творчыя магчымасці. Ён вышэй за тых працы, што засталіся пасля яго. ...Ён меў рэдкую памятлівасць, у паездках здзіўляў ведамі ў любой сферы людскога быцця. Усялякую травіну мог назваць па-латыні і па-народнаму. ...Які ж ён быў патрыёт сваёй зямлі і мовы. Як весела было з ім бяседнічаць, колькі ў тых сустрэчах было жартаў, расказаных выпадкаў – ніхто ж не запісваў».

– **Уладзімір Дамашэвіч**: «...яго нялёгкае жыццё з перагрузкамі ў працы – да звону ў галаве, цёмных кругоў у вачах, з пошука адмысловага адпачынку, каб зноў аднавіць сілы і весці далей сваю глыбокую баразну падточвала яго моцны ад прыроды арганізм, ён не вытрымаў пастаяннай напругі і ўпаў на сярэдзіне сваёй творчай дарогі, панёсшы з сабою шмат цікавых задум, не скончыўшы нават эпапеі пра Кастуся Каліноўскага (маецца на ўвазе незавершаны раман “Каласы пад сярпом тваім”. – *А.Р.*)».

– Выказалася і вядомы чэхаславацкі літаратуразнаўца **Г. Крыжанава-Брындава**: «Быць суб'яднакам Валодзі было вельмі цяжка. Яго веданне прыроды, гісторыі, літаратуры, мастацтва і розных галін навукі было настолькі рознабаковым і дакладным, што часам мы адчувалі сябе з ім школьнікамі».

– Сам **У. Караткевіч** (успомнім раман «Чорны замак Альшанскі»): «Ну, а гэты Караткевіч? – спытаў Шаблыка (адзін з герояў рамана. – *А.Р.*)».

– А нішто сабе. Толькі чумавы нейкі, дурашны. Левай рукой праз галаву правае вуха чухае... Ніколі не ведаеш, што ад яго чакаць».

Як нам падалося, такія «рэактыўныя» ўспышкі адбываліся, калі хто-небудзь займаўся яго «трэнажом». У «Дзённіку...» чытаем запіс з армейскіх, далёкаўсходніх збораў: «...ён (Р. Барадулін. – *А.Р.*), як заўсёды, гарачыцца і гаворыць несправядлівыя рэчы. А ў гэтай спрэчцы яшчэ і непрыемным тонам, бо галоўнае не прадмет сутычкі, а суб'ект (У. Караткевіч. – *А.Р.*), які з ім спрачаецца».

«...з Рыгорам гаворыць не буду да тых часоў, пакуль ён не пакіне даваць мне які б то не быў “шэраг каштоўных указанняў, ды яшчэ павышаным тонам”. Бо смешна, калі шасцімесячны пчанюк вучыць гадавалага, што такое снег».

Трохі вышэй мы адзначалі, што Уладзімір Сямёнавіч у спрэчках вельмі хутка «астываў» і нават мог папрасіць прабачэння. Сведчанне – запіс у «Дзённіку...»: «...З Рыгорам адносіны наладзіліся даўно і цудоўна. Проста разумець трэба: нервы тады яго падводзілі. Харошы сябра, вясёлы».

Наколькі мы наблізіліся да праўдзівага і канцэптualaнага партрэта незвычайна-звычайнага Чалавека з усімі чалавечымі якасцямі, будзе меркаваць чытач. Напэўна, не ўсё атрымалася, каб літаратурная біяграфія пісьменніка аказалася дастаткова поўнай, шматракурснай і здзіўляюча-пераканальнай. Тым больш, што Уладзімір Сямёнавіч быў у пошуках самога сябе, нават выказваў незадаволенасць сабой. Як, напрыклад, у адным з пісем да Я. Брыля, у якім, разважаючы пра сваю жыццядзейнасць, ён нечакана заявіў, што

«мае 5 дадатных якасцей і 95 недахопаў». Не будзем пярэчыць такому самапрызнанню, а лепш прывядзём, на наш погляд, даволі цікавыя меркаванні, якія выказалі чытачы (апытанне часопіса «Маладосць». – *А.Р.*) пра У. Караткевіча ў 2014 годзе (праз 30 гадоў!!! пасля яго адыходу з жыцця. – *А.Р.*).

Адказы даваліся на два пытанні. У першым патрэбна было назваць 5 прыметнікаў, якія характарызувалі асобу У. Караткевіча. Другое пытанне гучала так: «З якой творчай асобай вы б яго параўналі?».

І вось што чытачы адказалі на першае пытанне:

- *Студэнт* (1): «Сапраўдны, шчыры, адкрыты, палаючы, трагічны».
- *Пісьменнік* (2): «Беларускі, легендарны, смачны, першы, сапраўдны».
- *Лідар музычнай групы* (3): «Рамантычны, шчыры, самотны, цікаўны, патрыятычны».
- *Навуковец* (4): «Імпэтны, шчыры, адчайны, справядлівы, добры».
- *Пісьменнік (другі)* (5): «Таленавіты, глыбокі, працавіты, дасціпны, таварысцкі».
- *Студэнт (другі)* (6): «Беларускі, родны, кранальны, сапраўдны, чысты».
- *Марыя (ВКонтакте)* (7): «Зухаваты, летуценны, закаханы ў краіну, шчыры, сур’ёзны».
- *Проста Васіль* (8): «Непадлеглы, шчыры, сумленны, палымяны, праўдзівы».

І адказы на другое пытанне:

1. «Алесь Загорскі з яго ж твора».
2. «...з Фрэдзі Мэркуры».
3. «Дон Кіхот».
4. «Айвазоўскі».
5. «...з Лойдам Эндры Уэберам».
6. «...адзін непаўторны».
7. «Вежа».
8. «...непараўнальны».

Мяркуем, што не пакрыўдзіўся б Уладзімір Сямёнавіч, прачытаўшы такія чытацкія разыходжанні з яго «95-цю недахопамі». І праз 30, і праз 50, і хто ведае праз яшчэ колькі гадоў будуць памятаць чытачы пра Вялікага Аршанца, які на любімым Дняпры рыбачыў «верхаводак», мог вывудзіць чэхонь (адкуль яна магла быць у Дняпры?) «амаль у паўтары яго далоні». Або яго расповеды пра марскія здарэнні, калі ён рыбачыў на моры, асабліва ў крымскім Кактэбелі ці «цягнуў» невад з рыбакамі Абхазіі або Прыбалтыкі.

А яшчэ, калі здаралася «прывабная» кампанія, мог заспяваць «Ой, Косю, мой Косю» ці «Ой, сівы мой конь бяжыць» (гэта былі ўдарныя хіты, таму што для Караткевіча конь быў як сімвал «сонечных багоў». – *А.Р.*), песню паўстанцаў К. Каліноўскага «Ой, закурэла да сырымі дрывамі», народную песню «Ой, расцвіла ружа», стары рэлігійны гімн «На цвярдзіню

тваю ўпаваю», уласны раманс «До завтра» (як успамін аб былым каханні), сучасную «кампанейскую» «Ад панядзелка да панядзелка...».

А як велічна гучалі песні старажытна-баладнага складу «Пайшла старая матулька сваіх сыноў пабуджаць», «Памру, мая маці, памру радзімая» і інш. Удзельнікі спеваў адзначалі, што ў такіх выпадках ён быў не проста выканаўцам, адчувалася, што ён перажываў, заглыбляўся ў атмасферу тых часоў, калі ствараліся такія мелодыі.

Сябры заходзіліся ад смеху, калі ў караткевічаўскім выкананні гучаў гумарыстычны напеў на мелодыю «Мы, цыганы, добрыя людзі» (але на яго словы, якія адносіліся да калег па Саюзе пісьменнікаў):

*Кожны дзень мы п'ём «Зуброўку» за здароўе Пеці Броўкі,
За здароўе Броўкі Пеці мы прап'ём усё на свеце.
За здароўе Петруся вып'ю літр і вытруся.
За здароўе Куляшовай вып'ем толькі не дзяшовай,
За здароўе яе мужа вып'ем, братцы, ды не дужа.
За здароўе М. Ткачова будзем піць мы хоць з начовак.*

Р. Барадулін успамінаў, што ў выкананні яго сябра магла прагучаць і такая «прыпеўка»:

*Багаты чалавек каня запражэ
Дый выедзе,
А бедны чалавек жонку пакладзе
Дый вылюбэ.
Радуйся, сарока, радуйся, варона,
Радуйся і ты, верабей-цудатворца!*

Саліст оперы Віктар Чарнабаеў аж рот адкрыў: «Здорава да зайздрасці!».

Паэт С. Панізнік пашырыў звесткі аб песенна-музычных здольнасцях У. Караткевіча сваімі спасылкамі на магнітафонныя запісы голасу пісьменніка. На дыску «Галасы», выдадзеным у 2009 годзе, можна пачуць вершы з цыкла «Таўрыда», пачутую пад Оршай народную песню і створаны Уладзімірам Сямёнавічам раманс, прысвечаны каханай жанчыне.

Паверым А. Мальдзісу, што характар У. Караткевіча быў хоць і добры, але непрадказальны. Ён мог павезці на аглядзіны ў Ракаў на вяселле Вячаслава Рагойшы сваю будучую жонку Валянціну Браніславаўну і пяшчотна прачытаць для маладых экспромт «Эпіталама Таццяне і Славе», або мог на старажоўскім рынку ў Мінску купіць галубоў, каб потым іх выпусціць: набыць, каб даць свабоду; мог у самы нечаканы момант выклікнуць: «Пайшлі!» (або «Паехалі!»). «І ішоў пакуль дазвалялі ногі, з аднаго канца горада на другі, ехаў да сваякоў або сяброў».

Як сведчаць сябры, У. Караткевіч быў цудоўным майстрам розыгрышу. Адзін з іх прывёў Н. Цыпіс: «Паглядзі лепш сюды. Бачыш гэты фотаздымак? (Гэта я малады, прыгожы, белазубы Валодзя глядзеў на свет і

ўсміхаўся. Увесь прасветлены). Такім я быў, калі пісаў “Замак...”. А цяпер на мяне паглядзі. Бачыш? Куды ўсё падзелася? Вось у гэтыя кнігі, якія ты разглядаеш. Усё туды пайшло. Я ж ператварыўся ў разваліну... А быў здаровым і прыгожым... так што не зайздросць...».

Каб перавесці тэму размовы – цяжка было бачыць яго такім – спытаў: «Калі ж тады атрымліваецца напісаў “Замак...”. “У дзевятнаццаць гадоў на сене ў пуні дзядзькі ў тры тыдні напісаў”. Па маім выглядзе зразумеў, што я не веру. Смяўся цяпер весела, раскаціста, закідваючы галаву (падкрэслена намі. – *А.Р.*), любіў перамагаць. У адно імгненне стаў тым Караткевічам, якога я прывык бачыць: светлым і жыццерадасным».

Безумоўна, цікавасць для чытача прадстаўляюць заўвагі сяброў і таварышаў пісьменніка пра яго асабістыя творчыя захады, якія (па ўспамінах) можна лічыць «фіксацыяй душы», «сакралізацыяй», нават «сапраўдным таінствам». Ну вось, напрыклад, пісаў А. Мальдзіс: «На пісьмовым сталі Уладзіміра Караткевіча нязменна ляжалі папкі з рукапісамі, добрая папера, кітайскае або паркераўскае пяро, а сам аўтар заўсёды “апранаў чыстую кашулю”, “ставіў побач кубак моцнай кавы” (падкрэслена намі. – *А.Р.*)». Сам пісьменнік называў гэта «свяшчэннадзействам», мог не адрывацца ад пяра і паперы па 18 гадзін у суткі, пісаў дробным почыркам вельмі акуратна – машыністкі адзначалі, што з адной старонкі яго рукапісу атрымлівалася паўтары старонкі машынапісу.

«І вось зноў круглы стол, за акном вінаград... на сталі белая папера... пепельніца-певень... можна працаваць». І тлумачыў: «Пішу для тых, хто любіць і чытае яго, каб парадаваць іх. Для тых, хто не любіць (а такіх таксама хапала. – *А.Р.*), каб раззлаваць. Для тых, хто яшчэ не ведае гісторыі, даўняй культуры і літаратуры Беларусі, каб абудзіць іх цікавасць». «Калі я (У. Караткевіч. – *А.Р.*) ведаю, аб чым я хачу пісаць (а пісьменнік глядзеў на жыццё выключна “адметна” і з “выключным” яго асэнсаваннем. – *А.Р.*), я ведаю і як пісаць... Таму ў мяне практычна няма чарнавікоў. Ёсць толькі накіды сюжэта. ...Думаю пра тое, каб напісаць першы аркуш без адзінай памылкі. Гэта значыць, усё пойдзе добра».

«Абдумаю, як след, сяду за стол. Калі штосьці не клеіцца, пахажу па пакоі, пакуру, каву згатую – і зноў за работу. Слова павінна ўлезці на сваё месца адразу, як цвік. Апошняя гэта справа, сто разоў выцягваць яго абцугамі і забіваць зноў».

Дарэчы, усе, хто бываў у гасцях у сям’і Караткевічаў, адзначалі, што галоўнае месца над яго пісьменніцкім сталом займаў партрэт Кастуся Каліноўскага, а на сталі стаяў металічны свяцільнік, быццам вялізная кропля крыві чырванеў у ім падфарбаваны воск. І запальваўся гэты свяцільнік усяго адзін раз у год – 21 сакавіка, у гадавіну трагічнай смерці Кастуся Каліноўскага. Праўда, гарэў ён і 16 снежня 1977 года і кожны год, як памяць аб смерці маці Надзеі Васільеўны.

Павінны адзначыць, што ў сваёй творчай лабараторыі У. Караткевіч напружана і карпатліва працаваў над вызначальнай (па яго прызнанні. –

А.Р.) тэмай – пошукам загалюўка твора, які мог стаць стрыжнем, вакол каторага будаваўся будучы твор. Звышзадача заключалася ў тым, каб загаловак канцэптуальна і нават асацыятыўна падкрэсліваў філасофскую заглыбленасць, кантынуум усёй светабудовы рамана, аповесці, эсэ, верша або драматычнага твора.

Па сутнасці, У. Караткевіч праз выкарыстанне алегорыі ці метафары, сімволіку выкладання імкнуўся спалучыць у адзінае цэлае розныя тыпы мыслення, а разам з тым і розныя ўзроўні прачытання твора. Ён экзистэнцыянальна вырашаў, што проста словы загалюўка пад канец чытання яго твораў павінны нападуняцца яго ж унутранай канцэптуальнасцю, нават быць у разуменні чытача завышанымі і... мудрымі.

Назавём некаторыя з такіх асацыятыўна-метафарычных назваў – «Зямля пад белымі крыламі», «Званы ў прадоннях азёр», «Saxifraga», «Каласы пад сярпом тваім» (з іх асацыятыўным радам – ваяваць, серп, зброя і ...сакральны колас), «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», «Летапісец», «Бліны на дрэве, грушы на вярбе», «Лебядзіны скіт», «Аліва і меч», «Сіняя-сіняя...», «Калядная рапсодыя», «Беларуская песня» і інш.

Дарэчы, караткевічаўскія назвы твораў вельмі часта бянтэжылі рэдактараў, якія патрабавалі нават замены. Колькі прыкладаў: у Караткевіча – раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі» – пасля рэдагавання – «Нельга забыць»; апавяданні – «Пацукалоў» – новая назва «Карней – мышыная смерць»; «Каўчэг» – цяпер вядомы пад назвай «Блакiт і золата дня» і інш.

На наш погляд, гэта той прыклад, калі класічныя «суб’ект-аб’ектныя адносіны» становяцца «суб’ект-суб’ектнымі», а за «Я» бачыцца не толькі аўтар, але і нейкая загадкавасць. Калі хочаце, пэўная інтрыга, якая не можа не прыцягнуць увагу чытача.

І яшчэ аб адным накірунку ў жыццёвых пошуках У. Караткевіча. На наш погляд, ён не можа застацца без увагі хоць бы таму, што ў дыялогу «У. Караткевіч–пісьменнік–рэдактура» персаніфікавалася не толькі літаратурнае майстэрства нашага земляка, але і ў пэўным сэнсе фарміраваўся характар Чалавека «светлага сума і парадаксальна-трагічнага аптымізму» (А. Верабей).

Адметнасць праблемы надзвычай востра-займальная: бачыцца сутыкненне двух талентаў – таленту ПІСЬМЕННІКА і таленту РЭДАКТАРА. Як сведчыць практыка, яны супадаюць толькі пры дасягненні кампрамісу. Але ж тут хаваецца і супярэчнасць: твор можа дайсці да чытача з аўтарскім канцэптуальным стрыжнем (нават калі адзін радок вырашае кнігу – У. Караткевіч), або інтрыгуючай чытача назвай (талент ПІСЬМЕННІКА) і з традыцыйнымі звычайнасцю і прывычнасцю (дапамога, як дэманстрацыя таленту РЭДАКТАРА), ад якой губляецца пісьменніцкі пункт гледжання, а часам і своеасаблівасці таленавітага твора.

Зробім невялікае адступленне для пацвярджэння думкі са спасылкай на аршанскага сябра У. Караткевіча Леаніда Кругмана: «...Калі рэдакцыі вярталі яму вершы, ён дасылаў іх мне і, магчыма, каму-небудзь яшчэ

з сяброў. З таго, што я атрымаў ад яго ў студэнцкія гады ў Маскве, а потым у Барнаўле і Данецку (дзе вучыўся і працаваў Л. Кругман. – *А.Р.*), толькі некаторыя былі пазней надрукаваны (мяркуем, што дзякуючы Л. Кругману вершы У. Караткевіча ў пачатку 1990-х гадоў з’явіліся на старонках часопіса “Полацк” (Кліўленд, ЗША)), калі я чытаў іх, то з цяжкасцю пазнаваў, так прайшлася па радках рэдактарская рука. Яны адрозніваліся ад арыгінала, як тэлеграфны слуп ад зялёнага дрэва. – *А.Р.*)».

У. Караткевіч – сцвярджаем гэта ўпэўнена – адчуў на сабе такія адносіны ў самай поўнай ступені. Два «цікавыя» прыклады, як гэта мела месца з эсэ, прысвечанага Кастусю Каліноўскаму. Моцная аўтарская пазіцыя загалова «Гэта было 10 сакавіка 1864 года (да 100-годдзя з дня смерці Кастуся Каліноўскага)» была перанесена ў падзагалавак. У выніку друкуецца эсэ «Кастусь Каліноўскі (да 100-годдзя з дня пакарання смерцю)». Усё як «трэба»: для недасведчанага чытача – «звычайная смерць звычайнага чалавека». Тое ж самае адбылося і з назвай эсэ, прысвечанага Р. Шырме. (Праўда, на наш погляд, рэдактары былі аб’ектыўна правы, калі «падганялі» моўную культуру («блюзнэрствы» У. Караткевіча), не пакідаючы хібаў, якія не-не ды сустракаліся ў пісьменніка. І гэта асабліва важна для сучаснасці, калі творы У. Караткевіча занялі адпаведнае месца ў школьных праграмах.)

Да месца сказаць і аб тым, што, «дзякуючы» рэцэнзійна-рэдактарскім «прачытанням», са зместу кніг, прапанаваных У. Караткевічам, знімаліся вершы, «падчышчаныя ад сумніцельных прозвішчаў» (Л. Геніюш, У. Дамашэвіч, В. Тарас і інш.). Да прыкладу, у кнізе вершаў «Мая Іліяда» «выкасаваны» ажно 12 прысвечэнняў» (М. Скобла). Па сведчаннях сучаснікаў, Уладзімір Сямёнавіч «абзваньваў выкінутых з кнігі сяброў і прасіў у іх прабачэння».

Да гонару «Мастацкай літаратуры» (Збор твораў: у 25 т.) імёны ўсіх караткевічаўскіх сяброў былі вернуты на месца.

Зробім адну заўвагу і падкрэслім: у раннім перыядзе творчасці У. Караткевіч пагаджаўся з рэдактарамі, разумеў, што ён пакуль што не авалодаў усімі сакрэтамі беларускамоўнасці, то ў сталым творчым узросце не саступаў – часта крыўдаваў рэдактараў («Кастуся Каліноўскага на вас няма!») (Л. Кругман), калі яны выкідвалі з тэкста тое, што лічылі непатрэбным. Як халерык зараз жа ўспыхваў («Кастуся Каліноўскага на вас няма!») (Л. Кругман), але хутка і астываў, не сыходзіў у нейкае непаразуменне. Проста адстойваў свой погляд.

...А вось калі натхненне пакідала, то хадзіў на Дняпро (калі жыў у Оршы або Рагачове). А калі такое здаралася ў Крыме або ў Паланзе, хадзіў у мора з рыбакамі, лавіў з імі рыбу, слухаў і слухаў... мора. Каб, да прыкладу, з’явіліся такія радкі: «Скрыпка ціхая ночы. Дрымотная музыка ночы. Водар мора і кветак. Глухая начная пара. Аюдаг з чоўнамі рыбацкімі ў моры напружана сочыць зыркім вокам адзіным – чырвонаю іскраю кастра».

Калі здаралася, мог пайсці на паляванне (успомнім, што «паляванне», як і «конь», хай і не было «падарункам сонца», але ж палявалі і Алесь

Загорскі, і кароль Стах. – *А.Р.*), каб потым распавядаць (або запісаць) сябрам, якая гэта цудоўная справа, як прыемна «ісці па іржышчах з сабакам. І каб вецер свістаў у рулю стрэльбы, а вакол голая лясы...

...А то ідзеш са стрэльбаю, а сабака перад табой гойсае, а ты ўвесь у напружанні: чакаеш, што вось вырвецца з лазовага курса нехта або праніжа сіль краншэпт. Нічога не ведаю лепей...». І як прывабна гэтыя пачуцці паляўнічага У. Караткевіча стасуюцца з душэўнай узбуджанасцю ад любавання непаўторнасцю і прыгажосцю прастораў пісьменнікам У. Караткевічам: «Дзень быў сапраўды цудоўны. Апошні туман знік з бясконцых іржышчаў і лугоў, і свет ляжаў цалкам блакітны і празрысты.

Там-сям серабрылася ў паветры лятучае павуцінне. І далёка, далёка, далёка стаялі на мяккіх узгорках чырвоныя і зялёныя дрэвы, на якіх можна было адрозніць кожную галінку.

Паветра, як быццам, зусім не было, толькі нешта зажуранае і сіняе абвалаквала ўсё, што ёсць на зямлі, і грудзі радасна адчувалі яго бадзёры і свежы халадок».

Зразумела, што мы не маглі пакінуць без увагі такую адметную рысу (праўда, сам бы ён аб гэтым ніколі нават не «заікаўся». – *А.Р.*) яго асобы, як энцыклапедычнасць яго ведаў. Так, пісьменнік, гісторык, паэт, драматург, эсэіст, крытык – усё тое, што датычыцца літаратурнай творчасці. Здаецца, зашмат... Але ж сяброў-таварышаў здзіўлялі яго веды па архітэктуры, батаніцы, матэрыяльнай і мастацкай культуры Літвы, Украіны, Польшчы і, зразумела, роднай Беларусі. Наш прыклад, здаецца, будзе цікавым – радкі з пісьма Валянціне Браніславаўне з Друскенінка (У. Караткевіч быў на адпачынку і лячэнні. – *А.Р.*) ад 15 ліпеня 1979 года: «Валюшэнцыя! ...слухай. А чаму б вам не ўключыцца (няхай у дадатнік) у “Звод” (“Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”, у склад рэдкалегіі якога ўваходзіла В.Б. Караткевіч. – *А.Р.*) такія рэчы, нават, калі яны ў другіх рэспубліках (домік Багдановіча ў Ялце, магіла яго і Чачота (знаходзілася ў Ратніскаі, прыгарадзе Вільнюса. – *А.Р.*) і г.д. Слова гонару, трэба было б прапанаваць. Падумаі...».

У беларускую літаратуру У. Караткевіч увайшоў, як «універсітэтчык, кніжнік, начытаны не толькі ў беларускай, рускай, украінскай літаратурах, але і ва ўсіх заходнееўрапейскіх, начытаны не толькі творах сучаснасці, але і пластамі сярэднявечча, антычнасці». Акрамя таго, гэта нельга не падкрэсліць – безумоўна, яго вядомасць мацавалася шырокім дыяпазонам тэм (як у паэзіі, так і ў драматургіі, эстэтыцы) і простаі, прамой манерай пісьма.

Асабліва падкрэслім глыбокае веданне У. Караткевічам правілаў літаратуразнаўства, лінгвістыкі, тэорыі літаратуры. Успомнім хоць бы «Беларускую песню» – верш, які часта даследчыкі (Т. Чабан, В. Смыкоўскі і інш.) вызначаюць як лепшы ўзор грамадзянскай лірыкі У. Караткевіча. Не прырачачы навукоўцам, адзначым яе адметнасць у дзвюх іпастасях:

Першая – гэта шматпланавае зместу. Да прыкладу:

– першая частка насычана гісторыяй, памятнымі мясцінамі роднага краю, яго прывабна-прыгожай прыродай;

– другая прасякнута ўпэўненасцю, што чалавек павінен ведаць і помніць свой край («калі б нават сляпым і глухім я прыпаў да цябе»);

– трэцяя і чацвёртая – гэта адносіны паэта да багатай мудрасці продкаў, да беларусчак, да сівых матуль, да нацыянальных песень і роднай мовы;

– пятая, якая гучыць, як вострапубліцыстычная клятва-прытча (...Ніколі не кінем! Ні кінем! Не кінем цябе!..).

Другая – багацце літаратуразнаўчых тэрмінаў. Тут:

– канцэптуальныя караткевічаўскія – рака, дуб, мова;

– алегарычныя эпітэты – «Вішнёвыя хаты», «сіняя Прыпяць», «чырвоная рака», «Белы Ветразь», «радасны сон», «мудрыя продкі», «гордая мова» і інш.;

– метафары: «Песня пра Белавежу», «хаты глядзяць у шырокі Дняпро», «Сафія плыве, нібы карабель», «Нёман помніць варожую кроў», «дрэмлюць суровыя воіны», «асілка-хлопцы маладымі ўзрастаюць дубамі», «людзі ніколі не будуць рабамі», «сэрца, як молат, заб'ецца» і інш.;

– параўнанні: «мужчыны, як скалы, жанчыны, як радасны сон», «сэрца, як молат», «Сафія, нібы карабель» і інш.;

– градацыя*: «не дано абсмяяць, апаганіць, забіць ці мячом зваяваць»;

– аксюмаран**: «Мы клянёмся табе бараной сваёй першай на полі, і апошняй раллэй, на якую ўпадзём у журбе».

Але звернемся да больш лірычнага – да вобразаў двух чалавек, якія для У. Караткевіча былі жыццёўтваральнымі і духоўна-ўзвышанымі. Гэта маці Надзея Васільеўна (бацька Сямён Цімафеевіч памёр 21 верасня 1959 г.) і жонка Валянціна Браніславаўна. Па праўдзе кажучы, сам ён хоць бы нейкіх зарысавак, накідаў, адмысловых ці нават простых запісаў не пакінуў. У творчай спадчыне пісьменніка можна знайсці прысвячэнні і маці, і жонцы, лісты да Валянціны з месцаў адпачынку Уладзіміра Сямёнавіча, меркаванні сяброў і знаёмых. Калі пра маці, дык лепш пачаць з радкоў А. Забалоцкага, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі і Расіі: «...Такія адносіны сына з маці я сустракаў хіба што ў Андрэя Валконскага з яго маці Кірай Георгіеўнай (маецца на ўвазе “Вайна і мір” Л. Талстога. – *А.Р.*). Нешматслоўнасць. Прычым голас, навучэнне – крайне рэдкае». І больш праявілі – ад А. Глобуса: «Крэслы (а стаялі яны на кожнай лесвічнай пляцоўцы (сям'я жыла на пятым паверсе. – *А.Р.*)) паставіў Караткевіч для сваёй старэнькай маці... (Не любіў пра гэта нават заікацца. – *А.Р.*). Тады яш-

* Градацыя – паслядоўнасць, паступовае змяшчэнне чаго-небудзь пры пераходзе ад аднаго да другога.

** Аксюмаран – стылістычны прыём наўмыснага спалучэння слоў процілеглага сэнсу, у выніку чаго ўзнікае новы сэнсавы змест (белая варона, гаючы боль).

чэ не было кодавых замкоў і дамафонаў, адпаведна крэслы намёртва прымацоўваюцца дротам да батарэі. Вось такая ўвага да любога чалавека застаецца мне прыкладам. А што больш за ўсіх на свеце Уладзімір Караткевіч любіў сваю маці, скажа кожны, хто яго ведаў». (Дарэчы, факт гэты занітаны і ў барадулінскіх успамінах пра У. Караткевіча. – *А.Р.*).

І трохі радкоў ад Р. Барадуліна – спачатку – зусім сур’ёзна. Неяк, убачыўшы цікавы здымак Ганны Ахматавай, які ён разглядаў у прысутнасці маці У. Караткевіча, нечакана прывёў параўнанне і... аж здрыгануўся: «Шляхетнасць. Вялікасвецкасць. І вонкавае падабенства...». І далей паразважаў: «Надзея Васільеўна гаворыць ціха. І нават маўчанне яе было красамоўным. Адным словам, магла ацаніць і ўцаніць, запрасіць і загадаць, вылучыць і паставіць на месца. Любога. Перад Надзеяй Васільеўнай і ў сталым узросце пачуваў сябе кожны дзіцём. Як перад маці...».

«...Пра надзею Васільеўну трэба пісаць асобную кнігу. Выпускніца гімназіі, прыроджана панавітая і тонкая ў веданні людзей, яна была рэхам, адгалоскам былой годнасці і велічы старадаўняга беларускага роду. Яна была нейкім чынам прататыпам інтэлектуальна-велічных натур у творах сына.

Любіла Надзея Васільеўна дарагія, тонкага густу рэчы, фамільныя рэліквіі. Гэта і сыну перадалося».

Да слоў Р. Барадуліна дапасуюцца і ўспаміны А. Лойкі: «...прыгажосць маці Караткевіча, твару яе, сівізны ў вочы мне адразу кінулася, і адразу вельмі ўразлі чысты, высокі голас, руская мова, якая з вуснаў маладога беларускага паэта гучала. Чым уразіла руская мова Надзеі Васільеўны? А тым, што яна мне напаміла музыку, тон, арыстакратычнасць мовы рускіх парыжанак...» (А. Лойка быў зачараваны іх мовай, калі слухаў яе ў Парыжы. – *А.Р.*).

І колькі слоў Г. Бураўкіна: «... Надзея Васільеўна выглядала, як мне помніцца, заўсёды строга і нават ўладна, нібы падкрэслівала і паводзінамі і рэдкімі заўвагамі сваю галоўную ролю ў сям’і».

Гэта ў пэўным сэнсе культ панны біблейскай МАЦІ, вялікай багіні – «МАЦІ, МАТУЛЬКА, МАТУЛЯ – яго рэальная маці, якая прайшла жыццёвы шлях сына ад Оршы (праз драматычную сітуацыю ў эвакуацыі) да сваіх апошніх жыццёвых дзён у яго сям’і ў Мінску, якой быў прысвечаны раман “Каласы пад сярпом тваім” і ў рэшце рэшт прыме, вырасце да вобраза алегарычна-ўмоўнага паэтычнага гучання – МАЦІ-песенная, а ў канчатковым прачытанні – МАЦІ-РАДЗІМА, МАЦІ-БЕЛАРУСЬ».

«...Уладзімір любіў маці, ганарыўся ёю. Быў уважлівы і чулы, але без цялятасці, якой хварэлі мы пасля застолля». І далей – з лёгкім барадулінскім гумарам: «...Было, што пілі ў нас дома. Адыходзячы, ці, можа, дакладней сказаць, адплываючы, Уладзімір тоненькім голасам (не раўнуючы, як той воўк з казкі, якому каваль адцягнуў язык на тоненькую лісціначку, на дрыготную шапаціначку) папрасіў: “Ці няма ў вас маленькай мензурачкі. Я хачу маме шампанскага занесці”».

Колькі радкоў з верша «Домик в голубом», напісанага Валодзем у кіеўскія студэнцкія гады і прысвечанага Надзеі Васільеўне:

*...Облик мой чудесный, мой пригожий,
Как тебя словами называть,
Ту, которой в мире нет дорожке,
Ласковую старенькую мать.*

*Как тебя люблю я, ты не знаешь,
Как тоскую вдалеке, во мгле,
Мама, как я рад, что ты живая,
Как я рад, что есть ты на земле.*

*...Я хотел бы вечно жить с тобою,
Только нам на радость и печаль,
Жизнь нам в жизни не дает покоя
И зовет, зовет куда-то вдаль.*

*Не грусти, что так туманны дали,
Что далеко сын любимый твой,
В радости моей, в моей печали
Каждую минуту я с тобой.*

*Ты любовью разгони ненастье,
Чтоб любовь жила в сердцах у нас,
Радуйся со мной в любви и счастье,
Поддержи меня в мой трудный час.*

*Будь же в деле и в мечте со мной,
Так, чтоб чаще вспоминать я мог
Домик над широкою рекой
И спокойный в окнах огонек.*

Пісьменнік добра памятаў словы М. Горкага: «Аб маці можна гаварыць бясконца». І таму **першы** (выдзелена намі. – А.Р.) – падкрэслім асабліва – ПЕРШЫ паэтычны зборнік атрымае ў яго назву «МАТЧЫНА ДУША».

*Павяртайцеся! Вецер мацнее!
Маці кліча! Кветка заве!
Для яе я павінен, мушу
Неўміручыя гукі схапіць.
Узяць у рукі «матчыну душу»
І на вершы яе пераліць.
Запісаць старыя паданкі,
Усё, што думаў і што жадаў,
І легенды, што на кургане
Сумны вецер мне пасплываў.
Сумны крыж, але вельмі пачэсны...*

І ў самай поўнай ступені вобразу Надзеі Васільеўны можна адрасаваць словы зноў жа Р. Барадуліна: «Толькі маці і зямля, яны ж абедзве жанчыны, разумеюць сэнс жыцця, нас дзяцей сваіх».

А было яшчэ адно «дэжавю» Уладзіміра Сямёнавіча – гэта каханне, сапраўднае, чыстае каханне, такое, як ён сам любіў гаварыць, якое здараецца адзін раз у 100 гадоў. Каханне Валодзі і Валянціны (заўважым, што яе бацька быў родам з Ушаччыны. – *А.Р.*) напаўнялі Вернасць, Годнасць, Цнатлівасць. Да гэтага трэба было дайсці – маю права са спасылкамі на сяброў і блізкіх У. Караткевіча, каб сцвярджаць – ён дайшоў, застаючыся адданым сваёй «каханцы», сваёй Валянціне-Валюшэнцыі, самаму блізкаму Чалавеку, памочніку ў барацьбе за жыццё, за сапраўднае чалавечае шчасце. У іх каханні не было разліку, было адно – апантанасць жыццём, адданасць любімай справе, глыбокая павага адзін да другога ў імя свайго сямейнага шчасця. Колькі слоў аб Валянціне Браніславаўне ад А. Мальдзіса. Тое, што яна зрабіла «для падрыхтоўкі “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”» (а Валянціна Караткевіч была кандыдатам гістарычных навук, дацэнтам. – *А.Р.*), для таго, каб ён ішоў “без купюр”, можна смела назваць навуковым подзвігам, грамадзянскай мужнасцю. Яна бясконца ездзіла ў экспедыцыі, абараніла не адзін помнік архітэктуры, пісала сама артыкулы і брашуры і рэдагавала чужыя. Дарэчы, толькі ў “Зборы...” было надрукавана больш за 100 яе артыкулаў. Аўтарытэт яе ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР, дзе яна працавала, і ўвогуле ў навуковых колах быў высокі.

...Зыходзім у дом Валянціны Браніславаўны ў многім змяніўся ўклад Валодзевага жыцця. Хоць усякае бывала ў жыцці, Караткевіч быў удзячны жонцы за яе паўсядзённыя клопаты».

Адзначым і тое, што сведчаннем шчырых адносін, узаемапавагі стала прысвячэнне У. Караткевічам Валянціне Браніславаўне верша «Таўры» і свайго апошняга буйнога твора – рамана «Чорны замак Альшанскі». І да месца будзе спасылка Фелікса Янушкевіча, на бацькаўскай сядзібе якога ў Ракаве часта гасцявалі Караткевічы: «Караткевіч з Валянцінай глядзеліся прыгожай парай інтэлігентаў вышэйшай пробы».

Горкімі, нават трагічнымі чытаюцца радкі з пісьма да чэшскіх сяброў Г. і Е. Брындзавых, напісанага пасля заўчаснай смерці Валянціны Браніславаўны і любімай цёткі Надзеі Васільеўны: «Застаўся я адзін і не ведаю, як мне быць далей. Дома пустыя сцены, і быць у іх мне пакуль што дужа цяжка».

...Сядзеў на радзіме ў Оршы. І – ані радка. Толькі ўсё думаў і спаў, спаў і думаў...».

Яшчэ больш трагічна чыталіся радкі з пісьма ў Варшаву да Здзіслава Нядзелі (ад 23 красавіка 1983 г.): «...адчуваў сябе на мяжы нервовага надлому».

І колькі слоў з аднаго вершаванага прысвячэння, якое стала вядома Валянціне толькі праз колькі гадоў сумеснага з Валодзем жыцця:

*Тая жонка, якую ведаў
Да апошняй сардэчнай струны,
Так, як ведаюць гімны «Ведаў»:
Амазонскія дзікуны.
Тая, якую меў і кахаў я,
Як кахае ў імкненні віроў
Заручоную з Балтыкай Гаўю,
Заручоны з Понтам Дняпро.
Так, як ведае месяц аблогі,
Так, як ведае шчасце зямля.*

* * *

Падсумоўваючы наш экскурс у біяграфію жыццетворчасці Уладзіміра Караткевіча, адзначым, што гэта быў той самы «нобіль» (У. Караткевіч), які, як волат, «шагнуў» з далёкае мінуўшчыны ў ХХ, ды й у наступныя стагоддзі, каб, звяртаючыся да інтэлектуальнага грамадства, заявіць: «Калі на зямлі ёсць казачныя краіны, то адна з іх Беларусь. ... Тут жыць мастакам і паэтам. Тут сіне-злэны лес з бледнымі азёрамі, у якіх, як кажуць паданні, патанулі гарады (чуеце ўначы звон падводных званоў). Спакойная моц Дняпра, што бяжыць між суровых урочышчаў, мяккія ўзгоркі Навагрудчыны і вечны шум першабытных лясоў Палесся (яны шумяць пад Лельчыцамі, шуміць-гамоніць тысячагадовы цар-дуб).

Змрочныя, як старадаўнія балады, светлыя палацы і храмы, шыпшына на сонных вясковых могілках, свечы бяроз на палатках і злэныя языкі ядлоўцаў у жыце, верас, на які падалі продкі, баронячы сваю Бацькаўшчыну, – усё гэта душа народа і зямля яго, да апошняй пясчынкі перацёртая працавітымі рукамі – ... гэта мы. Мы з нашай зямлі, і з неба, з магутнасці ляснога зубра і пошчакаў салаўя, самых пяшчотных у свеце...». Ідзе чалавек!» (уступны артыкул «Калі на зямлі ёсць казачная краіна» да кнігі «Краявіды Беларусі». Мінск, 1968).

Не перабольшваем, але ўпэўнена сцвярджаем: Уладзімір Караткевіч актуалізаваў і спраўдзіў спрадвечную думку – толькі веданне беларусамі сваёй уласнай і шматвекавой драматычнай, трагічнай і «прыўкраснай» гісторыі (няхай па-караткевічаўску і трохі паэтызаванай), цэментуе нашу жыццёўстойлівасць, творчае і навуковае мысленне на шляху, што вядзе да Святла і Добра, Любаві і Шчасця, Справядлівасці і Прыгажосці. І думка гэта – не ўчарашняя («Быў»), не сённяшняя («Ёсць»), а заўтрашняя («Будзе»). Ісціна гэта – зусім свядома сцвярджаем – пазачасная, як пазачасны беларускі народ, векавая мудрасць і ... Вялікі Аршанец – Уладзімір Караткевіч.

Раздзел дзевятнаццаты

У. КАРАТКЕВІЧ

I МАСТАЦКАЯ КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

У кантэксце пастаўленай праблемы перш за ўсё паспрабуем адказаць на пытанне: «Што ёсць такое “мастацкая культура?”». У нашым разуменні мастацкая культура – гэта, з аднаго боку, сукупны спосаб і прадукт мастацкай дзейнасці людзей у канкрэтную гістарычную эпоху, а з другога – поліфункцыянальная сістэма вытворчасці, захавання, размеркавання і спажывання духоўных каштоўнасцей, у якасці сутнаснай з’явы ў якой выступае мастацтва, яго ўзаемасувязь і ўзаемадзеянне з іншымі сацыяльнымі працэсамі і інстытутамі ў мэтах абнаўлення духоўнага жыцця грамадства і фарміравання па-мастацку развітай асобы.

У дадзеным выпадку для нас вызначальным выступае паняцце «сукупны прадукт», якое паказвае, што мастацкая культура ахоплівае ўсе віды мастацкай дзейнасці – славесную, музыкальную, тэатральную, выяўленчую і г.д. – і ўсе віды мастацтва як прафесійнага, так і народнага, самадзейнага. Паняцце «сістэмы», у сваю чаргу, уключае ўсе працэсы, звязаныя з функцыянаваннем мастацтва (успрыняцце, адзнаку, вывучэнне), а таксама тое, што забяспечвае яго далейшае жыццё: выхаванне мастакоў, публікі, сацыялагічныя замеры існавання і спажывання мастацтва і гэтак далей. У выніку адбываецца зварот не да аднаго ці некалькіх відаў мастацтва, а да ўсяго свету айчыннай і сусветнай мастацкай культуры ў неадрыўнай сувязі ад той сацыяльна-духоўнай атмасферы, у якой адбываецца яе фарміраванне, існаванне і развіццё.

Менавіта такое тлумачэнне мастацкай культуры, на наш погляд, больш за ўсё аб’ектыўна і актуальна ў адносінах да творчасці У. Караткевіча, якая прадстае перад сучасным чытачом як пэўная сукупнасць літаратурных жанраў (прозы, паэзіі, драматургіі, эсэ і гэтак далей), цесна ўзаемазвязаных, неадрыўных і дапаўняючых адзін аднаго. Але тая ж творчасць не замыкаецца толькі ў межах літаратурнай (хоць і шматпланавай, «сукупнай») дзейнасці. Яна стала з’явай настолькі адметнай (па асэнсаванні прынцыпаў духоўна-маральнай самакаштоўнасці чалавека і вялікай гуманістычнай ідэі дабра як перадумовы існавання нашага грамадства не толькі ў мінулым, але і ў нашы дні), што мастацкая культура Беларусі не магла ў адносінах да яе застацца абыякавай, раўнадушнай. Як канцэнтраванае выражэнне, як мастацкі згустак, квінтэсэнцыя агульначалавечых ідэй і каштоўнасцей, дыялектычная еднасць высокага рамантызму і жыццёвага рэалізму і нават неарамантызму (а гэта адна з першых спроб у беларускім мастацтве паказаць у такім шырокім маштабе прыналежнасць беларускага народа да еўрапейскай цывілізацыі, якая па сваіх зыходных

іпастанях арганічна ўключае ў арэал свайго распаўсюджвання і тэрыторыю Беларусі), творчасць У. Караткевіча не проста прыцягнула да сябе ўвагу дзеячаў іншых відаў мастацтва, але узбагаціла іх, сарыентавала на пошук новых тэм і новых падыходаў да іх увасаблення.

Талент У. Караткевіча, які стаў культавай асобай для некалькіх пакаленняў беларусаў, такі ж шматгранны, як і яго веды і асабістыя інтарэсы. Па словах А. Мальдзіса, цяжка знайсці той жанр, у якім не спрабаваў свае сілы У. Караткевіч. У яго творчым «арсенале» – раман, апавесць, апавяданне, казка для дзяцей, нарыс, рэцэнзія, навуковае даследаванне, паэма, балада, верш, п'еса, эсэ, кінасцэнарый, лібрэта оперы і балета... А яшчэ пераклады з розных моў, вострапубліцыстычныя артыкулы ў абарону нацыянальных традыцый, помнікаў гісторыі і культуры, роднай і блізкай з дзяцінства прыроды, дробныя нататкі, дзённікавыя запісы.

І нельга не пагадзіцца з меркаваннем Л. Кругмана, які зусім сур'ёзна вызначаў свайго земляка як чалавека-паэта. І не толькі таму, «што пісаў вершы, а потым высокую паэтычную прозу (успомнім хоць бы цудоўныя паэмы ў прозе “Родина” і “Чазенія”. – *А.Р.*), ён так адносіўся да рэчаіснасці».

Даследчыкі творчасці У. Караткевіча зусім справядліва адзначаюць, што яна – гэта той сінтэтычны працэс, у якім у поўнай гармоніі суіснуюць трагічнае і гераічнае, трывожная змрочнасць далёкіх часоў і неўтаймаванасць свабоднага народнага духу, рамантыка сівых стагоддзяў і канкрэтыка рэальных падзей, а таму і шмат якія яго творы «выходзяць за межы чыста літаратурнага мастацтва. Яны напісаны па законах музыкі ці жывапісу, выклікаюць адпаведныя асацыяцыі і далучаюць да ўлады слова не менш актуальную магію гука, колера, паху».

І сам У. Караткевіч нешматслоўна, але пераканальна выказаўся ў «Чазеніі», што быў звязаны з ўсёй гісторыяй народа (беларускага. – *А.Р.*) «праз неразрыўнае, праз жывое звяно, праз тысячагадовае Дрэва Вечнасці». Пэўную канкрэтызацыю адносінаў У. Караткевіча да роднай мастацкай культуры, нацыянальнай духоўнай спадчыны знаходзім у разважаннях галоўнага героя рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» Андрэя Грыневіча. Вось яна, пісьменніцкая і грамадзянская праграма: «...мы напішам першую сапраўдную гісторыю беларускага мастацтва. Гэта цяжка. Нам давядзецца аб'ездзіць... усю Беларусь, адшукваць тое, што забыта, вывучаць, біць у набат, калі штосьці занядбалі або бураць. Гэта будзе сумленная гісторыя. Яна не будзе забываць ні добрага, ні дрэннага... Там будуць дарогі, людзі, запісы казак, песняў і сапраўдных апавяданняў аб жыцці, шмат фатаграфій усіх прыгожых і непрыгожых куткоў радзімы...».

Цэментуючым, звязваючым у адзінае цэлае творчасць У. Караткевіча як з'яву ў літаратуры і мастацкую культуру Беларусі выступае аднолькавая зацікаўленасць (падкрэслена намі. – *А.Р.*) і самога пісьменніка, і дзеячаў іншых галін мастацтва да захавання роднай мовы і нацыянальных трады-

цый, якія даволі часта штучна выключаліся з духоўнага жыцця, парушаючы культурную пераемнасць пакаленняў. Прывядзём толькі два, але дастаткова пераканальныя прыклады, якія сведчаць, што У. Караткевіч ужо напрыканцы 50-х гадоў біў трывогу за лёс роднай мовы. Першы – гэта вытрымка з публіцыстычнага артыкула «Родная мова», напісанага яшчэ ў 1969 годзе для «Настаўніцкай газеты». Пытанне тут пастаўлена даволі абвострана: калі не будзе мовы, калі не будзе яе носьбітаў, то можна... убіць сабе ў галаву дурную думку, што ў нейкім далёкім будучым цябе не будзе. А калі так здарыцца, то нашто нам такая будучыня? «Мы (размова тут ідзе аб настаўніках. – А.Р.) ніколі не павінны забываць, наколькі годная наша праца і хто стаяў ля яе вытокаў. А стаялі ля гэтых вытокаў, самі настаўнічалі, самі складалі першыя буквары і чытанкі Цётка, Купала і Колас». І другі – тыя ж думкі, але ўжо ў паэтычнай форме – радкі з малавядомага верша «Мова» (ён надрукаваны ў першым томе «Збору твораў» У. Караткевіча з заўвагай «...паводле аўтографа, які знаходзіцца на адвароце фота да Янкі Брыля»), датаванага канцом 1950-х гадоў. Нягледзячы на біблейскую заповедзь аб тым, што «няўмольна салюцца мовы зямлі», У. Караткевіч упэўнена сцвярджае:

*Збочу я да пякельных катлоў,
Калі першы жа ангел на мове маёй
Мне не скажа: «Братка, здароў».
...Ты мой ясны хлеб і каханы мой,
Песня продкаў, нашчадкаў палі.
Без цябе, не з табой – не патрэбен мне рай
На душы. У небясі. На зямлі.*

Пройдзе колькі часу – і крык караткевічавай душы разбудзіць пачуццё нацыянальнай годнасці палітыкаў і пісьменнікаў, мастакоў і моваведаў. Гістарычны працэс прывядзе рэспубліку да суверэннасці, да з’яўлення і развіцця ў беларускай мастацкай культуры новых якасных рыс, асабліва ў моўнай творчасці.

Далей. Калі мы прыходзім да разгляду мастацкай культуры не як да нейкай раз і назаўсёды вызначанай данасці, а як да жывога сацыяльнага арганізма, які пастаянна развіваецца, вырашаючы сваю галоўную задачу стварэння мастацкай гісторыі чалавецтва, то ўбачым, што творчасць У. Караткевіча поўнасю карэліруецца з такім падыходам. Вызначальным пры гэтым з’яўляецца мастацкае асэнсаванне дыялектыкі адносін паміж гісторыяй і сучаснасцю, глыбокае разуменне гістарычнага працэсу і асабіста-біяграфічная рыса, як каштоўнасць спасціжэння самога сябе, пастаяннае адчуванне таго, наколькі ён пранікае і пасцігае моц і веліч нацыянальна-духоўнай ментальнасці, наколькі перакананы ў каштоўнасцях, падуладных аднаму яму, без сведкаў і без падуладнасці голасу якому-небудзь «трэцяму», незалежна ад таго, кім бы ён ні быў. Усё гэта,

выкрыштавалізаванае да алмазнага бляску, ператваралася ва ўласную моцнасьць, у сэнс уласнай (індывідуальна-асаблівай) жыццядзейнасці.

Але ж здаралася чуць і такія скептыцызмы, што расповед аб падзеях пачатку 1860-х гадоў і ролі ў іх Кастуся Каліноўскага або фантазія пра Хрыста з зямлі гарадзенскай мог напісаць і іншы пісьменнік. Мабыць і мог. Але ж не напісаў. І да месца, на наш погляд, будзе тут меркаванне таго сабра У. Караткевіча як Н. Цыпіс: «Але тады ... гэта маглі б быць “Хронікі” і меладрамы – там не было б душы, сэрца, крыві і гарачага запаху Караткевіча, яго смеху і яго болю, і, каб усё гэта, як ён умее, ўспрымалася намі, як сваё... І, калі б не ён, то і не адкрыліся б шырока вочы тысяч людзей і не было б захапляльна-трагічнага выбуху: “Дык вось мы хто – беларусы!? Дык вось адкуль! І вось куды нам трэба ісці!”».

Мне падалося, што ў дадзеным кантэксце да месца будзе спаслацца на вядомага азербайджанскага паэта Набі Хазры і пашырыць яго меркаванні на ўсю творчасць У. Караткевіча (а не толькі на паэзію): «...гэта зліццё розуму і сэрца. Адна толькі думка – не творчасць, патрэбны пачуццё, эмоцыі, патрэбна сэрца».

Падкрэслім, што сродкаў, якімі карыстаецца У. Караткевіч пры вырашэнні такой звышзадачы, мноства. Гэта тонкі лірызм і глыбокі псіхалагізм у стварэнні характараў герояў, здольнасць бачыць жыццё ў маштабных вымярэннях і ўменне аддзяліць заканамернае ад выпадковага, вечнае ад часовага, шырокае выкарыстанне нечаканых асацыяцый, ідэйна-эстэтычнага багацця фальклору, этнаграфіі і гістарычных дакументаў, моўнае багацце твораў і гэтак далей. І ўсе яны скіраваны на тое, каб паспяхова рэалізаваць патэнцыі нацыянальнай грамадскай свядомасці, садзейнічаць яе развіццю, сцвярджаць каштоўнасць чалавека як важнейшай мэты нацыянальна-культурнага будаўніцтва. У якасці прыклада звернемся да кнігі «Зямля пад белымі крыламі», праца над першым варыянтам якой была завершана 12 ліпеня 1971 г. Як цяпер нярэдка лічаць, гэта быў час застою ў развіцці нацыянальнай культуры, час падаўлення ўсякага іншамыслення, дыктату адной ідэалогіі і гэтак далей. Падкрэслім, што мы далёка-далёка ад такіх меркаванняў. Так, недарэчнасці, хоць і выпадковыя, усё ж здараліся. Але ў галоўным – гэта быў час «глыбокай плыні» да сцвярджэння дзесячамі мастацкай культуры паўнаважных адкрыццяў і знаходак ва ўсіх галінах творчасці. А крытычныя заўвагі? Дык яны балюча ўспрымаліся тымі аўтарамі, якія спрабавалі за ўсім гэтым схваць сваё недасканалае майстэрства, тую шэрасць, што прэтэндавала на роль шэдэўра. Калі ж мастацкі твор вылучаўся глыбокім зместам, арыгінальнымі думкамі, новымі падыходамі да асэнсавання жыцця (як у далёкія, так і ў больш блізкія гады), тады выхад яго на чытацкую ці глядацкую аўдыторыю не маглі стрымаць ніякая «аглабельная» крытыка і ніякая цэнзура (узгадаем хоць бы з’яўленне першых апоўвасцей В. Быкава ды й грунтоўнай прозы У. Караткевіча).

Але ж, пра галоўнае...

Без перабольшвання можна сцвярджаць, што нават у нашы дні (больш за амаль 60 гадоў пасля выхаду кніг У. Караткевіча ў свет. – *А.Р.*) раманы, аповесці, апавяданні, п'есы, эсэ жывуць і, мяркуем, будуць жыць і жыць. У пісьменніка ўсё атрымалася, мабыць, таму што часовая адарванасць ад родных мясцін (той час, калі У. Караткевіч спачатку вучыўся, а потым настаўнічаў на Украіне) выкрысталізавала ў яго сэрцы вялікае пачуццё, якое з цягам часу поўнасьцю захапіла будучага пісьменніка, натхняючы яго на ўсё новыя і новыя творы аб Беларусі. У сваім аўтабіяграфічным нарысе «Дарога, якую прайшоў» У. Караткевіч прызнаецца: «І яшчэ за адну рэч я ўдзячны тым гадам. Здалёку я асабліва палюбіў Беларусь і яе людзей. Яна ўяўлялася тады мне не па-зямному прыўкраснай».

Аднак давайце пройдзем па тых гістарычна-культурных мясцінах і падзеях, якія сталі падуладнымі пісьменніцкаму пяру У. Караткевіча. І тады не будзе перабольшаннем, калі адзначыць, што да з'яўлення ў друку «Зямлі пад белымі крыламі» беларуская літаратура не мела такіх твораў, у якіх так па-майстэрску, так гістарычна-мастацка былі б данесены да сучаснага чытача цікавыя звесткі пра «сівую даўніну», пра гістарычныя і культурныя лёсы і шляхі роднай Бацькаўшчыны.

Пра адметнасць і трапнасць характарыстык пісьменніка можа сведчыць, напрыклад, апісанне горада мяча, волі і свабоды Гродна, Магілёўшчыны, Віцебшчыны, памежнай Брэстчыны з яе цудоўна-прывабным Палессем.

Пісьменніка цікавіў гістарычны і культурны лёс не толькі вялікіх гарадоў. Ён вывучаў шляхі развіцця і «вялікіх» малых гарадоў, і мястэчкаў, цікавых і рамантычных, такіх, як «дыяментавы» Мсціслаўль, Навагрудак з сусветна вядомымі гарадзішчамі і Курганам Міцкевіча, Нясвіж, на вуліцах якога не рэдкасць барочныя дамы XVI–XVIII стст., Пінск з яго велічным сярэдневяковым гмахам калегіума, Мазыр (гэты «міні-Кіеў»), Орша з яе легендамі, Рагачоў з шышынай на курганах. Без увагі У. Караткевіча не засталіся Гальшаны, што на Ашмяншчыне, Вараняны з Астравецкага раёна, цудоўны і непаўторны Мір з яго цыганскімі «каралямі», Давыд-Гарадок над Гарынню, багатая на гісторыю Ракаўшчына, прывабны Браслаўскі край. На жаль, пісьменнік не паспеў данесці да чытача і тысячнай часткі таго дзіўнага, што бачылі яго вочы на беларускіх дарогах ў беларускіх гарадах.

Можна паразважаць і над тым, каму з беларускіх пісьменнікаў, паэтаў, драматургаў удавалася так трапна і пераканаўча мовай літаратуры прыпаднесці сучаснаму чытачу характарыстыкі аб'ектаў старажытнамастацкай культуры беларусаў, як гэта рабіў У. Караткевіч. Па сутнасці, у сучаснай літаратуры мы не знойдзем таго багацця ведаў аб помніках беларускага мастацтва, якое блішчыць сапраўдным дыямантам у караткевічавых творах.

Запісы ў яго дзённіках сведчаць, што вастрэні эстэтычнага ўспрыняцця, тонкасці ацэнак мастацкай спадчыны мінулага, заклапочанасці аб яе захаванасці для нашчадкаў спрыяла падкрэсленая

дакладнасць пісьменніка з фіксацыяй «дробязей», вельмі важных для яго гістарызму. Колькі прыкладаў з «Запісных кніжак» У. Караткевіча.

«...12.VII.70.

Царква ў Бярозавічах. ...Могілка, зарослыя бярэнападобнымі старымі вішнямі, ліпамі. Бярозы звесілі косы. Ажына запляла старыя крыжы. Добра, што ёсць яшчэ такія куткі. Анёлападобныя стогны пеўчых.... Маці божая. Яшчэ ўніяц(кая) рыса твару азызла-журботная. Прабоіна ад шведскай кулі.

...Каплічка на могілках пры ўездзе, каляровыя шкельцы. Магутныя прысады. ...Зламаная ў пятніцу царква. Разбіты купал.

9-га ў 22 г.

...Кашавічы. Драўляная, сціпая цэркаўка. Спераду бярозы, з астатніх 3 бакоў – ліпы. Асуджаная. Не сёння-заўтра знясуць.

13.VII.70.

...Пакроў маці божай.

У алтары ікона – яшчэ ўніяцкая. Міхаіл з крыжам і сцягам. Шлем з султанскіх пер'яў. І другая, мабыць, таксама XVII ст. – (Суздаль?) Скурчаныя пальцы трохперсця.

Перад алтаром – злева – Троіца. Тры анёлы. Сляды ўніяцкай манеры. 18 ст. – магчыма, пачатак. Нацюрморт.

І, урэшце, шэдэўр, жамчужына царквы: прабітая асколкам у 1939 г. (батарэя выпусціла па саборы некалькі снарадаў) маці божая».

І яшчэ адзін запіс, але гэта ўжо з эсэ «Мой друг і мая зямля», прысвечанага Я. Брылю: «...і прыгажосць запусцення (падкрэслена намі. – А.Р.) у Варанянскім касцёле і прыгажосць могілак наводдаль ад яго».

У дадзеным выпадку нельга не пагадзіцца з выказваннямі спецыялістаў, што У. Караткевіч у пэўнай ступені быў прадаўжальнікам той вялікай справы, якую пасля звароту з Парыжа на Радзіму рабіў знакаміты Напалеон Орда, занітаваўшы для нашчадкаў багацце нацыянальнай архітэктурнай спадчыны.

Мяркуем, што пазнанне пісьменнікам багатай народнай спадчыны падштурхнула У. Караткевіча прыняць прапанову папрацаваць на Беларускам тэлебачанні. «Пачаўся у нас цыкл перадач “Спадчына”, – напіша ён 12 сакавіка 1976 г. у пісьме ў Прагу да Г. і Е. Брындзавых. – Гэта пра мінулае Беларусі, яе музыку, кнігі, касцюмы, будынкі. Вядучы – я. Першая перадача, па Брэсту, прайшла. Шмат водгукаў. Цяпер мяркуем рабіць па Полацку і Полаччыне».

У творах У. Караткевіча (бадай, як ні ў кога з беларускіх аўтараў) даецца шматпланавая характарыстыка майстэрства народных умельцаў, помнікаў мастацтва, народных традыцый. Вось, напрыклад, раман «Хрыстос прыямліўся ў Гародні», у якім прадэманстравана глыбокае веданне жыццядзейнасці. І сярод якіх – народныя майстры-разбярны, ювеліры, збройнікі, кавалі, скамарохі. Тут шырока адлюстраваны і утылітарныя, і

эстэтычныя якасці шмат якіх прадметаў народнага ўжытку, дадзена мэтавае іх прызначэнне і мастацкія характарыстыкі.

А апісанне гродзенскага Вітаўтавага замка? «Замкавы палац быў пабудаваны ў выглядзе базілікі, як царква, і меў шэсць нефаў, з якіх сярэдні быў толькі трохі вышэйшы за астатнія. Да яго прылягала па два бакавыя нефы з кожнага боку і адзін папярочны, трансэпт. Сярэдні неф быў ва ўсю вышыню будынка і служыў залай для тронных прыёмаў. У трансэпце былі пакоі вялікага князя, а потым караля і іхніх двароў, цяпер даволі запушчаныя. Бакавыя і папярочны нефы былі пасля паходу Вітаўта на Пскоў падзелены на два паверхі. У ніжнім паверсе заходняга нефа жыла варта, у другім – прывілеяваныя воіны. Другі заходні неф служыў жылём для замкавых жыхароў, і там былі скарбніца і падземны ход за Гараднічанку. У першым усходнім нефе на абодвух паверхах былі жытло для шаноўных гасцей і вялізная дварцовая капліца. І урэшце, у першым паверсе крайняга ўсходняга нефа былі цямніцы для радавітых і склады зброі. На другім паверсе большую частку займала вялікая судная зала (малая была ў трансэпце, пад бокам у караля), а меншую, адзеленую ад яе пры Вітаўце ж у тры цагліны, – катойня. З катойні скрыты ход у сцяне вёў праз усе паверхі пад зямлю, дзе былі сутарэнні для вязняў, а яшчэ глыбей – каменныя мяхі, у якіх губляўся назаўсёды след чалавека. І адкуль за стагоддзе з лішнім не выйшаў, здаецца, ніхто, нават на могілкі».

Яскравы прыклад, калі мастацтва выконвае і эстэтычную, і сацыяльную ролі. Хочаш, лаві, адчувай асалоду ад уражанняў вонкавага архітэктурнага ансамблю, а хочаш... пазнаёмся з тым варварствам і жорсткасцю, з якой находкі архітэктараў і майстроў-будаўнікоў выкарыстоўваліся ўладамі для падаўлення вальнадумства і цягі народа да волі.

Але У. Караткевіч быў далёкі ад «замілавання». Яго свядомасць пастаянна «будоражила», трывожыла становішча, калі па волі «злоснай задумы, злога капрызу чалавека (людзей) чыніцца бязглуздая, вар'яцкая, злачынная жорсткасць не ў адносінах нават да нашага народа (да гэтага мы ўжо так-сяк прызвычаліся), а да гісторыі нашай.

Тое, што не вывезена (якое права маюць музеі суседзяў на *нашыя* (выдзелена У. Караткевічам. – *А.Р.*) каштоўнасці), тое, што нельга вывезці (ратуша ў Мінску і Магілёве, Мірскі замак*), тое знішчаецца, каб мы засталіся голыя на зямлі, каб нам нават ганарыцца не было чым. Гэта нішчаць усе: абазнаньня – з прынцыпу, народ – па неадукаванасці, архітэктары – каб на месцы старай жамчужыны збудаваць буйнаблочную каробку з двума гарыламі і трыма каровамі на фасадзе і такім чынам уславіць сваё імя ў стагоддзях (раней толькі жонка ведала, што ён дурань і імпатэнт, прабачце, творчы імпатэнт), а цяпер слава аб гэтым – на ўвесь свет, цяпер пра гэта будуць ведаць усе добрыя людзі).

---

* На жаль, не давялося У. Караткевічу пабачыць цудоўна адноўленыя Мірскі, Нясвіжскі і Гальшанскі замкі.

Праяўляючы зацікаўленасць да ключавых эпох у гісторыі Беларусі, пісьменнік не проста будзіць і ўзбударажвае гістарычную памяць, свядомасць народа, але і дазваляе праз пазнанне духоўнасці далёкіх эпох (хай і супярэчлівай у формах свайго праяўлення) падвесці сучаснага чытача да пранікнення ў сутнасць культуралагічнай сітуацыі тых часоў. Менавіта творчасць У. Караткевіча (у новай, нязвычайнай для беларускай літаратуры форме) стала ў мастацкай культуры Беларусі той стрыжнёвай лініяй, якая праз мастацтва асэнсавала розныя гістарычныя эпохі, асаблівасці нацыянальнага менталітэту, вызначыла ролю і месца беларусаў у культурна-гістарычным працэсе як з’яву аб’ектыўную і заканамерную.

Доказы? *Па-першае*, пісьменнік валодаў добрым веданнем тэарэтычных праблем гістарычнай навукі (стварыў сваю філасофію гісторыі). Успомнім, да прыкладу, яго вызначэнне эпохі Рэнэсансу на Беларусі. *Па-другое*, Караткевіч разумее гісторыю як працэс, што дазваляе звязаць у адзінае цэлае мінулае і будучае (гістарычны сюжэт, на яго думку, гэта матрыца будучага) і ў якім кожнаму народу адведзены свае роля і месца. «А для нас жа беларуская гісторыя – у многім нязведанае, – адзначыў неяк У. Караткевіч. – Мы пакуль што мала ведаем аб жыцці, звычаях, побыце нашых продкаў. Кожны, хто ведае, хто можа ведаць, павінен збіраць гэтыя падрабязнасці і перадаваць іншым. Па меры магчымасці я і рабіў гэта ў “Каласах...”. У выніку шматлікія апісанні, вялікі аб’ём рамана. Для тоненькіх гістарычных раманаў, такіх, як у Друона, у Беларусі яшчэ прыйдзе свая чарга».

Па-трэцяе, у спасціжэнні беларускай гісторыі ў Караткевіча было сваё бачанне. Ён знаходзіў і адбіраў тыя факты, якія сілай мастацкага абагульнення (сінтэз легендарна-фальклорнага з канкрэтнымі гістарычнымі падзеямі) знітоўваліся ў сістэму, у якой спалучаюцца выпадковае і заканамернае, нацыянальнае і агульначалавечае, маральнае і эстэтычнае. Па сутнасці, гістарычныя творы У. Караткевіча – гэта матэрыялізацыя гістарычнай памяці народа.

На наш погляд, пры асэнсаванні праблем мастацкай культуры нельга абысці ўвагай адносіны У. Караткевіча да вуснай народнай творчасці. Пісьменнік быў цвёрда перакананы, што толькі спасціжэнне вытокаў духоўнай жыццёвасці народа, пранікненне ў сутнасць народнай мудрасці, у першую чаргу фальклору, дазваляе ствараць сапраўды мастацкія творы, вартыя той зямлі, на якой ён жыве. Калі багацце, яркасць і непаўторнасць прачытання У. Караткевічам фальклору і традыцыйнай народнай мовы неяк ступаваць, то ўбачым, што аўтар сказаў сваё пераканальнае слова ў разуменні і выкарыстанні багатай палітры народнай мудрасці, асабліва пры ўжыванні народных прыказак і прымавак яго літаратурнымі героямі (маецца на ўвазе нейкая асаблівая трапнасць і месца, дзе гэтыя мудрасці выкарыстаны). Колькі прыкладаў са сцэны вяселля ў «Маці ўрагану»: «А каб вам, госцейкі, пабіцца, а мне на вас падзівіцца. Не п’яны, не драны – называецца, на вяселлі быў»; «За саплівым сватам не находзіцца з пла-

там»; «І не сунь ты сюды, сваток, свой нос, каб табе на старасць кот яйка знёс».

Ён сумеў так прачытаць і перапрацаваць народныя выразы, што і ў новым, аўтарскім прачытанні яны сталі той жа мудрасцю, на якой вучацца жыццю сучасныя пакаленні: «Вось табе... за смеласць жменю медзі, каб унукі былі як мядзведзі»; «улада ляжыць, як п'яная баба за карчмою»; «па цэламу сабаку ў цябе з рота скача»; «свіння бачыць зоры, толькі калі ёй пнуць у рыла»; «сорам толькі ў лазні відаць»; «што ўжо тут пяр, як загадае цар» і інш. А яшчэ ажывіў у памяці чытацкай тыя векавыя канцэнтрацыі мудрасці ў кароткіх выразях, якія сталі своеасаблівымі «крышталямі народнага слова»; «хапаў, як воўк, за жывое», «трапілі, як сучка ў коле», «рыба ўжо даўно гніе з галавы», «свіння палудня не знае», «жаніся, каб дурні не вяліся», «родны той куток, дзе рэзан пупок» і іншыя.

Гэта – не з фальклору. Але прайсці міма такой народнай мудрасці проста немагчыма: «...У хлеб трэба... верыць. Ад хлеба жыццё і ад хлеба адужанне. Ён нясе чалавека, і чалавек жыве дзеля яго, памагае яму стаць хлебам, а той за гэта дае чалавеку частку самога сябе. І ў гэтым хлеб вышэй за чалавека, бо чалавек аддае яму ўсяго сябе».

Альбо аб другім хлебе беларусаў – бульбе: «Беларусы ведаюць каля тысячы страў з бульбы. Ад звычайнай печанай на начлезе, якую так добра выкаціць з прыску, абскрэці, разламаць і, калі яна яшчэ дыміцца, саліць і, захлынаючыся, глытаць – ад гэтай, печанай, і да “клёцак з душами” (вялізныя клёцкі з цёртай бульбы, начыненыя мясам), да бульбы, фаршыраванай сушанымі грыбамі і запечанай у гарачай печы. Апісаць усе спосабы немагчыма. Але і проста вараная, з падгарэлымі вяршчамі, высыпаная на абрус на сталe яна – дзіва! Бяры і еш. А да яе сала, салёныя агуркі (з кропам, халодныя) і селядзец (раней бульбу мачылі ў селядцовы расол – лёк). Або зялёны, канапляны ці залаты сланечнікавы алей, масла каровіна ці міска кіслага халоднага малака, якое ў маёй мясцовасці падсольваюць. Тады замест яе былі параная рэпа, бручка ці нешта такое іншае. Дарэмна нас дражняць бульбаю. Ёсць бульба, ёсць і да бульбы».

Аб тым, якім быў уклад пісьменніка У. Караткевіча ў такую галіну нацыянальнай мастацкай культуры, як літаратуразнаўства і літаратурная крытыка, мы распавядалі вышэй. Але ж быў яшчэ непасрэдны ўдзел у мастацка-творчых мерапрыемствах і прапагандзе дасягненняў беларускага мастацтва і культурнай спадчыны народа сярод розных катэгорый насельніцтва. Колькі было такіх сустрэч, на жаль, устанавіць не ўдалося. Але ж ёсць звесткі пра ўдзел і выступленні У. Караткевіча перад удзельнікамі рэспубліканскага семінара сцэнарыстаў у Каралішчавічах і маладых работнікаў мастацтва на возеры Свіцязь, усесаюзнага семінара маладых драматургаў у Ялце, семінара маладых пісьменнікаў Беларусі ў Гродне, шматлікія выступленні на рэспубліканскіх святах паэзіі (Брэст, Віцебск, Вязьнка), мерапрыемствах,

прысвечаных ушанаванню памяці М. Багдановіча (Мінск), Ядвігіна Ш. (Радашковічы), І. Буйніцкага (Празарокі) і інш.

А ці можна пераацаніць важнасць гучання караткевічаўскага слова перад студэнтамі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У.І. Леніна, Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна і Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, педагагічных інстытутаў, мінскіх дзяржаўных медыцынскага і інстытута культуры, навучэнцаў і выкладчыкаў Радашковіцкай сярэдняй школы і інш. Як адзначалі тагачасныя сродкі інфармацыі, асабліва ўражальнымі былі сустрэчы У. Караткевіча з медыкамі шпіталя для інвалідаў Вялікай Айчыннай вайны ў Бараўлянах, кнігалюбамі літаратурнага клуба «Натхненне» пры Цэнтральнай навуковай бібліятэцы акадэміі навук БССР імя Якуба Коласа, з чытачамі ў Доме культуры Мінскага завода будматэрыялаў, ВА «Інтэграл» і інш.

А цяпер – аб напоўненых нечаканай духоўнай энергетыкай дыялогах «У. Караткевіч – тэатр», «У. Караткевіч – кіно», «У. Караткевіч – выяўленчае мастацтва», «У. Караткевіч – эстрада Беларусі», сутнасць якіх (да месца будзе спасылка на М. Бахціна), «не то, што происходит внутри (кожнага з удзельнікаў дыялогу. – *А.Р.*), а то, што происходит на границе “своего и чужого сознания, на пороге”». Дапоўнім – на парозе дыялагічных шуканняў.

Бадай што найбольш увагі літаратурнай творчасці У. Караткевіча ўдзялялі беларускія кінематаграфісты і творцы Беларускага тэлебачання і радыё. Яшчэ ў 1959 г. рэжысёрам В. Карпілавым на тэлебачанні быў зняты фільм-спектакль «Млын на Сініх Вірах», у 1961 г. па сцэнарыі У. Караткевіча (і А. Ястрабава) здымаецца фільм «Прарыў» (рэжысёр С. Браўдэ), у 1967 – фільм «Крыжонак пачынае шлях» (сцэнарый У. Караткевіча, рэжысёр М. Калінін), у 1970 г. здымаецца тэлевізійны дакументальны фільм «Пасля славы» (сцэнарый У. Караткевіча), у 1973 г. – фільм «Чырвоны агат» (сцэнарый У. Караткевіча, рэжысёр А. Полагаў).

У нацыянальным мастацкім кіно першынстваваў рэжысёр В. Рубінчык, які ў 1979 г. зняў поўнамаштабны фільм па аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» (дарэчы, над сцэнарыем У. Караткевіч і В. Рубінчык працавалі разам. – *А.Р.*). Ролю галоўнай гераіні Надзеі Яноўскай выканалі чамусьці (?) балгарская актрыса Алена Дзімітрава.

Фільм В. Рубінчыка кіназнаўцы і кінакрытыкі часта адносілі да выключна дэтэктыўнага жанру. Нам падабалася, што яны свядома ці несвядома, але забываліся пра развагі вялікага С. Эйзенштэйна, які лічыў дэтэктыў «жанром, где средства воздействия обнажены до предела».

У другой палове 1980-х гадоў на «Беларусьфільме» былі знятыя анімацыйны фільм «Ладдзя распачы» (сцэнарый А. Белавусава, пастаноўшчык В. Тарасаў), неігрывы фільм «Быў. Ёсць. Буду» (аўтар сцэнарыя і рэжысёр Ю. Цвяткоў), 11-часткавы фільм «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка» (сцэнарый У. Караткевіча, рэжысёр У. Бычкоў). Адзна-

чым, што ў гэтым фільме У. Караткевіч паспрабаваў сябе ў якасці кінаакцёра. Ён быў заняты адразу ў двух ролях – ксяндза і татарына.

У 1990 г. рэжысёр Ю. Марухін па сцэнарыі У. Галавіна ажыццявіў здымкі фільма «Маці ўрагану», а ў 1992 г. польскі рэжысёр Б. Парэмба па сцэнарыі С. Булыгі і У. Мацвеева зняў фільм «Сівая легенда» і г.д.

У. Караткевіч добра разумеў, што рэалізацыя яго задумы стварыць нацыянальнае гістарычнае кіно, няхай і па яго прывабных гістарычных творах, – з’ява не проста сінкрэтычная, як злучэнне твора літаратурнага з творчымі правіламі кінамастацтва. І яго пісьменніцкі талент тут вельмі ўмоўны: аўтараў будзе шмат – сцэнарыст, рэжысёр, апэратар, мастак, кампазітар, а яшчэ і акцёры (нярэдка са сваімі поглядамі і адносінамі да ролі) і гэтак далей. Тым больш, што ў 1970–1980-я гады з’явіліся новыя магчымасці для спалучэння традыцыйных сістэм мастацкай выразнасці і дыялектычнага асэнсавання адвечнай праблемы – суадносіны Жыцця і Мастацтва. Такое разуменне давала свой плён, але часта ўсё ж вяло да гістарычнай прыблізнасці і прыніжэння ролі аўтара літаратурнага твора на карысць кінематаграфічнай версіі.

Хоць В. Рубінчык і паставіў фільм «Дзікае паляванне караля Стаха» дастаткова прафесійна, але ад філасофіі У. Караткевіча з кожнай рэжысёрскай праўкай сцэнарыя мала чаго засталася. Да прыкладу, амаль знік нацыянальны каларыт, сышла чалавечая цеплыня, дый сам кінатвор, заўважыў А. Мальдзіс, аказаўся намнога бяднейшы за сваю літаратурную першааснову. «Праглынуўшы» такія хібы, У. Караткевіч у гутарцы з А. Мальдзісам нечакана і незласліва, а з нейкім душэўным сарказмам, выказаўся: «Разумееш, Мальдзісевіч, мне гэта (падымаць “шуміху” ў прэсе. – А.Р.) не трэба. Але няхай людзі, якія рабілі фільм, атрымаюць капейку. Яны не вінаваты, што рэжысёр так рашаў. Голую Яноўскую, якую замаўляюць у пер’і, ён узяў з “Мсціслаўскага посаха” Ялугіна. Замак выбраў у Алеску пад Львовам... А што я мог зрабіць, стары? Да здымкаў мяне не дапускалі. Усё вырашаў чалавек, які прыблізна ведаў Беларусь...».

Мяркуем, што гэта была «мімалётная» заўвага. І аўтары фільма, і, канечне, сам У. Караткевіч адчуваў сябе «на вышыні», калі фільм са стылізаванай музыкай (кампазітар Я. Глебаў) у духу твораў Вівальдзі, Глюка, Баха (што асабліва прыцягвала ўвагу еўрапейскага глядача. – А.Р.) атрымліваў узнагароды на міжнародных кінафестывалях («Гран-пры» у Бруселі, Гран-пры ў Італіі, спецыяльны прыз журы ў Манрэалі, прэміі ў Парыжы (фестываль фантастычных і навукова-фантастычных фільмаў), дыпломы ў Трыесце, Лондане, Бялградзе і інш.). Таму і захавалася для сучаснікаў сяброўская эпіграма на В. Рубінчыка:

*Рубінчык – гэта галава,
Дазвольце мне сказаць аб гэтым, –
Ён скараціў у – Магілёва льва
І сатварыў «Вянок санетаў».*

В. Рубінчык неаднаразова адзначаў, «што ў гэтай кароткай эпіграме сэнсавыя акцэнты былі расстаўлены вельмі тонка і дакладна і што я “схараніў”, і што я “сатварыў”». А таму да месца будзе спаслацца на філасофію фільма, якую В. Рубінчык сфармуляваў наступным чынам: «...наш фільм – гэта філасофская прыпавесць пра барацьбу гуманістычнага светабачання з варварствам духу. Аднак для нас яна мае не рэтраспектыўнае значэнне. Маральнае, духоўнае знясіленне з’яўляецца праблемай не толькі мінулай эпохі. Варта перагартыць свежыя газеты, паслухаць міжнародных каментатараў па радыё і тэлебачанні, як мы пераканамся, што чалавецтва вельмі неахвотна развітаецца са сваім учарашнім днём, з кашмарамі мінулых войнаў, з пастаяннымі страхамі, якія пераследуюць людзей». Больш за 30 год гэтаму выказванню, але ж, па сутнасці, у сусвеце мала што змянілася!..

У мастацтве бываюць і здабыткі, і паразы. У адносінах да твораў У. Караткевіча гэта дылема павінна чытацца так: яшчэ з’явіцца той майстар экрана, які зробіць твор, роўны па сіле таленту і сугучны светаўспрымання У. Караткевіча. Але ўсё ж і тое, што зроблена кінатворцамі, зроблена для таго, каб лепш данесці да людзей думы і пачуцці У. Караткевіча, накіраваныя на паглыбленне нашай гістарычнай памяці, узвышэнне нашых думак і сэрцаў.

Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што літаратурныя творы У. Караткевіча прасякнутыя гістарызмам і высокай маральна-філасофскай узнёсласцю, захапілі амаль што ўсіх тэатральных дзеячаў (рэжысёраў, мастакоў, артыстаў). І не толькі на прафесійнай, але і на аматарскай сцэне. Першапраходцам тут стаў творчы калектыў Віцебскага нацыянальнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Якуба Коласа, які яшчэ ў 1974 годзе (святкавалася 1000-годдзе Віцебска) ажыццявіў пастаноўку трагедыі «Званы Віцебска». Затым у розныя гады коласаўцы дадуць сцэнічнае жыццё трагедыі «Кастусь Каліноўскі», апавяданню «Паром на бурнай рацэ» (спектакль «Вераб’іная ноч»), раманам «Нельга забыць» (спектакль «Леаніды не вернуцца на зямлю»), «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» (усе ў рэжысуры М. Краснабаева). Ініцыятыву тэатра імя Якуба Коласа падтрымлівае тэатр, дзе ў рэжысуры Віктара Клімчука па матывах твораў У. Караткевіча будуць пастаўлены спектаклі «Ладдзя распачы», «Забыты скарб», верлібр «Жыццё і смерць, або час Збаўляцця ад маскі».

Тэатралізацыя твораў У. Караткевіча ў Беларусі мае вельмі абсяжную геаграфію. У Брэсцкім тэатры драмы і камедыі пастаўлены «Цыганскі барон»; у Гомельскім абласным драматычным тэатры – «Дзікае паляванне караля Стаха» і «Чортаў скарб» у абласным тэатры лялек; у Магілёўскім тэатры лялек – тое ж «Дзікае паляванне...». І ўсё ж тут першынствуе сталіца Беларусі. У розны час тэатральнае прачытанне знайшлі «Дзікае паляванне караля Стаха», «Сны аб Беларусі» (сінтэтычны спектакль, у якім у адзінае цэлае аб’яднаны п’еса Караткевіча «Калыска чатырох чараўніц»,

вершы і паэмы Янкі Купалы і дакументальныя матэрыялы гісторыка У. Скалабана аб апошніх часінах жыцця пісьменніка) (Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы); «Легенда аб белым д'ябле») (Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя М. Горкага); «Каласы пад сярпом тваім» (Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі); «Вераб'іная ноч» (Тэатр беларускай арміі); «Калыска чатырох чараўніц» (Рэспубліканскі тэатр юнага глядача; «Роспач» – паводле твораў У. Караткевіча (Тэатр-студыя «Дзе-Я»); «Дабравесце ад Уладзіміра» (Беларускі паэтычны тэатр аднаго актёра «Зніч»); «Сівая легенда» і «Маленькая балерына» (Беларускі паэтычны тэатр аднаго актёра «Зніч»); «Містэрыя» – паводле твораў У. Караткевіча (народны тэатр чытальнікаў «Жывое слова» Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка); «Маці ўрагану» (драматычны калектыў «Золак» пры Палацы культуры бытавога абслугоўвання г. Мінска). Шэраг інсцэніровак па творах У. Караткевіча ажыццявілі народныя тэатры Беларусі. Да прыкладу: «Прыпавесць» па рамане «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» ў Барысаўскім народным тэатры «Відарыс» і інш.

У пэўнай ступені можна пагадзіцца з меркаваннямі тэатразнаўцаў, тэатральных і літаратурных крытыкаў, нават звычайных аматараў тэатра «па Караткевічу», што рэжысёры-пастаноўшчыкі, аўтары інсцэніровак караткевічаўскіх твораў даволі часта вельмі вольна адносіліся да прачытання твораў пісьменніка, звужаючы тэматыку першакрыніцы, зводзілі філасофска-этычную напoўненасць прозы, паэзіі і драматургіі У. Караткевіча толькі да «магутнасці» кахання альбо дэтэктыўна-рамантычных паводзін і ўчынкаў дзеючых асоб. Але давайце ўспомнім сусветнавядомага нарвежскага драматурга Ібсена. Чаму? А таму, што ў яго тлумачэннях да драматычнай паэмы «Пер Гюнт» знаходзім разважанні, якія, на наш погляд, дазваляюць зразумець разнастайнасць рэжысёрскіх пошукаў і іх сцэнічных вырашэнняў. Вось пазіцыя Ібсена. «Ёсць розныя глядачы. Адным патрэбна нешта новае – новыя ідэі, новыя формы, другім – цікавы сюжэт, трэці тып – гэта жанчыны, якія хочучь, каб нешта пра іх паставілі. І я напісаў такую п'есу, дзе ўсе тры катэгорыі будуць задаволены».

У сцэнічным увасабленні твораў У. Караткевіча, нягледзячы на «разнастайную еднасць», уладарыць гуманізм «вышэйшай пробы», прасякнуты беларускімі характарамі, прыгажосцю і загадкавасцю роднага краю, глыбокім разуменнем народнага жыцця.

Галоўнае ж у тым, што ў глядзельных залах гучала слова Вялікага Аршанца, гучала родная беларуская мова, якая для мастацкай культуры Беларусі была цэментуючай высновай духоўнасці народа ў часы пісьменніка, так не губляе свайго прызначэння і ў нашым XXI стагоддзі.

Асаблівую ўвагу творчасці пісьменніка ўдзяляў Беларускі тэлевізійны тэатр. Вось яна невялікая храналогія:

- 1979 г. – фільм «Кніганошы», 1980 г. – «Сіняя-сіняя» (абодва ў рэжысуры Наталлі Арцімовіч);
- 1981 г. – телефільм «Ладдзя распачы» (рэжысёр Людміла Тарасова) і фільм «Лісце каштанаў» (рэжысёр У. Забела);
- 1983 г. – тая ж Н. Арцімовіч здымае фільм «Беларускія балады», а таксама трохчасткавы тэлефільм «Чорны замак Альшанскі»;
- 1987 г. здымаецца тэлефільм-опера «Сівая легенда» (тэлерэжысёр Г. Нікалаеў) і фільм «Кніганошы» (рэжысёр У. Траццякоў);
- 1992 г. – рэжысёр Л. Тараса здымае фільм «Калыска чатырох чараўніц».

Слухачам Беларускага радыё ў розныя гады былі прапанаваны радыёспектаклі «Паром на бурнай рацэ», «Нельга забыць» (па рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі»), трохчасткавы «Чорны замак Альшанскі» і інш.

Прадстаўляецца, што зусім да месца (асабліва для сучаснага чытача!) будзе прывесці меркаванні аб творчасці У. Караткевіча не толькі літаратура- і кіназнаўцаў, рэцэнзентаў і рэжысёраў яго твораў, але і вядомых дзеячаў беларускага савецкага мастацтва ў іншых жанрах нацыянальнай мастацкай культуры. Каштоўнасць іх думак – гэта не толькі добрае слова пра Вялікага Аршанца, але і прафесійны, галоўным чынам, распавед пра тых прыкрыя недарэчнасці, якія перашкаджалі паўнаважнаму ўзбагачэнню твораў мастацкага і дакументальнага кіно, тэлебачання, драматычнага і музычнага мастацтва караткевічаўскім бачаннем і разуменнем і ацэнкай гістарычных, тагачасных сацыяльных і духоўна-маральных працэсаў.

Звернемся да кампазітара Д. Смольскага – заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР, аднаго са стваральнікаў оперы «Сівая легенда» па лібрэта У. Караткевіча. «Час напісання оперы, – узгадваў кампазітар, – час блізкіх стасункаў з вялікім пісьменнікам быў для мяне дарам лёсу. Караткевіч мысліў беларускай мовай, беларускай вобразнасцю, беларускай душой і, што не менш важна, – для беларускай душы. Гэта па сутнасці ад каранёў, калі разумееш, што інакш і не можа, не павінна быць. Караткевіч – гэта тая прыродная стыхія, якая і завецца Беларусь». Беларускасць Караткевіча і стала тым фітылём, ад якога гарэла і разгаралася думка кампазітара пра стварэнне оперы на беларускі гістарычны сюжэт. Рэалізацыя задумы цягнулася амаль пяць гадоў – з сярэдзіны 1970-х да мяжы 1970-х–1980-х гадоў. Тым больш, што на яго думку «Сівая легенда» «прапанавала класічны музыкальны оперны сюжэт».

Д. Смольскі распавядаў, што лібрэта спачатку не было, таму яму (кампазітар сам аб гэтым распавядаў на сустрэчы са студэнтамі. – *А.Р.*) даводзілася ствараць музычную вобразнасць, «абапіраючыся на ўласнае ўяўленне сюжэтнага развіцця». «Пісаў “ведаючы”, як героі рэагуюць на рэплікі ці паводзіны адзін аднаго, што і як спяваюць мае персанажы, нават

“бачачы” як яны рухаюцца. Вось так і сталася, што опера спачатку была напісана “без слоў”».

Кампазітар добра разумеў, што зрабіць для оперы «славесны» партрэт можа толькі сам аўтар «Сівой легенды». Паўтара месяца працы дуэта – кампазітар Д. Смольскі–пісьменнік У. Караткевіч – дазволілі праз лірычную драму раскрыць моц пачуццяў (высокароднасці і прадажніцтва) людзей, якая не вызначалася саслоўнай прыналежнасцю. Канфлікт галоўных герояў (нобіляў Ракутовіча і Кізгайлы) пачынаўся як канфлікт бытавы, а закончыўся паказам канфлікта сацыяльнага, у якім «моцныя характары пры сутыкненні інтарэсаў выклікаюць напружаныя сітуацыі, канфліктныя падзеі» (Д. Смольскі).

Сцэнічнае гучанне оперы «Сівая легенда» надалі вядучыя майстры Дзяржаўнага акадэмічнага Вялікага тэатра оперы і балета БССР дырыжор Уладзімір Машэнскі, рэжысёр Сямён Штэйн, мастак Юрый Туз, хормайстары Алексей Кагадзеў і Ніна Ламановіч, балетмайстар Дзіна Арыпава. Зоркавым быў і выканаўчы калетыў – Ірына Шыкунова, Александр Дэдзік, Святлана Данілюк, Аркадзь Саўчанка і інш.

Прэм’ера оперы «Сівая легенда» адбылася ў Мінску 23 сакавіка 1978 г., а ўжо праз два месяцы пасля прэм’еры з ёй пазнаёміліся аматары опернага мастацтва Масквы. Багаты мастакоўскі і вобразны пачатак партытуры ўразіў рэцэнзентаў настолькі, што нават нязначных заўваг не выказвалася. Вось колькі радкоў: «...багатая разнастайнасць эмацыянальнага ладу музыкі і шматпланавай музычнай драматургіі» (Д. Жураўлёў); «Д. Смольскі валодае каштоўным адчуваннем вакалу – шматлікія арыі даюць магчымасць спевакам праявіць сваё майстэрства» (Н. Шарамецьеўская); «Яна (музыка. – *A.P.*) бяспрэчна вельмі эмацыянальная, досыць мілагучная, насычана прыгожымі мелодыямі, выдатна аркестравана» (Г. Шыхман); «пранікаючы ва ўнутраную сутнасць народнага мастацтва (Д. Смольскага. – *A.P.*), прыўносіць у сваю музыку рысы характару народа, яго эстэтычныя накіраванні» (А. Ракава).

Не пераказваючы рэцэнзіі беларускіх музыказнаўцаў, спашлёмся на выказванне народнай артысткі СССР, прафесара Т. Ніжнікавай, якая ахарактызавала музыку оперы як выразную і трапную, калі «спявак – спявае, захоплены шырынёй меладызму. Адчуванне, калі можна так сказаць, беларускай музычнай мовы. Яна... вымагае сапраўднай школы прафесійнага майстэрства».

Опера «Сівая легенда» ішла на сцэне Вялікага тэатра БССР 6 сезонаў. У 1980 г. Д. Смольскі і І. Шыкунова (выканаўца галоўнай ролі Ірыны) былі адзначаны Дзяржаўнай прэміяй БССР (оперны спектакль такой узнагароды быў удастоены ўпершыню. – *A.P.*).

Так, усё гэта «мела месца быць...». Але ж якім быў шлях да такой «зорнасці». Мяркуем, што гэта нельга пакінуць без увагі.

І галоўнае непаразуменне звязана з пазіцыяй тагачаснага кіраўніцтва Міністэрства культуры БССР: не знайшлося грошай для фінансавання

ўнікальнага (не перабольшваем. – *A.P.*) праекта ў нацыянальнай мастацкай культуры. Маўляў, скажыце «дзякуй», што хоць паставіць дазволілі. З успамінаў Д. Смольскага: «Цяжэй за ўсё давялося мастаку, бо ён быў вымушаны ўвесь час выкручвацца з надзвычай складанай сітуацыі, у якой апынуўся. Усе матэрыялы браліся з падбораў, напрыклад, кілім з балета «Бахчысарайскі фантан». Стыль не той, але што рабіць. Іншага ўсё роўна няма. Касцюмы персанажаў не нанаў пашылі, а перашылі з тых спектакляў, што ўжо сышлі з рэпертуара, але яшчэ не былі спісаны, і знішчаны, і прададзены. Хор увогуле прыйшлося афармляць у белыя балахоны, зробленыя з прасцінаў. Магчыма, гэта было звязана з вельмі сціслымі тэрмінамі пастаноўкі, магчыма, па іншых прычынах. Але крыху пазней менавіта гэта – струхмеласць дэкарацый і касцюмаў стала прычынай, з-за якой усяго праз шэсць сезонаў спектакль давялося зняць з рэпертуара». Заўважым, між іншым, што тэлеверсія оперы «Сівая легенда» папоўніла і скарбонку мастацкіх набыткаў нацыянальнага тэлебачання. І яшчэ адна заўвага – у 2008 г. «Сівая легенда» з выканаўцам галоўнай ролі Надзеі Яноўскай Настассяй Масквіной зноў з’явілася ў рэпертуары Вялікага тэатра оперы і балета Рэспублікі Беларусь.

І яшчэ аб адным музычна-пісьменніцкім дуэце – оперы Уладзіміра Солтана на лібрэта Святланы Клімковіч па матывах аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» (1989). Быў ужо іншы час (перабудова, галоснасць і г.д.), у Мінікультуры БССР было іншае кіраўніцтва, а таму і лёс оперы У. Солтана (першапачаткова кампазітар планаваў пісаць сімфанічную паэму. – *A.P.*) спаткаў у кіраўніцтва спрыяльную выснову і падтрымку. Пастановачную групу таксама, як і выканаўчую, склалі дырыжор Яраслаў Вашчак (а пасля яго заўчаснай смерці Аляксандр Анісімаў, рэжысёр Вячаслаў Цюпа, хармайстар Аляксей Кагадзееў, мастак Эрнст Гейдэнбрэхт, балетмайстар Мікалай Дудчанка, вядучыя салісты – Н. Кастэнка, Т. Глаголева, У. Экнадзіёсаў, А. Кеда, В. Скарабагатаў, У. Каўрус, У. Генералаў, М. Гулегіна і інш.).

Прэм’ера оперы адбылася 6 красавіка 1989 г. і мела «выбуховы аглушальны поспех» (С. Скарабагатаў, І. Шыкунова). Праз два месяцы опера была паказана глядачам на адкрытай сцэне ў Траецкім прадмесці Мінска. У чэрвені 1990 г. спектакль двойчы прадстаўлялі ў Вялікім тэатры ў Маскве (планаваўся толькі адзін паказ). Спецыялісты гэты выпадак для Вялікага тэатра назвалі ўнікальным. У тым жа 1990 г. спектакль у рэжысуры Віктара Шавялевіча быў зняты для мастацкага фонду нацыянальнага тэлебачання), а па выніках 1990 г. 8 (а не 2, як у «Сівой легенде») выканаўцаў галоўных роляў у оперы «Дзікае паляванне караля Стаха» былі адзначаны Дзяржаўнай прэміяй БССР.

Былі іншыя шуканні сумяшчэння нацыянальнай музыкі і літаратурнай творчасці У. Караткевіча. Як, напрыклад, драматычная фантазія С. Бальцова «Лятучы галандзец» на лібрэта Н. Гальпяровіча паводле аднайменнага

апаваднання У. Караткевіча з цудоўнымі песнямі і інструментальнай музыкай, ці яшчэ сінопсіс Д. Марціновіча паводле «Ладдзі распачы». І першы, і другі твор аказаліся ў ліку фаварытаў сярод удзельнікаў рэспубліканскага (2012) конкурса на лепшы нацыянальны мюзікл і інш.

Не аналізуючы дэталёва ацэнкі спецыялістаў і рэжысёраў, падкрэслім, што як у першым, так і ў другім выпадку адбылося майстэрскае зліццё вялікіх твораў беларускай літаратуры з высокапрафесійным музычным мастацтвам Беларусі, і ў гэтым дыялогу народныя беларускія «рыцары беззаганныя», створаныя фантазіяй У. Караткевіча, не растварыліся ў музычных вобразах, а грунтоўна выразілі сам дух сівой мінуўшчыны, у якой заўсёды ўладарамі былі чалавечыя Годнасць і Справядлівасць.

Не пакінулі без увагі жыццятворчасць У. Караткевіча і дзеячы выяўленчага мастацтва. Мяркую, што пералічыць усё творы, выкананыя мастакамі, графікамі, афарміцелямі кніг У. Караткевіча, проста немагчыма. Але ў якасці прыкладу ўсё ж назавём некаторыя з іх. Галерэю, безумоўна, адкрыюць цудоўныя помнікі У. Караткевічу, устаноўленыя ў Оршы і Віцебску. У розны час мастакамі былі створаны:

- трыпціх «Памяці У. Караткевіча» (мастак У. Тоўсіцкі);
- партрэты пісьменніка (М. Будавей, Я. Янушкевіч);
- літаграфічная кампазіцыя паводле кнігі «Мая Іліяда» (В. Мікіта);
- графічны аркуш да «Хрыстоса...» (Я. Кулік) (спецыялісты адносяць яго да манументальнай графікі);
- ілюстрацыі да «Дзікага палявання...» і «Ладдзі распачы» (А. Кашкурэвіч);
- філігранныя афорты да рамана «Хрыстос...» (С. Кузьмар);
- медаль «Уладзімір Караткевіч» (скульптар А. Фінскі);
- «віртуозныя» кампазіцыі (М. Купава) паводле аповесці «Зброя» (С. Разанава) і інш.

У свой час на выставах увагу глядачоў прыцягвала карціна А. Квяткоўскага «Амаль хрысціянскі тост...», на якой У. Караткевіч нібы легендарны вершнік, але ў звыклым для яго берэце, ляціць на магутным ільве над цэлым гушчаром «добразычліўцаў».

Мастакі, па словах М. Купавы, «выраслі на кнігах У. Караткевіча». Да прыкладу мастак У. Басальга неаднаразова падкрэсліваў, што У. Караткевіч «натхніў на самы лепшы твор» яго «жыцця, які доўжыўся гадоў 15–20». Гэта серыя «Помнікі дойдства Беларусі».

Мастацкае аздабленне кніг У. Караткевіча А. Кашкурэвічам, П. Драчовым, Г. Гракам сёння – мяркуем, што такі прафесіянал, як М. Купава, не памыліўся – успрымаецца «не інакш як мастацкая класіка».

Так ужо атрымалася, што паэтычная творчасць У. Караткевіча доўгі час лічылася малапрыдатнай для ўвасаблення яе на эстрадзе. Але ж «крыніца чалавечых пачуццяў, дум і творчага натхнення» (М. Фінберг) паціху «прабівала» глебу маўчання. І вось да вершаў звяртаецца кампазітар

А. Залётны (вальс «О, якая туга»), У. Солтан (песня «О, якое цёплае, цёплае, цёплае мора»), Б. Вайханскі (песні «Роздум», «О, каханне маё бясконцае»), А. Камоцкі («Як сканаю, душа застанеца»), У. Палупанавы («Беларусь, маё сонца»), Л. Мурашка («Бацькаўшчына», «Дагарэў за брамай небакрай») і інш.

Не перабольшым, калі адзначым, што сапраўдным адкрыццём у дзёце «Кампазітары–У. Караткевіч» стала праграма «Уладзімір Караткевіч. Новая песня» (скажам «Яго Вялікасць Песня». – А.Р.), створаная ў Дзяржаўным канцэртным ансамблі Беларусі пад кіраўніцтвам народнага артыста рэспублікі М. Фінберга. Песенная праграма, у якой каля 30 твораў і музыку для якіх пісалі вядомыя кампазітары Э. Зарыцкі, А. Елісеенкаў, Алена Атрашкевіч, Валянціна Серых, Ларыса Мурашка і нават салістка аркестра Алена Навуменка, была створана па Дзяржаўным заказе Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Прасякнутая скразным матывам «Мой чароўны беларускі край, Бацькаўшчына светлая мая», яна стала залатым набыткам беларускага песеннага мастацтва.

Цікавыя творы і выканаўцы з’явіліся і ў апошні час. Да прыкладу, выканаўца беларускіх песен Зміцер Вайцюшкевіч у сваім рэпертуары мае песню «Дзе мой край», а Павел Аракелян – песню «Ворагам». Папулярнасцю ў аматараў песні карыстаецца песня «Бітва пры Рагнарадзі» ў выкананні вакальнай групы «Крывакрыж». «Беларускія песняры» выконваюць песню «Жанчына з бэзам», група «Ifdarath» – вакальны цыкл «Быў. Ёсць. Буду» і інш.

Ёсць яшчэ адна праблема, якая, на першы погляд, не мае прамога дачынення да азначанай тэмы. Гэта тое, што творчасць У. Караткевіча выконвае звязваючую ролю ў еднасці славянскіх мастацкіх культур, як бы цэментуючы іх і падштурхоўваючы да стварэння ўсеабдымнай мастацкай гісторыі ўсходнеславянскіх народаў (сведчанне – пераклад твораў У. Караткевіча на польскую, украінскую, латышскую, чэшскую і іншыя мовы). Канечне, культура Расіі тут не выключэнне. Менавіта дзякуючы расійскаму (раней савецкаму) выдавецтву «Советский писатель» ужо ў 1974 г. рускамоўныя чытачы змаглі пазнаёміцца з раманам «Каласы пад сярпом тваім» у перакладзе на рускую мову В. Шчадрыной. Дарэчы, гэта перакладчыца падрыхтавала да друку «Сівую легенду», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Цыганскага караля», «Чорны замак Альшанскі» і іншыя творы.

Адзначым дзеля справядлівасці, што шлях «Каласоў...» да рускамоўнага чытача не быў адназначна лёгкім і простым. На навуковай канферэнцыі ў Оршы, прысвечанай 65-годдзю з дня нараджэння У. Караткевіча, Валянціна Шчадрына апавядала пра тыя драматычныя калізіі, якія давялося пераадолець раману «Каласы пад сярпом тваім», каб ён стаў даступным для рускамоўнага чытацкага рэгіёна. Вядома, што першапачаткова на раман У. Караткевіча (а ён знаходзіўся ў выдавецтве «Советский писатель» з 1969 г.) было арганізавана некалькі адмоўных рэцэнзій. Над кнігай

амаль пяць гадоў «віселі» навальнічныя хмары. Было арганізавана новае рэцэнзаванне, былі прыдзіркі рэдактара рукапісу, былі іншыя зачэпкі. Але ж было і заступніцтва народнага пісьменніка Беларусі Івана Мележа, па парадзе якога ацэнку раману даў знакаміты савецкі гісторык прафесар Мікалай Улашчык, які ў той час працаваў у Інстытуце славяназнаўства і балканістыкі АН СССР (мяркую, што менавіта гэты станоўчы водгук адыграў рашаючую ролю ў з’яўленні кнігі ў друку) – «рыпучая выдавецкая брама адчынілася – арганізавалі новае рэцэнзаванне, замянілі рэдактара і “Каласы”, нарэшце, “закаласіліся” на расійскіх прасторах».

На жаль, не атрымалася спроба ў перакладчыка з Санкт-Пецярбурга А. Сурніна, які ў 2006 г. ажыццявіў пераклад на рускую мову рамана У. Караткевіча «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» (кніга была выдадзена буйным Санкт-Пецярбургскім выдавецтвам «Амфара»). Дэталёвы аналіз перакладу зрабіў беларускі знаўца творчасці У. Караткевіча П. Жаўняровіч (Дзеяслоў. 2006. № 6. С. 278–287). Не пераказваючы артыкула, прывядзём галоўны аб’ектыўны вывад беларускага навукоўца: «...чытанне рамана выклікае ўжо не пытанні, а неўразуменне... Як здарылася так, што “сыры”, не адрэдагаваны спецыялістамі, нявычытаны знаўцамі беларускай і рускай моваў тэкст мог трапіць на паліцы кнігарняў? У рускамоўным рамане адсутнічае менавіта сістэма – лексічны паралелізм, абавязковы ў перакладным творы і таму найбольш дзейсны з мэтай захавання зместу і аўтарскай кампазіцыі». Па сутнасці, аказаліся «падманутыя рускамоўныя чытачы па-за межамі Беларусі».

У спалучэнні са шматлікімі рэцэнзіямі, прыкладамі, заўвагамі У. Караткевіча да твораў беларускіх аўтараў літаратуразнаўчая дзейнасць пісьменніка з’яўляецца значным укладам у развіццё той часткі мастацкай культуры Беларусі, якая скіравана на развіццё міжнацыянальных культуратворчых сувязей, умацаванне кантактаў беларускага мастацтва з іншанацыянальнымі мастацкімі культурамі.

І яшчэ адна заўвага. На наш погляд, менавіта такая, як у Караткевіча, грамадская актыўнасць у адстойванні каштоўнасцей нацыянальнай мастацкай культуры дазваляе развясць усё яшчэ бытуючы на Захадзе міф аб другаснасці ўсходнеславянскіх культур і непаўнацэннасці народаў як іх носбітаў (адсутнасць традыцый – адна з галоўных адзнак непаўнацэннасці). Мастацкае асэнсаванне часоў Адраджэння, Рэфармацыі, Асветніцтва поўнацю карэлюецца з працамі прафесійных беларускіх навукоўцаў – А. Мальдзіс, Г. Кісялеў, У. Конан, Э. Дарашэвіч, В. Салееў і інш. Асабліва падкрэслім: пачатае У. Караткевічам літаратурнае асэнсаванне нацыянальнай гісторыі, як нельга больш пераканальна сведчыць, што беларуская культура мае глыбокія карані і паўнацэнныя культурныя традыцыі. Гэта тое гістарычнае дрэва, якое, з аднаго боку, жывіла сокамі культуру агульнаеўрапейскую, а з другога – было той жыватворнай

крыніцай, якая стала вытокам паўнаважнай мастацкай культуры беларусаў.

Коротка, але ёмка выказаўся пісьменнік аб сваім і тагачасным (1970–1980-я гады. – *А.Р.*) мастацкім працэсе: «Паўсюды (і паўсядзённа) рост інтэлігенцыі, высокалобасці, увагі да яго... Нязмерна ўзрос агульны мастацкі ўзровень, далейшае развіццё атрымала форма, што лепей чым калі да гэтага вырашае змест. Старыя дасягненні не згублены, а развіты. З’явілася шмат новых заваёваў».

І найбольш характэрным дасягненнем стала народнасць мастацтва, ...не ў сэнсе Увараўскім, а тая народнасць, якая занітавана «ў шчырасці, у вернасці душы народнай, у імкненні пасільна казаць народу праўду, у вернасці народнай (хай і мадэрнізаванай у горадзе) паэтыцы». І лепшыя тут, па У. Караткевічу, «...усе, хто помніць, што радзіме мы абавязаны ісцінай». І сам жа дадае: «Тым больш у нацыянальнай мастацкай культуры (да прыкладу, у літаратуры. – *А.Р.*) ёсць беспамылковы сродак. Гэта – Кніга, якая раскупаецца хутка, якая жыве дзесяцігоддзі, без нажыму крытыкі, без напамінання, якая хвалюе праз сто год».

Абагульняючы, адзначым, што творчасць У. Караткевіча і беларуская мастацкая культура – гэта такая дыялектычная еднасць і гармонія, у якой згуба ці ігнараванне аднаго з бакоў можа парушыць цэлае, прывесці да разбурэння яго існуючай сутнасці, і якая і сёння ў малапрадказальным інтэрнэтным XXI стагоддзі пашырае ўсё больш і больш кола сапраўдных беларусаў.

Свае нататкі аб біяграфічна-літаратурнай жыццядзейнасці У. Караткевіча зусім свядома завершым двума творамі, у якіх і сёння, і заўтра будзе гучаць адна-адзіная Ісціна:

Ад Р. Барадуліна

...Ты верны рыцар
Слоў крывіцкіх, гойнах,
Якія не загубяцца нідзе.
Твой цень відушчы
Па забытых гонях
Ідзе
І за сабой сляпых вядзе
(падкрэслена намі. – *А.Р.*).

Ад «Зьніча» (А. Бембеля)

Ты ў вечнасць адыдзеш,
прытуліўшы крылом наваколле,
ад якога ў свет твае вольныя песні плылі...
тваё слова – наш гімн,
што ніколі,
ніколі,
ніколі,
так ніколі не сыціхне,
не сыціхне,
не сыціхне на гэтай зямлі
(падкрэслена намі. – *А.Р.*)

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Абабурка, М. Удачы і няўдачы перакладаў твораў Уладзіміра Караткевіча / М. Абабурка, І. Ячмянёва // Роднае слова. – 2015. – № 11.
2. Абабурка, М.В. Асаблівасці ідыястылю Уладзіміра Караткевіча: лінгвакультуралагічны аспект / М.В. Абабурка, В.М. Шаршнёва, Я.В. Вялічка. – Магілёў, 2017.
3. Адамовіч, Я. Хто напісаў бы «Каласа...»? / Я. Адамовіч // Польша. – 2006. – № 11.
4. Акулік, Н. Дзядзькаванне: звычай ці міф? Праблема сацыялізацыі асобы ў рамане Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» / Н. Акулік // Дзеяслоў. – 2015. – № 9.
5. Андраюк, С. На рамантычнай хвалі / С. Андраюк // Польша. – 1971. – № 5.
6. Андраюк, С. Суладна з жыццём. Беларуская проза на шляху перамен / С. Андраюк // Польша. – 2001. – № 12.
7. Андрэюк, С. Историей признанный. К 75-летию Владимира Короткевича / С. Андрэюк // Нёман. – 2005. – № 12.
8. Арлоў, У. «...Беларускія і іншыя элаквенцыі знаўца» / У. Арлоў // Беларусь. – 2000. – № 11/12.
9. Арлоў, У. «Полацкія лабірынты яшчэ падораць нам сенсацыйныя адкрыцці!»: гутарка Асі Паплаўскай з Уладзімірам Арловым / У. Арлоў // Дзеяслоў. – 2009. – № 5.
10. Бабіч, Ю. Агнявыя валаконцы ткуцца ў шоўк чырвоны / Ю. Бабіч // Роднае слова. – 2007. – № 9.
11. Бабіч, Ю. ...І трохі аранжавы ад заранкі паўзмрок / Ю. Бабіч // Роднае слова. – 2007. – № 10.
12. Банцэвіч, П. Адлюстраванне праблемы сацыякультурнай памяці ў творчасці Уладзіміра Караткевіча / П. Банцэвіч // Роднае слова. – 2010. – № 11.
13. Банцэвіч, П. Асветніцкая ідэя ў рамане Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» / П. Банцэвіч // Роднае слова. – 2000. – № 3.
14. Банцэвіч, П. «Ён цаніў не столькі сваё слова, колькі справу» / П. Банцэвіч // Роднае слова. – 2000. – № 11.
15. Банцэвіч, П. Нацыянальная эліта ў ідэйным змесце творчасці Уладзіміра Караткевіча: культуралагічны аспект / П. Банцэвіч // Роднае слова. – 2009. – № 5.
16. Банцэвіч, П. Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі / П. Банцэвіч. – Гродна, 2007.
17. Барадулін, Р. Аратай, які пасвіць аблокі. Сяброўскае слова, эсэ і некананізаваныя ўспаміны / Р. Барадулін. – Мінск, 1993.

18. Барадулін, Р. Вечна. Крынічна. Зорна / Р. Барадулін // Быў. Ёсць. Буду / У. Караткевіч. – Мінск, 1986.
19. Барадулін, Р. «І коскі з месца не зрушу!..» / Р. Барадулін // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным аспекце. – Мінск, 2000.
20. Барадулін, Р. На таку майго веку / Р. Барадулін // Маладосць. – 1994. – № 10.
21. Барадулін, Р. Эпіграф / Р. Барадулін // Свет вачыма Караткевіча. – Орша, 2005.
22. Бармоціна, А. Гістарычныя драмы Уладзіміра Караткевіча: праблематыка, вобразы, паэтыка / А. Бармоціна // Роднае слова. – 2012. – № 4.
23. Бароўка, В. Постаці дзеячаў беларускай культуры ў лірыцы Уладзіміра Караткевіча / В. Бароўка // Роднае слова. – 2016. – № 6.
24. Барысенка, В. Метафара ў паэтычным дыскурсе Уладзіміра Караткевіча / В. Барысенка // Роднае слова. – 2015. – № 11.
25. Басалыга, У. Гаварыў душою / У. Басалыга // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
26. Белинский, Н.Г. Полное собрание сочинений / Н.Г. Белинский // Статьи и рецензии. 1841–1844. – М., 1954. – Т. 5.
27. Бондарова, Е. Вяртанне забытага сцэнарыя / Е. Бондарова // Мастацтва Беларусі. – 1991. – № 6.
28. Бондарова, Е. І спакуслівая муза не абмінула... / Е. Бондарова // Мастацтва. – 1997. – № 7.
29. Брыль, Я. Наш Караткевіч / Я. Брыль // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
30. Бугаёў, Д. Калі смылела душа... (Уладзімір Караткевіч) / Д. Бугаёў // Справядлівасць слова. – Мінск, 2001.
31. Бугаёў, Д. Рамантычны рыцар чалавечнасці / Д. Бугаёў // Полымя. – 2000. – № 11.
32. Будагов, Р.А. Человек и его язык / Р.А. Будагов. – М., 1976.
33. Бураўкін, Г. На беразе Дняпра / Г. Бураўкін // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
34. Быкаў, В. Ад роднай зямлі / В. Быкаў // Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск, 1987. – Т. 1.
35. Быкаў, В. Праўдай адзінай / В. Быкаў. – Мінск, 1987.
36. Быкаў, В. Яркае, самабытнае дараванне / В. Быкаў // Выбраныя творы: у 2 т. / У. Караткевіч. – Мінск, 1989. – Т. 1.

37. Бярозка, А. «А зрабіць яшчэ трэба так многа!»: экзістэнцыйны аспект аўтабіяграфічнай прозы Уладзіміра Караткевіча / А. Бярозка // Роднае слова. – 2018. – № 4.
38. Важнік, С. Эпісталаграфія Уладзіміра Караткевіча / С. Важнік // Роднае слова. – 2009. – № 7.
39. Васілевіч, А. Позні званок / А. Васілевіч // Беларусь. – 1988. – № 5.
40. Васілеўская, А. Загалолак мастацкага тэксту: на прыкладзе рамана «Каласы пад сярпом тваім» Уладзіміра Караткевіча / А. Васілеўская // Роднае слова. – 2003. – № 3.
41. Вашчыліна, В. Вобраз аўтара – вобраз апавядальніка: кампазіцыйныя тыпы мастацкіх тэкстаў Уладзіміра Караткевіча / В. Вашчыліна, Т. Старасценка // Роднае слова. – 2014. – № 4.
42. Верабей, А. Даверлівая да свету душа (Уладзімір Караткевіч і Берасцейшчына) / А. Верабей // Маладосць. – 2010. – № 9.
43. Верабей, А. Зачараваны мастацтвам і любоўю. Ліст з малюнкамі Караткевіча / А. Верабей // Маладосць. – 2017. – № 9.
44. Верабей, А. Летапісец народнага лёсу / А. Верабей // Выбраныя творы / У. Караткевіч. – Мінск, 2005. – («Беларускі кнігазбор»).
45. Верабей, А. Подзвіг творцы / А. Верабей // Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы: зб. эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад. А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізнік. – Мінск, 2010.
46. Верабей, А. Прыгажосць і неўміручасць народнай душы: Уладзімір Караткевіч і фальклор / А. Верабей // Роднае слова. – 2004. – № 11.
47. Верабей, А. Прыдняпроўе ў творчым лёсе Уладзіміра Караткевіча / А. Верабей // Роднае слова. – 2003. – № 3.
48. Верабей, А. Роздум пра творчасць Уладзіміра Караткевіча / А. Верабей // Роднае слова. – 2000. – № 8.
49. Верабей, А. Рыцар сумлення і свабоды / А. Верабей // Збор твораў: у 25 т. / У. Караткевіч. – Мінск, 2012. – Т. 1.
50. Верабей, А. Сам Уладзімір Сямёнавіч быў задаволены / А. Верабей // Маладосць. – 2015. – № 11.
51. Верабей, А. Талент пісьменніка-мастака. Пра кнігу «Свет вачыма Караткевіча» (малюнкi, аўтапартрэты, карыкатуры, шаржы) / А. Верабей // Роднае слова. – 2007. – № 8.
52. Верабей, А. Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць / А. Верабей. – Мінск, 2010.
53. Верабей, А.Л. Творчасць Уладзіміра Караткевіча (матэрыял для ўрока-лекцыі (XI клас) / А.Л. Верабей // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 8.
54. Воюш, І.Д. Вобраз беларускай жанчыны ў сюжэце гістарычных апавесцей У. Караткевіча: функцыянальны аспект / І.Д. Воюш // Беларуская мова і літаратура. – 2001. – № 2.

55. Гарадніцкі, Я. Ut picture poesis (з лац. «Жывапіс словам». – *A.P.*). Паэтыка і эстэтыка Уладзіміра Караткевіча / Я. Гарадніцкі // *Полымя*. – 2010. – № 12.
56. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск, 1992.
57. Глобус, А. Дзядзька Валодзя / А. Глобус // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
58. Глобус, А. «Не ідуць вершы, пішы фантастыку» / А. Глобус // *Роднае слова*. – 2012. – № 7.
59. Грамадчанка, Т. Горда рабіць сваю справу: штрыхі да юбілейнага партрэта Уладзіміра Караткевіча / Т. Грамадчанка // *Роднае слова*. – 2010. – № 11.
60. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М., 1980. – Т. 1.
61. Дамашэвіч, У. Два птахі высокага палёту / У. Дамашэвіч // *Полымя*. – 2009. – № 1.
62. Дзюбайла, П.К. Станоўчы герой у беларускай літаратуры. Савецкі перыяд / П.К. Дзюбайла. – Мінск, 1990.
63. Дзяхцяр, М. Пераадоленне / М. Дзяхцяр // *Маладосць*. – 2015. – № 11.
64. Добролюбов, Н.А. Собрание сочинений: в 3 т. / Н.А. Добролюбов. – М., 1952. – Т. 3: Статьи и рецензии. 1860–1851.
65. Дзянісава, С. Брама ў Палессе. Артыкул-падарожжа ў мінулае і сёння. Або «Званы ў прадоннях азёр-2», але гэта ўжо занадта самадзейна і досыць рызыкаўна / С. Дзянісава // *Маладосць*. – 2014. – № 9.
66. Дубянецкі, М. Трэба рызыкнуць. Дзённікавыя запісы 1985–1988 гадоў / М. Дубянецкі // *Полымя*. – 2001. – № 11.
67. Жаўняровіч, П. «Беларусь вытрымала экзамен перад Еўропай»: публіцыстычны вобраз Францыска Скарыны ў эсэ Уладзіміра Караткевіча / П. Жаўняровіч // *Роднае слова*. – 2017. – № 5.
68. Жаўняровіч, П. Даследчык, грамадзянін... Асоба / П. Жаўняровіч // *Маладосць*. – 2015. – № 11.
69. Жаўняровіч, П. Загалавак і рэдактар: на прыкладзе твораў Уладзіміра Караткевіча / П. Жаўняровіч // *Роднае слова*. – 2012. – № 4.
70. Жаўняровіч, П. Няўдачнае прызямленне Хрыста ў Санкт-Пецярбургу / П. Жаўняровіч // *Дзеяслоў*. – 2006. – № 6.
71. Жаўняровіч, П. Публіцыстыка Уладзіміра Караткевіча: моўны факт у вызначэнні жанру: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / П. Жаўняровіч. – Мінск, 1996.
72. Жаўняровіч, П. Публіцыстычны дыкурс Уладзіміра Караткевіча / П. Жаўняровіч. – Мінск, 2011.

73. Ждановіч, В. Белы човен / В. Ждановіч // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
74. Живописная Россия: Литовское и Белорусское Полесье. Репринтное воспроизведение издания 1882 года. – Минск, 1993.
75. Забалоцкі, А. Ажываюць светласць і надзея / А. Забалоцкі // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
76. Запартыка, Г. Два невядомыя аўтографы Уладзіміра Караткевіча, або Як пісьменнік гасцей запрашаў / Г. Запартыка // Роднае слова. – 2010. – № 11.
77. Захарэвіч, М. Будзе ў маім сэрцы... / М. Захарэвіч // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
78. Звязда. – 1962. – 22 лістап.
79. Звязда. – 2005. – 24 лістап.
80. Згрунда, І.Г. «У векавечнай Бацькаўшчыне» Уладзіміра Караткевіча (Літаратурная экскурсія на радзіму Уладзіміра Караткевіча) / І.Г. Згрунда // Беларуская мова і літаратура. – 2015. – № 11.
81. Зуёнак, В. Крылы над роднай зямлёй / В. Зуёнак // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
82. Івашын, В. Да вышынь рэалізму. Асноўныя тэндэнцыі: развіццё дакастрычніцкай літаратуры / В. Івашын. – Мінск, 1989.
83. Ивченков, В.И. Лингвистическая организация текста в творческой лаборатории Владимира Короткевича / В.И. Ивченков. – Минск, 2002.
84. Іўчанкаў, В.І. Стылістычныя своеасаблівасці выкарыстання тропаў у творах У. Караткевіча / В.І. Іўчанкаў // Беларуская лінгвістыка. – Мінск, 1989. – Вып. 35.
85. Ішлі лісты ў Кракаў. З эпістальнай спадчыны Уладзіміра Караткевіча // Польшча. – 1993. – № 3.
86. Ішчанка, Г.М. Уладзімір Караткевіч у школе: дапаможнік для настаўнікаў / Г.М. Ішчанка. – Мінск, 2002.
87. Каваленка, В.А. З пазіцый сучаснасці (Агульны працэс літаратурнага развіцця) / В.А. Каваленка. – Мінск, 1982.
88. Каваленка, В.А. Міфапаэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В.А. Каваленка. – Мінск, 1981.
89. Кавіцкая, В. Кантраст як стылевая дамінанта ранняга казачнага эпасу Уладзіміра Караткевіча / В. Кавіцкая // Роднае слова. – 2013. – № 8, 9.
90. Кавальчук, Т. «Тут дыхаць вольна...»: завочнае падарожжа па творах Уладзіміра Караткевіча / Т. Кавальчук // Роднае слова. – 2015. – № 1.

91. Кажамякін, Г. Часам застаешся перад выбарам / Г. Кажамякін // Маладосць. – 2015. – № 11.
92. Кожемякин, Г. Переписка Владимира Короткевича с Юрием Гальпериным / Г. Кожемякин // Нёман. – 2017. – № 11.
93. Кайда, Л.Г. Эссе: стилистический портрет / Л.Г. Кайда. – М., 2008.
94. Калеснік, У. Братанне з Караткевічам / У. Калеснік // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
95. Калеснік, У. Неспакойны Пегас; Велікоднае яйка / У. Калеснік // Усё чалавечае. – Мінск, 1993.
96. Калеснік, У. Тварэнне легенды / У. Калеснік. – Мінск, 1987.
97. Караткевіч, У. «А цёці Жэні і Мальдзісэнку нічога не ведаю, што купіць» / У. Караткевіч // Маладосць. – 2014. – № 7.
98. Караткевіч, У. Дарога, якую прайшоў / У. Караткевіч // Пра час і пра сябе. – Мінск, 1966.
99. Караткевіч, У. Збор твораў: у 25 т. / У. Караткевіч. – Мінск, 2012–2020. – Т. 1–17:
  - *Т. 1: Паэзія. 1950–1960. – Мінск, 2012.
  - Т. 2: Паэзія. 1961–1984. – Мінск, 2012.
  - Т. 3: Аповяданні. Казкі. 1946–1981. – Мінск, 2014.
  - Т. 4: Аповесці. Легенда. Канец 1940-х – 1958. – Мінск, 2013.
  - Т. 5: Легенды. Навела. Паэма. Аповесць. 1960–1972. – Мінск, 2013.
  - Т. 6: Леаніды не вернуцца да Зямлі. Раман амаль што сентыментальны. – Мінск, 2014.
  - Т. 7: Каласы пад сярпом тваім. Кн. 1. – Мінск, 2014.
  - Т. 8: Каласы пад сярпом тваім. Кн. 2. Аповесць «Зброя». – Мінск, 2015.
  - Т. 9: Хрыстос прызямліўся ў Гародні. Евангелле ад Іуды. – Мінск, 2015.
  - Т. 10: Чорны замак Альшанскі. – Мінск, 2015.
  - Т. 11: П’есы. – Мінск, 2016.
  - Т. 12: Публіцыстыка. Эсэ-нарысы. 1952–1982. – Мінск, 2016.
  - Т. 13: З жыццяпісу. Адказы на пытанні. Эсэ-партрэты. Эсэ-артыкулы. Эсэ-фельетоны. 1957–1982. – Мінск, 2016.
  - Т. 14: Публіцыстыка. Эсэ-рэцэнзіі. Эсэ-лісты. Матэрыялы для газеты «Боевая вахта». Суаўтарства. Інтэрв’ю. Літаратуразнаўства. 1946–1983. – Мінск, 2016.
  - Т. 15: Пераклады і аўтапераклады. – Мінск, 2017.
  - Т. 16: Сцэнарыі. 1961–1982. – Мінск, 2017.

---

* Заўвага: у нашым спісе літаратуры пазначаны толькі тэа тамы “Збору твораў”, якія былі надрукаваныя выдавецтвам «Мастацкая літаратура» да лютага 2020 года.

- Т. 17: Сцэнарыі дакументальных, тэлевізійных, кароткаметражных, дакументальна-мастацкіх і мастацкіх фільмаў. Кінанавела. Лібрэта. – Мінск, 2015.
- 100. Караткевіч, У. Калі на зямлі ёсць казачная краіна. Уступны артыкул / У. Караткевіч // Краявіды Беларусі. – Мінск, 1968.
- 101. Караткевіч, У. Лісты ў краіну Янтарнай казкі. З пісьмаў да латышскіх сяброў / У. Караткевіч // Шляхам гадоў. Гістарычны літаратурны зборнік. – Мінск, 1990.
- 102. Караткевіч, У. ...Трэба церабіць сваю сцэжку. Дзённік 1965–66 гадоў / У. Караткевіч // Дзеяслоў. – 2015. – № 5.
- 103. Караткевіч, У. У дарозе і дома / У. Караткевіч // Палымя. – 1989. – № 1–3.
- 104. Карлюкевіч, А. ...Няма нацыі без пачуцця гістарызму / А. Карлюкевіч // Роднае слова. – 2001. – № 7.
- 105. Касцюкевіч, М.Г. Лёс ідэаліста (героі кінасцэнарыяў Уладзіміра Караткевіча) / М.Г. Касцюкевіч // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2012. – № 3.
- 106. Кісялёў, Г. Пісьменнік і яго героі / Г. Кісялёў // Героі і музы. – Мінск, 1982.
- 107. Коваленко, В. Герои, идейность, мастерство / В. Коваленко // Вопросы литературы. – 1986. – № 7.
- 108. Комсомольская правда в Белоруссии. – 2009. – 30 мая.
- 109. Конан, У. Нацыянальная гуманістычная ідэя ў рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» Уладзіміра Караткевіча / У. Конан // Роднае слова. – 2007. – № 3.
- 110. Кротов, Я. Хрыстос под пером / Я. Кротов // Иностранная литература. – 1988. – № 5.
- 111. Крыштанава-Брындзава, Г. Наш дарагі сябра / Г. Крыштанава-Брындзава // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
- 112. Культура. – 1995. – 15–21 лістап.
- 113. Культура. – 2000. – 21–27 кастр.
- 114. Купава, М. Дотык да вечнасці?: або колькі слоў пра выставу, прысвечаную юбілею Уладзіміра Караткевіча / М. Купава // Дзеяслоў. – 2006. – № 7.
- 115. Кучкоўская, Н. Юдоль света / Н. Кучкоўская, Г. Шаблінская // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
- 116. Лаппо, М. Сацыякультурныя рэаліі ХХ ст. і мастацкая прастора рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» Уладзіміра Караткевіча / М. Лаппо // Роднае слова. – 2016. – № 4.
- 117. Ліс, А. Цяжкая дарога свабоды / А. Ліс. – Мінск, 1994.

118. Лісты Быкава да Уладзіміра Караткевіча // Полымя. – 2010. – № 12.
119. Лісты Уладзіміра Караткевіча да Рамана Іванычука // Полымя. – 1988. – № 2.
120. Лісты Уладзіміра Караткевіча да Янкі Брыля // Выбраныя творы: у 2 т. / У. Караткевіч. – Мінск, 2005. – (“Беларускі кнігазбор”).
121. Літаратура і мастацтва. – 1982. – 3 сн.
122. Літаратура і мастацтва. – 1985. – 5 лістап.
123. Літаратура і мастацтва. – 1986. – 5 вер.
124. Літаратура і мастацтва. – 1987. – 27 вер.
125. Літаратура і мастацтва. – 1988. – 8 ліп.
126. Літаратура і мастацтва. – 1989. – 15 сн.
127. Літаратура і мастацтва. – 2013. – 29 лістап.
128. Літаратурная газета. – 1972. – 11 окт.
129. Літаратурныя манифесты французскіх рэалістаў. – Л., 1935.
130. Лихачев, Д.С. Несколько мыслей о лирической поэзии (1981) / Д.С. Лихачев // День поэзии. – М., 1982.
131. Лойка, А. Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі: эсэ / А. Лойка // Уладзімір Караткевіч: вядомы і нявядомы: зб. эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад. А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізік. – Мінск, 2010.
132. Локун, В.І. Маральна-філасофскія пошукі беларускай ваеннай і гістарычнай прозы: 1950–1960-я гады / В.І. Локун. – Мінск, 1995.
133. Лотман, Ю.М. Стат'і па семиотыке культуры і мастацтва / Ю.М. Лотман. – СПб., 2002.
134. Лупакоў, У. Рэлігійная тэма ў творчасці Уладзіміра Караткевіча / У. Лупакоў // Роднае слова. – 2011. – № 4.
135. Лявонава, Е. З намі гаворыць вялікі Гермаген: філасофска-эстэтычная прысутнасць Іёгана Вольфганга Гётэ ў творах Уладзіміра Караткевіча / Е. Лявонава // Роднае слова. – 2000. – № 9.
136. Лявонава, Е. Інтэрпрэтацыя біблейскіх вобразаў у літаратуры: Марыя Магдалена ў раманах Уладзіміра Караткевіча «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» / Е. Лявонава // Роднае слова. – 2000. – № 11.
137. Лявонава, Е.А. Алюзія на вобраз Хрыста ў раманах Уладзіміра Караткевіча «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» / Е.А. Лявонава // Беларуская мова і літаратура. – 2001. – № 4, 5.
138. Макмиллин, Арн. Был, есть, будет... История, культура, нация в поэзии Владимира Короткевича / Арн. Макмиллин // Нёман. – 2000. – № 11.
139. Мальдзіс, А. Вяршыня драматычнага цыкла / А. Мальдзіс // Маладосць. – 1965. – № 2.
140. Мальдзіс, А. Жывая павязь часоў / А. Мальдзіс // Полымя. – 1980. – № 1.
141. Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: партрэт пісьменніка і чалавека / А. Мальдзіс. – Мінск, 1990.

142. Мальдзіс, А. Запаветы Уладзіміра Караткевіча наступным пакаленнем / А. Мальдзіс // Роднае слова. – 2007. – № 8.
143. Марціновіч, Д. «Донжуанскі спіс» Караткевіча: літаратуразнаўчыя даследаванні і артыкулы / Д. Марціновіч. – Мінск, 2012.
144. Марціновіч, Д. Караткевіч і С.М.: гісторыя кахання / Д. Марціновіч // Нёман. – 2012. – № 12.
145. Марціновіч, Д. Працяг «Каласоў...» – міф ці рэальнасць? Роздум пра існаванне працягу рамана Уладзіміра Караткевіча / Д. Марціновіч // Роднае слова. – 2005. – № 9.
146. Молева, Н. Высшэ літэратурныя / Н. Молева // Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы: зб. эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад. А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізік. – Мінск, 2010.
147. Навіцкая, В. Вобраз каня як феномен мастацкай характарыстыкі Алеся Загорскага ў рамана «Каласы пад сярпом тваім» Уладзіміра Караткевіча / В. Навіцкая // Роднае слова. – 2018. – № 11.
148. Навіцкая, В. Уладзімір Караткевіч і Ян Баршчэўскі і характар мастацкай інтэрпрэтацыі пісьменніка народнага эпасу / В. Навіцкая // Польшча. – 2013. – № 8.
149. Наркевіч, А.І. З глыбінь народнай мудрасці / А.І. Наркевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2001. – № 1.
150. Ненадавец, А. «...Ой, кося, мой кося...» / А. Ненадавец // Польшча. – 2005. – № 12.
151. Ненадавец, А. Тэма палявання ў прозе Уладзіміра Караткевіча / А. Ненадавец // Польшча. – 2001. – № 12.
152. Ненадавец, А. Чалавек і прырода ў зборніку Уладзіміра Караткевіча «Матчына душа» / А. Ненадавец // Роднае слова. – 2004. – № 10, 11.
153. Ненадавец, А.М. Уладзімір Караткевіч: прырода, фальклор і творца / А.М. Ненадавец. – Мінск, 2015.
154. Новік, М. Не знікаць паэтам вечна, у вечнай песні жывучы. Афарыстычныя выслоўі Уладзіміра Караткевіча / М. Новік // Роднае слова. – 2007. – № 1.
155. Нямцу, А.Б. Новый Завет и мировая литература / А.Б. Нямцу. – Черновцы, 1993.
156. Нячай, В. Жывы подых гісторыі. Экраннае прачытанне твораў «Дзікае паляванне караля Стаха», «Чорны замак Альшанскі», «Ладзя распачы» Уладзіміра Караткевіча / В. Нячай // Роднае слова. – 2005. – № 11.
157. Нячай, В. Уладзімір Караткевіч і дакументальны кінематограф / В. Нячай // Роднае слова. – 2005. – № 9.
158. Нячай, В. Уладзімір Караткевіч – рыцар беларускай мастацкай культуры / В. Нячай // Беларусы. – Мінск, 2009. – Т. 12.

159. Падстаўленка, В. Дрэва сусвету ў промнях жыцця. Неарамантычныя элементы ў апавяданні «Лісты не спазняюцца ніколі» Уладзіміра Караткевіча / В. Падстаўленка // Роднае слова. – 2007. – № 4.
160. Панізнік, С. Гуклівы і чуйны / С. Панізнік // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
161. Пачатак. Лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка // Малодосць. – 1987. – № 1.
162. Пашкевич, О. «Благословенная юность моя». Письма Владимира Короткевича / О. Пашкевич // Нёман. – 2010. – № 11.
163. Прашковіч, Л.І. «О, які атрутны бяспамяцтва дым...» (Уладзімір Караткевіч) / Л.І. Прашковіч // Па праву вечнасці: беларуская літаратура XIX–XX стст. у кантэксце часу і прасторы. – Мінск, 2009.
164. Пташук, М. Чалавек вялікага смутку / М. Пташук // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
165. Рагойша, В. На Ракаўшчыне, у маім родным куце... / В. Рагойша // Польша. – 2010. – № 11.
166. Рагойша, В. Незабываемы 1967-й / В. Рагойша // Нёман. – 2010. – № 11.
167. Рагойша, В.П. Паэтычны слоўнік / В.П. Рагойша. – Мінск, 2004.
168. Радомская, Л. «Тут стаў я сынам краіны...»: Уладзімір Караткевіч і Орша / Л. Радомская // Роднае слова. – 2000. – № 10.
169. Рубашная, Л. Сцэнарый спектакля паводле рамана «Каласы пад сярпом тваім» Уладзіміра Караткевіча / Л. Рубашная // Роднае слова. – 2011. – № 9.
170. Рубінчык, В. «За лесам – дрэвы...»: яўрэйскія персанажы і матывы ў творчасці Уладзіміра Караткевіча / В. Рубінчык // Роднае слова. – 2006. – № 1.
171. Русецкі, А.У. Уладзімір Караткевіч і беларуская мастацкая культура / А.У. Русецкі // Весн. Віцеб. дзярж. ун-та. – 1997. – № 4.
172. Русецкі, А.У. Уладзімір Караткевіч і сучасная беларуская мастацкая культура / А.У. Русецкі // Беларус. гіст. часоп. – 2000. – № 4.
173. Русецкі, А.У. Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць. Нататкі творчасці / А. Русецкі. – Мінск, 2000.
174. Русілка, В. Належыць будучыні / В. Русілка // Польша. – 2001. – № 12.
175. Саверчанка, І. «Храм наш агульны і светлы» / І. Саверчанка // Беларус. думка. – 2010. – № 10.
176. Салтук, А. На далонях жыцця / А. Салтук. – Мінск, 1988.
177. Самахвал, С. Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў балгарскай культурнай прасторы / С. Самахвал // Польша. – 2016. – № 9.
178. Сапунов, А. Витебская старина / А. Сапунов. – Витебск, 1883. – Т. 1: Свет вачыма Караткевіча. – Орша, 2005.

179. Скарабагатаў, В. «Дзікае паляванне...» на опернай сцэне: вобразы, літаратурныя і музычныя / В. Скарабагатаў, І. Шыкунова // Роднае слова. – 2006. – № 11.
180. Скарабагатаў, В. Станаўленне нацыянальнай оперы: Уладзімір Караткевіч – апостал адраджэння найноўшага часу / В. Скарабагатаў, І. Шыкунова // Роднае слова. – 2006. – № 3.
181. Сняжко, М. Подых юні ўваходзячай маёй... / М. Сняжко, Ф. Няўважны // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
182. Советская Беларуссия. – 1980. – 26 нояб.
183. Соловьев, В. Философия искусства и литературная критика / В. Соловьев. – М., 1991.
184. Стральцова, Г. А раней быў бы двубой / Г. Стральцова // Маладосць. – 2014. – № 7.
185. Сцяжко, Н. «Дзікае паляванне караля Стаха»: старонкі айчыннага кінамастацтва / Н. Сцяжко // Роднае слова. – 2018. – № 11.
186. Танк, М. Лісткі календара / М. Танк. – Мінск, 1970.
187. Тычына, М. Выпрабаванне часам / М. Тычына // Польша. – 1983. – № 4.
188. Тычына, М. Куды ўпадзе страла? / М. Тычына // Беларусь. – 1986. – № 5.
189. Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
190. Уладзімір Караткевіч і сучаснасць: зб. арт. – Новаполацк, 2001.
191. Уладзімір Караткевіч і Янка Брыль. Перапіска 1958–1983 гг. // Шляхам гадоў: гіст.-літарат. зб. – Мінск, 1990.
192. «У рукапісе “Ладзі распачы” зашыфраваны “код Караткевіча”»: гутарка Кацярыны Казакавай з Глебам Лабадзенкам // Дзеяслоў. – 2011. – № 4.
193. Ушкевіч, П. Міфалагема вечнай жаночасці ў творчасці Уладзіміра Караткевіча / П. Ушкевіч // Роднае слова. – 2011. – № 9.
194. Францыск Скарына і яго час: энцыкл. даведнік. – Мінск, 1988.
195. Хелемскі, Я. Запомнім і гэтак / Я. Хелемскі // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
196. Цветаева, М. Живое о живом (Волошик) / М. Цветаева // Автобиографическая проза. – М., 1991.
197. Цветков, Ю. Кино Владимира Короткевича / Ю. Цветков // Беларус. думка. – 2007. – № 10.
198. Цвяткоў, Ю. Праз гісторыю да сучаснасці / Ю. Цвяткоў // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.

199. Цімашкова, К.Р. Жаночыя вобразы ў рамане Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» / К.Р. Цімашкова // Беларуская мова і літаратура. – 2000. – № 4.
200. Цыпіс, Н. Па той бок часу / Н. Цыпіс // Польшча. – 2006. – № 11.
201. Чабан, Т. Крылы рамантыкі / Т. Чабан. – Мінск, 1982.
202. Чалмаев, В. Самые насущные заботы / В. Чалмаев // Дружба народов. – 1962. – № 9.
203. Шаблінская, Г. Ад укладальніка / Г. Шаблінская // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
204. Шамякіна, Т. Гістарычны і прыродны каларыт аповесці «Дзікае пал’ванне караля Стаха» Уладзіміра Караткевіча / Т. Шамякіна // Роднае слова. – 2018. – № 10.
205. Шапран, С. «Ад усёй душы...». Пісьменніцкія бласлаўленні Уладзіміра Караткевіча / С. Шапран // Дзеяслоў. – 2004. – № 1.
206. Шебеко, А. Каждой девочке Короткевич посвятил стихотворение / А. Шебеко // Нёман. – 2014. – № 6.
207. Шебеко, А. Когда Короткевич был мальчиком / А. Шебеко // Нёман. – 2011. – № 7.
208. Штэйнер, І. Свет шчодры. Свет мяне паўторыць...: паэзія У. Караткевіча і класічныя традыцыі / І. Штэйнер. – Мінск, 2008.
209. Шынкарэнка, В. Няўрымслівасць душы і веліч духу / В. Шынкарэнка // Маладосць. – 1994. – № 12.
210. Экран и культура. Белорусское кино и телевидение в системе художественной культуры. – Минск, 1989.
211. Экран и культурное наследие Беларуси. – Минск, 2011.
212. Энштейн, М. Законы свободного жанра: эсэистика и эсэизм в культуре нового времени / М. Энштейн // Вопросы литературы. – 1987. – № 7.
213. Ягоўдзік, У. Вечар з Караткевічам / У. Ягоўдзік // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
214. Янушкевіч, Ф. Ars longa / Ф. Янушкевіч // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
215. Янушкевіч, Я. Ніяк / Я. Янушкевіч // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.
216. Яраш, М. Добры плён пошукаў / М. Яраш // Польшча. – 1970. – № 2.
217. Яскевіч, А. Вершы Уладзіміра Караткевіча / А. Яскевіч // Польшча. – 1992. – № 6.
218. Яскевіч, А. Падзвіжнікі і іх святыні. Духоўная культура старажытнай Беларусі / А. Яскевіч. – Мінск, 2001.

ЗМЕСТ

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

Колькі слоў пра Оршу 1930-х гадоў 5

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

Замест уступу. Колькі слоў да чытача 9

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Дзяцінства і юнацтва. Выбар жыццёвай дарогі 20

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

Дняпро цячэ і праз Украіну 29

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

Аршанска-(Рагачоўска)-Маскоўскі жыццёвы перыяд 43

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

Літаратурныя пуцявіны У. Караткевіча 53

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Беларускі Вальтэр Скот 81

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Спасцігаць дыялектыку жыцця 121

РАЗДЗЕЛ ДЗЯВЯТЫ

У. Караткевіч – эсэіст, літаратурны крытык і перакладчык 145

РАЗДЗЕЛ ДЗЯСЯТЫ

Час. Народ. Асоба (Драматургія У. Караткевіча) 172

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦАТЫ

Сцэнарная творчасць У. Караткевіча 212

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦАТЫ

Сацыяльна-філасофская накіраванасць паэзіі У. Караткевіча 222

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦАТЫ

Маральна-эстэтычная заглыбленасць паэзіі У. Караткевіча 240

РАЗДЕЛ ЧАТЫРНАЦАТЫ	
Любоўная лірыка У. Караткевіча	261
РАЗДЕЛ ПЯТНАЦАТЫ	
У палоне вуснай народнай творчасці	277
РАЗДЕЛ ШАСНАЦАТЫ	
Канцэптасфера У. Караткевіча	294
РАЗДЕЛ СЯМНАЦАТЫ	
Перадумова да абагульнення, або Невялікі роздум над дзённікавымі і дарожнымі запісамі У. Караткевіча і эпістальнай спадчынай	320
РАЗДЕЛ ВАСЯМНАЦАТЫ	
Нішто чалавечае яму не было чужым	332
РАЗДЕЛ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ	
У. Караткевіч і мастацкая культура Беларусі	361
СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ	381

Навуковае выданне

РУСЕЦКІ Аркадзь Уладзіміравіч

**УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ:
ЯГО ЗОРКА НЕ ЗГАСНЕ НІКОЛІ...
(СПРОБА ЛІТАРАТУРНАЙ БІЯГРАФІІ)**

Манаграфія

Тэхнічны рэдактар	<i>Г.У. Разбоева</i>
Карэктар	<i>Л.В. Малажавая</i>
Камп'ютарны дызайн	<i>Л.Р. Жыгунова</i>

Падпісана ў друк 02.07.2020. Фармат 60x84¹/₁₆. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 22,96. Ул.-выд. арк. 25,01. Тыраж 25 экз. Заказ 72.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/255 от 31.03.2014.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.